

SOSYOLOJİ KONFERANSLARI

ISTANBUL JOURNAL OF SOCIOLOGICAL STUDIES

Sayı / Issue : 55
Yıl / Year : 2017-1

Prof. Dr. A. Fügen Berkay'a Armağan Özel Sayısı /
Special Issue In Honor Of Prof. Dr. A. Fügen Berkay

Sayı Editörü / Issue Editor
Prof. Dr. Nevin Güngör Ergan

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi
Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi

EDİTÖR

EDITOR IN CHIEF

Veysel Bozkurt
İstanbul Üniversitesi

YARDIMCI EDİTÖR

ASSOCIATE EDITOR

Filiz Baloğlu
İstanbul Üniversitesi

Uğur Dolgun
İstanbul Üniversitesi

YÖNETİCİ EDİTÖRLER

MANAGING EDITORS

Alper Karaağaç
İstanbul Üniversitesi

Hüseyin Tok
İstanbul Üniversitesi

İNGİLİZCE EDİTÖRÜ

PROOFREADER

Alper Karaağaç
İstanbul Üniversitesi

HAKEM KURULU

EDITORIAL BOARD

Farid Alatas, Singapur Milli Üniversitesi
Filiz Baloğlu, İstanbul Üniversitesi
Şenol Baştürk, Uludağ Üniversitesi
Iain Benson, University of the Free State
Veysel Bozkurt, İstanbul Üniversitesi
Yücel Bulut, İstanbul Üniversitesi
İsmail Coşkun, İstanbul Üniversitesi
Buket Çakır, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Glenn Dawes, James Cook Üniversitesi
Türkan Erdoğan, Pamukkale Üniversitesi
Mustafa E. Erkal, İstanbul Üniversitesi
Hüsnü Erkan, Dokuz Eylül Üniversitesi
Alev Erkilet, Sakarya Üniversitesi
Bedri Gencer, Yıldız Teknik Üniversitesi
Nevin Güngör, Hacettepe Üniversitesi
Sari Hanafi, Beyrut Amerikan Üniversitesi
Yaşar Kaya, İnönü Üniversitesi
Wiebke Keim, Freiburg Üniversitesi
Abdullah Korkmaz, İnönü Üniversitesi
Bedri Mermutlu, İstanbul Ticaret Üniversitesi
Süleyman Seyfi Ögün, Maltepe Üniversitesi
Zeki Parlak, Marmara Üniversitesi
Ali Yaşar Sarıbay, Uludağ Üniversitesi
Serdar Sağlam, Hacettepe Üniversitesi
İhsan Sezal, TOBB Üniversitesi
Edibe Sözen, Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Nadir Suğur, Anadolu Üniversitesi
Taner Tatar, İnönü Üniversitesi
Ümit Tatlıcan, Adnan Menderes Üniversitesi
Korkut Tuna, İstanbul Ticaret Üniversitesi
Hayati Tüfekçioğlu, İstanbul Üniversitesi
Tina Uys, Johannesburg Üniversitesi
Feridun Yılmaz, Uludağ Üniversitesi
İbrahim Güran Yumuşak, Medeniyet Üniversitesi
Memet Zencirkıran, Uludağ Üniversitesi

ProQuest, EBSCO, DOAJ, SOBIAD, ASOS İndeks ve TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından taranan uluslararası hakemli bir akademik dergidir.

Istanbul Journal of Sociological Studies is an international refereed academic journal published biannually (June-December). It is abstracted and indexed by ProQuest, EBSCO, DOAJ, SOBIAD, ASOS İndeks and TUBITAK-ULAKBİM.

Web Adresi: <http://journals.istanbul.edu.tr/iusoskon>

E-Mail: sosyolojikonferansları@gmail.com, **Tel:** 0212 440 00 00 - 11548

Adres: İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Merkez Bina, Metodoloji ve Sosyoloji Araştırma Merkezi, Beyazıt/İstanbul.

ISSN: 1304-0243
E-ISSN: 2458-8245

SOSYOLOJİ KONFERANSLARI

İSTANBUL JOURNAL OF SOCIOLOGICAL STUDIES

Sayı / Issue : 55
Yıl / Year : 2017-1

Prof. Dr. A. Fügen Berkay'a Armağan Özel Sayısı /
Special Issue In Honor Of Prof. Dr. A. Fügen Berkay

İSTANBUL - 2017

İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi
Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi

Sosyoloji konferansları = Istanbul journal of sociological studies.-- İstanbul : İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi, 1960-

c.: resim, grafik, tablo; 24 cm.

Yılda iki sayı.

ISSN 1304-0243

e-ISSN 2458-8245

Elektronik ortamda da yayınlanmaktadır:

<http://dergipark.gov.tr/iusoskon>

1. SOSYOLOJİ – SÜRELİ YAYINLAR. 2. EKONOMİ SOSYOLOJİSİ. 3. SOSYOLOJİ – TÜRKİYE.

Baskı:

Kültür Sanat Basımevi
www.kulturbasim.com
Sertifika No: 22032

SUNUŞ

Korkut TUNA*

Çocukken beraber oynadık mı? Bilmiyorum. Fügen'in anlattığına göre rahmetli annelerimiz; onlar Edremit'te iken tanışırlar, görüşürlermiş. Ama bizim arkadaşlığımız İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümünde okurken başladı.

Yakın bir arkadaş grubu; ilk sene, derslerde herkese Latince isimler takarak, şen şakrak geçen günler sonucu ikmale kalıp; Ekim ayındaki imtihanlara hazırlanırken Fügen - ikmale kalmamış olmasının da etkisiyle- gayet candan bir şekilde ders çalışmalarımızda bizi desteklemişti. Daha sonraları ne yazık ki bu gruptan bazı arkadaşlarımızı; çok erken sayılabilecek bir yaşta, kaybetmiştik.

İlerleyen yıllarda benim çalışmak durumunda olmam nedeniyle derslere devamsızlığım ve imtihanlara giremeyişi sonucunda Fügen alıp başını gitmiş, Sosyoloji Bölümüne asistan olmuştu bile. Ben ise evlendikten sonra toparlanıp birikmiş derslerimi temizleyerek mezun olup askere gitmiştim.

Dönüşte tarihe önem veren sosyolojik tutumum nedeniyle Tanyol'un yanında doktora başladım. Fügen candan bir dost olarak akademik gelişmemin başlangıcında bana çok yardımcı oldu. 1972 yılında sonuçsuz kalan asistanlık sınavından sonra, asistan olabilmek için 1976 yılının son günlerini beklemem gerekecekti.

Fügen arkadaşlarına, meslektaşlarına gösterdiği yakın arkadaşlığı yanında ailesine de sıkıca bağlı idi. Güzel resimlerine tanık olduğum, doktorluğu yanında ressamlığı da olan babasının vakitsiz ölümü sonucu Fügen bir yanı sıra kendisini ailesine hasretti. Ne yazık ki, annesinin vefatından sonra, çok vakitsiz bir zamanda kardeşini de kaybetmesi onu çok sarsmıştı.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yıllarına dönecek olursak; asistan olarak göreve başladığımda, Fügen İsviçre'de idi. Her bakımdan kendisine katkıda bulunan bu görevden çok yararlandığını söyleyebilirim. Benim alınamadığım kadroya Baykan Sezer'in gelişi ve Mehmet Yalvaç'ın da sosyoloji kadrosuna katılması ile Edebiyat Fakültesi Ümit Meriç ve sonraları Mahmut Arslan ile 1980 öncesinin Üniversitesinin sıkıntılarını çekmiştik. Mesela bir akşam üzeri Fügen ile Fakülteden ayrılırken önümüzdeki basamakta merdivenleri inen bir

* Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Başkanı.
İletişim: korkuttuna@hotmail.com

askerin düşen tüfeğinin patlaması sonucu hiçbir şey olmamış gibi yürümemizi unutamıyorum.

Fakültenin hareketli günlerinde; Tanyol Hoca emekli olduktan sonra, Fügen kendi isteğiyle Malatya'ya, İnönü Üniversitesine gitti. Orada her bakımdan çok aktif bir hayat sürdü. Hem akademik hem de idarî açıdan nerede ise Üniversite ve tüm şehirle haşır neşir oldu. Bu döneminde İstanbul'a küsmüş müydü? Bilmiyorum.

Belki de bu çok yoğun tempo sonucu oluşan, ama kimseye sezdirmediği bir rahatsızlığı; yurtdışında geçirdiği zor günlerden sonra, dönüşünde öğrenmişim. Üniversite hayatı insanı o kadar meşgul ediyordu ki, bu durumun başlangıcından ne yazık ki haberimiz olmamıştı.

Allaha şükür bu günleri sağlıklı bir şekilde geride bıraktıktan sonra bu sefer kendisini Bursa Uludağ Üniversitesi'ne vakfettiğini gördük. Fügen artık Bursa'ya yerleşmişti. Uludağ Üniversitesi'ndeki çok yönlü mesaisi onun akademik hayatının olgunluk dönemine karşılık gelmektedir.

Son olarak Edebiyat Fakültesi Mensupları günlerinde onu İstanbul Üniversitesinde, yetiştiğimiz Üniversiteye davet etmişim. Orada tekrar bir araya gelmekten çok memnun olmuşum. O da herhalde Edebiyat Fakültesi'nin bütün çalışanlarıyla yeniden bir arada olmaktan memnun olmuştu sanırım.

Merhaba Fügen, ne güzel bir gün. Senin adına hazırlanan bu kitaptan ve ona seninle ilgili birkaç satır yazmaktan duyduğum memnuniyeti belirtmek isterim. Farklı yerlerdeyiz ama yüreklerimiz bir. 50 seneyi aşan bir arkadaşlık dile kolay. Sana sağlık ve afiyetler dilerim. Ne mutlu sana.

EDİTÖRÜN TAKDİMİ

Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN*

Fügen Berkay 1967 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nden mezun olduktan sonra, aynı yıl bu üniversitenin Sosyoloji bölümünde asistan olarak göreve başlamıştır. Aynı üniversitede 1973 yılında Doktora, 1981 yılında Doçentlik ünvanını almış, 1989 yılında profesör olmuştur. 1984-1996 yılları arasında İnönü Üniversitesi'nde, 1996-2012 yılları arasında da Uludağ Üniversitesi'nde olmak üzere 45 yıl bilfiil hizmet vermiştir.

Fügen Berkay, 45 yıllık hizmet süresince akademik hayatın her alanında görevde bulunmuştur; Öğretim üyesi, Lisansüstü Tez Danışmanlığı, Doktora, Doçentlik ve Profesörlük jürilerinde üyelik, Bölüm ve Anabilim Dalı Başkanlığı, Enstitü Müdürlüğü, Kurucu Dekanlık, Rektör Vekilliği ve Rektör Yardımcılığı, Fakülte Kurulu ve Fakülte Yönetim Kurulu Üyeliği; Üniversite Senatosu Üyeliği, vb. onun yaptığı görevler arasındadır.

İlgi alanları İnsan, Uygarlık Tarihi, Tarih Felsefesi ve Sosyolojisi, Umumi Türk Tarihi, Küresel Değişme ve Gelişmeler, Köy, Kent ve Sanat Sosyolojisi, Edebiyat Sosyolojisi vb. olan Fügen Berkay'ın bu alanlarda seksene yakın eseri bulunmaktadır. Türkiye Üniversitelerinin sosyoloji bölümlerinde görev yapan bir çok sosyoloğun/bilim insanının Yüksek Lisans ve Doktora Tez Danışmanlığını yapmış, Yüksek Lisans, Doktora, Doçentlik ve Profesörlük jürilerinde üye olarak sorumluluk almış, yetişmeleri için gereken katkıyı yapmıştır. Çeşitli sivil toplum kuruluşlarında görev almış, yurt içinde ve yurt dışında katıldığı toplantılarda çalıştığı kurumu ve Türkiye'yi temsil etmiştir. Halen de yurt içi ve yurt dışı bilimsel toplantılarda konferanslar verip bildiriler sunmaya, sivil toplum kuruluşlarında görev almaya devam etmektedir.

Türk düşünce hayatına hizmet etmiş düşünür ve şahsiyetlerle ilgili bu tür armağan kitaplarının hazırlanması; hem düşünce tarihimizin yazılıp ortaya konması, hem belli konuların tartışılarak Türk düşünce ve kültür hayatının zenginleştirilmesi, hem de bu düşünürlerin yetişmekte olan gençlerimize tanıtılması ve model olarak takdim edilmesi açılarından önemlidir; ayrıca Türk düşüncesine ve bilim alanına yaptığı hizmetler için kendisine duyduğumuz şükran duygularının da bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
İletişim: nevine@hacettepe.edu.tr

Yaklaşık bir yıl kadar önce, Sosyoloji Konferansları Dergisi'nin editörü Prof. Dr. Veysel Bozkurt ile Fügen Berkay'a bir Armağan Sayısı çıkarılması ve bu sayının editörlüğünü benim yapmam kararlaştırılmıştır. Sosyoloji Konferansları Hakemli Dergi olduğundan, yazıların toplanması ve hakemlik sürecinden geçmesinin çok fazla uzamaması için, makale sayısı sınırlı tutulmak istenmiş ve Berkay'ın hukukunun olduğu kişilerden yazı istenmesi planlanarak isimlerin belirlenmesinde kendisine de danışılmıştır. Berkay'ın görev yapmış olduğu İstanbul, İnönü ve Uludağ Üniversitelerinde kendisiyle birlikte çalışmış veya birlikte hayatı paylaşmış, sonradan bazıları Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde çalışmış/çalışmakta olan kişilerle editör olarak telefonla; ayrıca yurt içi ve yurt dışı toplantılarda birlikte olduğu Hacettepeli sosyologlarla bizzat görüşülerek amacımız iletildiğinde, hemen hepsi böyle bir çalışmanın içerisinde yer almayı istediklerini belirtmişlerdir.

Berkay'ın Asistanlığını ve Doktorantlığını yapmış olan Vehbi Bayhan'ın Berkay'ın hayatı ve eserleri üzerine çalışmaları/yazıları bulunduğundan, bu eser için, Berkay'ın Türk sosyoloji tarihi içindeki yerini değerlendiren bir makalenin hazırlanması kendisinden istenmiştir. Yine Berkay'ın Fakülte'den beri arkadaşı ve meslektaşı olan Korkut Tuna'nın Sunuş yazısını yazması anlamlı bulunmuştur. Kendisi ile hukuku olan diğer yazarlardan istenen yazıların konularının belirlenmesi kendilerine bırakılmıştır.

Belirtilen zamanda, Armağan Sayımızda yayımlanmak üzere çeşitli konularda, 22 adet Makale ve iki adet de Kitap Değerlendirmesi elimize ulaşmış, birkaç Hocamız yazılarını yetiştiremeyeceklerini belirtmişlerdir. İÇİNDEKİLER kısmı Derginin yeni formatına göre düzenlenmiştir.

Türk üniversitelerine ve sosyoloji alanına yetiştirdiği öğrencilerle, verdiği derslerle, ortaya koyduğu eserlerle, bilim insanı, öğretim üyesi ve idareci olarak uzun yıllar değerli hizmetler vermiş olan Berkay'a Armağan cildinin oluşmasına ve bu yolla Türk fikir ve kültür hayatının zenginleşmesine katkıda bulunan yazarlara ve çok kısa sürelerde makaleleri inceleyerek değerlendirmek suretiyle katkıda bulunan hakemlere şükranlarımı sunarım. Ayrıca, çalışmanın yürütülmesi sürecinde fikir alış-verişinde bulunduğum ve görüşlerinden yararlandığım, Prof. Dr. Esra BURCU, Prof. Dr. H. Bayram KAÇMAZOĞLU, Doç. Dr. Birsen ŞAHİN KÜTÜK, Doç. Dr. Şeref ULUOCAK ve Dr. Dursun AYAN'a ve teknik konularda yardımcı olan Arş. Gör. Alper KARAAĞAÇ'a içten teşekkürlerimi sunarım.

A. FÜGEN BERKAY'IN HAYATI, ETKİLENDİĞİ FİKİR ORTAMI VE ESERLERİ*

Nevin GÜNGÖR ERGAN**

Fügen Berkay 07.04.1945 tarihinde babasının görevli bulunduğu Gelibolu-Koruköy'de doğmuştur. Babası Mehmet Naci Berkay askeri hekimdir; Türkiye'nin çeşitli yerlerinde görev yapmış ve bu görev ve memleket aşkını Fügen Berkay'a da aşılamıştır. Annesi Melahat Hanım çok iyi Osmanlıca ve İtalyanca bilen, hemen her gün eve gelen dört adet günlük gazeteyi okuyarak Türkiye'deki ve dünyadaki gelişmeleri takip eden kültürlü bir insandır.

Berkay ilk ve ortaöğrenimini İzmir'de, liseyi İstanbul'da Fatih Kız Lisesi'nde okumuştur. İlkokuldan itibaren yabancı dil (olarak Fransızca) öğrenimi aile içinde başlatılmıştır. Lisede ikinci dil olarak İngilizceyi seçmiştir. O yıllarda Türkiye'de liselerin birçoğunda ikinci bir seçenek olarak böyle bir imkân vardır. 1962-1963 ders yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne kaydolmuş ve Genel Sosyoloji Sertifikası da alarak 1967 yılında "Sanat Ontolojisi Açısından Türk Halk Şiirinde Varlık Tabakaları" isimli tezi ile Lisans öğrenimini tamamlamış, aynı yıl Sosyoloji Bölümüne Genel Sosyoloji Asistanı olarak atanmıştır.

Berkay yükseköğrenimine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nde başlamış; Hazırlık yılı sertifikasında yabancı dili Fransızca, Felsefe öğrenimi için zorunlu olan klasik dil öğrenimi de Latince olmuştur. Fransızca (veya İngilizce/Almanca)nın yanında Latince veya Grekçe'nin baraj olduğu dönemi tamamlayarak 3. Sömestre itibarıyla Tezli Sertifikasını Sistematik Felsefe, Yardımcı Sertifikasını Felsefe Tarihi olarak seçmiş, Bölüm dışından da Genel Sosyoloji Sertifikasını almıştır.

Sistematik felsefe öğrenimi sırasında Türkiye'de Prof. Dr. Takiyettin Mengüşoğlu'nun temsil ettiği Felsefi Antropoloji, Prof. Dr. İsmail Tunalı'nın temsil ettiği Sanat Ontolojisi akımları ile öğrenciliğinin erken dönemlerinde karşılaşmış, bunlardan çok etkilenmiş, bu akımlar Berkay'ı özellikle sanat ontolojisi üzerinden edebiyat eserlerinin analizine, oradan şiir analizlerine

* Bu metin Prof. Dr. A. Fügen BERKAY'dan şifahen ve yazılı olarak alınan bilgilerden oluşturulmuştur.

** Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

ve Türk halk edebiyatına doğru götürmüştür. Bu zihni yolculuk felsefe öğreniminin tam bir temel olduğu zemin ve sanat felsefesi (estetik) ile iç içe yürümüştür. Genel Sosyoloji ve Metodoloji derslerini izlerken alanlar arası içsel bağlantılar ilgisini çekmiş, bu ilgilerinin arasına tamamlayıcı olarak Edebiyat Sosyolojisi ve Sanat Sosyolojisini de eklemiştir.

Fügen Berkay 1967 yılında başladığı asistanlık döneminde Prof. Dr. Cahit Tanyol'un başlattığı Türkiye Sosyolojisi seminer ve derslerinde aktif olarak görev almıştır; Doktora Tezinin konusu bu çalışmalar esnasında belirlenmiştir. Halk şiiri Berkay'ı 13. Yüzyıla kadar geri götürünce Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinden başlayarak ülke tarihine olan ilgisi artmıştır. 1963-1964 ders yılından başlayarak 3-4, yerine göre 3-6 ders saatinde (seminer görevi olarak) hazırlayıp sunduğu çalışmalara başlamış; bu tempo 1967 yılındaki mezuniyetine kadar sürmüştür.

Doktora öğrenimi sırasında Berkay'ın asıl disiplini olarak Genel Sosyoloji, yardımcı disiplini olarak da Yeni Türk Edebiyatı belirlenmiştir. Çalışma alanı ağırlığı 13. Yüzyıl olduğu için Osmanlıcasını ilerletebilmek amacıyla iki yıl Arap-Fars Filolojisi'nde Farsça eğitimi almış; sonrasında da bir süre özel ders olarak bu süreci sürdürmüştür. Bu dil çalışmaları onun Doktora çalışma dönemini uzatmakla birlikte, farklı dillere olan ilgisi bu kaybı kazanç olarak algılamasını sağlamıştır.

Berkay 1973 yılında "Yunus Emre'nin Türk Toplumundaki Yeri" başlıklı tezi ile Prof. Dr. Cahit Tanyol, Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Prof. Dr. Cengiz Orhonlu, Prof. Dr. Şehabettin Tekindağ ve Prof. Dr. Tahsin Yazıcı'dan oluşan jüri nezdinde Doktora savunma sınavını vererek Doktora derecesini almıştır. Doktora çalışmalarını tamamladıktan sonrası için planladığı ve gerçekten istediği tıp öğreniminden de, bu yıllar içinde, yine içinden gelerek ve sessizce vazgeçmiştir.

1976 yılında İsviçre Hükümeti'nin verdiği bir bursu kazanarak İsviçre'ye birlikte çalışacağı Prof. Dr. Michel Bassand'ın görevli olduğu Ecole Polytechnique Fédérale de Lausanne'a gider. Bu Teknik üniversitenin mimarlık fakültesi Şehir Sosyolojisi kürsüsünde seminer görevleri üstlenir ve önce Fribourg'da, sonra da Lozan'da (Lausanne) Prof. Dr. Michel Bassand ile Uygulamalı Sosyoloji çalışmalarına başlar. Çok yararını gördüğü bu dönem ve yıllardan sonra yurda döndüğünde, eski teorik ilgilerinin yanına uygulamalı çalışmaları belli bir mesafe ile de olsa eklemiş olur.

Felsefe öğreniminin ve ilgilerinin kendisine sağladığı bütüncü (holistik) bakış tarzı onda, sosyoloji alanındaki uygulamalı çalışmaların daima çok iyi bir teorik arka planının olması ve bütünü görüp gösteren “büyük resim” örgüsünün önünde ve desteğinde yapılması gerektiği anlayışını her gün biraz daha pekiştirmiştir. O, daima bunun aksinin, verilen emeği gelip geçiciliğe mahkûm edeceğini düşünmüştür. Bu nedenle, öğrencilerini toplumsal/sosyal olayların incelenmesinde ve açıklanmasında hep teorik temelleri çok iyi bilmeye ve bütünü görmeye yönlendirmeye çalışmıştır.

Berkay 1981 yılında “Köy-Şehir İlişkileri ve Bu İlişkilerin Ülkemizdeki Görünümü” isimli tezini Prof. Dr. Oğuz Arı, Prof. Dr. Mehmet Eröz, Prof. Dr. Amiran Kurtkan, Prof. Dr. Özer Ozankaya ve Prof. Dr. Rezzan Şahinkaya’dan oluşan jüri önünde savunarak, Kologyum ve deneme dersini vererek Doçent unvanını almıştır. 1984 yılında İnönü Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Nihat Nirun’un daveti ve kendi isteği ile İstanbul Üniversitesi’nden ayrılarak İnönü Üniversitesi’ne naklen atanmıştır. 1988 yılında merkezî dil sınavını vererek 1989 yılında üniversite profesörlüğüne yükseltilmiştir. İnönü Üniversitesi’nde 1984-1996 yılları arasında 12 yıl Sosyoloji Bölümü Başkanlığı, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekan Yardımcılığı (1984-1985), Yabancı Diller Bölüm Başkanlığı (1986-1988), Haber Bülteni Yazı İşleri Müdürlüğü (1985-1992), İnönü Üniversitesi Vakfı Mütevelli Heyeti Üyeliği, Rektör Yardımcılığı (1989-1992) ve Rektör Vekilliği, Fakülte Kurulu ve Yönetim Kurulu Üyelikleri, Üniversite Senatosu Üyeliği (1984-1987), Kültür Merkezi Müdürlüğü (1989-1992), Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü (1994-1996), Yurt-Kur Temsilciliği (1990-1992) gibi idari görevleri yürütmüştür. Malatya’da bulunduğu süre içerisinde Malatyaspor Yönetim Kurulu üyeliği ve Asbaşkanlığı da yapan Berkay, Türkiye’de futbol alanında 1. Ligde yönetici olan ilk kadın olmuştur.

1996 yılında Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümüne atanan Berkay, burada Sosyoloji Bölümü Başkanlığı (1996-2012), Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı Başkanlığı (1996-2012), Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu Üyeliği (2000-2006), Kültür Sanat Kurulu Üyesi ve Başkan Yardımcısı, Haber Bülteni (Uludağ Postası) Redaktörlüğü (2003-2008) ve Uludağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanlığı görevlerini sürdürmüştür; yaş haddinden emekli olduğu Nisan 2012’ye kadar bu Üniversitede çalışmıştır.

1967 yılından başlayıp 2012'ye kadar toplam 45 yıllık hizmet dönemini tamamlamış olan Berkay, 2017 yılı itibarıyla da meslekte 50. yılını tamamlamıştır. Güzel bir tesadüfle Özel Sayımız kendisinin 50. hizmet yılına armağan olmaktadır.

Berkay'ın ilgi alanları üzerine eğildiğimizde şu nitelikleri karşımıza çıkmaktadır: Çocukluğunda (4 yaşı itibarıyla) müzik ve yabancı dil çalışmaları başlatılmıştır. Bu temel, gelecekte İzmir'de ortaokul yıllarında bir çocuk klasik müzik orkestrasında yer alması ve İzmir Radyosu çocuk saatinde beş yıl süre ile her Cumartesi gününü çok mutlu geçirmesini sağlamıştır. Dil ilgisi de, İsviçre'de ikinci dil olarak İngilizce öğrenimini sürdürmesine, meslek hayatı boyunca da farklı dönemlerde İtalyanca ve Rusça çalışmasına neden olmuştur. İzmir'de başladığı resim çalışmaları hayatının bazı dönemlerini etkilemiş, ilkokul 4. sınıfta katıldığı uluslararası bir yarışmada ilk on içine girmiştir. Bursa'da da, iki karma sergiye katılmıştır. Resim, Berkay'ın Amerika'da, geçirdiği bir sağlık sorununu aşarken müzikle birlikte ve dil çalışmalarıyla kolkola, en az, ağır ilaçlar kadar yardımcı olmuş; güç bir dönemi en az hasarla aşmasını sağlamıştır.

Yurt dışındaki çalışma ve toplantılarda, özel ilgisi nedeniyle yaptığı yurt dışı gezilerindeki ilgi alanları müzeler ve özellikle de ünlü kitaplıklar olan Berkay, ileri yaşına rağmen sağlığı elverirse bu ilgilerini sürdürmeyi ummakta; ayrıca müzik dinleyiciliğinden de uzak kalmamaya çalışmaktadır.

İstanbul Üniversitesi'nde, Doçentlikle birlikte başlayan idari görevleri görev yaptığı diğer üniversitelerde de emekliliğine kadar süren Berkay, bütün bu hizmetleri kendisini yetiştiren ülkesi için bir görev olarak görmüştür, bunların hiçbirinden mutsuz ayrılmamıştır; ama en mutlu olduğu idarî görevi sorulursa verebileceği cevap "Güzel Sanatlar Fakültesi Kurucu Dekanlığı dönemi"dir. Bu onun için, belki de ömrünün tamamını bir sanat dalına verebilmiş olma (gizli) isteğinin hoş bir ödülüdür.

Berkay 1990 yılından beri İnönü Üniversitesi Vakfı Mütevelli Heyeti Üyeliğini devam ettirmektedir. Ayrıca 1989-1991 yılları arasında Üniversite Temsilcisi olarak Malatya Spor Kulübü Üyeliği ve Yönetim Kurulu Üyeliği, Asbaşkanlığı ve Başkan Vekilliği görevlerinde bulunmuştur. Bursa Unesco Derneği Üyeliği, Yönetim Kurulu Üyeliği, Eğitim Grubu Yönetim Temsilciliği, Kültür ve Bilim Kurulu üyelikleri Berkay'ın emekliliğinde de devam ettirdiği sosyal faaliyetleridir. Berkay Türk Sosyoloji Derneği'nin de

üyesidir. Berkay Merkezi Hollanda'da (Amsterdam'da) bulunan European Association for International Education (EAIE)'un Türkiye'den katılan ilk üyesidir ve dolayısıyla merkezi A.B.D'de (NewYork'ta) bulunan International Student Exchange Programı (ISEP) ile bağlantılıdır.

YAYINLARI

Yurt Dışı Çalışmaları, Sertifikalı Seminer ve Workshop Çalışma Toplantıları

Fügen Berkay vd., "Trends in the Annual Incidence Rates of Narcotics Felons Arrested Over the Last 30 Years in Metropolitan Bursa, Turkey", *Tohoku J. Exp. Meed.*, 2007, 212(3), p. 253-263. (Semra Akgöz, Cengiz Akkaya, Fügen Berkay, Nursel Türkmen, İsmet Kaan, Selçuk Kırılı).

İsviçre Hükümeti Doktora üstü çalışma bursu (Fribourg-Lausanne) 1976-1978, Ecole Polytechnique Fédérale de Lausanne (Prof. Dr. Michel Bassand ile birlikte).

5th Balkan Rectors Conference, 20-21 Eylül 1990, Boğaziçi Üniversitesi/İstanbul.

E.A.I.E, The New Europe, 6-8 Aralık 1990 (Amsterdam-Hollanda) (Workshop çalışma toplantıları katılımı).

The EAIE Course on International Education in Europe. 15-29 Haziran (Maastricht-Hollanda). Bu kurs sertifika alınarak tamamlanmış, seminerler Hollanda ile birlikte Aachen, Bonn (Almanya) ve Leuven, Bruxelles (Belçika)'da sürmüştür.

EAIE Troisième Congrès Annuel, 5-7 Aralık 1991 (La Grande Motte, Montpellier-Fransa) Workshop: Higher Education and International Exchange.

ISEP Membership Conference 7-10 Mayıs 1992 (Budapest-Macaristan) Workshop çalışma toplantıları.

Rice ve Teksas Üniversiteleri Kitaplıklarında Şehir Sosyolojisi ve Aile Sosyolojisi alanında literatür taraması. 14 Ağustos 1992-6 Mart 1993. Houston/Texas-ABD.

III. Deutsch-Türkischer Psychiatrie Kongress, 15-19 September 1998, Berlin. Bildiri: “Dış Göçe Bağlı Olarak Ailede Anomi ve Bir Çözüm Önerisi: Yaygın Sosyal Empati ve Entegrasyon Programları.

IV. Deutsch-Türkischer Psychiatrie Kongress, 5-9 September 2000, Antalya, Bildiri I: Sosyolojik, Açıdan Göç ve Kimlik Gelişimi”, Bildiri II: “Roman ve Sintişlerin Psiko-Sosyal durumları”, (F. Röder, S. Taneli, F. Berkay, Y. Taneli).

10th International Symposium on Asian Youth Studies, 1-5 Dec. 2000 Macau/China+ Workshop çalışmaları.

Yurt İçi Hakemli Dergilerde Makaleler

“Yurt Dışındaki Yeni Kuşaklar ve Yetişme Sorunları”, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, C. 6, S. 36, Ankara, 1982, s. 15-19.

“Future World and Social Engineering”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl. 1, S. 1, Bursa, 1999, s. 25-31. (İlk sayıdan itibaren Index Islamicus'ta yer almaktadır).

Berkay, F. vd., “1999 Marmara Depreminin Mudanya Halkı Üzerindeki Psiko-Sosyal Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 4, Yıl. 4, S. 4, 2003/1, Bursa 2003. (Berkay, F; Çelen, N.; Kuşdil, M. E.; Tekok-Kılıç, A; Kayaoğlu, A.; Mermutlu, B.; Demir, G. Y.; Güngörmez, B.; Yorulmaz, O.; Tosun, P.) (İlk sayıdan itibaren Index Islamicus'ta yer almaktadır).

“Küreselleşme, Sosyoloji ve Türkiye”, *Sosyoloji Konferansları, Türkiye’de Sosyolojinin 100 Yılı Özel Sayısı*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji ve Metodoloji Araştırmaları Merkezi Yayını, I. Kısım, Yıl. 2015/2, S. 52, s. 501-509.

Yurt İçi Bildiriler

“Anadolu’nun Türkleşmesi Sürecinde Malatya ve Yöresi”, *I. Battal Gazi ve Malatya Çevresi Halk Kültürü Tebliğler Kitabı*, İstanbul, İnönü Üniversitesi Yayınları, 1987.

“Sosyal Değişme ve Gelişme Süreçlerinde Eğitimin Temel Fonksiyonu”, *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, İstanbul, 1990, s. 120-131.

“Sosyal Değişme ve Türk Ailesi”, *1. Aile Şurası Bildirileri*, Ankara, 1990, s. 155-159.

“20. Yüzyılda Sosyal Değişme ve Milli Kültür Varlığımız”, *2. Milli Kültür Şurası Bildirileri*, Ankara, 1990.

“Türk Kültür ve Sosyal Tarihinde Elazığ ve Yöresi”, *Fırat Üniversitesi Sempozyum Yayınları*, Elazığ, 1990.

“Kültürel Değerlerin Taşıyıcısı Olarak Aile, Kitle İletişim Araçları ve Gelecek”, *III. Aile Şurası Bildirileri*, T.C. Devlet Bakanlığı Aile Araştırma Kurumu Bşk. Yayını, Ankara 1998, s. 539-543.

“Bursa ve Göç”, *Bursa Defteri*, Panel, Sayı. 9, Bursa, 2001.

“Bir Bütünleşme ve Uzlaşma Aracı Olarak Sosyal Empati ile Üç Tabanlı Sosyolojik Yaklaşım”, *III. Ulusal Sosyoloji Kongresi*, Dünya’da ve Türkiye’de Farklılaşma, Çatışma ve Bütünleşme, Ankara, 2002, s. 56-63.

“Üniversite ve Etik”, *Üniversite ve Etik, Küreselleşme ve Üniversite, Felsefe ve Bilim*, Uludağ Üniversitesi Kültür Sanat Kurulu Yayını, No: 1, Bursa, 2002, s. 11-17.

“Küreselleşme ve Üniversite”, *Üniversite ve Etik, Küreselleşme ve Üniversite, Felsefe ve Bilim*, Uludağ Üniversitesi Kültür Sanat Kurulu Yayını, No. 1, Bursa 2002, s. 37-45.

“Küresel Gerçeklikte Tekstil Üretimi, Türkiye’nin Yeri ve Bursa”, *Tekstil Sektöründe Yatırım Stratejileri Sempozyumu*, 14-15 Ekim 2002, BUTAL/BURSA.

“Değişen Toplumda Aile, Ana-Baba-Ergen İlişkileri”, 8. *Ergen Psikiyatrisi Sempozyumu*, 12-15 Kasım 2003, Bursa.

“Türk Aydınlanması”, *Bilimin Işığında Aydınlanma Seminerleri*, Uludağ Üniversitesi Kültür Sanat Kurulu Yayınları, Bursa, 2003, s. 17-24.

“Basın Gücünün Oluşumu”, *Bilimin Işığında Aydınlanma Seminerleri*, Uludağ Üniversitesi Kültür Sanat Kurulu Yayınları, No. 4, Bursa, 2003, s. 193-199.

“Türkiye’de Sosyolojinin Yüzyılı Aşan Yolculuğu”, *100 Yıllık Sosyoloji Birikimi Sempozyumu*, 19 Mart 2015, Bağlarbaşı Kültür Merkezi, F.M.Ü. ve Üsküdar Belediyesi, İstanbul.

Yurt Dışı Bildiriler

“La Structure Sociale et L’education”, *Congres International Planification et Gestion du Development de L’education Bildiri Basımları*, ED.90/CPA401/DP.2/1 (Yayın Basım Dağıtımı 7. Sayfa) (UNESCO Toplantısı 1990, Mexico City).

“Migrations Gebundene Anomie in der Famillie und Verbereitete Programme fur Soziale Empathieund Integration-ein Lösungsvorschlag”, III. *Deutsch-Turkishcher Psychiatrie Kongress*, Abstraktband, Lambertus-Verlag, Freiburg im Breisgau, 1998, p. 78-80.

“New Technology, Globalisation, Changing Paradigms and the Asian Youth”, *Proceedings*, Macau-China 2001.

“The Effects of Unemployment and Income on Crime: A Panel Data Analysis on Turkey”, Dursun, Aytaç, Berkay; Topbaş, 16. *Uluslararası Kriminoloji Kongresi*, Ağustos 2011, Kobe-Japonya.

“Mevlana, Yunus Emre ve Bugünkü Dünyanın Meseleleri”, *Türkiye-Çekya İlişkileri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 10-14 Temmuz 2016 Prag, Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu, Ankara, 2016, s. 129-135.

Kitapları

Sosyal Değişme Açısından Yurt Dışına İş Gücü Göçü Olayı-İsviçre Örneği, İnönü Üniversitesi Yayını, Malatya, 1988.

Fügen Berkay, Selçuk Kırılı, Mustafa Cemiloğlu, *Kültürlerin, Uygarlıkların Akışı ve Bu Geniş Çerçeve de Nevruz*, Uludağ Üniversitesi, TÜDAM Yayını, 2005.

Tarih ve Toplum, Köy ve Kent (Yerleşme Sosyolojisine Başlangıç), Ekin Yayını, Bursa, 2009.

Basım Kararı Alınmış Tez ve Araştırma Çalışmaları

Yunus Emre'nin Türk Toplumundaki Yeri, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1973.

Köy-Şehir İlişkileri ve Bu İlişkilerin Ülkemizdeki Görünümü, Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1981.

Kentleşme Sürecine Üniversite Etkisi (Ayşe Yıldız ile birlikte, Uludağ Üniversitesi Bilimsel araştırmalar Fonu desteğinde hazırlanarak tamamlanmış çalışma).

Diğer Yayınlar/Çalışmalar

“Türk Toplumunu Açısından İslamiyet”, *Sosyoloji Dergisi*, N0. 19-20, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, s. 201-212.

“Sanat Ontolojisi Bakımından Halk Şiirinin Varlık Yapısı I”, *Yeni İnsan*, N0. 89, İstanbul, 1970, s. 14-17.

“Sanat Ontolojisi Bakımından Halk Şiirinin Varlık Yapısı II”, *Yeni İnsan*, N0. 90, İstanbul, 1970, s. 12,13,24.

“Sanat Ontolojisi Bakımından Halk Şiirinin Varlık Yapısı ”, *Yeni İnsan*, N0. 92, İstanbul, 1970, s. 8-10.

“Bir Çizgi-Bir Aldanma-Bir Varış”, *Yeni İnsan*, N0. 102, İstanbul, 1970.

“Eleştirim”, *Yeni İnsan*, N0: 100, İstanbul 1971.

“İnsan ve Çevre”, Dizi. 8-12 Haziran 1984, *Yeni Malatya Gazetesi*, Araştırma Yazısı.

“Malatya Kampus/Araştırma-Tanıtım Yazısı”, *Yeni Malatya Gazetesi Özel Eki*, Malatya, Temmuz 1985.

“Genel Boyutları İçinde Yurtdışına İşgücü Göçü Olayı ve Bazı Sorunlar”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, NO: 1, Malatya 1987, s. 161-167.

“Şehir Sosyolojisinin Temel Kavramları Çerçevesi İçinde Türk Kültür ve Sosyal Tarihinde Elazığ Yöresi”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, NO. 2, Malatya, 1989.

“Çocuğun Sosyalleşmesinde Masalın Yeri ve Önemi”, *Tarla Dergisi*, 89/12, Aralık 1989.

“Şehir Sosyolojisinin Temel Kavramları Çerçevesinde Türk Kültür ve Uygarlık Tarihinde Malatya ve Yöresi”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, NO: 2, Malatya 1989, s. 80-85.

“Yunus ve Bugünün Meseleleri”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, NO. 3, Malatya 1996, s. 199-205.

“Gençlik Sosyolojisi”, *İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, NO. 3, Malatya 1996, s. 191-198.

“Cumhuriyet Devrimleri ve Dönüşen Aile Hayatımız: *Bursa Hakimiyet, Özel Ek.*, Bursa 29 Ekim 2003.

“Makrokosmos’dan Mikrokosmos’a ‘İnsan ve Toplum’”, *Yıldızların Altında Gökbilim Eğitim Kampı*, Bursa, Uludağ Üniversitesi, 19-20 Temmuz 2008.

“Dünyada ve Türkiye’de Sosyoloji”, *Başkent Üniversitesi’nde Sosyoloji Sohbetleri, Konferanslar Dizisi-1*, 7 Kasım 2014, Ankara (Baskıda).

“Aristoteles’in Aile, Kazanç Sanatı, Mülkiyet, Sosyal Paylaşım Anlayışı”, *Prof. Dr. Mahmut Tezcan’a Armağan*, Ed: Aytül Kasapoğlu vd., Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayını, No. 224, s. 688-697.

“Türk Sosyolojisi Bibliyografyası, Bir Dönem Anısı ve Mahmut Tezcan”, *Prof. Dr. Mahmut Tezcan’a Armağan*, Ed: Aytül Kasapoğlu vd., Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayını, No. 224, s. 764-765.

“Sanat Ontolojisi”, Konferans, Bursa UNESCO Derneği Eğitim Çalışmaları Serisi, Bursa, Aralık 2006.

Uluslararası Çalıştaylar

1989-1992 yılları içerisinde E.A.I.E üyesi olarak (Merkezi: Amsterdam-Hollanda) Hollanda (Amsterdam-Maasriecht), Belçika (Brüksel-Leuven), Macaristan (Budapeşte), Almanya (Bonn, Aachen), Fransa (Montpelier-La GrandeMotte) ülke ve şehirlerinde Çalıştay üyeliği ve tartışmacılık etkinliklerini sürdürmüştür.

(1991 yılında Hollanda-Maastricht) bir ay süre ile E.A.I.E Sertifikalı Eğitim Geliştirme Kursu tamamlanmıştır.

“Social Dimensions of Cotton Production, International Workshop on Sustainable Cotton Production”, UNİDO-TUBİTAK-BUTAL 11-22 Octobre 2010.

2007 yılı Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü –Sofya Üniversitesi Felsefe Fakültesi Çalıştayı A.B Eğitim-Değişim Çalıştayı, Konuşmacı, Sofya, Haziran 2007.

2008’deki ilk sayısından itibaren 2012 sonuna kadar I.J.S.I Dergisi’nin (International Journal of Social Inquiry) Yayın Kurulu Üyeliğini sürdürmüştür. (Derginin tarafları: Uludağ Üniversitesi ve James Cook University, RMIT University).

Kitap Bölümleri

“Demografi”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü*, Atatürk Dönemi (1920-1938), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, C.I, Ankara 2009, s. 331-336.

“Köy ve Kent Olgusu”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü*, Atatürk Dönemi (1920-1938), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, C.I, Ankara 2009, s. 275-280.

Projeler

1999 Marmara Depreminin Mudanya Halkı Üzerindeki Psiko-Sosyal Etkileri, Yürütücülük.

Kentleşme Sürecine Üniversite Etkisi: Bursa Örneği, Uludağ Üniversitesi Ketam Projesi, Yürütücülük.

Bursa'da Suçun Sosyo-Demografik Dağılımı ve Sosyolojik Analizi, Uludağ Üniversitesi Bursa Emniyet Müdürlüğü Ortak Projesi, Yürütücülük.

Cumalıkazık Köyü Geliştirme Projesi. Üniversite, Yerel Gündem 21, Sivil Toplum Kuruluşları Ortaklı Proje. Eğitimlik-Araştırmacı.

1996-2000 Dönemi Alacahırka Kadın Araştırmaları ve Destekleme Projesi, Yerel Gündem 21, Eğitimlik-Araştırmacı.

“İntihar olayları, İntihar Olaylarının Psiko-Patolojik ve Sosyo-Patolojik Özelliklerinin analizi”, Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı ile Proje Ortaklığı.

“Suça Yönelmede Psikopatoloji Projeleri”, Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı ile Proje Ortaklığı.

Kitap Değerlendirmeleri

“Ya İşte Fabrikalaşak, Anadolu Sermayesinin Oluşumu: Kayseri Hacılar Örneği”, Yazar: Kurtuluş Cengiz, *Sosyoloji Konferansları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi Yayını, S. 48, Yıl: 2013-2, s. 75-76 (Kitap Tanıtımı).

“Atasözlerine ve Deyimlere Yansıyan Türk Halk Düşüncesi”, Yazar: Tülay Uğuzman, *Sosyoloji Konferansları, Türkiye’de Sosyolojinin 100 Yılı Özel Sayısı*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji ve Metodoloji Araştırmaları Merkezi Yayını, III. Kısım, Yıl. 2016/1, S. 53, s. 479-480.

“Kentte Yoksulluk, Ayrışma ve Yaşam Kalitesi”, Yazar: Doğan Bıçkı, *Sosyoloji Konferansları, Türkiye’de Sosyolojinin 100 Yılı Özel Sayısı*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji ve Metodoloji Araştırmaları Merkezi Yayını, III. Kısım, Yıl. 2016/1, S. 53, s. 481-482.

BU SAYININ HAKEMLERİ
REFEREES OF THIS ISSUE

Değerli hakemlerimize “Prof. Dr. A. Fügen Berkay’a Armağan” özel sayısına (55. Sayı, 2017/1) katkıları için teşekkür ederiz.

Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ali ERKUL	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram KAÇMAZOĞLU	İnönü üniversitesi
Prof. Dr. Cahit GELEKÇİ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ertan EĞRİBEL	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Esra BURCU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Faruk KOCACIK	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Feryal TURAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan TÜZEN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil KAYA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Metin ÖZKUL	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Nefise BULGU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Serpil AYTAÇ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Taner TATAR	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel BOZKURT	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Birsen ŞAHİN KÜTÜK	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Güney ÇEĞİN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan ŞEN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. İlknur ÖNER	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar SAĞLAM	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Şeref ULUOCAK	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Tuğça POYRAZ TACOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Ufuk ÖZCAN	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Ümit AKCA	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Vehbi BAYHAN	İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Maide GÖK	Bingöl Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

SUNUŞ iii-iv

EDİTÖRÜN TAKDİMİ v-vi

A. FÜGEN BERKAY'IN HAYATI, ETKİLENDİĞİ FİKİR ORTAMI
VE ESERLERİ vii-xviii

ARAŞTIRMA / RESEARCH ARTICLES

Çerkezler’de Kimlik ve Aidiyet
Identity and Belonging in Circassian
Gülşen DEMİR, Semra BOLAT 1-42

Emeklilerde Yaşam Tatmini: Bursa Örneği
Life Satisfaction in the Retirement: A Case of Bursa
Serpil AYTAÇ 43-58

Göç Filmlerinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Görsel Analizi:
“Almanya Acı Vatan” ve “Polizei” Film Örnekleri
Visual Analysis of Migration Films in the Context of Gender:
“Almanya Acı Vatan” and “Police” Movie Samples
Selen KOÇAK 59-83

Hollanda’ya Gerçekleştirilen Türk Göçü Ve Ulus-Ötesi Faaliyetler
Turkish Migration to the Netherlands and Transnational Activities
Birsen ŞAHİN KÜTÜK 85-106

Medyada Kadına Yönelik Şiddet Haberlerinin İçerik ve Sunum Açısından Analizi: Beyazgazete.Com Örneği
Analysis of News on Violence Against Women in Media in Terms of Content and Presentation: Beyazgazete.com Case
Aylin GÖRGÜN-BARAN, Canet Tuba SARITAŞ, Birsen ŞAHİN-KÜTÜK 107-132

Popüler Bir Mekân Olarak 1980’lerde Türkiye’de Taverna
Tavern in Turkey in the 1980s as a Popular Place
Gül AKTAŞ, Türker TAYFUNDAĞI 133-152

Şiddet Mağduru Kadımların Sığınmaevi Sonrası Deneyimleri
The Experiences of Violence-Victim Women After Leaving a Shelter
Semahat Dicle MAYBEK 153-179

Yaşlılık ve İntihar

Aging and Suicide

Zuhal GÜLER 181-193

Yenilik Kümelerinde Firmalar Arası İstihdam Hareketliliğinin Sosyolojik Analizi

Sociological Analysis of Inter-Firm Employment Movements in Innovation Clusters

Mehmet CANSIZ, M. Demet ULUSOY 195-218

ARŞİV ARAŞTIRMASI / ARCHIVAL RESEARCH

Prens Sabahattin'in Siyasi Hareketine Düşen Gölge: Damad Mahmud Paşa'nın İmtiyaz Talebi Pazarlıkları

The Shadow That Falls on the Political Movement of Prince Sabahattin:

Damad Mahmud Pasha's Bargain for Concession Request

Bedri MERMUTLU 219-253

DERLEME / REVIEW ARTICLE

Mesleğinin 50.Yılında Prof. Dr. A. Fügen Berkay'ın Türk Sosyolojisindeki Yeri

Prof. Dr. A. Fügen Berkay's Place in Turkish Sociology in the 50th Anniversary of Her Profession

Vehbi BAYHAN 255-276

KURAMSAL MAKALELER / THEORETICAL ARTICLES

Bireylerin Tüketimin Nesnesine Dönüşmesinde Sosyal Medya Etkisi

The Effect of Social Media on Individuals Becoming Consumption Objects

Nilüfer ÖZCAN DEMİR 277-288

Cemaat Olarak Çok Kültürcülük ve Politikaları

Multiculturalism as a Community and Its Politics

Taner TATAR 289-314

Çoklu Modernlikler Sosyolojisi ve Türkiye

Alternative Modernities and Turkey

Mahmut TEZCAN 315-331

Entellektüeller: Toplumsal Değişim ve Gelişim Sürecinin Öncüleri

Intellectuals: The Vanguards of Social Change and the Development Process

Rıza SAM 333-350

Köy Enstitüleri ve İsmayıl H. Baltacıoğlu'nun Değerlendirmeleri <i>Village Institutes and the Views of İsmayıl H. Baltacıoğlu About Village Institutes</i> Kemal AYTAÇ	351-367
Küreselleşme ve Ulus-Devletler <i>Globalization and Nation States</i> Mustafa E. ERKAL	369-383
Mübeccel Belik Kıray'ın Sosyolojik Görüşleri Üzerine <i>On the Sociological Opinions of Mübeccel Belik Kıray</i> H. Bayram KAÇMAZOĞLU	385-412
Plastik Sanatlarda Toplumsal Cinsiyet: Feminizme Karşı Feminizm <i>Gender in Plastic Arts: Feminism versus Feminism</i> Demet ULUSOY	413-444
Sosyal Bilimci ve Bilim Kültürü <i>Social Scientist and Science Culture</i> Osman KONUK	445-458
Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Edebiyat-Siyaset İlişkisi <i>Literature-Politics Relation from Tanzimat to Republic</i> Ufuk ÖZCAN	459-477
Tehdit Algısının Sosyal Hareketlere Etkisi <i>The Effect of the Threat Perception on Social Movements</i> Abdullah KORKMAZ	479-493
KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS	
Tarih ve Toplum: Köy ve Kent Tülay UĞUZMAN	495-498
Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü (Kavramlar) Alper DEMİR	499-500

ÇERKEZLER'DE KİMLİK VE AİDİYET*

Gülşen DEMİR**

Semra BOLAT***

Özet

Kimlik ve özellikle etnik kimlik konusu 20. yüzyılın ortalarından itibaren dünyada ve son on yıldır Türkiye’de üzerinde çok sık durulan, araştırılan ve tartışılan bir konu olmuştur. “Etnik nüfus” tespit ve belirlemelerinde, bilimsel olarak grubun “kendine bakışını esas alan”, “kendi kabulüne” dayalı kimlik tanımı yaygındır. Yani, etnik kimlik tanımında esas olan, bir başkasının kimi “ne” olarak gördüğü değil, kişinin kendini “kim” ve “ne” olarak gördüğüdür. Bu bağlamda, Türkiye’de yaşayan Çerkez kökenli gruplar etnik kimlik araştırmaları açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Çerkezleri sosyolojik olarak bugün bile henüz millet ya da milliyet olarak nitelemek zor görünmektedir. Çünkü Çerkez kimliği adeta bir üst kimliktir. Bu üst kimlik ya da şemsiye altında 50 civarında boy vardır. Bunlardan bazıları; Abhaz, Oset, Ubih, Kabartey Balkar, Şapsığ, Çeçen, Bjedug, Besleney, Cemguy vs. adlarını taşımaktadır. Çerkez diye bir millet ya da milliyet yoktur. Söz konusu bütün bu boylar dışı karşı kendilerine Çerkez demektirler; ancak kendi aralarında boy adları öne çıkmaktadır. Dolayısıyla bu görüşe göre, Çerkezce diye konuşulan bir dil de yoktur; adı geçen tüm boyların kendi ana dili vardır. Kendi aralarında dil bilenleri birbirleri ile anlaşabilmektedirler, ancak ortak bir dilleri yoktur: Rusya’dakilerin ortak dili Rusça, Türkiye’dekilerin ortak dili Türkçe, Suriye’dekilerin ortak dili Arapça veya Fransızca, Ürdün’dekilerin Arapça vb.dir. Bu çalışmada Türkiye’de yaşayan çok sayıdaki etnik gruptan biri olan Çerkezler’in, Anadolu’ya geliş süreçleri ve etnik kimlik algıları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Göç, kimlik, etnik kimlik, kültür, Çerkezler.

* Bu çalışma “Aydın’ın Üç Çerkez Yerleşiminde Etnik Kimlik Araştırması” (Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2015) isimli yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi’nden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

İletişim: gdemir@adu.edu.tr

** Bilim Uzmanı(Öğretmen), Özel Çine Büyük Uğur Temel Lisesi.

İletişim: cine@ugurokullari.k12.tr

IDENTITY AND BELONGING IN CIRCASSIAN

Abstract

Identity, especially ethnic identity, is a subject that has been frequently studied. This topic has also been the subject of debate throughout the world since the middle of the 20th century and in Turkey over the last decade. In the process of detecting and identifying the “ethnic population,” the only scientifically valid criterion is the identification of a group based on “self-acknowledgment.” In other words, what is essential in the definition of ethnic identity is not what someone else sees as “what,” but who sees themselves as “who” or “what.” In relation to this discussion, Circassian groups living in Turkey are an important case of ethnic identity research. Even today, it seems difficult to describe Circassians sociologically as a nation or nationality, given that Circassian identity is almost an upper identity. Circassian groups have about 50 tribes under this general group, including Abkhaz, Ossetian, Ubyh, Kabardian Balkar, Shapsug, Chechen, Bjedug, Besleney, Cemguy, and so on. Circassians do not have a singular nation or nationality; in other words, they are all Circassians regardless of their differences. However, tribe names stand out among themselves. Therefore, according to this view, no language exists that is exclusively spoken as Circassian. Although they can communicate effectively with one another, all the tribes have their own native languages. They do not have a distinct language that can be called “Circassian,” and the common languages vary: the languages of those living in Russia, Turkey, Syria, and Jordan are Russian, Turkish, Arabic or French, and Arabic, respectively. This paper focuses on Circassians—one of the many ethnic groups living in Turkey—along with their process of arrival in Anatolia and their perceptions of ethnic identity.

Keywords: *Migration, identity, ethnic identity, culture, Circassian.*

Giriş

Göç, sosyal bir hareket olarak tanımlanmasının yanı sıra ekonomik, siyasal ve kültürel değişimlerin de başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Kavimler göçü ile beraber insanlık, varlığından bu yana göç sürecini ve etkilerini yaşamaya devam etmektedir.

Türkiye, Osmanlı döneminden itibaren bir çok etnik gruba ev sahipliği yapmıştır. Böylesi bir çeşitlilik etnik kimlik olgusunun belirgin bir biçimde hissedilir olmasını ve kimlik arayışlarını beraberinde getirmiştir. Özellikle 20. yüzyıldan sonra “kimlik”, sıkça sorgulanan ve üzerinde bilimsel araştırmalar yapılan bir konu olmuştur. “Kimlikler” söz konusu olduğunda gruba aidiyet duygusu zamanla bireylerin “ben kimim” sorusunu sormalarını sağlamıştır. İçinde yaşadığı gruba ait olma hissi kimliğin yeniden inşasında önemli bir başlangıç noktası oluşturmaktadır. Kültürel, dilsel ve etnik farklılıklar bir

yandan toplumsal çeşitliliğe neden olurken; bir yandan da sosyal ve siyasal alanda birtakım kimlik problemleri yaşanmasına neden olmuştur. Bireyler kendilerini tanımlarken “Kürt”, “Laz”, “Çerkez” gibi kimliksel vurgularda bulunmaya ve etnik kimliklerini daha emin bir biçimde telaffuz etmeye başlamışlardır. Bugün Türkiye’deki etnik çeşitliliğin önemli bir kısmını Çerkez kökenli gruplar oluşturmaktadır.

Çerkezler 1880’li yıllardan itibaren çeşitli dalgalar halinde Anadolu’ya göç etmiş Kafkas göçmenleridir. Özellikle 1864 yılında çarlık Rusya’sının baskıları ile buldukları toprakları terk eden Kafkas göçmenlerinin bir kısmı Osmanlı’ya bir kısmı ise Balkanlara sığınmışlardır. 93 harbinden sonra Balkanlarda yaşayan bir grup Çerkez Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Osmanlı Devleti, kitleler halinde gelen göçmenleri bir iskan politikası geliştirerek yerleştirmiştir. Osmanlı iskan politikasına göre Çerkezler, bir tampon mekanizma oluşturabilmeleri ile bağlantılı olarak Anadolu ve Rumeli sancaklarına, Karadeniz sahillerine ve Konya, Sivas gibi geniş arazili bölgelere yerleştirilmişlerdir. İzlenen politika boş bırakılan arazileri canlandırmak ve dışarıdan gelebilecek tehlikeleri önleyebilmek olmuştur. Türklerle uzun yıllar bir arada yaşayan Çerkezlerin kendilerini nasıl tanımladıkları, ne tür bir kimlik algısı oluşturdukları merak edilen ve üzerinde araştırmalar yapılan sosyolojik bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle araştırmamızda, Çerkez kökenli grupların kimlik algısı, üzerinde durulmaya ve sorgulanmaya değer görülmüştür. Kafkasya’dan göç eden göçmenlerin tamamı zaman içerisinde “Çerkez” olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Burada farklı etnik gruplarla iç içe yaşayan Çerkez gruplarının nasıl bir kimlik algısı oluşturdukları ve kendilerini nasıl tanımladıkları, çalışmamızın şekillenerek konu ve sınırlılıklarının belirlenmesinde etkili olmuştur.

Araştırma Kasım 2014- Mart 2015 tarihleri arasında Aydın’ın Şevketiye, Sınırteke ve Çeştepe bölgelerinde gerçekleştirilmiştir. Kafkas sürgünü dolayısıyla göç eden Çerkezler Aydın sınırları içerisinde söz konusu bölgelere yerleştirilmişlerdir. Farklı etnik köken ve kültüre sahip bireyler bir arada yaşamaya başlamışlardır.

Yapılan çalışmada sözü edilen bölgelerde yaşayan Çerkezlerin kendilerini nasıl tanımladıkları, kimlik ifadeleri ve kültürel özelliklerin etnik kimlik algılamalarına yansımaları açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Türkiye’de Çerkezler ve Araştırmanın Sorunsalı

Kimlik sorunu, tüm sosyal bilimlerdeki en karmaşık ve tartışmalı konulardan birini oluşturmaktadır. “Bireylerin kendilerini tanımlamada ‘ben kimim?’ sorusu önemli bir rol oynar. Toplum içinde yaşamın bir sonucu olarak, insanlar yaşadıkları topluluğa ve gruba aitlik hissi geliştirmede bir kimlik kullanmak zorundadırlar” (Yalçın, 2004: 79). İçinde yaşadığımız dönem modern kimliklerin (ulus ve sınıf kimliğinin) gerileyişi, buna karşılık etnik, dinsel, kültürel kimliklerin canlanması anlamında bir “yeniden kimlikleşme” ya da “farklılıkların kimlikleşmesi” dönemi olarak adlandırılmaktadır (Friedman, 1996; Conolly, 1995). Bu nedenle de kimlikler konusu araştırmaya ve tartışılmaya değer bir konu olarak görülmektedir.

Genel olarak belirtilecek olursa, kimlik ve etnisite son yıllarda üzerinde tartışılan bir konu haline gelmiştir. Toplumsal yapı içerisinde tek bir etnik kimlikten bahsetmek oldukça zordur. Bu bağlamda kimlik meselesi gerek bilimsel gerekse siyasal alanda gündemin en önemli konularından biri haline gelmiştir.

Bu yönde, Türkiye’de etnik gruplardan birini oluşturan Çerkezlerin etnik ve kültürel kimlikleri konusu da tartışmalı ve çok boyutlu bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Aslında homojen/tek bir Çerkez kimliğinden bahsetmek zordur. Dolayısıyla çok parçalı Çerkez kimliklerinden söz etmek daha doğru olacaktır.

Bu noktaya tarihsel olarak bakıldığında Çerkezlik, “anayurtlarından sürüldükten sonra, siyasal coğrafyalarda kendilerine yaşam kurmak zorunda kalmış Kuzey Kafkasyalı toplulukların ortak kimliklerini anlatmaktadır. Bu adı kendi kendilerine koymamışlardır, ancak güçlüklerle korunmaya çalışılan bir kültürel kimliğin ifadesi olarak yıllar içerisinde benimsemişlerdir. Ancak bu hiç de acısız ve kesintisiz bir süreç olmamıştır; çeşitli aşamalardan geçerek bugüne ulaşmıştır. Başka ifadeyle bütün ötekileştirilen kimliklerin başına gelenler onların da başına gelmiştir (Alankuş, 1998).

Kimlik kavramı bütünsel bir özelliğe sahiptir ve bu nedenle de kimliğin en önemli unsurlarının başında kültür gelir. Kültür, özellikle bireyin sosyalleşme sürecinde doğrudan etkili olur ve insanların bireysel kimliklerinin oluşmasına katkıda bulunmanın yanı sıra toplumsal bir kimlik edinmelerini de sağlar.

Nitekim, Çerkezlik kimliği çerçevesinde bakılacak olursa, Çerkez kimliğinin, ötekileştirilen bir kimlik olup olmadığı konusu araştırmanın temel odağı olarak düşünülebilir. Bu kapsamda, araştırmanın sorunsalını Çerkez grupların demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri, buldukları yerleşim yerlerinde karşılaştıkları sorunlar, bu grupların örgütlenme biçimlerinin ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan taşıdığı potansiyel, Çerkezlerin kimlik algısı, aidiyet oluşumları ve diğer yerellerle olan etkileşimleri, Çerkez grupların ve diğer yerellerin birbirlerini nasıl algıladıkları ve tanımladıkları oluşturmaktadır.

2. Araştırmanın Kapsamı, Yöntemi ve Veri Analiz Teknikleri

Bu çalışmada, Türkiyeli Çerkezlerin bu coğrafyada yaşadıkları kimlik serüveninin çerçevesini belirleyerek, Çerkezlik kimliğinin nasıl bir kimlik formu oluşturduğunun belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu genel amaç doğrultusunda, bu çalışmada aşağıdaki soruların yanıtı aranmaktadır:

- Çerkez gruplar yaşadıkları deneyimler çerçevesinde kendilerini nasıl bir kimlik formu kullanarak tanımlamaktadırlar?
- Aidiyet meselesi bağlamında düşünüldüğünde, Çerkez kökenli bireyler kendilerini tanımlarken nasıl bir kimlik formu kullanmaktadırlar?
- Çerkez gruplar ve diğer yerel gruplar arasındaki iletişim ve etkileşim ne boyuttadır?
- Çerkez grupların, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısal özellikleri nelerdir?

Ayrıca, bu sorular dışında, Anadolu'nun her tarafına dağılarak birbirinden farklılaşma yoluna girmiş Çerkez topluluklarının günümüzdeki "kolektif kimlik" pratikleri üzerinden oluşturdukları kültürel ve siyasal birliktelikler aracılığıyla özellikle dernek faaliyetleri kapsamında (dernekleşme aracılığıyla) ortak bir cemaate dönüşme potansiyelinin olup olmadığı da araştırma soruları arasında yer almaktadır.

Çalışmanın temel odağı çerçevesinde araştırma evreni olarak kabul edilecek olan bölgelerde Çerkez nüfusun olması beklenmektedir. Aydın ilinin bazı bölgelerinde farklı göçmen gruplarını bir arada barındıran göçmen köyleri ya da mahalleri olarak bilinen yerleşkeler bulunmaktadır. İlk aşamada, bu kriter

çerçevesinde Aydın ilinde Çerkez kökenli vatandaşların yaşadığı bölgeler taranmış, bu yönde bazı bölgeler kritere uygun yerleşim yerleri olarak tespit edilmiştir. Bu bölgeler arasından özellikle Sınırteke Köyü, Şevketiye Köyü ve Çeştepe Beldesi gibi yerleşim alanları diğer göçmen gruplarla birlikte Çerkez kökenli grupların ağırlıklı olarak yaşadığı yerler olarak ön plana çıkmaktadır. Dolayısıyla, bu yerleşim alanlarında Çerkez gruplar değişen oranlarda ağırlıklı olarak ikâmet etmektedirler. Bu çerçevede, araştırma evreni Aydın’ın Sınırteke Köyü, Şevketiye Köyü ve Çeştepe Beldesinde yaşayan Çerkez kökenli vatandaşlar olarak belirlenmiştir.

Araştırmada temel olarak nitel araştırma yöntemi bağlamında veri toplanması amaçlandığından bu yönde belirlenen evrenden “amaçlı örnekleme” tekniği aracılığı ile katılımcılar seçilmiştir. Amaçlı örnekleme, evrenin soruna en uygun bir kesimini gözlem konusu yapmaktadır.”(Sencer, 1989: 386). Bu yönde, araştırma evreni olarak belirlenen bölgelerden amaçlı örnekleme tekniği ile toplamda 30 kişilik katılımcı grubu belirlenmiştir.

Bu çalışmada veri toplamada “nitel araştırma” bağlamında “derinlemesine görüşme” ve “gözlem” tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme tekniğinin seçilmesindeki neden Çerkez kökenli vatandaşların yaşadıkları deneyimlerini kendi ifadeleriyle aktarmalarına olanak sağlamaktır. Başka bir ifadeyle, derinlemesine görüşme tekniğinin, süreçte yaşananların bireysel görüşmeler yoluyla daha kolay ifade edilmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Bu sayede, bu sürecin biraz daha yakından keşfedilmesi, davranış ve eğilimler hakkında öngörü elde edilmesi hedeflenmektedir.

Görüşme soruları yapılan araştırmanın amacına ulaşabilmesine yönelik olarak kişilerin yorum ve duygularını da yansıtabilmelerine imkan tanımıştır. Görüşmeler esnasında Çerkezlerin bir arada yaşadığı yerleşkelerde onları tanıyan ve bilen kişilerin yol gösterici olmaları önemli olmuştur. Görüşmeler, Çerkez kökenli bireylerle yapılmıştır. Bu tarz bir uygulamanın gerekli görülmesinin sebebi, refleksif bir bakışla bireylerin ve Çerkez kökenli grupların kendilerini ifade edebilmelerine olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda gruba ait bireylerle kurulacak ilişkilerin daha nitelikli ve samimi olmasına bağlı olarak, kurulacak güven ortamı sayesinde bilgi aktarımının daha doğal ve gerçeğe uygun ifadelerle yer vereceği düşünülmüştür.

Görüşme sorularına verilen cevaplar şu temalar altında toplanmış ve değerlendirilmiştir: Kişilik bilgileri, kimlik tanımlamaları / kimlik algılamaları, Kafkas göçü tarihçesi, göç süreci, kültüre ilişkin tutumlar, evliliğe ilişkin yaklaşımlar, farklı etnik gruplara ilişkin tanımlamalar, dil, dernek üyeliği.

Gözlemler yoluyla fiziksel anlamda karşılaştırmalar yapılmış ve kültürün devamlılığı konusunda yapılan toplantı, şenlik ve dernek toplantıları sayesinde Çerkez kökenli grupların bir arada olma işlevini yerine getirmeleri, gelenek görenek ve halk oyunlarının devamlılığını sağlamak noktasındaki uğraşları yakından takip edilmiştir. Görüşme tekniğinin yanı sıra “gözlem tekniği” nin kullanılması eksik parçaların yerine oturmasında etkili olurken, aynı etnik gruba ait olma bilincinin önemini araştırma süresince “izlemeye” imkan tanımıştır. Veri toplamada kullanılan teknikler birbirini tamamlayıcı nitelik göstermiştir.

Çalışmadan elde edilen verilerin tema analizi yapılmıştır. Benzer konular tema olarak belirlenmiş ve buna ilişkin alt temalar çıkarılmıştır. Çalışmada katılımcıların kimliğini korumak adına isimleri G1, G2 ... şeklinde kodlanmıştır. Bazı yerlerde ise kişi isimleri verilmiştir; isimleri verilen kişiler kanaat liderleridir.

3. Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Süreci

Göç, en genel anlamıyla insanların yer değiştirme hareketi olarak neredeyse insanlığın ortaya çıkmasıyla beraber başlayıp günümüze kadar devam eden bir süreç olarak bilinmektedir. Tarihsel süreç içerisinde göçün birden fazla nedeni olabileceği görülmüştür. Bunlardan bazıları; işsizlik, kıtlık, savaşlar, salgın hastalıklar, makineleşme ve sanayileşme, eğitim ihtiyaçları olarak sıralanabilir. Kırdan kente, kentlerden daha büyük kentlere ve uluslararası göç çeşitleri bulunmaktadır. İnsanlar yaşam koşullarını değiştirmek, ihtiyaçlarını karşılamak için göç etmişlerdir. Göç olgusu, tarihsel süreçte merak edilmiş ve birçok araştırmaya konu olmuştur. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda araştırmacılar, akademisyenler farklı göç tanımları yaparak göç sürecini açıklamaya çalışmışlardır: (Hayır, 2004; Yalçın 2004: 13; Gönülal, 2007;; Toros, 2008; İçduygu ve Sirkeci, 1999; Uguz, 2004: 387; Demir, 1997; Mutluer, 2003; Durugönül, 1997: 86; Koca, 2006: 651; İçduygu ve Sirkeci, 1998: 250).

Tarih boyunca meydana gelen bireysel ya da kitlesel göçlerin, dünyanın bugünkü nüfus dağılımını, toplumların sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel yapılarını ve gelişimlerini şekillendirdiği görülmektedir. Genel olarak ifade edilecek olursa, insanlar tarih boyunca daha iyi yaşam standartları yakalamak amacıyla, bir yerden başka bir yere göç etmişlerdir. Üzerinde yaşadığımız topraklar, tarih boyunca meydana gelen göçler nedeniyle hareketli bir coğrafya özelliği taşımaktadır. Anadolu’nun on bin yıllık yerleşme tarihi içinde, Anadolu toprakları çok zengin ve nitelikleri çok farklı göç deneyimleri yaşamış ve bugünkü kültürel çeşitliğini bu süreçler sonrasında kazanmıştır (Tekeli, 2007: 447).

Göç olgusu; başta ekonomik nedenler olmak üzere, nüfus mübadeleleri, iskan kanunları sonucu gerçekleşen iç ve dış göç hareketleriyle sürekli olarak Türkiye’nin gündeminde olmuştur. Toplumsal değişme sürecinin bir sonucu olarak Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren zaman içinde değişen hızlarla devam eden ve genelde kırsal yerleşim yerlerinden kentsel yerleşim yerlerine ve doğu bölgelerinden batı bölgelerine doğru, temelde ekonomik nedenli olarak nitelenebilecek bir nüfus hareketi yaşanmıştır. Yarım yüzyıldan beri devam eden bu göç hareketine, son yirmi yıl içinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde terör sonucu oluşan güvenlik sorunları, büyük ölçekli kalkınma projeleri, doğal afetler nedeniyle meydana gelen yer değiştirmeler de eklenmiştir.

Osmanlı Devleti izlediği iskan politikası sayesinde kuruluşundan beri sürekli göç olgusunu yaşamış ve yaşatmıştır. Anadolu’dan Balkanlar’a “şenletmek” maksadıyla göçürülen Türkmenler, Rumeli’den Karadeniz havalisine nakledilen Gayr-ı Müslimler, İstanbul’un ihyası için Aksaray, Karaman bölgelerinden yapılan göçler bu kapsamda değerlendirilebilecek ilk örneklerdir. Burada üzerinde durulacak göç hareketleri ise 18. yüzyılın sonlarında başlayıp dalga dalga 20. yüzyıl başlarına kadar devam eden Kafkas halklarının göçüdür. 1783 yılında Kırım’ı ilhak eden Ruslar, II. Katerina zamanında Kafkasya’daki ilerlemeyi milli bir politika haline getirmişler, ele geçirilen yerlere Ukraynalıların bir kısmını yerleştirmişlerdi (Barkan, 1950). Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti, Kafkasya’da yeni bir politika izlemeye başlamıştır. Bu politikaya göre Çerkezistan, Osmanlı Devleti’nin Asya’daki topraklarını muhafaza etmek üzere bir serhat ülkesi haline getirilecekti. Osmanlılar, Çerkezleri kendi taraflarına çekmek için siyasi, özellikle dini faaliyette bulunarak bölgeye gönderilen din adamlarının

çabalarıyla Çerkezler, Çeçenler, Lezgiler ve Gürcüler arasında İslamiyet'in yayılmasına çalıştılar (Saydam, 1997: 37).

Ruslar gelmeden önce Çerkezler kuzeyde Don Nehri ağzından güneyde Abhazy'a; batıda Azak ve Karadeniz kıyılarından güneydoğuda Sunja'ya kadar geniş bir alana yayılmış olarak yaşıyorlardı. Batıda en yakın komşuları Kırım Tatarları, Kuban ve Kuma Nehirlerinin kuzeyinde ise göçebe Nogaylardı. Güneybatıda ve Güneyde, Kafkas sıradağları boyunca Abhaz ve Gürcü Prenslıklarıyla sınırdılar. Merkezi Kafkasya'da ise dağlık bölgelerde yaşayan Osetler ve Türk boyları Karaçay, Balkarlarla komşuydular. Doğuda Vaynahlar (Çeçen ve İnguşlar), en doğu uçta ise Dağıstanlılar bulunuyordu. Kırım Tatarları aracılığıyla Osmanlılarla tanıştıklarında, dünyanın bu yeni efendisinin hükümdarlığını hemen kabul etmediler. O dönemde Çerkez ülkesine sefer düzenleyen Osmanlı ve Kırım Tatar orduları büyük zayıflarla geri döndüler. Rusya Osmanlı'nın Kafkasya'ya yayılmasını, Osmanlı da Rusya'nın Karadeniz'e ulaşmasını engellemek istiyordu. Kırım Hanları'nın baskılarından ve onlara ödenen vergilerden (özellikle e insan vergisi, Kabardeyler her yıl hana, yirmi yaşından küçük iki yüz genç kız ve yüz genç erkekten oluşan üç yüz köle haraç ödemek zorundaydılar) bunalan Çerkezler ise başlangıçta Rusya'nın desteğini talep etmiş, ancak Rusya'nın işgalci amaçlarını çok çabuk fark ederek Osmanlı'ya yönelmişti. Çerkezlere asıl darbe Kafkas-Rus Savaşı tarihinde önemli bir yer tutan Yermolov döneminde (1816-1827) vuruldu. Kanlı hareketler ve veba salgınları, Kabardeylerin 300 binden fazla olan nüfusunu 1818'de 35 bin kişiye kadar indirdi ve Rusya hakimiyetinin kabulüyle sonuçlandı. Çerkezlerin "yer molla" lakabını taktığı Yermolov 1822 yılında bütün Kabardey bölgesini yakıp yıktı. Aynı yıl Nalçik istihkamı inşa edildi. Rus hâkimiyetini kabul etmek istemeyenler Kuban Nehri'nin karşı tarafına, henüz bağımsız olan batı Çerkezya'ya geçerek mücadeleye devam ettiler.

Nitekim Çerkezya'nın siyasi konumu, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşını bitiren Edirne Antlaşmasıyla tamamen değişti. Osmanlı İmparatorluğu Çerkezya'yı Rusya'ya bırakıyordu. Karadeniz kıyısındaki birkaç kale dışında Çerkezya hiçbir zaman Osmanlı toprağı olmamıştı. Dini bağlılıktan öte Çerkezler de hiçbir zaman kendilerini Osmanlı sultanının tebaası olarak görmemişlerdi. Rusya için de asıl sorun şimdi başlıyor, antlaşmayla elde ettiği toprakları fethetmesi gerekiyordu. Osmanlı padişahının "Çerkezleri ve topraklarını Rus Çarına verdiği" haberi Çerkezler arasına yayılmaya başladı

ve savaşı bırakmaları istendi. General Malinovski Çerkezlere “barışçı” bir yaşamın nimetlerini anlatarak onları Rusya’ya itaat etmeleri için iknaya çalıştı.

Edirne antlaşmasından sonra Çar I. Nikola yönetimi, yüzlerce yıllık deneyimin ışığında kuzey Kafkasya’daki problemi somut olarak tanımladı: “Dağlıların Tam İtaati Ya Da Fiziki Olarak İmha Edilmesi.” Kafkasya fethi başka türlü gerçekleşmeyecekti. Çerkezler topraklarından sürülmeli ve yerlerine kazaklar yerleştirilmeliydi. Bunun için de çarlık eski Roma’nın hareket ilkesini benimsemişti: “İgni et Ferro” (Ateş Ve Kılıçla); ve bu da başka bir ilkeyle destekleniyordu: “Divide et Impera” (Böl Ve Yönet). Dönemin Rus komutanları, Çerkezleri yenmenin mümkün olduğunu, fakat sadece silah zoruyla boyun eğmeyeceklerini, buna açlık silahını da eklemek gerektiğini savunuyorlardı.

Bu da kullanıldı, ancak istenilen sonuç alınmadı. 1839’da Karadeniz sahilindeki abluka ve ürünsüzlük yüzünden büyük bir kıtlık yaşayan Şapsığlar ve Ubıhlar açlıktan ölmektense elde kılıçla ölmeye karar vererek kıyı boyunca kurulmuş istihkâmlara saldırdılar. İşgale karşı direnme yolları arayan Şapsığ ve Natuhay Çerkezleri 1830’da Çerkezya’nın Rusya’ya verilmesinin iptali için İstanbul’a bir heyet gönderdiler. Heyet hediyelerle geri gönderildi, ancak Osmanlının Kafkasya’ya geri dönme gücünün kalmadığı ve Çerkezlerin Rusya ile mücadelesinde yalnız olduğu kısa sürede anlaşıldı. Rus ordusuyla Abzeh, Şapsığ ve Ubıh birlikleri arasında yaşanan Fars Savaşı da Çerkezlerin yenilgisiyle sonuçlandı. Rusların durumu kuvvetlenmişti, ancak Rusya içinde Kuzey Kafkasya’da mesele iyice karmaşıklaşıyordu. Dağıstan ve Çeçenistan’da şamilin “müridizm” hareketi güç kazanmış ,Çerkezya’da halkın direnişi artmıştı. Kuzey Kafkas halklarını ortak mücadele için birleştirmek amacıyla lider şamil 1846’da Kabardey’e geldi. Ancak zorlu savaşlardan ve veba salgınından sonra iyice zayıflayan Kabardeyler tekrar ayaklanmayı göze alamadılar. Şamil Dağıstan’a geri döndü. Hemen ardından onu destekleyen bazı prensler de Kuba’nın ötesine geçmek veya Osmanlı’ya sığınmak zorunda kaldılar. 1859’da Şamil’in kesin yenilgisi ve esir alınması çarlığın bütün dikkatini ve gücünü Çerkezya’ya kaydırmasını sağladı.

Haziran 1861’de Ubıhların girişimiyle Soçi yakınlarında “büyük ve özgür oturma” meclisi kuruldu. Ubıhlar, Şapsığlar, Abzehler, Sadzlar güçlerini birleştirmeye çalıştılar. Mayıs 1864’te Kafkas Rus Savaşının resmen sona erdiği ilan edildi. Abhazya’nın batısındaki Sadzların dağılıp toplulukları

Pshular ve Aibgalar direnmeye devam ettiler. Haziran 1864'te Abaza Prenslüğü ortadan kaldırıldı ve yerine geçici olarak, "askeri halk yönetimi" diye adlandırılan Rusya idari sistemi getirildi (Tayfur, 2008).

Kafkas ulusları, özellikle Şeyh Şamil'in hareketinin düşmesinden sonra tarihin en büyük sürgünleri ile karşı karşıya kaldılar (Erkan, 2005: 9).

Çerkezlerin göçünü hızlandırmak için 10 Mayıs 1862'de bir komisyon kuruldu. Komisyon, göç edenlere aile başına 10 ruble para veriyor, Rus gemicilik ve ticaret çevreleriyle, nakliye gemisi sahipleriyle göçmenlerin taşınması için görüşmeler yapıyordu. Sürgün edilenlerin gönderilmesi için üç komisyon kuruldu. Bunlar Anapa'da, Konstantinovski'de ve Taman'da bulunuyordu. Ayrıca en büyük birimlere göçmenlerin gönderilmesini kontrol eden komiserler tayin edilmişti. Yevdokimov, aynı zamanda, Çerkezlerin topraklarını daha çabuk terk etmelerini sağlamak için birliklerine dağlara doğru ilerleyişi hızlandırmaları emrini verdi. Çarlık birlikleri ormanları keserek yollar açıyor, köylerini yakıp yıkarak Çerkezleri topraklarını terk etmeye zorluyorlardı. Önlerine iki seçenek konmuştu; ya bataklık Kuban kıyılarına yerleşecekler ya da Osmanlı'ya göç edeceklerdi (Kumuk, 1992: 92).

Güngör Berzeg'den aktararak, Çerkez sürgününün güzergahını şu şekilde belirtmiştir; 1859-1864 yıllarında yurtlarından sürülen Çerkezler deniz yoluyla, Kafkasya'da, Taman, Tuapse, Anapa, Tsemez, Soçi, Adler, Sohum, Poti, Batum vd. limanlarından bindirilip Osmanlı Devleti'nin Trabzon, Samsun, Sinop, İstanbul, Varna, Burgaz ve Köstence limanlarında indiriliyordu. 1865-1866 tehciri ile Osmanlı-Rus harbinden sonraki 1878 tehciri kara yoluyla gerçekleştirilmiştir. Doğu yolundan genellikle Çeçen, Dağıstan, Asetin Kabardey muhacirleri göçürülmüştür. Daha sonraki göçler de kara yoluyla yapılmıştır (Güngör, 1999).

"Gemilere bindirilen Çerkezler, Karadeniz'in Anadolu kıyılarındaki limanlara, İstanbul, İzmit, İzmir, Ege Adaları, Rodos ve Kıbrıs'a çıkarılmışlardır. Bir bölümü de Burgaz, Varna ve Köstence'ye götürülerek balkanlara yerleştirilmiştir. Çerkezler, balkanlara yoğun olarak 1863- 1866 yıllarında, bugünkü Bulgaristan, Sırbistan, Arnavutluk ve Romanya topraklarına yerleşmişlerdir. Günümüzde hala Kosova'da da sayıları her ne kadar 300-350 civarında da olsa, Çerkezler varlıklarını devam ettirmektedirler" (Tayfur, 2008).

Osmanlı Devletinin bu denli büyük kitleler halinde göçlere hazırlıklı olmaması göç yolundaki Kafkasları zor durumda bırakırken, daha serin yerlerden gelen iklim koşullarına ayak uyduramayan Kafkasların Çukurova’nın sıcak bölgelerine yerleştirilmeleri yaşamlarını oldukça güçleştirmiş ve birçok ölüme de neden olmuştur. İstiflenerek göç etmek zorunda kalan, göçe zorlanan Çerkezler’in göç yolunda uygunsuz koşullarda, hastalıkların da baş göstermesiyle kayıplar yaşanmıştır. Erdem hastalıkların yaşanması durumunu şu sözleriyle dile getirmiştir;

“Kafkas halkının Osmanlı topraklarına göçü çok kolay şartlarda olmamıştır. Kafkasyalı göçmenlerin arasında salgın hastalıkların yaygın olduğu söylemi nedeniyle sıklıkla gemiler Kafkasyalı göçmenleri taşımayı reddediyordu ve pek çok gemi tayfası göçmenleri taşımanın bir sonucu olarak kendileri de hastalıklara yakalanmışlardı. İçlerinden şanslı olup Osmanlı topraklarına gelebilenler ise, sayıca çok fazla olmalarından doğan iskân sorunu nedeniyle bir arada yaşamak durumunda kalıyorlar; bu da salgın hastalıkların Kafkas göçmenler arasında sıkça görünmesine neden oluyordu” (Erdem, 2010).

Kafkas sürgünleri, Osmanlı iskân politikaları doğrultusunda iki ana hat üzerinde yerleştirilmişlerdir:

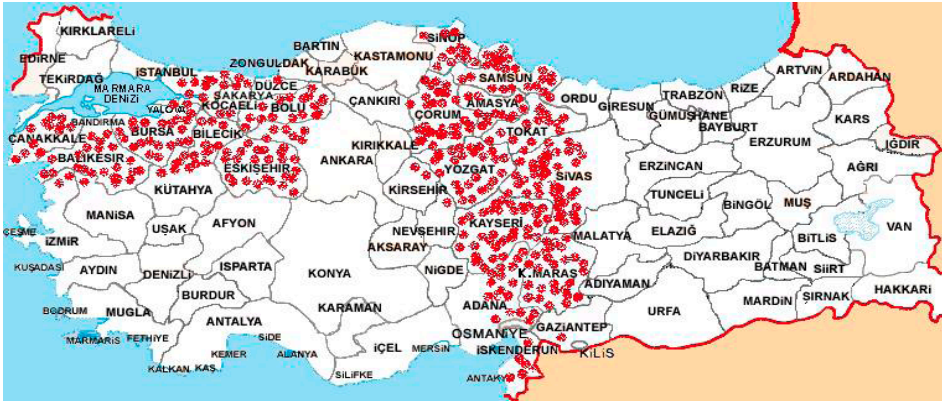
1. Sinop, Samsun, Çorum, Amasya, Tokat, Sivas, Yozgat, Kayseri, Kahramanmaraş çizgisini izleyen ilk yerleşim bölgesi Hatay’da Türkiye Cumhuriyeti topraklarından çıkarak bugünkü, Suriye Ürdün topraklarında devam etmektedir. Bu hattın çevresindeki Muş, Kars, Adana vb. illerde de Kafkas kökenlilere ait yerleşim yerleri bulunmaktadır.

2. İkinci hat ise yine kabaca, güney Marmara yöresindeki Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Düzce illeri boyunca uzanmaktadır. Ayrıca Kütahya, Afyon, Konya, Aydın vb. illerde de yer yer küçük Kafkas köylerine rastlanmaktadır (kafkasevi.com).

“19. Yüzyıldaki bu nüfus hareketi, Osmanlı devletinin yapısını değiştirmiş ve modern Türkiye’nin de dahil olduğu bir dizi ulus devletin ortaya çıkmasında dolaylı olarak rol oynamıştır. Müslümanların Osmanlı topraklarına göçü ve ardından Osmanlı nüfusundaki Müslüman oranının yavaş, fakat devamlı olarak yükselişi II. Abdülhamit’in bir İslam politikası benimseme kararlılığında etkili olmuştur. 1878 yılından itibaren hükümet, baskın bir

çoğunluk elde etmiş olan Müslüman nüfusun ideolojik ve kültürel hedeflerine hizmet etmeyi amaçlamıştır. Ayrıca hükümet, göçmenlerden insan gücü açığını gidermeyi, onları yol yapımında çalıştırmayı, pamuk ekiminde ve özellikle orduda onlardan yararlanmayı umuyordu. Mesela; askerlik alanında 1877-78 Osmanlı Rus savaşında Trabzon kentinden 3.000 Çerkez kendi isteğiyle Rusya'ya karşı savaşmak üzere Osmanlı ordusuna katılmıştı” (Akyüz, 2008: 39).

“Balkanları terk ederek akın akın İstanbul'a doğru yola çıkan Çerkezleri, Osmanlı, bugünkü Çerkezköy'de durdurdu. Çerkezköy'ün ismi buradan gelmektedir. Anadolu'nun neredeyse her tarafına Çerkezler gönderilmişlerdir. Saray ile akrabalık ilişkileri olan boylar genellikle İstanbul'a yakın konuşlandırılmıştır” (Ağanoğlu, 2001). Anadolu'ya yönelik kitleler halinde yaşanan bu göç hareketleri toplumun sosyal ve ekonomik yapısını derinden etkilemiştir. Göç eden bu insanların başta Anadolu olmak üzere Osmanlı topraklarını tercih etmelerine neden olan hakim düşünce ise kendilerini Türk veya Müslüman, Türkiye'yi anavatan veya Müslüman ülke olarak görmeleri olmuştur (Saydam, 1997).

Şekil 1: Osmanlı İskan Politikasına Göre Kafkas Göçmenlerin Yerleştirildikleri Yerler.

Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne gitmek üzere 1859-1879 yılları arasında, çoğu Çerkez olmak üzere, yaklaşık iki milyon Kafkasyalının vatanlarını terk ettikleri görülmektedir. Ancak bunlardan bir buçuk milyonu (1.500.000) hayatta kalmış ve Osmanlı topraklarına yerleşebilmiştir (Karpas, 2010: 70). Yola çıkan ve Osmanlı topraklarına ulaşan nüfus arasındaki fark, salgın

hastalıklar, deniz yolculuğu sırasındaki kayıplardan ve gelenlerin tam olarak kayıt altına alınamamasından kaynaklanmıştır.

Osmanlı Devleti kendisine iltica ederek sığınan Kırım, Kafkas ve diğer Müslüman ve gayr-ı Müslim Muhacirleri belli bir düzen içinde iskân etmeye çalışmıştır. Bu nedenle Osmanlı vatandaşlığına geçmiş olan Muhacirlere yapılacak yardım ve muafiyetler hükümet tarafından 3 Mayıs 1856'da belirlenmiştir (Saydam, 1997: 677).

3.1. Kimlik, Etnisite ve Çerkezler

Kimlik, sosyal bilimler alanındaki önemli kavramlardan biridir. Kimlik kavramının sosyal bilimlerde önemli bir kavram haline gelmesinde kavrama ilişkin entelektüel ilginin artması etkilidir. Kavrama yönelik entelektüel ilgi 80'li ve 90'lı yıllarda artmıştır. Bu dönem zarfında Batı'daki siyasi, toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimler bu ilginin artışında etkili olmuştur. Bilhassa 80'li yıllarda, artan bir oranda, gerek Kıta Avrupa'sı ülkelerinde gerekse de ABD, Kanada ve Avustralya özelinde toplumsal, siyasal ve kültürel alanlarda ulus-devlet içerisinde farklı grupların, toplulukların ya da azınlık konumunda olanların farklılık talepleri dile getirilmiştir. Bu tür taleplerin toplumsal ve siyasal alanda yarattığı etki, kimlik kavramına ilişkin farklı nitelermelerin de yeni bir boyut kazanmasına neden olmuştur.

Toplumsal, siyasal ve kültürel alanlarda görülen farklılığa yönelik talepler özellikle Batı'da, sosyal bilimler alanında kimliğe, etnisiteye ve ulus pratiğine yönelik yeni bir paradigmayı teşkil eder. Bu tür bir kimlik paradigmasının, şu veya bu şekilde göndermede bulunduğu pratik sorunlar ise geniş bir yelpazede yer almaktadır: Evrensel kültür, yerel kültür, insan hakları, küreselleşme, etnik veya dinsel komünöterler, yabancılarla ilişkiler, ırkçılık, azınlıklar, ayrılıkçı hareketler, marjinaler, milliyetçilik, kozmopolitizm, milliyet ve vatandaşlık sorunu, kitleselleşme, bireylik yitimi, sosyal norm ve değerler, ekoloji ve çevre korunması, sosyal bütünleşme ve dayanışma ve hatta daha da somut olarak, Bosna Hersek, Azerbaycan'da, Somali'de, Almanya'da cereyan eden olaylar, vb. dir (Bilgin, 2007: 249). Ancak bu yeni paradigmada asli unsur, bu döneme kadar göz ardı edilen, yok sayılan, yok edilen veya asimile edilmeye çalışılan toplulukların, asimilasyonunun ya da yok edilmesinin geçersizliği üzerine odaklanmaktadır. Bu duruma bağlı olarak oluşan kimlik arayışları, azınlık etnisitelerin uyanışı, cemaat

tarihini, yurt anlayışını, zamanın derinliklerine götürme çabası farklı kimlik algılarının şekillenmesinde önemlidir (Somersan 2004: 146).

Kimlik, salt anlamı itibariyle kolektif bir yapıya sahip olmamakla birlikte, bireysel yaşantıda var olan tasavvurları, yaşama katılma biçimlerimizi ve son analizde toplumsal yaşantı içerisinde bireyin konumlanmasını kapsamaktadır. Ancak bireysel bir tasavvurun boyutu, toplumsal alanın mahiyetinde farklı bir hüviyete bürünebilmektedir. Bu noktada farklı bir kavrayış ön planda olmaktadır. Bu kavrayış ise toplumsal yaşantının içeriğinde var olan otorite boyutudur ki; bu boyutu yalnızca toplumsal aktörler onları içselleştirdiğinde, kendi anlamlarını bu içselleştirme etrafında örgütlediğinde kimlik haline gelirler (Castells, 2008: 13). Birey otorite ile ilişkisiyle birlikte ele alındığında, onun sahip olduğu değerler toplamı, otoriteye yönelik tutumuyla anlamlı olacak ve bir kimlik edinimi süreci başlayacaktır. Toplumsal alandaki otoritenin şekillendirdiği anlam evreni, bireyi farklı kodlamaları ile olanaklı kılacak ve bu şekilde kimlik ontolojik olarak değil, ancak toplumsal ve tarihsel arka planı ile bir oluşum içerisinde var olacaktır. Zira kimliklerin inşası, “tarihten, coğrafyadan, biyolojiden, üretken ve üretmeye yönelik kurumlardan, kolektif hafızadan, kişisel fantezilerden, iktidar aygıtlarından ve dinsel vahiylerden malzemeler kullanır. Ama bireyler, toplumsal gruplar, toplumlar bütün bu malzemeyi, içinde buldukları toplumsal yapıya uzam/zaman çerçevesinden kaynaklanan toplumsal koşullara ve kültürel projelere göre işler, bütün bu malzemenin anlamını yeniden düzenlerler” (Castells, 2008: 14).

“M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren Kafkasya’yı gezip gören ve eserlerinde buradan bahseden Herodot, Hellenikus, F.Arrian, Strabon, Romalı Pliny gibi antik dönem Seyyah ve tarihçileri ile Ruslar, Gürcüler, Tatarlar ve Araplar; Kuzey Kafkasya’nın otokton (yerli) halkları için Kas, Kask, Kasog, Kasogi, Sirkas, Kerkes, Kerakes gibi isimler kullanmışlardır. Bu tanımlamalar, zamanla batı söylemi ile Cirkas, Cirkassi, Cirkasiyen ve nihayet Arapların kullandığı Serakise, Çerakise gibi ifadelerden hareketle “Çerkez” sözcüğüne dönüşmüş ve edebiyata geçmiştir” (Aslan, 2005).

Çerkezler Kuzey Kafkasya dağlarının otokton (var olduğundan beri orada yerleşik olan) halklarıdır (Aslan, 2005). Çerkez, kimi rivayetlere göre Kafkaslar’dan gelen halkların tümüne verilen isimken, kimilerine göre Küçük Asya kökenli, kimilerine göreyse Arap yarımadasından göç eden bir kesimin Grek kültürüyle temasından doğan bir halktır (Namitok, 2003). 19. yüzyılın

başlarında bir zamanlar geniş araziye yayılmakta olan Çerkezler, Kuzeybatı Kafkasya’nın çoğunluktaki halkı idiler. Çerkez sözcüğü sadece aynı etnik kökeni ifade etmek için kullanılmamaktadır. Türkdoğan’ın da belirttiği üzere Kuzey Kafkasya’dan, hatta Kafkasya’dan göçen ve dil dışında ortak bir kültürü paylaşan halkların hepsi için “Çerkez” kavramı kullanılmaktadır” (Türkdoğan, 1996).

Çerkezlerin anavatanı Kafkasya Taman yarımadasından başlayıp Bakü’nün doğusunda yer alan Apşeron Burnu’na kadar uzanan Kafkas Dağlarının güneyindeki sahadır. Kafkas ve Kafkasya ismi, 1856’dan önceki Osmanlı kaynaklarında görülmeyen bu tabir ilk olarak Eski-Yunan müelliflerinden Aiskhylos’un M.Ö. 490’da yazdığı bilinen “zincire vurulmuş zevk ve eğlence” adlı romanındaki “Kavkasos-Dağı” deyiminde görülür (Kırzioğlu, 1993: 15).

Genellikle, küçük topluluklar, daha büyük topluluklarla bağlantılı olduğundan Çerkez toplulukları kendi içlerinde daha küçük aşiretlere bölünmüş bulunuyorlardı. Bunların tümü, bilinen tarihleri boyunca geniş ölçüde bağımsız yaşamışlar, zaman zaman Osmanlı’nın ya da İran’ın yüksek egemenliğini sözde kabul etmiş olmakla birlikte, bağımsızlıklarından asla vazgeçmemişlerdir (McCarthy, 1998: 32)

Çerkezler Kuzey Kafkasya’nın halkı olmalarına rağmen, günümüzde Kuzey Kafkasya’daki sayıları oldukça azdır. Rus yöneticilerin uygulamış oldukları baskı politikaları neticesinde Çerkezler sürgüne zorlanmışlardır. Günümüzde Türkiye, Suriye, Ürdün, Filistin, Mısır, Yugoslavya, bazı Avrupa ülkeleri ve Amerika, Kanada gibi çok farklı ülkelerde yaşamlarını devam ettirmektedirler.

Çerkez sözcüğünün antik Yunancadan gelen Kerket (Kerketai) kelimesinin günümüze dek değişerek gelmiş hali olduğu da kaynaklarda yer almaktadır. Kimi kaynaklar ise Tatarca’dan geldiği iddiasıyla Zihler olarak bilinen Kuzey Kafkaslar’da yaşayan bu halklara toprağı işleyen anlamına gelen Jarkaz sözcüğünün zaman içinde Türkçe dilinde Çerkez veya Çerkez haline dönüştüğünden bahseder (Avagyan, 2004). Çerkez ismiyle ilgili pek çok kaynakta yer alan değişik verilere ek olarak, 1950’lerin sonu ve 60’ların başlarında *Yeni Kafkas* dergisinde çıkan bir makalede Çerkez kelimesi *Adige* kelimesiyle eşleştirilerek bu kelimenin Kabardey dilinde güneşe mensup olanlar ya da yüksekte olanlar manasına geldiği ifade edilmektedir.

Avrupa dillerinde *Circassian*, *Tscherkess*; Rusçada *Cherkess*; Arapçada *Şerakes* ve Türkçede *Çerkez* veya *Çerkez* olarak yazılıp söylenen bu terimin kökeniyle ilgili pek çok farklı görüş bulunmaktadır (Avagyan, 2004: 12).

Çerkez kelimesi Grek tarihçi (Strabon vd.) tarafından da bahsedilen ve Kafkasya'da Çerkezlerin bugün yaşamakta oldukları bölgelerde yaşamış olan *Kerketailerin* (*Cercetae*) adından türemiştir. Kelimenin kökenine dair bu Grekçe kaynaklı yorumu ilk kez dile getirenlerden biri 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Çerkez tarihçi Naguma Şora'dır ki bugünkü Çerkez entelektüellerinin yorumları büyük oranda bu yoruma dayanmakta ve Çerkez tarihi üzerine yazılmış ilk eser olması nedeniyle de Çerkezler arasında oldukça itibar görmektedir. Şora'ya göre, Çerkez kelimesi kimileri Türkçeden, kimileri Tatarca'dan geldiğini söylese de, Greklerin Çerkezleri adlandırmak için kullandıkları *Kerket* kelimesinden kaynaklanmaktadır. İsmail Berkok *Tarihte Kafkasya* adlı kitabında Naguma Şora'nın bu tezini tekrarlayarak Çerkez adının Grekçe *Kerket* kelimesinden geldiğini yazmaktadır. Önceki ikisi gibi Çerkez Aytek Namitok'un *Çerkezlerin Kökeni* (2003: 25) adlı kitabında antik Grek kaynaklarının oldukça kapsamlı bir incelemesi yapılırken, *Kerketlerden* Çerkezleri oluşturan temel Proto-Çerkez kavimlerin birisi olarak bahsedilmekte ve bu tezi güçlendirmektedir.

Çerkez teriminin daha kapsamlı bir terim olduğunu, etnik bir nitelmeden çok sosyal bir nitelime olduğunu ve birden fazla etnik grubu içine aldığını savunanlar da bulunmaktadır. "Arap" ve "Kürt" terimleri gibi "Çerkez" terimi de Tatarlar ve Türkler tarafından sosyal anlamıyla, onları izleyenler ve başka halklar tarafından da savaştıkları dağlı boyları tanımlamak için kullanılmıştır ve bütün Kuzey Kafkasyalı halkları içine almaktadır (Avagyan, 2004: 19).

Çerkezler 19. yüzyıl başında Cemguy, Bjeduğ, Jane, Hatukay, Mahoş, Mambeğ, Abzeh, Şapsığ, Natuhay, Ademi, Yegerukay, Besleney, Kabardey ve Ubih alt gruplarına ayrılıyorlardı. Savaş ve sürgün sonunda bazıları kayboldu veya diğerlerine karıştı. Bazı araştırmacılar Ubihleri, ayrı bir dilleri olmasını esas alarak ayrı bir etnik grup sayar. Çerkezler sünnî Müslümanlardır; 16. Yüzyıldan itibaren Osmanlı ve kırım Türkleri aracılığıyla İslamiyeti benimsemişlerdir.

Bütün bu açıklamalardan yola çıkarak Çerkez adı ve anlamını tek bir tanımlamayla ortaya koymak pek mümkün görülmediği ifade edilebilir.

Kafkas Dilleri iki grupta toplanmaktadır:

A) Güney Kafkas Kolu: 1) Gürcüce, 2) Svanca, 3) Zan Grubu: a) Lazca, b) Mingrelce

B) Kuzey Batı Kafkas Kolu: 1) Abhaz-Abazin Grubu: a) Abhazca; (i) Sadz, (ii) Ahçips, (iii) Bzip, (iv) Apswa, b) Abazince ; (i) Aşkuruwa, (ii) T’ap’anta. 2) Wubikhca, 3) Adigece: a) Batı Grubu; (i) Şapsığ, (ii) Natıhhwac, (iii) Khegak, (iv) Abzakh, (v) Hatuqway, (vi) Bjeduğw, (vii) Jane, (viii) K’emgwiy, (ix) Yecerıqwey, (x) Mahhweş, b) Doğu Grubu : (i) Kabartayca, (ii) Besleneyce

C) Kuzey Doğu Kafkas Kolu: 1) Vainakh Grubu: a) Çeçen-İnguş Grubu; (i) Çeçence, (ii) İnguşca, b) Batsca. 2) Avar-Ando-Dido Grubu: a) Avarca, b) Andi Grubu; (i) Andi, (ii) Botlikh, (iii) Godoberi, (iv) Karata, (v) Bagulal. c) Dido Grubu: (i) Khvarşı, (ii) Dido, (iii) Kapuçca, (iv) Khunzal, (v) Ginukh, d) Arçice. 3) Lak-Dargwa Grubu: a) Lakca, b) Dargwa Grubu; (i) Dargwa, (ii) Kayta, (iii) Kubaçi. 4) Samur Grubu: a) Lezgice, b) Agulca, c) Rutulca, d) Tsakurca, e) Tabasaranca, f) Budukhca, g) Dzhekce. 5) Khinalugca, 6) Udice

Türkiye’de Çerkez kimliğinin değişim sürecine paralel şekilde, uzun yıllar boyunca bütün Kuzey Kafkas Dilleri Çerkezce olarak adlandırılmış, sonraları bu terim sadece Kuzey Batı Kafkas Dilleri için kullanılmaya başlanmış ve son yıllardaki kullanımı sadece Adigece’yi kapsayacak şekilde sınırlanmıştır.

3.2. Türkiye’de Çerkezler, Nüfus ve Dil

Savaşlar ve sürgün sonrasında göç eden ve Osmanlı’ya sığınan Çerkezlerin sayısı kaynaklara göre farklılıklar göstermektedir.

N. Berzeg (1996) konuyla ilgili pek çok kaynağı değerlendirdikten sonra bu rakamın en az 1.700.000 olduğu sonucuna varmaktadır. %25–30 civarındaki ölü sayısı ile birlikte Osmanlı Devleti’ne göç etmek üzere memleketlerinden ayrılan Kırım ve Kafkasyalı sayısının 1.000.000 ila 1.200.000 civarında olduğunu hesaplamaktadır (Saydam, 1997: 91). “Kayda değer bütün etkenler göz önüne alındığında, 1859–1879 yılları arasında çoğu Çerkez olmak üzere yaklaşık 2 milyon Kafkas’ın Rusya’yı terk ettiği tahmininde bulunmak akla yakın görünmektedir. Ancak, bunlardan sadece 1.500.000’i hayatta kalmış ve Osmanlı topraklarına yerleşebilmiştir”.

Cahit Aslan tarafından 1989 yılında Adana'nın iki Çerkez köyünde yapılan bir araştırma sonuçlarına göre Çerkezce konuşabilenlerin oranı %84'tür. Konuşmadığı halde bu dili anlayanların oranı ise %16'dır (Aslan, 2005). Köy nüfusu içerisinde günlük ilişkilerde yaygın olarak kullanılan dilin Çerkezce olduğu düşünüldüğünde, kentlerde yaşayan nüfus içerisinde bu nüfusun çok daha düşük olması beklenmelidir. Ayrıca 1989 yılından bu yana köy nüfusundaki azalma da dikkate alındığında, bugünkü genel nüfus içerisinde Çerkezce konuşma oranlarının daha da düştüğü tahmin edilebilir.

1993 yılında Konda özel araştırma şirketinin İstanbul'da yaptığı araştırmada ise, "siz kendinizi ne hissediyorsunuz?" sorusunu deneklerin %5.75'i "Kafkas kökenli" olarak yanıtlamıştır. Bu araştırma temel alındığında, Türkiye'deki kuzey Kafkasyalı nüfusu en az 3,5 milyon olarak kabul etmek gerekmektedir. Bu nüfusun (çoğu 40 yaş üstü) en az üçte birlik kısmı da dilini hala konuşabilmektedir.

3.3. Hemşerilik ve Hemşehri Dernekleri

Yaşanılan göçlerle birlikte hemşeri derneklerine kentlerde sıkça rastlanmaktadır. Bal'a göre "Hemşerilik genellikle aynı yerleşim yerinden (aynı köy, aynı ilçe, aynı il, aynı bölge vb.) gelmiş olanların birbirlerine atfettikleri sosyal bir statüdür. Hemşeri, aynı coğrafi kökenden gelenlerin kentte aidiyet, kimlik ve dayanışma ihtiyacını giderme amacıyla birbirlerini tanıtmaya sıfatı olarak kullandıkları bir kavramdır (Kurtoğlu, 2005 19; Tekşen, 2003: 132). Hemşerilik ise, birincil ilişkilere dayanan ve hemşeriler için kentte karşılaştığı sorunları çözmede tampon işlevi gören ilişkiler bütünüdür. Bu yönüyle, kentte kırsalla olan bağı anlatan en kapsayıcı cemaatsel ilişki ağlarını ifade eder (Kurtoğlu, 2005 19; Tekşen, 2003: 64). Zira, memleket olarak tanımlanan kırsal mekanda insanlar birbirlerini akrabalık, komşuluk gibi bağlarla tanımlarken, hemşerilik ise, göçten sonra kentte keşfedilen bir kimliktir. Hemşerilik ilişkileriyle, kentte adeta kırsalla ilintili bir cemaat ruhu gelişmiş ve göçmen hemşeri cemaatiyle bütünleşmiştir (Kurtoğlu, 2005: 147-148; Güneş-Ayata, 1997: 96).

Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan Türkiye'de Aile Değerleri Araştırması 2010 verileri doğrultusunda, "hemşerilik kavramı" kentleşmeyle birlikte ortaya çıkan ve kentlerde anlamını bulan bir kavramdır. Kente tutunma, kentleşme, kente alışma

ve kendini koruma ihtiyacı hemşeriliği yapılaştırmıştır. Ancak hemşerilik aile ve akrabalıktan farklı olarak kente uyum sağlayanlar açısından önemini kaybetmektedir” şeklinde açıklanmaktadır (ASAGM 2010: 152). Bu bilgiler doğrultusunda hemşeriliğin zaman içerisinde kente uyum sağlanmaya başladıkça ilk işlevinden farklı olarak hemşerilerden artık, gelenen yerdeki kültürün devamlılığının sağlanması amacıyla yararlanıldığını söyleyebiliriz. Bu bilgiler doğrultusunda hemşeriliğin zaman içerisinde kente uyum sağlanmaya başladıkça ilk işlevinden farklı olarak hemşerilerden artık, gelenen yerdeki kültürün devamlılığının sağlanması amacıyla yararlanıldığını söyleyebiliriz.

Türkiye’de göçmenlerin yardımlaşma dernekleri 1946’dan itibaren ortaya çıkmaya başlasa da, devlet ancak 1954’ten itibaren 7 dernek tarafından Türk Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonunun kurulmasıyla birlikte bu dernekleri sultasına altına alır. Bu derneklerden biri Kuzey Kafkas Türk Kültür ve Yardımlaşma Derneği’dir.

İlk “Çerkez” yardımlaşma derneği Dost Eli Yardımlaşma Derneği Adıyla 1946’da kurulmuştur. Bugün Türkiye’de 80’den fazla Çerkez derneği mevcuttur. Kafkas Derneği (Kafder) 34 şubesiyle en önemli ağı oluşturur. Bunlar: Ankara, Sincan, Bursa, Şarkışla, Reyhanlı, Hendek, Adana (Tufanbeyli), Bolu, Çorum, Soma, Gönen, Susurluk, Antalya, Balıkesir, Erbaa, Sinop, Ladik, Ayancık, Kahramanmaraş, Orhangazi, Gaziantep, İzmir, Pendik-kaynarca, Kartal, Samsun, Konya, Zile (Tokat), Mersin, Kocaeli (İzmit), Manisa, Çanakkale, Pazar (Tokat) ve Kayseri’de faaliyet göstermektedirler. Ayrıca 16 dernek bu ağı katılmak için sırada beklemektedir. Böylece şube sayısı 40’a çıkacaktır.

Kafkas dernekleri, Çerkez bireyleri bir araya getirmek, ortak kültür ve folklorun devamlılığını sağlamak adına hemen her ilde bulunmaktadır. Bugün halihazırda Aydın’da bulunan Kafkas Derneği aktif olarak faaliyet göstermese de, dernek başkanı ve üyeleriyle civar Çerkez köylerinde veya civar illerde Çerkezlerin düzenlemiş oldukları faaliyetlere katılım göstermektedirler. Birçok ilde faaliyet gösteren Kafkas Dernekleri hemşeri derneği algısıyla da kente yeni göç etmiş bireylerin Çerkezlerle tanışmalarını, yabancılık duymadan kente uyum sağlamalarını kolaylaştırmaktadır.

Derneklerde Türkçe dışındaki dillerin öğretilmesi önemli bir faaliyet olmaktadır. Bugün faaliyet göstermekte olan Kafkas derneklerinde her ilde olmasa da Adigece ve Abhazca dilleri ile ilgili kurslar belirli zaman aralıklarında verilmektedir. Çerkez dilinin şu an yaşanan topraklarda ve yeni yetişen kuşaklarca unutulmaması için özellikle Çerkez gençleri bu kurslara yönlendirilmektedir. Böylelikle Çerkez dilinin unutulmayacağı ve daha sonraki kuşaklara da aktarımının sağlanacağı düşünülmektedir.

4. Araştırmanın Bulguları ve Tartışma

Şevketiye, Sınırteke ve Çeştepe Yerleşkelerinde mülakata katılan 30 kişiyle 25 soru çerçevesinde görüşme yapılmış, bu sorulara verilen cevaplar belirli temalar çerçevesinde toparlanarak değerlendirilmiştir:

4.1. Sosyo-Demografik Özellikler

Tablo-1: Katılımcıların Yaş Dağılımı

Yaşınız	Şevketiye	Sınırteke	Çeştepe	Toplam
12-20 Yaş	3 Kişi	1 Kişi	1 Kişi	5 Kişi
20-40 Yaş	3 Kişi	2 Kişi	3 Kişi	8 Kişi
40 Yaş ve üzeri	4 Kişi	7 Kişi	6 Kişi	17 Kişi
Toplam	10 Kişi	10 Kişi	10 Kişi	30 Kişi

Görüşmelerimiz esnasında sorularımızı cevaplayan kişilerin yaşlarının öğrenilmesi, özellikle kimlik algısı üzerinde bireylerin yaşlarının etkili olup olmadığını yorumlayabilmek adına önemli bulunmuştur. Aynı zamanda Çerkezlerin tarihi, sürgün hikayeleri, gelenek-göreneklerin devamlılığı noktasında kuşaklar arası karşılaştırmalar yapabilmeyi de kolaylaştırmıştır. Çerkez bireylerin kimlik algısının diğer bireylerle ilişkiler noktasında, gündelik hayata yansımaları da, yaş grupları arasındaki görüş farklılıklarının değerlendirilmesine olanak sağlamıştır.

Araştırma süresince yapılan görüşmelerde sorulan sorulara verilen cevaplar arasındaki farklılıklar ve ilgi çekici noktalar araştırmanın özgünlüğü ve kimliğin inşasında yaş değişkeninin etkisini daha şeffaf bir biçimde gözlemlemede etkili olmuştur.

Özellikle sorulan bazı sorularda yaşlara göre alınan cevaplar aynı etnik gruba ait bireyler arasındaki görüş ayrılıklarına ve gruba aidiyet noktasındaki farkındalığı yorumlamaya olanak sağlamıştır.

Tablo-2: Katılımcıların Cinsiyet Dağılımı

Cinsiyet	Kişi Sayısı
Kadın	13 Kişi
Erkek	17 Kişi
Toplam	30 Kişi

Araştırma da cinsiyet değişkeni, Çerkez kültüründe kadın ve erkeğin rolünü kavrayabilmek adına yol gösterici olmuştur. Yapılan görüşmelerde kadın ve erkeklerin sorulara verdikleri cevaplar arasında büyük farklılıklar olmamasına rağmen, özellikle Çerkez kızları ve gelinleri, babaya ve kayınpedere duyulan saygı ve davranış pratiklerini öğrenmek noktasında belirleyici olmuştur.

Sınırteke köyünden 68 yaşındaki Canan Hanım’ın sözleri şöyle;

“Bazı adetlerimiz çok katı. Gelinler büyüklerle özellikle kayınpederleriyle aynı sofrada yeyip içmezdi. Kayınpederi izin vermeden konuşmazlardı. Çerkezler, gelinlere karşı disiplinlilerdir. Eskiye göre daha az devam etse de yine yapanlar var.”

4.2. Çerkezlerde Kimlik Algısı ve Tanımlaması

Araştırmanın amacına yönelik olarak Çerkez göçmenlerin kimlik algısını ve kendilerini nasıl tanımladıklarını yorumlayabilmek üzere “Çerkez kökenli bireyler kendilerini tanımlarken nasıl bir kimlik formu kullanmaktadırlar?” sorusu yöneltilmiş ve aşağıdaki cevaplar alınmıştır.

“Ben kendimi Çerkez olarak tanımlarım.” (G.18, K, 68)

“Nereli ve nereden olduğum sorulursa Çerkez olduğumu söylerim.” (G.25, K, 42)

Şevketiye Köyü’nden Janberk NART (21) bu konuyla ilgili görüşlerini dile getirirken özellikle ismine vurgu yapmaktadır:

“İsmimden dolayı zaten Çerkez olduğumu anlıyorlar. Ben de kendimi Çerkez olarak tanımlıyorum. Kardeşimin ismi de Jankart, ikimizin ismi de Çerkez ismi. Janberk ve Jankart Çerkezlerde iki kardeş savaşçının adymış ve savaşçı anlamına geliyor” (G.2, E, 21).

Bu sorunun sorulmasındaki amaç Çerkezlerin dışa karşı kendilerini tanımlarken nasıl bir kimlik formu kullandıklarını görmektir.

Çerkezler farklı bir etnik grup olarak Osmanlı'dan bu yana Türklerle iç içe yaşayan bir millet olabilme özelliğini göstermişlerdir. Türklerle aralarında kurdukları güçlü ve samimi bağ Milli Mücadele Döneminden bugüne dek dikkat çekici olmuştur. Kendilerini dışa karşı Çerkez olarak tanımlasalar da, yaşadıkları yerdeki diğer göçmen gruplar ve Türklerle oldukça iyi anlaşmalarına, farklı kimliklere sahip olmalarına rağmen sorun yaşamadıklarına da vurgular yapmışlardır.

Kimlik meselesi ve Çerkezler söz konusu olduğunda “Diaspora” da vurgulanması gereken bir başka konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de yaşayan Çerkezler “Diasporik bir kimlik özelliği taşıyor mu” sorusu önemli sorgulama alanlarından biri haline gelmektedir.

Diasporaların ayırt edici özellikleri şunlardır:

1. Köklerin bulunduğu konumdan en az bir ya da iki konuma dağılma;
2. Ortak anavatan anılarını, hayallerini ya da efsanelerini canlı tutma;
3. Ev sahibi ülke tarafından kabul edilmedikleri veya edilemeyecekleri inancı nedeniyle yabancılik hissetmeleri;
4. Anavatanlarının kendi gerçek vatanları olarak kabulü ve bir gün oraya geri döneceklerine olan inançları;
5. Kendi anavatanlarının korunmasına, gelişimine, güvenlik ve refahına adanmışlık ve
6. Anavatanlarıyla sürekli ilişkiler

Diaspora olma özelliğinin sınırlarını çizen bir başka tanıma göre; ülkesini ya da bölgesini zorunlu olarak ya da isteyerek terk eden her grup, başka bir bölgeye ulaşmayla birlikte otomatik olarak diaspora topluluğu özelliği kazanmaz. Diaspora bilincinin oluşması için anavatana bir eğilim veya göç ettiği ülkeye uyumda zorlukların olması gerekmektedir (Wilkoszewski, 2010).

Bu tanımlara bakıldığında Çerkezlerin klasik diaspora tanımına giren Diasporik bir topluluk olduğu düşünülebilir. Bu konuda Kaya’nın görüşü şöyledir:

“1864 yılından itibaren dalgalar halinde kara ve deniz yoluyla Osmanlı topraklarına gelen Çerkezler Bab-ı Ali tarafından Anadolu topraklarına, Balkanlar’a ve bugünkü Suriye, Ürdün ve İsrail (Filistin) topraklarına yerleştirilmiştir. Rus yayılmacılığı sonucunda anavatanlarını terk etmek zorunda kalan Çerkezlerin sürgün şeklinde nitelendirdikleri bu göçlerle Osmanlıya sığınan Çerkez nüfusunun bir milyonun üzerinde olduğu sanılıyor. Ayrıca zorunlu yolculuk sırasında pek çok insanın hayatını kaybettiğini eklemek gerekiyor. Bu tür bir zorunlu göçe tabi tutulan Çerkezler klasik bir diaspora özelliği taşırlar. Klasik diasporaların en belirgin özelliği ise anavatanlarına yönelik yönelişin ve geri dönüş eğiliminin daimi olarak devam etmesidir” (Kaya, 2006:231).

Diasporaların en önemli özelliklerinden biri, anavatanlarının kendi gerçek vatanları olarak kabulü ve bir gün oraya geri döneceklerine olan inançlarıdır;

Bu sorunun sorulmasındaki amaç Çerkezlerin kendilerini nereye ait hissettikleri, anavatan olarak nereyi kabul ettiklerini anlayabilmek, dolayısıyla diaspora özelliği gösterip göstermedikleri hakkında bilgi sahibi olabilmektir.

“Kendinizi tam olarak nereye ait hissediyorsunuz? Anavatan olarak gördüğünüz ülke hangisidir? (Kafkasya-Türkiye)” sorusuna aşağıdaki şekilde cevaplar vermişlerdir:

“Kendimi Türkiye’ye ait hissediyorum ama vatanımı Kafkasya’yı görmeyi çok istiyorum” (G.10, E, 66).

“Babam Kafkasya’dan gelme olduğu için oraya ait hissediyorum. Anavatanımız Kafkasya olarak biliyoruz.” (G.19, K, 74).

“Kendimi Şevketiye köyüne ait hissediyorum. Çünkü ailem ve arkadaşlarım burada” (G.6, K, 24).

“Türkiye’ye ait hissediyorum çünkü ben burada doğup büyüdüm. Türkiye bizim de anavatanımız. Atalarımız Kafkasya’dan gelmişler” (G.7, E, 18).

Yapılan görüşmeler sırasında Kafkasya’yı gezip görmeyi arzulayan Çerkezlere rastlanmış olmakla birlikte, Türkiye’den Kafkasya’ya geri dönmeyi düşünen birisine rastlanmamıştır. Bu sorunun sonucunda alınan cevaplara bakılacak olursa, Çerkezler buldukları topraklarda yaşamaktan memnundurlar. Kafkasya’yı anavatan olarak görenler olsa da yaşadıkları köylere ve Türkiye’ye ait hissedener büyük çoğunlukta. Bunun yanı sıra anavatan olarak Kafkasya’yı gören ve kendini tamamen oraya ait hissedener Çerkez göçmenlerin varlığından da söz etmek mümkündür.

• Kafkas göçmenleri, kendilerini dışa karşı Çerkez olarak tanımlasalar da kendi aralarında boy adları ön plana çıkmaktadır. Katılmış olduğumuz toplantılarda gözlemlenen en önemli konulardan biri buydu. Yeni tanışan iki Çerkez’in birbirine sordukları ilk soru “hangi boydansın” oluyor. Görüşme yapmak için tanıştığımız Çerkezlerin hemen hepsi Çerkez olduğumuzu öğrendikten hemen sonra tarafımıza da aynı soruyu yöneltmişlerdir. “Hangi boydansın biliyor musun?” Çerkezlerde boy ve sülale isimleri önemli bir yere sahiptir. Yapılan araştırmada yer verilen sorulardan biri de “Hangi Boydansınız?” sorusu olmuştur.

Tablo-3: Katılımcıların Ait Oldukları Boylar

Boy adları	Şevketiye	Sınırteke	Çeştepe	Toplam
Abzech	8 Kişi	3 Kişi	3 Kişi	14 Kişi
Şapsıh	2 Kişi	3 Kişi	4 Kişi	9 Kişi
Hatkoy	3 Kişi	3 Kişi
Petuvaş	1 Kişi	1 Kişi
Abhaza	2 Kişi	2 Kişi
Besleney		1 Kişi	1 Kişi

Şevketiye Köyü, yapılan görüşmeler sonrasında edinilen bilgilerden hareketle genellikle Abzeh ve Şapsıh boylarından olan Çerkezlerden oluşmaktadır.

Buna karşılık Sınırteke Köyü ve Çeştepe Beldesi daha fazla boydan Çerkez’in bir araya geldiği heterojen bir yapı göstermektedir.

Çerkezler, Rus mezaliminden kaçıp Osmanlı’ya sığınan, yaralı tarihin izlerini taşıyan bir millettir. “1864 ve sonrasında Kafkas-Rus savaşları neticesinde Kafkaslar’dan iki milyon iki yüz bin kişi yerlerinden edilmiştir. Fakat bunların bir milyonu savaş esnasında, göç esnasında uğradıkları şiddet karşısında hayatını kaybetmiştir.” Balkanlara göç eden Çerkezlerin bir süre sonra Türkiye, Suriye ve Ürdün’e yerleştirildiği bilinmektedir. Rus Çarlık ordusu 21 Mayıs 1864 günü Soçi yakınlarında bir bölgede buluşarak Kafkasları boşaltmış olmalarını kutladılar ve bu tarihi savaşın bitişi ve Çarlık döneminin zaferi olarak andılar (Karpat’tan Akt. Aslan, 2005). Aynı tarih bugün Çerkezlerin/ Kafkas göçmenlerinin sürgünün yıldönümü olarak andıkları tarihtir.

Yapılan görüşmelerde yüzyıllar sonrasında vatanlarından uzakta yaşayan, hatta vatanlarını hiç görmeyen Çerkezlere sürgün konusu sorulduğunda, alınan cevapların ötesinde yaşlı genç hepsinin sürgünün izlerini hala taşıdıklarını ve anlatırken hüznlendiklerini görmek mümkündür. Öyle ki, atalarının çektiği acıyı, verdikleri mücadeleyi yüzyıllar sonrasında böyle derinden hissediyor olmaları, “Kurtuluş Mücadelelerinin” kuşaktan kuşağa nasıl aktarılabildiğini ve yaşanan acının tek bir yürekle nasıl hissedilebileceğini çok net olarak göstermektedir.

4.3. Göç Süreci ve Sürgün Deneyimleri/Hikayeleri

Katılımcı gruba “1864 Kafkas Sürgünü hakkında bildiklerinizi anlatabilir misiniz? Sizin göç hikayeniz nasıl? İlk olarak bulunduğunuz yere mi göç ettiniz?” sorusunu şöyle cevaplamışlardır:

“Rus- Çerkez Savaşı sonrasında Atalarımızın deniz yoluyla Karadeniz üzerinden Anadolu topraklarına geldiğini biliyorum” (G.24, E, 24).

“1864 yılında savaş dolayısıyla zorunlu olarak Anadolu’ya göçler yapılmıştır. Göç eden kişi sayısı 1 milyon kişinin üstündedir. Göçler küçük gruplar halindedir. Hava koşullarından dolayı çok insan hayatını kaybetmiştir. Kafkasya→Samsun→Bulgaristan (BurgazLimanı)→Yunan Adaları→Kuşadası’ndan başlayarak Afyon Dinar’a kadar köylere sülaleler olarak yerleştirilmişlerdir. Bu bilgiyi (Osman Çelik – Genar) kitabından edindim” (G.8, E, 46).

“Tek bildiğim atalarımızın savaş yüzünden Türkiye’ye göç ettiği”(G.5, E, 12).

“Göç hakkında bilgim yok” (G.11, E, 22).

Sınırteke Köyünden Canan Hanım’a (68) aynı soruyu sorduğumuzda derin bir iç çekerek bildiklerini şöyle anlatmıştır:

“Bana anlatılan hikaye çocukluğumdan beri üzer beni kızım biz çok acı çektik Çerkezler olarak birçok akrabamızı kaybetmişiz. Kafkasya çok güzel mis gibi havası olan bir yermiş Ruslarla o savaş olmasaydı belki biz bugün Kafkasya’da olacaktık Türkiye’de yaşamaktan memnunum yanlış anlama ama yine de orası bizim kendi topraklarımızdı. Ben sürgünü babamın anlattıkları kadarıyla biliyorum. Çok zor şartlarda gelmişler. Babam ortaokulu orada okumuş, saklana saklana ormanlarda yürüyerek gelmişler. Amcalarım orada kaldı diye ağlardı babam. Ailenin bir kısmı orada kaldı. Birden bastırdılar, evleri yaktılar. Öylece çıkıp kaçmışlar. Kaçarken de yakınlarından kurtarabildiklerini yanlarına almışlar” (G.18, K, 68).

Yine Sınırteke Köyünden Edip Bey (65) sürgünle ilgili bildiklerini anlatırken, Çerkezlerle ilgili bilmediğimizi düşündüğü konularda da bilgi vermiştir.

“Arşivlerde yazılanları biliyoruz. Rusların baskınından dolayı kaçma ve sürülme dolayısıyla gelindi. Dedem çocukluğunda gelmiş. Çok zor şartlarda geldiklerini bölüm bölüm yerleştirildiklerini anlatırdı. Dedem ilk geldiğimizde iyi niyetli karşılanmadık. Daha sonra Çerkezlerden faydalanmak için demiryollarına yerleştirildik. Yunanlılarla olan problemlerden dolayı, Çerkezleri demiryolları üzerine savaşmaları için yerleştirdiler diye buraya ilk geldiği zamanları anlatırdı. Anneanne tarafım Şevketiye’ye, dede tarafım Sınırteke’ye yerleştirilmiş sonra evlenince Sınırteke’de yaşamaya devam etmişler” (G.17, E, 56).

“21 Mayıs tarihinde Rusların baskısından dolayı göç ettiklerini biliyorum” (G.4, K, 21).

“Sürgün, harbin devam etmesi Osmanlı’nın bizi kabul etmesiyle İstanbul’a deniz üzerinden ilk olarak gelinmiş. Sonuçta bir sonraki göçümüz Ege Bölgesi. Aydın Merkez Şevketiye Köyümüze gelen ilk kişinin ismi Şevket olmasından dolayı köyün ismi Şevketiye olarak kalmıştır” (G.10, E, 66).

1864 Kafkas Sürgünüyle ilgili sorulan bu soruya verilen cevaplar ışığında, yaş değişkenine bakılarak 40 yaş ve üzeri bireylerin Sürgün konusunda daha fazla bilgiye sahip olduklarını gözlemek mümkün olmuştur. Çerkezler yaşadıkları sürgünü unutmamışlar ve hala her 21 Mayıs gününü sürgünü anma günü olarak idrak etmektedirler.

4.4. Mekan Aidiyeti ve Birlikte Yaşam

Araştırma süresince merak edilen bir başka konu da Çerkezlerin şu an buldukları yerleri değiştirmemelerinde etkili olan nedenler olmuştur. Aynı etnik gruptan bireylerle bir arada yaşama isteğinin bu durum üzerinde etkili olup olmadığını anlamak ve yaşadıkları yeri değiştirme konusundaki düşüncelerini öğrenmek üzere sorulan “Oturduğunuz mahalleyi/köyü tercih etmenizde etkili olan nedenler nelerdir? Çerkezlerle aynı bölgede birlikte yaşama konusundaki düşünceleriniz nelerdir, oturduğunuz yeri değiştirmek ister misiniz?” sorusuna şöyle cevaplar vermişlerdir:

“Bu köyde dünyaya geldik, çevremiz bu köyde, malımız mülkümüz her şeyimiz burada. Çerkezlerle birlikte yaşama konusuna saygı duyuyorum, köyümün insanını seviyorum. Her şeyimizi paylaşabiliyoruz. Yaşadığım yeri değiştirmeyi kesinlikle istemem” (G.10, E, 66).

“Aynı kültürü aynı dilimizi kullandığımız için Çerkezlerle bir arada olmaktan memnunum. Başka bir yerde yaşamak istemem” (G.17, E, 56).

40 yaşında olan ve Sınırteke’de yaşayan Haluk Bey Çerkezlerle birlikte yaşama konusunda özellikle akrabalık ilişkilerini dile getirmiştir. Çerkezler için akrabalık bağları önemlidir, bu yüzden “başka yerde yaşamak istemiyorum” şeklinde yaşadığı yerden memnuniyetini dile getirmiştir.

Akrabalarını ve dolayısıyla kendi soyunu bilmek bireyin kendini kimliklendirmesinde önemli bir yere sahiptir. Aynı etnik gruba ait olan bireyler arasında gelişen “biz” duygusu, bireylerin gündelik yaşam pratikleri ve dışı karşı kendilerini tanımlamalarında, kim olduğunu kolektif bir kimlik temelinde açıklamalarında oldukça etkilidir.

“Çerkezlerle aynı yerde yaşamak her yönden güzel. Yardımlaşma yapılır. Çerkezlerde hasta olana kadın da olsa erkek de olsa küslük bile olsa yardım edilir. Ben yıllardır bu köydeyim artık yaşlandım başka yerde yaşayamam ki. Burada bir şey olduğunda komşular bana hemen yardım ediyor kızım. Komşularımdan Çerkezlerden çok memnunum”(G.16, K, 80).

Aynı etnik gruba ait olmak, yardımlaşmak konusunda alınan cevaplar Pakize Hanım’ın davranışları sonrasında daha iyi anlaşılmıştır.

“Çerkez olmayanlar da bizi çok iyi tanırlar. Çerkez mahallesini seviyorlar. Kız alıp verirken de iyi olarak tanımlarlar”(G.18, K, 68.)

Farklı etnik grupların bir arada yaşamaları evlilik pratiklerine de yansımıştır. Sınırteke Köyünde Türk ve Çerkez Mahalleri ayrı olsa da, görüşmelerde de dile getirildiği üzere, Çerkezlerle köyde yaşayan Türkler arasında kız alıp verme konusunda, ilişkiler akrabalık bağlarıyla pekiştirilmiş.

4.5. Kültür ve Geleneklerin Devamı

Çerkez kimliğinin bir etnik kimlik olmasının yanında, kültürel bir kimlik olarak da varlığını devam ettirdiği durumlarda bir arada yaşamak; sosyal bir dayanışma ağı oluşturmak ve kültürün devamlılığı açısından önemlidir. Bu bağlamda; Çerkez göçmenlere “Kültürünüzün (gelenek/göreneklerinizin) devam etmesini istiyor musunuz? Bu konuda bir çabanız var mı? Bir arada yaşamayı kültürünüzün devamlılığı açısından önemli görüyor musunuz? Geleneklerinizin zaman içerisinde değişikliklere maruz kaldığını düşünüyor musunuz?” soruları yöneltmiş ve aşağıdaki cevaplar alınmıştır:

“Kendi kültürümüzden insanlarla bir arada olmak, büyüklerle konuşmanın güzel olduğunu düşünüyorum. Kültürün devamı için bir çabam yok. Jenerasyon farkı olabilir ama çok yorum yapamıyorum”(G.11, E, 22).

Sınırteke Köyünden Edip Bey (65) kendi köyüyle ilgili olarak şu ifadeleri dile getirmiştir:

“Gelenek görenekler burada pek yok. Çerkez düğünü, Çerkez eğlencesi pek yapılmaz. Eskiye göre çok değişiklikler var. Gençler gelenek görenekleri kendi kültürlerini pek bilmiyorlar ve devam ettirmek için çaba göstermiyorlar. Bu bizim için üzücü bir durum maalesef” (G.22, E, 50).

“Kültürümüzün devam etmesini isterim. Bu konuda bana bir görev verilirse seve seve yaparım mesela dernek çok fazla toplantı şenlik yapmıyor Aydın’da, halbuki konuşulup iş bölümü yapılırsa biz kadınlar hepimiz bir şeyler hazırlarız bu şenlikler için ya da köyde dernek yararına ufak yardımlar da toplanabilir ama bunların hiçbiri yapılmıyor. Bizlere söyleseler her şeyi hazırlardık. Dernek için her şeyi yaparım. Biz evimizde kendi kültürümüze devam ediyoruz. Adetlerimizin devam etmesi için bizde birlikte, aynı yerlerde yaşamak önemli. Eski örf ve adetler maalesef kalmadı. Gençlerde eski saygı yok. Bizim çocukluğumuzda karşıdan karşıya geçerken büyüklerin önünden geçmez beklerdik. Babam bile evin en küçüğü sofraya gelmeden yemeye başlamazdı. Çerkez olmayan bazı arkadaşlarım ne biçim adetleriniz var derlerdi. Şimdiki kimseyi beklemiyor, kim erken oturursa sofraya yemeğe başlıyor, en basitinden sofradaki saygı artık yok maalesef” (G.1, K, 51).

Aydın Kafkas Derneği Başkanı Şevketiye Köyünden Hayrettin Yalım (66). Hayri Bey gerek Şevketiye gerekse Sınırteke Köyü’nde görüşmelerde araştırma boyunca irtibat halinde olunan bir kişidir. Kendisine yöneltilen bu soruya cevabı şu yönde olmuştur:

“Dernek yöneticiliği ve elimden geldiğince toplumumuza kendi lisanımızı kazandırmak için çabalıyorum ve gurur duyuyorum Köyde şenlikler düzenliyoruz. Geçen sene gençlerin ve çocukların ilgisini çekmek adına “Uçurtma Şenliği” dediğimiz bir Çerkez şenliği düzenledik. Belediye başkanımız Özlem Çerçioğlu bu şenliğe katılmıştı. Dernek üyeleriyle toplantılar yapıyoruz. Birarada yaşamak önemli, her şeyden önce saygı ve sevginin olduğu bir ırkız. Bir arada yaşamak bunu pekiştiriyor. Aile ve fert olarak gelenek-göreneklerimizi devam ettirmeye çalışıyoruz” (G.10, E, 66).

Geleneksel kültürün devamlılığı noktasında; halk oyunları, düğün ve cenaze törenleri de her toplumda önemli bir yere sahiptir. 12 yaşında bir çocuktan alınan cevaplar oldukça ilginçtir. Kültür, gelenek-görenek denildiğinde bunu halk oyunları ile yorumlaması farkında olarak veya olmadan halk oyunlarının kültürel bir simge özelliği taşıdığını düşünmemize neden olmaktadır:

“Evet abla, kültürün devam etmesini istiyorum ve düğünlerde hep Çerkez oyunu oynuyorum. Geçmiş pek bilmediğim için bir şey diyemem değişip değişmediğini bilmiyorum, ama günümüzden memnunum” (G.5, E, 12).

4.6. Evlilik Pratikleri

Yapılan araştırmada önem arz eden bir başka husus da evlenme pratikleri olmuştur. Aile kurumu üzerinde, aynı etnik gruba ait olmanın Çerkez göçmenler üzerinde ne derece etkili olduğunu anlamak adına görüşmecilere şu sorular yöneltilmiştir: “Evli misiniz? Evli iseniz eşiniz Çerkez mi? Çerkez değil ise, eşinizin farklı bir etnik gruptan olmasının gündelik yaşantınıza yansıyan farklı yönleri var mıdır? Bekar iseniz evleneceğiniz kişinin Çerkez olması sizin için önemli midir? Çocuklarınızın evleneceği kişinin Çerkez olması sizin için önemli midir?”

“Ben bekarım. Evleneceğim kişinin Çerkez olması kesinlikle önemli, Çerkez kızları çok güzel olurlar, saygı ve sevgi konusunda çok dikkat ederler. Bu yüzden evleneceğim kişi Çerkez olsun isterim. İleride çocuklarım olursa illaki Çerkez biriyle evlenin demem” (G.2, E, 21).

“Evliyim. Eşim de Çerkez, bu benim için önemli bir konu, çocuklarımın da Çerkez ile evli olmasını isterim. Bir kızım bir oğlum var, damadım da Çerkez, Çerkez bir gelinim olsun isterim. Bizim zamanımızda Çerkez olmayan biriyle evlenmek pek hoş karşılanmazdı. Ama şimdiki bu çok fazla önemsemiyor. Halbuki Çerkez biriyle evli olmak daha güzel düğünlerimiz, adetlerimiz, dilimiz aynı, anlaşmak çok kolay oluyor. Çünkü Çerkezlerin bazı adetleri katıdır. Çerkez olmayan biri bizim adetlerimize yaşam tarzımıza uyum sağlamakta zorlanabilir. Yemeklerimizi bilmez, bizim kendimize özgü yemeklerimiz var. Bunlar kültürümüzün, gelenek-göreneklerimizimizin devamı için önemli” (G.10, E, 66).

“Evet evliyim. Eşim Çerkez değil. Gündelik yaşantımızda farklılıklarımız oluyor, eşim Arap kökenli olduğundan, onlarda da saygıya çok önem verildiğinden pek sorun yaşamadık. Ama Çerkez birisiyle evlenmek daha farklı olurdu. Çocuklarımın Çerkez birisiyle evlenmesini isterim” (G.17, E, 56).

“Bekarım. Evleneceğim kişinin Çerkez olup olmaması benim için farketmez” (G.12, E, 40).

“Evliyim. Eşim Arnavut Göçmeni, farklı etnik gruptan olmamız gündelik hayatımızı pek etkilemiyor. Çocuklarıma da illaki Çerkez birisiyle evlenin demem” (G.20, E, 65).

“Evli değilim. Evleneceğim kişinin Çerkez olup olmaması benim için önemli değil. Eskiden Çerkezlerle evlenmek önemliymiş ama günümüzde bu çok önemsenmiyor. Çocuklarım olduğu zaman onlara illaki Çerkez ile evlenin diye baskı yapmam” (G.23, K, 24).

Aydın’a (2009: 65) göre “bir etnik grubu ayırt eden, tek başına yeterli olmayan ama kesin ölçütlerin başında o grup içindeki içevlilik yahut *çe alma* geleneğinin tavizsiz biçimde uygulanması ya da bu törenin dışına çıkanların dışlanması gelmektedir.” Her ne kadar bir kural olmasa da Çerkezler arasında da grup içi evlilik olarak “Çerkez ile evlenme” teşvik edilen bir tercihtir. Evlilik türüdür. Çerkez etnik kimliğini bir kimlik olarak benimsemiş olanlar bu kimliğin sürekliliğinin sağlanmasının ve Çerkezlerin asimile olmamasının ilk önce bu grup içi evlilik yoluyla sağlanabileceğini en azından asimilasyon sürecini yavaşlatabileceğini düşünmektedirler.

Yapılan görüşmelerde, 18-20 yaş arası bireyler, eş seçiminde Çerkez olma koşulunu çok fazla aramazken, özellikle 40 yaş ve üzeri bireyler gerek eş seçiminde gerekse çocuklarının eş seçimlerinde Çerkez olmanın önemli olduğunu görüşünü savunmaktadırlar. Görüşme yapılan bireylerin büyük çoğunluğu “çocuklarınızın evleneceği kişinin Çerkez olması sizin için önemli midir?” sorusuna, “kiminle evlenmek isterlerse onunla evlenmeliler” cevabını verirken, kendi eş seçimlerinde, eşlerinin Çerkez olmasına daha çok dikkat etmişlerdir. Bu durum Çerkezlerin evlilik pratiklerinde, ya da grup içi evlilik konusundaki düşüncelerinde zaman içerisinde birtakım değişiklikler olduğunu göstermiştir.

4.7. Çerkez Grupların Kendilik Kimliği

Barth (2001) etnik grupların kültürel özelliklerinden ve grup üyelerinin sahip oldukları benzerliklerden çok başka etnik grupları kendilerinden ayıran, aralarındaki sınırlara vurguda bulunur. Kültür ve etnik kimlikler değişken özelliğe sahipken, sınırlar kimi zaman zayıflayıp kimi zaman güçlenseler de, sınırlar arasında geçişler olabilese de sınır sabit kalır ve etnik grubun devamlılığının güvencesi bu sınırlardır. Bu bağlamda; şu sorularla Çerkezleri diğer etnik gruplardan ayıran kültürel ve fiziksel özellikler olup olmadığı öğrenilmek istenmiştir: “Hayat tarzınız, yaşam pratikleriniz Çerkez olmayanlara göre farklı mıdır? Çerkezleri diğer insanlar arasında ayırt edebilir misiniz? Hangi özellikler bu ayrımı yapmanızda etkili olmuştur?”

“Tabi ki de farklı, bizler büyüklere saygı küçüklere sevgi ile yetiştik. Diğer insanlardan her zaman farklıyız. Çerkezleri konuşmalarından ayırt edebilirim. Gençlerde bu ayrımı yapmak daha zor, fakat yaşlıların konuşmalarındaki vurgu Çerkez olduklarını hemen gösteriyor. Bizim gırtlak yapımız biraz daha farklı, Çerkezce konuştukları için Türkçe konuşurken de o vurgular ve sesleri çıkartırken direk belli oluyor” (G.8, E, 46).

“Farklılıklar var tabi ki, büyüklerin söylediği şeyler bizim için çok önemli Çerkezlerin kendine göre kuralları vardır. Bu kurallara Xabze denir ve herkes mutlaka kurallara uyar. Çerkezleri direkt ayırt ederim, kan çekiyor, bu konuda hiç yanılmam” (G.10, E, 66).

“Tabi farklı, 13 sene Muğla’da yaşadık biz. Orası ve Şevketiye arasında çok fark var. Burada kendi kültürümüzü yaşayabiliyoruz, oyunlarımızı oynayabiliyoruz. Bazı yerlerde belli oluyor. Konuşmalarından belli olur, otobüste yaşlı bir amca ile teyze kendi aralarında Çerkezce konuşuyorlardı, ben Çerkezce ne söylediklerini anlamadım, ama Çerkezce konuştuklarını hemen anladım. Arkama dönüp Çerkez misiniz? diye sordum, sonra ben de Çerkez’im dedim, otobüste yolculuk esnasında nereli olduğumuzu, hangi boydan olduğumuzu konuştuk” (G.2, E, 21).

“İllaki farklılıklar var. Çerkezlerin kendilerine özgü özellikleri örf ve adetleri vardır. Bu anlamda her toplumun kültürü farklıdır sonuçta. Birisinin Çerkez olduğunu anlayabilirim. Bazen konuşmasından bazen de yüz yapısından anlayabilirim. Çerkezlerin bir kısmında gözler de biraz çekiklik vardır. Mavi gözlü, sarışın Çerkezler de var, ama her zaman renkli gözlü de olmaz dediğim gibi bazı Çerkezlerin gözleri çekik olur. Çerkez kadınları çok güzel ve asil olurlar. Biz çok asil bir milletiz, bu asalet oyunlarımıza da yansımış, izlerken tüylerimiz diken diken olur. Her defasında heyecanlanırsınız” (G.17, E, 56).

“Faklılıklar var. Çerkezlerin kendilerine göre adetleri vardır. Yemek kültürümüz, folklorümüz, düğünlerimiz her şey farklıdır. Mesela Çerkez düğünleri çok farklı olur. Köyün gençleri sabaha kadar Çerkez oyunu oynarlar, gençlerin düğünden bir gün önce yaptığı bu eğlencede evliler bulunmaz, yalnızca bekar gençler olur. Erkeklerin ve kızların başında birer tane “thamade” bulunur oyunda oynamak isteyen herkesi sırayla oyuna katar. O sıra vermeden kimse oyuna çıkmaz aynı zamanda düğünlerde kaşenlik olur, bir gencin bir kaşeni (bugünkü anlamda sevgili) olur ve her oyuna kendi kaşeni ile çıkar. Çerkez toplumunda Xabze denilen kurallar

vardır. Bu kurallara uyulur. Yapılan araştırmalarda yüzyıllar öncesine kadar bile hapisanesi olmayan tek millet olarak anlatılır Çerkezler. Herkes Xabzeye uyduğu için kurnalsızlık olmaz veya suça yönelmezler. Büyüklere ve erkeklere karşı saygı çoktur. Eskilerden hatırlıyorum, bizim mahallede yaşlı bir teyzemiz vardı, küçük bir erkek çocuk bile yoldan geçse hürmeten ayağa kalkardı. Şimdilerde belki bu kadar olmasa da yine saygı konusu Çerkezlerde çok önemlidir. Çerkezleri, davranışlarından, konuşmalarından, sima olarak belirli özelliklerinden genellikle ayırt edebilirim” (G.17, E, 56).

“Xabze” kavramını açıklayabilmek için öncelikle Çerkezlerde birey ve toplum ilişkisine dair en temel ilkenin bilinmesi gerekir. Çerkezlerle ilişkin kaynaklarda ve Çerkezler arasındaki yaygın görüşte Çerkezlerin toplumsal yaşamında “birey toplum içindir” anlayışının hakim olduğu şeklinde bir görüş yaygındır. Bu anlayışa göre birey davranışlarından tek başına sorumlu değildir, bireysellik asgari düzeyde olup, kişi hemen her toplumsal ortamda ailesini ve sülalesini temsil eder; bu düşünce doğrultusunda davranış, üslup sergiler. Çerkezlerin toplumsal yaşamlarına çok kısa süre için bile katılmış bir kişi hemen Xabze kavramıyla tanışır. Çerkez toplumlarının çoğu zaman ‘Xabze Toplumu’ olarak adlandırılmaları bu kavramın önemi hakkında bize önemli ipuçları vermektedir. Yazılı olmayan bir takım hukuk, davranış, örf, adet kurallarını barındıran Xabze, Çerkezlerde toplumsal yaşamı belirleyen ve düzenleyen bir üst yapı niteliğindedir. Ancak bu kuralların yazılı olmaması kurumsal olmadığı anlamına gelmez. Xabze’nin hemen hemen tüm toplumsal durumlar için çıkarımsamalar yapılabilecek bir takım özgül müeyyideler ve sorumluluklara dair genel ilkeleri halk meclisi tarafından belirlenir ve herkes tarafından bilinir. Zorunlu göç öncesi Kuzey Kafkasya’daki Çerkez Topluluklarındaki toplumsal yapıya dair gözlemi sunan bir kaynakta Xabze’nin önemi ve işleyişi, görgü kuralları ile birlikte anılmakta ve yaşlılar meclisinin Xabzeyi işletmekteki önemi vurgulanmaktadır (Değirmenci, 2011: 23).

Yapılan görüşmeler sonrasında elde edilen veriler neticesinde Çerkezlerin büyük çoğunluğunun diğer etnik gruplarla aralarında fark olduğunu söyledikleri görülmüştür. Etnik kimliğin kültürel alana yansımalarının kuvvetli bir destekleyicisi olarak örf-adet, gelenek görenek, yemek kültürü, düğün törenleri ve folklorik yapılarını bu farklılıkların en temel unsurları olarak sıralamışlardır. Xabze kavramına vurgu yapan Çerkezler toplumsal düzen ve kültürel varlıklarının devamı noktasında bu kuralların belirleyici olduğundan bahsetmektedirler.

Aileler yeni kuşağa kültürünü dil aracılığı ile aktarır. Burada dil bir iletişim aracı olduğu gibi, bir toplumun-kültürün duyuş, anlayış ve kavrayış biçimidir. Bireyler başkaları ile iletişim kurmak için bir dil öğrenirken aynı zamanda o dilin yeşerdiği, geliştiği toplumun ahlak anlayışını, geleneklerini kısaca mental süreçlerini de öğrenir. Bu yüzden bir kültürün varlığını koruyabilmesinin en önemli aracı dildir ki, her kültür varlığını korumanın yolunun dilini korumaktan geçtiğini bilir. Doğal olarak tersi de söz konusudur: Bir kültürün erimesinin, yok olmasının yolu da o kültürün sahip olduğu dilin erimesinden geçer. Bu bazen zorla olur; o dilin konuşulması çeşitli şekilde cezalandırılır veya o dilin aktarılmasını sağlayacak kurumsal olanaklardan mahrum bırakılır. Bazen de siyasal-toplumsal yapı ve konjonktür o dili doğal asimilasyona uğratar. Örneğin alt kültürlerle ait dil ve şiveler piyasa ekonomisi için işlevsel olmadığı zamanlarda bireyler o dili öğrenmek için pek çaba sarf etmezler. Bu tür süreçlerin etkisini Türkiye'deki Kuzey Kafkasya kökenli Çerkez dil ve diyalektlerinde (şivelerinde) de gözlemek mümkündür (Aslan, 2005: 58).

4.8. Çerkezlerde Dil ve Kimlik

Kimliğin inşasında “dil olgusu” önemli bir yere sahiptir. Çerkezler dışı karşı konuştukları dili “Çerkezce” veya “Adigece” olarak tanımlamaktadırlar. Ancak boylar arasında farklılıklar, kendi içlerinde dilsel bir takım farklılıkların olduğuna da işaret etmektedir. Çerkezlerin “anadil” konusundaki görüşlerini, Çerkezce konuşma noktasındaki tutumlarını anlayabilmek için şu sorular sorulmuştur: “Kendinize özgü bir diliniz var mı? Çerkezce konuşmayı biliyor musunuz? Anadil olarak kabul ettiğiniz dil hangisidir? Gündelik yaşantınızda daha çok hangi dili kullanmayı tercih ediyorsunuz?”

“Evet kendi dilimiz var. Ben elimden geldiğince Çerkezce konuşmaya çalışıyorum. Anadilim Türkçe tabiki, Türkiye’de yaşadığımız için anadil olarak Türkçe konuşuyoruz” (G.9, K, 51).

“Kendimize özgü bir dilimiz var ama anadilimiz Türkçe. Ben Çerkezce konuşamıyorum, fakat yanımda birileri konuştuğu zaman bütün konuşulanları anlayabilirim” (G.20, E, 65).

“Evet Çerkezce konuşabiliyorum. Genellikle aile içerisinde konuşuyoruz. Çerkezce bilen çok az olduğu için aile dışında konuşamıyoruz. Anadilimiz Çerkezce ama Türkiye’de yaşadığımız için Türkçe konuşuyoruz” (G.3, E, 20).

“Çerkezce konuşurum ama boylar arasında dil farklılıkları var. Eşimle farklı boylardan olduğumuz için bazı konuşmalarda birbirimizi anlamakta zorlanabiliyoruz. Anadilimiz Çerkezce fakat burada yaşadığımız için ev dışında Türkçe konuşuyoruz” (G.19, K, 74).

“Çerkezce konuşuyorum anadilimiz Çerkezce ama daha çok Türkçe konuşuyoruz. Eşim de Çerkez ama o Çerkezce konuşmayı bilmiyor. Sadece konuşulanları anlayabiliyor” (G.13, K, 73).

Yapılan görüşmelerde Türkiye’de yaşayan Çerkez göçmenlerin büyük çoğunluğunun anadil olarak Türkçeyi kabul ettiğini görmek mümkün. Bunun yanı sıra özellikle 40 yaş ve üzeri bireylerin büyük bir kısmı Çerkezce konuşmayı bilirken, yalnızca konuşulanları anlayan ancak konuşamayan bireyler de mevcut. Gençlerin ise büyük çoğunluğu Çerkezce bilmiyor, yine de küçük bir bölümü konuşmaya çalışıp konuşulanların bir kısmını anlayabiliyor. Çerkezler örf-adetler konusunda kültürel özelliklerini devam ettirirken, aynı devamlılığı dil öğrenme ve öğretme konusunda göstermemektedirler. Araştırma bölgelerinin heterojen yapısı Çerkezlerin dil konusunda yaşadıkları erozyonun nedenleri arasında sayılabilir.

4.9. Çerkezlerde Dernekleşme ve Kimlik

Kentsel alanda Çerkez kimliğinin yeniden üretilmesi sürecinde Kafkas Derneklerinin oldukça büyük bir rolü vardır. Çeştepe beldesi, Sınıртеке ve Şevketiye Köyünde yaşayan Çerkez göçmenlerin Kafkas Derneklerine üye olup olmadıkları da araştırmanın bir başka sorgulama alanı olmuştur.

Tablo-3: Katılımcıların Kafkas Derneklerine Katılım Durumu

	SINIRTEKE	ŞEVKETİYE	ÇEŞTEPE	Toplam
Üye Olan	1 Kişi	2 Kişi	3 Kişi	6 Kişi
Üye Olmayan	9 Kişi	8 Kişi	7 Kişi	24 Kişi
Toplam	10 Kişi	10 Kişi	10 Kişi	10 Kişi

Şevketiye, Sınıртеке ve Çeştepe yerleşkelerinde yapılan görüşmeler sonrasında Aydın Kafkas Derneğine üye olan toplam 6 kişi bulunmaktadır. Dernek üyeliği ve dernek faaliyetlerine katılma durumunun Aydın özelinde çok etkin olmadığı görülmektedir. Aydın Kafkas Derneği aktif bir biçimde faaliyet göstermese de, belirli aralıklarla çeşitli faaliyet ve şenlikler düzenlemektedir.

Bu toplantı ve şenliklere katılım için dernek üyeliği aranmamaktadır. Aydın ve civarında yaşayan Çerkez göçmenleri bir araya getirmek bu toplantıların düzenlenmesinde temel amaçtır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışma 1864 Kafkas sürgünü ile Anadolu'ya göçen Çerkezlerin, farklı kimlik versiyonları içerisinde kendilerini nasıl tanımladıkları üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda araştırma sorularımızın ana muhtevasını “kimlik” sorgulamaları oluşturmuştur. Çerkezler, Rusya'nın büyük baskı ve saldırıları sonrasında çok zor şartlarda göç etmek zorunda kalmışlardır. Gemilere adeta istiflenerek yerleştirilmişler ve vatanlarından sürgün edilmişlerdir. Çerkez nüfusunun bir kısmı saldırılar esnasında hayatını kaybederken, büyük bir çoğunluğu da göç yollarında yahut yakalandıkları salgın hastalıkların neticesinde hayatını kaybetmiştir. Dolayısıyla Çerkezler için bu göç süreci ve sonrasında hatırlanan göç hikayeleri, acılarla dolu bir tarihi beraberinde getirmiştir. Çerkezler, uzun zaman kendilerini Çerkez olarak ifade etmekten çekinmişlerdir. Ancak günümüz toplumlarında bireylerin kendilerini tanımlarken etnik kimlik vurgularına sıkça yer verdikleri görülmektedir.

Aydın'ın Şevketiye, Sınırteke ve Çeştepe bölgelerinde diğer etnik gruplarla bir arada yaşayan Çerkezlerin kendilerini tanımlarken nasıl bir kimlik formu oluşturduklarının sorgulandığı bu çalışmadan elde edilen veriler ışığında, bu üç Çerkez yerleşkesindeki bireylerin büyük çoğunluğunun kendilerini dışa karşı tanımlarken “Çerkez” kimliğini kullandıkları görülmüştür. Yaşadıkları bölgeler arasındaki farklılıklar, etnik kimlik tanımlamalarında aynı değişkenliği göstermemektedir. Üç bölgede eşit sayıda göçmenin bu soruya verdikleri cevaplar aynı doğrultudadır. Buradan hareketle Çerkezlerin kimlik konusundaki algılarının zaman ve mekan içerisinde büyük değişimler göstermediği sonucuna ulaşmamız mümkün görünmektedir.

Farklı kimlik söylemleri çerçevesinde Çerkezlerin Diasporik bir kimlik olup olmadıkları tartışılır bir konu olmuştur. Diasporaların en önemli özelliklerinden biri, ortak anavatan hayallerini canlı tutmalarıdır. Yapılan görüşmeler sonrasında Çerkez göçmenlerin büyük çoğunluğu anavatanları olarak Türkiye'yi gördüklerinden, kendilerini yaşadıkları yere ve Türkiye'ye ait hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Bunun yanı sıra 1864 Kafkas sürgünü ve göç süreciyle ilgili hikayelerden de bahsetmişlerdir. Sürgünden bahsederken birçok kayıp verdiklerini, Rusların baskısından kaçarak Anadolu’ya geldiklerini vurguladıkları gözlemlenmiştir.

Araştırma bölgelerinden Çeştepe’de yapılan mülakatlar sonucunda, Çerkezlerin 1870’lerde ilk olarak bu bölgeye yerleştiklerini söylemek olasıdır. Bu yıllarda nüfuslarının oldukça yoğun olduğundan bahseden görüşmeciler, şu an yaşadıkları bölgede ancak 9-10 hane kadar Çerkez’in kaldığını ifade etmişlerdir.

Sınırteke köyü ise, Çerkezlerin, Türklerin ve diğer göçmenlerin bulunduğu üç farklı mahalleden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu bölgede daha çeşitli bir toplumsal yapıya rastlamak mümkündür.

Araştırma bölgelerinden Çerkez nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu bölge Şevketiye Köyü olarak ifade edilebilir. Bu bölgeye yerleşen Çerkezlerin önemli bir kısmı burada yaşamaya devam etmektedir. Farklı etnik grupların bir arada yaşamaya devam ettiği araştırma bölgelerinde, kültürel mirasın devamlılığı etnik kimliğin korunması sürecinde önemli bir ayrıntı teşkil etmektedir. Gelenek-görenek ve kültürün devamlılığı noktasında Şevketiye Köyü, Sınırteke ve Çeştepe bölgelerine nispeten kültürel öğelere daha bağlıdır. Bunun en önemli nedeni olarak burada yaşayan Çerkez nüfusunun diğer bölgelere göre daha yoğun oluşu gösterilebilir.

Araştırmanın sorgulama alanlarından bir diğeri de kültürel özelliklerin, gelenek-göreneklerin devamlılığı noktasında araştırma bölgelerindeki bireylerin davranış pratikleri olmuştur. Bu noktada Çeştepe bölgesinde yaşayan Çerkezler gelenek göreneklerini pek devam ettiremediklerini dile getirirlerken, Sınırteke ve Şevketiye köylerinde bu pratiklerin daha çok aile içerisinde ve Çerkezler arasında devam ettirilmeye çalışıldığı söylenebilir.

Dikkat çeken bir diğer konu ise yaş dağılımlarına göre Çerkezlerin verdikleri cevaplar olmuştur. 40 yaş ve üzerindeki bireyler genç kuşağın gelenek-göreneklerin devamlılığı noktasında eski duyarlılığı göstermediklerine vurgu yapmışlardır. Bir arada yaşamanın kültürün de devamlılığı açısından gerekli olduğunu düşünmektedirler; şu an buldukları yeri değiştirmeyi düşünmediklerini ifade etmişler ve Çerkezlerle bir arada yaşamanın önemli olduğunu dile getirmişlerdir. Örf ve adetlerinden bahsederken özellikle saygı

ve kurallara (Xabze) uyma noktasındaki duyarlılıklarının devam ettiğini belirtmişlerdir.

Araştırma bölgelerinde yaşayan Çerkezler eş seçimleri konusunda evlenecekleri kişinin Çerkez olmalarına özen göstermişlerdir. Ancak farklı etnik grupların bir arada yaşamaya başlamaları ve Çerkezler arasında akraba evliliklerinin hoş karşılanmaması gibi nedenlerden dolayı, çocuklarının eş seçiminde özgür olduklarını, mutlaka Çerkez biriyle evlenmeleri gerekmediğini dile getirmişlerdir. Görüşmecilerin büyük çoğunluğu evlilik pratiklerinde ve eş seçimlerinde kimlik konusunu bir sorun haline dönüştürmemektedirler. Gençlerde ise durum daha farklı bir eğilim göstermektedir. Gençlerin bu konu ile ilgili görüşleri genellikle “Eşimin Çerkez olması şart değil” şeklinde olmuştur. Farklı etnik gruplarla bir arada yaşamının sürdürülmesi Çerkezler ve diğer gruplar arasında evliliklerin sıkça yaşandığını göstermektedir.

Kimliğin önemli belirleyicilerinden biri olarak görülen dil konusunda elde edilen verilere göre ise 40 yaş ve üzeri bireylerin büyük çoğunluğu Çerkezce bilip konuşurken 12-30 yaş arasındaki bireylerin neredeyse tamamı Çerkezce bilmemekte ve konuşmamaktadırlar. Bu anlamda Çerkezler anadil olarak Türkçeyi kabul ettiklerini belirtmişlerdir.

Araştırma Aydın’ın Şevketiye, Sınırteke ve Çeştepe bölgelerinde sürdürülmüş, bu bölgede yaşayan Çerkezlerin kimlik algıları sorgulanmıştır. Araştırma bölgelerinde yaşayan Çerkezler kendilerini tanımlarken daha çok Çerkez kimliğini kullanmayı tercih etmişlerdir. Ancak gelenek-görenek, dil ve kültürel özelliklerin devamlılığı noktasında yaşadıkları bölgelere uyum sağlayarak birtakım değişiklikler yaşadıkları söylenebilir.

KAYNAKÇA

Ağanoğlu, H.Y. (2001). **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanlar’ın Makûs Tarihi Göç**, Birinci Baskı, İstanbul, Kum Saati Yayınları.

Akyüz, J. (2008). “Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu’ya Göç Hareketleri”, **Bilig Dergisi**, Sayı 46. s. 154-162.

Alankuş, S. (1998), “Demokratik Bir Kimlik Stratejisi Olarak Çerkeslik, Kafkas Dernekleri Federasyonu”, info@kafkasfederasyonu.org.

Andrews, P.A. (1992) **Türkiye’de Etnik Gruplar**, (Çev. M. Küpüşoğlu), 1. Baskı, İstanbul, Ant Yayınları.

Aslan, C. (2005), **Doğu Akdeniz’deki Çerkesler**, Adana, Kafkas Kültür Derneği Yay.

Avagyan, A. (2004). **Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye’nin Devlet –İktidar Sisteminde Toplum ve Göç**, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Ayata, A.G. (1991). “Gecekondularda Kimlik Sorunu-Dayanışma Örüntüleri ve Hemşerilik”, **Toplum ve Bilim**, 1991 Kış, Sayı. 51-52.

Barkan, Ö. Lütfi, (1953-1954), “Osmanlı imparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, İstanbul, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.15, S. 1-4, s.209-237.

Berzeg, N. (1996). **Çerkez Sürgünü: Gerçek, Tarihi ve Politik Nedenleri**, Ankara, Takav Matbaacılık.

Bilgin, M. (2007.) **Doğu Karadeniz; Tarih, Kültür, İnsan**, İstanbul, Ötüken Yayını.

Bolat, Semra (2015), “Aydın’ın Üç Çerkez Yerleşiminde Etnik Kimlik Araştırması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Castles, S. ve Miller, M. J. (2008). **Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri** (Çev: B. Bal ve İ. Akbulut), İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cohen, R. (1997), **Global Diasporas**, London, UCL Press.

Connolly, W. (1995), **Kimlik ve Farklılık**, Çev. F. Lekesizalın, İstanbul, Ayrıntı Yayını.

Erdem, T. (2010). “1864 Kafkas Göçü Öncesinde ve Göç Sırasında Yaşanan Salgınlar”, **‘146. Yılında 1864 Kafkas Göçü: Savaş ve Sürgün’ Uluslararası Sempozyumu**, İstanbul, 6-7 Aralık.

Eriksen, T. H. (1993) **Ehnicity and Nationalism**, London, Pluto Yay.

Erkan, S. (2005). “Sürgün Olgusuna Analitik Yaklaşım ve Çerkes Sürgünü Örneği”, **Nart Dergisi**, Sayı.43, (Mayıs-Haziran 2005), s. 9.

Friedman, J. (1996), “Küresel Sistem, Küreselleşme ve Modernliğin Parametreleri”, A. Topçuoğlu ve Y. Akay (der.), **Postmodernizm ve İslam; Küreselleşme ve Oryantalizm**. Çev. B. Peker, Ankara, Vadi Yayını, s.81-111.

Giddens, A. (2008), **Sosyoloji**, Çev. Cemal Güzel, İstanbul, Kırmızı Yayınları.

Gönülal, Ö. (2007), **Sanat Kavramı ile İç Göç İlişkisi Üzerine Düşünceler**, 03.01.2010, www. sanat teorisi.com.

Güngör, E. (1999), **Dünden Bugünden Tarih, Kültür ve Milliyetçilik**, İstanbul, Ötügen Yayıncılık.

Hayır, M.(2004) “Göç ve Göçe Bağlı Olarak Meydana Gelen Sosyo-Kültürel Değişimler”, **Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı. 7, s. 240–256.

İçduygu, A. ve Sirkeci, İ. (Der.) (1999), **Bilânço’98, 75 Yılda Köylerde Şehirlere, Cumhuriyet Dönemi Türkiye’sinde Göç Hareketleri**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları..

İçduygu, A. Sirkeci, İ. ve Aydıngün, İ. (1998), “Türkiye’de İç Göç ve İç Göçün İşçi Hareketlerine Etkisi”, Ed: A. İçduygu, **Türkiye’de İç Göç**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları.

Karpat, K. (2010). **Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma Ve Göçler**, İstanbul, Timaş Yayınları.

Kaya, F. (2006). “Osmanlı Devleti’nin Rumeli’de Uyguladığı İskân Siyaseti (XV. XVI. Yüzyıllar)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. Ankara).

Kırzioğlu, F. (1993), **Osmanlılar’ın Kafkas Ellerini Fethi**, Ankara, TTK Yayını.

Koca, S. (2006), “Türklerin Göçleri ve Yayılmaları”, **Türkler**, Cilt 1, s: 651-656. Cilt Ed.: H.C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, , Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.

Kumuk, T. (1992). “Çerkezlerin Türkiye’ye Sürgünü”, **ADIG-Kültür Tarih Dergisi**, Çev. Murat Papsu, Sayı 3, s.88-89.

Kurtoğlu, A. (2005), “Mekansal Bir Olgu Olarak Hemşerilik ve Bir Hemşerilik Mekanı Olarak Dernekler”, **European Journal of Turkish Studies**, <http://www.ejts.org/document375.html>

Mccarthy, J. (1998), **Ölüm ve Sürgün**, Çev. Bilge Umar, İstanbul, İnkılâp Kitabevi,

Mutluer, M.(2003), **Uluslararası Göçler ve Türkiye**, İstanbul, Çantay Kitabevi.

- Namitok, A. (2003), **Çerkeslerin Kökeni** (Çev. A. Çeviker), Ankara, Kaf-Dav Yayınları.
- Saydam, A.(1997), “Osmanlılarda Kefalet Usulü”, **Tarih ve Toplum**, Sayı. 164, s. 4-6.
- Sencer, M. (1989), **Toplum Bilimlerinde Yöntem**, İstanbul. Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Somerson, S. (2004), **Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tayfur, K.(2008), “Kosova’nın Kayıp Çerkezleri”, **Atlas Dergisi**, Sayı. 179, s. 107-111.
- Tekeli, İ. (2007), “Türkiye’nin Göç Tarihindeki Değişik Kategoriler”, **Kökler ve Yollar Türkiye’de Göç Süreçleri**, Der: Kaya, A.; Şahin, B., Göç Çalışmaları 7, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. Yay. s.447-473.
- Teksen, A. (2003), **Kentleşme Sürecinde (Bir Tampon Mekanizma Olarak) Hemşerilik, Ankara’daki Malatyalılar Örneği**, Ankara, DPT Yayınları.
- Toros, Aykut.(2008). “Önsöz”, Nakanishi, H. vd., **Sorunlu Bölgelerde Göç**, Çev: Nihal T. Yağcıbaşı, 1.Baskı, Ankara, Global Strateji Enstitüsü.
- T.C Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (ASAGM), (2010), **Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması**, Ankara.
- Türkdogan, O. (1996). **Türk Tarihinin Sosyolojisi**, Turhan Yayınları Ankara.
- Uguz, S., Bilgen, İ., Yerlikaya, E. E. ve Evlice, Y.E. (2004), “Göç ve Göçün Ruhsal Sonuçları”, **Ç.Ü. Arşiv Kaynak Tarama Dergisi**, C. 13.
- Wilkoszewski, T. (2010), “Dönüşmekte Olan Siyasi Kimlikler: Türkiye’deki Doğu Türkistan-Uygur Diasporası”, **Türkiye’ye Uluslararası Göç**, (Ed: B. Pusch ve T. Wilkoszewski) (Çev: M. Özbattır), İstanbul, Kitap Yayınevi, s. 251-280.
- Yalçın, C. (2004), **Göç Sosyolojisi**, Ankara, Anı Yayıncılık.

EMEKLİLERDE YAŞAM TATMİNİ: BURSA ÖRNEĞİ

Serpil AYTAÇ*

Özet

Son yıllarda demografik yapıdaki değişimin yönünün özellikle gelişmiş ülkelerde yaşam süresinin yükselmesi doğrultusunda olması, çalışma çağındaki nüfusun azalmasına ve emekli sayısında hızlı bir artışa neden olmaktadır. Diğer taraftan yaşlanmanın bir sonucu olarak görülen bu süreç, bireysel olarak bir takım ekonomik ve psiko-sosyal sorunları da beraberinde getirmektedir. Bir insanın mutlu olabilmesi için kendisinin yaşamdan zevk alması ve yaşam kalitesini yükseltmesi açısından göz önünde bulundurması gereken konular söz konusudur. Sosyal bilimlerin bununla ilgili alanları da dahil olmak üzere emekli olmuş bireylerde yaşam tatmininin önemli bir yeri vardır. Bir ülkenin sahip olduğu entelektüel sermayenin de yararlanılabilir elemanları olan emeklilerin yaşam tatmin düzeylerini incelemek, hem kendileri ve hem de iletişimde buldukları sosyal katmanlar açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada da Bursa ilinde yaşayan ve rassal olarak seçilen 65 yaş sonrası 336 emeklinin yaşam tatminleri incelenmiş, daha aktif bir sosyal yaşamın daha yüksek bir yaşam tatmini yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, yaşam tatmini, emekli, aktivite teorisi,

LIFE SATISFACTION IN THE RETIREMENT: A CASE OF BURSA

Abstract

In recent years, the direction of changes in the demographic structures has pointed towards an increased human life span, particularly in developed countries. On the one hand, this phenomenon has led to a decrease in population of those who are of working age and a corresponding, rapid increase in the number of retirees. On the other hand, this process—a consequence of aging—has also brought with it a number of economic and psychosocial problems. Several factors must be considered for a person to be happy, to enjoy life, and to improve the quality of life. In the field of human sciences, including the social sciences, life satisfaction is an important goal of retired individuals. As this is also related to the intellectual capital of a country, researchers have found that studying the life satisfaction of the retired members of society is of great importance. In this study, 336 retirees who were over 65 years of age and living in Bursa City were selected randomly and their life satisfaction was investigated. Results showed that an active social life led to a higher life satisfaction rate among this population.

Keywords: *Elderly, Life Satisfaction, Retirement, Activities Theory.*

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.
İletişim: saytac@uludag.edu.tr; serpil.aytac@gmail.com

Giriş

En basit tanımı ile emeklilik; yasalara göre belirli bir süre çalıştıktan sonra bireyin iş ile ilgisinin kesilerek kendisine ömür boyu yaşamını sürdürecektir bir gelirin yani aylığın bağlanması ile oluşan bir süreçtir. Bu dönem, aynı zamanda bireyin yaşamındaki yaşlanmayı da belirleyen toplumsal açıdan da önemli bir evredir(Anonim, 1989, İlbay vd., 2016).

Son yıllarda yapılan araştırmalar, eğitim düzeyinin yükselmesi, tıbbın sağladığı imkanlar, sağlık, beslenme ve konut koşullarının iyileşmesi gibi nedenlerle bireylerin refaktan aldıkları payın arttığını, böylece emeklilerin yaşam sürelerinin uzadığını ortaya koymaktadır (Anonim, 1981: Stuteville, 1984:28; Arslan, 2011. 57; Baran vd. 2011:14).

Emeklilik döneminde toplumsal yaşama uyum sağlamak ve yaşamdan tatmin olmak emekliler ve toplumun refahı açısından oldukça önemlidir (Çimen,1996: 43).

Kültürler arası farklılıklar göstermekle birlikte; genelde 45-70 aralığında değişebilen emeklilik yaşı, cinsiyete göre ve prim ödeme süresine göre de değişebilmektedir. (Alper,1990:10; Alper, 2016:83). Emeklilik döneminde özellikle 65 yaş, yaşlılığın başladığı bir yaş dönemi olarak kabul edilmektedir.

Yaş konusu bir toplumda belirli sosyal rolleri ve toplumsal örüntü biçimlerini ortaya koyan, sosyolojik bir olgudur (Riley vd., 1972:7). Bu nedenle toplumsal anlamda yaş olgusu toplum içindeki bireyler tarafından oluşturulan ve sosyo-kültürel olarak farklı anlamlar taşıyan, toplumsal yapı içerisinde belirli rol beklentilerini içeren bir kavramdır.

Yaşlanma ise, insanların yaşlarının artmasıyla ve kazanılan deneyimlerle karakterize olan ve yaş artışıyla birlikte farklılaşan bir sürecin onların sosyal, biyolojik ve psikolojik fonksiyonlarında ortaya çıkarmış olduğu değişikliklerdir.

Kavramsal olarak “Yaşlılık” incelendiğinde, her kişinin farklı bir biyolojik geçmişi, farklı iş deneyimleri ve farklı bir duygusal yaşamı olduğu düşünüldüğünde kişiden kişiye değişebilen bir kavram olduğu dikkati çekmektedir (DPT, 2007: 1). Net bir “yaşlılık” kavramı olmayışı bilimsel

açından farklı yaklaşımları beraberinde getirmiş ve bir anlamlılık oluşturabilmek için yaşlılığın diğer bir yönüyle ilgili olarak bir tanımlamaya gidilmiştir. Buna göre yaşlılık bir bağlamda “fonksiyonel” yönüyle ele alınmış ve fiziksel güç, hareketlilik, dayanıklılık, koordinasyon ve zihinsel kapasite gibi özellikleri ile insanların yaşları kategorilere ayrılarak oluşturulmuştur (Altan vd, 2003:7). Nitekim Dünya Sağlık Örgütü (WHO) de yaşlılığı “çevresel faktörlere uyum sağlayabilme yeteneğinin azalması” olarak tanımlamaktadır.

Yaşlılık bilimi’ne (Gerontoloji’ye) göre biyolojik ve sosyal yaşlanmayla ilgili birçok teori bulunmaktadır (Oğuz, 2007:38; Kaygusuz, 2008:32; İçli, 2010). Yaşlılıkla ilgili sosyal yaklaşımlarla ilgili teoriler arasında özellikle aktivite teorisi dikkat çekmektedir (Hooyman vd., 1988 ; Barrow, 1989:158; Görgün-Baran, 2004: 62; Tufan, 2002:73).

Aktivite teorisi, insanların aktif oldukları ölçüde yaşamdan tatmin alacakları görüşüne dayanır. Bu teori, günümüz toplumlarının çalışmaya verdikleri önem ve üretmeye dayanan değer yargılarıyla ilgilidir. Pasif olmak, hiçbir toplumda kabul görmeyen ve kişileri toplumdan soyutlayan olumsuz bir yaklaşımdır.

Emeklilik dönemiyle beraber kişilerin yaşamlarında radikal değişimler ortaya çıkmaktadır. Aktivite teorisine göre kişilerin emeklilik sonrası yaşamlarında aktif olmaları önemlidir. Çünkü çalışma hayatının dışında kalmayla pasif olduğu düşünülen yaşlıya, bu durumun mutsuzluk getireceği düşüncesinden hareketle bu teori, her insanın emeklilik döneminde de aktif kalmayı arzu ettiğini ve böylece mutlu bireyler olarak yaşamlarına devam edeceklerini ileri sürer. Böylece kişilerin toplumla bütünleşmeleri sağlanmış ve yaşam tatminleri yükselmiş olur. Hatta yaşam süreleri de aktif olmalarına bağlı olarak daha da artar.

Yapılan çalışmalar aktif bireylerin, aktif olmayanlara göre zihinsel ve fiziksel açıdan daha sağlıklı ve yaşamlarından daha memnun olduklarını göstermektedir. Özellikle eğitim ve gelir düzeyi yüksek olanların mutluluk düzeyleri daha da yüksektir (Oğuz,2007:38; Uluocak vd., 2013; 41).

Yaşamlarının önceki yıllarında ekonomik ve sosyal hayatın aktif parçası olan emekliler, kronolojik zamanın doğal bir sonucu olarak ekonomik aktifliklerini yitirmekte ve yer yer sosyal hayattan kopma noktasında sorunlar yaşamaktadırlar. Nitekim yaşlılara yönelik olarak üretilen/üretilmesi

düşünülen politikalar, sosyal politika alanındaki en önemli konulardan biri olarak bilinmekte ve dünya ölçeğinde gözle görülen bir şekilde yaşlıların sayısındaki artış, yaşlılara yönelik sosyal politikaların daha da önem kazanmasına yol açmaktadır (Taşçı, 2010: 175; Çoban, 2005).

1980 yılında dünyadaki yaşlı nüfusun oranı % 5,7 iken 2025 yılında yaşlı nüfus oranının % 9,5 olması beklenmektedir (Marangoz, 2000: 36). 2015 yılında dünya nüfusunun %8,5'ini yaşlı nüfus oluşturmuştur. En yüksek yaşlı nüfus oranına sahip ülkelerden ilk üçü, sırasıyla %30,4 Monako, %26,6 Japonya ve %21,5 Almanya'dır. Türkiye bu sıralamada 167 ülke arasında 66. sırada bulunmaktadır (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21520>). AB'ye üye-25 ülke incelendiğinde, nüfus içindeki yaşlıların (65 yaş ve üstü) oranının 1960 yılında % 10 iken, 2000 yılı itibariyle % 15,7'ye yükseldiği ve 2050 yılı projeksiyonu ile % 29,9 olarak gerçekleşeceği düşünülmektedir (Taşçı, 2010:177). Benzer durum Türkiye için de geçerlidir. Buna göre Türkiye'de 65 yaş ve üstü yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı 2005 yılında %5,7 iken, 2011 yılında % 7,3, 2012 yılında % 7,5, 2014 yılında %8, 2015 yılında ise %8,2'ye yükselmiştir. Yaşlı nüfusun %43,8'ini erkekler, %56,2'sini kadınlar oluşturmuştur (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21520>).

2023 yılı için tahmin edilen değer % 10,2, 2050 yılı için % 20,8, 2075 yılı için ise % 27,7'dir. Buradan hareketle hem büyüklük açısından, hem de ekonomik açıdan yaşlılık olgusunun önemini bir kez daha vurgulamak gerekir.

Aktif yaşlanma kavramı, “başarılı yaşlanma” olarak görülen ve yaşlılığın başlangıcını inkâr ederek aktiviteleri ve hayat memnuniyetini devam ettirmek için orta yaşın kaybolan ilişkilerini, aktivitelerini ve rollerinin yenileriyle değiştirerek elde edilmesi olarak tanımlanmaktadır (Uluocak vd, 2013:55). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) aktif yaşlanmayı; “toplum yaşlanırken yaşam kalitesini yükseltmek için katılım, sağlık ve güvenlik fırsatlarını en yararlı hale getirme süreci” (Canatan, 2008:136) olarak tanımlamıştır.

Toplumda yaşayan bütün bireyler, yaşam kalitelerinin artırılması ve sağlıklı/nitelikli bir yaşlanmayı hedeflerler. Yaşam kalitesi genel olarak bireylerin yaşamlarında önemli olan subjektif deneyimlerin toplamını gösterir. Bu etkiye dört alanın katılımı söz konusudur; fiziksel ve mesleki fonksiyonlar,

psikolojik durum, sosyal etkileşim ve ekonomik durum (Arslan vd. 1999). Yaşlılık, yaşam kalitesinin azaldığı durumların başında gelmektedir (Boylu, 2013:146). Ancak yaşlılığı olumsuz bir durum olarak algılamak kesinlikle doğru değildir. Nitekim ailesel sorumlulukların azalmış olması, seyahat için daha çok zaman ayrılması, finansal birikim (Özdipçiner, 2010:26; Turan vd., 2009:278) ve daha büyük bağımsızca harcanabilir gelir (Marangoz, 2000:38; Marangoz, 2006:83) gibi bu yaş grubuna özgü avantajların varlığıyla birlikte yaşlılık, herkesin kaçınılmaz olarak geleceği son durum olarak değerlendirilir.

Yaşlılık, bireysel durumların ötesinde yaşlı nüfusun büyüklüğü, elinde bulundurduğu maddi imkânları ve tüketim eğilimlerindeki farklılıklardan dolayı kurumsal açıdan da işletmelerin pazarlama stratejilerini kökten değiştiren bir yapıdadır. Böylece yaşlı tüketiciler işletmelerin gözünde her geçen gün daha da önemli bir yere sahip olmaktadır (Kotler, 1997:175). Bütün bu nedenlerle yaşlıların hayatlarına dair yapılacak araştırmalar, ekonomik ve sosyal açıdan yaşlıları anlamaya yardım edebilecek, onların yaşam kalitelerini yükseltebilecek niteliktedir.

Yaşlılık önüne geçilmesi mümkün olmayan, biyolojik, kronolojik ve sosyal yönleri ile sorunları olan bir süreçtir. Yaşlılık, fizyolojik bir olay olarak ele alınıp, fiziksel ve ruhsal güçlerin, bir daha yerine gelmeyecek şekilde kaybedilmesi, organizmanın iç ve dış etmenler arasında denge kurma potansiyelinin azalması, kişinin fiziksel ve ruhsal yönden gerilemesi diye düşünülmektedir. Yaşlanmayla birlikte zihinsel kapasite korunsa da enerji ve uyum yeteneği giderek azalır ve iş yapma yeterliliği kaybedilir (Büken vd. 2003). Oysa tıp ve beslenme alanlarındaki gelişmeler, spor vb. konulardaki gelişmeler yaşlılığın yavaşlatılabileceğini ortaya koymaktadır.

Batı ülkeleri günümüzde büyük oranda yaşlı nüfusa sahiptir. Bu nedenle de kendi geleceklerine ilişkin sosyal politikaların oluşturulması, geliştirilmesi, yaşam kalitesinin artırılması için ciddi bir çaba göstermektedirler (Altan vd. 2003:12). Bundan dolayı da sağlıklı yaşlanmanın yanında aktif ve kaliteli bir hayat modeli tüm yaşlıların da temel hakkı olmalıdır. Yaşlı hizmetlerinde hedef, sağlıklı ve kaliteli yaşam ile fonksiyonel bağımsızlık düzeyi artmış bir yaşlılık döneminin sağlanmasıdır. Bundan dolayı yaşlanma politikaları, yaşlıların olabildiğince bağımsız bir hayat sürmelerine destekçi olmalı, ister bakıma muhtaç olsun ister olmasın bütün 65 yaş üstü kişiler, insan onuruna yakışır bir hayat sürdürme hakkına sahip olmalıdır.

Yaşam tatmini yukarıda da belirtildiği gibi, genel olarak bireyin tüm yaşamındaki mutluluk, moral vb. gibi değişik açılardan iyi olma halini ifade eden ve kişinin iş, boş zaman ve diğer zaman dilimlerindeki yaşamına gösterdiği duygusal tepki veya tutumdur. Emeklilikte ya da yaşlılıkta yaşam tatmininin üzerinde durulmasının nedeni, yaşlıların risk grubu olarak kabul edilmesi ve yaşam tatmininin de ruh sağlığını etkileyen çok önemli bir etmen olarak bilinmesidir (Baran ve ark. 2007). Bireyin yaşamdan aldığı doyum düzeyi, ruhsal yönden iyi olma durumu ve toplumla ilişkilerini devam ettirme sürecini de etkileyen, sağlıklı yaşlanma için önemli bir olgudur.

1. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı; Bursa merkezde yaşayan 65 yaş üstü emekli kişilerin toplum içinde yer aldıkları konumları itibari ile yaşamdan ne derece tatmin olduklarının tespit edilmesidir. Bu anlamda ekonomik gücü, deneyimi ve sosyal katılımı birlikte politik gücü olan 65 yaş üstü gruplar bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmada, tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen 65 yaş üstü bireylerin yaşam tatminleri incelenmiş, veriler SPSS 20 programı ile değerlendirilmiş, frekans dağılımları, t testi ve korelasyon analizleri ile elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır. Çalışmada kategorize edilen sorular ve 5 li likert tipi ölçeklerden oluşan soru formu birlikte kullanılmıştır. Bu materyaller aşağıda belirtilmiştir.

- Salman (2004) tarafından oluşturulan “boş zaman faaliyetleri” soru formu
- Neuagarten vd (1961) tarafından geliştirilen, 15 sorudan oluşan, 5’li Likert tipi “Yaşam Tatmini ölçeği”(C. Alpha = 0,79).
- Salman (2004) tarafından geliştirilen ve bireylerin önceki duruma göre sağlık, ekonomi, konut ve sosyal hayat durumlarını karşılaştırmayı amaçlayan ve daha iyi’den daha kötüye doğru sıralanan “emeklilik dönemine ilişkin yaşamını değerlendirme formu” kullanılmıştır.

Bu çalışmada Bursa Merkeze bağlı 3 ilçe içinden, nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu ilçe olan Osmangazi ilçe merkezinde, Sosyal Güvenlik Kurumundan emekli olmuş 65 yaş üzeri aile ferdi bulunan haneler, rassal olarak seçilen mahalle muhtarlıkları aracılığı ile tespit edilmiş ve tesadüfi örnekleme yöntemiyle belirlenen toplam 400 kişiye, mevcut adreslerinden

“araştırma yöntemleri dersini alan son sınıf öğrencileri” yardımıyla ulaşılmış ve araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış soru formu ile yüz yüze görüşme yapılarak veriler toplanmıştır. Ancak 64 katılımcı araştırmaya dâhil olmak istememiştir. Sonuç olarak 336 soru formu üzerinden veriler değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ilk aşamasında yaşam tatminine ait temel ögeler değerlendirilmiş, ardından 65 yaş üzeri bireylerin hali hazırdaki yaşantılarına ait düşünceleri derlenmiştir.

2.Bulgular

Tablo 1’de araştırmaya dahil olan kişilere ilişkin kimlik bilgilerine ait detaylar gösterilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Kimlik Bilgileri	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Erkek	280	83,3
Kadın	56	16,7
Emeklilik Türü		
SSK	138	41,1
BAĞ-KUR	108	32,1
Emekli Sandığı	90	26,8
Eğitim Düzeyi		
Okuryazar	15	4,5
İlkokul	135	40,9
İlköğretim	32	9,7
Lise	63	19,1
Ön Lisans	43	13,0
Lisans ve üstü	42	12,7
Toplam	336	100

Tablo 1’deki bulgulara göre: katılımcıların % 83’ü erkektir. % 41’i ilkokul mezunuyken, % 19’u lise mezunudur. Ön lisansla birlikte üniversite eğitimi almış olanlar % 26’lık bir kesimi oluşturmaktadır. Katılımcıların % 41’i SSK emeklisi, % 32’si Bağ-Kur ve % 27’si Emekli sandığı sisteminden emekli

olmuştur. Emeklilik süreleri incelendiğinde ise 1 yıl ile 40 yıl arasında değişmekte olup ortalaması 12 ± 8 olarak gerçekleşmektedir. Yaş ortalaması 74.55 ± 6.28 (65-94)'dır. Katılımcıların gelir düzeyi 280 TL ile 4000 TL arasında değişmekte olup ortalaması 1214 ± 524 TL olarak gerçekleşmektedir. Emeklilerin % 30'u günlük yaşam içinde sosyal ya da ekonomik anlamda faal olup bazı aktivitelerde bulduklarını beyan etmişlerdir.

Tablo 2. Katılımcıların Günlük Etkinlikleri

Aktivite	Katılım Oranı (%)
Televizyon izlemek ya da radyo dinlemek	97
Arkadaş toplantıları ya da akraba ziyaretleri yapmak	93
Kitap, gazete okumak	93
Alışveriş alanlarını dolaşmak	80
Çocuklarla ve torunlarla oynamak, vakit geçirmek	74
Seyahat etmek	69
Arkadaş-dost akraba ile yemeğe çıkmak	58
Bahçe ya da evdeki çiçeklerle ilgilenmek	58
Egzersiz, spor yapmak	55
Oyun oynamak: iskambil kâğıdı, tavla, satranç vb.	49
İbadet etmek ve dini sohbetlere katılmak	36
Tiyatro, opera, sinema, sergi gibi sanatsal etkinliklere katılmak	31
Evcil hayvan besleyip büyütme	27
El sanatları ile uğraşmak	19

Tablo 2, 65 yaş üstü emeklilerin gündelik etkinliklerinin sonuçlarını göstermektedir. Buna göre en sık yaptıkları faaliyetler sırasıyla; televizyon izlemek ve radyo dinlemek (% 97), arkadaş toplantıları ve akraba ziyaretlerinde bulunmak (% 94), kitap ve gazete okumak (% 93) şeklinde gerçekleşmektedir. En az gerçekleştirilen gündelik faaliyetler ise; tiyatro, opera, sinema gibi sanatsal etkinliklerde bulunmak (% 31), evcil hayvanlarla ilgilenmek (% 27) ve el sanatlarıyla uğraşmak (% 19 olarak) şeklinde ifade edilmektedir.

Bu bağlamda günlük sosyal faaliyetlerde bulunan, aktif olan yaşlıların yaşam tatmini, aktif olmayanlardaki yaşam tatmininden daha yüksektir (Yaşam tatmin oranı % 67'dir).

Yaşam tatmininin cinsiyete ve kişilerin halen yaşadıkları şehirden memnun olup olmadıkları durumuna göre farklılık yaratıp yaratmadığı t testi ile incelenmiştir.

Tablo 3. Yaşam Tatmininin, Yaşadığı Şehirden Memnuniyete ve Cinsiyete Göre Değişimi ile İlgili T Testi

Ölçek	Ortalama	Standart Sapma	Test Tipi	Test Değeri	p Değeri
Yaşam Tatmini					
Erkek	3,29	0,48	t Testi	-0,764	0,445
Kadın	3,34	0,56			
Yaşadığı Şehirden Memnuniyet					
Erkek	2,98	0,44	t Testi	1,233	0,221
Kadın	2,90	0,51			

Tablo 3, emekli katılımcıların cinsiyete göre yaşam tatminlerine ve yaşadıkları şehirden memnuniyetlerine ilişkin analiz sonuçlarını göstermektedir. Buna göre 65 yaş üstü emeklilerin yaşam tatmini ve yaşadıkları şehir memnuniyeti analizinde cinsiyetin, memnuniyeti değiştiren anlamlı bir değişken olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Diğer bir ifade ile 65 yaş üstü kadın ve erkeklerin yaşam tatmini ve yaşadığı şehirden memnuniyet değeri istatistiki olarak birbirinden farklı değildir.

Katılımcıların halen aktivitelerini sürdürüp sürdürmedikleri, faal olarak günlük aktivitelerde bulunup bulunmadıkları sorusuna %30,3'ü "Evet" cevabını vermiştir. Bu duruma göre emeklilerin yaşam tatminlerinde faal olma durumuna göre bir farklılık olup olmadığı t testi ile analiz edilmiştir.

Tablo 4. T Testi - Yaşam Tatmininin Aktif bir Faaliyette Bulunma Durumuna Göre Değişimi ile ilgili

T Testi					
Ölçek	Ortalama	Standart Sapma	Test Tipi	Test Değeri	p Değeri
Yaşam Tatmini					
Faal olma (Evet)	3,38	0,48	t Testi	2,199	0,029*
(Hayır)	3,26	0,49			

Bireyin uzun yıllar geçirdiği faal olan çalışma hayatı dönemi sonrasındaki emeklilik yaşamında herhangi bir faaliyetle uğraşmak, 65 yaş üstü bireylerin sosyal ve ekonomik yaşam kalitesini arttıracak unsurlar üzerine çalışmalar sergilenmektedir. Bu bağlamda geçici de olsa etkinliklerini sürdüren, faal olan bireylerin yaşam tatmini, bu grupta herhangi bir etkinlikte bulunmayanların yaşam tatmininden daha yüksektir. Buradan hareketle daha aktif bir sosyal yaşamın daha yüksek bir yaşam tatmini yarattığı anlaşılmaktadır.

Eğitim durumuna göre yaşam tatmininin farklılaşıp farklılaşmadığı araştırıldığında, yaşam tatmininin eğitim durumuna göre değişmediği görülmüştür.

Tablo 5. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

Ölçek	Yaş	Em. Süresi	Gelir	Yaşam Tatmini
Emeklilik Süresi	0,654**	1		
Gelir	-0,224**	-0,137*	1	
Yaşam Tatmini	-0,29	-0,71	0,198**	1
Emeklilikten Sonraki Yaşamlarını değerlendirme	-0,40	-0,49	0,163**	0,565**

** p<0,01

*p<0,05

Tablo 5, 65 yaş üstündeki katılımcıların yaş, emeklilik süresi, gelir, genel olarak yaşam tatmini ortalaması ve emeklilikten sonraki yaşamını değerlendirmesi ortalaması arasındaki ilişkilerin sonuçlarını göstermektedir. Buna göre; en kuvvetli ilişki emeklilik sonrası yaşam tatmini ile genel yaşam

tatmini ortalaması arasında olmaktadır (% 56,5). Buradan hareketle genel yaşamlarından tatminleri yüksek olan kişilerin emeklilik sonrasında da bu mutluluklarının devam ettiğini söylemek yerinde olacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmada elde edilen bulgular hem kavramsal olarak yaşlılığı anlamada hem de yaşam tatmini boyutuyla emeklilerin tutumunu anlamada katkıda bulunmaktadır. Emeklilerin önceki dönemlere göre sosyal ilişkileri ve etkileşimleri hafif bir artış göstermekte, sağlık durumları yaşlılıktaki beklentiler doğrultusundaki şikâyetleriyle birlikte gerçekleşmekte, ancak ekonomik durumlarında bir gerileme meydana gelmektedir.

Softa ve arkadaşlarının (2016) Kastamonu Halk Sağlığı Müdürlüğüne bağlı Aile Sağlığı Merkezlerine başvuran 65 yaş ve üstü bireyler ile yürütmüş oldukları bir çalışmada; yaşlıların yaş, eğitim, ekonomik durum ve kronik hastalık durumu ile, çok boyutlu algılanan sosyal destek ve sağlıklı yaşam biçimi davranışları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($p<0.05$).

Çanakkale Belediyesi ve Çanakkale 18 Mart Üniversitesince Uluocak vd., (2013) tarafından 65 yaş üstü 1001 kişi üzerinde yürüttükleri bir projede yaşlıların yaşam kaliteleri değerlendirilmiş ve kadınların, ileri yaşta olanların, yalnız yaşayanların, ilköğretim ve altı eğitim görmüş olanların, gelecekte umutlu olmayanların, herhangi bir sağlık sorunu yaşayanların, bakıma ihtiyacı olanların, düşük gelirli olanların riskli grupları oluşturduğu gözlenmiştir.

Arun'un (2008) yaptığı bir çalışmada da özellikle fiziksel sağlık, ruhsal sağlık, çevre ve sosyo-demografik ve ekonomik değişkenlerden oluşan dört ana alanın, Türkiye'de yaşlılarda yaşam memnuniyetini belirleyen göstergeler olarak önem kazandığı tespit edilmiştir.

İlbaý ve arkadaşlarının (2016) Sakarya'da 212 emekli üzerinde yaptıkları bir çalışmada ise, bireyin rehberlik ve psikolojik danışma gereksinimleri ile yaşam doyumları arasındaki ilişki incelenmiştir. Elde edilen sonuca göre, emeklilerin yaşam doyumları ve rehberlik ihtiyaçlarının cinsiyete, yaşa, medeni durum ve barındıkları yer değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur.

Bu çalışmada da, emeklilikte cinsiyetin yaşam tatmini ve yaşadığı şehirden tatmin olma noktasında etkin bir değişken olmadığı belirlenmiş; sosyal gruplarda aktif yer almanın, faal olarak herhangi bir etkinlikte bulunmanın, boş zaman faaliyetleri ile yaşamları doldurmanın yaşam tatminini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların yaşam tatmin oranı % 67 olarak gerçekleşmiştir.

Çalışmamızda emeklilik sonrası yaşamı değerlendirme ile genel yaşam tatmini ortalaması arasında da pozitif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir. Böylece genel yaşamlarında tatminleri yüksek olanların, bu mutluluklarını devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Son önemli ve bilinen bulgu ise; yaş ile gelir arasındaki ilişkidir. Buna göre kişinin yaşı arttıkça geliri azalmaktadır. Dolayısıyla gelir ile tatmin arasında da anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Kişilerin ilgili döneme uyum sağlayarak, tatmin edici bir yaşam sürebilmeleri için yaşlılığı kabullenmeleri ve yaşlanma fikrini benimsemeleri, böylece bu döneminin sağlık sorunları, gelir azalması, boş zaman vb. özelliklerini dikkate alarak yaşlılığa hazırlanmaları gerekmektedir. Bu nedenle, emeklilerin ruhsal sağlıklarının sürdürülebilmesi ve yaşam doyumlarının iyi düzeyde olması için yaşlıların sağlığı geliştiren davranışları gerçekleştirmeleri, faal olmaları gerekmektedir.

Türkiye, her ne kadar gelişmiş AB ülkelerine göre yaşlı bir nüfusa sahip olmasa da, sosyal devlet olmanın bir gereği olarak yaşlıların sosyal refahı ve mutluluğu için, sosyal politika ve sosyal hizmetlerin temel esasları doğrultusunda ulusal yaşlı politikasını oluşturmalıdır. Sosyal boyutuyla yaşlılar politikasının kapsamı geniş olup, çalışma hayatı, sağlık, bakıma muhtaçlık, barınma, toplumsal yapı içinde yaşlıların sosyo-kültürel konumu, serbest zamanın değerlendirilmesi ve eğitim gibi temel sosyal konular ve haklar, yaşlılar politikasını kapsamaktadır. Bu bağlamda yaşlıların fonksiyonlarındaki azalma, sağlık sorunları, maddi kayıp ve benzeri ekonomik, sosyal, psikolojik sorunlarıyla baş edebilmelerine katkı sağlamak, devlet politikaları içinde yer almalıdır. Böylece yaşlıların yaşam kaliteleri yükselerek yaşamdan zevk almaları mümkün olabilecektir.

Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de, yaşlılığa hazırlık adına, emekli olmak için gerekli çalışma süresini tamamlayan bireylere yaşlılık döneminde karşılaşılabilecekleri sorunlar, bakım ve hastalıklardan korunmaya yönelik

önlemler ve bedensel aktiviteleri içeren sağlıklı, üretken bir yaşlılık dönemi geçirebilmeleri için sistemli hazırlık programları, konferans, seminer vb. kurumsal olarak uygulanmalıdır.

Yaşlılığa hazırlığın sağlık ve psiko-sosyal açıdan bireyleri yaşam tatminleri açısından etkilediği söylenebilir. Bu nedenle kişilerin aktivitelerini yitirmeye başladıkları ve emeklilikle birlikte ortaya çıkan boşluğu kapatmalarını sağlamak adına 65 yaş üstü kişilerin boş zamanlarını değerlendirebilecekleri ilgi ve hobilerin geliştirilmesine öncelik verilmeli, böylece bireylerin potansiyel insan kaynaklarının kullanılması ile kazanılacak alışkanlıkların yaşam kalitesini geliştirmesi sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Alper Y. (2016), “Cumhuriyetten Günümüze Türk Sosyal Güvenlik Sistemi”, Mehmet Zencirkıran (Ed.), **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı** içinde, Bursa, Dora Yayını.

Alper, Y. (1990), “Sosyal Güvenlik, Özel Emeklilik Sigortaları ve Enflasyon”, **Kalkınmada Anahtar Dergisi**. M.P.M. 2: 10.

Altan, Ö. Z., Şişman Y. (2003), “Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar”, **Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, 7(2), s. 2-36.

Anonim. (1981), “Quality of Life-Problems of Assessment and Measurement”, **Socio Economic Studies**. 5, Unesco.

Anonim. (1989), “Survey of Health and Living Status of the Eldery In Taiwan: Questionnaire and Survey Design Comparative Study of the Elderly in Four Asian Countries”, **Research Report**. 1, December.

Arslan, H. N. (2011), “Yaşlıların Yaşadıkları Ortama Göre Yaşam Kalitesi Ve Yaşam Doyumunu Düzeylerinin Karşılaştırılması”, (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Arslan, Ş., Kutsal Y. G. (1999), Geriatriye Yaşam Kalitesinin Değerlendirimi, **Turkish Journal of Geriatrics**, 2(4), s. 173-178.

Baran, G. A., Kalınkara, V., Aral, N., Akın, G., Baran, G., ve Özkan, Y., (2007). “Farklı Sosyo-Ekonomik Düzeydeki Yaşlıların Gündelik Yaşamdan Tatmin Düzeyleri: Ankara Kentsel Kesit Örneği”, **Turkish Journal of Geriatrics**, 10(1), s.10–18.

Barrow, G.M., (1989), **Aging, the Individual and Society**, New York, West Pub. Co.
Boylu, A. A. (2013), “Yaşlılıkta Yaşam Kalitesi ve Konut İlişkisi”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, 24(1): 145-156.

Büken, Nüket, Ö. ve Büken, E. (2003), “Yaşlanma Olgusu ve Tıp Etiği”, **Turkish Journal of Geriatrics**, 6 (2), s. 75-79.

Canatan, A. (2008), **Sosyal Yönleriyle Yaşlılık**, Ankara, Palme Yayıncılık.

Çimen, S. (1996), “Yaşlı Bireylerde Öz Bakım ve Yaşam Doyumlarının Araştırılması”. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Çoban, A. İ. (2005), “Yalnız Yaşayan Yaşlılara İlişkin Aile Politikaları”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, 8(8).

DPT, (2007), **Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı**, Ankara, DPT Yayınları.

- Görgün-Baran, A., (2004), “Yaşlılık Sosyolojisi”, **Yaşlılık: Disiplinler Arası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler**, Ed. Velittin Kalıncara, Ankara, Odak Yayınları.
- Hooyman, N.R., Kıyak, A., (1988), **Social Gerontology / A Multidisciplinary Perspective**, Washington, Washington Univ. Press.
- İçli, G. (2010), “Yaşlılar ve Yaşlılığın Değerlendirilmesi: Denizli İli Üzerine Niteliksel Bir Araştırma”, **Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi**, 3(1-2), s. 1-13.
- İlbay-Bayram A., Yiğit Y., Özışli Ö. (2016), Life Satisfaction and Guidance Need of There Retired People: Sample of Sakarya, **Journal of Behavior at Work**,1 (1)
- Kaygusuz, C. (2008), “Yaşlılık Kuramları”, **Psikolojik, Sosyal ve Bedensel Açından Yaşlılık**, Ed. K. Ersanlı ve M. Kalkan, Ankara, Pegem Akademi Yayını.
- Kotler, P. (1997), **Geleceğin Pazarının Haritasını Çıkarmak, Geleceği Yeniden Düşünmek**, Çeviren: Sinem Gül, İstanbul, Sabah Kitapçılık.
- Marangoz, M. (2000), “Geleceğin Pazar Yapılarındaki Değişim ve Yaşlı Tüketiciler Pazarı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 15(1), s. 35-47.
- Marangoz, M. (2006), “Yaşlı Tüketiciler ve Yaşlı Tüketicilerin Harcama Eğilimlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma”, **Yönetim ve Ekonomi**, 13(1), s. 79-96.
- Oğuz T.(2007), “Yaşlılarda Görülen Biyolojik ve Sosyal Değişimler”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE.)
- Özdipçiner, N.S. (2010), “Yaşlı Alman Turistlerin Tatil Tatmini: Hastalık ve Çalışma Durumlarına İlişkin Bir Araştırma”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, 2(4), s. 25-40.
- Riley, M. W., Johnson, M., & Foner, A. (1972), “Elements in a Model of Age Stratification. In **Aging and Society III: A Sociology of Age Stratification**. (Eds.), M. W. Riley, M. Johnson, & A. Foner. New York, Russell Sage.
- Salman, S. (2004), “Öğretmenlerin Emeklilik Dönemine Uyumluluğu ve Yaşam Tatminleri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, FBE,).
- Softa, H.K., Bayraktar, T. ve Uğuz, C. (2016), “Yaşlı Bireylerin Algılanan Sosyal Destek Sistemleri Ve Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarını Etkileyen Faktörler”, **Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi**. 9(1), s. 1-12.
- Stuteville, D. (1984), “Retirement Satisfaction And The Timing Of The Retirement Age: An Analysis of Retirees and Older Workers From a Fortune 500 Firm”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Portland State University, Portland University.

Taşçı, F. (2010), “Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar: İsveç, Almanya, İngiltere ve İtalya Örnekleri”, **Çalışma ve Toplum**, 24, s. 175-202.

Tufan, İ., (2002), **Antikçağdan Günümüze Yaşlılık**, İstanbul, Aykırı Yayıncılık.

Turan, A.H. ve Çolakoğlu, B.E. (2009), “Yaşlı Tüketicilerde Algılanan Marka Değeri ve Satın Alma Niyeti”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 11(1), s. 277-296.

TÜİK (2013), **Nüfus Projeksiyonları 2013-2075**.

Uluocak Ş., Aslan C., Gökulu G., Bilir O., Bakar C. (2013), **Çanakkale Kent Merkezinde Yaşayan 65 Yaş ve Üzeri Kişilerin Sosyo-Kültürel, Demografik, Ekonomik Özellikleri ile Sağlık Durumları ve Yaşam Kalitesi**, Çanakkale Belediyesi Yayınları, ISBN: 978 – 605 – 64399 – 0 – 2, Kasım.

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21520>, (E.T. 30 Ocak 2016).

GÖÇ FİMLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA GÖRSEL ANALİZİ: “ALMANYA ACI VATAN” VE “POLIZEI” FİLM ÖRNEKLERİ*

Selen KOÇAK**

Özet

Bu çalışmada Almanya'daki Türk göçmen ailelerdeki kadın-erkek, karı-koca, ebeveyn-çocuk ilişkisi ve Türk göçmen erkeklerin Alman kadınına bakışı daha çok göçün ilk dönemlerini işleyen “Almanya Acı Vatan” ve Almanya'daki ikinci kuşak göçmenlerin yaşamına odaklanan “Polizei” filmleri üzerinden ele alınmaktadır. Teori temelli nitel metodolojinin kullanıldığı bu çalışmada, filmler görsel analiz yöntemi ile incelenmiştir. Analiz sonucunda filmlerde Almanya'daki Türk göçmenlerde geleneksel ataerkil değerlerin hem birinci hem ikinci kuşak göçmen erkekler tarafından korunduğu, erkek göçmenlerin sahip olduğu namus anlayışının eşlerine, kız çocuklarına ve genel olarak kadınlara yönelik sözlü ve fiziksel bir şiddete neden olduğu, kadın göçmenlerin erkek göçmenlere göre, ataerkil değerlerde daha fazla kırılmalar yaşadığı ve bu kırılmaların da ikinci kuşak göçmen kadınlarda birinci kuşak göçmen kadınlara oranla daha fazla olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Göç, toplumsal cinsiyet, ataerkil söylem, şiddet, görsel analiz.*

VISUAL ANALYSIS OF MIGRATION FILMS IN THE CONTEXT OF GENDER: “ALMANYA ACI VATAN” AND “POLICE” MOVIE SAMPLES

Abstract

This study examines the relationships between men and women, husband and wife, and parent and child in a Turkish family living in Germany, as well as the view of Turkish immigrant men towards German women as portrayed in the film “Polizei.” This film focuses on the lives of second-generation Turkish immigrants in Germany. Meanwhile, the movie “Almanya Acı Vatan” depicts the lives of those who experienced the first wave of immigration to Germany. Using theory-based qualitative methodology, both films were examined through visual analysis method in this study. Analysis results show that the traditional patriarchal values of Turkish immigrants in Germany are protected by first-

* Bu çalışma “Türkiye’den Yurt Dışına İşçi Göçünün Türk Sinemasına Yansımaları: Almanya Örneği Üzerinden Görsel Analiz” başlıklı yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

İletişim: selen.kocak@hacettepe.edu.tr

and second-generation immigrant men, which means these men regularly commit oral and physical violence against wives, daughters, and other women because of their distinct perception of honor. Thus, immigrant women are more vulnerable to these patriarchal values than male immigrants, and these acts are more commonly experienced by the second-generation Turkish immigrant women than their first-generation counterparts.

Keywords: *Migration, Gender, Patriarchal Discourse, Violence, Visual Analysis.*

Giriş

Gerek sosyoloji gerekse diğer sosyal bilimler açısından büyük öneme sahip olan göç çalışmaları, göçün sebep-sonuçlarının, göç sürecinin ve bu süreçte ve sonucunda göçmenlerin yaşamlarında meydana gelen sosyal değişmelerin ve daha birçok toplumsal konuların ele alındığı bir alandır. Göç çalışmalarının yanı sıra, özellikle sosyoloji alanındaki diğer bir önemli çalışma alanı toplumsal cinsiyettir. Bu çalışma ise sosyolojinin iki önemli alanı olan göç ve toplumsal cinsiyet konularını birlikte ele almaktadır.

Türk tarihinde yaşanan en büyük kitlesel göç hareketlerinden biri İkinci Dünya Savaşı'nın ardından çalışabilecek işgücü oranı azalan Batı Avrupa ülkelerinin dev bir sanayi hamlesi yapmak amacıyla çevre ülkelerden rotasyona dayalı işçi talep etmesiyle gerçekleşmiştir. Türkiye'den Batı Avrupa ülkelerine olan ilk kitlesel işçi göçü de bu talep doğrultusunda 1950'li yıllarda bireysel girişimler ve özel araçlarla başlarken, işçilerin kitlesel bir biçimde (özellikle Almanya'ya) göç etmeleri 1960'lı yıllarda olmuştur. 60'lı yıllarda giden işçiler rotasyon kuralı kapsamında bir yıl sonra geri dönmek üzere gitmekle birlikte, bu kural uygulama alanı bulamamış ve göçmenlerin çoğu Türkiye'deki ailelerini de yanlarına alarak gittikleri ülkelerde kalıcı olma yönünde eğilim göstermişlerdir (Abadan-Unat, 2006: 53-58).

Kalıcı hale gelen Türk göçmenler ise sosyo-ekonomik, kültürel farklılıkları nedeniyle uyum sorunları ve dil, din, inanç gibi kültürel değerlerine yönelik değişmeler yaşamış, aynı zamanda da bu değişimlere direnç göstermişlerdir. Gözlemlenen en temel değişimlerden biri de göçmenlerin özellikle de kadınların ekonomik etkinliklerinde, aile içi ilişkilerinde, ebeveyn-çocuk ilişkilerinde ve sosyalizasyon süreçlerinde gerçekleşmiştir (Kartal, 2004: 397). Dolayısıyla Türk göçmenler kendilerinin de beklemedikleri yeni bir toplumsal, kültürel, ekonomik süreç içerisine girmişler ve bu süreçte Batı Avrupa ülkelerindeki Türk göçmenlerin ve ailelerinin durumu önemli bir toplumsal olgu haline gelmiştir.

Bu toplumsal olgu sanat alanını da etkilemiş ve Türk sinemasında özellikle Almanya’da yaşayan Türk göçmenlerin geleneksel ataerkil yapısını ve namus kavramına ilişkin değerlerini ve kültürel kodlarını ele alan filmler yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda da göçmenlerde ve ailelerinde toplumsal cinsiyet eşitliği/eşitsizliğine dair düşünceler ve tutumlar sinema aracılığıyla görünür kılınarak, kadın ve erkek arasındaki eşitsiz yapılanmaya dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmada, sinemanın toplumsal gerçekçi yaklaşım ile toplumlarda yaşanan sosyal değişimleri yansıttığı varsayımından hareketle Almanya’daki Türk göçmen ailelerdeki kadın-erkek, karı-koca, ebeveyn-çocuk ilişkisi ve Türk göçmen erkeklerin Alman kadınlarına bakışı, daha çok göçün ilk dönemlerini işleyen “Almanya Acı Vatan” ve Almanya’daki ikinci kuşak göçmenlerin yaşamına odaklanan “Polizei” filmleri üzerinden ele alınmaktadır.

1. Kuramsal Arka Plan: Toplumsal Cinsiyet, Ataerkil Yapı ve Geleneksel Değerler

Toplumsal cinsiyet ve ataerkil yapı özellikle sosyoloji olmak üzere sosyal bilimlerde sıkça tartışılan ve birbirleriyle ilişkili olan kavramlardır. Toplumsal cinsiyet, ataerkil yapının da içinde yer aldığı kültürel yapı ile etkileşim içinde olup, çoğu kez bu yapı tarafından şekillendirilmiş ve toplumsal cinsiyete dair kalıp yargılar oluşturulmuştur. Bu bağlamda Ridgeway ve Correll’a göre, toplumsal cinsiyet kalıp yargıları kültürel inançların bir sonucudur ve toplumsal cinsiyet inançları da kültürel kurallardır. (akt. Görgün Baran, 2010: 238). Kültürel kodlamaların bir ürünü olan toplumsal cinsiyete ilişkin kalıp yargılar da kadın ve erkek arasında toplumsal cinsiyet eşitsizliğine neden olmaktadır.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadın ve erkek arasında hiyerarşik güç ilişkilerinin gelişmesine yol açmakta, güç ise iktidar ve erk ilişkisini doğurmaktadır (Görgün Baran, 2010: 242). Bu noktada ataerkil yapı kadın ve erkek arasındaki iktidar alanında belirleyici bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda öncelikle ataerkilliğin ne olduğunun anlaşılması gerekir. Zira Bhasin (2003: 21)’e göre, ataerkil yapıyı anlamak, kadın ve erkek arasındaki ilişkileri anlamak açısından çok önemlidir ve toplumsal cinsiyet ilişkileri ataerkil yapı nedeniyle çarpıtılmıştır.

Ataerkillik/patriyarka kuramının öncüsü Walby'ye göre ataerkillik/patriyarka “erkeklerin kadınlar üzerinde egemen olduğu, kadınları ezdiği ve sömürdüğü toplumsal yapılar sistemi”dir. Walby'ye göre burada toplumsal yapı kavramının kullanımı önemlidir; çünkü toplumsal yapı kavramı hem biyolojik determinizmi hem de erkeğin egemen, kadının ise ezilen konumda olduğunu vurgulamaktadır (Walby, 2014: 39). Aslında “ataerki” kelimesi babanın ya da aile reisinin yönetimi anlamında olup, “erkek egemen aile” türünü tanımlamak için kullanılmıştır. Şimdi ise erkek egemenliği, erkeğin kadına egemen olduğu güç ilişkilerini yansıtan ve kadının ikincil konumda tutulduğu bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Kadınlar hangi sınıfta olursa olsun, bu ikincil konumları, ezilmişlikleri gerek aile içinde gerekse iş yerinde, ayrımcılık, önemsenmemek, aşağılanmak, denetim, sömürü, baskı, şiddet gibi çeşitli biçimler almaktadır (Bhasin, 2003: 21).

Ataerkilliği toplumsal bir yapı olmasının yanı sıra erkeklerin üstün olduğu yönünde bir inanç sistemi olarak tanımlayan Bhasin'e göre, ataerki yapılar da kadının üretimi ya da işgücü, doğurganlığı, cinselliği, etkinlikleri, mülkiyet ve diğer ekonomik kaynaklar, toplumsal, kültürel, siyasal kurumlar ataerki bir denetim altındadır. Bu noktada ataerki sistemlerde kadını denetim altına almak için farklı şiddet türleri kullanılıp, bu şiddet türleri meşru bile görülebilir (Bhasin,2003: 21-22). Walby bu şiddet türlerinin tecavüzü, cinsel saldırıyı, koca dayaağını, işyerinde cinsel tacizi ve çocukların cinsel istismarını içerdiğini belirtmektedir. Erkeğin kadına uyguladığı bu şiddet yaygın olarak bireysel nedenlerle açıklanma eğiliminde olsa da Walby, bu yaygın görüşün aksine kadınlara yönelik erkek şiddetini patriyarkal/ataerki toplum yapısıyla ilişkilendirmektedir (Walby, 2014: 201). Bununla birlikte radikal feministler de erkek şiddetinin cinsiyet temeline ve toplumsal karakterine odaklanmakta ve erkeklerin şiddeti kadınları denetim altına almada bir yol olarak kullandığını ifade etmektedir. Bu yaklaşıma göre “maço” olarak yetiştirilen erkekler tartışmaları sonlandırmak için şiddet kullanmaya alışmışlardır (Walby, 2014: 211). Bu bağlamda Walby (2014: 224), erkek şiddetinin kadınlar üzerinde patriyarkal/ ataerki sistemin bir sonucu olarak gelişen bir iktidar biçimi olduğunu söylemektedir.

Kadına yönelik şiddet noktasında Kandiyoti, kadın cinselliğinin toplu denetiminden bahseder. Anne-babalar, kardeşler, yakın ve uzak akrabalar ve hatta komşular ergenlik sonrası kızların davranışlarını yakından izleyerek, kendilerini kadının cinsellik davranışını sağlamaktan sorumlu görürler

(Kandiyoti, 2007: 80). Özellikle Türkiye ve Orta Doğu ülkelerinde görülen kadın cinselliğinin toplu denetiminin önemli bir nedeni de Kandiyoti (2007: 81)'ye göre, "kadının cinsel iffeti ile sülalenin şerefi arasında kurulan bağlantıdır. Kadınlara, herhangi bir yanlış davranış nedeniyle bütün bir topluluğa, sülaleye ve aileye utanç ya da şerefsizlik getirecek denli muazzam olumsuz bir güç atfedilmiştir. Bu nedenle tamamen eve kapatılma ve örtünmelerden kamusal alanlara girişlerinin ve hareketlerinin sınırlandırılmasına kadar varan katı dışsal baskılar altında yaşarlar."

Bu baskıların en temel nedenlerinden biri, sosyalizasyon sürecinde içselleştirilen değerlerin gelecek kuşaklara taşınıp, bir norm olarak meşruiyet kazanması iken, diğer bir neden özellikle bir topluluğun ya da etnik grubun kendisini tehdit altında gördüğü dönemlerde kimliğini korumak için törelerine ve değerlerine daha sıkı sarılmasıdır. Bu bağlamda geleneksel değerlere sıkı bir şekilde sarılmanın trajik sonuçları yurt dışında yaşayan göçmenler arasında görülmekte ve birinci kuşak göçmenler geleneklerine sahip çıkma adına ikinci kuşak göçmenler üzerinde baskı kurmaktadırlar (Kardam, 2003: 252). Baskı gören ikinci kuşak göçmenler arasında da kadınlar ön plana çıkmaktadır. Bu noktada göç ve göçmenlerle ilgili yapılan çeşitli çalışmalarda (İlkkaracan, 1996; Akpınar, 2003; Nuruan ve diğerleri, 2005; Başkurt 2009-2; Ünlütürk Ulutaş, 2013/2; Özyurt Kılınç 2014) göçmen kadınların ve kız çocuklarının hala aile içinde baskı ve şiddete maruz kaldığı görülmektedir.

Kadınlar üzerindeki bir diğer denetim baba hakimiyetidir. Baba hakimiyetinin kadınlara barınma, bakılma, dışarıdaki insanlardan korunma olanağı sağlamakla birlikte, kadın açısından baskıcı yanları bulunmaktadır. Bununla birlikte baba hakimiyeti baskıcı olarak algılanmamakta, bu durumsa onu tanımayı ve mücadele etmeyi zorlaştırmaktadır (Bhasin, 2003: 23). Bununla birlikte baba hakimiyeti yalnızca kadınlar üzerinde görülen bir otorite biçimi değildir. Demez (2005: 62-63), erkek egemenliği kavramının hakim bir erkeklik söyleminin yanı sıra ezilen, ikincil ve bastırılan erkekleri de içerdiğini belirtmektedir. Bu noktada Demez, geleneksel Türk toplumunda baba otoritesinin önemine değinerek, babanın yanında çocuklarının sigara içemediğini, oturuşlarına dikkat ettiğini, baba geldiğinde ayağa kalkıldığını, babanın yanında çocuk öpülmediğini söyler. Tüm bunlar babanın iktidarını pekiştirir, aksi halde babaya yüklenen yetkenin eksikliği ailenin dağılmasına neden olur (Demez, 2005: 135). Dolayısıyla baba hakimiyeti hem kadının hem erkeğin üzerinde etkisini gösteren bir otoritedir.

Tüm bu olumsuzlukların yanı sıra kadınlara yönelik erkek hakimiyeti, denetimi, baskısı, vb. ataerkil sistemde kadınların tamamen güçsüz, etkisiz, kaynaklara ve haklara sahip olmadığı anlamına gelmez. Ataerkil yapı içerisinde de iktidara yükselmiş, denetim sahibi olmuş ve kazanç elde etmiş kadınlar vardır (Bhasin, 2003: 22). Bu noktada değişen ve zorlaşan yaşam koşullarının kadınların daha etkin olmalarını zorunlu kıldığı, çalışma yaşamına katılmalarının kadınlar da bilinç değişimini beraberinde getirdiği ve bu durumun yavaş yavaş da olsa ataerkil yapının alışılmış biçimlerini kırdığı görülmektedir (Demez, 2005: 127). Bununla birlikte özellikle Avrupa’da yaşayan göçmen kadınlarda da bir bilinç değişimi olduğunu, göçmen kadınların ataerkil yapıya ve bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı eleştirel bir tutum ve davranış içinde olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile ataerkil yapı arasında çok yakın bir ilişki vardır. Ataerkil yapı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini doğurmakta ve pekiştirmektedir. Ataerkil yapı ve geleneksel değerlere bağlılık ise özellikle yurt dışında yaşayan göçmen ailelerde daha belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum da kadınlar başta olmak üzere ikinci kuşak göçmenler üzerinde baskıya neden olmaktadır. Ancak toplumsal gelişmelerle birlikte kadınların bilinçlenmesi, kadınlarda toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair farkındalık ve eleştirel bir bakış yaratmıştır. Bu bağlamda da ataerkil yapı hala etkinliğini korumakla birlikte, kırılmalar yaşanmaya başlamıştır.

2. Yöntem

Almanya’daki Türk göçmen ailelerdeki ataerkil değerlerin ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ele alındığı bu çalışmada, nitel araştırma deseni temelinde “görsel analiz” yöntemi kullanılmıştır. “Görsel sosyoloji” olarak da ifade edilen *görsel analiz tekniği* kısaca toplumsal hayatı araştırmak için fotoğraf, film ve videodan yararlanarak toplumu ve kültürü analiz etmeye dayanan, toplumsal alanda geçerli bir bilimsel görüş olarak tanımlanabilir (Harper, 1988: 53; Pauwels, 2010: 546).

2. 1. Veri Toplama Süreci

Bu çalışmada temel veri kaynağını, görsel veri türü olarak Almanya’daki Türk göçmen ailelerdeki ataerkil değerlerin, evlilik ve aile yapısının, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ve Türk erkeklerinin Alman kadınına bakışının ele

alındığı iki film oluşturmaktadır. Bu filmler sırasıyla göçün daha çok ilk dönemlerini işleyen “Almanya Acı Vatan” ve Almanya’daki ikinci kuşak göçmenlerin yaşamlarına odaklanan “Polizei” filmleridir. Bu filmler hakkındaki bilgileri ve bunların seçilme nedenlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

Almanya Acı Vatan

1979 yılında Şerif Gören tarafından çekimlerinin büyük bir kısmı Almanya’nın Berlin kentinde gerçekleştirilen “Almanya Acı Vatan” filminin yapımcısı Selim Soydan, senaristi Zehra Tan’dır. Filmin oyuncuları arasında başta Hülya Koçyiğit ve Rahmi Saltuk olmak üzere, Mine Tokgöz, Suavi Eren, Fikriye Korkmaz, Bedri Uğur, Bigi Schöner, Orhan Alkan ve Seda Sevinç bulunmaktadır. Filmde Almanya’da işçi olarak çalışan Güldane’nin para karşılığında, Almanya’ya gitmek isteyen köylüsü Mahmut’la yaptığı evlilik ve bu anlaşmalı evliliğin gerçek bir evliliğe dönüşmesi sonrasında gelişen olaylar anlatılır. Filmin seçilme nedeni ise evliliklerinin gerek anlaşmalı olduğu gerekse gerçek bir evlilik ilişkisi yaşadıkları dönemde Mahmut’un Güldane üzerinde baskı kurmaya çalışarak, ona istediklerini yaptırmaya çalışması ve eşini aldatmayı dahi bir erkek hakkı olarak görmesi; Güldane’nin ise Mahmut’un bu tutum ve davranışlarına karşı bir duruş sergilemesidir.

Polizei

1988 yılında tıpkı “Almanya Acı Vatan” gibi Şerif Gören tarafından yapılan “Polizei” filminin yapıcılığını ise Şerif Gören, Turgay Aksoy ile paylaşmaktadır. Senaristliğini Hüseyin Kuzu’nun yaptığı filmin başrol oyuncusu Kemal Sunal’dır. Filmin diğer oyuncuları arasında Babett Jutte, Yalçın Güzelce, Kaya Gürel, Nilüfer Usku, Atila Cansever, Levent Beceren, Nuri Sezer ve Claudia Hackermesser bulunmaktadır. Filmde küçük yaşta ailesiyle birlikte Almanya’ya gelen ve çöçülük yapan Ali Ekber’in, hobi olarak oynadığı tiyatro oyununda giydiği polis üniformasıyla dışarı çıkması sonucu gelişen olaylar anlatılır. Ali Ekber’i polis üniformasıyla gören -arkadaşları dahil- herkes onun gerçek bir polis olduğunu zanneder ve ondan korkarak, bütün dediklerini yapar. Bununla birlikte, filmde özellikle Ali Ekber’in babasının korumaya çalıştığı ataerkil değerler ve bir yetişkin olan Ali Ekber’e yönelik baskıcı ve zaman zaman şiddete varan tavrı görülmektedir. Diğer taraftan da hem Ali Ekber hem de filmdeki özellikle birinci kuşak erkek göçmenler kadınlar üzerinden kurdukları ve fiziksel şiddete varan bir namus anlayışı sergilemektedirler.

Ancak filmin dikkat çeken diğer önemli bir yönü ise filmdeki ikinci kuşak göçmen kadınların kendileri üzerindeki bu baskıya karşı gelerek, kadın ve erkek arasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dikkat çekmeleri ve bir değişimi gündeme getirmeleridir. Bu bağlamda tüm bunlar “Polizei” filminin çalışma kapsamında seçilmesinin nedenlerini oluşturmaktadır.

2.2. Veri Analiz Süreci

Görsel analiz yönteminin kullanıldığı bu çalışmada Creswell (2014: 64-65)’in nitel araştırmalarda nicel araştırmalardakine benzer şekilde, davranış ve düşünceler için geniş bir açıklama sunarak, kuramların referans alınması yaklaşımı benimsenmiştir. Bu noktada literatürde toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ve ataerkilliğe yönelik açıklamalar ve kuramlar referans alınarak, Almanya’daki Türk göçmenler arasındaki kadın-erkek, karı-koca, ebeveyn-çocuk ilişkisi ve Türk göçmen erkeklerin Alman kadınlarına bakışı iki Türk filmi (“Almanya Acı Vatan” ve “Polizei”) üzerinden *görsel analiz tekniği* ile incelenmiştir. Bu noktada da filmlerde göçmen ailelerdeki ataerkil yapılanma ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden yola çıkılarak oluşturulan araştırma sorularına cevap oluşturabilecek sahneler seçilmiştir. Bunlar “Almanya Acı Vatan” da 27 sahne iken, “Polizei” da 39 sahnedir.

Sahnelerin seçiminden sonra temalaştırma yapabilmek için sahneler tekrar tekrar izlenerek görsel veriler ve diyaloglar kodlanmıştır. Kodlamalar yapılırken, kuramsal kavramlar yerine filmin orijinal bağlamı dikkate alınmıştır. Bu noktada da hem filmin orijinal bağlamının kaçırılmaması, hem de temaların atlanmaması için önce Strauss ve Corbin (1998)’in herhangi bir kurama bağlı kalmadan “sürekli karşılaştırma yöntemi” bağlamında *açık kodlamalar* yapılmış, sonrasında ise birbirine benzer ve zıt olma durumları bağlamında *eksensel kodlamalar* yapılmış, son aşamada ise *seçici kodlamalar*la temalar belirlenmiştir. Buna göre filmlere ait temalar şu şekildedir: “Türk göçmenler ve geleneksel değerler” ve “Türk göçmen erkeklerin Alman kadınlarına bakışı”.

2.3. Araştırma Soruları

- 1- Almanya’daki Türk göçmenlerin aile yapısı, kadın erkek ilişkileri bağlamındaki geleneksel değerlere bakışı nasıldır?
- 2- Türk erkeklerinin Alman kadınlarına bakışı nasıldır?
- 3- Türk göçmen kadınların evlilik ilişkileri nasıldır?

3. Almanya'daki Türk Göçmenleri Anlatan Filmlerin Ataerkil Değerler ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Görsel Analizleri

Çalışmada *görsel analiz tekniği* ile iki film üzerinden yapılan analizler sonrasında iki tema elde edilmiştir: “Türk göçmenler ve geleneksel ataerkil değerler”, “Türk göçmen kadınlar ve evlilik”

Çalışma kapsamında ele alınan filmlerden Almanya'daki Türk göçmenlerin geleneksel değerlerine ilişkin saptanan alt temalar Tablo-1’de sunulmuştur. Buna göre “geleneksel ataerkil değerler”, “şiddet doğuran namus kavramı” ve “Türk erkeklerin Alman kadınlara bakışı” alt temaları saptanmıştır.

Tablo-1: “Almanya Acı Vatan” ve “Polizei” Filmlerinde Türk Göçmenler ve Geleneklerine İlişkin Görsel Analiz

Türk Göçmenler ve Geleneksel Ataerkil Değerler				
	Geleneksel Ataerkil Değerler	Şiddet Doğuran Namus Kavramı	Türk Erkeklerin Alman Kadınlara Bakışı	
			Alman Kadınının Cinsel Bir Objeye Olarak Görülmesi	Alman Kadına Gerçek Bir Aşk Duygusu Hissedilmesi
Almanya Acı Vatan	4	3	3	
Polizei	9	6	3	17
Toplam Sahne Sayısı	13	9	6	17

3.1. Türk Göçmenler ve Geleneksel Ataerkil Değerler

“Türk göçmenler ve geleneksel ataerkil değerler” teması kendi içerisinde üç alt temadan oluşmaktadır. Bunlar “geleneksel ataerkil değerler”, “şiddet doğuran namus kavramı”, “Türk erkeklerin Alman kadınına bakışı” şeklindedir.

3.1.1. Geleneksel Ataerkil Değerler

Geleneksel ataerkil değerler, erkeğin egemen olduğu güç ilişkilerini yansıtan ve kadının ikincil konumda olduğu (Bhasin, 2003: 21) ataerkil yapının içerisinde şekillenmektedir. Çalışma kapsamında analiz edilen “Almanya Acı Vatan” filminde de ataerkil değerler filmin temel karakterleri olan Güldane ile Mahmut’un yasal ancak gerçek olmayan evlilik ilişkisi üzerinden verilir. Bu durumun ilk örneği ise şu şekilde gerçekleşmiştir: Güldane Mahmut’la birlikte Almanya’ya yaptıkları yolculuk sırasında Almanya sınırını geçince otobüste başını açar. Ancak Mahmut rezil olacağı düşüncesiyle Güldane’ye başını geri kapattırır. Burada dikkat çeken nokta ise aralarında yasal ama gerçek bir evlilik ilişkisi olmamasına rağmen, Mahmut’un Güldane üzerinde egemenlik kurabileceğini düşünmesi ve Almanya’da beş yıldır çalışmakta olan Güldane’nin önce Mahmut’un isteğini sorgulamasına rağmen, yine de kabul etmesidir. Bununla birlikte, Mahmut’un Güldane’nin saçlarını örttürmesinin altındaki neden Mahmut’un kadının örtünmesi ile erkeğin namusu arasında kurduğu ilişkiden kaynaklanmaktadır.

“Mahmut: Ört kız şu saçlarını!

Güldane: Niye?

Mahmut: Tövbe tövbe. Ört dedim. Laf ettiricek ardımdan.”
(Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 08.29sn.-08.39sn.)

Güldane ile Mahmut’un anlaşmalı evlilikleri bir süre sonra gerçek bir evlilik ilişkisine dönüşür ve bu dönüşümün başladığı ilk günden itibaren Mahmut Güldane’nin kendisine hizmet etmesini bekleyerek ondan su getirmesini ister. Güldane bir önceki sahnede olduğu gibi bu isteğe de karşı çıkar, ancak Mahmut’un bağırması üzerine yine Mahmut’un isteğini yerine getirir.

“Mahmut: Güldane bana su getir.

Güldane: Kalk kendin al.

Mahmut: Ha... Su getir dedim ula!..

Güldane: Hiii!

(Güldane hemen kalkar ve su getirmeye giderken bir sigara yakar)

Mahmut: Sen sigarada mı içiyorsun?

Güldane: Hı hı...”(Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 51.25sn.-51.55sn.)

İlerleyen süreçte Güldane, Mahmut’un kendisini Alman bir kadınla aldattığını öğrenerek Mahmut’tan boşanmak ister. Ancak Mahmut erkek olması nedeniyle

kendinde Güldane’yi aldatma hakkı bulduğunu ve Güldane’nin boşanması durumunda onu şiddet uygulamakla tehdit eder. Ancak burada dikkat çeken nokta önceki sahnelerden farklı olarak Mahmut’un Güldane üzerindeki baskısını arttırmasına rağmen, Güldane’nin kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği ve namus kavramını sorgulayarak, kararından vazgeçmemesidir.

“Güldane: Yeter artık. Bunu da yapıcaksan boşan bari! Ben sana aynı şeyi yapsam nolur? O zaman namusuna halel gelir di mi!

Mahmut: Ne diyosun sen be! Ben erkeğim, sen kadınsın! Hele öyle bi şey yap görürsün o zaman. Kırarım ulan bi tarafını! Gebertirim seni!

Güldane: Boşan o zaman be boşan!

Mahmut: Ne diyosun be!” (Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 73.41sn.-74.03sn.)

“Mahmut: Ulan elinin hamuruyla bi de erkek işine karışıyorsun ha! Bi de boşamak mı şeytan diyo!”

(Mahmut Güldane’ye el kaldırır).

“Mahmut: Tövbe tövbe elimden bi kaza çıkacak!

Güldane: İşine karışıyormuşum! Biz yapsak.

Mahmut: Şuna bak şuna! Bi de laf ediyosun ha! Hem de kocana.

(...)

Güldane: Yokum ben artık. Memlekete gidicem.

Mahmut: Hiçbir yere gidemezsin. Biz anlaştık 4 yıl oturmaya, oturma izni alıncaya kadar mecbursun! Borcum borç sana! Ben sınır dışı edilme korkusu ile yaşıycam ha! Hiçbir yere gidemezsin. Hiçbir yere... Kocanın ben senin. Bana sormadan hiç bi şey yapamazsın! Tamam mı!” (Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 74.36sn.-75.09sn.)

Ataerkil yapı yalnızca kadınlar üzerinde baskı kurmaz; aynı zamanda erkekler üzerinde de baskıya neden olabilir. Bu bağlamda “Polizei” filmine baktığımızda filmin temel karakteri Ali Ekber’in babası sokak ortasında oğluna eve gelip annesini ziyaret etmediği ve cuma namazlarını aksattığı için bağırır ve tokat atar. Dolayısıyla bu sahnede ataerkil bir babanın oğlu üzerindeki egemenliği gösterilirken, aynı zamanda birinci kuşak göçmen bir babanın geleneklerini ve dini ritüellerini devam ettirme çabası işlenir.

“Hamza: Ekber...Ekber. Gel lan buraya. Gel lan buraya. Ulan hıyarağası niye gelmiyosun kaç gündür? Anan yolunu gözler oldu. Cuma namazına bile gelmiyosun. Öp Hamza amcanın elini.

Ali Ekber: Öpeyim Hamza Amca.

Hamza: Adaşım benim köyden geldi.

(...)

Hamza: Hemen gelip ananın elini öpeceksin. Karışmam ha...

Ali Ekber: Tamam baba. Emrin olur.” (Polize, film sahnesi,05.28sn.-06.10sn.)

3.1.2. Geleneksel Ataerkil Değerler ve Şiddet Doğuran Namus Kavramı

Ataerkil yapılarda kadını denetim altına almak için farklı şiddet türleri meşru olarak görülebilmektedir (Bhasin, 2003: 21-22). Bu farklı şiddet türlerinden biri de kadın cinselliğinin toplu denetimidir. Özellikle Türkiye ve Orta Doğu ülkelerinde de kadın cinselliğinin denetiminin önemli bir nedeni sülalenin namusu ile kadının iffeti arasında kurulan ilişkidir (Kandiyoti, 2007: 81).

Dolayısıyla ataerkil değerler ile namus kavramı birbiriyle ilişkili olup, zaman zaman ataerkil değerler özellikle kadınlar üzerinde şiddete neden olabilmektedir. Bu noktada “Polizei” filminde “geleneksel ataerkil değerler” ve “şiddet doğuran namus kavramı” alt temaları pek çok sahnede birlikte ele alınmaktadır. Bu alt temaların geçtiği sahnelerde dikkat çeken noktalardan birisi ikinci kuşak göçmen kadınların kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliği sorgulayarak özgürlük taleplerini dile getirmeleridir. Göçmen kadınların bu talepleri filmde bir gazete aracılığıyla aktarılır. Ancak kadınların bu söylemleri birinci ve ikinci kuşak göçmen erkekler tarafından “namussuzluk” olarak nitelendirilir ve kadınlara hakarete varan sözler söylenir.

“Adam1:Bu erkeklerin hepsi hanzoymuş. Güya Avrupa’ya gelmişler ama hepsi hala kara cahil. İnsan biraz gözünü açıp baksa bir şeyler öğrenir. Abim ne kadar özgürdü, ben değildim. Erkeklerden nefret etmeye başladım. Erkekler yüzünden özgürlüğüm kısıtlanıyordu. Beni kısıtlamamış olsalardı bile evden ayrılırdım. Çünkü kendi yaşantımı kendim kurmak istiyorum.

Adam 2: Hafize’nin kızı değil mi bu Şenay?

Adam 1: Namussuzlar! Bu kaçınıcı evden kaçan kız?

(...)

Adam 1:Esasında bu hepimizin namusu sayılır? Çıkmıyacak mı ulan namusumuzu temizleyecek biri?” (Polizei, film sahnesi, 03.20sn.-04.00sn.)

Filmde kadınların ailelerinden şiddet gördüğü, ancak bu şiddetle birlikte aynı zamanda kadın- erkek eşitsizliğinin vurgulanması doğrudan “Fatma” isimli

ikinci kuşak bir göçmen kadın tarafından dile getirilir. Fatma kendisine eve dönmesini öğütleyen aksi takdirde “gavur ellerinde kötü yola düşeceğini” söyleyen birinci kuşak bir göçmene karşı gelerek düşüncelerini söyler. Bu noktada Fatma’nın sözlerini duyan Ali Ekber’in namus ve şiddet arasındaki ilişkiye yönelik söylemi dile getirilir. Ayrıca bu sahnede dikkat çeken bir nokta da birinci kuşak erkek göçmenin, Fatma’nın özgürlük ve kadın-erkek eşitliği talebini “gurbette olmaları” ile ilişkilendirmesidir.

“Necati: Fatma kız gel buraya.

Fatma: Buyur Necati Amca.

Necati: Kızım anan durmadan ağlıyor. Gelsin, eve dönsün. Artık onu hiç dövmicem, ne isterse yapıcım diyor. Kızım böyle yalnız, erkeksiz zordur. Yanlış yola düşersin. Kötü yola düşersin bu gavur ellerinde. Siz kızlar bizim namusumuz sayılırsınız.

Fatma: Erkekler ayrı ev tutunca kötü yola düşmüyor ama değil mi? Kızlar düşer. (...) Eve kapamalar, dayaklar. Ben artık bağımsız yaşayacağım. Erkeklerle de muhtaç olmıycam tamam mı. Tschüss.

Necati: Daha durun bakalım bu gurbette neler görecek?

Ali Ekber: Sabır ver yarabbim. Allah yarattı demem çarparım yere ben böyle kızı Necati amca. Kırarım kemiklerini. Namus dedin miydi yani akan su donar buz olur bende. Aynen böyleyimdir yani ben. Sen beni daha tanımyosun.” (Polizei, film sahnesi, 10.29sn.-11.34sn.)

Her iki alt tema altında ele alınan önceki sahnelerde şiddet hep karakterlerin söylemlerinde kalmakta ve eyleme dönüşmemektedir. Ancak polis kılığındaki Ali Ekber’in Fatma’yı erkek arkadaşıyla birlikte gördüğü sahnede hem sözlü hem de fiziksel bir şiddet görülmektedir. Bu bağlamda bu sahne daha önceki sahnelerde geçen “Çıkmıcağım mı ulan namusumuzu temizleyecek birisi?” sorusuna Ali Ekber’in fiili olarak cevap verdiği bir sahnedir. Bu sahnede Ali Ekber polis üniformasının da verdiği cesaretle Fatma’yı “zorla” annesinin evine götürmeye çalışır.

Ali Ekber: Namusumuzu beş paralık ettin! Yürü! Yürü dedim sana!

Fatma’nın sevgilisi: Polizei, polizei...

Fatma: Sen Türk’sün. Seni bi yerden tanıyorum.

Ali Ekber: Yürü ananın evine!

Fatma: Sen o çöpçüsün!

Ali Ekber: Yürü dedim!

Fatma’nın sevgilisi: Hey!

Fatma: Bırak beni bırak! Polizei! Polize!

(Ali Ekber Fatma'nın sevgilisini iter)

Ali Ekber: Çekil ulan!

(...)

Fatma: Bırak dedim kolumu acıttıyosun."

(Ali Ekber Fatma'ya tokat atar) (Polizei, film sahnesi, 72.21sn.-73.02sn.)

Tıpkı "Polizei" filminde olduğu gibi "Almanya Acı Vatan" filminde de kız çocuklarının aile içinde şiddete maruz kaldığı ve bu şiddetin de "namus" gerekçesiyle gerçekleştirildiği görülür. Filmde Güldane'nin komşusu Zeybek kızını "Alman erkekleriyle buluşuyor" diye her gün eve kilitlemekte ve kızı evden dışarı çıkıtığında da ona şiddet uygulamaktadır.

"Çiğdem: Ahh!..

Zeybek: Sus kız! Sus zırlama sus!

(...)

Zeybek: Sokağa çık da Alman erkekleriyle fingirde di mi! Hiçbir yere çıkamazsın! Otur oturduğun yerde! Evde televizyon seyret bakıyım, renkli hem de bu. Hadi!" (Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 16.43sn.-17.08sn.)

"Zeybek: Bi yolunu bulup dışarıya çıkmaya kalkarsan ayaklarını kırarım.

Çiğdem: Olur olur." (Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 22.34sn.-22.42sn.)

(Zeybek eve gelince Çiğdem'i bulamaz.)

"Zeybek: Çiğdem, Çiğdem kız Çiğdem. Neredesin kız? Çiğdem... Kız neredesin? Çiğdem..."

(Çiğdem gelir.)

"Zeybek: Neredesin lan? Neredesin sen? Nerde? Kemiklerini kıracağam senin! O zaman dışarı çıkamazsın, sokaklarda sürtemezsin!"

(Talat ve Mahmut Zeybek'i tutmaya çalışır)

Zeybek: Bırakın beni tutmayın. Bırakın beni. Ben nasıl bakarım elin yüzüne. Başım önde. Anahtar uydurmuş kapıya!. Bırakın!...(Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 54.35sn.-55.20sn.)

3.1.3. Türk Erkeklerin Alman Kadınlara Bakışı

Türk Erkeklerin Alman kadınlara bakışı alt teması kendi içerisinde iki alt temaya daha ayrılmaktadır. Bunlar "Alman kadınlarının cinsel bir obje olarak görülmesi" ve "Alman kadınına gerçek bir aşk duygusu hissedilmesi" şeklindedir.

Alman Kadınlarının Cinsel Bir Obje Olarak Görülmesi

“Alman kadınlarının cinsel bir obje olarak görülmesi” her iki filmde de görülen bir alt tema olup, Türk erkeklerinin eşlerini aldatması şeklinde işlenmektedir. “Polizei” filminde Ali Ekber’in evli bir erkek arkadaşı Alman bir kadınla birlikte olmak için Ali Ekber’den evinin anahtarını ister.

Filinta: Ooo... İki saattir seni arıyorum. Zor buldum be Ekber. Çaktırmadan şu evin anahtarını ver.

Ali Ekber: Olmaz. Ya ben de akşam bi frolayn atarsam eve.

Filinta: Tabi Ekber atarsın. Hadi ver şu anahtarı.

Ali Ekber: Olmaz.

Filinta: Hadi ver anahtarı da hasta etme beni.

Ali Ekber: Hani beraber atacaktık kızları. Hep sen atıyorsun. Sonra yengem duyarsa.

Alman Kadınına Gerçek Bir Aşk Duygusu Hissedilmesi

“Polizei” filminde Ali Ekber ve arkadaşlarının Alman kadınlarına yönelik cinsellik üzerinden bir tutum geliştirmelerine rağmen, Ali Ekber’in filmin Alman kadın karakterleri olan Babet’e aşık olduğu görülür. Bu noktada Ali Ekber Babet’e yönelik cinsellikle ilgili bir söylem geliştirmezken, onun kalbini kazanmak için de uğraş verir. Bu durumun film içinde Ali Ekber karakteri üzerinden Alman kadınlarına olan bakışın değişimini gösterdiği söylenebilir.

3.2. Türk Göçmen Kadınlar ve Evlilik

Çalışma kapsamında ele alınan filmlerden Türk göçmen kadınlar ve evlilik temasına ilişkin alt temalar Tablo-2’de sunulmuştur.

Tablo-2: “Almanya Acı Vatan” ve “Polizei” Filmlerinde Türk Göçmen Kadınlar ve Evliliğe İlişkin Görsel Analiz

Türk Göçmen Kadınlar ve Evlilik				
	Anlaşmalı Evlilik	Gurbette Yaşayan Kadınların Evli Olması Gerektiği Düşüncesi	Türk Kadınların Türk Erkekleri Tarafından Taciz Edilmesi	Türk Kadınlarının Alman Kadınlarıyla Aldatılması
Almanya Acı Vatan	7	1	5	4
Polizei				4
Toplam Sahne Sayısı	7	1	5	8

3.2.1. Anlaşmalı Evlilik

1970’li yıllarda tüm dünyayı saran ekonomik krizin ardından Almanya, yabancı işçi alımını durdurma kararı almış, yalnızca aile birleşimi aracılığıyla gelen göçmenlere kapılarını açmıştır (Abadan-Unat, 2006). Bu karar ise Almanya’da işçi olmak isteyen kişilerin anlaşmalı evlilikler aracılığıyla Almanya’ya gitmesine yol açmıştır. Almanya’nın bu kararı sonucu gelişen anlaşmalı evlilikler 1979 yılında yapılan “Almanya Acı Vatan” filminde de işlenen temalar arasında yerini almaktadır. Buna göre, Almanya’da işçi olarak çalışmak isteyen Mahmut Almanya’da işçi olarak çalışan köylüsü Güldane ile para karşılığında anlaşmalı bir evlilik yapar.

“Mahmut: Benimle evlenir misin? Laf olsun diye.

Güldane: Ha ha ha... Ne diyon Mahmut sen oynattın mı?

Mahmut: Yok vallaha laf olsun diye benimle evlenip, bakımlı olarak Almanya’ya aldirtirsin diye...

Güldane: Git be... Laf olsun diye evlenilir mi?

Mahmut: Ne olur Güldane bacı bu iyiliği yap bana.

Güldane: Evlenmenin laf olsunu olmaz.

(Güldane Mahmut’un yanından gitmek için kalkar ancak sonra kararını değiştirir.)

Güldane: Ne verirsin başlığıma?

Mahmut: Kesik’teki tarlayı veririm.

Güldane: Yoo 100 binden aşağı olmaz.

Mahmut: Yav dur bakalım. İneği de veririm. Kalanı da orda çalışarak öderim. Hadi he de.

Güldane: Tamam. Ama Almanya'da 3 bin Mark ödersin tamam mı?

Mahmut: Tamam dedik ya.” (Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 05.08sn.-06.03sn.)

Güldane ile Mahmut arasında yasal ancak gerçek olmayan bu evlilik ilişkisini annesinin itirazlarına rağmen Güldane onaylar.

Güldane'nin Annesi: Kız iyice sapıttın sen. O kadar kismetin çıktı evlenmedin. Şimdi laf olsun diye evleniyorsun Mahmut'la. Bütün köyün diline düştük!

Güldane: Off!.. Bağırmadan konuş anne duyuyorum. Kim ne derse desin. Kolay mı 550 bin katın borcu, 30 bin de tarla 580 bin. Bunların hepsini ben çalışıp ödicem. Sana da para yolluyorum. Tabi parayla evlenirim. Laf olsun diye evleniyorum. Kime ne! (Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 04.57sn.-05.15sn.)

3.2.2. Gurbette Yaşayan Kadınların Evli Olması Gerektiği Düşüncesi

Güldane ile Mahmut anlaşmalı bir şekilde evlendikten sonra Almanya'ya giderler ve Güldane eski yaşantısına geri döner. Ancak çalışma arkadaşları Güldane'ye Mahmut'la olan anlaşmalı evlilik ilişkisini gerçek bir evlilik ilişkisine dönüştürmesi yönünde öğüt verirler.

“Sevgi: Emine abla nolur şu kıza bi şey söyleyiversene.

Emine: Daha ne düşünüyorsun kız. Bu yaşa kadar armudun sapı, üzümün çöpü misali kimseleri beğenmedin. Sonra tarlanın borcu bitti evlenicem dedin. Kat aldın yine borçlandın. Bak adam çakı gibiymiş.(...)

Güldane: Eee...

Emine: Öyle deme kızım bu yaban ellerde iti var serserisi var. Hazır nikahı da kıymışsın, e ne bekliyorsun daha. Aklın başın yerinde cahil değilsin.” (Almanya Acı Vatan, film sahnesi, 40.07sn.-40.41sn.)

3.2.3. Türk Kadınların Türk Erkekleri Tarafından Taciz Edilmeleri

Ataerkil yapılarda kadını denetim altına almak için kullanılan çeşitli şiddet türlerinden biri olan taciz (Walby, 2014: 201) “Almanya Acı Vatan” filminde işlenen bir diğer temadır. Filmde Almanya'da yaşayan bir Türk erkeği sürekli olarak Güldane'yi sokakta sözlü bir şekilde taciz etmektedir. Güldane ise bu

tacizlere daha fazla dayanamayıp, Mahmut'la aralarında resmi ama gerçek bir evlilik ilişki olmamasına rağmen, tacizden kurtulmak için kocasının olduğunu söyler ve taciz eden erkeği kocasına şikayet etmekle tehdit eder.

Tacizci: Şişt Kız! Güldane...

(Güldane hızlı adımlarla yürümektedir)

Tacizci: Boşuna uğraşma kaçamazsın benden. Şişt!. Amma naz ettin ha!.. Gönüllü olsun dedik, zorla almasını da biliriz biz.

Güldane (Bağırarak): Ulan!.. Seni kocama bi söylersem parçalar be! Parçalar!..

Tacizci: Kocasıymış... Böyle palavlara karnımız tok bizim anam...

(Güldane kaçarcasına tacizcinin yanından koşar adımlarla uzaklaşır ve sonrasında ağlar) (Almanya Acı Vatan, film sahnesi 34.33sn.-35.57sn.)

Bu sahnenin ardından Güldane ile Mahmut arasında farklı bir ilişki gelişir ve anlaşmalı evlilikleri gerçek bir evlilik ilişkisine dönüşür. Böylece yaşadığı taciz sonrası evli kadın olma ve eşinin onu koruması duygusu Güldane'de pekişmiştir.

3.2.4. Türk Kadınların Alman Kadınlarıyla Aldatılması

Güldane ile Mahmut'un ilişkileri gerçek bir evlilik ilişkisine dönüştükten bir müddet sonra Mahmut Güldane'yi Alman bir kadınla aldatır. Benzer bir şekilde Polizei filminde de Türk erkekler eşlerini Alman kadınlarla aldatmaktadırlar. Bu sahnelerin film boyunca Almanya'daki Türk toplumu tarafından normal algılanması ya da karşılanmasının, kadınlara bakışı ve ataerkil değerler kapsamında erkeğin kadını aldatmasının bir problem alanı olarak görülmemesini yansıtır nitelikte olduğu söylenebilir.

Sonuç

Türkiye'den Batı Avrupa'ya ilk kitlesel göç hareketi 1960'lı yılların başında rotasyon kuralı kapsamında gerçekleşmiştir. Ancak giden işçilerin çoğunun geri dönmemesiyle bu kural uygulama alanı bulamamış ve Türk göçmenler kendilerinin de öngöremediği bir kültürel süreç içerisine girmişlerdir. Bu kültürel süreç içerisinde göçmenlerin aile yapıları önemli bir toplumsal olgu haline gelmiş ve özellikle ikinci kuşak göçmenlerde çeşitli sosyal değişimler yaşanmıştır. Bu toplumsal olgu ve değişimler sanat alanına da yansımış ve Türk sinemasında özellikle Almanya'daki Türklerin aile yaşamını ele alan

filmler yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda daha çok göçün ilk dönemlerini ele alan “Almanya Acı Vatan” ve Almanya’daki ikinci kuşak göçmenlere odaklanan” Polizei” filmleri de çalışma kapsamında görsel analizi yapılan filmler olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, Almanya’daki Türk göçmen ailelerdeki kadın-erkek, karı-koca, ebeveyn-çocuk ilişkisini ve Türk göçmen erkeklerin Türk ve Alman kadınına bakışını daha çok göçün ilk dönemlerini işleyen “Almanya Acı Vatan” ve Almanya’daki ikinci kuşak göçmenlerin yaşamına odaklanan “Polizei” filmleri üzerinden tespit etmektir. Bu bağlamda araştırma soruları oluşturularak iki filmde iki tema saptanmıştır. Bunlar: “Türk göçmenler ve geleneksel ataerkil değerler” ve “Türk göçmen kadınlar ve evlilik” şeklindedir. Bu temalara ilişkin alt temalar ise şu şekildedir: Türk göçmenler ve geleneksel ataerkil değerlere ilişkin alt temalar “Geleneksel ataerkil değerler”, “şiddet doğuran namus kavramı”, “Türk erkeklerin Alman kadınlara bakışı”; Türk göçmenler ve evliliğe dair alt temalar ise “anlaşılmalı evlilik”, “gurbette yaşayan kadınların evli olması gerektiği düşüncesi”, “Türk kadınların Türk erkekleri tarafından tacize uğraması”, “Türk kadınlarının Alman kadınlarıyla aldatılması” şeklindedir.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadın ve erkek arasında hiyerarşik güç ilişkilerinin gelişmesine yol açmakta, güç ise iktidar ve erk ilişkisini doğurmaktadır (Görgün Baran, 2010: 242). Bu noktada ataerkil yapı toplumsal cinsiyet eşitsizliğini tetikleyen ve pekiştiren önemli bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Walby (2014: 39)’ye göre ataerkillik/patriyarka erkeklerin kadınlar üzerinde egemen olduğu ve kadınları sömürdüğü bir toplumsal yapıdır. Ataerkil yapıda da kadınlar ikincil bir konumda kalarak denetim, baskı, sömürü ve şiddete maruz kalmaktadırlar (Bhasin, 2003: 21). Bu bağlamda çalışma kapsamında analiz edilen filmlere baktığımızda, Almanya’daki Türk göçmen aile yapılarında ataerkil yapının egemen olduğu ve filmlerdeki kadın karakterlerin özellikle birinci kuşak göçmen erkekler tarafından baskı altında tutulduğu görülmektedir. Türk göçmen ailelerdeki ataerkil geleneksel yapının devam ettiğine dair saptanan bu durum Sili Kalem (2017)’in Londra’daki Türk kadınlar üzerine yaptığı çalışmada da görülmektedir. Sili Kalem’in çalışmasında Türkiye’den Londra’ya göç eden Türklerin kültürel anlamda ciddi bir dönüşüm geçirmediği ve Türkiye’deki yaşantılarına benzer bir yaşam tarzını sürdürdükleri görülmektedir.

Ataerkil yapılarda kadını denetim altına almak için şiddete başvurulduğu ve bu şiddetin de meşrulaştırılabildiği görülmektedir (Bhasin, 2003: 21-22). Bu noktada her iki filmde de kadınların sözlü ve fiziksel bir şiddete maruz kalmaları söz konusudur. Şiddetin en önemli nedenlerinden biri de kadının cinselliğini denetim altına alma çabasıdır. Kandiyoti'ye göre, özellikle Türkiye ve Orta Doğu ülkelerinden kadının cinsel iffeti ile sülalenin şerefi arasında ilişki kurulmakta, kadınlar “yanlış davranışları” nedeniyle aileye utanç ve şerefsizlik getirmekte ve bu da kadın üzerinde eve kapatılmaya, baskı ve sınırlamaya varan uygulamalara neden olmaktadır. Bu bağlamda, “Almanya Acı Vatan” filminde Mahmut henüz aralarında gerçek bir evlilik ilişkisi olmamasına rağmen Güldane'nin zorla başını kapattırarak onun üzerinde bir baskı uygulamaktadır. Mahmut'un Güldane üzerindeki bu tutumunun normal bir evlilik sürecine girdiklerinde de sürmesi, Mahmut'un Güldane'yi aldatması ve aldatmayı bir erkek hakkı olarak görmesi ve Güldane'nin boşanma talebi karşısında onu şiddet uygulamakla tehdit etmesi ve bunun karşılığında Güldane'nin de Mahmut'un nezdinde erkeklerin namus anlayışını sorgulaması ve aynı davranışı kadının yapması halinde erkeğin namusuna zarar getireceği düşüncesini eleştirel bir şekilde dile getirmesi Kandiyoti (2007: 81)'nin görüşlerinin bir yansıması niteliğindedir. Benzer Şekilde “Polizei” filminde de ikinci kuşak göçmen kadınların namus gerekçesiyle hem aileleri hem de diğer birinci kuşak erkek göçmenler tarafından baskı altında tutulmaya çalışıldığı ve kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği ve özgürlük taleplerinin ve uygulamalarının “namussuzluk” olarak değerlendirildiği ve sözlü ve fiziksel şiddete neden olduğu görülmektedir. Bunun en çarpıcı örneği ise polis kılığındaki Ali Ekber'in ikinci kuşak bir göçmen kadını namus gerekçesiyle zorla sevgilisinden ayırarak, hatta şiddet uygulayarak evine götürmeye çalışmasıdır.

Her iki filmde de geçen bu sahneler aynı zamanda kadınlar üzerindeki baba hakimiyetini (Bhasin, 2003: 23) de gözler önüne sermektedir. Zira “Almanya Acı Vatan” filminde babanın kız çocuğuna “evden dışarı çıkıp, Alman erkekleriyle buluşuyor” diye şiddet uygulaması dikkat çekmektedir. Bu durum aynı zamanda ataerkil yapıdaki namus ve şiddet arasındaki ilişkiyi de örneklemektedir. Nuruan ve diğerlerinin (2005) çalışmasında da nedeni bilinmemekle birlikte, göçmen ailelerin yaklaşık yarısının çocuklarına şiddet uyguladıkları sonucuna ulaşılmıştır. Yine çalışma kapsamında analiz edilen filmlerden elde edilen bulgulara benzer şekilde Sili Kalem (2017)'in Londra'da yaptığı çalışmada da Türk kadınların Türk erkekleri tarafından şiddete uğradığı

bulgusu saptanmıştır. Bunlara ek olarak Perilla (2012)'nin yaptığı çalışmada da Latin göçmenler arasında da aile içi şiddet olgusuna rastlandığı görülmüştür.

Baba hakimiyeti yalnızca kadınlar üzerinde değil, erkekler üzerinde de bir baskı mekanizması olarak görülmektedir. “Polize” filminde Ali Ekber’in babasının sokak ortasında oğluna bağırması ve tokat atması erkekler üzerindeki baba hakimiyetini de göstermektedir. Babasının oğluna bu şekilde davranmasının nedeni ise oğlunun eve gelip annesini ziyaret etmemesi ve cuma namazlarına gelmemeye başlamasıdır. Bu bağlamda Ali Ekber’in babasının kendi kültürel değerlerini sürdürme amacıyla oğluna şiddet uyguladığını söyleyebiliriz. Benzer bir şekilde Şahin (2010)'in çalışmasında da Almanya’daki ilk kuşak Türk göçmenlerin sonraki kuşaklara göre kendi kültürel değerlerini sürdürme düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta Ali Ekber’in de babasından baskı ve şiddet görmesine rağmen kadınlara yönelik baskıcı ve şiddete varan ataerkil tutumunu sürdürmesidir.

Ayrıca dikkat çeken bir başka nokta ise Ali Ekber’in bu tutumunu yalnızca Türk kadınlara karşı göstermesi, kendisinin ise Alman bir kadına aşık olmasıdır. Ali Ekber Babett’in kendisine aşık olması için çok çaba sarf etmekte olup, bu sahnelerde Ali Ekber’in namus ve şiddet arasındaki bağlantıya ilişkin tutumu görülmemektedir. Bunlara ek olarak bu sahneler aynı zamanda “Alman kadınına gerçek bir aşk duygusu hissedilmesi” teması altında ele alınan sahnelerdir. Alman kadınına gerçek bir aşk duygusunun hissedilmesinin yanı sıra her iki filmde de Alman kadınlara cinsel bir obje gözüyle bakılarak, Türk erkeklerinin eşlerini Alman kadınlarıyla aldattıkları görülmekte ve bu davranışın erkekler tarafından son derece meşru olduğu kabul edilmektedir.

Ataerkil yapılarda kadına yönelik baskı ve denetim aslında kadının tamamen güçsüz ve etkisiz olduğu anlamına gelmez (Bhasin, 2003: 22). Değişen ve zorlaşan yaşam koşulları kadınların daha etkin olmalarını zorunlu kılmış ve kadınların çalışma yaşamına katılmaları kadınların bilinçlenmesini sağlamış ve ataerkil yapının biçimleri zorlanmaya başlamıştır. Bu bağlamda her iki filmde de kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliğini sorguladıkları ve ataerkil yapıya karşı çıktıkları görülmektedir. Ancak bu sorgulama ve karşı çıkış ikinci kuşak göçmenlere odaklanan “Polizei” filmindeki kadın karakterlerde daha güçlü hissedilmektedir. Bununla birlikte “Almanya Acı

Vatan” filminde Güldane de başlangıçta Mahmut’a karşı küçük direnmeler göstermekle birlikte onun isteklerini yerine getirirse de, filmin ilerleyen sahnelerinde Güldane’nin de ciddi biçimde kadın-erkek eşitsizliğini ve namus anlayışını sorgulamasını ve kadın-erkek eşitsizliğine karşı çıkışını görmekteyiz. Kadınlardaki bu değişimle ilgili olarak Abadan-Unat (1991) çalışmasında göç süreciyle birlikte kadınların özellikle çalışma yaşamına katılmasıyla birlikte özgürleşme ve sözde özgürleşme sürecini birlikte yaşadıklarını belirtmiştir.

Filmde dikkat çeken önemli bir nokta da Güldane ile Mahmut arasında Mahmut’un Almanya’ya gidebilmesi için para karşılığında yapılan “anlaşmalı evlilik”tir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır. Filmde anlaşmalı evliliğin işlendiği sahnelerde Güldane’nin annesi geleneksel yapı içerisinde bu evliliğe karşı çıkmakta ve kendilerinin “konu komşuya rezil olacağını” düşünmektedir. Ancak burada Güldane’nin geleneksel yapıyı kırdığı ve kendi isteğine bağlı bir şekilde bir evliliği tercih ettiği görülmektedir. Şahin (2010)’in, Şahin Kütük (2012)’ün, Gelekçi-Köse (2011)’nin ve Topgül (2014)’ün çalışmalarında da Avrupa’daki göçmenlerin ağırlıklı olarak Türkiye’den seçilen eşlerle evlendikleri görülmektedir. Bu durum ise Avrupa’daki Türkler arasında ataerkil yapının halen devam ettiği, göçmenlerin aynı kültürel kodlara sahip olan kişilerle (“ithal gelin”, “ithal damat”) evlenmek istedikleri şeklindeki bir toplumsal olguya işaret etmektedir. Zira Güldane ile Mahmut arasındaki anlaşmalı evlilik ilişkisi de bir süre sonra gerçek bir evlilik ilişkisine dönüşür. Ancak bu dönüşümde Güldane’nin bir Türk erkeği tarafından sözlü bir şekilde sürekli olarak taciz edilmesinin payı büyüktür. Bu bağlamda filmde Güldane’ye yönelik tacizi işleyen sahneler Walby (2014)’nin belirttiği gibi tacizin kadına yönelik bir şiddet türü olduğunu gözler önüne seren sahnelerdir ve Walby (2014) bu şiddet türünü de ataerkil toplum yapısıyla ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla Güldane bir erkeğin şiddetinden korunmak için başka bir erkeğe sığınmıştır. Walby’nin yanı sıra göçmen kadınların tacize uğraması Coşkun (2016)’un Türkiye’deki Ugandalı göçmen kadınlar üzerine yaptığı çalışmada da görülmektedir.

Sonuç olarak, her iki filmde de Almanya’daki Türk ailelerindeki ataerkil yapı ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair yapılan çeşitli sahneler ile gözler önüne serilmekte ve bu sahneler de hem toplumsal cinsiyete hem de ataerkil yapıya dair kuramsal yaklaşımları ve söylemleri yansıtmaktadır.

Çalışma kapsamında incelenen bu filmlerden “Almanya Acı Vatan” 1979 yılında, “Polizei” filmi ise 1988 yılında yapılmıştır. Ancak o dönemden günümüze kadar göçmen ailelerin yapısında çeşitli sosyal değişimler yaşanmıştır. Bu bağlamda 1970’li ve 80’li yıllardan 2000’li yıllara gelinen süreçte günümüzde göçmen aile yapısının nasıl olduğunu ele alan hem göç sosyolojisi hem de toplumsal cinsiyet çalışmaları bağlamında son dönemi yansıtan filmler üzerinden yapılacak konuya ilişkin survey ve nitel çalışmaların yanı sıra görsel analizler ile yıllara göre karşılaştırma yapılması sosyologlara önemli veriler sağlayacaktır. Bununla birlikte, toplumsal cinsiyet çalışmalarında ataerkil yapının toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ilişkin tutum ve davranışları yeniden ürettiği ve normalleştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda da toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması yönünde her türlü platformda çalışmalar yapılmalı, hem kadınlar hem erkekler bu konuda bilinçlendirilmeli, ilkokuldan itibaren öğretim programlarında toplumsal cinsiyet eşitliğine dair bilgilendirmeler yapılarak, farkındalığı ve bilinç düzeyi yüksek bireyler yetiştirilmelidir.

KAYNAKÇA

Abadan-Unat, Nermin (1991), “Dış Göç Akımının Türk Kadının Özgürleşme ve Sözde Özgürleşme Sürecine Etkisi” **Aile Yazıları 2 Kültürel ve Sosyal Değişme**, Ankara, T.C. Başkanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.

Abadan-Unat, Nermin (2006), **Bitmeyen Göç Konuk Ötesi İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa**, 2. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akpınar, Aylin (2003), The Honour/Shame Complex Revisited: Violence Against Women In The Migration Context, **Women’s Studies International Forum**, Vol. 26, No. 5, pp. 425–442.

Başkurt, İrfan (2009-2), Almanya’da Yaşayan Türk Göçmenlerin Kimlik Problemi, **Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 12, s. 81-94.

Bhasin, Kamla (2003), **Toplumsal Cinsiyet**, Çev. Kader Ay, İstanbul, Kadınlarla Dayanışma Vakfı.

Coşkun, Emel (2016), Türkiye’nin Göç Rejiminde Toplumsal Cinsiyet Faktörü, **Fe Dergi**, 8.Cilt, Sayı 1, s. 91-104.

Demez, Gönül (2005), **Kabadaydan Sanal Delikanlıya, Değişen Erkek İmgesi**, İstanbul, Babil Yayınları.

Geleççi, Cahit ve Köse, Ali (2011), **Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa Belçika’daki Türkler**, 2. bs., Ankara, Phoenix Yayınları.

Görgün Baran, Aylin (2010), “Toplumsal Cinsiyet Roller ve İktidar” **Sosyoloji Yazıları 2** Ed. Nevin Güngör Ergan, Esra Burcu, Birsen Şahin, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Harper, Douglas (1988), “Visual Sociology: Expanding Sociological Vision”, **The American Sociologist**, Vol.19, Issue 1, March, pp. 54-70.

İllkaracan, Pinar (1996). Domestic Violence And Family Life As Experienced By Turkish Immigrant Women In Germany, **Women For Women’s Human Rights Reports** No. 3

Kandiyoti, Deniz (2007), **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar, Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, İstanbul, Metis Yayınları.

Kardam, Filiz, (2003). “Namus Gereğiyle Öldürülme ya da Kendi Camına Kıyma”, **Toplumsal Cinsiyet Sağlık ve Kadın** Ed. Ayşe Akın, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Kartal, Bilhan (2004). Dış Göç Sürecinde Türk Kadınlarının Durumu: Almanya’daki Türk Kadın Göçmenler, **Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma (1-4 Mart Sempozyum Bildiri Metinleri)**, İstanbul, Yedi Tepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1. Cilt.

Nuruan, Mustafa, Güneş Tacettin, Beder Şen Rahime, Güneş Sadık, Kalaycı Ahmet Rasim, Kaplan Mehmet, (2005), **Federal Almanya’da Yaşayan Türklerin Aile Yapısı ve Sorunları Araştırması**, Ankara, Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.

Özyurt Kılınç, Eda (2014), Göçün Türkiyeli Kadınlar Üzerine Etkileri, **Yaratıcı Drama Dergisi**, 9. Cilt, Sayı 17. s. 49-58.

Pauwels, Luc (2010), “Visual Sociology Reframed: An Analytical Synthesis and Methods in Social and Cultural Research”, **Sociological Methods & Research**, Sage Pub, Vol.38 Issue 4, pp. 545-581.

Perilla, Julia L. (1999), “Domestic Violence As A Human Rights Issue: The Case of Immigrant Latinos” **Hispanic Journal of Behavioral Sciences**, Sage Pub, Vol. 21, Issue 2 pp. 107-133.

Sili Kalem, Ayşegül (2017), “Göç Eden Şiddet: Kadına Yönelik Şiddetin Göç Sürecinde Dönüşümü”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 39, Ocak, s. 274-290

Strauss, Anselm and Corbin, Juliet (1998), **Basic of Qualitative Research: Procedures and Techniques for Grounded Theory**, London, Sage Publication.

Şahin, Birsen (2010), “Almanya’daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kültürleşme”, **Bilig**, Güz, Sayı 55, s.103-134.

Şahin, Birsen (2010), **Almanya’daki Türkler Misafir İşçilikten Ulusötesi (Transnasyonel) Bağların Oluşumuna Geçiş Süreci**, Ankara, Phoenix Yayınevi.

Şahin Kütük, Birsen (2012), Almanya’daki Etnik Ekonomilere İşçi Göçü Olarak Ulus Ötesi Evlilikler, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Bahar, Sayı 16, s. 173-190.

Topgül, Ceren (2014), İsviçre’deki Türkiye Kökenli Gençlerin Ülkeşırı Eş Tercihleri, **Nüfus Bilim Dergisi**, Sayı 36, 7-32.

Ünlütürk Ulutaş, Çağla, (2013/2), “Almanya’yı Temizliyorum”: Almanya’da Göçmen, Kadın ve Temizlikçi Olmak, **Çalışma ve Toplum**, Sayı: 37, s. 235-258.

Walby, Sylvia (2016), **Patriyarka Kuramı**, Çev. Hülya Osmanoğlu, Ankara, Dipnot Yayınları.

HOLLANDA'YA GERÇEKLEŞTİRİLEN TÜRK GÖÇÜ VE ULUSÖTESİ FAALİYETLER

Birsen ŞAHİN KÜTÜK*

Özet

II. Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa'ya kitlesel işçi göçü yaşanmıştır. Bu dönemde Türkiye'den de çok sayıda işçi Batı Avrupa ülkelerine göç etmiştir. Bu çalışmada Hollanda'da yaşayan Türklerin ulus-ötesi faaliyetleri ele alınmaktadır. Karma yöntemin kullanıldığı çalışmada 230 kişiden anket tekniği ile veri toplanmıştır. 30 kişi ile de görüşme yapılmıştır. Toplanan veriler SPSS ve Nvivo10 software programlarında analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Hollanda'daki Türklerin beş alanda ulus-ötesi faaliyetleri vardır; ibadethaneler, etnik işletmeler ve tüketim alışkanlıkları, yeni STK'ların kurulması ve STK'lara katılım, ulus-ötesi evlilikler ile boş zaman faaliyetleridir.

Anahtar Kelimeler: *Hollanda'da Türkler, göç, ulus-ötesi göç, ulus-ötesi faaliyetler.*

TURKISH MIGRATION TO THE NETHERLANDS AND TRANSNATIONAL ACTIVITIES

Abstract

Mass migration to Western European countries occurred following the end of World War II. During that time, many Turkish workers immigrated to various Western European countries. This study investigates the transnational activities of Turks living in the Netherlands. Employing a mixed-method approach, we collected data from 230 participants using a survey questionnaire. A total of 30 participants were also interviewed to supplement the survey data. Collected data were analyzed with SPSS and Nvivo10 software. Results indicate that Turks living the Netherlands have five transnational activities, namely, visiting places of worship, engaging in ethnic businesses and consumption habits, establishing new NGOs and participating in them, entering into transnational marriages, and spending time on leisurely activities.

Keywords: *Turks in Europe, migration, transnational migration, transnational activities.*

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü .
İletişim: birsahin@hacettepe.edu.tr

Giriş

Tarihsel süreç içinde çok sayıda göç yaşanmış, ancak II. Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa'ya yaşanan kitlesel işçi göçünün ardından dikkatler yeniden göç olgusuna çevrilmiştir. Bu yeni kitlesel göç hareketinin yaşandığı dönem aynı zamanda sanayileşmenin hızlandığı ve küreselleşmenin etkilerinin görüldüğü bir süreçtir. Bu bağlamda yaşanan göç de öncekilerden farklı özellikler içermektedir. Örneğin göç ikili anlaşmalar bağlamında kurumsal süreçler içerisinde gerçekleşmiştir. Göç edenler işçi statüsünde göç etmişlerdir ve göç olgusu hem çok sayıda ülkeyi ve toplumu hem de uluslararası ekonomiyi etkilemiştir. Bütün bu değişimler ve etkiler ise sosyal bilimciler tarafından ele alınmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa Ülkelerine kitlesel göçün yaşandığı bu dönemde Türkiye de, başta Almanya, Avusturya, Belçika, Hollanda gibi ülkelerle 1960'lı yıllarda ikili anlaşmalar imzalayarak göç veren ülkeler arasında yer almıştır. Batı Avrupa ülkelerine Türkiye'den kitleler halinde yaşanan göç başlangıçta geçici olarak görülmüş ve para biriktiren ve daha vasıflı hale gelen işçilerin geri döneceği beklentisi uzunca bir süre devam etmiştir. Bunun gerçekleşmeyeceği ise 1970'li yıllarda anlaşılmıştır (Abadan-Unat, 1975; Abdan-Unat, 2006; Gülsün, 1974).

1970 Dünya Petrol Krizi sonrasında tüm Batı Avrupa ülkelerini etkileyen ekonomik kriz, kitlesel işçi alımının durdurulması ile sonuçlanmıştır. Yaşanan bu durumla birlikte Batı Avrupa ülkelerinin Türkiye'nin de içinde olduğu Akdeniz ülkeleri ile işçi alımı konusunda yaptıkları ikili anlaşmalar dönemini de sona erdirmiştir. Artık Batı Avrupa ülkeleri kitleler halinde işçi alımını durdurmuş ancak kaçak yollarla da olsa Batı Avrupa'ya çalışmak için gitmek cazibesini hala korumuştur. Aynı yıllarda yalnız gelen, ailesini getiremeyen işçilere aile birleşim hakkı tanınmış ve işçiler geride kalan ailelerini yanlarına almaya başlamışlardır. Bu süreçte yeni işçi alımı olmasa da işçilerin ailelerinin gelmesi ile Avrupa ülkelerindeki yabancı sayısında artışlar yaşanmıştır. 1980'li yıllarda ise işçilerin yanlarına gelen aile üyeleri ile birlikte kurdukları yeni yaşamları, kültürel ve inançsal özelliklerine uygun alış veriş merkezleri (kasap, manav, döner dükkanları... vb. gibi), ibadethaneler daha görünür hale gelmiştir.

1980'li yıllarda dünyada yaşanan çeşitli siyasal olaylar sonucu can güvenliği ya da düşünce özgürlüğü gerekçeleri ile Batı Avrupa ülkelerine talep yeniden

artmıştır. Mülteci statüsü için başvuranlar, kaçak yollarla ülkeye giriş yapanlar, turist olarak ülkeye girip çıkış yapmayanların oranındaki bu yükseliş, Batı Avrupa Ülkelerinin işçi alımını durdurma politikalarını işlevsizleştirmiş ve bu ülkelerdeki yabancı nüfusun artışına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak birçok Batı Avrupa Ülkesi vize uygulaması başlatmıştır. Bu durumdan başta Almanya, Fransa, Hollanda gibi Batı Avrupa ülkelerine gitmek isteyen Türk vatandaşları da etkilenmiştir. Artık Batı Avrupa ülkelerinde işçi olma hayali daha da zor gerçekleştirilebilir hale gelmiştir ama bu Avrupa'ya gitmek isteyenleri durdurmamış ve Türkiye'den yurtdışına gitmenin alternatif yollarını da beraberinde getirmiştir. Özellikle yapılan akraba evlilikleri ya da anlaşmalı evlilikler ile Avrupa'da yaşam ve çalışma olanakları hala belirli bir kesim için gerçekleştirilebilir bir hayal olmaya devam etmiştir.

1990'lı yıllarda ise dağılan Sovyetler Birliği'nin dünyanın dört bir yanına göç etmek isteyen vatandaşlarının durumu nedeni ile göç talepleri farklı bir boyut kazanmıştır. Artan ve yerleşik hale gelen göçmen nüfus ve ekonomik göstergelerin çok da iyi olmaması gibi koşullar bu dönemde yabancı düşmanlığını tetiklemiştir. Yaşanan olaylar zaman içinde yayılmış ve bu yıllar Batı Avrupa Ülkelerinde yabancı düşmanlığı söylemlerinin artışa geçtiği yıllar olarak göç tarihine geçmiştir. Hollanda'da ise göçmenlerin entegre olabilmesi için çokkültürlülük atmosferinin gerekli olduğu kabulü ile çok yönlü entegrasyon politikaları yaşama geçirilmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında Hollanda'ya daha çok Endonezya, Surinam ve Hollanda Antilleri'nden göçmen gelmiş, bunu daha sonraki yıllarda Türkiye ve Fas'dan gelenler izlemiştir. 1990'lı yılların başlarında ülkede göçmenlerin entegrasyonu konusunda vatandaşlık hakkının yeniden düzenlenmesi tartışmaları yaşanmıştır. Sol eğilimli partiler vatandaşlık verilmesinin entegrasyonu kolaylaştıracağını, sağ eğilimli partiler ise entegre olmayı başarmış göçmenlere vatandaşlığın bir ödül olarak verilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu kapsamda giden tartışmalar 1996 yılında çifte vatandaşlık hakkı ile sonuçlanmıştır. Ancak bu durum 2005 yılından itibaren değişmeye başlamış ve 2007 yılında aşırı sağ parti lideri Geert Wilders, bakanların iki ülke vatandaşı olamayacaklarını, ama kabinede bulunan bakanlardan birinin Hollanda ve Türk vatandaşı olduğunu, diğerinin Hollanda ve Fas vatandaşı olduğunu, bunun kabul edilemez olduğunu savunmuştur. Onun söylemleri reddedilmiş ancak sonraki dönemde çifte vatandaşlık hakkı yeniden düzenlenerek zorlaştırılmış ve gençlerin 18 yaşından sonra bir

vatandaşlığı seçmek zorunda olması kararı alınmıştır (Mass, 2010, s.226,227, 231). Avrupa'da göçmenlere yönelik çokkültürlü politikanın uygulandığı ülkeler arasında yer alan Hollanda'da (Joppke, 2007) böylece çokkültürlü politikalarından geri dönüş başlamıştır.

Göçmen politikalarında yaşanan bu gelişmeler aslında göçmenlerin zaman içinde yaşadığı değişimin tersine bir gelişim göstermektedir. Bir başka ifade ile 2000'li yıllardan bu yana kitle iletişim araçlarının gelişmesi, ulaşım teknolojisindeki hızlı gelişme ve fiyatların düşmesi sonucu bir ülkeye çalışmak için giden göçmen, gittiği ülkede kalıcı da olsa geldiği ülke ile bağlarını devam ettirmektedir. Göçmenler anavatanlarına belirli aralıklarla gitmekte, oraya para göndermekte, gayrimenkul almakta, sosyal ilişkilerini devam ettirmekte ve daha da önemlisi kendilerini hem anavatanlarında hem de ev sahibi ülkeye ait hissetmektedirler.

Kısaca II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan kitlesel işçi göçünün ilk yıllarında işçilerin misafir olarak görülmesi durumu zamanla değişmiş artık kalıcı olduğu kabul edilen işçilere vatandaşlık hakkı tanınmıştır. 1990'lı yılların sonunda ise çokkültürlü politikalar benimsenmiş ve çifte vatandaşlık verilmiştir. Ulus-ötesi göçü ve göçmeni tanıyan ve bu yönde uygulamalar içeren çokkültürlü sosyal bütünleşme temelli göçmen politikalarının kabulü ve uygulanması ise çok kısa sürmüştür. Başta Hollanda olmak üzere 2005 yılından itibaren bazı Avrupa ülkelerinde de çifte vatandaşlık hakkı kısıtlanmaya başlamış ve çokkültürlülük temelindeki sosyal bütünleşmeden tek yönlü bütünleşme politikalarını andıran uygulamalara geri dönmeye başlanmıştır. Bu durum göçmenlerin ulus-ötesi göçmen oldukları durumunun da reddi olarak görülebilir. Bu eskiye dönüş politikaları, ulus-ötesi bağları olan göçmenlerin yeni durumuna uygun değildir. Değişen ve eski uygulamalara dönmeye başlayan bu göçmen politikalarına rağmen, göçmenlerin ulus-ötesi yaşamları devam etmekte ve bu yaşamın çeşitli alanlarında kendini göstermektedir.

Bu çalışmada II. Dünya Savaşı sonrasında Hollanda'ya çalışmak için giden ve artık Hollanda'da yerleşik yaşam süren Türklerin, gündelik ve iş yaşamlarının, boş zaman faaliyetlerinin ulus-ötesi yansımaları karma yöntemle ele alınmaktadır. Çalışmanın amacı göçmen politikalarında çokkültürlü ve çoklu sosyal bütünleşme politikalarından uzaklaşılsa da ulus-ötesi göçmen haline gelen Türklerin yaşamlarının, göçmen politikalarındaki değişime rağmen, ulus-ötesi yansımalarını ortaya koymaktır.

1. Ulus-ötesi Göç Teorileri ve Göçün Ulus-ötesi Yansımaları

Göç çalışmaları incelendiğinde, göç olgusuna ilişkin ilk teorik yaklaşımların ekonomik temelli olduğu, sonraki yıllarda ise göçün ekonomik itme ve çekme durumu dışında da nedenleri ve gerçekleşme biçimi olabileceği üzerinden alternatif makro ve mikro ölçekte teoriler geliştirildiği görülmektedir. Bu teoriler birbirinden farklı özelliklere sahip olsalar da bunların ortak özellikleri göçü, gönderen ve alan ülke üzerinden ele almalarıdır. Ancak son dönemde sadece gönderen ya da ev sahibi ülkeler üzerinden şekillenen teoriler, göçün günümüzdeki durumu yansıtmaması nedeni ile eleştirilmiş ve buna çözüm olarak ulus-ötesi göç yaklaşımı öne sürülmüştür.

Ulus-ötesi kavramının kullanımı yeni olsa da, aslında bunun çok da yeni olmadığı, göç bağlamında ulus-ötesi hareketliliğin hep olduğu yönündeki düşüncelerle (Gerber, 2000), transnasyonalizmin modern teknolojiye gelişmelerin sonucunda şekillendiği, bu nedenle de yeni olduğu yönündeki düşünceler göç çalışmalarında tartışmalı bir konu olmaya devam etmektedir. Ancak Portes'in sınırlararası hareket sınıflandırması sonucunda ulaştığı ulus-ötesi hareketin yeni olduğu söylemi oldukça mantıklı görünmektedir. Portes (2001)'a göre küreselleşmenin yaygınlaşması ile sınırlar arası hareketliliğin çeşitleri de artmış ve bu nedenle de bu hareketlilik çoğu zaman birbiri ile karıştırılmıştır. Sınırlararası hareketler: 1. Ulus devlet düzeydeki program ve etkinlikleri içeren "uluslararası" (international), 2. Çok büyük ölçekteki firmaların ya da din kurumlarının birçok ülkede etkinliklerini içeren "çokuluslu" (multinational) ve 3. Kurumsal bir yapı olmadan grupların veya bireylerin ulus-ötesi gerçekleştirdikleri etkinlikleri içeren "ulus-ötesi" (transnational) hareketler biçiminde gerçekleşmektedir. Bunlardan sonuncusu olan ulus-ötesi hareketler günümüzde şekillenen yeni bir olgudur ve göçün son yıllardaki durumunu daha iyi açıkladığı söylenebilir.

Çeyrek yüzyıldan fazla süredir üzerinde konuşulan, yazılan, göç çalışmalarında kullanılan ulus-ötesi göç kavramı bütün dünyada gün geçtikçe daha da önem kazanmaktadır (Guarnizo, Portes and Haller, 2003:1212; Portes 2003). Ulus-ötesi yaklaşımlar, göçmenlerin gündelik yaşamlarının sadece bir ülkenin sınırları içindeki ilişkilerle yaşanmadığını, gönderen ve ev sahibi toplumun her ikisinde de şekillendiğini ortaya koymuştur. Göçmenler gündelik yaşamlarında sınırötesi alanlara geçip, hem geldiği ülkenin, hem de içinde bulunduğu ülkenin bağları üzerinden günlük yaşamlarını oluşturmaktadırlar (Schiller, Basch ve Szanton Blanc, 1995: 48).

Ulus-ötesi yaklaşımlarla ilgili farklı bakış açıları ile ortaya konulmuş hipotezler ve teorik duruşlar vardır. Bunlardan ilki “Linear Ulus-Ötesi” Yaklaşımıdır. Buna göre göçmenler hem geride kalanlar için hem de yatırım olması amacıyla ülkelerine para göndermekte, zaman zaman ülkelerine gitmekte ve yaşadıkları yeni toplumda geldikleri ülkedeki yaşam biçimini ve sosyal ilişkilerini devam ettirebilecekleri etnik kurumlar oluşturmaktadırlar (Portes, Guarnizo and Landolt, 1999). İkincisi “Kaynaklara Bağlı Ulus-Ötesi” yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre ekonomik açıdan güçlü ve başarılı göçmenler geldikleri ülkede girişimci olmaya adaydırlar. Göçmenler girişimci olduklarında bu onlara ne kendi ülkeleri ne de geldikleri ülke ile sınırlı olmayan bir sosyal hareketlilik alanı sağlamaktadır (Portes 1996). Üçüncü yaklaşım ise “Tepkisel Ulus-Ötesi” yaklaşımıdır. Burada ise ulus-ötesi durumların, göçmenlerin geldikleri ülkedeki mesleki kariyerlerindeki hayal kırıklıkları, sosyal statüleri ya da yaşamlarından memnuniyetsizlik sonucu oluştuğu iddia edilmektedir. Bu yaklaşıma göre bazı göçmenlerin özellikle geldikleri ülkeye sık sık gitme, oradakilere yardım etme durumlarının nedeni anavatanlarında içinde buldukları ülkeden daha yüksek prestije sahip olmaları ve bundan hoşlanmaları ile ilgilidir (Itzigsohn et al., 1999; Portes, Guarnizo and Landolt, 1999). Ayrıca göçmenlere yönelik ayrımcılık da göçmenleri kendi içinde yaşamaya ve anavatanları ile bağlarını devam ettirip, kimliklerini korumalarına yol açabilmektedir (Schiller and Fouron, 1998; Portes, 1999).

Ulus-ötesi yaklaşım, sosyal bütünleşme kapsamında yapılan çalışmalarda da kullanılmıştır. Bu çalışmalarda sosyal bütünleşme düzeyi ile ulus-ötesi hareket arasında ilişki olduğu görülmüştür (Portes, Haller ve Guarnizo, 2002; Smith, 2005; Snel, Engbersen ve Leerkes, 2006). Bazı çalışmalarda ise ulus-ötesi hareketlerin asimilasyona bir meydan okuma olduğu ileri sürmektedir (Louie, 2006, s.363). Bu kapsamda Çağlar (2001), Almanya'daki Türk göçmenlerin ulus-ötesi bağlarının onların Alman şehirlerindeki varlığını görülür kılmaması durumunu, Türk göçmenlerin Alman toplumunun asimilasyonunu kabul etmeyişlerinin bir açıklaması olarak görmektedir.

Türkiye'de akademik anlamda Batı Avrupa'ya yaşanan Türk göçüne ilişkin çalışmalar daha çok 1970'li yıllarda gerçekleştirilmiştir (Abadan-Unat, 1964; Gökdere, 1978; Gülsün, 1974). 1990'lı yıllarda Türkiye'de sosyoloji alanında adeta bu konu unutulmuştur. 2000'li yılların ortalarında, Avrupa ülkelerinde çokkültürlü göçmen politikalarından geri dönüş yaşanması ile

Batı Avrupa'ya Türk göçü yeniden ele alınmaya başlanmış (Şen, 2007; Gelekçi ve Köse, 2009; Kaya ve Kentel, 2005; Sözen,2000; Subaşı, 2005; Aksoy, 2010), 2010'lu yıllardan bu yana ise alandaki yayın sayısı oldukça artmıştır. Yapılan çalışmalarda göçün zamanla değişen yapısından kaynaklı olarak, Türk göçmenlerin ulus-ötesi etkinlikleri konusundaki yayınlar daha çok dikkat çekmeye başlamıştır (Gelekçi, 2014; Sirkeci, Şeker ve Çağlar, 2015; Şahin Kütük, 2009, 2012, 2015, 2016; Kartal ve Alptekin, 2015; Yaman, 2012). Bu çalışmada ise Hollanda'da yaşayan Türklerin ulus-ötesi etkinlikleri, linear, kaynaklara bağlı ve tepkisel ulus-ötesi teorilerinin eklettik olarak kullanılması ile karma yöntem bağlamında ele alınmaktadır.

2. Yöntem

Hollanda'daki Türklerin yaşamlarının ulus-ötesi yansımalarının karma yöntem ile ele alındığı bu çalışmada, anket ve yarı-yapılandırılmış görüşme teknikleri kullanılmıştır. Çalışmanın evren ve örneklem seçimi, anket ve görüşme formu ile verilerin analizine ilişkin bilgiler aşağıda detaylı olarak ele alınmıştır

2.1. Evren- Örneklem Seçimi

Hollanda'da yapılan bu çalışmanın evreni için Batılı olmayan göçmenlerin en yoğun yaşadıkları Amsterdam ve Rotterdam (van Huis, Han, ve Croes, 2007) ve Batılı olmayan göçmen nüfusun görece olarak daha az olduğu s-Hertogenbosch ve Eindhoven şehirleri seçilmiştir. Araştırmanın nicel kısmı için çalışma kapsamında projeye ayrılan maddi olanakların kısıtlı olması ve Türklerin yaşadıkları yerler ve adres listelerine ilişkin net verilerin olmaması nedeni ile olasılıklı olmayan örnekleme tekniklerinden amaçlı örnekleme tekniği kullanılmıştır. Hollanda'da yaşayan Türklerden cinsiyet, yaş, çalışma durumu, vatandaşlık ve Hollanda'da yaşanan süre değişkenleri üzerinden amaçlı örneklem kapsamında 235 kişi araştırmaya dahil edilmiştir. Yapılan anketlerden 5'i çeşitli nedenlerle iptal edilmiş ve analizler 230 anket üzerinden yapılmıştır. Nitel araştırma kapsamında ise yine amaçlı örnekleme ile cinsiyet, kuşak ve çalışma durumu değişkenlerine göre belirlenen 30 kişi ile görüşme yapılmıştır.

2.2. Veri Toplama ve Analiz Teknikleri

Karma yöntemin kullanıldığı bu çalışmada nicel araştırma yöntemi kapsamında anket, nitel araştırma yöntemi kapsamında ise yarı-yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Anket formu sosyo-demografik özellikler, göç süreci, gündelik yaşam ve göçün ulus-ötesi yansımalarına ilişkin sorulardan oluşmaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme soruları da benzer şekilde göç süreci ve göçün ulus-ötesi yansımalarına ilişkin konulara yönelik olarak hazırlanmıştır.

Nicel yöntem kapsamında anket yolu ile toplanan verilerin analizi SPSS 21 programında yapılmıştır. Çalışmada anketlerden elde edilen verilerin data temizliği yapılmış ve bu kapsamda yarıda bırakılma ya da tutarsız cevaplar verilmesi nedeni ile 5 anket formu çalışmadan çıkarılmış, toplam 230 anket üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Verilerin analizinde betimsel analizler kapsamında sıklık ve çapraz tablolar alınmıştır.

Nitel yöntem kapsamında yarı-yapılandırılmış görüşme ile toplanan veriler ise NVivo10 software programında analiz edilmiştir. Bu sayede nitel araştırmalarda yaşanan, temaların belirlenmesi ve bunun katılımcının anlam dünyasını yansıtıp yansıtmadığı konusunda yaşanan geçerlik-güvenirlik sorunu en asgariye indirilmiştir. Kodlaması yapılan temanın, katılımcının söylemini yansıtıp yansıtmadığı araştırmacı tarafından farklı zamanlarda kodlamaların yeniden gözden geçirilmesi ile denetlenmiştir.

2.3. Araştırma Problemi

Hollanda'daki Türklerle ilgili bu çalışmanın temel problemi Türkiye'den Hollanda'ya göç etmiş ve yarım asırdan fazla bir süredir Hollanda'da yaşayan Türklerin yaşamlarındaki ulus-ötesi unsurların saptanmasıdır. Bu kapsamda çalışmanın alt problemleri ise şunlardır:

1. Hollanda'da yaşayan Türklerin gündelik yaşamlarında ulus-ötesi öğeler var mıdır, varsa nelerdir?
2. Hollanda'da yaşayan Türklerin mesleki yaşamlarında ulus-ötesi öğeler var mıdır, varsa nelerdir?
3. Hollanda'da yaşayan Türklerin ulus-ötesi göçmen oldukları söylenebilir mi?

3. Bulgular

3.1. Örneklem Grubunun Sosyo-Demografik Özellikleri:

Örneklem grubunun %52'sini kadın katılımcılar, %48'ini ise erkek katılımcılar oluşturmaktadır. %68'i evli olan örneklem grubunun, %26'sı bekar, %5'i boşanmış ve %1'i ise birlikte yaşadığı biri olduğunu belirtmiştir. Örneklem grubunun yaşları 15-65 yaş arasında değişmektedir ve yaş ortalaması 28'dir. Örneklem grubunun yarısının gelir düzeyi orta, dörtte birinin (%26) geliri ortanın üstü ve üst, yine dörtte birine yakınının (%22) geliri ise ortanın altındadır. Vatandaşlık durumları açısından ise örneklem grubunun %43'ü çifte vatandaş, %31'i Türk vatandaşı ve %26'sı ise Hollanda vatandaşıdır. Örneklem grubunun eğitim durumu, daha çok ortaokul düzeyindedir (%46), bunu %30 ile lise, %8 ile üniversite mezunları izlemektedir, kalanı ise temel eğitim düzeyindedir. Örneklem grubunun büyük bir kısmının Felemenkçe konuşma (%79), yazma (%74) ve okuma (%74) düzeyi iyi ve üzerindedir. Örneklem grubunun Türkçe konuşma (%96), yazma (%91) ve okuma (%91) düzeyi de yine yüksek oranlarda iyi ve üzerindedir.

3.2. Türk Kültürünün Ulus-Ötesi Yansımaları:

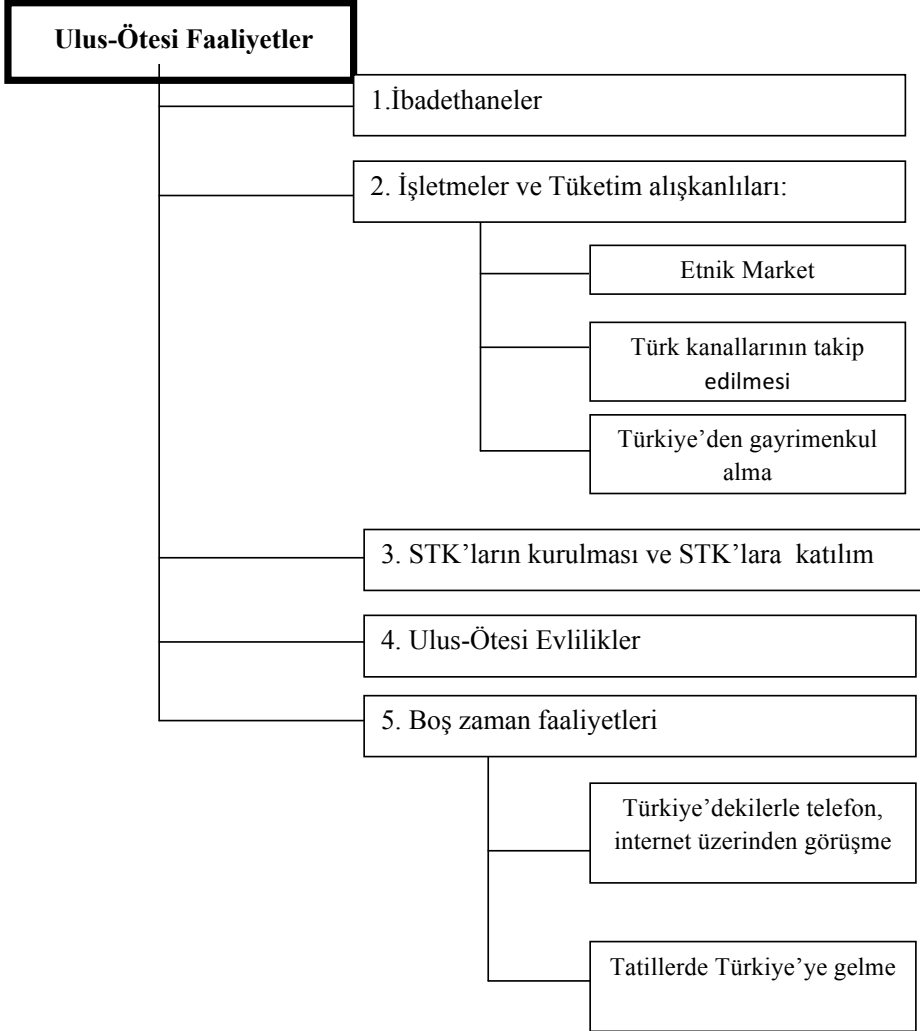
Türklerin uzun zamandır Hollanda'da sürdürdükleri yaşamla birlikte gündelik, iş ve okul yaşamlarında, boş zaman faaliyetlerinde, kimlik ve aidiyetlerinde de yeni sosyolojik durumlar gerçekleşmiştir. Hem geldikleri ülkenin yaşam ve kültürüne ait hem de içinde yaşadıkları yeni evleri, ülkeleri olan Hollanda'ya ait öğeleri birlikte barındıran bu yeni sosyolojik oluşumlar ulus-ötesi bağlar ve faaliyetler olarak adlandırılmaktadır. Araştırma kapsamında örneklem grubunun yaşamlarında saptanan ulus-ötesi yapılanmalar beş tema altında toplanmıştır: İbadethaneler, işletmeler ve tüketim alışkanlıkları, yeni STK'ların kurulması ve STK'lara katılım, ulus-ötesi evlilikler ile boş zaman faaliyetleri (Şekil 1).

3.2.1. İbadethaneler:

Hollanda'da yaşayan Türklerin neredeyse tamamı inançlı olduklarını, özellikle Türkiye'deki yakınları gibi dini görevlerini yerine getirmeye çalıştıklarını belirtmişlerdir. Nitel çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde ise katılımcıların yine neredeyse tamamı iş yaşamı, zaman olmayışı gibi

nedenlerle her zaman dini ritüelleri yerine getiremeseler de dini inancın kendileri için önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Şekil 1: Hollanda'da Yönelik Türk Göçünün Ulus-Ötesi Yansımaları

Katılımcıların yarısından fazlası özellikle hem ibadet etmek hem sosyal, kültürel faaliyetlere katılmak, hem de çocukları için eğitim aldirmek amaçlı cami ve cem evlerine gittiklerini belirtmişlerdir. Elde edilen bu verilere göre Hollanda'daki Türklerin geldikleri ülkedeki gibi bir ortam yaratabilmek

amacı ile ibadet yerleri inşa etmeleri ve bu mekanlara gitmeleri birer ulus-ötesi oluşum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Camiye gittiğini belirten katılımcılar, camilerin sadece ibadet edilen bir yer olmaktan ziyade artık birer kültür merkezi olduğunu ve burada hem yetişkinler hem de çocuklar için çeşitli faaliyetler düzenlendiğini belirtmişlerdir. 45 yaşındaki ikinci kuşak erkek katılımcı mahallelerindeki caminin kuruluşunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Hollanda’da çok sayıda cami var. Büyüklerimiz bunların kurulması için çok çaba sarf etmişler. Bizler birinci kuşak sayesinde her konuda daha rahatız, camilerimiz, manavlarımız, kasaplarımız her şeyimiz var. Bizim mahalledeki cami için ben öncülük yaptım. Burası kiliseydi. Biz aldık camiye çevirdik. Kültür merkezi kurduk, merkezde okuma salonu, toplantı salonu, kahvehane, bilardo salonu var. Kadınlar özel günlerde gelip burada yemek yapıyorlar, gençlerimiz bir araya geliyor, eğleniyorlar...”

Benzer şeyleri cem evine gittiğini belirten katılımcılar da ifade etmişlerdir. Bu konuda 56 yaşındaki ikinci kuşak kadın katılımcı pazar kahvaltılarını üzerinden cem evlerini şu sözlerle anlatmıştır.

“Cem evinde her pazar toplanıyoruz, kahvaltı için. Sabah gidiyoruz öğleden sonra geç saatlere kadar vakit geçiriyoruz. Çocuklarımız da geliyor, orada birbirlerini tanıyorlar. Kültürümüzü unutmuyorlar. Dışarıda kötü alışkanlıklar edineceklerine burada saz, bağlama kursuna geliyorlar. Hatta gençleri organize ettik, ücretsiz matematik, Hollandaca dersleri de veriyorlar birbirlerine. Bizim için de iyi oluyor, çocuklar için de, yaşlılarımız için de...”

3. kuşak 19 yaşındaki erkek katılımcı ise maçları izlemek için caminin kültür merkezine gittiklerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Caminin kahvehanesi var. Orda maç izliyoruz, Türkiye’nin maçı, ya da üç büyüklerin maçı olduğunda orda izlemek daha keyifli oluyor. Hem günah diye kimse küfür de edemiyor, kavga da olmuyor...”

3. kuşak kadın katılımcı ise caminin marketinden alışveriş yaptığını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Annem eti hep caminin kasabından alırdı, şimdi ben de aynı yerden alıyorum. Helal et olduğundan eminiz, hem de cami kazansın, o zaman bize daha iyi hizmet sunuyor. Çocuklar için vakit geçirecek yerler yapılıyor. Biz zaman zaman kültür merkezinde toplanıyoruz, herkes bir şeyler getiriyor, kadınlar birlikte zaman geçiriyoruz...”

3.2.2. İşletmeler ve Tüketim Alışkanlıkları

Çalışmada katılımcıların ulus-ötesi faaliyetlerine yönelik ifadelerinden “işletmeler ve tüketim alışkanlıkları” teması oluşturulmuştur. Bu temanın alt temaları ise etnik marketler, uydu yayınları ve internet sayesinde Türk kanallarının takip edilmesi ve Türkiye’den gayrimenkul edinmedir. Bu tema ve alt temalarına ilişkin açıklamalar aşağıda yer almaktadır.

Etnik Marketler

Çalışma kapsamında görüşülen katılımcıların büyük kısmı (25 kişi) etnik marketlerin kendileri için önemli olduğunu, yakınlarında Türk market varsa belirli şeyleri oradan aldıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların tamamına yakını (28 kişi) ucuz olduğu için diğer Türkler gibi kendilerinin de daha çok “Aldi” ve “Lidl” gibi marketlerden alışveriş yaptıklarını ama et, sebze-meyve, ekmek-pide gibi ürünleri yakınlarında Türk market varsa oradan aldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılardan et konusunda Türk işletmeleri tercih ettiklerini belirten 24 kişi bunun nedeni olarak, aldıklarının “helal et” olmasının ve domuz eti karışmamasının garanti olmasını göstermişlerdir. Bu konuda 2. kuşak 55 yaşındaki erkek katılımcının sözleri diğer katılımcıların söylediklerini özetler niteliktedir:

“Türkler genellikle et alırken “Helal et” olmasına dikkat ederler. Artık büyük marketlerde de üzerinde “helal et” yazan ürünler var ama yine de eti Türk marketten ya da kasaptan almak daha güvenli. Biz kardeşimle birlikte ayda bir defa kasaba gidiyoruz. Taze kuzu kestiriyoruz. Bir kere daha ucuza geliyor... Ne yediğimizi biliyoruz...”

Sebze-meyve almak için Türk işletmelerini tercih edenler ise (22 kişi), Hollanda marketlerinden aldıkları domatesin, patlıcanın, fasulyenin tadının olmadığını, bu nedenle Türk market ya da manavları tercih ettiklerini belirtmişlerdir. 2. kuşak 42 yaşındaki kadın katılımcı Türk market tercih etmesinin nedenini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Burada güneş yok, etkisi yok, hep seralarda yetişiyor domatesler, fasulyeler. Bir fasulye alıyorsun yarım metre uzunluğunda, tad yok. Domates alıyorsun dışı kıpkırmızı, içi beyaz, hiç tad yok. Türk manavdan aldığım Türkiye’deki kadar olmasa da yeniyor. Hiç değilse tadı domatese benziyor yediğinin...”

Ekmek-pide almak için Türk işletmeleri tercih ettiğini belirten 22 kişi ise bunun nedeni olarak, Türk ekmeği ve pidesinin tadını başka şeyde bulamamaları olarak göstermişlerdir. Bu konuda 3. kuşak kadın katılımcı “Türk ekmeği almak için haftada iki üç gün yan mahalleye gidiyoruz... Yediğimiz ekmekten tat alalım... Bize uzak da olsa ramazanlarda her akşam pide alıyoruz...” şeklinde duygularını dile getirmiştir.

Döner dükkanlarının müşterileri ise hem Türkler hem diğer göçmen gruplar hem de Hollandalıdır. Ucuz olması, doyurucu olması döneri McDonalds ve Burger King gibi fastfood markalarına rakip hale getirmiştir. Katılımcılardan 20’si dışarıda yemek yiyecekleri zaman döner yemeyi tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bunun nedeni olarak ise hem yedikleri etin domuz eti olmadığından emin olmalarını, hem damak tatlarına uygun olduğunu hem de ucuz olmasını göstermişlerdir.

Türk Kanallarını Takip Etme

Hollanda’daki Türkler Batı Avrupa’daki diğer Türkler gibi özellikle uydu üzerinden Türk kanallarını takip etmektedirler. Örneklem grubunun %95’i Türk kanallarını izlediklerini, % 84’i Hollanda kanallarını izlediklerini belirtmişlerdir. Yapılan görüşmelerde ise katılımcıların tamamı (30 kişi) Türk kanallarının Avrupa ülkelerine yönelik yayınlarını takip ettiklerini belirtmişlerdir. Türk kanallarını izleme nedeni olarak ise haber alma (22 kişi), dizi izleme (25 kişi) ve Türk televizyonu izlemek için (20 kişi) olarak belirtmişlerdir.

59 yaşındaki birinci kuşak kadın katılımcı bu konudaki düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“ Evde sürekli Türk kanalları izliyoruz. Çocuklar ya da torunlar geldiğinde Hollanda kanallarını açıyorlar. Bazen de eşim akşam haberleri dinlemek için Hollanda kanalı açıyor, onun dışında hep Türk kanalları izliyorum. Eğer dizi izliyorsak torunlar geldiğinde onlar da izliyorlar, ‘kanalı değiştir’ demiyorlar, onların da hoşuna gidiyor...”

25 yaşındaki üçüncü kuşak erkek katılımcı ise Hollanda kanallarını sevdiğini ama Türk kanallarını da izlediğini şöyle ifade etmiştir:

“Benim Türkçemi çok geliştirdi. Gençlik dizileri var, çok harika... Evler, arabalar, hayatlar çok güzel. İnsan öyle yaşamak istiyor... İşte bize de burada zaman geçirme oluyor. Uzaktan kuzenler var, onlarla muhabbet konusu da oluyor. Facebook'tan da paylaşıyoruz...”

48 yaşındaki ikinci kuşak erkek katılımcı ise kuşaklara ya da cinsiyete göre takip edilen kanalları ve programları şu şekilde ifade etmiştir:

“Eskiden uydu antenlerden hangi evde göçmen yaşadığını anlardık, artık internet var. Çanak antenlere artık gerek kalmıyor. Evde sınırsız internetler var, istediğin Türk kanalını da, kaçırdığın programı da, diziyi de izliyoruz. Hanım dizici, çocuklar yarışma programı ve dizi izliyor. Annem evlilik programlarını izliyor. Ben de haberlere, tartışma programlarına bakıyorum. Dizi de izliyorum hanımla mecburen... Çocuklar Hollanda kanallarındaki film ve programları da seviyorlar...”

Türkiye'den Gayrimenkul Alma

Çalışma kapsamında görüşülen Hollanda'da yaşayan Türklerin büyük kısmının (%70) Türkiye'de ya ev, ya arazi ya da yazlıkları olduğu öğrenilmiştir. Özellikle birinci kuşağın neredeyse tamamının Türkiye'de gayrimenkulü vardır. Bunlardan bir kısmını satın almışlar, bir kısmı ise miras kalmıştır. İkinci kuşağın ise daha çok yazlık aldığı ya da ailesine ait olan araziye genişlettiği ve büyük evler yaptırdıkları öğrenilmiştir. Yapılan görüşmelerde Türkiye'den ev, arazi ya da yazlık alma nedenlerinin ise memlekete aidiyet, tatil, yatırım ve prestij olduğu görülmüştür. Bu konuda 70 yaşındaki birinci kuşak kadın katılımcı duygularını şu sözlerle ifade etmiştir.

“Ben, kocam, çocuklarım yıllardır burada çalışıyoruz. Bundan yirmi yıl önce memlekette üç katlı ev yaptık. En üst katı dayadık döşedik, yazları biz kalıyoruz. Diğer ikisini kiraya verdik. Burada ne kadar kalırsam kalayım, memleketi özleyorum. Çocuklar, torunlar olmasa tamamen altı ay Türkiye'de kalırım altı ay burada. Ama torunları bırakamıyorum. Memlekete gidince kendi evimde kalıyorum, güzel, rahat, temiz, her şeyim var orda da. İnsanın memleketinde kendi evi olmalı, yıllarca akrabalarda kaldık. Ne kadar yedersen içersen, para versen elbise götürsen de yaranamıyorsun, rahat da edemiyorsun. Olmuyor, kendi evin başka...”

51 yaşındaki ikinci kuşak erkek katılımcı ise Türkiye’den yazlık alma nedenini şu şekilde ifade etmiştir.

“Her yıl Türkiye’ye gidiyoruz. Babam köye ev yaptırdı ama bir ayı da köyde geçirmek istemiyoruz. Çocukları da alıp her yaz Antalya’ya gidiyorduk. Baktım ev alsam daha iyi olacak. Hanımla burada borçlandık ev aldık. Şimdi onun parası da ödendi bitti. Çocuklarımla tatil yapıyorum, Türkiye’deki akrabalarımız da yazlığı kullanıyorlar. Bazen çocuklar rahatsız oluyor ama onlar da bizim sayemizde tatil yüzü görüyorlar...”

54 yaşındaki ikinci kuşak kadın katılımcı ise yatırım amaçlı arazi aldıklarını belirtmiştir:

“ Babamın köyüne yakın ilçeden arazi aldık. On yıl sonra çok değerlenir dediler. Gerçekten de öyle oldu. Şimdi orayı sattık şehirden bir arazi aldık, bakalım orası nasıl olacak...”

3.2.3. STK’lara Katılım

Örneklem grubunun %67’si STK’lara üyeliği olduğunu belirtmişlerdir. Siyasetle ilgilenip ilgilenmedikleri sorulduğunda ise bu soruya örneklem grubunun %6’sı cevap vermemiş, % 34’ü siyasetle ilgilenmediklerini belirtmiştir. Siyasetle ilgilenenlerin ise %38’inin hem Türkiye hem de Hollanda’daki siyasetle ilgilendikleri, %14’ünün sadece Türkiye’deki siyasetle ilgilendikleri, % 7’sinin ise sadece Hollanda’daki siyasetle ilgilendikleri bilgisine ulaşılmıştır. Nitel çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde ise katılımcıların yarısının STK’lara üye oldukları görülmüştür. Üye olanlar içinde ise daha çok (8 kişi) dini derneklere üye olanların yer aldığı, bunu siyasi (4 kişi) ve diğer (3 kişi) derneklere üye olanların izlediği görülmüştür.

Dini derneklere üye olanlar hem ibadetlerini yerine getirebilecekleri uygun mekanlar oluşturulmasına katkı sağlamak, hem buralarda düzenlenen dini, sosyal ve kültürel faaliyetlere katılmak hem de çocuklarının gelenekleri unutmamaları için üye olduklarını belirtmişlerdir. Siyasi derneklere üye olanlar ise Türklerin haklarının mücadelesi için siyasi derneklere üye olduklarını ve aktif siyasetle ilgilendiklerini belirtmişlerdir. Örneklem grubunun hem dini derneklere hem de siyasi derneklere katılımları, sadece Hollanda içinde bir faaliyet değildir. Bunlar aynı zamanda Türkiye’ye aidiyeti

ya da Türkiye'deki oluşumların benzerlerinin Hollanda'da yaşatılmasını amaçlayan uygulamaları içeren ulus-ötesi faaliyetlerdir.

3.2.4.Ulus-Ötesi Evlilikler

Ulus-ötesi faaliyetler kapsamında, çalışmada ulaşılan bir diğer ulus-ötesi faaliyet ise ulus-ötesi evliliklerdir. Nicel çalışma kapsamında evli olanlara, nasıl evlendikleri sorulduğunda örneklem grubunun yaklaşık yarısı (%51.5) görücü usulü ile yarısı da (%48.5) görüşüp tanışarak aşk evliliği yaptığını belirtmiştir. Görüldüğü üzere görücü usulü evlilik ile kendi istediği kişi ile evlenme oranları birbirine çok yakındır. Örneklem grubunun %39'u ise Türkiye'den evlendiklerini belirtmiştir. Bekarlara ailelerinin onların ne tür bir evlilik yapmalarını istedikleri sorulduğunda ise, örneklem grubunun yaklaşık yarısı görücü usulü ile evlenmelerini isteklerini belirtmişlerdir. Kendisinin ne tür bir evlilik yapmak istediğini sorduğumuzda ise kendi belirlediği kişi ile evlenmek isteyenlerin oranının oldukça yüksek olduğu (%67) görülmüştür. Nerden evlenmek istedikleri sorusuna da yaklaşık beşte biri Türkiye'den, kalanları ise Hollanda'dan (% 90'ı Hollanda'daki Türk ile % 10'u Hollanda'da yaşayan birisi ile) evlenmek istediklerini belirtmişlerdir. Nitel çalışma kapsamında katılımcılara Türklerin neden Türkiye'den evlilik yapmaya sıcak baktıkları konusundaki düşünceleri sorulduğunda alınan yanıtlar ise; akrabası olması, ahlaken güven duymaları ve Hollanda'da büyüyen Türk kızları ve erkeklerine göre Türkiye'dekilerin daha geleneklere bağlı oldukları temalarına ulaşılmıştır. Bu konuda 45 yaşındaki ikinci kuşak erkek katılımcı şunları söylemiştir:

“Ben de ağabeyim de Türkiye'den evlendik. Hollanda'lı ile zaten evlenilmez. Dini farklı, dili farklı. Buradaki Türk kızları da çok bilmiş. Her şeye karışıyorlar, her yerde olayım istiyorlar. Türkiye'den uzaktan akrabamız ile evlendim... mutluyum... Çocuklarımin başında, evinde, işinde namuslu bir kadın. Benimle kavga etmez, gördüğü her şeyi istemez. Biz öyle çok konuşan, her şeye karışanla yapamayız. Buradaki Türk kızları ile evlenenler de var ama bize göre değil...”

26 yaşındaki üçüncü kuşak kadın katılımcı ise Türkiye'den evlenme nedenini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Ben buradaki gençlerin yaşadıkları şeyleri onaylamıyorum. Hollandalı gibi olmaya başladılar. Aile onlar için geçici, aşk bitince o da biter gibi bir halleri var. Bir sorun olsa, işsizlik olsa, aile anlaşmasa hemen boşanma peşindeler. Benim için aile önemli, onun için Türkiye’den evlendim. Aileme, bana saygı duyuyor, sözümüzden çıkmıyor. Gözüm arkada kalmıyor...”

3.2.5. Boş Zaman Faaliyetleri

Hollanda’daki Türklerin boş zamanlarını değerlendirme faaliyetleri de ulus-ötesi unsurlar içermektedir. Örneklem grubuna boş zamanlarını nasıl değerlendirdikleri sorulduğunda, yarıdan fazlası (%56) komşu ve tanıdık ziyaretleri yaptığını, %20’si cami çay ocakları ve kültür merkezlerine gittiklerini, %5’i parklarda gezdiklerini, %5’i kahvehaneye gittiklerini, %2’si hobi bahçesinde toprak işleri ile zaman geçirdiklerini, %1’i alışveriş merkezlerine yine %1’i ise sinemaya gittiklerini belirtmişlerdir. Yaklaşık %10 ‘u ise telefon ya da bilgisayarla Türkiye’deki yakınlarını aradıklarını ifade etmişlerdir. Burada örneklem grubunun yaklaşık onda birinin en önemli boş zaman faaliyeti olarak Türkiye’dekilerle telefon ya da internet aracılığı ile görüntülü konuşması ulus-ötesi faaliyetler içinde yer almaktadır.

Örneklem grubunun tatillerini nasıl değerlendirdikleri sorulduğunda neredeyse örneklem grubunun neredeyse tamamına yakınının (%95) Türkiye’ye gittikleri bilgisine ulaşılmıştır. Türkiye’de tatillerini nasıl geçirdikleri incelendiğinde ise en yüksek oranla (örneklem grubunun yarısının) Türkiye’de hem akrabalarına hem de turistik yerlere gittikleri görülmüştür. Örneklem grubunun yaklaşık üçte biri bu kapsamda Türkiye’de akrabalarına gittiklerini, onda biri ise kendi evlerine gittiklerini belirtmişlerdir. Örneklem grubunun bir kısmı tatillerini farklı şekilde geçirecek imkanlarının olmasına rağmen yine de tatillerini Türkiye’de geçirmektedirler. Örneklem grubunun bir kısmı ise Türkiye’de tatile gelmenin kendilerine önemli ekonomik maliyeti olmasına rağmen yine de tatillerini Türkiye’de geçirmektedirler. Bütün bunlara rağmen örneklem grubunun tatillerini Türkiye’de geçirme tercihleri bir ulus-ötesi faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda 73 yaşındaki birinci kuşak erkek katılımcı şunları söylemiştir:

“Biz ilk geldiğimizde ne ailemiz buradaydı ne de bu kadar kalabalıktık. Bütün amacımız para biriktirip, bir ay Türkiye’de ailemizle güzel zaman geçirmekti. Sonra karımı çocuklarımı yanıma aldım. Bu defa birlikte çalışıp para biriktirdik ve her sene Türkiye’ye akrabaların yanına gittik. Toprağını, memleketini her şeyini özlüyorsun. Şimdi torunlarımla onların çocuklarıyla birlikte gidiyoruz. Buraya alıştık, ekmeğin nerdeyse memleketin de orası mecbur... ama kendi toprağın başka...”

Aynı konuda 37 yaşındaki üçüncü kuşak kadın katılımcı ise şunları söylemiştir:

“Babam her yaz Türkiye’ye gidelim diyor, annem de istiyor. Çok para gidiyor. ‘Onun yerine İspanya’ya da gidebiliriz’ diyordum eskiden. Şimdi ben de eşimle çocuğumla annemden babamdan ayrı Türkiye’ye tatile gidiyorum. Orası başka, beni çeken bir şey var... Belki dili, belki ata toprağı, belki denizi... İtalya’ya da gittik, o kadar zevk alamadık. Denizi, oteli, Türkçe konuşulması, yemekleri, hem turist hem de kendi ülkende olma duygusu farklı bir şey... İşte her neyse bilmiyorum ama (eskiden aileme) kızarken şimdi ben de her yıl beş bin Euro verip Türkiye’ye tatile gidiyorum...”

Sonuç

Sosyal bilimler alanında göç olgusuna ilişkin çok sayıda çalışma olmasına rağmen, yapılan yeni çalışmalar, geliştirilen teoriler ve kavramlar ile göç çalışmaları zaman içinde daha da çeşitlenerek artmıştır. Özellikle küreselleşme ile birlikte ulaşım teknolojileri ve kitle iletişim araçlarındaki hızlı gelişme sonucu, göçmenler için hem mekanlar birbirine daha da yakınlaşmış hem de aynı anda birden fazla mekanda paylaşımlar yapma olanakları gelişmiştir. Bu ise birden fazla ülkede yaşayan, birden fazla bağı ve aidiyeti olan göçmen bir başka ifade ile ulus-ötesi göç ve göçmen kavramlarının kullanımını beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada ise Türkiye’den Batı Avrupa’ya yaşanan göç, Hollanda’daki Türkler örneği üzerinden, ulus-ötesi göç ve göçmenlik bağlamında ele alınmıştır.

Karma yöntem kapsamında yapılan çalışmanın hem nicel verileri hem de nitel verileri araştırma kapsamında görüşülen Türklerin ulus-ötesi faaliyetler gerçekleştirdiklerini ortaya koymuştur. Bir başka ifade ile örneklemimiz bağlamında Hollanda’da yaşayan Türklerin çeşitli ulus-ötesi faaliyetleri

olduğu ve bu nedenle de ulus-ötesi göçmen oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Türklerin saptanan ulus-ötesi faaliyetleri ibadethaneler, işletmeler ve tüketim alışkanlıkları, yeni STK'ların kurulması ve STK'lara katılım, ulus-ötesi evlilikler ve boş zaman faaliyetleridir. Bu faaliyetler kimi zaman gündelik yaşamın, kimi zaman mesleki yaşamın, kimi zaman siyasal vaziyet alışların bir parçası olup, kimi zaman da özel yaşamı şekillendirmektedir.

Bu makalenin yazıldığı günlerde Türkiye Dışişleri Bakanının Hollanda tarafından uçuş izninin iptal edilmesi ve sonrasında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı'nın Hollanda Rotterdam Başkonsolosluğu'na gelmesi ve onu karşılayan Türk göçmenlerin dağılmaması ardından yaşanan olaylar (12 Mart 2017'de), göçmenlerin daha önceki yıllarda genel kabul gören uluslararası göçmen kavramından, son yıllarda daha çok tercih edilen ulus-ötesi göçmen konumuna geçtiklerinin bir başka göstergesidir. Gelişen ve yaygınlaşan kitle iletişim araçlarının da katkısı ile göçmenlerin ne sadece ev sahibi ülkeye ne de geldikleri ülkeye tek yönlü bir aidiyet içinde olmadıkları, çoklu aidiyetler, çoklu kültürel yapılar ve kimlikler benimsedikleri görülmektedir. Bu çoklu yapılar ise onları ne sınırsal bağlamda ne duygusal bağlamda ne de aidiyet bağlamında bir ülkenin sınırları içine hapsetmeyecek göçmen politikalarının uygulanmasını beraberinde getirmektedir. Çifte vatandaşlık da ulus-ötesi göçmenlerin vatandaşlık durumlarına en uygun olanı olarak kabul edilmektedir. Ancak gerek Hollanda'da gerekse diğer ülkelerde çifte vatandaşlık hakkının kaldırılması ya da sınırlandırılması, Schiller, Basch ve Blanc (1995)'in belirttiği gibi göçmenlerin var olan ulus-ötesi faaliyet alanlarının da yok sayılmasıdır. Bu özellikle günümüz göçmenlerini, bir başka ifade ile ulus-ötesi göçmenleri ve onların yaşam biçimini adeta tanımamak olarak yorumlanabilir. Birlikte yaşamının ve sosyal bütünleşmenin belki de en önemli şartı ise farklılıklara saygı duymak ve farklılıklarla birlikte yaşanabilecek bir ortam sağlamaktır. Göçmenlerin ulus-ötesi bağlarını yok saymak, onların ev sahibi ulusa aidiyetini güçlendirmeyecek ve başarılı bir sosyal bütünleşme sağlamayacaktır.

KAYNAKÇA

- Gülsün, İlhan (1974), **Sayılarla Yurtdışındaki İşçilerimiz ve Sorunlarına Ait İstatistikler**, Ankara, İİBK Yay. No. 111.
- Abadan Unat, Nermin v.d, (1975), **Göç ve Gelişme- Uluslararası İşçi Göçünün Boğazlıyan İlçesindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme**, Ankara, Ankara Üniversitesi SBF İskan ve Şehircilik Enstitüsü Yay.
- Abadan- Unat, Nermin (2006), **Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa**, İstanbul, Bilgi Üniv. Yay.
- Aksoy, Erdal (2010), “Almanya’da Yaşayan Üçüncü Kuşak Türk Öğrencilerin Kimlik Algılamaları ve Buna Bağlı Olarak Karşılaştıkları Ayrımcılık Sorunları”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Bahar 12, s. 7-38.
- Gerber, D. (2000), ‘Theories and Lives: Transnationalism and the Conceptualization of International Migrations to the United States’, **IMIS-Beiträge**, 15, 31–53.
- Çağlar, Ayşe S. (2001), “Constraining Metaphors and the Transnationalisation of Spaces in Berlin”, **Journal of Ethnic and Migration Studies**, 27(4), 601-613.
- Gelekcı, Cahit ve Köse, Ali (2009), **Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa Belçika’daki Türkler**, Ankara, Pnoenix Yay.
- Gelekcı, Cahit (2014), “Avusturya’da Yaşayan Türklerin Türkiye ile Bağları ve Evlilik Göçü”, **bilig**, Sayı 71, s. 179-204.
- Gökdere, A. Y. (1978), **Yabancı Ülkelere İşçigücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Guarnizo, Luis Eduardo, Alejandro Portes, and William Haller (2003), “Assimilation and Transnationalism: Determinants of Transnational Political Action among Contemporary Migrants 1.” **American Journal of Sociology**, 108.6 (2003), 1211-1248.
- Itzigsohn, J., Cabral, C. D., Medina, E. H., & Vazquez, O. (1999), “Mapping Dominican Transnationalism: Narrow and Broad Transnational Practices”, **Ethnic and Racial Studies**, 22(2), 316-339.
- Joppke, Christian (2007), “Beyond National Models: Civic Integration Policies for Immigrants in Western Europe”, **West European Politics**, Vol. 30, No. 1, 1 – 22.
- Kartal, Bilhan ve Alptekin, Duygu (2015), “Ulus Aşırı Göç Süreci ve Yaşlılık: Almanya’da Birinci Kuşak Türk Göçmenler”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 8(37), 595-612.
- Kaya, Ayhan ve Kentel, Ferhat (2005), **Euro-Türkler: Türkiye İle Avrupa Birliği Arasında Köprü mü Engel mi?** İstanbul, Bilgi Üniv. Yay.

Louie, Vivian (2006), "Growing up Ethnic in Transnational Worlds: Identities Among Second-Generation Chinese and Dominicans", **Identities: Global Studies in Culture and Power**, 13(3), 363-394.

Maas, Willem (2010), "Citizenship And Immigrant Integration In The Netherlands", in Adam Luedtke (ed.) **Migrants and Minorities: The European Response**, <http://www.yorku.ca/maas/Maas2010c.pdf> (Erişim Tarihi: 26 Mart 2017).

Nora, Pierre (2006), **Hafıza Mekanları**, Çev. Mehmet Emin Özcan, Ankara, Dost.

Portes, Alejandro (2001), "Introduction: The Debates and Significance of Immigrant Transnationalism", **Global Networks**, 1: 181-194.

Portes, Alejandro (1996), "Transnational Communities: Their Emergence and Significance in the Contemporary World-System", **Contributions in Economics and Economic History**, 151-168.

Portes, Alejandro (1999), "Conclusion: Towards a New World-the Origins and Effects of Transnational Activities", **Ethnic and Racial Studies**, 22(2), 463-477.

Portes, Alejandro (2003), "Conclusion: Theoretical Convergencies and Empirical Evidence in the Study of Immigrant Transnationalism", **International Migration Review**, 37(3), 874-892.

Portes, Alejandro, Guarnizo, Luis E.; LANDOLT, Patricia (1999), "The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field", **Ethnic And Racial Studies**, 22(2), 217-237.

Portes, Alejandro, Guarnizo, Luis E & Haller, William J (2002), "Transnational Entrepreneurs: An Alternative form of Immigrant Economic Adaptation", **American Sociological Review**, 278-298.

Schiller, Nina Glick; Fouron, Georges (1998), "Transnational Lives and National Identities: The Identity Politics of Haitian Immigrants", **Comparative Urban and Community Research**, 6, 130-161.

Schiller, N. G., Basch, L., & Blanc, C. S. (1995). From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration. *Anthropological Quarterly*, 48-63.

Sırkeci, İbrahim; Şeker, Betül Dilara; Çağlar, Ali (2015), **Turkish Migration, Identity and Integration**, Turkish Migration Series, Transnational Press London.

SNEL, Erik; Engbersen, Godfried; Leerkes, Arjen. (2006), "Transnational Involvement and Social Integration", **Global Networks**, 6(3), 285-308.

Smith, Michael Peter (2005), "Transnational Urbanism Revisited." **Journal of Ethnic and Migration Studies**, 31, 2, 235-244.

Sözen, Edibe (2000), “Avrupa’da İkinci ve Üçüncü Kuşak Türk Gençliği”, **Türkiye’de ve Avrupa’da Gençlik**, Ankara, TDV, Konrad Adenauer Vakfı Yay. 86-94.

Subaşı, Necdet (2005), “Entegrasyon Politikalarında Yeni Arayışlar: Avrupa İslam’ı”, **Avrupa’da İslâm**, Ed. Kadir Canatan, İstanbul, Beyan Yay., s. 38-66.

Şahin, Birsen (2009), “İşçilikten İşverenliğe Zorlu/Zorunlu Yolculuk”, **Yurtdışındaki Türkler: 50. Yılında Göç ve Uyum**, Ed. Murat Erdoğan, Ankara, Orion Yay. s. 589-597.

Şahin Kütük, Birsen (2012), “Almanya’daki Etnik Ekonomilere İşçi Göçü Olarak Ulus Ötesi Evlilikler”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları**, Sayı. 16, s. 173-190.

Şahin Kütük, Birsen (2015), “Hollanda’da Yaşayan Türklerde Kimlik ve Ulus-ötesi Medya Kullanımı”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları**, Sayı. 22, s. 203219.

Şahin Kütük, Birsen (2016), “Hollanda’da Yaşayan Türklerin Geri Dönüş Konusundaki Niyetleri”, **Edebiyat Fakültesi Dergisi**,33(1): 113-124.

Şen, Faruk (2007), **Euro-Türkler Almanya’da Türk Varlığı ve Geleceği**, İstanbul, Günizi Yay.

van Huis, M. Han, N. & Croes, M. (2007), “Migration of the Four Largest Cities in the Netherlands. Statistics Netherlands Department of Population” (Erişim Tarihi 26.10. 2007). <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/24BAD693-1CB9-4D14-9BC8-FA94A87F6727/0/migration.pdf>.

Yaman, Gülhan (2012), “Göçmen İlişkiler Ağının Ulus-ötesi Göçe Etkisi: Belçika’daki Emirdağlılar Örneği”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 21, s. 281-299.

MEDYADA KADINA YÖNELİK ŞİDDET HABERLERİNİN İÇERİK VE SUNUM AÇISINDAN ANALİZİ: Beyazgazete.com Örneği

Aylin GÖRGÜN-BARAN*
Canet TUBA SARITAŞ**
Birsan ŞAHİN-KÜTÜK***

Özet

Bu çalışmada, kadına yönelik şiddet haberlerinin medyada nasıl verildiği üzerine odaklanılmaktadır. Medyadan aktarılan şiddet haberleri, sorunun çözümüne herhangi bir katkı sağlamakta mıdır, yoksa var olan ataerkil kültürel değerleri yeniden üretmekte ve meşrulaştırmakta mıdır, sorularına yanıt aranmıştır. Bu kapsamda Türkiye’de Beyaz gazete portalında arşivlenen tüm televizyon kanallarında verilen kadına yönelik şiddet haberlerine ilişkin Haber Bültenlerinin videoları, 01 Temmuz 2011-31 Aralık 2011 tarihleri arasında altı (6) aylık bir dilimi kapsayacak biçimde içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu analiz neticesinde, medyada en çok fiziksel şiddet içeren haberlerin hemen hemen her gün verildiği ve son 6 ayda 104 haberin 41’inin kadına yönelik şiddet haberini içerdiği tespit edilmiştir. Medyada kadına yönelik şiddet haberlerinin verilmesi, şiddetin görünürlüğünü ön plana çıkarmıştır. Bu haberlerin yarısından fazlasında şiddeti uygulayandan çok, şiddete maruz kalan kadını kurbanlaştırılan tarzda haber verildiği tespit edilmiştir. Kadına yönelik şiddet haberlerinin veriliş tarzı haberin tabloid olarak yorumlanması biçiminde okunmuştur. Bu nedenle medyanın sorumlu habercilik anlayışı çerçevesinde şiddet haberlerini vermesi, şiddeti meşrulaştırıcı içerikten uzak durması ve bunun için medyada kadın bakış açısının geliştirilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Kadına yönelik şiddet, medya, haber bültenleri, şiddet haberleri, tabloid haber.*

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
İletişim: abaran@hacettepe.edu.tr

** Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
İletişim: janetsaritas@yahoo.com

*** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
İletişim: birsaahin@hacettepe.edu.tr

ANALYSIS OF NEWS ON VIOLENCE AGAINST WOMEN IN MEDIA IN TERMS OF CONTENT AND PRESENTATION: BEYAZGAZETE.COM CASE

Abstract

This study focuses on how news related to violence against women is presented in the media. We aim to determine whether such news perpetrate the existing patriarchal cultural values or if they contribute to the resolution of such problems. Video clips of news related to violence against women were subjected to content analysis. These video clips were broadcasted on all national television channels for a period of 6 months between July 1, 2011 and December 31, 2011, and archived in Beyaz Gazete portal in Turkey. Analysis results indicate that news related to physical violence were broadcasted almost every day, and that 41 out of 104 news clips during the last 6 months were related to violence against women. Broadcasting such news has increased public awareness regarding this problem. Furthermore, results indicate that, in over half of these news clips, the news were presented in such a way that they victimized the women involved rather than disclose the perpetrators of violence. The presentation style of news related to violence against women can be considered as tabloid interpretation of news. For these reasons, we recommend that the media should broadcast news on violence within the frame of responsible journalism, avoid content that perpetrates violence against women, as well as develop and strengthen a women-centric point of view to avoid these problems.

Keywords: *Violence Against Women, Media, News Bulletins, Violence News, Tabloid News..*

Giriş

İnsanlık tarihinin çatışmalarla dolu olduğu dikkate alınırca şiddetin bir çözüm aracı olarak kullanıldığını söylemek yanlış olmaz. Bu bağlamda tarihsel süreçte gerek cinsiyet açısından, gerekse toprak elde etme konusunda kullanılan şiddet, sürekli eşitsizlik yaratmıştır. Bu noktada şiddeti uygulayan ve şiddeti gören kategorilerine bakıldığında güçlünün güçsüze uyguladığı bir durumla karşılaşılmaktadır. Bu durum yapısal bir özellik göstermekte ve şiddetin şiddet doğurmasına yol açmakta ve toplumda bir şiddet döngüsünün kendisini üretmesine neden olmaktadır. Bu nedenle ataerkil kabuller şiddetin farklı biçimlerini yeniden-yeniden üretmek besleyen bir mekanizmaya bürünmektedir. Ataerkil mekanizma, “erkekliği” kadına referansla tanımlamakta ve kadına ait olan her şeyin reddine dayanarak inşa etmektedir. Bourdieu’nun (2014:15) ifadesiyle, kadınlığın kurucu ögesi

olan *bağımlı olma* aynı zamanda erkekliğin inşasında da rol oynamaktadır. Bu bağlamda kadına yönelik şiddet, gücün, kaynağın ve iktidarın göstergesine dönüşmektedir.

Ataerkil kültürel değerler kapsamında erkeğin kadına zorla sözünü dinlettirmesi de kadına yönelik şiddet kapsamındadır. Bir başka ifadeyle kadın kendi iradesinin dışında istemediği bir davranışa erkek tarafından zorlandığında (örneğin kocası, babası, ağabeyi, akraba erkekler ya da tanımadığı erkeklerin kendi sözünü dinletmek için kadına ısrarlı davranışta bulunması gibi) kadın şiddete maruz kalmaktadır (Sallan-Gül, 2013: 27).

Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından 1993 yılında düzenlenen Kadına Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılması Bildirgesinde kadına yönelik şiddet, “ister kamusal isterse özel yaşamında meydana gelsin kadınlara fiziksel, cinsel veya psikolojik zarar ve ıstırap veren veya verebilecek olan cinsiyete dayalı bir eylem, uygulama ya da bu tür eylemlerle tehdit etme, zorlama veya keyfi olarak özgürlükten yoksun bırakma” biçiminde tanımlanmaktadır (HÜNEE, 2010:19). Ertürk’e (2015: 35-36) göre şiddet, dayanağını kadın ile erkek arasındaki güç eşitsizliğinden almakta ve güçlünün güçsüz üzerine baskı kurmasına yol açmaktadır. Gördüğü şiddet sonucunda kadın bedensel ve ruhsal açıdan acı ve ıstırap yaşamaktadır. Bu ise aynı zamanda insan haklarının ihlali anlamına gelmektedir. Kadına yönelik şiddet bir başka açıdan tanımlandığında; kadınlara, yalnızca kadın oldukları için uygulanan veya kadınları etkileyen cinsiyete dayalı bir ayrımcılık ile kadının insan hakları ihlaline yol açan olarak her türlü tutum ve davranışı ifade etmektedir (Sallan-Gül, 2013: 17). Bu bağlamda şiddet, erkeğin “sözünü geçirmek, sözünü dinlettirmek” ve “çatışmayı çözüm yöntemi olarak görmek” anlamında bir erkeklik göstergesi haline gelmektedir.

Kadına yönelik şiddetin farklı biçimleri söz konusudur. Bunlar fiziksel, psikolojik, cinsel, ekonomik, kültürel ve sembolik şiddettir. Bunlardan en çok bilineni fiziksel şiddettir. *Fiziksel şiddet*; dayak başta olmak üzere darp etmek, kesici aletle yaralamak veya öldürmek, ateşli silahla yaralamak veya öldürmek, üzerine yakıcı kimyasal madde dökmek, kadının uzuvlarını (burnunu, kulağını) kesmek vb. gibi travmatik, dramatik sonuçlar doğuran bir şiddet türüdür. *Psikolojik şiddet*, kadını küçük düşürücü davranışlarda bulunma, hakaret etme, alay etme ve dalga geçme yoluyla kadını depresyona sokma, kadını annesinin

evine gitmeye zorlama, kadının bekâretini kontrol etme, ruhsal dengesini kaybedecek davranışlara zorlama biçimindedir. *Cinsel şiddet* ise kadının bedenine taciz etme, tecavüze zorlama ve tecavüz etme, ensest ilişkilerde bulunma olarak belirtilebilir. *Ekonomik şiddet*, kadının rızası olmadan malına, gelirin el koyma, ziynet eşyalarını elinden alma, bankamatik maaş kartını elinden alma, kredi ekstrelerini kontrol etme vb. gibi sıralanabilir (Görgün-Baran ve diğerleri, 2015:5; Taşdemir-Afşar 2015: 724-734; Altınay ve diğerleri, 2007: 12). *Kültürel şiddet*, Orta Doğu ülkelerinde kadın sünneti, Çin’de kız çocuklarının küçükken ayaklarını bağlama ve boynuna boyunluk geçirme, birçok ülkede ve Türkiye’de de görüldüğü üzere töre/namus cinayetleri, akraba ile evlilik/berdel evliliği, çocuk yaşta evlilik, başlık parası, Hindistan’da kocanın ölümünden sonra kadının kendini yakması vb. durumlardır; bunlar insan hakkı ihlallerini doğurduğu için şiddet sayılmaktadır. (Görgün-Baran ve diğerleri, 2013: 42; Görgün-Baran ve diğerleri, 2015: 5-6).

Sembolik şiddet ise, Bourdieu (2014: 10-12) tarafından doğrudan somut olarak şiddet içermeyen, ama bireyin kişisel haklarını engelleyen ve baskılayan belli belirsiz hissedilen bir şiddet olarak tanımlanmaktadır. Bunun içerisinde kadının davranışlarına kurallar koyma, kadını kışkırtma, kadını düşüncesinden vazgeçirme vb. gibi uygulamalar yer almaktadır. Kadına yönelik şiddet olaylarında tek bir şiddet türünü görmek mümkün değildir. Örneğin fiziksel şiddet diğer şiddet türlerinin uygulanmasına yol açabilmekte, hatta şiddeti döngüsel bir biçime sokabilmektedir. Bu yüzden kadına yönelik şiddet, kadını yaralayıcı, acı ve ıstırap verici, üzücü, örseleyici ve onarılamayan bir yara olarak görülmektedir.

Bu bağlamda kamunun düşünce ve fikirleri de medyanın gerçekleri sunma şeklinden kaçınılmaz olarak etkilenmektedir. Belirli toplumsal cinsiyete dayalı yargısal kalıpları dolduran veya vurgulayan medya, aslında toplumsal cinsiyet farkına dayanmayan, ancak toplum tarafından belirlenen rolleri kadınlara ve erkeklere yüklemektedir. Haber programlarında, televizyon dizilerinde ve video oyunlarında kadın ve erkeği karakterize eden yargısal kalıpların kullanımı yaygındır. Bazı reklamlarda çıplak ve uygun olmayan biçimde kullanarak, kadınların haysiyetini ihlal eden sayısız örnek bulunmaktadır.

Bu durumun Batı toplumlarında da benzerlik göstermesi aslında ataerkinin ideoloji olarak evrenselliğini göstermektedir. Gender Equality Commission raporuna (2015) göre, Avrupa’da toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili ilerlemeye

rağmen kadınların medya süreçlerine katılımı hala alarm vermektedir. Hem iç cephede, yani medya şirketlerinin karar verme makamlarına ve gelişmiş çalışma koşullarına erişimde, hem de dış cephede yani medya içeriğinde kadınlar sürekli temsil eksikliğinin kurbanlarıdır. Bu onları sadece eşit muamele ve fırsatlardan mahrum bırakmakla kalmıyor, aynı zamanda Avrupa'nın ekonomik ve siyasi yaşamına gittikçe artan önemli bir katkıda bulunmalarına rağmen, geleneksel rollerine hala bağlı oldukları şekilde toplum arasındaki baskıyı arttırıyor¹. Bu açıklamalar, medyanın Türkiye'deki durumu ile Avrupa'daki durumunun çok farklı olmadığını ortaya koymaktadır.

HÜNNE'nin (2015) Türkiye genelinde 2014 yılında yaptığı araştırmada kadına yönelik fiziksel şiddetin %68 olduğu belirtilmektedir. Kadın cinayetleri eylem araştırmasına göre, 2009-2013 yılları arasında, 949 kadından 453'ü (%56'sı) "ayrılma, reddedilme, kıskançlık" nedeniyle öldürülmüştür. Yine 2009-2013 yılları arasında 949 kadından 356'sının (%75'i) koca-partner ya da eski koca-eski partner tarafından öldürüldüğü belirtilmektedir (Kadın Cinayetleri Platformu 2015). Bu çalışmada ise Türkiye'de kadına yönelik şiddetin haber bültenlerinde nasıl sunulduğu ele alınmaktadır.

1. Medya ve Kadına Yönelik Şiddet

Van Zenon (1994:113-117), toplumsal gerçekliğin yalnızca kadın medyasında inşa edilmediği, aynı zamanda erkeklerin de kendilerini, kadın olmadıkları üzerinden inşa etmek için medyadan yararlandıklarını bildirmektedir. Ancak erkeklerin medyadan yararlanmaları, Connell'in (1998: 150-154) "işbirlikçi erkeklik" dediği, erkekler arasındaki gizli anlaşma ile sağlanan cinsiyetçi bir bakışla, medyada erkekliklerin görünmez kılınması biçimini, kendi erkeklik inşasında kullanmaları ile gerçekleştirmektedir.

Medya, kadına yönelik şiddet konusunda problemleri bir durum sergilemektedir. Basında kadına yönelik şiddet haberlerinin üçüncü sayfada verildiği ve aile içi şiddet konusunun çoğunlukla adli vaka ve magazinsel haber (tabloid haber) olarak yer aldığı görülmektedir. Medyada kadına yönelik şiddet

¹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., Gender Equality Commission, (2015), Handbook on the Implementation of Recommendation CM/Rec(2013)1 of the Committee of Ministers of the Council of Europe on gender Equality and Media Council of Europe, February 2015, Printed at the Council of Europe.

olgusu, toplumsal sistem ile ilgisini kuracak ve politik yönünü ortaya koyacak biçimde haberleştirilmemektedir. Dolayısıyla şiddetin önlenmesi çerçevesinde politika faaliyetlerine ilişkin haberlere de pek rastlanmamaktadır (KSGM, 2014: 4-5). Ayrıca kadına yönelik şiddet haberlerinin gazeteler üzerinden yapılan içerik analizinde Aziz ve diğerlerinin yaptığı araştırmada (1994:15-16), basının genel olarak bu tür haberlerde suç işlemeyi özendirmediği ve normların dışına çıkan haberleri “toplumu bir ayna gibi” yansıtmaktan uzak durduğu ifade edilmektedir. Çünkü basın ezber bozan haberlere girmemekte, yalnızca magazinsel yönüne vurgu yapmaktadır.

Medyanın kullanımı bireylerin kişisel amaçlarına göre değişmektedir. Bu anlamda medya toplumsal yargıların olumlu yönde değişmesi işlevine sahip olabileceği gibi, haber ve yorumları aracılığıyla mevcut toplumsal yargıları yeniden üretebilme özelliğine de sahiptir. Son yıllarda çeşitli toplumsal sorumluluk projelerinin medya tarafından desteklendiği bilinmekle birlikte köklü bir dönüşümün gerçekleştiğini söylemek pek mümkün değildir. Kadınların iletişim sistemlerine katılımında ve ulaşılabilirliğinde yaşanan eşitsizlik, medyada kadının klişe rollerle temsil edilmesi, şiddet içeren küçültücü kadın imajına sıkça yer verilmesi gibi farklı biçimlerle toplumsal cinsiyet eşitsizliği yeniden üretilmektedir. Bu bağlamda medyanın toplumda mevcut cinsiyet ayrımcılığının devamlılığını sağladığı ve mevcut eşitsizlikleri güçlendirdiği üzerinde durulmaktadır (KSGM, 2008: 5).

Çoğulcu-katılımcı demokrasilerde medya, halkın sözcülüğünü yapma, bireyleri bilgilendirme, eğitme ve eğlendirme gibi işlevlere sahip olmakla birlikte, geç kapitalist dönemde Groombridge'nin de belirttiği üzere, televizyon aynı zamanda bir satış aracı olma özelliğini de taşımaktadır. Bu açıdan televizyonun olumlu ve olumsuz birçok işlevi bulunmakla birlikte, bu işlevlerinin bireyler üzerinde standart ve mutlak bir etkisinin olduğunu söylemek güçtür (Karahan-Uslu, 2000: 21). Ancak medya aynı zamanda bir kâr sağlama aracıdır (Akdoğan, 2004: 52). İzlenme oranını artırmak ve dolayısıyla çekim merkezi olmak adına medya, haber içeriklerini magazinleştirme yoluna gidebilmektedir. Bu düşüncelerden yola çıkılarak gazetede üçüncü sayfa haberi olan kadına yönelik şiddet konusunun, televizyon kanallarının genellikle haber bültenlerinde yer almaya başlaması, medya tarafından sansasyonel haber kapsamında değerlendirilmekte ve tabloid haber kategorisine alınarak, izleyiciyi ekrana çekme ve izleme oranını artırmak amacına yönelmektedir. Böyle bir anlayış kadına yönelik şiddet

haberlerinin daha fazla izlettirilme çabası ile aslında Hall'ün vurguladığı gibi bir nevi ataerkil şiddetin hegemonyasını² sağlama anlamına gelmektedir. Medya şiddet olayında kadını mağdurlaştırırken aynı zamanda “toplumun aynası olma” adına belli görüntüleri vermektedir (Özkan, 2004:22). Böylesine bir sunum hegemonyanın inşası olarak nitelenmektedir.

Öte yandan medyanın kadın imajını, güçlü olamayan, genellikle olumsuz karakter özellikleri çerçevesinde ötekileştirerek verdiği ifade edilmektedir (Baker, 2012:316-317). Medyanın kullandığı eril dil ise kadına yönelik şiddeti meşrulaştıran bir biçime dönüşmektedir. Bu konuda Türkiye’de Radyo Televizyon Üst Kurulu ile Televizyon Yayıncıları Derneği arasında imzalanan Yayıncılık Etik İlkeleri Sözleşmesinde; “şiddeti teşvik etmemeye ve meşrulaştırmamaya özen göstermek, kadınların sorunlarına duyarlı olmak ve kadınları nesneleştirmekten kaçınmak, yayınlarda cinsiyet ayrımcılığına, aşağılama ve önyargılara yer vermemek” ifadesi yer almaktadır. Ayrıca Medya Derneği’nin hazırladığı etik ilkeler belgesinde “haberler, hiç bir şekilde kışkırtıcı veya ayrımcı bir dil kullanmamalıdır” maddesi bulunmaktadır. Gerek Radyo Televizyon Üst Kurulu ile Televizyon Yayıncıları Derneği’nin gerekse Medya Derneği’nin hazırladıkları metinlerin dili sorunludur. Öznesi gizlenerek ya da belli olmayacak biçimde üçüncü şahıslara göndermede bulunarak ifade edilen bu maddeler, (örneğin haberlerin... kışkırtıcı dil kullanmaması gibi) zihinlerin ataerkil ideoloji ile çepeçevre kuşatıldığını göstermektedir. Dolayısıyla medyada haber yapma süreci sorunlu olmakla birlikte önleyici yasaların ifadeleri de sorundur. Böylece sorunun çözümü zorlaşmaktadır. Öte yandan 1995 yılında Pekin’de düzenlenen Dördüncü Dünya Kadın Konferansında (KSGM, 1995: 238, 185-186), ilk kez medya konusu gündeme alınmış ve medyada kadınların dengeli ve klişeleşmiş olmayan görüntülerinin yaygınlaştırılması, kadınların aşağı konumda ve cinsel obje olarak sunulmasından kaçınılması, kadına ve çocuğa yönelik şiddeti önlemek için yasaların çıkartılması stratejik birer hedef olarak kabul edilmiştir. Yapılması gerekenler konusunda hükümetler ve kadının ilerlemesine ilişkin ulusal mekanizmalar sorumlu tutulmuştur. Bunların önemli gelişmeler olduğu ve hükümetlerin üzerine düşen görevleri yerine getirmesi açısından bir baskı unsuru oluşturduğu düşünülmektedir.

² Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Stevenson, N. (2006), **Medya Kültürleri, Sosyal Teori ve Kitle İletişimi**, Çev. G. Orhon-B.E. Aksoy, Ankara, Ütopya Yayınları. Ayrıca Turner, G. (2016), **İngiliz Kültürel Çalışmaları**, Çev. D. Özçetin-B. Özçetin, Ankara, Heretik Yayınları.

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada, kadına yönelik şiddetin medyada nasıl ele alındığı teori temelli nitel yaklaşımla ele alınmaktadır. Görsel sosyoloji yönteminin kullanıldığı çalışmada şiddetin medyaya yansımaları ise haber bültenleri üzerinden incelenmiştir. Araştırma kapsamında temel olarak aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Medya kadına yönelik şiddet haberlerini nasıl sunmaktadır?
2. Medyada kadına yönelik şiddet haberlerinin sunumu “tabloid haber” olarak değerlendirilebilir mi?
3. Medyada kadına yönelik şiddet haberlerinin sunumunda “medya ve şiddetin yeniden üretimi” söylenebilir mi?
4. Medya kadına yönelik şiddet haberlerini verirken bu haberlerle sosyal sorumluluk anlamında bir farkındalık yaratıyor mu?
5. Medya, kadına yönelik şiddet haberlerini verirken hazırlanan içerikler sorunun çözümüne bir katkı sağlıyor mu?
6. Sunucular bu haberleri verirken nasıl bir tarz ve dil kullanıyorlar?

Araştırmanın Veri Toplama ve Analiz Süreci

Bu kapsamda çalışmada kadına yönelik şiddetin başta haber bültenleri olmak üzere medyada daha sık görünür olduğu ve medyada ele alınan kadına yönelik şiddetin, “toplumsal farkındalığı arttırdığı” söylemi ile “kadına yönelik şiddeti normalleştirdiği” söyleminin daha yüksek sesle dile getirildiği 2011 yılındaki haber bültenleri analiz evreni olarak belirlenmiştir. Haber bültenlerinin sadece bir ya da birkaç kanalı değil, farklı kanalları içermesi açısından ise Beyaz Gazete Video arşivinin çalışmada kullanılması kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda çalışmada 2011 yılının son 6 ayına ilişkin “Beyaz Gazete Video” arşivinden tüm kanalları kapsayan haber bültenlerinde kadına yönelik şiddet haberleri analiz alanı olarak seçilmiştir. Yapılan incelemede haber bültenlerinde belirlenen tarihler arasında kadına yönelik şiddet konusuna yer veren 104 haber seçilmiş ve analizler bu haberler üzerinden yapılmıştır.

Çalışmada verileri analiz etmek için ise görsel analiz ve içerik analizi (Neuman, 2006: 466-476; Bilgin, 2006:3-28) teknikleri kullanılmıştır.

Görsel sosyoloji olarak da geçen görsel analizde fotoğraf, film ve videodan yararlanarak toplumu ve kültürü analiz ederek sosyal gerçeklik incelenmeye çalışılmaktadır (Harper, 1988: 53; Pauwels, 2010: 546). Bu çalışmada da topluma kadına yönelik şiddetin haber programları aracılığı ile sunumu ele alındığı için *görsel analiz* kullanılmıştır. Veri analizine geçilmeden önce ön hazırlık olarak kadına yönelik şiddet literatürü yeniden incelenmiş ve analiz kapsamında alınan haberler izlenmiştir. Görsel analizde teori temelli yaklaşım benimsenerek, medya ve kadına yönelik şiddetin sunumuna ilişkin literatür üzerinden haberlerin analizinde kullanılmak üzere soru formu hazırlanmıştır. Bu sorulardan yola çıkılarak medyanın, Beyaz Gazete Video arşivinden tüm televizyon kanallarını kapsayan, haber bülteninde kadına yönelik şiddet haberini verirken nasıl bir dil kullandığı, kadın ve erkek sunucuların haberi verişteki duruşlarının (jest ve mimiklerinin) nasıl olduğu, söz konusu haberin içeriğinin taşıdığı anlamın yanlı mı, objektif mi olduğu, kamuoyunu etkileme boyutu olarak yapılan protesto eylemlerini yansıtıp yansıtmadığı, şiddete uğrayan kadınların başvurabilecekleri mekanizmalara yönlendirilip yönlendirilmediği, bu konuda haber verilirken uzman kişilerin görüşlerine başvurulup vurulmadığı gibi sorular üzerinden incelenmiştir. Her bir şiddet haberi videoları defalarca izlenerek ilgili soruların altında kodlanmıştır. Bu kapsamda izlenen haber içerikleri, jest ve mimiklere ilişkin bilgiler de kodlanmıştır. Bu kodlamalar daha sonra benzer ve yakın olmaları açısından bir araya getirilerek tema ve alt temalar oluşturulmuştur. Bütün kodlamalar bittiğinde ise temalara ilişkin veriler excele aktarılmış ve bunlara ilişkin frekans ve yüzde tabloları alınmıştır.

Araştırmanın güvenilirliği açısından kodlamaların farklı kişilerce yeniden değerlendirilmesi önemlidir (Neuman, 2006: 471-473). Çalışmada kodlamalar her üç araştırmacı tarafından kontrol edilmiş ve fikir birliği sağlananlar tema haline getirilmiştir.

3. Bulgular

Medyada kadına yönelik şiddete ilişkin verilen haberlerin Temmuz-Aralık 2011 tarihleri arasında *Beyaz Gazete haber arşivi* örneği üzerinden incelendiği bu çalışmada, bu tarihler arasında 104 haber programı tespit edilmiştir (Tablo: 1). Beyaz Gazete haber arşivi yıllık olarak tüm televizyon kanallarında verilen haber görüntülerinin toplandığı bir merkez olarak işlev görmektedir. Bu durumda araştırmacıların işlerini kolaylaştırıcı bir özellik

göstermektedir. Bu haberlerin 41 tanesinde (% 39.4) *doğrudan kadına yönelik bir şiddet olayı ile ilgili haberlere*, 20 tanesinde (%19.2) *kadına karşı şiddete yönelik protesto eylemine ilişkin haberlere* yer verilmiştir. Bu kapsamda haber analizleri sonucunda, kadına yönelik şiddet haberleri bu iki ana tema altında toplanmış ve analizler de bu iki alt başlık altında verilmiştir.

Tablo 1: Temmuz-Aralık 2011 Tarihleri Arasında Beyaz TV Haber Arşivinde Bulunan Kanallara Göre Kadına Yönelik Şiddet Haberinin Sayısı

Kanal ismi	K. 7	Tv8	Trt	Star	Cnn Türk	Ntv	Tv net	Stv	Beyaz tv	Kanal D	Atv	Ülke Tv	Tgrt	K. Türk	Bugün	H. Türk	Toplam Haber Sayısı
Haber sayısı	10	5	10	4	7	1	4	3	8	3	17	2	5	15	5	5	104

3.1. Kadına Yönelik Şiddetle İlgili Haber Yapılan Olaylar

Bu birinci ana temada olaylar, öncelikle kadına yönelik şiddetle ilgili haber yapılan olayların özellikleri, sonra kadına yönelik şiddet olayının haberleştirilme şekli ve en sonunda da spikerin şiddet olayını sunuş şekli olmak üzere üç alt temada ele alınmıştır. Bu alt temalara ilişkin detaylı bilgiler aşağıdadır.

3.1.1. Kadına Yönelik Şiddetle İlgili Haber Yapılan Olayların Özellikleri

Temmuz-Aralık 2011 tarihleri arasında Beyaz Gazete (haber arşivi)'de yer alan 104 haber programı incelendiğinde, bu haberlerden 41 tanesinde kadına yönelik fiziksel şiddet haberine yer verildiği görülmüştür. Bu 41 haberin tamamı da kadına uygulanan fiziksel şiddetle ilgilidir.

Kadına yönelik şiddet olayı ile ilgili 41 haberde, şiddete uğrayan kadınların % 68.3'ü (28 kişi) dini nikahlı, %12.2'si (5 kişi) resmi nikahlı, % 9.8'i (4 kişi) boşanmış, %7.3'ü (3 kişi) bekar ve % 2.4'ü (1 kişi) partnerdir. Bu haberlerin %95'inde (39 kişi) şiddeti uygulayan kişinin cinsiyetinin erkek, %2 sinde kadın ve erkek birlikte ve %2'sinde de kodlanamamıştır. Kadına yönelik şiddet olayı ile ilgili haberlerin % 58.5'inde (24 kişi) şiddeti uygulayan kişi eş, % 22'sinde (9 Kişi) yakın ilişki içinde bulunulan partner, % 7.3'ünde (3 kişi) kadının ailesi ya da akrabaları, % 7.3'ünde (3 kişi) aile dışından

kişiler, % 2.4'ünde (1 kişi) eşin ailesi ve akrabalarıdır ve % 2.4'ünde şiddeti uygulayanın kim olduğu kodlanamamıştır. Ayrıca, bu haberlerin %80.5'inde (33 olay) şiddet eylemi tek kişi tarafından, % 17.1'inde (7 olay) 1'den fazla kişi tarafından gerçekleştirilmekte ve % 2.4'ünde (1 olay) kişi sayısı belirtilmemiştir (Tablo:2).

Kadına yönelik şiddet uygulayanların mesleğine bakıldığında, bu haberlerin 9'unda şiddeti uygulayanın mesleğine yer verilmediği görülmüştür. Söz konusu haberlerde geçen meslekler gece bekçisi, kasiyer, polis, temizlik görevlisi, yapımcı vb. olarak belirtilmiştir. Bu mesleklerin eğitim açısından ilkokul ve ortaokul mezunlarının yaptıkları işler olduğu düşünüldüğünde, şiddeti uygulayanların alt düzey mesleklere sahip oldukları söylenebilir.

Şiddet olayının mekânsal konumu açısından ilde mi, ilçede mi, gerçekleştiği konusu çok net değildir. Bu haberlerde, şiddet eyleminin %73.2'si (30 olay) ilde, % 19.5'i (8 olay) ilçede gerçekleşmekte ve % 7.3'ünde (3 olay) olayın geçtiği yer belirtilmemektedir. Olayın geçtiği yerin haberlerde il ve ilçe olarak belirtilmesi yanıltıcıdır. Çünkü olay ilçede geçmiş olsa bile haberin sunuşu esnasında ilçe belirtilmeyip olay ilçenin bağlı olduğu ilde gerçekleşmiş gibi anlatılmakta ve olay il'e mal edilmektedir. Bu veriye aynı olayın farklı kanallarda yapılan haberlerinin karşılaştırılması sonucunda ulaşılmıştır. Şiddet olayının geçtiği yer konusunda ise, şiddet eyleminin % 19.5'inin (8 olay) koca evinde, % 19.5'inin (8 olay) yakın akraba evinde, %17.1'inin sokakta (7 olay), %14.6'sının (6 olay) diğer kamusal alanda, % 9.8'inin (4 olay) adliye'de, %7.3'ünün (3 olay) kadının baba evinde, % 4.9'unun (2 olay) karakolda gerçekleştiği görülmüştür. Haberlerin %7.3'ünde (3 olay) şiddetin nerede gerçekleştiği kodlanamamıştır.

Şiddeti uygulayan kişinin kim olduğu ile şiddetin uygulandığı mekân karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, şiddeti uygulayan eş olduğunda, eşin baba evinde (1), kendi evinde (7), sokakta (4), adliyede (2), diğer kamusal alanlarda (5) ve yakın arkadaş evinde (2) şiddet uyguladığı görülmektedir. Şiddeti uygulayan kişi yakın ilişki içinde bulunan partner olduğunda, partnerin sokakta (2), adliyede (2) ve yakın arkadaş evinde (5) şiddet uyguladığı görülmektedir. (Tablo: 2). Şiddeti uygulayan kişi eş olduğunda eş en fazla kendi evinde olmak üzere, hemen hemen her yerde eşine şiddet uygulayabilmektedir. Bu noktada evin sığınacak bir

liman olarak görülmesi, en güvenli ve mahrem yer olması anlayışı (Aziz ve diğerleri, 1994: 40), muhtemel olarak suçun işlendiği mekan anlamına da gelmektedir. Bu davranış, kocanın karısını kendisine ait meta/mal görmesinin ve sahiplenmesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Şiddetin nedeni ise haberlerin %26.8’inde (11 haber) belirtilmediği için kodlanamamakta, %19.5’inde (8 haber) evi terk etme, % 14.6’ında (6 haber) kadının kolluk kuvvetlerine ve adli mercilere şikayet etmesi, % 7.3 (3 haber) ekonomik sıkıntılar (3 haber), %4.9’ünde (2 haber) erkeğin alkol kullanması, %9.8’inde (4 haber) kıskançlık, % 9.8’inde (4 haber) tartışma, %4.9’unda boşanma (2 haber), % 2.4’ünde (2 haber) aldatma olarak verilmektedir (Tablo: 2). Şiddeti uygulayan kişinin kim olduğu ve şiddetin nedeni olarak sunulan gerekçeler karşılaştırıldığında ise, şiddeti uygulayan koca olduğunda, şiddet eyleminin nedeni olarak kadının evi terk etmesi (6), kadının kolluk kuvvetlerine ve adli mercilere şikayet etmesi (6), tartışma (4), kıskançlık (3) gösterilmektedir. Şiddetin nedenine ilişkin kodlamanın yapılamaması (%26.8) şiddet haberinin içeriğinin sistematik bir biçimde hazırlanmadığı, bu durumun da haberciler tarafından tabloid haber olarak algılanmasından kaynaklandığı anlamına gelmektedir. Ancak şiddet haberlerinde erkeğin çalışmaması, alkol kullanması gibi nedenlerin eşler arasında tartışmanın yaşanmasına sebebiyet verdiği düşünülmektedir.

Gökulu ve Hosta’nın (2013:1841-1845) yaptıkları gazete analizi araştırmasında, şiddet türlerinden en çok cinayet, dayak ve tecavüz haberlerinin ilk sırada olduğu tespit edilmiş ve basın kadına yönelik şiddet haberinde şiddet içeren bir dil ve üslup kullandığı ve haberi sansasyonelleştirerek verdiği belirtilmiştir. Aynı sonuç hem Aziz ve diğerlerinin (1994:53) yaptıkları gazete haberlerinin analizinde, hem de Altun ve diğerlerinin (2007: 17) yaptıkları araştırmada, kadına yönelik fiziksel şiddet kapsamında öldürmenin birinci sırada yer aldığı belirtilmiştir. Gazeteciler bu tür haberleri, “haber değeri” taşımasına bağlamakla birlikte editörlerin bazılarının kadına yönelik haberleri “soslama yaparak” sunmaya çalıştıkları da ifade edilmektedir. Burada da haberi soslamak ya da makyajlamak tabloid haber özelliği haline getirmek demektir. Fiziksel şiddet, bizim çalışmamızda da ilk sırada gelmekte; ancak haber değerinden çok, tabloid haber özelliğine kaydırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Kadına yönelik şiddet konusunda haberin tabloid hale getirilmesi demek, haberin çarpıcı-magazinsel ve sansasyonel hale getirilerek izlenme oranının artışı

sağlamak amacını taşımak anlamına gelmektedir. İnceoğlu'na göre (2004: 12-14) ise, medyada kadına yönelik haberlerin yapılabilmesi için kadının ya tecavüze uğraması (şiddet görmesi) ya da kadını küçülten bir anlayışla birinin yuvasını yıkması gibi sansasyonel bir olaya karışması gerekir. Dolayısıyla kadına ilişkin haberlerde magazinsel söylemin egemenliğinin sürdürüldüğü ileri sürülmektedir³.

Şiddeti anlatan haberlerde şiddet eyleminin nasıl gerçekleştirildiği konusunda da bilgi verilmektedir. Bu haberlerdeki olayların % 34.1'i (14 olay) fiziksel güç (tekme, tokat), %29.3'ü (12 olay) ateşli silah, %17.1'i (7 olay) kesici alet, % 7.3'ü (3 olay) diğer araçlar, % 4.9'u (2 olay) el-kol bağlama, % 4.9'u (2 olay) yakıcı kimyasal madde (kezzap vb.) kullanılarak gerçekleştirilmiştir. 3 olayda şiddet eyleminde bu araçların birden fazlasının bir arada kullanıldığı görülmüştür. Şiddeti uygulayanın kim olduğu ve şiddet olayında kullanılan araçlar karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, şiddeti uygulayan kişi eş olduğunda, şiddet eyleminde ateşli silah (7), kesici alet (6), fiziksel güç (5), tehdit (1), yakıcı madde (1) gibi araçlar kullanılmaktadır. Şiddeti uygulayan yakın ilişki içinde bulunulan partner olduğunda, şiddet eyleminde büyük oranda fiziksel güç (5) kullanılmaktadır. Bir başka ifadeyle şiddeti uygulayan koca olduğunda kocanın, kadına yönelik şiddet eylemini gerçekleştirirken çok çeşitli araçları kullandığı anlaşılmaktadır.

Haberlerde ele alınan kadına yönelik şiddet olayının sonuçları konusunda, %46.3'ünün (19 olay) yaralanma, %31.7'sinin (13 olay) ölüm, %22'sinin ise (9 olay) darp ile sonuçlandığı saptanmıştır (Tablo: 2).

³ Bu konuda Çelik, N.B. (2000), **Televizyon Kadın ve Şiddet**, çalışmasında yerli dramalarda, güldürü programlarında, reality ve talk show'larda, yeşil çam filmlerinde, yabancı filmlerde, müzik videolarında, reklamlarda ve cinsel şiddeti yorumlama biçimlerinde medyanın haber ve olayları sansasyonel bir şekilde ve haberin izlenme kaygısı ile yapıldığına dair araştırma sonuçlarına bakılabilir. Bu çalışmada medyada cinsiyetçi bir söylemle birlikte eşitsizlik yaratan bir anlama gönderme yapıldığı belirtilmektedir.

Tablo 2: Beyaz TV Haber Arşivinde Temmuz-Aralık 2011 Tarihleri Arasında Haber Programlarında Kadına Yönelik Şiddet Haberleri Sayısal Verileri

İncelenen Toplam Haber	104 haber
Şiddet Olayı İçeren Haber Sayısı	41 (%39)
Gösterilen Şiddetin Türü	Kadına Yönelik Fiziksel Şiddet 41 haberde (%100)
Şiddeti Uygulayanın Cinsiyeti	Erkek 39 haberde (%95.1)
Şiddeti Uygulayan Kişi	Eş (koca) 24 haberde(%58.5), Partner 9 haberde(%22), Kadının Ailesi 3 haberde (%7.3), Aile Dışından Kişiler 3 haberde(%7.3),
Şiddet Uygulayan Kişi sayısı	Tek kişi 33 haberde(%80.5), Birden fazla kişi 7 haberde(%17.1)
Şiddet Uygulama Nedeni	Evi terk etme 8 haberde (%19.5), Kadının kolluk kuvvetlerine ve adli mercilere şikayet etmesi 6 haber (14.6), Ekonomik sıkıntılar 3 haber (%.7.3) Kıskançlık 4 haber(%9.8), Boşanma 2 haber, (%4.9) Aldatma 2 haber (%4.9) Alkol 2 haber (%4.9)

Şiddet olayının sonucu	<p>Yaralanma 19 olay (%46.3),</p> <p>Ölüm 13 olay (%31.7),</p> <p>Darp 9 olay (%22)</p>
Şiddet mağduru kadınların medeni durumları	<p>Dini nikahlı 28 kadın(%68.3),</p> <p>Resmi nikahlı 4 kadın (%9.8),</p> <p>Bekar 3 kadın (%7.3),</p> <p>Partner 1 kadın (%2.4)</p>

Kadına yönelik şiddet olayına çocukların şahit olması konusunda ise, şiddet eyleminin %24.4'ü (10 olay) çocukların gözü önünde gerçekleşmekte, %48.8'inde (20 olay) çocuklar bulunmamakta, %26.8'inde ise (11 olay) çocukların gözü önünde gerçekleşip gerçekleşmediği kodlanamamaktadır. Şiddeti uygulayan kişi ile şiddetin çocukların gözü önünde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği incelendiğinde, şiddeti uygulayan eş olduğunda, şiddet genellikle çocukların gözü önünde gerçekleşmektedir (10 olay).

Kadına yönelik şiddet olayı ile ilgili 41 olayın %53.7'sinde şiddet gören kadının olay sonrasındaki duruşu kodlanamamakta, %34.1'inde (14 olay) şiddet mağduru kadın güçlü, %12.2'sinde (5 olay) kadın çaresiz bir duruş sergilemektedir. Yine şiddet sonrasında ailelerin yaklaşımı konusunda ise, haberlerin % 80.5'inde (33 olay) ailelerin yaklaşımı kodlanamamakta, %17.1'inde (7 olay) ailenin kendi kızlarına sahip çıktığı, %2.4'ünde (1 olay) kendi kızlarını reddedip koca evine gönderdiği görülmektedir.

3.1.2. Kadına Yönelik Şiddet Olayının Haberleştirilme Şekli

Kadına yönelik şiddet olayı ile ilgili 41 haberin %63.4'ünde (26 haber) 1 şiddet olayına, %29.3'ünde (12 haber) 2 şiddet olayına, %7.3'ünde (3 haber) 3 ve daha fazla şiddet olayına yer verilmektedir. Yine bu haberlerin % 80'inde (32 haber) eski-geçmiş olayların görüntülerine yer verilirken, %20'sinde (18 haber) haber sadece söz konusu olayın görüntülerinden oluşmaktadır. Önceki olayların görüntülerine yer verilmesinin önceki eski

olaylar aracılığıyla şiddetin yeniden üretilmesine neden olduğu söylenebilir. Ayrıca, bu haberlerin %15.4'ünde (16 haber) 1 dakikadan az, %15.4'ünde (16 haber) 1-2 dakika, %8.7'sinde (9 haber) 2 dakikadan fazla süre ile şiddet olayının görüntüsü verilmektedir. Kadına yönelik şiddet haberinin verilmiş süresinin uzun tutulması, izleyenlerde şiddetin normalleşmesi ve şiddete karşı duyarlılığın azalması anlamına geleceği biçiminde düşünülebilir. Bu konuda benzer bir sonuca ulaşan Gökulu ve Hosta (2013: 1842) yaptıkları araştırmada kadına yönelik şiddet haberinin sıklıkla gazetelerde verildiğini ve öyküleştirildiğini, yani dramatize edildiğini, dolayısıyla sansasyonel hale getirilerek duygusallaştırıldığını tespit etmişlerdir. Aziz ve diğerleri (1994: 23) ise, bu tür haberlerin gazetelerde üçüncü sayfa haberi olarak %55.7 oranında verildiğini tespit etmişlerdir.

Kadına yönelik şiddet olayı habere dönüştürülürken müzik, olaydaki gerçek seslerin kullanımını gibi faktörler de önemlidir. Kadına yönelik şiddet olayı ile ilgili 41 haberin %63.4'ünde (26 olay) olayın arka fonunda ses nötr olarak (sadece olayı anlatma), %36.6'ünde (15 olay) acıklı bir müzikle sunulmaktadır. Arkada acıklı müzik kullanılan haberlerin sunucusu ise daha çok kadındır (%71). Bu haberlerin %57.5'inde (23 haber) sunuş esnasında kullanılan alt yazıda olayın gerçekleşme şekli ön plana çıkarken, %22.5'inde (9 haber) kadının durumu ve şiddetin kimin tarafından yapıldığı, %10.0'ında (4 haber) olayın geçtiği yer, % 7.5'inde (3 haber) kadına yönelik şiddet vurgusu, %2.5'inde mağdurun medeni durumu ön plana çıkartılmaktadır. Bu haberlerin 17'sinde ise bu ibarelerin birden fazlası yan yana kullanılmaktadır.

Kadına yönelik şiddet olayı ile ilgili haberlerde, şiddet eylemi sonucunda kadınların %51.2'sinin (21 kişi, haberde belirtilmediği için) hangi mekanizmalara başvurduğu kodlanamamakta, % 29.3'ünün (12 kişi) adli makamlara, % 9.8'inin (4 kişi) emniyet güçlerine, %9.8'inin (4 kişi) sığınma evlerine başvurduğu görülmektedir. 10 kadının şiddet eylemi sonucunda bu mekanizmaların birden fazlasına başvurduğu kodlanmıştır. Şiddetin kötü bir şey olduğuna dair mesaj verilmeden, boşanmak isteyen, adli makamlara, kolluk kuvvetlerine başvuran kadınların gördüğü şiddete yer verilmesi, adli ve idari makamlara başvurmayı teşvik edici özellikte değildir. Bu durumda olan kadınların bu haberleri izlediklerinde söz konusu makamlara duydukları güven kırılmış olmakta ve şiddet gören kadını tek başına bırakan bir konuma itmektedir. Kadının başvurusu çözüm değil, aksine devlet koruyamıyor ya da başvuranların başına neler geliyor, gibi mesajları bu tür şiddete maruz

kalan kadınların başvuru cesaretlerini kırmaya ve durumu kabullenmeye götürebilir. Aynı sonuç Altun ve diğerlerinin (2007: 19) yapmış oldukları araştırmada da ortaya konulmuş ve şiddet gören kadının şiddet sonrasında tek başına kalmasının, zihnen ve ruhen konuşacak mecalinin kalmamasına onun sesini duyuramamasına ya da şikayette bulunmamasına neden olduğu saptanmıştır.

Haberlerde şiddete uğrayan ve şiddet uygulayanın ekranlarda gösterilmesi hususunda ise, bu haberlerin %46.3'ünde (19 haber) hem fail hem mağdur, %43.92'sinde (18 haber) sadece mağdur gösterilmekte, % 9.8'i (4 haber) kodlanamamaktadır. Bu haberlerin %63.4'ünde (26 haber) mağdur daha uzun süre, %24.4'ünde (10 haber) hem fail hem mağdur aynı uzunluktaki sürelerde gösterilmekte, %7.3'ünde fail ve mağdurun gösterilme süresi kodlanamamakta ve %4.9'unda (2 haber) fail daha uzun süre gösterilmektedir. Haberin flulaştırılması hususunda, kadına yönelik şiddet olayı ile ilgili 41 haberin %87.8'inde (36 haber) şiddet mağduru ve olay doğrudan olduğu gibi açık, %7.3'ünde (3 haber) şiddet mağduru ve olay flulaştırılarak gösterilmekte ve % 2.4'ü (1 haber) kodlanamamaktadır. Şiddeti uygulayan kişinin kim olduğu ile fail ve mağdurun gösterilmesi karşılaştırılarak incelendiğinde ise, şiddeti uygulayan eş olduğunda hem fail hem mağdurun görüntülerine daha fazla yer verilirken (14), şiddeti uygulayan partner, eşin ailesi akrabaları, kadının aile ve akrabaları olduğunda genellikle sadece mağdurun görüntülerine yer verilmektedir. Bu görüntüler ise kadının kurbanlaştırılması anlamının üretilmesine neden olmaktadır. Aynı sonuç, Gökulu ve Hosta'nın (2013:1846) araştırmasında ortaya konulmuş ve basının haberi veriş şeklinin, şiddet gören kadının kadınsılığını ön plana çıkararak ve şiddete bir çeşit gizli meşruiyet kazandıran tarzda olduğu belirtilmektedir. Basının şiddete maruz kalan kadınları bazen masum, bazen savunmasız bazen de şiddete neden olabilecek tarzda gösterdiği ifade edilmektedir. Bu tür haberler, şiddet gören kadının ikinci kez şiddete maruz kalarak mağduriyet yaşamasına yol açmaktadır. Ayrıca Yegen'in (2014: 20) belirttiğine göre, kadın cinayeti haberlerinin medyada sıklıkla yer alması bu tür olayların yaygınlaşmasına ve her geçen gün artmasına neden olmaktadır. Bu konuda KSGM'nin (2008:11) hazırladığı Kadın ve Medya Ulusal Eylem Planı'nda, medyanın kadına yönelik şiddeti daha çok fiziksel şiddet olarak anladığı ve yapılan içerik analizi çalışmalarının sonuçlarına göre, şiddet haberlerini sansasyonelleştirdiği ve mizah malzemesi haline getirdiği ileri sürülmektedir. Bu bağlamda Mater ve Çalışlar (2007: 174-175) çalışmasında

başka bir konuya dikkat çekilerek, “öldürülen ve işkenceye maruz kalan kadınların başlarına böylesine çirkin bir olay gelmeseydi medyada yer alamayacaklardı şeklinde yorumlanmaktadır. Dolayısıyla kadına yönelik şiddet medyanın bir çeşit haber kaynağı olarak görülmekte ve kadının haberlerde yer alması ancak mağdur ya da kurban olması durumunda söz konusu olmaktadır.

Haberin sunuluşu esnasında şiddete uğrayan kadının daha uzun süre gösterilmesi, bu kadının teşhir edilmesine ve şiddetin nedeni ile kadının görüntüsünün eşleşmesine neden olmakta, “bakın bakın kadın şöyle yaptı, sonucu ne oldu” gibi bir eşleştirme ifadeleriyle kadının suçlanmasına ve olayın meşrulaştırılmasına neden olabilmektedir. (“Boşanmak istedi bu hale geldi, ibret alın” der gibi). Olayın flulaştırılmadan doğrudan gösterilmesi ise, şiddete uğramış kadının gözükmek istemeyeceği bir halinin kadının izni alınmadan kamuoyuna mal olmasına neden olmaktadır. Bu bir insan hakları ihlalidir ve etik değildir. Diğer taraftan, şiddete uğrayan kadının flulaştırmadan gösterilmesi, izleyen erkeklerin nasıl şiddet uygulayacaklarına dair bir çeşit yol gösterme, örnek olma, hatta kahramanlaştırma olasılığını da içerisinde barındırmaktadır. Böyle bir anlatı ise ataerkil pazarlık yaratmakta ve eril dilin yanlışlığını ortaya çıkarmaktadır. Bakthin, haber dilinin hiçbir zaman nötr olamayacağını vurgularken, eril dilin kodlarının zihinlerdeki şemalarıyla hareket edildiğini kast etmektedir. Allan ise olguların değerlerden ayrı tutulmasının imkansızlığını dile getirmekte ve haber sunumlarının yanlışlığına dikkat çekmektedir (Altun ve diğerleri, 2007: 13). Alankuş (2007: 34-35) ise haberlerde kadının yer almasının ataerkinin temsil stratejileriyle ilgili olduğunu belirtir ve bunun için kullanılan dil kültürel pratiklerle yakından bağlantılı olduğundan ataerkil dünyanın kurgusu bu dil aracılığı ile gerçekleştirir. Dolayısıyla haberin sunuluş tarzı dilin temsili ile olanaklı hale gelmektedir.

3.1.3. Spikerin Şiddet Olayını Sunuş Şekli

Kadına yönelik şiddet olayı ile ilgili 41 haberin %82.9’unda (34 haber) olay spiker tarafından ciddi, %7.3’ünde (3 haber) üzüntülü, %7.3’ünde (3 haber) kızgın olarak sunulmuştur. Spikerin cinsiyeti ile haberin sunuş şekline baktığımızda ise kızgın ve üzüntülü sunan spikerlerin daha çok kadın spikerler olduğu görülmektedir (Tablo: 3).

Tablo 3: Spikerin Cinsiyeti ile Haberi Sunuş Şekli

Spikerin Cinsiyeti		Spikerin Olayı Sunuşu			Toplam
		Ciddi	Üzüntülü	Kızgın	
Kadın	Sayı	23	3	3	29
	% Satır	79,3	10,3	10,3	100,0
	% Sütun	67,6	100,0	75,0	70,7
	% Toplam	56,1	7,3	7,3	70,7
Erkek	Sayı	11	0	1	12
	% Satır	91,7	,0	8,3	100,0
	%Sütun	32,4	,0	25,0	29,3
	% Toplam	26,8	,0	2,4	29,3
Toplam	Sayı	34	3	4	41
	% Satır	82,9	7,3	9,8	100,0
	% Sütun	100,0	100,0	100,0	100,0
	%Toplam	82,9	7,3	9,8	100,0

Haberi sunan spikerlerin %61'i (25 haber) şiddeti eleştirirken, %36.6'sı (15 haber) olayı nötr sunmakta, %2.4'ü ise (1 olay) şiddeti olumlamaktadır. Şiddeti eleştiren daha çok (%72) kadın sunuculardır. Bu haberlerden %90,2'sinde spiker (37 haber) şiddetin kötü bir şey olduğuna dair herhangi bir mesaj vermezken, %9.8'inde (4 haber) spiker şiddetin kötü bir şey olduğuna dair mesaj vermektedir. Yine şiddetin kötü olduğuna dair mesaj verenlerin çoğu da (%75) kadın spikerlerdir. Ayrıca bu haberlerin %61.0'ında (25 haber) sıklık vurgusu (haberlin tekrarlanması) yapılmakta, % 39.0'ında (16 haber) yapılmamaktadır. Sıklık vurgusunu yapanların çoğu da (%64) kadın spikerlerdir. Sıklık vurgusunun, şiddetin kötü bir şey olduğuna dair mesaj içermeyen yapılması, kadına yönelik şiddetin medya aracılığı ile normalleştirilmesi ve duyarlılık yaratmaktan çok duyarsızlaştırmaya yol açmasına neden olduğunu düşündürmektedir. Altun ve diğerlerinin (2007: 15) yaptıkları gazetelere ilişkin içerik analizinde aile içi şiddet haberlerini yazan muhabirlerin %87.5'i erkek iken, bizim çalışmamızda televizyonda kadına yönelik şiddet haberlerini sunanların çoğunlukla kadın spiker (%70.7) olduğu tespit edilmiştir. Burada da televizyonun görüntülü sunumu ve izlenmeyi gerektiren bir durum söz konusu olduğundan medya

yöneticilerinin kadın spikerleri tercih ettikleri düşünülmektedir. Bu noktada medya çalışanlarının özellikle ekranın yüzünü oluşturması bakımından kadın spikerlerin/sunucuların objeleştirilmesi gibi bir durumla da karşılaşmaktadır.

Son olarak kadına yönelik şiddet olayı ile ilgili 41 haberin % 53.8'inde (21 haber) şiddete uğrayan kadının yaşı ile ilgili herhangi bir vurgu yapılmazken, % 46.2'sinde (18 haber) genç kadın vurgusunun olduğu görülmüştür. Şiddete uğrayan kadın genç ise bu özellikle vurgulanırken, orta yaşlı ve yaşlı olduğunda yaşı dikkate alınmamakta dolayısıyla bu anlayış yaşlı olanların şiddeti görmesini normalleştirmektedir.

3.2. Kadına Yönelik Şiddeti Protesto Eden Toplumsal Eylem Haberlerinin Analizleri

İkinci tamamının içeriği, kadına yönelik şiddet haberlerinde şiddeti protesto edenlerin nasıl bir eylem gerçekleştirdiklerine ilişkindir. Temmuz-Aralık 2011 tarihleri arasında Beyaz Gazete haber arşivi örneği üzerinden kadına yönelik şiddetin incelendiği bu çalışmada, bu tarihler arasında 104 haber programından 20 tanesinin kadına yönelik şiddetle ilgili eylem haberi olduğu görülmüştür. Bu haberlerin %50'si (10 haber) yürüyüş, %10.2'si (2 haber) imza kampanyası, %10'u (2 haber) yayınlanmış bir rapor, % 5'i (1 haber) sinema filmi, tiyatro oyunu vb., % 5'i (1 haber) haberi protesto, % 5'i (1 haber) konser, % 5'i (1 haber) toplantı, konferans, % 5'i (1 haber) ise kadın dayanışmasına ilişkin diğer faaliyetlerle ilgilidir. Kadına yönelik şiddete ilişkin eylem haberlerinden, yürüyüş haberlerini veren 10 haberin 4'ünde yürüyüş eylemine katılan ünlü kişilerin görüntülerine ve onların konu ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir.

Kadına yönelik şiddetle ilgili eylem haberinin 3'ünde işbirliği ile ilgili haberlere yer verilmiştir. İşbirliği sivil toplum kuruluşları, hükümet, özel sektör ve uluslar arası kuruluşlar arasında gerçekleşmektedir. (1 STK-hükümet işbirliği haberi, 1 özel sektör-uluslar arası kuruluş işbirliği, 1 hükümet-uluslar arası kuruluş işbirliği haberine yer verilmiştir). Şiddet gören kadınların haberlerinde, şiddet olayından sonra kadınların nereye başvurabileceklerine ve hangi telefon numaralarını arayabileceklerine dair hiç bir bilgiye rastlanmamıştır. Spikerin şiddet gören kadınlara herhangi bir yönlendirmede bulunmamasının, medyanın tarafsızlığının zedelenmemesi biçiminde yorumlanması mümkün değildir. Bu ancak şiddet gören kadınları

bilinçlendirme amaçlı bir haber anlayışının olmaması ile yorumlanabilir. Altun ve diğerlerinin (2007: 31) yaptıkları araştırmada da şiddet gören kadınların hak aramaları konusunda gazetelerde bilgi verilmemesini gazeteciler, editörlerin haberin kısa yazılmasını ya da sansasyonel bir hale getirmelerini istediğinden kaynaklandığını belirtmektedirler. Oysa bu haberi gazetede okuyan ya da televizyonda izleyen şiddet gören başka bir kadına yol göstermek, yardımcı olmak bakımından haklarının ihlal edildiği noktada farkındalık yaratılması beklenilmektedir.

Sonuç

Kadın çalışmalarında kadına yönelik şiddetin bir insan hakkı ihlali olduğu sıklıkla dile getirilmektedir. Ancak bu konuda gerek Türkiye’de gerekse dünyada önleyici anlamda yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesine rağmen, kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusunda uygulamada istenilen düzeye ulaşamadığı sunulan televizyon haberlerinin çokluğundan da anlaşılmaktadır. Bu nedenle kadına yönelik şiddetin önlenmesine ilişkin sosyal politikaların oluşturulması bakımından bilimsel anlamda şiddet araştırmalarının yapılması önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, Beyaz Gazetenin video sitesi aracılığı ile tüm televizyon kanallarının haber bülteninde kadına yönelik şiddet konusu 104 haber üzerinden analiz edilmiştir. Bu haberlerin 41 tanesinde (% 39.4) doğrudan kadına yönelik bir şiddet olayı, 20 tanesinde (%19.2) kadına karşı şiddete yönelik protesto eylem haberi tespit edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre; medyanın kadına yönelik şiddet haberlerini sunarken şiddeti uzun süre göstermesi, görüntüyü tekrarlaması ve kadına yardımcı olacak bilgileri vermemesi, yönlendirici noktasından konuya bakıldığında şiddeti yeniden üreten bir mekanizma yarattığı ve şiddeti döngüsel hale getirdiği, ancak kadına yönelik şiddetin görünürlüğü de artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Görünürlük, herkesin haberdar olmasını sağlamıştır, ama bazı dezavantajları da beraberinde getirmiştir. Buna bağlı olarak ataerkil pazarlık kapsamında şiddet haberlerini verirken faili kahraman yapan ve kadını kurbanlaştıran bir eril dilin kullanıldığı, her ne kadar kadın spikerlerin haberi sunarken üzülp eleştirdikleri söz konusu olsa bile, bu noktada önlerinde yazılı olan metinleri okudukları dolayısıyla medyanın bu konudaki politikası ataerkil değerleri onaylayan bir tarzda

olduğu için sorumluluk üstlenmedikleri görülmektedir. Şiddet gören kadınları başvuracakları mercilerden haberdar etmek yerine haberi makyajlayıp, sansayonel hale getirmek ve tabloid haber kategorisinde göstermekle toplumda bir farkındalığın oluşturulması pek mümkün gözükmemektedir. Bu durumda sorunun çözümüne katkı sağlanamamakta, aksine kadına yönelik şiddete ilişkin haber, olay ve kullandıkları eril dilin kamuoyunda hegemonya oluşturmaya neden olmaktadır. Aynı zamanda. Medya yalnızca “haberi verdim, sorumluluğumu yerine getirdim” diyemez. Bu noktada kadına yönelik şiddet haberlerinin hazırlanmasında medya yöneticilerinin de dahil olduğu bir politika oluşturulmadığı için, eril dilin hakimiyeti altında medyada çalışanların konuya duyarlı davranmalarını beklemek iyimserlik olur.

Baker (2012)’in çalışmalarında da gördüğümüze benzer şekilde kadına yönelik şiddet haberlerinin medyada tabloid haber kategorisinde görülmesi, şiddet görüntülerinin süresinin uzun tutulması, olayın meşruluğunu getirmekte ve şiddeti uygulayanların cezasız kalması ya da ceza indirimine uğraması nedeniyle toplumda bir “kahraman yaratma” biçiminde değerlendirilmesi ve dolayısı ile ataerkil söylemi yeniden-yeniden üretmesi ile karşı karşıyayız. Kadına yönelik şiddetin temelinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin bulunmaması yatmaktadır. Hatta bu şiddet suçunun işlenmesi planlı, ideolojik, sistematik ve politik bir biçimde yapılmakta ve onaylatmak adına doğrudan medyaya yansıtılmaktadır. Medyadan, bu suçun ortağı olması değil, aksine sosyal sorumluluk ve insan haklarının ihmal edilmemesi anlayışı ile hareket etmesi beklenmektedir. Çünkü kadın, ataerkil egemenliğine direnç gösterdiği andan itibaren en yakınındaki erkekte şiddet görmekte, ya ölmekte ya zinciri kırıp kendine sığınacak bir yer bulmakta ya da çaresizlikle suskunlaşmaktadır. Suskunlaşmanın zararı aslında yalnızca kadına değil, tüm topluma mal olmakta ve birey olma bilincinden yoksun, sağlıklı olamayan bu kadınlar, bir değil birçok travmayı birlikte yaşamak zorunda bırakılmaktadır. Bu kadınların insan haklarının ve onurunun ihlal edilmesini yalnızca “zai olmuş yaşamlar” diyerek geçiştiremeyiz. 1979 CEDAW başta olmak üzere, 1995 Pekin Deklarasyonu ve daha sonraki 2011 yılında imzalanan İstanbul Sözleşmesi gibi uluslararası sözleşmeler kapsamında Türkiye iç-hukukunda yeni düzenlemelere gitmiş ve yasalarında değişiklikler yapmıştır. Ancak yasaların işletilmesinde karşılaşılan sorunlar bugün kadına yönelik şiddetin önlenmesi konusunda eğitim, ekonomi, aile din ve medya kurumlarında yapılacak zihniyet dönüşümüne ilişkin yoğun çalışma ve uygulamalarla mümkün gözükmemektedir.

Bu makalede sözünü ettiğimiz araştırmalar bize göstermektedir ki; ister televizyon haberlerinde, ister gazete haberlerinde, isterse yeni medya olarak adlandırılan internet haberciliğinde olsun, kadına yönelik şiddet konusunun içerik olarak haberleştirilmesinde ve sunulmasında önemli bir farklılığın olmadığıdır. Medyanın kendine özgü eril bir dilinin olduğunu, bunu daha çok haberi okutturmak-izlettirmek adına sansasyonel hale getirerek verdiğini, suçu ve faili meşrulaştırarak kadın üzerinde bir korku yarattığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede hangi tür medya olursa olsun, medyanın şiddet gören kadını sürekli mağdurlaştırma pozisyonunda göstermesi insanlarda bir yandan acıma duygusu yaratılmasına, diğer yandan ise sorunun çözümüne ilişkin her hangi bir katkı sunmamasına neden olmaktadır.

Medyada kadına yönelik şiddetin haber yapılması ve kamuoyunun aydınlatılması amacıyla duyurulması ne yazık ki şiddeti önleme veya azaltmaktan çok, şiddetin normalleştirilmesine yol açmakta, hatta kadının durumunun nerede ise şiddeti hak ettiği biçimde yorumlanmasına neden olmaktadır. Medyada kadına yönelik şiddet haberlerinin sunumunda izleyici kitlesinin heterojenliği dikkate alınırca, medyanın izlediği bu yol sorunun çözümlenemeyen ve erkeğin şiddetini meşrulaştıran bir boyuta dönüşmesine neden olmaktadır. Örneklerini bildiğimiz, Münevver Karabulut, Ayşe Paşalı, Özgecan Aslan ve daha sayamadığımız isimsiz kadınların cinayetleri halen zihinlerde olmakla birlikte, bu suçu işleyen faillerin aldıkları cezaların caydırıcı nitelikte olmaması şiddetin önlenmesinin önünde en büyük engel olarak görülmektedir. Bu nedenle kadına yönelik şiddetin önlenmesi için TBMM özel komisyonları, uluslararası kuruluşlar (BM, UNDP), Barolar başta olmak üzere kadın ve farklı cinsel yönelimli bireyleri temsil eden sivil toplum örgütleri, ilgili bakanlıklar, yerel yönetimler, özel sektör, medya kuruluşları ve üniversitelerin kadın çalışmaları merkezlerinin işbirliği gereklidir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, H. (2004), **Medyada Kadın**, İstanbul, Ceylan Yayınları.
- Alankuş, S. (2007), “Neden Kadın Odaklı Habercilik”, Hazırlayan: S.Alankuş, **Kadın Odaklı Habercilik**, İstanbul, Bia İletişim Vakfı Yayınları, s. 25-66.
- Altınay, A. ve Arat, Y. (2008), **Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet**, 2. Baskı, İstanbul, Punto Yayıncılık.
- Altun, A., Gencel-Bek, M., Esen, E. (2007), “Aile İçi Şiddet Haberlerinin Üretim Süreci ve MedyaProfesyonelleri”, **İletişim Araştırmaları**, 5 (2), s. 9-61.
- Aziz, A. Köker, E., Altun, A., Gencel, M., Tural-Küçük, N. (1994). **Medya Şiddet ve Kadın:1993 Yılında Türk Basınında Kadınlara YönelikŞiddetin Yer Alış Biçimi**, (Araştırma), KSGM Yayınları, No:81.
- Baker, Ç. (2012), **Cultural Studies, Theory and Practice**, Los Angeles/ London/New Delhi, SagePublications.
- Bilgin, N. (2006), **Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi, Teknikler ve Örnek Çalışmalar**, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Bourdieu, P. (2014), **Eril Tahakküm**, Çev. B. Yılmaz, İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- Çelik, N. B. (2000), **Televizyon Kadın ve Şiddet**, Ankara, Dünya Kitle İletişim Araştırma Vakfı Yayınları, No: 4.
- Connell, R. W. (1998), **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**, Çev. Cem Soydemir, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Ertürk, Y. (2015), **Sınır Tanımayan Şiddet, Paradigma Politika ve Pratikteki Yönleriyle Kadına Şiddet Olgusu**, İstanbul, Metis Yayınları.
- Gender Equality Commission, (2015), “Handbook on the implementation of Recommendation CM/Rec(2013)1 of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Gender Equality and Media”, **Council of Europe**, February 2015, Printedat the Council of Europe,
- Gökulu, G. ve Hosta, N. (2013), “Basında Kadına Yönelik Şiddet Haberlerinin Analizi: Hürriyet, Sabah ve Posta Gazeteleri (2005-2008)”. **International Journal of Social Science**, 6 (2)1, s. 829-1850,
- Görgün-Baran, A. Kütük-Şahin, B. Maybek, S.D. (2013), “**Kadınlara Eşleri Tarafından Gördükleri Şiddeti Meşrulaştırmaları Üzerinde Kamusal Alanın Etkisi**”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, 4 (2), s. 41-50.
- Görgün-Baran, A., Taşdemir-Afşar, S. Koca-Aritan, C. ve Güney, M. D. (2015), **Kadın Sığınaevlerine Çoklu Bakış**, **AB Suskunluğun Çılgılığı Projesi**, Ankara, Konak Kırtasiye.

Harper, Douglas (1988), “Visual Sociology: Expanding Sociological Vision”, **The American Sociologist**, Vol.19, Issue 1, March, pp. 54-70.

HÜNNE (2015), **Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması**, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.

HÜNEE (2010), **Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması**, ICON Institut Public SectorGmbh, BNB Ltd. Şirketi ve Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü, Kadın Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara.

İnceoğlu, Y. (2004), Medyada Kadın İmajı. **Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma**, Cilt: 2, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi, s.11-20.

Kadın Cinayetleri Platformu (2015), **Kadın Cinayetleri Acil Eylem Planı**, Ankara.

Karahan-Uslu, Z. (2000), **Televizyon ve Kadın**. İstanbul, Alfa Yayınları.

KSGM (1995), **Eylem Platformu ve Pekin Deklarasyonu**, Dördüncü Dünya Kadın Konferansı Pekin-Çin, 4-5 Eylül 1995, Ankara, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü,

KSGM, (2008), **Politika Dökümanı Kadın ve Medya Ulusal Eylem Planı**. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara.

KSGM (2014), **Kadın ve Medya. Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2014-2018 Yılları İçin Güncelleme Çalışması**, Ankara, Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü.

Mater, N. Çalışlar, İ. (2007), “Medyadaki Durumu Tersine Çevirmek”, Hazırlayan: S. Alankuş, **Kadın Odaklı Habercilik**, İstanbul, Bia İletişim Vakfı Yayınları, s.167-195.

Neuwmann, W. L. (2006), **Toplumsal Araştırma Yöntemleri, Nitel-Nicel Yaklaşımlar**, Cilt 2, Çev. S. Özge, İstanbul, Yayıncısı.

Pauwels, Luc (2010), “Visual Sociology Reframed: An Analytical Synthesis and Methods in Social and Cultural Research”, **Sociological Methods & Research**, Sage Pub, Vol.38 Issue 4, pp. 545-581.

Özkan, A. S. (2004), “Bir Toplumsallaştırma Aracı Olarak Medyanın Kadın İmajına Yaklaşımı”, **Kadın Çalışmalarında Disiplinlerarası Buluşma**, Cilt: 2, İstanbul, Yeditepe Üniversitesi, s.21-39.

Sallan-Gül, S. (2013), **Türkiye’de Kadın Sığınmaevleri: Erkek Şiddetinden Uzak Yaşama Açılan Kapılar mı?** İstanbul, Bağlam Yayıncılık.

Stevenson, N. (2006), **Medya Kültürleri, Sosyal Teori ve Kitle İletişimi**, Çev. G. Orhon-B.E. Aksoy, Ankara, Ütopya Yayınları.

Taşdemir-Afşar, S. (2015), “Türkiye’de Şiddetin “Kadın Yüzü”, **Sosyoloji Konferansları**, No: 52, s.715-753.

Turner, G. (2016), **İngiliz Kültürel Çalışmaları**, Çev. D. Özçetin-B. Özçetin, Ankara, Heretik Yayınları.

Yegen, C. (2014), “İnternet Haberciliğinde Kadın Cinayeti Haberlerinin Sunumu: Posta Gazetesi Örneği”, **The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC**. 4 (3), s.15-28.

Van Zenon, L. (1990), **Feminist Media Studies**, London-Thousand Oaks-New Delhi, Sage Pub.

POPÜLER BİR MEKÂN OLARAK 1980'LERDE TÜRKİYE'DE TAVERNA*

Gül AKTAŞ**

Türker TAYFUNDAĞI***

Özet

1980'li yıllar, siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlarda olduğu kadar kültürel alanda da kendine özgü karakteristik bir görünüm sergilemektedir. O dönemin siyasal, sosyal ve kültürel konjonktüründen etkilenen müzik türleri dinleyici kitlesine bağlı olarak karma bir yapı sergilemektedir. Bu bağlamda dönemin müzik piyasasında hâkim olan müzik türleri ile sanatçılar göz önüne alındığında ve söz konusu döneme ait gazete arşivleri incelendiğinde, toplumun görece geniş bir kesimi tarafından arabesk ve taverna müziğine ilginin olduğu görülmektedir. Her ne kadar arabesk ve taverna, zaman zaman dönemin gazetelerinde birlikte ele alınsa da, iki müzik türünün bir takım farklılıklar sergiledikleri söylenebilir. Müzikal altyapıları ve şarkı sözleri bir yana bırakılırsa, arabesk ve tavernanın en belirgin farklılıkları; sanatçılar, performansların icra edildiği mekânlar ve izleyici-dinleyici kitleleri olarak ifade edilebilir. Bu anlamda tavernalar, özellikle söz konusu dönemdeki popüler konumu ve bu mekânlara rağbet gösteren izleyicileri bakımından farklı bir noktada durmaktadır. Bu çalışmada, tavernaların 1980'li yıllardaki ayırt edici özellikleriyle birlikte bir sosyolojik araştırma nesnesi olarak popüler bir müzik türü olmasında baş aktör olan dinleyici kitlesinin eğilimleri de analize tabi tutulacaktır. Bu açıdan yaklaşıldığında özellikle taverna izleyicilerinin, farklılaştırıcı ve ayırt edici bir pratik olarak tavernalara katılımını belirleyen sosyo-kültürel iklim de yine araştırma nesnesi olarak ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler: Taverna, müzik, mekân, tüketim.

* Bu çalışma, "1980'ler Türkiye'sinden Bir Popüler Kültür Ögesi: Taverna Müziğini Sosyolojik Perspektifle Yeniden Okumak"(Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2017) isimli Yüksek Lisans Tezinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

İletişim: gaktas@pau.edu.tr

*** Yüksek Lisans Mezunu, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı, Sosyoloji Anabilim Dalı.

İletişim: turker@pau.edu.tr

TAVERN IN TURKEY IN THE 1980'S AS A POPULAR PLACE

Abstract

The 1980s is a distinct era in terms of cultural, political, and socio-economic phenomena. Musical genres, which were influenced by the political, social, and cultural ideals of the time, also exhibited mixed compositions depending on the listeners. In this context, considering the dominant musical genres of the age and their performers as well as analyzing newspaper archives of the concerned period, we can see that many people have shown an interest in taverns and arabesque music during that time. Although taverns and arabesque music were discussed jointly in the newspapers, it is possible to track certain differences. Apart from musical substructures and lyrical styles, the most obvious differences between arabesque music and tavern can be found in terms of the singers, the places where performances are revealed, and the audiences/listeners. In this sense, taverns occupy a distinct role in terms of their popular position in that era and the audiences who patronized such places. In this paper, we consider taverns as a sociological research object and analyze its distinctive features in the 1980s. We achieve this by examining the listeners' leading role in the ascension of taverns as a popular musical genre. In this aspect, the socio-cultural climate, which determines the attendance of tavern audiences as a differentiating and distinguishing practice, is also discussed in this paper.

Keywords: *Tavern, Music, Space, Consumption.*

Giriş

1980'li yıllar, Türkiye'de pek çok bakımdan kendine özgü karakteristik nitelik taşımaktadır. Bir bütün olarak bakıldığında; siyasal istikrarsızlık, şiddet ve kaos ortamı ile birlikte ekonomik sıkıntılar, 1970'li yılların özellikle ikinci yarısının belirleyici unsurları olarak ön plana çıkmaktadır. 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri müdahale ise, sokaklara yansıyan şiddet ve çatışma ortamını sona erdirmekle birlikte, üç yıl sürecek olan otoriter bir askeri yönetimin başlangıcı olmuştur. 1983 yılında sivil yönetime yeniden geçiş amacıyla gerçekleştirilen genel seçimler sonrasında yönetimi devralan siyasal iktidarla birlikte ise, etkileri günümüzde de çeşitli tartışmalara konu olmaya devam eden liberal politikaların uygulandığı bir süreç başlamıştır. Kısaca özetlenen tüm bu olaylar, bu çalışmanın konusunu oluşturan taverna müziğinin içinde beslendiği kültürel, siyasal ve sosyal dokuyu etnografik bir analizle irdelemeyi gerekli kılmaktadır.

Tarihsel ve toplumsal zeminde baktığımızda 80’li yıllar önemli sosyal ve kültürel değişimlerin de yaşandığı çok katmanlı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir dönemde müzik piyasası bu değişimlerden ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Müzik türlerinden biri olan arabesk, 1980 Türkiye’inde müzik piyasasına hâkim olan önemli popüler kültür ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu konuda yapılmış pek çok akademik çalışma da bunun bir göstergesi olarak okunabilir. Fakat neredeyse arabesk kadar söz konusu dönemde popüler bir diğer müzik türü olan taverna, araştırma konuları içinde daha sınırlı kalmıştır. Oysaki tavernanın, hem kaset satış rakamlarına yansıyan genel müzik piyasası içindeki konumu itibarıyla, hem de bir eğlence mekânı olarak söz konusu dönemde farklı bir sosyal ilişkiler ağı oluşturması açısından gördüğü rağbet dikkat çekici bir noktada bulunmaktadır.

1980’li yılların önemli müzik türlerinden olan arabesk müziğin akademik çalışmalara daha geniş kapsamlı yansımalarının altında modernleşmenin mekânı olan kentlerin arabeskin yaşaması ve yetişmesi için uygun yaşam alanlarını oluşturması gelir. Çünkü kırdan kente yapılan göçler, kentin sorunlarına uyum sağlamak isteyen bireyler açısından kültürel yabancılaşma, gündelik yaşama uyum sağlama, kendini ifade edebilme kanallarını farklı açılardan etkilemiştir. Kent hem bireyin ait olduğu hem de bilmediğimiz bir kültürel yapıyı içinde barındırması sebebiyle fazla tanınmayan farklı bir kültürel oluşumu izleme olanağı sağlamıştır. Kent yaşamındaki her şeyin iç içe geçmiş ve dışarıdan bakıldığında çelişkili görünen hali kentli yoksulların farklı ruh hallerine girmelerini sağlamıştır. Bu açıdan yaklaştığımızda arabesk sadece müziksel formdan öte bir “yaşam biçimi” ve dünyayı anlamlandırma tarzı oluşturduğu için kente göç etmiş olanların kendilerini kültürel olarak ifade ettikleri kültürel durumun işareti haline gelmiştir (Işık ve Erol 2002:34-96).

Buna karşın toplumun farklı bir kesimi (ki bu kentin orta ve üst sosyo-ekonomik kesimdeki bireylerini içine alır) varlığını müzik piyasasında belirli bir dönem sürdüren ve günümüzde etkisini görece yitiren taverna gibi eğlenceli ritim ve sözlerin ön planda olduğu müzik türüyle kendine sosyal ilişki ve aidiyet alanı oluşturmuştur. Belirli bir dönem popülaritesini sürdüren tavernanın kent yaşamında neden ve nasıl bir ivme kazandığına ilerleyen bölümlerde değinilmiştir. Burada dikkat çekmemiz gereken önemli bir nokta, tavernanın arabesk kadar uzun soluklu olmaması; arabesk müziğin “kente özgü kültürel bir kimliği temsil etmesi” (Işık ve Erol 2002:34) ile

açıklanabileceği gibi, tavernanın kendisini var eden, tüketen ve sürdüren sosyal sınıfın ve tarihsel sürecin geçirdiği değişim ve dönüşümüyle de ilgilidir.

Bu çalışma, 1980'li yıllarda popüler müzik türlerinden biri olan tavernanın, mekân-izleyici boyutundan taşıdığı kendine özgü karakteristik özelliğini Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyo-kültürel ve siyasal bağlamla ilişkilendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda taverna müziğinin, tarihsel ve sosyal koşullar içinde özellikle mekân bağlamında toplumsal bir sınıflandırma ve farklılaştırma pratiğine karşılık gelip gelmediği, kültür üretim mekanizmalarından biri olan müziğin eğlendirme fonksiyonunun dışında toplumsal bütünleşme ve sosyal ilişki ağlarının kurulmasında ne derece etkili olduğu sorusuna yanıt bulmayı amaçlamaktadır.

1. 1980'li Yıllar ve Türkiye

Durkheim, “bir sosyal olgunun nedenini belirleyebilmek için kendisinden önceki olgular arasında bir sorgulama-araştırma yapmamız gerekiyor” der (Durkheim 1964:110). Dolayısıyla sosyolojik bir bakış açısıyla herhangi bir araştırma nesnesi ya da olgu ele alınırken, söz konusu olgunun ortaya çıktığı tarihsel ve toplumsal koşulların da analize dâhil edilmesi, daha nesnel bir sonuca ulaşılmasına katkı sağlayabilir. Bu noktadan hareketle, taverna kültürünün kendine özgü nitelikleri ortaya konulmadan önce 1980'li yılların genel toplumsal ve siyasal atmosferinin resmedilmesi konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Karpat, özellikle 1978 ve 1979'un sert geçen kışında ülkenin yakıt sıkıntısıyla karşı karşıya kaldığını, okulların kapatıldığını, hastanelerin ısıtılamadığını ve ekonominin hızla çöktüğünü belirtmektedir. Ayrıca siyasal cinayetler ve banka soygunları artmış, yaygın terör eylemleri Türkiye'yi güvensiz bir ülke haline getirmişti. Polis, okullar, daireler, hatta iş yerleri sağ-sol, bazen dinci-laik olarak ikiye bölünüyordu (Karpat, 2014: 208). 1980 yazında Karpat'ın ifadesiyle tam bir cehennem dönen ve siyasal cinayetlerin tırmanışa geçtiği Türkiye'de, günde 20-25 kişi siyasal nedenlerle öldürülmekteydi. Ayrıca çeşitli etnik ve dini gruplar da birbirleriyle çatışmaya başlamışlardı. Tüm bunların sonucunda da ordu 12 Eylül 1980 tarihinde müdahale ederek hükümeti devirmişti (Karpat, 2014: 209).

Askeri müdahale sonucunda yönetim Milli Güvenlik Konseyi'ne geçmiş, parlamento ve hükümet feshedilmiş, milletvekili dokunulmazlıkları kaldırılmıştı (Karpat, 2014: 212). Sıkıyönetimle birlikte ise Kızılay ve Türk Hava Kurumu gibi birkaç dernek dışında dernek faaliyetleri durdurulmuş ve grev ve lokavtlar da ertelenmişti. Yasama ve yürütme yetkilerini de Milli Güvenlik Konseyi üzerine almıştı. 12 Haziran 1981'de siyasi partiler kapatılırken, eski siyasetçilerin ülkenin siyasi ve hukuki geçmişi ve geleceği hakkında sözlü ve yazılı demeç vermeleri ve makale yazmaları da yasaklanmıştı (Karpat, 2014: 213).

Bu aşamaya kadar kısaca yer verilen tüm bu olaylar, kapsam ve boyutları düşünülduğünde, toplumun bütününe etkileyen bir travma nedeni olarak ele alınabilir. Zira Krystal, doğal afetler, kazalar, savaş, politik, etnik, dini ya da cinsiyet temelli zulüm ve şiddet olayları gibi toplumsal travmaların, sadece travmayı yaşayan bireyleri değil, bu duruma doğrudan ya da dolaylı biçimde tanık olan tüm toplum kesimlerini etkileyebilecek nitelikte olduğunu söylemektedir (Çopur ve Gencer, 2015: 1). Özellikle süregelen travmatik bir durum mevcutsa (tekrarlayan afetler, savaş, terör, politik ayrımcılık, vb.), yani yaşamsal ya da ruhsal bütünlüğe yönelik tehdit son bulmuyorsa, hem travmadan doğrudan etkilenenlerde hem de toplumsal zeminde, onarılması çok daha güç yaralar açılabilir (Çopur ve Gencer, 2015: 1-2). Bu sebeple 1980'li yıllarda Türkiye'de yaşanan tüm bu olayların, bireysel ve toplumsal düzlemde neden olacağı etkileri de göz önüne almak anlamlı olacaktır.

6 Kasım 1983'te gerçekleşen genel seçimde, Turgut Özal'ın lideri olduğu Anavatan Partisi birinci parti olarak 211 milletvekili çıkarmıştır (Karpat, 2014: 216). Söz konusu seçimden itibaren, Türkiye yeniden sivil yönetimin idaresine geçmiştir. Özal'ın siyasal yaklaşımının temelini liberalleşme politikalarının oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda Özal, liberalizasyon politikaları doğrultusunda devletin ekonomide düzenleyici bir aktör olmaktan çok yol gösterici olması, devlet yerine bireyin müteşebbis olması gerektiğini savunmaktadır (Uluç, 2014: 136). Özal'ın düşüncelerini Oral ve Erdoğan da benzer biçimde aktarmaktadırlar. Onlara göre girişim özgürlüğü, Özal'ın liberalizasyon politikasının vazgeçilmez koşulunu oluşturmaktadır. Rekabete dayalı serbest pazar ekonomisi, ancak girişim özgürlüğü ile mümkün olabilir. Bunun için de devletin piyasadan çekilmesi ve yerini özel sektöre bırakması gerekmektedir (Oral ve Erdoğan, 2014: 42). Bu çalışmanın konusu gereği oldukça kısa yer verilen dönemin siyasal

iktidarının liberal yaklaşımı, kuşkusuz daha geniş bir kapsama sahiptir. Ancak uygulanan söz konusu politikaların doğrudan bazı toplumsal sonuçları da çeşitli biçimlerde dile getirilmiştir. Örneğin Vergin, bu dönem uygulanan politikaların bir sonucu olarak ve küresel gelişmelerin de etkisi ile 1970'li yıllardan itibaren iktisaden egemen bir sınıf olmakla birlikte, ekonomik gücü oranında kültürel ve siyasi bir üstünlüğe sahip olamayan Türk burjuvazisinin, 1980 sonrasında kültürel ve siyasi üstünlüğü de ele geçirmeye başlamasının, bir başka ifade ile hegemonik bir güç olmanın zeminini kazandığını ifade etmektedir (Uluç, 2014: 126).

Dolayısıyla toplum, birbirinden oldukça farklı etkilere sahip, fakat birbirini sırasıyla takip eden üç farklı süreci görece kısa bir zaman diliminde deneyimlemek zorunda kalmıştır. Bunların ilki, 1980 askeri müdahalesi öncesinde yaşanan ve sokaklara hâkim olan şiddet ortamı, ikincisi üç yıl süren askeri idare süreci ve sonuncusu da iktidarı devralan ve temel politikası liberalleşme olan siyasi iktidarın yönetimi sürecidir. Bunların tümü, etkileri bakımından taverna müziği izleyici kitlesinin oluşumuna görece zemin sağlayan süreç ve mekanizmalar olarak değerlendirilebilir. İlk iki süreç, daha önce değinildiği gibi bir toplumsal travma nedeni olarak düşünülmüştür. Dolayısıyla şiddetin son bulması ve yeniden sivil yönetime geçişle birlikte normalleşme sürecine giren toplumun bir kesiminin; söz konusu travmanın etkilerinden uzaklaşmak amacıyla görece eğlenceli bir müzik türü olan tavernaya yöneldiği değerlendirilmesini yapmak mümkün olabilir.

1983 yılındaki genel seçimle birlikte yönetime geçen siyasi iktidarın genel anlamdaki liberal politikalarını üçüncü bir süreç ve mekanizma olarak değerlendirmek mümkündür. Zira uygulanan söz konusu politikaların, Türk burjuvazisinin konumunu güçlendiren etkilerine atıfta bulunan değerlendirmelere daha önce yer verilmişti. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında belirtildiği gibi, tavernanın müzik piyasasında toplumun geniş kesiminde gördüğü talep bir yana bırakılırsa, eğlence mekânı olarak tavernaların müşteri kesiminin, belirli bir seviyenin üzerinde sosyo-ekonomik güce sahip olduğu görülmektedir. Bu çerçevede kimi çevreler tarafından, söz konusu dönemde uygulanan liberal politikaların etkisiyle güç kazandığı iddia edilen ve burjuva olarak ifade edilen sınıfın üyelerinin bir bölümünün, tavernaların müşteri kesiminin belli bir bölümünü oluşturduğu değerlendirilmesi yapılabilir. Ancak belirtmelidir ki gerek toplumu içine alan şiddet ortamı ve sonrasında gelen askeri yönetimin bireysel ve toplumsal düzlemdeki etkileri; gerekse dönemin

siyasal iktidarının uyguladığı liberal politikalar ve bunların doğurduğu sonuçlar, bu çalışmanın sorunsalı temelinde doğrudan bir neden-sonuç kapsamında ortaya konulmamıştır. Zira böyle bir tespit indirgemeci bir nitelik taşımasının yanı sıra, daha fazla nicel veriye ihtiyaç duyacaktır. Söz konusu süreç ve mekanizmalar burada daha çok, bu araştırmaya konu olan kültürel olgunun izleyici kitlesinin oluşumunda sahip oldukları nispeten kolaylaştırıcı veya zemin sağlayıcı etkileri bakımından ele alınmışlardır.

2.1980’li Yıllarda Türkiye’de Taverna Müziği

Bir müzikal ürün içinden çıktığı toplumsal yapının özelliklerini yansıtır. Bu bağlamda müzik toplumsal alanla ve anlamlarla iç içedir, özellikle kültürel anlam dünyasının anlaşılmasında önemli veriler verir. Kültürel dünyanın oluşması ise, toplumsal yapıya ve sosyo-ekonomik belirlemelere bağlıdır. Bu anlamda Türkiye’deki müziğin genel tarihi ve günümüze kadar geçirdiği evreleri toplumsal hayatın değişmesiyle ilişkilendirmek gerekir (Işık ve Erol 2002:53).

Bu çerçevede çalışma, tavernayı esas olarak 1980’li yıllarda izleyici kitlesi ile birlikte bir mekân olarak karakterize eden özellikleri analiz etmeyi amaçlamış olsa da genel itibarıyla söz konusu dönem kendi iç dinamikleriyle tavernanın bir müzik türü olarak oldukça popüler bir konuma taşınmasında etkili olmuştur. Dönemin yazılı basınında yer alan konuyla ilgili çeşitli haber metinleri ya da reklamlar incelendiğinde, bu durum açıkça görülmektedir.

Taverna müziği söz konusu olduğunda, 1980’li yıllarda ön plana çıkan ve günümüzde de hatırlanan isimlerin Arif Susam, Ümit Besen, Cengiz Kurtoğlu ve Nejat Alp olduğu ifade edilebilir. Bu ünlü isimlerin taverنالarda sahne almalarının yanı sıra; konser, tek kanallı dönemde TRT’de özellikle yılbaşı akşamları yayınlanan eğlence programları ve film gibi farklı zeminlerde de izleyicileriyle buluştukları görülmektedir. Yine aynı sanatçılarla ilgili çeşitli içeriklere, söz konusu dönemde yayınlanan haftalık ya da aylık müzik magazin dergilerinde de yer verilmiştir. Bu bağlamda tavernanın arabesk müzikle birlikte müzik piyasasındaki konumunun, bazen televizyonda yayınlanan programlarda da tartışıldığı, yine o dönem bir gazetede televizyon içeriklerine ayrılan köşede görülmektedir. Program tanıtım içeriğinde, TRT İstanbul Televizyonu tarafından hazırlanan “Türkiye’de Müzik” adlı programda, Türkiye’deki müzik türlerinin ve çeşitlerinin fazlalığının nedenlerinin, arabesk

ve taverna gibi müzik türlerinin doğuş nedenlerinin ve etkilerinin tartışılacağı bilgisi yer almaktaydı.¹ Yayından sonraki içeriğine ulaşılammakla birlikte söz konusu programın, arabesk ve taverna müziğinin o dönemki tartışılmaya değer yaygınlıklarına işaret etmesi bakımından anlamlı olduğu değerlendirilebilir.

Taverna ve arabesk müziklerinin, 1980'li yıllarda Türkiye'deki müzik piyasasına hâkim olan konumlarına işaret eden en belirgin verilerden biri olarak kaset satış rakamlarına da bakmak gerekir. Örneğin 1987 yılında Polis Radyosu'na ilişkin bir gazetede yer alan haberde aktarılan kaset satış rakamları dönemin müzik bağlamına ilişkin anlamlı bir niteliğe sahiptir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, TRT'nin yılbaşı akşamları için hazırladığı özel eğlence programları haricinde, arabesk ve taverna gibi müzik türlerine kısıtlı bir biçimde yer verdiği ve mesafeli bir duruş sergilediği söylenebilir. Polis Radyosu ise dinleyici istekleri temelinde, müzik türleri anlamında daha geniş bir içeriğe sahip yayın politikası izlemiştir. Söz konusu haberde yer alan kaset listesinde 210.000 adetlik satış rakamıyla İbrahim Tatlıses'in ilk sırada olduğu görülmektedir. Taverna müziğinin tanınan ismi Ümit Besen ise listede 150.000 adetlik satış rakamıyla yer almaktadır.² Aynı yıl gazetede yer alan bir başka kaset satış listesi ise arabesk ve taverna müziklerinin başat konumlarını daha dikkat çekici bir biçimde gözler önüne sermektedir. Haber aslında temel olarak, İbrahim Tatlıses'in bir buçuk ay gibi bir süre içerisinde bir milyon adetlik satışa ulaşan kasetinin sergilediği rekordun söz etmektedir. Ancak bu noktada, listede İbrahim Tatlıses'i takip eden isimlerin de bu çalışma bakımından dikkat çekici bir niteliğe sahip olduğu ifade edilebilir. Tüdaya ve Bergen gibi dönemin arabesk müziğinin ünlü isimlerinin 900.000'er adet satış rakamıyla listede yer aldıkları görülmektedir. Küçük Emrah ve Küçük Ceylan isimleriyle bilinen şarkıcıların da 700.000'er adet satış rakamlarına ulaştıkları, aynı listede tespit edilmiştir. Yine taverna müziğinin temsilcisi Ümit Besen de biri stüdyo diğeri konser kaydı olmak üzere iki kasetiyle de listede yer almaktadır. Bu kasetlerden biri 500.000, diğeri ise 200.000 adetlik satış rakamına ulaşmıştır.³ 1988 yılı Ağustos ayında yayınlanan bir gazete haberinde de İbrahim Tatlıses'in 500.000 adetlik satış rakamına ulaşan kasetiyle birlikte bir başka listenin en üst sırasında olduğu görülmektedir. Listedeki Orhan Gencebay 200.000 adetlik satışla yer alırken,

¹ 17 Ekim 1984 tarihli Renk adlı gazete ekinde yer alan "Türkiye'de Müzik" başlıklı haber.

² 3 Haziran 1987 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan "Polis Radyosu Şöhret Yaratıyor" başlıklı haber.

³ 17 Eylül 1987 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan "Allah Allah Bir Milyon Sattı" başlıklı haber.

taverna müziğinin temsilcileri Cengiz Kurtoğlu'nun 180.000, Nejat Alp'in ise 150.000 adetlik satış rakamlarına ulaştıkları bilgisi yer almaktadır.⁴

Satış rakamlarına yer verilmeyen, ancak "En Çok Satan LP ve Kasetler" başlığıyla Haziran 1986 tarihli gazetede yer alan bir başka listede, taverna müziğinin bilinen isimlerinden Cengiz Kurtoğlu, Nejat Alp de yer almaktadır.⁵ Benzer bir liste aynı yılın Ağustos ayında da yayınlanmış; bu defa taverna şarkıcıları Ümit Besen, Atilla Kaya ve Nejat Alp de listede diğer müzik türleri ve müzisyenlerle birlikte yer bulmuşlardır.⁶

Taverna müziğinin dönemin müzikal atmosferinde işgal ettiği konum, farklı zeminlere ilişkin örneklerle desteklenebilir. Taverna sanatçılarının haftalık dergilere konu olan söyleşileri, çeşitli etkinlikler kapsamında sahne aldıkları halk konserleri, rol aldıkları video filmler, bunlar arasında sayılabilir. Ancak yukarıda yer verilen kaset satış rakamlarıyla birlikte bunların ele alınmasının anlamlı olacağı değerlendirilmiştir. Tüm bunların ortaya koyduğu manzara, en genel anlamıyla taverna müziğinin arabeskle birlikte 1980'li yılların Türkiye'deki müzik piyasasına olan hâkimiyetini gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla taverna mekânları üzerine bir analiz gerçekleştirilmeden önce tavernanın söz konusu dönemdeki müzikal alan içerisindeki konumunun da ortaya konması, konuyu biraz daha anlaşılır kılacaktır. Eğlence mekânı olarak tavernalar da bu bağlamda değerlendirilebilir olmakla birlikte, üzerine ayrıca düşünmeyi değer kılacak farklı bir nitelik sergilemektedir.

3. Popüler Bir Mekân Olarak 1980'lerde Türkiye'de Taverna

Türkiye'de 1980'li yıllarda tavernanın popüler bir eğlence mekânı olma niteliğini dönemin çeşitli gazete haberleri ile ulaşılabilen kaset kayıtları ve video kliplerine bakarak analiz etmek mümkündür. Taverna mekânı ve izleyici kitlesi, bu çalışmada farklılaştırıcı ve ayırt edici bir pratiğe işaret etmeleri açısından da analiz nesnesi olarak seçilmişlerdir. Bu durum tüketim kavramının, nesnel işlevinin yanında sınıflandırıcı bir anlama sahip olmasıyla eşdeğer ya da benzer bir görünüm sergilemektedir.

⁴ 8 Ağustos 1988 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan "İbo'nun Rakibi Özgürlük ve Demokrasi" başlıklı haber.

⁵ 13 Haziran 1986 tarihli Milliyet Hafta gazetesinde yer alan "En Çok Satan LP ve Kasetler" başlıklı haber.

⁶ 22 Ağustos 1986 tarihli Milliyet Hafta gazetesinde yer alan "Sevilen Plak ve Kasetler" başlıklı haber.

Giddens, modernlik öncesi toplumlarda uzam ve yörenin yaygın olarak çakıştığını, çünkü insanların çoğu için toplumsal yaşamın uzamsal boyutlarının birçok açıdan mevcudiyetle, yani yerel etkinlikle belirlendiğini ifade etmektedir. Ona göre modernliğin ortaya çıkışı, uzamı, herhangi bir yüz yüze etkileşim durumundan konum olarak uzak, namevcut kişiler arasındaki ilişkileri geliştirerek, gitgide yöreden koparıp atar. Dolayısıyla Giddens'ın yaklaşımıyla mekânlar, oldukça uzak toplumsal etkilerden etkilenecek biçim kazanır. Mekânı yapılandıran yalnızca görünürde olup bitenler değildir; mekânın görünür biçimi, onun doğasını belirleyen uzaklaşmış ilişkileri örterek saklar (Giddens, 2012: 23).

Çalışmanın önceki kısımlarında, söz konusu dönemde toplumsal travmaya neden olabilecek tarihsel süreçlere ve sonrasında uygulanan liberal politikalara, tüm bu koşulların taverna izler kitlesinin oluşumundaki görece etkileri bakımından yer verilmişti. Bu bağlamda Giddens'ın ortaya koyduğu düşünce temel alındığında tüm bu dönemsel koşulların, birey ve/veya grupların şiddet ortamı sonrası bir kaçış ve rahatlama ihtiyacına karşılık gelen taverna tercihlerinde belirleyici etkenlerden biri olduğunu söylemek mümkün olabilir. Aynı zamanda söz konusu dönemde yönetimi elinde bulunduran siyasal iktidarın uyguladığı liberal politikalarla birlikte etkinliğini artıran burjuva sınıfına mensup bireylerin bir bölümünün de dönemin popüler eğlence mekânlarından biri olan tavernalara yönelimleri bu bakımdan ele alınabilir. Her iki süreç ve mekanizmanın, aynı zamanda Giddens'ın ifade ettiği ve mekândaki anlık iletişimden bağımsız olan uzaklaşmış toplumsal ilişkileri ifade ettiğini söylemek de çalışmanın bu aşamasında anlamlı olacaktır. Bu noktada ifade edilmelidir ki kaçış ve rahatlama motivasyonuna karşılık gelen taverna müziği tercihi, hem genel müzik piyasası bakımından hem de taverna mekânların tercihi bakımından ifade edilebilir. Ancak belirli bir sosyo-ekonomik düzeyin üzerinde seyreden sosyal grup veya sınıfların taverna mekânlarına yönelimini daha çok, söz konusu dönemde uygulanan liberal politikalar ve buna uyum gösterme eğilimindeki genel toplumsal atmosferle ilişkilendirmek daha anlamlı olabilir.

Tavernalar bir mekân olarak analize dâhil edildiğinde, yukarıda değinilen ikinci süreç ve mekanizma daha ön plana çıkmaktadır. Zira dönemin siyasal ve toplumsal atmosferine paralel olarak güç kazanan, belirli bir sosyo-ekonomik konum işgal eden bir sosyal grup veya sınıftan bahsedebilmek mümkündür. Bu noktadan itibaren söz konusu grup veya sınıfın mekân pratiklerindeki

olası güdülerine ilişkin teorilerin ele alınması, konuyu daha anlaşılır hale getirecektir. Bu bağlamda Aytaç, kent insanının yaşamında onun aidiyet kurduğu, bağlandığı mekânların önemli bir yer tuttuğunu belirtmektedir. Ona göre bu mekânlar yoluyla kentli yurttaşlar hayata tutunup, aidiyet, bağlanma, kimlik, özdeşlik ilişkisi kurmaktadır. Kimi zaman zevk almak, eğlenmek, sosyal aidiyet kurmak için, kimi zaman da yaşamsal zorluklardan kaçmak adına bu mekânlarda bulunmaktadır (Aytaç, 2007: 203). Dolayısıyla bu düşünce temel alındığında, kentsel mekânların görünür işlevlerinin yanı sıra, katılım gösteren bireyler açısından farklı anlamlara sahip olabileceği gizil işlevleri de vardır. Aytaç'ın değindiği yaşamsal zorluklardan kaçmak adına bireylerin bu mekanlarda bulunabilecekleri ifadesi, daha önce söz edilen Türkiye'nin söz konusu dönemde içinde bulunduğu şiddet ve devamında gelen askeri yönetim sürecinin olası nedenlerini teşkil ettiği toplumsal travma tespitiyle de ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte taverna izleyicisi kentin belirli mekanlarında bir araya gelerek iş ve aile çevresi dışında farklı bir sosyal ilişkiler ağı oluşturma, koruma ve sürdürme noktasında farklı bir amacı da gerçekleştirmektedir.

Diğer yandan mekânların başka biçimlerde kendini gösteren işlevler de taşıdıkları söz konusu olmaktadır. Aytaç kentsel mekânların, sınıf, statü, ırk, etnisite, cinsiyet gibi sosyal belirleyicilere dair işaret ve semboller attediklerini söylemektedir. Ona göre müdavimler, sınıfsal, statüsel konumlarını yansıtabilmek ya da öykündükleri statülere yükselmek amacıyla ödünç semboller ve göstergeler toplamak için buralarda toplanmaktadır (Aytaç, 2007: 204). Ayrıca Aytaç, kamusal görünürlük peşinde olan kesimlerin, sınıf yükseltme gereksinimi duyan yeni orta sınıf üyelerinin ve üst sınıfa tırmanma arzusunda olanların, kendilerini artan bir ivmeyle kamusal mekânlara attıklarını ve sahiplik durumlarını sergileyebilecekleri platformlar aramaya yöneldiklerini belirtmektedir (Aytaç, 2007: 205). Bu noktada karşımıza mekânların taşıdıkları farklı bir anlam çıkmaktadır. Bu anlam, mekânların eğlence gereksinimine karşılık gelen nesnel işlevinden farklı bir nitelik taşımaktadır. Bu durumu, mekânların taşıdığı bir simge veya gösterge işlevi olarak nitelendirmek mümkündür. Söz konusu işlev kendisini, bir grup veya sınıfın statüsüne gönderme yapan bir pratik kapsamında göstermektedir. Zira Aytaç, benzer biçimde kentteki barlar, meyhaneler, eğlence yerleri gibi birbirinden farklı ve değişik türden mekânın, kentli küçük burjuvazinin sosyalleştiği, kültürlendiği ve toplumsal kimlik edindiği yerler olma özelliği gösterdiğini ifade etmektedir (Aytaç, 2007:

220). Dolayısıyla bu çalışmanın konusunu oluşturan tavernalar, müşteri kitlesiyle birlikte genel anlamda bu perspektiften analiz edilmiştir. Dönemin yukarıda yer verilen tarihsel ve sosyal koşullarıyla birlikte, tavernaların nesnel işlevleri dışında farklı bir anlama sahip oldukları da düşünülmektedir. Bu bağlamda Aytaç'ın, kentsel mekânların fiziksel oldukları kadar, sosyal ve kültürel yönden de bir derinliği temsil ettikleri yönündeki ifadesi, bu çalışma açısından anlamlı kuramsal düşüncelerden birini oluşturmaktadır (Aytaç, 2007: 222).

Bu noktadan itibaren yukarıdaki bilgilerin ışığında, 1980'li yıllarda Türkiye'de tavernaların toplumsal ve kültürel yaşamda sahip olduğu yer ortaya konulabilir. Tavernanın müzik piyasası bağlamında taşıdığı popülariteden bahsedilmiştir. Aynı popüler konumun taverna için, mekân bağlamında da geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu çalışmanın hazırlandığı dönem için, değişen toplumsal ve kültürel yaşamla birlikte aynı popüler konumdan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla önceki bölümde olduğu gibi bu bölümde de dönemin yazılı basın materyalinden yola çıkılarak tavernanın bir mekân olarak izleyici kitlesiyle birlikte analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Tavernanın bilinen isimleri dışında, udi sanatçı olarak bilinen, yer yer Türk Sanat Müziği türü veya bu tür kapsamında değerlendirilebilecek müzikler icra eden Coşkun Sabah'ın, sahne almak için tercih ettiği öncelikli mekânın taverna olduğunu belirten bir haber, söz konusu dönemde gazetede yer almıştır.⁷ Benzer biçimde Türkçe sözlü pop müzik veya Türkçe sözlü hafif müzik tarzında seslendirdiği şarkılarıyla bilinen Akrep Nalan da 1990 tarihli bir gazetede yer alan televizyon programı tanıtım metninde, "taverna ve gece kulüplerinin yıldızı" cümlesiyle nitelendirilmiştir.⁸ Dolayısıyla söz konusu gazete metinleri temel alındığında, tavernaların yalnızca taverna müziği icra eden sanatçıların sahne aldıkları eğlence mekânları olmadıkları görülmektedir. Diğer bir ifadeyle tavernalar, müzik ve eğlence hizmetinin sunulduğu ve farklı müzik türlerinin de içerisinde icra edildiği dönemin popüler eğlence mekânları olarak ifade edilebilir. Bu durum bazen kendine has karakteristik özellikler sergileyen farklı eğlence mekânları ve müzik türleri arasında geçişler biçiminde de kendini göstermiştir. Örneğin 1990 yılına ait bir gazetede yer alan haberde, medya şirketi çalışanlarının bir

⁷ 9 Ocak 1984 tarihli Renk adlı gazete ekinde yer alan "Taverna Gibisi Yok" başlıklı haber.

⁸ 2 Kasım 1990 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan "Orhan Boranlı Dakikalar" başlıklı haber.

gazinoda taverna müziği eşliğinde eğlendikleri bilgisine yer verilmiştir.⁹ Burada yine taverna mekânında icra edilmesi beklenen taverna müziğinin, gazinoda kendisine yer bulması gibi bir durum karşımıza çıkmaktadır.

Bu haber, taverna mekânlarının izleyici kitlesinin analizi için bir başlangıç noktası oluşturabilir. Medya şirketinde görev alan sekreterlerin taverna müziği eşliğindeki eğlencelerinden yola çıkarak, benzer kurum ya da şirketlerin çalışanları için düzenledikleri çeşitli etkinlik ve eğlence organizasyonlarında, tavernaların gazinolarla birlikte alternatif popüler eğlence mekânlarından oldukları düşünülebilir. Aynı kapsamda değerlendirilebilecek başka bir haberde, bir tiyatro oyununun 100. kez sahnelenmesi nedeniyle, kadroda yer alan oyuncu ve çalışanların kutlama amacıyla bir tavernada bir araya geldikleri yazılmıştır. Tiyatronun oyuncu kadrosunda yer alan Ercan Yazgan ve Cihat Tamer'in, aynı zamanda dönemin çok izlenen "Bizimkiler" dizisinin de oyuncularını oldukları, haber metninde ayrıca belirtilmektedir.¹⁰

Diğer yandan tavernaların, spor dünyasından da müşteri ve izleyicileri olduğu görülmektedir. Örneğin, futbol maçı öncesi moral depolamak isteyen futbolcuların, eşleriyle birlikte "lüks" bir tavernada eğlendikleri haberi, 1986 tarihli bir gazetede yer almaktadır.¹¹ Benzer biçimde 1987 tarihli gazete haberinde, başka bir futbol takımının oyuncularının, maç galibiyetini kutlamak amacıyla İstanbul Tarabya'da Cengiz Kurtoğlu'nun sahne aldığı bir tavernaya gittikleri yazılmıştır.¹² Futbol hakemlerinin de derneklerinin düzenledikleri özel bir gece için, Cengiz Kurtoğlu ve Coşkun Sabah gibi ünlü isimlerin sahne aldıkları tavernaları tercih ettikleri gözlemlenebilmektedir.¹³ 1988 yılındaki bir gazetede ise, dönemin ünlü ve başarılı isimlerinden Naim Süleymanoğlu, kaldığı otelin tavernasındaki eğlencesi ve muhabirlere verdiği röportaj ile haber metninde yer almaktadır.¹⁴

⁹ 25 Aralık 1990 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan "Sekreterler Yorgunluk Attı" başlıklı haber.

¹⁰ 25 Aralık 1990 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan "Dizinin Oyuncuları Felekten Bir Gece Çaldı" başlıklı haber.

¹¹ 19 Kasım 1986 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan "Sarıyer'e Fenerbahçe Morali" başlıklı haber.

¹² 23 Şubat 1987 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan "Fenerbahçe Galibiyeti Kutladı" başlıklı haber.

¹³ 30 Ekim 1987 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan "Hakemler Gecesi Sönük Geçti" başlıklı haber.

¹⁴ 2 Ekim 1988 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan "Şampiyonumuz Evlenmeyi Düşünmüyor" başlıklı haber.

Ortaya çıkan manzaraya genel olarak bakıldığında, tavernaların 1980’li yıllardan 1990’lı yılların başlangıcına değin, Türkiye’de müzik ve eğlence alanında oldukça popüler bir konumda olduğu ve çeşitli sosyo-ekonomik kesimlerden müşteri ve izleyici kitlesine sahip olduğu görülmektedir. Perspektif biraz daha daraltıldığında ise söz konusu izleyici kitlesinin görece belirli bir ekonomik seviyenin üzerinde seyrettiği ifade edilebilir. Bu aşamada söz konusu kesimin bir bölümü için; bir eğlence mekânı olarak taverna tercihlerinde, çalışmanın önceki kısımlarında değinildiği gibi dâhil oldukları toplumsal sınıf ve kimliklerine ilişkin bir gösterge arayışının belirleyici olup olmadığı sorusu gündeme gelmektedir. Bu noktada tıpkı mekân tercihlerinin farklılaştıran, ayrıştıran ama aynı zamanda bütünleştiren işlevleri gibi, kültürel tercihler ve müzik beğenilerinin de benzer işlevlerine değinmek anlamlı olacaktır.

Bourdieu’ya göre aktörlerin bu yönde özel bir çaba göstermesine gerek olmaksızın, kültürel pratikler ayırt edici veya seçkin olabilirler (Bourdieu, 2016: 12). Baudrillard ise, Fransa bağlamında yayınlanan çeşitli haftalık ansiklopediler, müzik ve sanat yapıtları ile kendi ifadesiyle “yükselmiş sınıfların” kültürel talebini karşılayan yayınları temel alarak, bunları tüketim kavramı içerisinde tartışmaya açar. Ona göre, tüm bunların tercihi, bir yükselme göstergesi ve statü arayışı da içermektedir. Dahası bu yapıt ve yayınların tüketimi, aynı zamanda bir katılma göstergesi, potansiyel toplumsala katılma göstergesi olarak da işlev görmektedir (Baudrillard, 2016: 132-133). Tüm bunlar bir arada düşünüldüğünde, belki de Bourdieu’nun şu ifadesi konuyu anlaşılır bir biçimde özetler niteliktedir: “*Gerçekten de beğenilerimiz bizi ifade eder veya açığa vurur, yargılarımızdan, örneğin siyasal yargılarımızdan bile daha fazla biçimde*” (Bourdieu, 2016: 187). Bu noktada her iki teorisyenin düşüncelerinin benzer bir duruma işaret ettiği söylenebilir. Daha önce ifade edilen, mekânların taşıdıkları sınıflandırıcı etkiye benzer biçimde, çeşitli kültürel ürünlerin tercihi ve genel anlamda beğeniler de sınıflandırıcı bir anlama sahip olabilirler. Her iki düşünce de Fransa bağlamından yola çıkılarak ortaya konulmuş olsa da, Türkiye’de 1980’li yıllarda taverna müziği ve taverna mekânlarına yönelimin açıklanmasında, kavramsal çıkış noktaları olarak yararlanılabilecekleri düşünülebilir.

Peki, mekânlar, kültürel yayınlar ve sanat ürünleri gibi müzik de farklılaştırıcı bir anlama, daha doğru bir ifadeyle sınıflandırıcı bir işleve sahip olabilir mi? Bourdieu’ya göre hiçbir şey, insanın ait olduğu sınıfı doğrulama noktasında, yani eksiksiz biçimde sınıflandırılması açısından, müzik beğenileri kadar

belirleyici değildir (Bourdieu, 2016: 185). Hatta Bourdieu, konserin büyük burjuva kutlamalarından biri haline gelmeye eğilimli olduğunu kavramak için, konsere gitmekten ya da soylu bir enstrümanı çalmaktan daha ayırt edici, daha sınıflayıcı, yani ait olunan toplumsal sınıfa ve sahip olunan tedrisi sermayeye daha sıkıca bağlı hiçbir şey olmadığını ifade etmektedir (Bourdieu, 2016: 186). Bu bağlamda Bourdieu, beğenilerin toplumsal koşullara göre çeşitlenmesi esas alındığında, bir kişinin ait olduğu sınıfa ya da klasmanın, tıpkı sevdiği aperiatifler gibi, tercih ettiği müziklerden şaşmaz biçimde anlaşılabilirliğini söylemektedir (Bourdieu, 2016: 188). Benzer biçimde Amerikalı sosyolog David Riesman'a göre de bir müzik parçasını tüketmek, dünyada var olmanın bir yoludur. Riesman, gerçek ya da hayali olsun bir topluluk söz konusu olduğunda, önemli olanın müziğin ortaklık ve topluluk hissi uyandırması olduğunu ifade etmektedir. Bu topluluk ve ortaklık, tüketim hareketi içinde yaratılır. Yani müzik dinlerken kimse yanımızda olmasa da aslında diğerlerinin hayali olarak bulunduğu bir bağlam vardır ve bu bağlam içinde diğerleri ile bağlantı kurmak için girişimde bulunulur (Storey, 2000: 122-123). Burada da Riesman'ın, Baudrillard'ın kültür ve sanat ürünlerinin tüketimi noktasında ifade ettiği gibi; müzik tüketiminin de bir toplumsala katılma göstergesi olarak rol oynadığını ifade ettiği görülmektedir. Dolayısıyla hem Bourdieu hem de Riesman'ın düşüncelerinden yola çıkılacak olursa, müzik tercihlerinin de bir sınıflandırma ve farklılaştırma işlevine sahip olduğu söylenebilir.

Çalışmaya konu olan dönemde yayınlanmış olan gazete metinlerinden yola çıkılarak, Türkiye'de 1980'li yıllarda taverna mekânlarını tercih eden izleyici kitlesinin profiline yönelik genel ipuçları ortaya konulmuştu. Söz konusu kesim, daha önce ifade edildiği gibi, genel özellikleri itibarıyla sosyo-ekonomik olarak belirli bir seviyenin üzerinde görülmektedir. 1989 yılının ilk günlerinde yayınlanan bir gazetede yer alan haberde, yılbaşı gecesi büyük otellerin eğlence salonlarını daha çok turistlerin doldurduğu, dar gelirli yurttaşların ise tek eğlencelerinin televizyon olduğu yazılıdır. Bunun yanında, fiyatların yüksek olması nedeniyle gazino, taverna türü eğlence yerlerinin fazla rağbet görmediği de belirtilmektedir.¹⁵ Dolayısıyla bu haberin, tavernaların hitap ettiği izleyici kitlesinin sosyo-ekonomik durumuna ilişkin ipuçları verdiği düşünülebilir.

¹⁵ 2 Ocak 1989 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan "Parası Olan Eğlendi" başlıklı haber.

Kültür ve sanat ürünlerinin, müziğin ve mekânların sınıflandırıcı işlevleri; yukarıda yer verilen, 1980’li yıllarda Türkiye’de taverna mekânlarını tercih eden müşteri kitlesi ile bir araya getirildiğinde, benzer bir sınıflandırma pratiğinden söz edilebilir. Bu durağan, sabit, belirli bir toplumsal sınıfa işaret etmekten ziyade, belirli bir sosyo-ekonomik düzeyde seyreden izleyici kitlesinin, dönemin popüler kültür ürünleri içerisinde yaptıkları tercihlerle ifadesini bulan, diğer gruplardan farklılaştırıcı ama aynı zamanda kendi içlerinde bütünleştirici bir pratik olarak okunabilir. Bu tespite yönelik ipuçları, bazen söz konusu dönemde piyasaya çıkan taverna müziği türündeki kasetlerde de yakalanabilir. Örneğin Arif Susam’ın, 1984 yapımı “Tavernada Yıldönümü” isimli kasetinde yer alan ilk şarkısını seslendirmeye başlarken, tanınmış müzik yapımcılarından Şahin Özer’in ismini anons ederek eşiyile birlikte dansa davet ettiği görülmektedir. Yine aynı kasetin devam eden şarkısında sanatçı bu defa da “*Derya Bisikletlerinin çok değerli sahibi Sayın Ziya Aslan Bey ve değerli eşi; sizleri de dansa bekliyorum*” şeklindeki ifadesiyle birlikte şarkısını seslendirmeye başlamaktadır.¹⁶ Buradaki ifadeler, müşterinin, isminin yanında statüsüne işaret eden mesleki unvanına da yer verilmesi bakımından dikkat çekicidir. Bu anonslarla birlikte, izleyicinin statüsünün sergilenmesi yoluyla sınıflandırılması söz konusuysa, bir anlamda hitap ettiği müşteri kesimine işaret eden sanatçının da kendisini sınıflandırdığı bir pratikten söz edilebilir. Yine Arif Susam’ın 1989 yılında Londra’da verdiği konsere ilişkin görüntüler de taverna izleyicisinin yukarıda değinilen niteliklerine ilişkin görsel unsurlar sergilemektedir. 1980’li yılların moda anlayışını yansıtan görece şık kıyafetleriyle gözlemlenen izleyiciler, dönemin taverna eğlence anlayışını ortaya koymakla birlikte, bu çalışmanın konusu için anlamlı bir nitelik sergilemektedirler.¹⁷

Buradan hareketle, 1980’li yıllarda eğlence mekânı olarak diğer müzik türlerinin icra edildiği yerlere göre tavernalar bir takım toplumsal ilişkilerin yansımalarını bünyesinde taşıyan farklı bir görünüme sahiptir. Bireyin kentsel doku içindeki en önemli arayışlarından biri olan bir sosyal gruba ait olma ihtiyacı ve birebir iletişimin kurulduğu (gelen misafirleri isimlerini söyleyerek “onure etmek”, uzun süredir görünmediklerini ifade ederek “önemsediklerini ve unutulmadıklarını hatırlatmak”, müziği icara edenlerin birebir gelen misafirlerle ilgilenerek zaman zaman espiri yaparak “mütevazi

¹⁶ Arif Susam, Tavernada Yıldönümü (1984). <https://www.youtube.com/watch?v=GgAVI2bdf6w>

¹⁷ Arif Susam, Londra Konseri, 2. Bölüm (1989). <https://www.youtube.com/watch?v=JIIAj1b4LIM>

ve doğal ortam yaratmak” gündelik hayatın kuşku ve kaygılarından uzaklaştırmayı sağlayan önemli temalardır.

1980’li yıllarda Türkiye’de yayınlanan bazı gazetelerden elde edilen veriler ışığında genel anlamda tespit edilen taverna mekânlarının izleyici kitlesi ile kültür, sanat, müzik ürünlerinin ve mekânların taşıdıkları sınıflandırıcı anlam ve işlev bir araya getirildiğinde, karşımıza yine sınıflandırmaya işaret eden bir pratik çıkmaktadır. Bu noktadan yaklaştığımızda bir eğlence mekânı ve müzik türü olarak taverna tercihinin, dönemin popüler kültür seçenekleri arasından yapılan ve sadece bir beğeniyi ifade eden niteliği de göz ardı edilmemelidir. Çalışmanın temel tezi, ana hatlarıyla genel bir eğilimi ifade etmektedir ve göreceli bir nitelik taşımaktadır.

Sonuç

1970’li yılların sonunda etkisini artıran şiddet ortamı ve söz konusu şiddeti sonlandıran, ancak sivil parlamenter sistemi askıya alan ve otoriter bir nitelik sergileyen askeri yönetim süreci bir bütün olarak ele alındığında, toplumsal travma nedenleri olarak değerlendirilmişlerdir. Söz konusu travmanın sonraki yıllarda ortaya çıkacak kültürel tercihleri belirleyiciliği üzerinde durulmuştur. Askeri idare sonrası seçimle yönetimi devralan dönemin siyasal iktidarının uyguladığı liberalleşme temelli politikaların Türkiye’de toplumsal sınıfların yapısı üzerindeki olası etkileri temel alınarak, dolaylı da olsa yine kültürel yaşam üzerinde neden olabileceği sonuçlar önem arz etmektedir. Tüm bu süreçler, bir eğlence mekânı olarak tavernalara talep gösteren izleyici kitlesinin oluşumdaki görece etkileri ortaya koyması bakımından sosyolojik analize değer bulunmaktadır.

Kültür, sanat, müzik ürünlerinin ve mekânların, statüyü ifade eden sınıflandırıcı etkilerine ilişkin teoriler ile 1980’li yıllardaki taverna mekânının izleyici kitlesinin sosyo-ekonomik düzeyi bir arada düşünüldüğünde; söz konusu kitlenin sergilediği görece sınıflandırıcı bir pratikten söz edilebileceği görülmektedir.

Kentsel yerleşim açısından bireyleri zaman ve mekân boyutunda kimi zaman bir araya getiren kimi zaman da ayrıştıran bir takım dinamikler vardır. Bu dinamiklerden biri olan müzik türleri günümüzde sosyal medya

aracılığıyla daha geniş kitleler üzerinde etkili olurken, tarihsel akışta geçmiş dönemlere baktığımızda teknolojik donanımdan çok kentin dokusu ve kimliği ile şekillenmektedir. Bireylerin seçtiği eğlence mekânları ve eğlence biçimleri, bir arada olma beklentileri, değer paylaşımı mekânsal tercihleri de şekillendirmektedir. 1980'li yıllarda yaşanan bir takım siyasal, toplumsal ve kültürel dönüşümler kimi bireyleri daha çok gündelik yaşamın sorunları ve koşuşturmacası içine hapsederken kimi bireyleri de sorunlardan uzaklaştırma beklentisiyle farklı eğlence mekânlarına yönlendirmiştir. 1980'li yılların genel kültürel atmosferinde, izleyici kitlesi ne tür bir motivasyon temelinde seçimde bulunuyor olursa olsun, tavernanın hem bir müzik türü olarak müzik piyasasında hem de bir mekân olarak eğlence alanında, söz konusu dönemin popüler kültür tercihlerinden birini oluşturduğu görülmektedir.

Popüler kültür ürünlerinden biri olan müzik ve müzik tercihlerinin, toplumsal yapıyı analiz ederken kullanılacak önemli bir sosyal gösterge olması açısından sosyolojik bir değere sahip olduğu ve kültürel okuma yapmak için bir kaynak niteliği taşıdığı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Aytaç, Ömer (2007), “Kent Mekânlarının Sosyo-Kültürel Coğrafyası”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 17/2, 199-226.

Baudrillard, Jean (2016), **Tüketim Toplumu**, Çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Bourdieu, Pierre (2016), **Sosyoloji Meseleleri**, Çev. Filiz Öztürk, Büşra Uçar, Mustafa Gültekin, Ashı Sümer, Ankara, Heretik Basın Yayın.

Çopur Senem ve Gencer Dicle (2015), “Toplumsal Travma”, **PDB Kişisel Gelişim Yazıları**, Güz 2015.

Durkheim, Emile (1964), **The Rules of Sociological Method**, London, The Free Press of Glencoe, Collier-Macmillan Limited.

Giddens, Anthony (2012), **Modernliğin Sonuçları**, (Çev: Ersin Kuşdil), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Işık, Caner ve Erol, Nuran (2002), **Arabeskin Anlam Dünyası: Müslüm Gürses Örneği**, İstanbul, Bağlam Yayınları.

Karpat, Kemal (2014), **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları.

Oral Naciye, Erdoğan Selami (2014), “Turgut Özal Dönemi Türkiye’de Siyasal Liberalizm”, **Journal of Business Economics and Political Science**, Vol: 3, No: 6, 35-53.

Storey, John (2000), **Popüler Kültür Çalışmaları**, Çev. Koray Karaşahin, İstanbul, Babil Yayınları.

Tayfundağı, Türker (2017), “1980’ler Türkiye’sinden Bir Popüler Kültür Ögesi: Taverna Müziğini Sosyolojik Perspektifle Yeniden Okumak”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

Uluç, Vahap (2014), “Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt:12, Sayı: 23, 107-140.

GAZETELER

“Taverna Gibisi Yok”, **Renk**, 9 Ocak 1984

“Türkiye’de Müzik”, **Renk**, 17 Ekim 1984.

“En Çok Satan LP ve Kasetler”, **Milliyet Hafta**, 13 Haziran 1986.

“Sevilen Plak ve Kasetler”, **Milliyet Hafta**, 22 Ağustos 1986.

- “Sarıyer’e Fenerbahçe Morali”, **Milliyet**, 19 Kasım 1986.
- “Fenerbahçe Galibiyeti Kutladı”, **Milliyet**, 23 Şubat 1987.
- “Polis Radyosu Şöhret Yaratıyor”, **Milliyet**, 3 Haziran 1987.
- “Allah Allah Bir Milyon Sattı”, **Milliyet**, 17 Eylül 1987.
- “Hakemler Gecesi Sönük Geçti”, **Milliyet**, 30 Ekim 1987.
- “İbo’nun Rakibi Özgürlük ve Demokrasi”, **Milliyet**, 8 Ağustos 1988.
- “Şampiyonumuz Evlenmeyi Düşünmüyor”, **Milliyet**, 2 Ekim 1988.
- “Parası Olan Eğlendi”, **Milliyet**, 2 Ocak 1989.
- “Orhan Boranlı Dakikalar”, **Milliyet**, 2 Kasım 1990.
- “Dizinin Oyuncuları Felekten Bir Gece Çaldı”, **Milliyet**, 25 Aralık 1990.
- “Sekreterler Yorgunluk Attı”, **Milliyet**, 25 Aralık 1990.

İNTERNET KAYNAKLARI

Arif Susam, Tavernada Yıldönümü Kaseti (1984).

<https://www.youtube.com/watch?v=GgAVI2bdf6w> , Erişim Tarihi: 17 Haziran 2016.

Arif Susam, Londra Konseri, 2. Bölüm (1989).

<https://www.youtube.com/watch?v=JlIAj1b4LIM>, Erişim Tarihi: 17 Haziran 2016.

ŞİDDET MAĞDURU KADINLARIN SIĞINMAEVİ SONRASI DENEYİMLERİ*

Semahat Dicle MAYBEK**

Özet

Bu makalenin konusu kadın sığınmaevlerinden çıkan kadınların hayat deneyimleri ve bu bağlamda sığınmaevlerinin şiddetten uzak hayatlarında yarattığı etkilerdir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi uygulanmış olup, Türkiye'nin büyük şehirlerinden birinde yerel yönetimlere bağlı faaliyet gösteren 2 sığınmaevinden çıkmış toplamda 10 kadınla yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Araştırmada, grounded teori kullanılmış, bu bağlamda da teorik örneklem tekniği kullanılmıştır. Çalışmaya katılan kadınların büyük bir kısmının 0-12 ay öncesinde sığınmaevinden ayrıldığı tespit edilmiştir. Kadınlar ağırlıklı olarak üzüntü, korku ve endişe gibi duygularla sığınmaevinden ayrıldıklarını ifade etmişlerdir. Sığınmaevinden çıkan kadınların, toplumsal hayatta sığınmak¹ deneyimini dile getirmekten kaçınmalarına karşın, sığınmaevinde kurdukları arkadaşlık ilişkilerini devam ettirdikleri tespit edilmiştir. Sığınmaevinin katılımcılara, sığınmaevi sonrasındaki hayatlarında en büyük katkısının güven duygusu ve yeni bir yaşam olanağı sunması olduğu görülmüştür. Sığınmaevi sonrasındaki yaşamlarındaki en büyük sorunun ise ekonomik olarak destekten yoksun olmaları olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadına yönelik şiddet, kadın sığınmaevleri, sığınmaevi sonrası deneyim.

* Bu makale, Semahat Dicle Maybek'in Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Doktora Programında 2016 yılında tamamladığı “Şiddet Gören Kadınlara Açılan Kapı: Sığınmaevi ve Sonrasındaki Yaşam Stratejileri” isimli Yüksek Lisans Tezinden faydalanılarak oluşturulmuştur. Çalışma, VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuş, ancak tam metin halinde yayınlanmamıştır.

** Dr., Yenimahalle Belediyesi, Kadın Danışma Merkezi, ANKARA.

İletişim: dmaybek@gmail.com

¹ “Kadın sığınmaevi”, metinde “sığınmak” olarak da kullanılmıştır.

THE EXPERIENCES OF VIOLENCE-VICTIM WOMEN AFTER LEAVING A SHELTER

Abstract

This article aims to investigate the life experiences of victims of violence after they leave a women's shelter. It also aims to examine how living in these shelters helps create new, violence-free lives for these women. This study employed qualitative research and held semi-structured interviews with 10 women who left two different shelters. These shelters were operated by local administrations of one of the metropolitan cities of Turkey. Using theoretical sample technique, we conducted interviews at 0–12 months after the participants' departure. Most interviewees stated that they left the shelter with such feelings as sadness, fear, and anxiety. Although those women avoided voicing their shelter experiences in their social lives, in private, they continued to be friends with those they have met in the shelter. Two conclusions can be drawn. First, the biggest contribution of these shelters is that they imbue women with a sense of confidence and provide them the opportunity to have a new life. However, the major constraint of living in a shelter life is that the women are deprived of much needed economic support to begin their lives anew.

Keywords: *Violence against women, violence, women's shelter, experience after shelter.*

Giriş

Kadına yönelik şiddet yaralanma, ölüm gibi sonuçları içinde barındıran küresel bir salgın olarak değerlendirilmektedir (McFarlane, Pennings, Symes, Maddoux ve Paulson, 2014). Bu konuda hem akademi hem de uluslararası toplum son 50 yıldır araştırmalar yürütmektedir. Bu araştırmaların sonuçlarına bakıldığında ise kadına yönelik şiddetin ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile doğrudan bir ilişkisi olmadığı görülecektir (Amoakohene, 2004; Moreno vd., 2005; Chan, 2009).

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün 2014 yılında yapmış olduğu "Türkiye'de Aile İçi Şiddet Araştırması" nda Türkiye'deki evli kadınların %36'sının eşleri tarafından fiziksel şiddete maruz bırakıldığı ortaya çıkmıştır (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2014). Dünya Sağlık Örgütü'nün 2013 yılında yayınladığı araştırmasında, dünyadaki kadın cinayetlerinin yaklaşık %38'i kadının yakın partneri tarafından gerçekleştirilmiştir. Afrika'daki kadınların %36.6'sı, Amerika'daki kadınların %29.8'i, Doğu Akdeniz Bölgesindeki kadınların %37'si, Avrupa'daki kadınların %25.4'ü, Güney Doğu Asya Bölgesi'ndeki

kadınların %37.7'si ve Batı Pasifik Bölgesi'ndeki kadınların %24.6'sı hayatları boyunca en az bir partnerinden şiddet görmüştür (WHO, 2013).

Kadına yönelik şiddetle mücadele, bu konunun özel alandan çıkarılarak kamusal alanda tartışılmaya başlanmasıyla oldukça önemli yol kat etmiştir. Elbette ki bu, hemen gerçekleşmemiştir. Kapalı kapılar ardında bilinç yükseltme çalışmaları ile başlamış, sonrasında da kamusal alana taşınmıştır. Batı'daki kadın hareketinin "Özel olan/alan politiktir" sloganı, Türkiye'ye ancak 1980'lerde taşınabilmiştir. İkinci kuşak kadın hareketi olarak ifade edilen 1980-1990 arası dönem de, Türkiye'de kadınların toplumsal cinsiyetle ve ataerkillikle ilgili sorunlarının gündeme geldiği bir dönem olmuştur. 1980'li yılların en önemli başarısı ise, "Dayağa Hayır" kampanyası ve "Dayağa Karşı Dayanışma Yürüyüşü" örneklerinde olduğu gibi, kadınların sokağa çıkarak "kendi gündemini kendince belirleyebilmesi" olmuştur (Timisi ve Gevrek, 2007: 14-23).

1990'ların göze çarpan en önemli özelliği, devlet mekanizmalarının ve sivil toplumun kadına yönelik şiddetle ilgili araştırmalar için yurt dışından ekonomik destek bulmaları sebebiyle aynı platformda birlikte çalışmaya başlamaları olmuştur. Aynı dönemde, Barolar da kadın komisyonları kurmuştur. Bu bağlamda Türkiye Barolar Birliği içinde kurulan Kadın Hukuku Komisyonları ve bu komisyonların oluşturduğu bir tür çatı işlevi gören Türkiye Barolar Birliği Kadın Hakları Komisyonu son derece önemlidir (Işık, 2007: 51). Yine bu dönemde devlet kendi bünyesindeki SHÇEK'e yeni sorumluluklar yüklemiş ve yerel yönetimler kadına yönelik şiddeti önlemek için yeni birimler oluşturmuştur (Altınay ve Arat, 2008: 21).

Kadının şiddet ortamından uzaklaşmasında ve şiddetten uzak yeni bir hayat kurmasında Türkiye ve dünyada sığınmaevleri (sığınaklar) merkezi bir rol oynamaktadır. Başta Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve buraya bağlı mekanizmalar olmak üzere kadına yönelik şiddetle mücadele eden tüm resmi kuruluşların ve sivil toplum örgütlerinin şiddet mağduru kadının ve beraberindeki çocuğun güçlenme ve yetkinleşme konusunda mesleki çalışmalarını kadın bakış açısı odaklı feminist uygulamalar ile gerçekleştirmeleri hayati önem taşımaktadır. Zira kadının, sığınmaevinden çıktıktan sonra sığınmaevine dönememesi büyük oranda bu mesleki çalışmalara bağlıdır.

Kadın sığınmaevleri dünya çapında birçok akademik çalışmanın konusu olmasına rağmen (Krane & Davies, 2002; Peled & Dekel, 2010; Sallan Gül, 2013; Görgün Baran vd., 2015) sığınmaevinden çıkan kadınlar üzerine yerli araştırmaya rastlanmamış; yabancı literatürde ise sığınmaevinden çıkan kadın üzerinden yapılan araştırma (Campbell vd., 1995; Bybee & Sullivan, 2005; Grossman vd., 2010) sayısı oldukça azdır. Alandaki bu yetersizlikler nedeni ile bu çalışmada sığınmaevinden çıkan kadınların yeni yaşamlarında toplumla sosyal bütünleşmeleri ele alınmaktadır.

1. Sığınmaevi ve Sığınmaevi Sonrasındaki Yaşama İlişkin Literatür

Şiddet sonrası sığınmaevine yaşayan kadınların durumları akademik olarak da ilgi gören konular arasında yer almıştır. Bu çalışmayla bağlantılı olarak sığınmaevine ilişkin literatür partnerine dönme niyeti, sığınmaevi ve çocuklar, sığınmaevinden çıkan kadınlar başlıkları altında ele alınmıştır.

1.1. Partnerine Dönme Niyeti

Yapılan bazı çalışmalarda sığınmaevinde kalan kadınların, sonrasında partnerlerine geri dönme konusunda ne düşündükleri ve bunun ne ile ilişkisi olduğu incelenmiştir. Coop Gordon, Burton ve Porter (2004)'ın yaptıkları araştırma sonucunda kadının partnerine dönme niyetinde affetmenin, diğer değişkenlerden daha etkili olduğu ortaya çıkmış ve kadının yaşamına devam etmek istemesi ve partnerine beslediği öfkeden vazgeçmesinin bununla ilişkili olduğu görülmüştür. Ben Porat ve Ithazky (2008)'nin yaptıkları çalışmada ise eşine dönen kadınlarla sığınmaevinde kalan kadınların yaşam memnuniyeti karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Sığınmaevinden ayrılan ve eşine dönen kadınlarda yaşam memnuniyeti sağlayan faktörün sığınmaevine bağlılıkları olduğu ortaya çıkmıştır. Sığınmaevinde kalan kadınlar için ise özsaygı, güçlenme ve sığınmaevinde edindiği örgütsel kaynaklar onların yaşam memnuniyetini arttıran değişkenler olarak saptanmıştır (Ben Porat & Ithazky, 2008). Sığınmaevi sonrasında ise destek almaya devam eden kadınların büyük çoğunluğunun istismarcıya geri dönmediği de bilinmektedir (Sullivan & Baybee, 2005).

McFarlane, Pennings, Symes, Maddoux ve Paulson (2014)'ın yaptıkları çalışma sığınmaevi hizmeti alan çocuklu kadınlar ile hakkında koruyucu tedbir kararı bulunan, ancak sığınak hizmeti almayan kadınların partnerlerine

dönme kararları ve bu konudaki risk faktörleri farklılıklarını göstermektedir. Sığınakta kalan kadınların partnerlerine dönme konusunda 8 adet risk faktörü belirlenmiştir (McFarlane vd., 2014): Genç yaş, düşük eğitim düzeyi, istismarcıyla uzun bir ilişki geçmişi, cinsel istismar, toplum kuruluşlarından yararlanmama, travma sonrası stres bozukluğu, kötü fiziksel sağlık ve düşük düzeydeki duygusal destek. Koruyucu tedbir kararı alan kadınların ise istismarcılarına dönmelerini öngören 8 risk faktörü bulunmaktadır; daha yüksek eğitim seviyesi, kötü fiziksel sağlık, toplum kuruluşlarından yararlanmama, daha çok ötekileştirilme, az duygusal destek ve fiziksel istismar.

1.2. Sığınmaevleri ve Çocuklar

Sığınaklar üzerine yapılan çalışmalarda sığınmaevlerinde kalan çocuklar da bazı çalışmaların konusu olmuştur. Bu çalışmalarda çocukların sığınmaevi öncesindeki yaşamları ile sığınakta kaldıkları dönemdeki yaşam deneyimleri ve umutları ele alınmıştır. Çalışma sonucunda anneleriyle birlikte sığınmaevinde kalan çocukların sığınmaevi öncesinde yaşadıkları şiddeti bir kurban olarak anlatmadıkları, yeni yaşamlarında bir direniş stratejisi olarak ifade ettikleri görülmüştür. Bu direniş hikayesi, sığınmaevlerinin çocuklar için sadece hayal kurdukları bir yer olmadığı, aynı zamanda iyileşme alanı olduğunu ortaya çıkarmıştır (Overlien, 2011).

Sığınaklarda güçlenmeye veya iyileşmeye yönelik grup ve atölye çalışmaları genelde kadınlar üzerinden yürütülmektedir. Sığınağa gelmeden önceki hayatlarında ya şiddete maruz kalmış ya da annesine uygulanan şiddete şahit olan bu çocuklar “yaşamları” bir kenara, travmalarla yüklü bir geçmişle beraber sığınağa gelmektedirler. Anneleri şiddete maruz kalan çocukların %90’ı şiddet sırasında ebeveynleriyle ya aynı odadadır ya da yan odadır (Appelt vd., 2007). Michalak (2008)’ın yaptığı çalışma, sığınağa gelen çocukların depresif, korkmuş ve üzgün olduğunu ortaya koymuştur. Sessiz çoğunluk olan çocuklara yönelik olarak yapılacak atölye ve grup çalışmalarında belirlenecek olan temel bir konunun alt başlıklarından birini çocuğun kendi iradesi ile tercih etmesi beklenmelidir. Bu iyileştirici pedagojik çalışmalarda meslek elamanlarının sabırlı ve enerjik olmalarının çocukların çalışmaya katılımını sağlamakta olduğu ve onların üzerinde sakinleştirici etkisi bulunduğu da görülmüştür (Hiller, 2003). Ancak bu iyileştirici pedagojik çalışmalar için uygun fiziksel alan ve bu konuda eğitilmiş

meslek elemanları son derece önemlidir. Kadın Sığınakları ve Da(ya)nışma Merkezleri 10. Kurultay Sonuç Bildirgesi'nde alan çalışanları bu konunun önemine değinmişlerdir (Sığınaksız Bir Dünya, 2017).

“...Sığınaklar aynı zamanda çocuklar içindir, ancak çoğu kez çocukların ihtiyaçları yeterince göz önüne alınmamaktadır. Sığınakta kalan çocuklar birey olarak görülmeli, sığınağın fiziksel koşulları ve çalışma biçimi onların ihtiyaçlarını göz önüne alarak düzenlenmeli, onların yaşadıkları ve tanık oldukları şiddetle ilgili uzmanlaşmış bir çalışan sığınakta görevlendirilmelidir...”

Sığınaklarda çocuklar için iyi eğitilmiş meslek elemanlarının bulunması ve kadınların ihtiyaçları konusunda kreş ve etüt saatlerinin ayarlanması kadının iş hayatına girmesini ve bu sayede de bağımsız hayat sürecinin başlamasını hızlandıracaktır (Görgün Baran vd., 2015).

1.3. Sığınmaevinden Çıkan Kadınlar

Bilindiği üzere şiddet mağduru kadın ve çocukların sığınaklara giriş yaptıkları andan itibaren, kimlik bilgileri ve kendisine ve yanındaki çocuklarına ait tüm geçmiş yaşantılarına dönük öyküleri de gizlilik ilkesi kapsamında değerlendirilmektedir. Can güvenliği riskine bakılmaksızın gizlilik ve güvenliğe dair önlemler alınmakta ve gerekli risk analizleri meslek elemanları tarafından yapılmaktadır. Aynı gizlilik, kadın hakkında önleyici veya koruyucu tedbir kararı olması durumunda, kadının sığınmaevinden ayrıldığı süreçte de devam etmektedir. Türkiye’de, yüksek can güvenliği riski altında olan kadın ve çocukların kimlik bilgileri değiştirilmektedir. Tüm bu sebepler bağlı olarak sığınmaevinden ayrılan kadınlara ulaşmak hem zor, hem de kadın ve araştırmacı açısından tehlike arz edebilmektedir. Bu nedenle literatürde sığınmaevinden çıkan kadınlara dair çalışma bulmak oldukça güçtür.

Sığınmaevinden çıkan kadınlar üzerine yapılan çalışmaların onların depresyon düzeylerinin ölçülmesine ve tekrar istismara maruz kalma riskine yönelik olduğu dikkat çekmektedir. Campbell, Sullivan, Davidson II (1995)’ın yaptıkları çalışma, kadınların depresyon düzeylerinin ölçülmesine yöneliktir. Çalışmanın sonuçları, kadınların sığınmaevinden ayrıldıkları 6. ayın sonunda

depresyonun doruk yaptığını ve bunun sebebinin ise kadınların güçsüzlüğü, istismar deneyimi ve azalan sosyal destek gibi unsurlar olduğunu ortaya çıkartmıştır (Campbell vd., 1995).

Sığınmaevi sürecinden sonraki hayatlarında kadınların yeniden şiddete maruz kalmaları, bu kadınlarla çalışan meslek elemanlarının önemseydiği bir konudur. Bu konuda yapılmış bir araştırma (Bybee & Sullivan, 2005), sığınaktan ayrılan kadınların %19'unun sığınmaevinden ayrıldıktan 2 ila 3 yıllık zaman aralığında eski partneri ve/veya mevcut partner tarafından yeniden şiddete maruz bırakıldıklarını ortaya koymuştur. Aynı zamanda, kadınların istihdam edilmesi durumunda istismara uğrama risklerinin daha düşük olduğu, daha düşük istismar riski ile daha yüksek yaşam kalitesine sahip oldukları ortaya çıkmıştır (Bybee & Sullivan, 2005).

Sığınmaevi süreci sonrasında kadınların sığınmaevi içerisinde aldıkları sosyal ve ekonomik hizmetlere ulaşmaları zorlaşmaktadır. Sığınak içerisinde yeterince yetkinleşmeden çıkışı yapılan kadınlar için bu hizmetlere ulaşmak ve dolayısıyla toplumsal hayata entegre olmak daha da zor bir hale gelmektedir. Grossman, George ve Crabtree-Nelson (2010)'ın yaptıkları çalışma sonunda, sığınmaevinden hali hazırda hizmet alan kadınların sığınmaevinden çıkmış kadınlara göre hukuki desteğe, koruyucu tedbir kararına erişimlerine, bireysel danışma hizmetlerine ve yetişkin grup danışma hizmetlerine erişimlerinin yaklaşık iki kat fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda çıkan kadınların ulaşım, eğitim, sağlık ve ekonomik desteklere ulaşmalarında da ciddi azalmalar görülmektedir (Grossman vd., 2010).

2.Türkiye’de Kadın Sığınmaevleri

Türkiye’de kadın sığınmaevlerinin açılması 1980’deki kadın hareketinin en büyük ürünlerinden biridir. 1990 yılında Ankara Kadın Dayanışma Vakfı Altındağ Belediyesi işbirliği ile 3 sene sonra kapanacak ilk kadın dayanışma merkezini hayata geçirmiştir (Altınay ve Arat, 2008; Sallan Gül, 2013).

1993 yılında Mor Çatı Türkiye’nin ilk bağımsız² kadın sığınağını açmış; ancak bununla yetinmeyip, 1995 yılında ikinci bir sığınak kurarak 10 yıl

² Yaygın olarak görülen 3 tip kadın sığınağı modeli vardır: resmi (yerel yönetimlere veya ilgili bakanlığa bağlı), bağımsız (STK’lar tarafından işletilen), yarı bağımsız (STK’ların yerel yönetim veya devlet desteğiyle işlettiği sığınaklar) (Açıkel, 2009: 31-35).

içerisinde 600 kadın ve çocuğa şiddetsiz bir hayatın kapılarını açmıştır (Sallan Gül, 2013: 71).

1990 yılında SHÇEK'e bağlı ilk kadın sığınağı İzmir'de faaliyete geçmiştir. Yerel yönetimlere bağlı ilk sığınak Bakırköy Belediyesi, ikincisi ise Şişli Belediyesi tarafından hayata geçirilmiştir. Ancak yerel yönetimler belediye başkanının değişmesiyle her iki sığınak da kapatılmıştır (KSGM, 2008: 52). Günümüzde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına bağlı 101, yerel yönetimlere bağlı 32 ve sivil toplum örgütlerine bağlı 4 olmak üzere, toplamda 3.443 yatak kapasiteli toplamda 137 kadın sığınmaevi hizmet vermektedir³.

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı 2013 yılında 14 ilde pilot uygulama olarak açılan, günümüzde 49 ilde faaliyet gösteren Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM)'ni faaliyete geçirmiştir. 6284 Sayılı Kamununun 14. Maddesinde ŞÖNİM'lerin görev tanımları şu şekilde yapılmıştır: (Resmi Gazete, 2012).

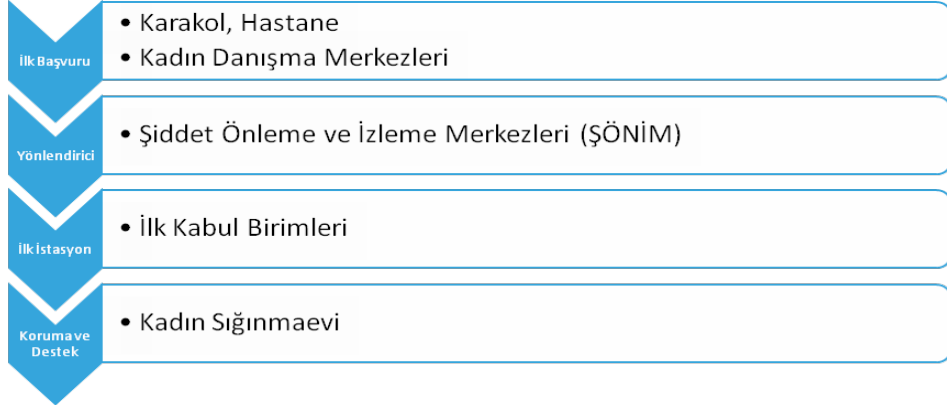
“(1) Bakanlık, gerekli uzman personelin görev yaptığı ve tercihen kadın personelin istihdam edildiği, şiddetin önlenmesi ile koruyucu ve önleyici tedbirlerin etkin olarak uygulanmasına yönelik destek ve izleme hizmetlerinin verildiği, çalışmalarını yedi gün yirmidört saat esasına göre yürüten, çalışma usul ve esasları yönetmelikle belirlenen, şiddet önleme ve izleme merkezlerini kurar.

(2) Kurulan merkezlerde şiddetin önlenmesi ile koruyucu ve önleyici tedbirlerin etkin olarak uygulanmasına yönelik izleme çalışmaları yapılır ve destek hizmetleri verilir.”

Sığınmaevleri, şiddet mağduru kadın ve beraberindeki çocuğa güvenli bir ortam, koruma sağlayan ve yapılan mesleki çalışmalarla kadın ve çocuğun sosyal, psikolojik ve ekonomik güçlenmesine destek sunan sosyal hizmet merkezleridir. Bu merkezlerde, kadının şiddet ortamına geri dönmemesi ve şiddetten uzak bağımsız hayata geçebilmesi adına çeşitli meslek gruplarından (sosyal çalışmacı, psikolog, sosyolog vb.) uzman personel görev almaktadır (almalıdır). Kadının Sığınmaevine geliş süreci aşağıda yer alan şemada görülmektedir:

³ Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün “Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele” adlı broşürü.

Şekil 1: Kadının Sığınmaevine Geliş Süreci

8 Mart 2012 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan 6284 Sayılı Kadına Yönelik Şiddet ve Ailenin Korunmasına Dair Kanun ile şiddet gören kadının herhangi bir resmi kuruluşa şiddete uğradığı beyanında bulunması sığınmaevlerine yönlendirilmesi için yeter koşul olarak kabul edilmiştir (Resmi Gazete, 2012). Şiddet mağduru kadın ilk etapta karakol, hastane gibi kuruluşlara müracaat edebileceği gibi doğrudan Şiddet Önleme ve İzleme Merkezine (ŞÖNİM) de koruma ve/veya barınma talebinde bulunabilir. Bilindiği üzere sığınmaevleri gizlilik ilkesi temelinde faaliyet göstermektedir. Zira, sığınmaevinin yerinin deşifre olması hem içerdeki kadın ve çocuklar hem de sığınmaevinde görev yapan personel açısından can güvenliğine yönelik ciddi riskler doğurabilmektedir. Bu sebeple, şiddet mağduru kadınlar ŞÖNİM sonrasında İlk Kabul Birim'ine yönlendirilir. Sığınmaevlerinin genel kuralları ve işleyişine doğrudan ilk kabul birimlerinde şahit olup bu koşullara uyum sağlayamayacağını öngören kadınlar sığınmaevi sürecini sonlandırmaktadır. İlk Kabul Birimleri kadının geleceğe yönelik öngörülerinin (şiddetten uzak bir hayat, aile yanına dönme, şiddet uygulayana dönme vb.) şekillenmesinde de önemli rol oynamaktadır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlı tüm ilk kabul birimleri ve sığınmaevleri cezaevlerini andıran katı kuralları ile işlemektedir. Bu sebeple kadınların ilk kabul biriminden şiddet uygulayana geri dönmesi alanda sık rastlanılan bir durumdur. Şiddet mağduru kadınlar ve beraberlerindeki çocuklar İlk Kabul Biriminden sonra uygun olan sığınmaevine yönlendirilirler.

3. Yöntem

Bu çalışmada, incelenen konu gereği nitel araştırma desenlerinden biri olan grounded teori yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem ile kuram hazır bir kaynaktan alınmayıp, süreci deneyimlemiş katılımcılardan toplanan bilgilerin içerisinden ortaya çıkarılmaktadır (akt. Creswell, 2013: 83). Bilindiği üzere, grounded teori yöntemi, Strauss ve Glaser'in tarafından 1960'lı yıllarda geliştirilmiştir. Heiner Legewie ve Barbara Legewie'nin 2004 yılında Strauss ile yaptığı bir röportajda, Strauss grounded teori ile ilgili şu açıklamaları getirmektedir (Legewie & Legewie; 2004):

“...Grounded teori bir metod veya metod setinden daha fazlasıdır. Grounded teori sosyal fenomenler üzerine analitik düşünen bir metodoloji ve stildir. Grounded teoride 3 nokta merkezi önem taşımaktadır: Birincisi, kodlamanın şekli. Kodlama teoriktir, yani yalnızca fenomenlerin sınıflandırılması ve betimlenmesine hizmet etmemektedir. Araştırılan fenomen açıklama değeri taşıyan teorik bir konseptten oluşmaktadır. İkincisi, teorik örnekleme. Chicago ve başka yerlerde, görüşme ve alan verilerinde elinde bir dağ olduktan sonra onlarla ne yapacağımı düşünen insanlarla çok karşılaştım. Ben çok erken, ilk görüşmeden hemen sonra değerlendirmeye başlamam, hatırlatıcı not yazmam ve hipotez formüle etmem gerektiğini anladım. Ve üçüncüsü de, fenomen ve içerik arasından çekilen ve bu şekilde ilk teorik konseptleri ortaya çıkaran kıyaslamalardır. Bu elementler bir araya geldiğinde metodoloji elde edilir. Amerika'da yapısal teori denildiği zaman akla ilk Parsons gelir. Almanya'da da muhtemelen başka biri. Ben, eylem ve etkileşimden oluşan yapısal bir kuramın peşindeyim. Benim yapısal teorimin merkezinde aktörler – bireyler, organizasyon ve sosyal dünya- bulunmaktadır. Sosyal dünyalar, ortak amacı olan ve bakış açısı ile birbirine bağlı insan gruplarından oluşmaktadır.”

Bu çalışmada grounded teori yönteminin tercih edilmesinin temel sebebi, sığınmaevinden çıkan kadınlar açısından yerli literatürde başka bir çalışmaya rastlanamaması, uluslararası literatürde ise çok az çalışmayla karşılaşılmıştır. Bu sebeplerden ötürü bu yöntemin çalışmaya daha uygun olacağı düşünülmüştür.

3.1. Katılımcıların Belirlenmesi

Grounded teori yönteminin üç ana ögesinden biri de teorik örneklemedir (Legewie & Legewie; 2004). *Teorik örnekleme*, veri toplama süreci devam ederken araştırmacının verilerini paralel olarak kodladığı, analiz ettiği ve bu arada da diğer verilerin nereden bulacağına karar verdiği süreçlerle birlikte bir kuram oluşturma sürecidir (akt. Strübing, 2008: 30). Teorik örneklemede, araştırmacı araştırma süreci içinde verileri sorgulayarak, kişisel değerleri ve deneyimleri geliştirerek kararlar alır, yani örnekleme dahil edilecek katılımcıların seçimi ve gerekçelendirilmesi değişebileceği gibi örneklemin nerde son bulacağı da araştırmanın sonuna doğru netleşir (Punch, 2005; Creswell, 2013; Gençoğlu, 2014).

Bu çalışmada katılımcı kadınlar, *teorik örnekleme* tekniği ile belirlenmiştir. Her bir görüşme sonrasında, yapılan görüşme ile ulaşılan veriler değerlendirilerek bir sonraki katılımcının özellikleri belirlenmiştir. Belirlenen birkaç kadınla görüşüldükten sonra veri doygunluğa ulaşılmış ve bir başka ihtiyaç noktası üzerinden yeni katılımcılar belirlenmiştir. Örnekleme seçim süreci, kadınlardan farklı özelliklerde olmalarına rağmen artık alternatif bir anlam dünyası gelmeyene kadar sürdürülmüş ve yeterli veri toplandığına inanıldığında yeni katılımcı seçilmesi sürecine son verilmiştir.

3.2. Veri Toplama ve Analiz Süreci

Çalışma kapsamında katılımcıların kendi hayatlarını yorumlamalarında aktif katılımı sağlayan (Punch, 2015: 168) *yarı yapılandırılmış görüşme* tekniği uygulanmıştır. Çalışmaya katılan kadınların kimlik bilgilerinin gizliliği ve yüksek can güvenliği riski altında olmaları sebebiyle, araştırmanın yapıldığı il ve bağlantı kurulan sığınmaevlerinin bilgisine yer verilmemiştir. Araştırmacının kendisinin de kadına yönelik şiddetle mücadele alanında görev yapması sebebiyle, sığınmaevlerinden çıkan kadınlara ulaşmak mümkün olmuştur. Araştırmacı, öncelikle iki sığınmaevinin yöneticilerine ulaşmıştır. Kadınların kimlik ve iletişim bilgilerinin gizliliği dolayısıyla araştırma ile ilgili ilk bilgi sığınmaevi yöneticileri tarafından kadınlara ulaştırılmıştır. Sığınmaevi yöneticileri katılımcılardan onay aldıktan sonra isim ve iletişim bilgilerini araştırmacı ile paylaşmıştır.

Araştırmada, maksimum çeşitliliğe ulaşabilmek için araştırma Türkiye'nin metropol bir ilinde 2 ayrı siyasi görüşü temsil eden yerel yönetime bağlı sığınmaevinden çıkmış farklı 3 özellikteki (bağımsız hayata katılan kadın, partnerine geri dönen kadın, yeni bir ilişki ile sığınmaevinden çıkan kadın) 10 kadına ulaşılmıştır. Alan araştırması sırasında, sığınmaevinden çıkan kadınların sığınmaevi geçmişleri hakkında konuşmaya çok da istekli olmadıkları görülmüş ve bu iki sığınmaevi üzerinden veriler doygunluğa ulaşana kadar katılımcılar ile görüşülmüştür. Çalışmanın, alan araştırması 24.12.2014-19.04.2015 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara, görüşmelerin yapıldığı tarih sırasına göre Ç1, Ç2, Ç3, Ç4, Ç5, Ç6, Ç7, Ç8, Ç9, Ç10 kodları verilmiştir.

Görüşmelerin 2'si yerel yönetimin kadın danışma merkezinde, kalan 8'i ise kadınların evlerinde gerçekleştirilmiştir. Verilerin toplanmasında yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış olup, görüşmeler katılımcıların bilgisi ve onayı dahilinde ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Kaydedilen görüşmeler, daha sonra deşifre edilerek MAXQUDA 12.0 nitel veri işleme programı ile analiz edilmiştir.

Grounded teori yönteminde birbirinin içine geçmiş 3 tip kodlama bulunmaktadır (Strauss & Corbin, 1990: 13, 14): Açık kodlama, eksensel kodlama ve seçici kodlama. Grounded teoride kodlamaya açık kodlama tekniği ile başlanmaktadır. Açık kodlama, verilerin analitik olarak parçalandığı yorumlamaya dayanan bir süreçtir. Eksensel kodlama ise, ana kategoriler alt kategorilerle ilişkilendirilmesi sürecidir. Seçici kodlama, bütün kategorilerin çekirdek kategori çevresinde toplanıp çekirdek kategori ile ilişkilendirme sürecidir. Bu çekirdek kategori, çalışmanın çekirdek fenomenini temsil eder.

Bu çalışmada ilk iki görüşme sonrasında elde edilen veriler öncelikle açık kodlama tekniği ile kodlanmıştır. Bu bağlamda alan araştırması ve veri analizi devam ederken ortaya çıkan kategoriler ana kategoriler ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda kadının sosyal destek mekanizmaları ve devletin sunduğu sosyal ve ekonomik destekler önem arz eden ana kategoriler olarak görülmüştür. Böylece, araştırmanın çekirdek fenomeni olan “Yeni Yaşamdaki Artılar ve Eksiler” ile alt kategoriler arasındaki ilişki ortaya çıkmıştır.

3.3. Çalışmada Kullanılan Kavramlar

Kadın Sığınmaevi: Kadınlara şiddet sonrasında koruma ve güvenli bir barınma sağlayan sosyal hizmet kuruluşu. Özellikle devlet kuruluşları (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, yerel yönetimler vb.) sığınmaevi yerine konukevi kavramını kullanmaktadır. Ancak şiddet mağduru kadınlar ve beraberindeki çocuklar bu kuruluşlara konuk (misafir) olarak gelmemekte, sığınmaktadırlar. Bu nedenle bu çalışmada konukevi kavramı yerine sığınmaevi kullanılmıştır.

Sığınak: Sığınmaevi ile aynı anlamda kullanılmıştır. Metin içi tekrarların önüne geçmek için bazı bölümlerde sığınmaevi yerine sığınak kavramı kullanılmıştır.

Partner: Kişinin duygusal (romantik) ilişki kurduğu diğer kişi. Partner kavramı daha kapsayıcı ve resmi nikâhı barındırmadığı için tercih edilmiştir.

Meslek Elemanı: Sığınmaevinde görev yapan sosyolog, psikolog ve sosyal çalışmacıların bütünü için meslek elemanı kavramı kullanılmıştır.

4. Çalışmanın Bulguları

Bu çalışmada sığınmaevinden faydalanıp kendine yeni bir yaşam kuran kadınların, sığınmaevinden hizmet aldıkları süre, sığınmaevinden ne zaman çıktıkları, sığınmaevinden çıkarken ne hissettikleri, sığınmaevinden neden ayrıldıkları, sığınmaevinden ayrıldıktan sonra nasıl bir hayat kurdukları, kadının meslek elemanları tarafından takip edilmesi durumu, sığınmaevi deneyimini çevresiyle paylaşma durumu, sığınmaevinde kurduğu arkadaşlık ilişkilerini sürdürmesi ve sığınmaevinin yeni hayatına olan olumlu ve olumsuz etkileri araştırılmıştır.

4.1. Kadınların Sığınmaevi Deneyimleri

Çalışmanın bu bölümünde hayatını bir döneminde sığınmaevi deneyimi yaşamış kadınların sığınmaevinden aldığı hizmet süresi, görüşmenin yapıldığı tarih öncesinden sığınmaevinden ne zaman ayrıldığı, sığınmaevinden ayrılırken ne hissettiği ve sığınmaevinden ayrılış sebebi araştırılmıştır. Bu bilgiler tablolar halinde sunulduktan sonra, kadınların kendi ifadelerinden örneklere yer verilmiştir.

Tablo 1: Kadının Sığınmaevinden Hizmet Aldığı Süre

Kadının Sığınmaevinden Hizmet Aldığı Süre	Sığınmaevinden Çıkan Kadın
2-3 yıl	1
8 ay-11 ay	3
5 ay-7 ay	3
120 gün- 149 gün	2
60-89 gün	1
Toplam	10

5 Ocak 2013 tarihinde yayınlanan Kadın Konukevlerinin Açılması ve İşletilmesi Hakkında Yönetmeliğin 14. Maddesinde kadınların sığınmaevinden faydalanma süresi 6 ay olarak ifade edilmiştir (Resmi Gazete, 2013). Ancak kadının can güvenliği riski, bağımsız hayata hazır hale gelmesi; yani sosyal, ekonomik ve psikolojik anlamda yeterli güçlenmeyi sağlaması durumuna göre kadına danışmanlık veren meslek elemanı (sosyolog, psikolog, sosyal çalışmacı) tarafından yazılan değerlendirme raporuna göre bu süre uzatılabilir veya azaltılabilir.

Katılımcılardan 3'ü 5 aydan daha kısa bir süre, 3'ü 5-7 ay, yine 3'ü 8-11 ay, 1'i ise 2-3 yıl sığınak hizmeti aldığını ifade etmiştir.

Ç1 ise sığınmaevinde kaldığı süreyi şu sözlerle ifade etmektedir:

“...9 ay kaldım. Bana kalsa bir ömür kalırdım (gülüyor) ... Orada insanları tanıdım. İnsanların yaşam tarzını gördüm. Ve onlara baktığımda, kendimle ister istemez kıyaslama yaptım. Çok güçlü kadınlar da var; çok güzel kadınlar da var; kadınlarımız da var. Hani deyin ki bu kadınlar; kimse hiçbir şeyi hak etmiyor. Yani kötü olan hiçbir şeyi hak etmiyor ama bazen bakıyorsunuz şaşıyorsunuz. Acaba bu benim hem cinsim mi diyorsunuz? Ama ben diyorum ya, orada o çocuklar için kalmak isterdim...”

Tablo 2: Kadınların Sığınmaevinden Çıkış Zamanı

Kadının Sığınmaevinden Ne Zaman Çıktığı	Sığınmaevinden Çıkan Kadın
12-18 ay	2
6-12 ay	1
3-6 ay	3
30 gün- 3 ay	3
1-30 gün	1
Toplam	10

Kadınlar, özellikle bağımsız hayata geçenler, sosyal hayata uyum sağlamak ve düzenlerini oturtmak için zamana ihtiyaç duymaktadırlar. Zira kaymakamlıktan ekonomik desteklerin bağlanması bazen gecikebilmektedir, bu da kadınların bağımsız hayatta bocalamalarına sebep olabilmektedir. Bu amaçla, kadınlara sığınaktan ne zaman ayrıldıkları sorulmuştur.

Kadınların 3'ü görüşmenin yapıldığı tarihte sığınmaevinden henüz yeni (30 gün-3 ay önce), yine 3'ü 3-6 ay önce, 2'si ise 12-18 ay önce ayrılmıştır. Görüşmelerin büyük bir kısmı kadınların evlerinde yapılmıştır. Sığınaktan yeni çıkan kadınların yaşam koşullarının oldukça zor olduğu gözlemlenmiştir.

Ç5 sığınmaevinden çıkışını şu şekilde dile getirmiştir:

5 ay oldu, eylülde çıktım. Çocukların okulu artık başlayacaktı ya. Kaydını yaptırдыm, uğraştırdım. Sağ olsunlar hemen şey yaptılar. Ev zaten önemliydi. Evi bulduktan sonra eşya zaten hazırды.

Tablo 3: Kadının Sığınmaevinden Ayrılırken Ne Hissettiği

Kadının Sığınmaevinden Ayrılırken Ne Hissettiği	Sığınmaevinden Çıkan Kadın
Çıkış süreci hızlı olduğu için duygusunu bilmiyor	1
Korkmuş	1
Üzgün ve Endişeli	2
Üzgün	3
Güçlü	2
Heyecanlı ve mutlu	1
Toplam	10

Çalışmaya katılan kadınların yalnızca 3'ü sığınmaevinden çıkarken yaşadıkları duyguyu olumlu olarak ifade etmişlerdir.

2 senesini sığınmaevinde geçiren Ç7 çıkarken yaşadığı mutluluğu şu şekilde anlatmaktadır:

“...Heyecanlandım, çünkü evime gidiyorum. Düşünün, 2 sene sonra bir ev ortamına gireceksin ve cam bardakta çay içeceksin. Düşün kendin istediğin yemeği pişirebileceksin. Orada her türlü yemek geliyordu. Tatlı geliyor, her şey geliyor ama hiçbirinin tadı gelmiyor ki sana. Hiçbirinin tadı yok geliyor bana. Ben biraz baharatlı seviyorum yemekleri, acılı sevdiğim için. 2 sene boyunca hep hayalini kurdum, eve çıkıp şu yemeği yapacağım, eve çıkıp bunu yapacağım. Yaptım mı? Yaptım...”

Ç10 sığınmaevinden ayrılırken, özellikle iş hayatında yaşayacağı sıkıntılardan ötürü korktuğunu şu şekilde dile getirmektedir:

“...Her şeyi düşündüm yani, her şeyi düşündüm. Çünkü özel sektörde çalışıyorsun, sahipsizsin. Biri seni zaten, bir şey söyleyeyim mi? Özel sektörde çalıştığın zaman eğer ki maddi durumun olmadığını bildiği zaman ya da eşinden ayrıldığını bildiği zaman ya da kadın sığınmaevinden çıktığını bildiği zaman bir kere ya otomatik olarak patronundan sana, otomatik olarak hiçbir şey olmadan kafadan bir taciz uyguluyorlar. Ya bu kafadan bir uyguluyorlar, kafadan. Ben bunları çok iyi biliyorum. Kafadan tacizini uyguluyorlar ki ben bunları başka bir ilde çok yaşadım. Artı, muhtaçsan psikolojik baskı uyguluyorlar sana. Hani o parayı adam sadece elinde tutuyor. Gösteriyor ama alana kadar da o parayı canından ediyor seni...”

Tablo 4: Kadının Sığınmaevinden Ayrılış Sebebi

Kadının Sığınmaevinden Ayrılış Sebebi	Sığınmaevinden Çıkan Kadın
Diğer kadınlar nedeniyle	1
Çocuğu ile ilgili sebepler ve süresinin dolması	2
Çocukları devlet korumasından alabilmek için	1
Çocuklarının olumsuz etkilenmesi	2
Süresinin dolması	2
Yeni bir evlilik	1
Disiplin ile çıkarılma	1
Toplam	10

Katılımcılardan 1’i kadınlar nedeniyle, 2’si süre ve çocukları ile ilgili sebeplerden ötürü, 2’si çocukları olumsuz etkilendiğinden ötürü, yine 2’si süresi dolduğu için sığınmaevinden ayrıldıklarını ifade etmişlerdir.

Ç9, çocuklarının sığınmaevinden olumsuz etkilendikleri gerekçesiyle sığınmaevinden ayrıldığını şöyle anlatmaktadır:

“...Vallahi ilk önce şunu söyleyeyim ben. Oradan ayrılma sebeplerimden en büyük etken benim kızlarımın orada ki bayanlardan rahatsız olmalarından. Yani çocuklar tamamen odalarına kapanmışlardı. Son bir bir buçuk ay içerisinde ders çalışmıyorlardı. Rahat bir kurumun bize sağladığı imkanlar var ama bunu bozan insanlarda var orada. Yani çat kapı girenlerde var, bir şey soranlar var, bir şey isteyenler var. Senin ders yapacağını veya dinlenmek isteyeceğini düşünemeyen insanlar var. Ben en çok çocuklarımın yani en küçük kızımın söylediği bir şey var. ‘Anne devamlı terbiyesiz bir şeyler konuşuyorlar’. Ben bunlardan... Yani onlar çocukların artık kendi psikolojilerinden dolayı çocukların psikolojilerini düşünecek insanlar değiller. Ben bunlardan çocuklarımı uzak tutmak için ev tuttum. Yoksa sığınma evi benim için çok büyük bir menfaatti. Kiram yok, elektrik su masrafım yok, yeme içme masrafım yok yani gerekirse faaliyetlerde bulunuluyor, çocuklarım okula gidip geliyorlar, çocukların okulları yakın ben bunları sadece çocuklarım rahat etsin diye terk ettim...”

Ç3 bir iftira sonucu disiplin ile çıkarıldığını şu şekilde ifade etmektedir:

“...Hem namusuma hem ben onların namusuna leke getirdiğim iftirası yaptılar. Aslında hiç de ben öyle bir şey yapmadım. O yüzden bana zaten tutanak tutuldu. 2 defa da uyarıldım. İftiralar yüzünden. O iftiralar olmasa, bana tutanak tutulmasaydı ben oradan çıkmayı düşünmüyordum... Mecbur kaldım. İtildim yani resmen. Dışarıya atılma riskine itildim adeta. Mecburi oradan ev tutma zorunda bırakıldım ben... Ben savundum uzmanıma. Kaç defa daha, söyledim, yani dedim işte, ben iftiraya uğradım. Ben öyle bir şey kesinlikle yapmam. Oradaki arkadaşlar, küçükleri benim bacımdır, büyükleri benim anamdır. Asla, ben onlara leke gelsin istemem. Onların namusu, aynı benim kendi namusum gibi, dedim. Ama orada inandıramadım...”

4.2. Kadınların Sığınmaevi Sonrası Yeni Yaşam Deneyimleri

Çalışmanın bu bölümünde sığınmaevinden çıkmış kadınların nasıl bir hayat kurdukları (bağımsız hayat, şiddet uygulayan partnere geri dönme, yeni bir evlilik), meslek elemanları (sosyal çalışmacı, sosyolog, psikolog) tarafından takip edilme durumları, kadının sığınmaevi deneyimini şu andaki yaşamında paylaşma durumu ve kadının sığınmaevinde kurduğu arkadaşlık ilişkilerini devam ettirmesi durumu tablolar halinde sunulmuştur. Bu bilgiler dışında, katılımcılardan gelen katkılar ışığında sığınmaevi sonrasındaki yeni yaşam koşullarında sığınmaevinin yarattığı avantaj ve dezavantajları içeren bir zihin haritasına da yer verilmiştir. Yine tüm tabloların ve zihin haritasının altında kadınların kendi ifadelerinden örneklere yer verilmiştir.

Tablo 5: Kadının Nasıl Bir Hayat Kurduğu

Kadının Nasıl Bir Hayat Kurduğu	Sığınmaevinden Çıkan Kadın
Şiddet uygulayan partner ile barışma	1
Yeni bir evlilik	1
Bağımsız hayat	8
Toplam	10

Çalışmada maksimum veri çeşitliliğine ulaşabilmek adına sığınmaevinden çıkan kadınlarda bağımsız hayata geçen, şiddet uygulayan partnere geri dönen ve yeni bir evlilik yapan kadınlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Ancak daha önce de belirtildiği üzere sığınmaevi hizmeti alan kadınların kimlik bilgilerinin gizliliği ve kadınların sığınmaevi deneyimi konusunda konuşmaya çok istekli olamamaları sebebiyle bağımsız hayata katılan 8 kadın, yeni bir evlilik yapan 1 kadın ve şiddet uygulayan partnere geri dönen 1 kadın ile görüşülebilmektedir.

Ç2 boşandığı partneri ile barışma hikayesini şu şekilde aktarmaktadır:

“... Yani ne diyeyim, en son kendini bıçakladığında, çok, yani ne bileyim uyuyamıyordum. Kapının önünde kendini bıçakladı. 3 yerden hem de. Vallahi yani dedim ya, Show falan değildi. Vallahi, yani ne bileyim. Rahat uyuyamıyordum. Ben sadece boşanmak istedim, ben zulmetmek istemiyordum ki. Yani dünyanın sonu değil ki, benle sen ilk boşanmadık. Ben hep ona diyordum. Evlilik nasıl haksı, boşanma da öyle. Yürümeyen bir evlilik bitiyor... (Kendini bıçakladıktan sonra) Daha sinirlenmiştim,

bunu bana yaşatmaya ne hakkın var? Öyle, bir hafta konuşmamıştım... Ambulansı zaten ben çağırmıştım. Çağırdım, gitti. Ne oldu? 'Bıçağın üstüne düştüm' dedi. Ama kaldırmıştım da, tampon yaptım da. Kendim, çocuklarım çok korkmuştu. Ona, kızmıştım ona. Çünkü 2 çocuğum evdeydi, onu yerde yatarken gördüler. 2 öğrencim vardı, çocuklar gördü diye kızmıştım. Onu yaşatmaya hakkın yok dedim. Onlar yeterince yıprandılar. En büyük tokadı onlar yedi zaten...(Barışma süreci) Yani çok acıdım. Yani 5 aydı, çok acıdım. Tabii şeylerim oldu. Şartlarım da oldu. 'Bu fedakarlığı benden bekliyorsan' dedim, 'şartlarım olacak'. Şartların nedir? Bu memleket olayıydı. Dedim ben neye güvenerek artık seni kabul ettiğim zaman, yani neye güvenerek? Neyim var ki, yani sen yarın memlekete gidiyorum dedin. Ben memleketi istemiyorum. Neye dayanarak burada kalayım? Benim neyim var? Benim adıma ev. Erkek çocukların falan hiçbirinin şeyi olmadan..."

Tablo 6: Kadının, Meslek Elemanları Tarafından Takip Edilmesi

Kadının, Meslek Elemanları Tarafından Takip Edilmesi	Sığınmaevinden Çıkan Kadın
Hayır	3
Evet	
- Sığınmaevindeki meslek elemanı	3
- ŞÖNİM	4
Toplam	10

Şiddet mağduru kadın sığınmaevinden ayrılırken ŞÖNİM tarafından takip edilmesi talebine göre ya ziyaret edilir ya da telefon ile aranarak durumu hakkında bilgi alınır. Aynı zamanda sığınmaevindeki veya kadın danışma/dayanışma merkezindeki meslek elemanları tarafından aranabilmektedirler. Genel olarak, kadının sığınmaevi ile ilişkisi kesildiğinde meslek elemanları ile iletişimi tamamen kesilip tüm ilişki kadın danışma merkezi üzerinden sağlanır. Ancak, bu çalışma kapsamında görüşülen 3 kadın, sığınmaevinde kendisine danışmanlık hizmeti veren meslek elemanlarıyla telefonla görüştiklerini ifade etmişlerdir. Kadınlardan 4'ü ise ŞÖNİM tarafından birer kez arandıklarını dile getirmişlerdir.

Ç5, ŞÖNİM tarafından bir kez arandığını ve bunun yeterli olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

Yeni geldiğimde aradılar, bir daha da aramadılar zaten. Bir kez aradılar. Zaten ihtiyacım yok. Zaten yeterince yaptılar. Zaten daha ne isteyim ki?

Tablo 7: Kadının, Sığınmaevi Deneyimini Paylaşma Durumu

Kadının, Sığınmaevi Deneyimini Paylaşma Durumu	Sığınmaevinden Çıkan Kadın
Hayır	7
Evet	
- Çocuğunun arkadaşının annesi	1
- Ev sahibi	1
- Komşu	1
Toplam	10

Ç2, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'ndan gelecek ekonomik desteğin gecikmesi sebebiyle kirasını ödemekte zorlandığını ve bu sebeple ev sahibine sığınmaevi deneyimini anlattığını şöyle açıklamaktadır:

Ev sahibime söyledim, ben kadın sığınmaevinden çıktım. Onlar bana demiş, bu çocuk yardımı bağlanacak ve sana kira yardımı devlet verecek, sen de ev sahibine vereceksin. Öyle idare ediyorum adamı. Yani adama öyle anlatıyorum. Adam da, tamam kızım, diyor.

Ç8, sığınmaevi deneyimini kimsenin bilmediğini şu şekilde aktarmaktadır:

"...Bilmiyor ayrı olduğumu bile bilmiyorlar. Ya eşim çalışıyor yurt dışında öyle..."

Tablo 8: Kadının Sığınmaevindeki Arkadaşlıklarını Sürdürmesi

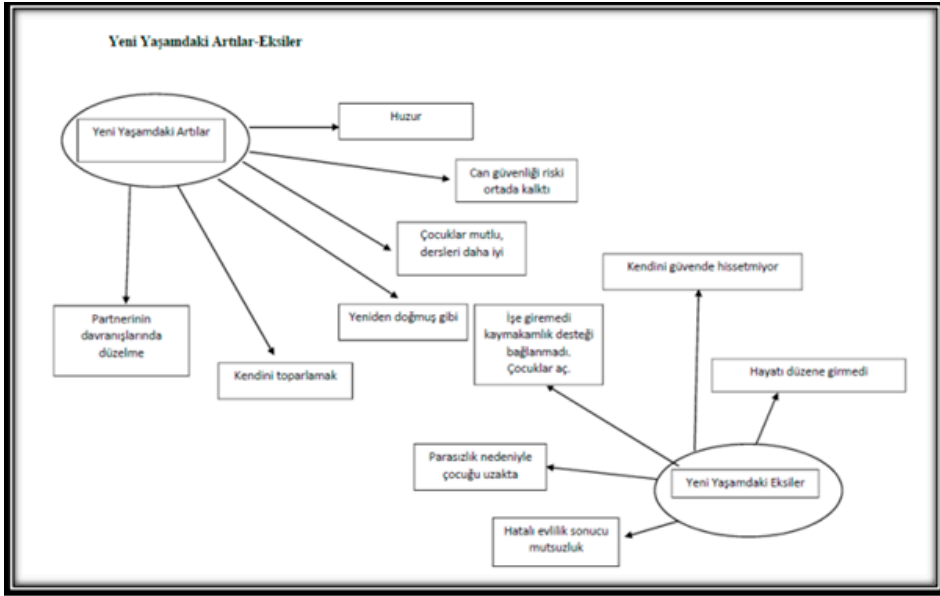
Kadının Sığınmaevindeki Arkadaşlıklarını Sürdürmesi	Sığınmaevinden Çıkan Kadın
Evet	10
Hayır	0
Toplam	10

Kadınların hepsi sığınmaevi sürecindeki arkadaşlık ilişkilerini devam ettirdiklerini ifade etmişlerdir.

Ç1 sığınmaevindeki arkadaşlarıyla görüşüğünü, bazıları ile de sonradan görüşmeyi kestğini şu şekilde dile getirmektedir:

“...En azından 7-8 kişiyle görüşüyorum. Hatta oturuyoruz kahve içmeye gidiyoruz hep beraber... Bir tanesi temizliğe gidiyor, 2 tane çocuğu var. Devletten yardım almaya çalışıyor. Etraftan yardım istediği zaman kadına resmen cinsellikle bakıyorlar. Ama şey, erkek gibi kadın, öyle söylüyorum ben. Şu anda kiralarını ödeyemedi, onu biliyorum. Kömürünü devletten aldı. Odunu, ben işte dediğim gibi, kendisi birileri yardımında bulunmuş. Biraz ben yardımcı oldum. Bazı akrabalarım söylüyor, maddi yardımcı oluyorlar. Ama tuttuğunu koparan bir kadın. Çok üzüliyorum onun adına. Bir tanesi var, eşi dövmüştü. Gene ayrıldığı eşine döndü. Bir tanesi var, eşine dönmüştü. Eşinden şu anda ayrılmak istiyor. Ama halen dayak yiyorlar. Ondan sonra bir tanesi var, onun yoldan çıktığını görmeye başlamıştım. Ve biliyordum onun nasıl bir iş yaptığını, ne yaptığını biliyordum. Sonra birisiyle tanıştığını söyledi. ‘Benimle gelir misin?’ dedi. ‘Tamam gelirim’ dedim. Sonuna kadar da yanındaydım, şu anda evliler, çok mutlular. Onlara yardım ettim, öyle...”

Şekil 2: Sığınmaevi Sonrasındaki Yeni Yaşamdaki Artılar-Eksiler

Sığınmaevinden çıkan kadınlara yeni yaşamlarındaki olumlu ve olumsuz yanlar sorulduğunda sığınmaevinden çıkış süresinin verdikleri yanıtlarda etkili olduğu gözlemlenmiştir. Zira, sığınmaevinden kısa süre önce çıkan kadınların olumsuz yanları daha fazla dile getirdikleri fark edilmiştir. Daha önce de ifade edildiği gibi, sığınmaevinden çıkış sürecinde kadına sağlanan maddi destekler gecikebilmektedir. Kadınların yaşadıkları ana sıkıntılarının

finansal sebeplerden olduğu görülmüştür. Uzun süre önce sığınmaevinden çıkan bir kadın verdiği evlilik kararından ötürü sıkıntıları olduğunu dile getirmiştir. Daha önce ücretsiz kreş hizmeti alan kadınlarda bu hizmetin ikinci defa sağlanması oldukça zordur. Daha önce ücretsiz kreş hizmeti alan bir kadın, maddi yetersizliklerden ötürü çocuğunu kreşe veremediği için çocuğundan uzak kalmıştır.

Ç4, sığınmaevi sonrasında beklediği ekonomik desteklerin bağlanmaması sonucunda yaşadığı sıkıntıları şu şekilde anlatmaktadır:

“Evet, şu an yani çok zor durumdayım. Hiçbir şey yapmadan, çocuklarıma okula gidiyor, aç gidiyor, aç geliyorlar. Çok, yani zoruma gidiyor. Yani ben bazen kendimi kötü hissediyorum. Ben ne biçim anneyim. Bunları, 4 bebe, yani buraya getirdim, bu eziyetin içine soktum. Yani razı değilim ben.”

Sığınmaevinden çıkan kadınların sığınmaevinin şu andaki hayatlarına olan olumlu etkileri ise şu şekildedir: “Kendini toparlamak”, “partnerinin davranışında düzelme”, “huzur”, “yeniden doğmuş gibi”, “çocuklar mutlu, dersleri daha iyi”, “can güvenliği riski ortadan kalktı”.

Şiddet uygulayan partnerine dönen Ç2, partnerinin tutum ve davranışlarındaki değişikliği şu şekilde dile getirmektedir:

“Şimdilik daha iyi. Normal bir insan gibi, normal bir eş. Mükemmel değil, normal. Ağabeyim gibi bir erkek olmuş. Ağabeyim nasıl babaysa çocuklarına, o da öyle olmuş. Olması gereken gibi bir erkek olmuş yani.”

Ç5 de şiddetten uzak yeni yaşantısını şöyle anlatmaktadır:

“Vallahi sanki anamın karnından daha yeni doğmuşum. Sanki yeni doğmuş gibi oldum yani, hiç yani, O günleri sanki hiç yaşamamışım gibi. Bir anda böyle gözümü açtım, kapattım, açtım.”

Sonuç

Türkiye’de sığınmaevinden çıkan kadınlar özelinde literatürde herhangi bir çalışmaya rastlanılmamış olması bu çalışmanın sonuçlarını önemli kılmaktadır. Zira, sığınmaevinin sonraki yaşamdaki etkileri konusunda bir çalışmaya rastlanamamıştır.

Bu çalışmada kadınların sığınmaevi sonrasında bağımsız hayat sürecindeki en büyük engelin ekonomik sıkıntılar olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın yapıldığı sığınmaevleri iki ayrı siyasi görüşü temsil eden yerel yönetimlere bağlı hizmet vermekteydi. Toplamda 10 görüşmenin 8'i kadınların evlerinde yapılmıştır. Dolayısıyla kadınların yaşadıkları yer ve standartlar araştırmacı tarafından görülmüştür. Sığınmaevinden çıkan kadınlara bağlanan desteklerde iktidar partisine bağlı sığınmaevinden çıkan kadınlara Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının daha 'cömert' davrandıkları tespit edilmiştir. Sığınmaevinden çıkan kadınların hepsine aynı imkanların sağlanmaması nedeniyle kadınlar sıkıntı yaşamaktadırlar. Bu sorunun giderilmesi için sığınmaevinden çıkan kadınlara yönelik desteklerin bir mevzuata bağlanması ve bu yolla standardize edilmesi gerekmektedir.

Çalışmaya katılan kadınların çoğunlukla, sığınmaevi deneyimlerini içinde buldukları sosyal çevrede zorda kalmadıkça paylaşmadıkları ortaya çıkmıştır. Kadınlar etiketleme ile toplumdan psikolojik ve hatta cinsel şiddet gördüklerini ifade etmişlerdir. Ülkemizde, sığınmaevi sonrasında Kadın Dayanışma Vakfı, Mor Çatı gibi STK'lar dışında kadınlara doğrudan herhangi bir destek çalışması yapılmamaktadır. Kadınların sığınak sürecinden sonra da takip edilmesi konusunda devlet mekanizmalarının yetersizliği bu çalışmanın temel bulgularından biridir. Bybee ve Sullivan (2005)'nin yapmış oldukları çalışma, sığınmaevinden ayrılan kadınların %19'unun 2 ila 3 yıllık bir zaman aralığında eski partner veya mevcut partner tarafından yeniden şiddet deneyimlediklerini ortaya koymuştur. Bu araştırma kapsamında görüşülen kadınlardan biri sığınmaevinden yeni bir evlilik yaparak ayrılmıştır. Yeni bir ilişkiye başlayan bu kadın, henüz sığınaktan ayrılalı 8 ay olmuşken yeni partneri tarafından psikolojik şiddete maruz kalmıştır. Sullivan ve Baybee (2005)'nin belirttiği şiddetin tekrarlandığı 2-3 yıllık süre, bu çalışmada 8 ay olarak karşımıza çıkmaktadır. Sığınmaevi hizmeti sonrasında, kadınlara verilecek danışmanlık hizmeti ile kadınların tekrar şiddete maruz kalmaları azaltılabilir.

Sığınmaevi sürecinde kadınların ekonomik, sosyal ve psikolojik açıdan yetkinleşmeleri bağımsız hayatlarında yeniden şiddetle yüz yüze gelmelerini engelleyen en önemli faktörler arasındadır. Dha önce de ifade edildiği gibi, Grossman, George, Crabtree-Nelson (2010)'ın yapmış oldukları çalışma, sığınmaevinden çıkan kadınların sosyal destek mekanizmalarına (ekonomi, sağlık, hukuk vb) erişimlerinde azalmalar görülmektedir. Bu çalışmanın,

“Sığınmaevi Sonrasındaki Yeni Yaşamdaki Artılar-Eksiler” şeklinde görüleceği gibi, kadınların yeni hayatlarında yaşadıkları sıkıntıların kaynağı ekonomi temellidir. Sığınmaevi hizmeti sonrasında bağımsız hayata geçen kadınlar için yeni bir mevzuat temelinde standardize edilmiş sosyal ve ekonomik desteklerin sağlanması gerekmektedir. Hali hazırda, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığı ile verilen destekler, ihtiyaç sahibi her vatandaşa açıktır.

Çalışma sonucunda kadınların sığınmaevinden çıkış süreçlerinde ağırlıklı olarak üzgün oldukları, endişe ve korku yaşadıkları ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi, kadın, sığınmaevinden ayrılmadan kadının yetkinleşmesi konusunda yeterli ve gerekli mesleki çalışmanın yapılmamış olması gösterilebilir. Sığınmaevlerinin ilk etaptaki temel görevi koruma ve güvenli bir alan sunmaktır. Sonrasında, her kadının özelinde değişimle birlikte, ekonomik, psikolojik ve sosyal anlamda güçlenmesine ve yetkinleşmesine yönelik mesleki çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bu çalışmaların süresi ve niteliği tamamen sığınmaevinden hizmet alan kadın ve onun beraberindeki çocuklara göre değişmektedir.

Bu çalışma, sığınmaevinden çıkan kadınların çocuklarını mercem altına alan bir çalışma olmadığı için çocuklarla alakalı çok fazla veri elde edilememiştir. Ancak, kadınların bir kısmı, sığınmaevinin, çocukların ders çalışması için uygun fiziksel özelliklere sahip olmadığını ve diğer kadınların cinsel içerikli söylemlerine maruz kaldıklarını ve bu yüzden sığınmaevinden ayrıldıklarını ifade etmişlerdir. Sığınmaevi içerisinde “görülme kalabalık” diyebileceğimiz çocuklar için fiziksel özelliklerin düzenlenmesi ve çocukların yetişkin sohbetlerinden uzak kalmalarını sağlayacak önlemlerin alınması gerekmektedir. Aynı zamanda Hiller (2003)’in ifade ettiği üzere, sığınaklarda iyileştirici pedagojik çalışmalar için uygun fiziksel koşullar ve bu konuda eğitim almış uzman meslek elemanlarının önemi bu çalışmada da ihtiyaçlar bağlamında ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

Açikel, Seher. (2009), “**Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Kadın Sığınmaevi Önlemi: Türkiye Örneği**”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, SBE).

Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (Aralık, 2014) Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması Özet Raporu, (Çevrimiçi): http://tkaa2014.kadininstatusu.gov.tr/upload/node/15109/files/tkaa_2014_ozet_rapor.pdf.

Altınay, Ayşegül, Arat, Yeşim. (2008), **Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet**, İstanbul, Metis Yayınları.

Amoakohene, Margeret I. (2004), “Violence Against Women in Ghana: a Look at Women’s Perception and Review of Policy and Social Responses”, **Social Science and Medicine**, Vol.59, pp. 2373-2385.

Apelt, Birgit, Kaselitz, Angela, Logar, Rosa. (2007), **Şiddetten Uzakta- Bir Sığınak Nasıl Kurulur? Nasıl Yürütülür**, Çev. Zeynep Korkman, İstanbul, Önsöz Matbaacılık Yayıncılık.

Ben-Porat, Anat, Itzhaky, Haya. (2008), “Factors That Influence Life Satisfaction Among Battered Women İn Shelters: Those Who Stay Versus Those Who Leave”, **J Fam Viol**, Vol. 23, pp. 597-604.

Bybee, Deborah, Sullivan, Cris M. (2005), “Predicting Re-Victimization of Battered Women 3 Years After Exiting A Shelter Program”, **American Journal of Community Psychology**, Vol. 36, pp. 85-97.

Champell, Rebecca, Sullivan, Cris V., Davidson II, William S. (1995), “Women Who Use Domestic Violence Shelters Change in Depression Over Time”, **Psychology Of Women Quarterly**, No. 19, pp. 237-255.

Chan, Ling Ko (2009), “Sexual Violence Against Women And Children in Chinese Societey”, **Trauma, Violence And Abuse**, Vol.10, No.1, pp.69-85.

Gordon, Coop, Porter, Krsitina, Laura. (2004), “Predicting The Intentions Of Women İn Domestic Violence Shelters To Rteurn To Partners: Does Forgiveness Play A Role?”, **Journal of Familiy Psychology**, Vol. 18, No. 2, pp. 331-338.

Corbin, Juliet, Strauss, Anselm. (1990), “Grunded Theory Research: Procedures, Canon, and Evaluative Criteria”, **Qualitative Sociology**, Vol. 13, No. 1. pp. 3-21.

Cresswel, John (2013), **Nitel Araştırma Yöntemleri**, Çev. Mesut Bütün, Selçuk Beşir Demir, Ankara, Siyasal Kitabevi.

Ellsberg, Mary, Heise, Lori Garcia-Moreno, Claudia, Jansen, Henrice A.F.M., Watts, Charlotte. (2005),” Violence Against Women”, **Science**, Vol. 310, S.1282-1283.

Gençoğlu, Yonca, Aylin. (2014), “Bir Kavram ve Kuram Üretme Stratejisi Olarak Temellendirilmiş Kuram”, **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı:7, s. 681-700.

Görgün Baran, Aylin, Taşdemir Afşar, Selda, Koca Arıtan, Canan, Güney, Dilara Merve. (2015), **Suskunluğun Çılgılığı Projesi Kadın Sığınmaevleri Sorunlarını Tartışıyor Çalıştayı Sonuç Raporu**, İşkur Matbaacılık Kağ. San. Ve Tic. Ltd. Şti, Ankara.

Grossman, Susan F., Lundy, Marta, George, Christine C. , Crabtree-Nelson, Sonya. (2010), “Shelter And Services Receipt For Victims Of Domestic Violence in İllinois”, **Journal of Interpersonal Violence**, Vol. 25 (11), pp. 2077-2093.

Hiller, Barbara (2003), “Heilpädagogische Gruppenarbeit Mit Kindern im Frauenhaus”, Frauenhilfe München Jahresbericht 2003”, (Çevrimiçi): http://www.frauenhilfe-muenchen.de/pdf/2003_Heilpaedagogische_Gruppenarbeit_mit_Kindern_im_Frauenhaus.pdf.

Işık, Nazik. (2007). “1990’larda Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet”, **90’larda Türkiye’de Feminizm** içerisinde, Ed. Aksu Bora, Asena Günal, İletişim Yayınları, ss. 41-72.

Krane, Julia, Davies, Linda (2002), “Sisterhood Is Not Enough: The Invisibility of Mothering in Shelter Practice With Battered Women”, **Affilia**, Vol. 1, No. 2, pp. 167-190.

Legewie, Heiner, Schervier Legewie, Barbara (2004), “Forschung İst Harte Arbeit, Es İst Immer Ein Stück Leiden Damit Verbunden. Deshalb Muss Es Auf Der Anderen Seite Spass Machen”, (Çevrimiçi): <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/562/1217>.

McFarlane, Judith, Pennings, Jacquelyn, Symes, Lene, Maddoux, John, Paulson, Rene (2014), “Predicting Abused Women With Children Who Return To The Abuser: Development of A Risk Assessment Tool”, **Journal of Threat Assessment And Management**, Vol. 1, No. 4, pp. 274-290.

Michalak, Alice (2008), “**Kinder İm Kontext Hauslicher Gealt- Besondere Anforderungen An Die Arbeit im Frauenhaus**, (Yayınlanmamış Diploma Çalışması, Magdeburg Yüksek Okulu, Uygulamalı Beşeri Bilimler Fakültesi).

Overlien, Caroline (2011), “Narrating The Good Life- Children in Shelters For Abused Women Talk About The Future”, **Qualitative Social Work**, No. 11 (5), pp. 470-485.

Peled, Einat, Dekel, Rachel (2010), “Excusable Deficiency: Staff Perceptions of Mothering At Shelters For Abused Women”, **Violence Against Women**, Vol. 16 (11), pp. 1224-1241.

Punch, Keith F. (2005), **Sosyal Araştırmalara Giriş Nitel ve Nicel Yaklaşımlar**, Çev. Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz, Ankara, Siyasal Kitabevi.

Resmi Gazete (5 Ocak 2013) Kadın Konukevlerinin Açılması ve İşletilmesi Hakkında Yönetmelik; (Çevrimiçi): <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/01/20130105-5.htm>

Resmi Gazete (20 Mart 2012) Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine

Dair Kanun; (Çevrimiçi): <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/03/20120320-16.htm>

Sallan Gül, Songül (2013), **Türkiye’de Kadın Sığınmaevleri Erkek Şiddetinden Uzak Yaşama Açılan Kapılar mı?**, Ankara, Bağlam Yayıncılık.

Sığınaksız Bir Dünya (22.03.2017) 10. Kurultay Sonuç Bildirgesi, (Çevrimiçi): <http://www.siginaksizbirdunya.org/kurultaylar/siginaksiz-bir-dunya-sonuc-bildirgeleri/67-10-kurultay-sonuc-bildirgesi>

Strübing, Jörg. (2007), “Glaser Vs. Staruss? Zur Methodologischen und Methodischen Substanz Einer Unterscheidung Zweier Varianten Von Grounded Theory”, **Historical Social Research**, Vol. 19, pp. 157-174.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, **Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele**, Broşür.

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2008), **Kadın Sığınmaevleri Kılavuzu**, Ankara.

Timisi, Nilüfer ve Gevrek Meltem Ağduk (2007), “1980’ler Türkiye’si’nde Feminist Hareket: Ankara Çevresi”, **90’larda Türkiye’de Feminizm**, Ed. Aksu Bora ve Asena Günal, İstanbul, İletişim Yayınları.

WHO (2013), Global and Regional Estimates of Violence Against Women: Prevalence And Health Effects of Intimate Partner Violence And Nonpartner Sexual Violence, (Çevrimiçi): http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/85239/1/9789241564625_eng.pdf?ua=1

YAŞLILIK ve İNTİHAR*

Zuhal GÜLER**

Sevgisini, bilgisini, dostluğunu, vicdani duyarlılıklarını biz öğrencileriyle paylaşarak çoğaltan, yaşamın anlamının sevgide, bilgide, dostlukta ve vicdani duyarlılıkta olduğunu öğreterek yaşama coşkusu ve gücü ile bizi her daim yaşama bağlayan Değerli Hocam Prof. Dr. Sayın A. Fügen Berkay'a armağan olunur!

Özet

Çalışmanın konusunu, toplumsal değişme sürecinde aile yapısındaki değişim ile birlikte gerek kırsal gerekse kentsel alanda, birçok sorunun yanı sıra giderek yalnızlaşan yaşlılardaki intihar eğiliminin incelenmesi oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı ise, yaşlılık döneminde giderek oransal artış gösteren intihar oranlarının nedensel olarak çözümlenmesi ve önleyici politikaların tartışılmasıdır. Nitekim 1990'lı yılların intihar istatistikleri incelendiğinde, yaşla birlikte Türkiye'de intihar oranları azalırken, 2017 yılına gelindiğinde yaşla birlikte intihar oranlarının arttığı görülmektedir. Çalışma derleme türü bir çalışma olup, veri toplama tekniği olarak, literatür taramasından, dolayısıyla ikincil verilerden yararlanılmıştır. Bu kapsamda TÜİK'in intihar istatistiklerine, konu ile ilgili rapor ve dokümanlara, alan çalışmasına dayalı olarak yapılan araştırmalara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, yaşlanma, intihar, kırdan-kente göç, aile yapısında değişme.

SENECTITUDE AND SUICIDE

Abstract

This study analyzes the suicidal tendencies of the elderly living in urban and rural areas as well as the transformation of the family structure as a result of social change. Specifically, this study examines the suicide rates, which indicate the proportional increase in old age, and discusses policies to prevent these. Suicide statistics from the 1990s indicate that suicide rates in Turkey decreased with age. In contrast, in 2017, the suicide rates again increased with age. This study employs data collection techniques from the literature, thus using secondary data. Studies on suicide statistics stated in TURKSTAT as well as related reports and documents based on field work are also included.

Keywords: Senectitude, Aging, Suicide, Urban Migration, Transformation of Family Structure.

* Bu çalışma 13-15 Ekim 2016 tarihleri arasında Fırat Üniversitesi'nde düzenlenen I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan "Yaşlılık ve İntihar" başlıklı bildiri den hareketle ve yeniden düzenlenerek hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., AİBÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Gököy/BOLU.
İletişim: zuhalguler69@hotmail.com

Giriş

Hem yaşlılığın hem de intiharın bir toplumsal olgu olarak bilimsel bakış açısıyla ele alınıp incelenmesi 20. yüzyılda gerçekleşmiştir. “16. ve 17. yüzyıllarda toplumdaki diğer bireylerle aynı haklara sahip olmayan yaşlılar, 20. yüzyıla kadar sakat bireyler olarak görülmüşlerdir” (Kalıncara, 2008:2). 19. yüzyıl, 20. yüzyılı hazırlayan devrimler çağıdır: Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi ve Bilişim Devrimi. Tufan’a (202:53) göre, “yaşlanmanın, herkese mahsus doğal bir fenomen olarak algılanmaya başladığı ve 20. yüzyılda tüm dünya ülkelerinde hızla artmasına yol açacak girişimlerin temellerinin atıldığı dönem oldu 19. yüzyıl”.

Yaşlılıkta olduğu gibi intihar da 20. yüzyılla birlikte toplumsal bir olgu olarak bilimsel çalışmalara konu olmaya, anlaşılıp nedensel olarak açıklanmaya çalışılan bir olgudur artık. Kuşkusuz bunda da 19. yüzyılla birlikte düşüncedeki değişmelerin, başka bir deyişle dinsel açıklamanın yerini, pozitif bilimlerin gelişmesiyle bilimsel açıklamanın alması temel etkindir. Şen’e (2008:70-80) göre, “19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında bir yanda intihara bilimsel açıklamalar getirilmeye devam ederken diğer yandan felsefi anlamda yeni düşünceler gelişmeye başlar. Dönemin düşünürleri intiharı açıklamaktan ziyade, intihara eleştirel bir yorum katma görevini üstlenmiştir”.

Dolayısıyla modern dönemle birlikte toplumsal olgu olarak anlaşılıp açıklanmaya çalışılan intihar ve yaşlılık ilişkisinde de bir ikilem söz konusu olmaya başlamıştır. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler, tıptaki ilerlemelerle birlikte doğuştan beklenen ortalama yaşam süresi uzarken, bir yandan “ölümün ilk basamağı olarak algılanan ve edebi eserlerde tüm kötülüğü ve acımasızlığıyla anlatılan yaşlılık” (Tufan:2002) toplumsal bir olgu olarak görülmeye başlarken, aynı dönemde yaşamın anlamı ve amacı da sorgulanmaya başlamıştır. Max Weber’in ifadesiyle “büyünün bozulması” bu yüzyılın insanını hayal kırıklığına uğratmıştır. “Aklın hâkimiyetinin, ilerlemeci düşüncenin 20. yüzyıldaki sonuçları, büyük kitleleri etkileyen savaşlar, katliamlar ve ekonomik yıkımlar olmuştur. Bireylerin kendilerine yabancılaştığı ve yalnızlaştığı bir dünya görünür olmuştur. Schopenhauer, Nietzsche ve Camus’un hayata başkaldırı isteği ise, böyle bir dünya görünümünün izlerini taşır” (Güler ve Şen, 2013:122). Çalışma ve üretmeye endeksli modern kapitalist toplumda çalışma yaşamının temelidir ve merkezinde yer alır. Başka bir deyişle modern kapitalist toplumda insanın değerini, kimlik

ve statüsünü, hayatın anlamını belirleyen çalışmadır. Tersinden okuyacak olunursa, çalışmıyorsanız eğer toplumdaki kimliğiniz, statünüz, yaşamınız da anlamsızdır ve daha da önemlisi “yüksünüzdür”.

O halde bu noktada sorulması gereken soru: Yaşlı bireyler Schopenhauer, Nietzsche ve Camus gibi yaşamın anlamını sorgulayıp çağın ağır yükünü kaldıramadıkları için mi, yoksa kendilerini bu çağa ağır bir yük olarak gördükleri için mi intiharı düşünebilmektedirler? Ya da doğum, ölüm şeklindeki yaşamın doğal süreçlerinden, ölüme bu kadar yaklaşmışken neden sonu daha çabuklaştırmak istemektedirler? Yaşamın son basamağı olan ölüme çok yaklaşmışken, onları yaşamdan bu kadar kolay vazgeçiren, nefes alışlarını örseleyen, acıtan ve sonra tamamen kesen nedir?

İşte bu çalışmada önce kime yaşlı dendiği üzerinde durulacak, ardından istatistiki verilerden hareketle Türkiye’de yaşlıların sosyo-ekonomik profiline değinilecek, daha sonra da Türkiye’de yaşlılık döneminde giderek artan intihar olayları ve bunların nedenleri üzerinde durulacak, sonuçta öneriler sunularak çalışma bitirilecektir. Dünyada yaşlılık ve intihar olgusu başlı başına ayrı bir çalışma konusu olabileceğinden dolayı burada konu sadece Türkiye ile sınırlandırılacak, ancak, yeri geldikçe dünyadan da konu ile ilgili literatüre ve çalışmalara atıf yapılacaktır.

1. Yaşlılık ve Türkiye’de İstatistiklerle Yaşlılar

Yaşlı kime denir? Bu sorunun kesin cevabını verebilmek, yaşlılık olgusunun yapısı gereği zordur. Çünkü tıpkı cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımında olduğu gibi *yaş* ve *toplumsal yaş*tan bahsedilebilir. Dolayısıyla bu sorunun “Türkiye’de ya da Fransa’da yaşlı kime denir” şeklinde sorulması, verilecek cevabı da daha netleştirecektir. Yaşlılık görelidir. Toplumdan topluma, kültürden kültüre ve hatta çağdan çağa farklılık gösteren bir olgudur. Her toplumda/kültürde kime yaşlı dendiği değiştiği gibi; yaşlıya, yaşlılığa yüklenen anlamlar, ondan beklenen rol ve sorumluluklar değişmektedir. Bu noktadan hareketle de sosyolojik açıdan “yaş”ın bir sosyal kategori olduğu söylenebilir (Görgün Baran, 2003:36).

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) yaşlılık için başlangıç yaşını 65 olarak almakta ve yaşlılık dönemini “65 yaş ve üzeri” olarak kabul etmektedir. Farklı yaş kriterlerinin kullanımı da söz konusudur. Ancak yaşlılığın hangi yaşta

başladığına dair de kurum ve kuruluşlar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, Birleşmiş Milletler bu alandaki çalışmalarında 60 ve üzeri yaş grubunu temel almakla birlikte, ulusal ve uluslararası yaşlılık çalışmalarının genelinde DSÖ'nün tanımı esas alınmaktadır. Yaşlı nüfus kendi içerisinde de alt gruplara ayrılarak, 65-74 yaş grubu “genç yaşlı”, 75-84 yaş grubu “yaşlı”, 85 ve üzeri yaş grubu “en yaşlı yaşlı” olarak tanımlanmaktadır (Tezcan ve Seçkiner, 2012:1). Bununla birlikte ortalama yaşam süresi uzadıkça yaşlılığın başlangıç yaşının da daha ileri yaşlara kayabileceğini söylemek mümkündür.

Yaşlanma, 21. yüzyılda küresel bir sorundur. Gezegenimiz giderek yaşlı nüfusun arttığı bir yaşam alanı olmaya adaydır. Nitekim, 1979-2025 yılları arasında dair yapılan değerlendirmelerde, 2025 itibariyle yaşlıların %22,3 oranında artacağı tahmin edilmektedir (Arpacı, 2016:1). Dünya nüfusunun 2016 yılında %8,7'sini yaşlı nüfus oluşturmakta ve en yüksek yaşlı nüfus oranına sahip ilk üç ülke sırasıyla %31,3 ile Monako, %27,3 ile Japonya ve %21,8 ile Almanya iken, Türkiye bu sıralamada 167ülke arasında 66. sırada yer almaktadır. (TÜİK, 2016:1). Her ne kadar söz konusu bu ülkelere göre Türkiye halen daha genç nüfusa sahip bir ülke olarak görülmekteyse de, 30-40 yıl öncesine göre çok hızla yaşlanmaktadır.

Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD) verilerine göre, en hızlı yaşlanan ülkelerden biri de Türkiye'dir. Türkiye'de yaşlanmanın önemli özelliklerinden biri ise bu sürecin çok hızlı olmasıdır. Başka bir deyişle, gelişmiş Batı ülkelerinde 100 yıllık (19. yüzyılda başlamıştır) bir zaman dilimini kapsayan yaşlanma süreci, ülkemizde son 30-40 yıl içinde hız kazanmıştır. Daha da önemlisi Türkiye alt yapı olarak henüz bu hızlı yaşlanma sürecine hazırlıklı değil. Bir diğer vurgulanması gereken nokta ise Türkiye'de 1950'li yıllardan itibaren hız kazanan kırdan-kente göç süreci ile birlikte yaşlılar ağırlıklı olarak kırsal alanda yaşamaktadır. Kuşkusuz kırdan kente göç, aile yapısını da etkilemiş ve geleneksel geniş aileden çekirdek aileye doğru değişim sürecini de hızlandırmıştır. Bu ise, geleneksel geniş ailelerde “bilge” konumunda olan yaşlının (65 yaş ve üzeri) giderek “yük” olarak algılanmasına ve yaşlının yalnızlaşmasına neden olmaktadır.

Türkiye'de¹ yaşlı nüfus oranı son beş yılda %17,1 oranında artmış ve 2016'da

¹ Aksi belirtilmedikçe, Türkiye'de yaşlılara ilişkin oransal verilerin tamamı TÜİK (5 Nisan 2017), “İstatistiklerle Yaşlılar, 2016”, Haber Bülteni, Sayı: 24664, s.1-2'den alınmıştır.

%8,3'e ulaşmıştır. Yaşlı nüfusun 2012 yılında %60,3'ü 65-74 yaş grubunda, %32,5'i 75-84 yaş grubunda ve %7,1'i 85 ve daha yukarı yaş grubundadır. 2016 yılında ise %61,5'i 65-74 yaş grubunda, %30,2'si 75-84 yaş grubunda ve %8,2'si 85 ve daha yukarı yaş grubunda yer almaktadır.

2015 yılı sonuçlarına göre, doğuştan beklenen yaşam süresi, Türkiye geneli için 78 yıl, erkekler için 75,3 yıl ve kadınlar için 80,7 yıl olmuştur. Genel olarak kadınlar erkeklerden daha uzun süre yaşamakta olup, doğuştan beklenen yaşam süresi farkı 5,4 yıl olmuştur. Eşi ölmüş yaşlı erkeklerin oranı %12,7 iken yaşlı kadınların oranı %50,4'tür. Yalnız yaşayan yaşlı nüfusun %76,7'sini ise kadınlar oluşturmaktadır.

Türkiye'de yoksul yaşlı nüfusun oranı artmıştır. Şöyle ki, gelir ve yaşam koşulları araştırması sonuçlarına göre, eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin %60'ına göre hesaplanan yoksulluk oranı, 2011 yılında Türkiye geneli için %22,6 iken, 2015 yılında %21,9 olmuş, bu oran, yaşlı nüfus için 2011 yılında %17 iken, 2015 yılında %18,3'e yükselmiştir.

Yaşlı nüfusun yoksulluğu cinsiyet bazında incelendiğinde ise, yoksul yaşlı erkek nüfus oranı 2011 yılında %15,9 iken, bu oran 2015 yılında %17,8'e yükselmiştir. Yoksul yaşlı kadın nüfus oranı ise 2011 yılında %17,9 iken bu oran 2015 yılında %18,6'ya yükselmiştir.

Yaşlıların %40,2'si çocuklarının yanında yaşamak istemektedirler. Huzurevine gitmek isteyen yaşlıların oranı ise sadece %7,7'dir ve huzurevinde kalmayı istemelerinin en önemli nedeni %48,9 ile çocuklarına yük olmayı istemeleri olmuştur. Yaşlılık döneminde bireylerin mutluluk kaynağı ise %64,2 ile aileleridir.

2. Yaşlılık ve İntihar

İntihar, çok çeşitli şekillerde ve farklı disiplinlerin bakış açılarıyla tanımlanmıştır. Ancak burada yaşlılık ve intihar söz konusu olduğu için, intiharın aynı zamanda bir "iletişim" olduğunu ifade eden Richman'ın tanımının verilmesi ile yetinilecektir. Richman'a (Akt. Oktik, 2005:11) göre "İntihar, bir iletişimdir; yardım için ağlamaktır; başkalarından yardım istemektir; tehdit veya intikam metodudur; pişmanlık ve bir itirafıdır. İntihar anlamında kullanılan iletişim sözlü veya sözsüz olsun, dolaylı ve dolaysız

bir mesajdır”. Buradan hareketle yaşlının intiharı da “bir yardım çığlığı”, “yalnızlık çığlığı” olarak düşünölebilir.

İntihar, tüm dünyada toplumların en önemli toplumsal sorunlarından biridir. Dünya Sağlık Örgütü’ne göre 2000 yılında, tüm dünyada 815.000 kişi intihar etmiştir. Bu rakama göre dünyada her 40 saniyede bir kişi kendini öldürmektedir Günümüzde intihar, tüm ölkelerde ölüm nedenleri arasında ilk 10 sırada yer almaktadır ve farklı ölkelerdeki intihar oranları, aynı kıta ve benzer coğrafyada bulunsalar bile değişmektedir (Duru ve Özdemir, 2009:35).

Tüm dünyada ve ölkemizde de intihar oranları, cinsiyete, yaşa, eğitim düzeyine ve yaşanan bölgeye göre değişmektedir. Buna göre kadınlarda intihar girişimi, erkeklere oranla çok daha fazladır. İntihar için kullanılan yöntem de değişmektedir. Bu nedenle de erkeklerde kesin ölümle sonuçlanacak olan intihar yöntemleri kullanılırken, kadınlarda hayatta kalma şansını artırabilecek yöntemler daha fazla kullanılmaktadır. Eğitim düzeyi yükseldikçe intihar oranı düşmektedir (Bkz. Güler, 1993:49, 198,200; Oktik, 2005:27-34; Tufan, 2002:2002-2002-2005).

Modern toplumlara göre geleneksel toplumlarda intihar oranı daha düşüktür ve nedenleri de bir birinden farklıdır. Gelişmiş ölkelerde intihar yaş ile birlikte artmaktadır. Örneğin, DSÖ’ne göre (2005) ABD’de yaşa göre intihar, 45 yaşından sonra önemli oranda artmakta, en fazla 75 yaş üzeri grupta görölmektedir (yüz binde 16.8).İngiltere’de intihar olaylarının %30- 40’ı 55 yaş üzeri grupta görölmektedir (Kelly, Bunting 1998, s. 29-41’den Akt. Duru ve Özdemir, 2009:35).

Eski adıyla Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), bu günkü adıyla TÜİK verilerine göre 15–34 yaşlarında yüksek olan intihar oranları giderek azalırken; yaşlılarda bu oran her yıl artmaktadır (Duru ve Özdemir, 2009:35) . 5–34 yaş grubunda intihar oranı 2000 yılında %57.6 iken, 2007 yılında %11.27’lik azalma ile % 46.33 olmuştur. Oysa 65 yaş üzeri grupta intihar oranı (TÜİK, 2015a):

- 2000 yılında % 7.83 iken,
- 2007 yılında %9,5’e ulaşmıştır,
- 2010’da %11’e,
- 2015’te ise %11,7’ye ulaşmıştır.

Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda, yaşlılık döneminde yaşanan sorunlardan hareketle, yaşlı intiharlarının nedenleri şu şekilde sıralanmaktadır (Adam, 1985):

- Emeklilik ve onun beraberinde getirdiği işe yaramazlık duygusunun ve bir amacın olmamasının yaşlıyı ruhen çökertmesi,
- Yaşlılığa bağlı olarak devamlı hastalık hali, yol yürüyememe vb.
- Aile içindeki eski konumunu kaybetmesi, silik bir kişilik halinde yaşaması,
- Başkalarının bakımına muhtaç olmayı onuruna yedirememesi,
- Yalnızlık, bakılmama,
- Kendini yük olarak hissetme vb.

TÜİK (2015 c) verilerine göre ise Türkiye’de nedenlerine göre yaşlı intiharlarının oransal dağılımı sırasıyla şu şekildedir:

- %43 hastalık,
- %5,8 geçim zorluğu,
- %1’6 aile içi geçimsizlik,
- %0’3 ile eşit oranlarda olmak üzere istediği ile evlenememe ve ticari başarısızlık,
- %1,7 diğer nedenler,
- %47,3’ü de bilinmemektedir.

Yapılan birçok çalışmada (Bkz. Güler ve Ark. 2016) yaşlıların en büyük korkuları sırasıyla elden ayaktan düşerek bakıma muhtaç olmak, yalnızlık ve yalnız olarak ölmek şeklinde belirlenmiştir. Bu korkular da yaşlılarda intiharın nedensel dağılımını destekler nitelikte verilerdir.

Tufan’a (2002:207) göre, toplum yaşlı intiharlarına genç intiharlarına kıyasla daha ilgisizdir. Yaşlıların intiharlarına karşı olan ilgisizliğin temelinde de, söz konusu toplumda yaşlının nasıl algılandığı ve yaşlının kendisini nasıl algıladığının etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Tufan (2005:2007), yaşlıların intiharına karşı ilgisizliğin nedenlerini şu şekilde sıralamaktadır:

- “Gençlerin intihar teşebbüsleri karşısında toplum daha fazla hassasiyet gösterirken, yaşlı bir insanın artık yaşamak istememesini anlayışla karşılar. Çünkü toplumsal düşünceye göre, henüz yaşamının başında bulunan bir gencin ölümü üzüntü vericidir. Daha yaşaması gereken çok şeyi yaşayamadan hayata gözlerini yummuştur. Bu yüzden gençlerin intihar olaylarına büyük bir tepki göstermektedir. Yaşlılara bakış açısı tamamen bunun tersi olduğu için, yaşlı bir insanın artık yaşamının sonuna geldiği, kısa süre önce veya sonra ölmesinde bir mahsur bulunmadığı kanısı hakim olan toplumda, yaşlının intiharı kayda değer görülmez. Hatta yaşlı insanların uzun bir hesaplaşmanın ardından intiharı mantıklı gerekçelerle seçtiklerine bile inanılır.
- Yaşlılarda hangi olayların ve gerekçelerin intihara yol açtığını çoğunlukla tespit etmek güç olmaktadır. Çünkü intiharı seçen yaşlıların çoğunluğu yalnız yaşamakta ve geride intihar nedenini açıklayan mektup vs. bırakmamaktadır.
- İntihara karşı önlem alıcı ve tedavi edici olanaklar daha ziyade gençler için sunulmaktadır. Bu yüzden çok az sayıda yaşlı insana yardım kurumlarında veya psikolojik terapi merkezlerinde rastlanmaktadır.
- Yaşlılar politikası ve yaşlı yardımları, toplumda giderek artan yaşlı insan sayısından dolayı ön plana çıkmakta, intihar edenlerin sayısı toplam yaşlı sayısı içinde küçük bir kesimi oluşturmaktadır.
- Bütün bunlara ek olarak intihar, toplumsal bir tabu özelliğini korumaya devam etmekte ve kamuoyunda çok az ilgi görmektedir.”

İntihar da tıpkı yaşlılık olgusu gibi disiplinler arası çalışmayı gerekli kılan bir olgudur; sosyolojiden psikolojiye, antropolojiden ekonomiye, psikiyatriden gerontolojiye, edebiyattan felsefeye kadar çok sayıda disiplinin kesişme noktasında yer almaktadır. İntiharın sosyal, psikolojik, ekonomik ve hatta kültürel birçok nedeni vardır. Her ne kadar Durkheim, “bir toplumsal olgunun nedeni başka bir toplumsal olgudur” ilkesinden hareketle intiharın tamamen sosyolojik nedenli bir olgu olduğunu, toplumla bütünleşme/toplumla bütünleşme düzeyinden hareketle intiharı elcil, bencil ve anomik (Durkheim, 1986:130-187) olarak üçe ayırsa da; intihar ne tamamıyla sosyolojik ne de tamamıyla psikolojik nedenli değil; hem psikolojik, hem sosyolojik hem de ekonomik ve kültürel vb. çok nedenli bir olgudur.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye çok hızlı yaşlanmaktadır ve Batı'nın 100 yılda geçirdiği demografik değişimi 30-40 yıl gibi kısa bir zaman diliminde geçirmektedir. Bu nedenle alt yapı olarak bu sürece henüz hazır değildir. Kırdan kente yaşanan göç, kitle iletişim araçlarının gelişmesi vb. nedenlerle ailenin değiştiği, geleneksel aileden çekirdek aileye doğru evrilme eğiliminde olduğu gerçeğinden hareket edilerek, bu doğrultuda yaşlılara yönelik politikalar geliştirilmelidir.

Diğer gelişmiş ülkelerden farklı olarak Türkiye'de yaşlıların ağırlıklı olarak kırsal kesimde yaşadığı, kır ile kent arasında arafta kaldığı da unutulmamalıdır. Yaşlının yaşam kalitesini artırmanın yollarından biri, aktif yaşlanması, başka bir deyişle toplumdaki kopmadan, dışlanmadan sosyal ilişki kurarak, çeşitli aktivitelere katılması sağlanmalıdır. Bunun için de sosyal etkinlikler hep gençlere yönelik olarak planlanmamalı; kentsel mekan düzenlemeleri, sosyal alanlar yaşlılar da düşünülerek tasarlanmalıdır.

Son olarak, yaşlılara yönelik sadece yaşlı temelli değil, yaşlıya bakan kişiyi de merkeze koyacak politikalar geliştirilmelidir. Yaşlılar homojen değildir. Yaş gruplarına, cinsiyete, yerleşim yerine göre öncelikli sorun ve müdahale alanları değişebilmektedir. Bu açıdan da Türkiye'nin yaşlı haritasının çıkarılması büyük bir önem taşımaktadır.

Yoksulluk açısından en kırılgan kesim yaşlılardır. Özellikle de yaşlı kadın ise, eşi ölmüşse ve tek başına yaşamak zorundaysa yoksul kalma olasılığı daha da artmaktadır. Yaşlı yoksulluğu ile mücadele edecek politikalar geliştirilip, uygulanmalıdır. Tüm bunlar yapılırken de sosyologdan gerontoloğa, geriyatristen, psikoloğa, sosyal hizmet uzmanından, halk sağlığı uzmanına, diyetisyenden fizyoterapisteye, turizmciye varan geniş bir yelpazede disiplinler arası iş birliği yapılmalıdır. İntihar olgusuna ilişkin yapılan ve yapılacak olan çalışmalar aracılığı ile Türkiye'de yaşlı intiharlarının altı çizilerek konu ile farkındalık yaratılmalıdır.

Çalışmaya son nokta, Türkiye'de de yaşlılara yönelik politikalar geliştirilirken ya da yaşlılıkla ilgili çalışmalar yapılırken mutlaka göz önünde bulundurulması zorunlu olan Birleşmiş Milletler (BM) Yaşlı İlkelerine yer verilerek konulacaktır. Bu ilkeler açıklamalarıyla şu şekildedir (<http://eyh.aile.gov.tr/yayin-ve-kaynaklar/yasli-bakim-hizmetleri/birlesmis-milletler-yasli-ilkeleri/03.04.2017>):

“Birleşmiş Milletler Yaşlı İlkeleri

Bağımsızlık

Yaşlı bireyler;

Beslenme, barınma, giyim gibi temel gereksinimlerini karşılamak ve sağlık bakımından yararlanmak için yeterli gelire sahip olmalıdır.

Sayılan gereksinimlerini karşılayabilmeleri için ailelerinden ve toplumun her kesiminden destek almalıdır.

Gereksinimlerini karşılama konusunda kendi kendilerine yardımcı olabilmeleri yönünde destek almalıdır.

Gelir getirici bir işte çalışabilmeli ya da toplumdaki diğer gelir getirici faaliyetlerden yararlanmalıdır.

Emeklilik yaşının belirlenmesi ve emeklilik koşullarının tanımlanmasında söz sahibi olmalıdır.

Yaşlarına, yeteneklerine uygun eğitim ve öğretim programlarına sahip olmalıdır.

Bireysel tercihlerine uygun, güvenli bir çevrede yaşamalıdır.

Yaşadıkları çevre aynı zamanda onlara kapasitelerini geliştirebilecek fırsatlar sunmalıdır.

Mümkün olduğunca uzun süre kendi evlerinde ya da aile ortamında yaşamalıdır.

Katılım

Yaşlı bireyler;

Toplumla ilişkilerini sürdürmelidir.

Refah düzeylerini doğrudan etkileyecek politikaların hazırlanması ve uygulanması aşamalarına aktif bir biçimde katılımında bulunmalıdır.

Bilgi ve becerilerini genç kuşaklar ile paylaşmalıdır.

Topluma hizmet etmek için çeşitli fırsatlar geliştirebilmelidir.

Kendi ilgi ve yeteneklerine uygun etkinliklere gönüllü olarak katılımında bulunmalı ve hizmet edebilmelidir.

Bakım

Yaşlı bireyler;

Aile ve toplum tarafından desteklenmeli, ihtiyacı olanlara uygun bakım hizmetleri verilmelidir.

Her toplumun kültürel değerler sistemine uygun bir biçimde korunmalı ve gözetilmelidir.

Asgari düzeyde fiziksel, zihinsel ve ruhsal iyiliği kazandıracak ve sürdürecektir sağlık bakımına sahip olmalıdır.

Yaşamlarını kendi başlarına sürdürebilecekleri, gereksinim duyduklarında korunabilecekleri ve bakılabilecekleri çeşitli sosyal hizmetlere ve yasal düzenlemelere sahip olmalıdır.

İnsana yakışır ve güvenli bir ortamda, sosyal ve zihinsel yönden

desteklenecekleri, kendilerini geliştirebilecekleri, koruma ve rehabilitasyon hizmeti alabilecekleri, uygun kurumsal bakım modellerinden yararlanmalıdır.

Bir huzurevi ya da rehabilitasyon merkezinde yaşamaları durumunda; ihtiyaçlarına, inançlarına, haysiyetlerine, özel yaşamlarına (mahremiyetlerine), bakımları ve yaşam biçimleri hakkında kendi kararlarını vermelerine tam olarak saygı görmelidir. İnsan haklarından ve temel özgürlüklerden tam olarak yararlanmalıdır.

Kendini Gerçekleştirme

Yaşlı Bireyler;

Bireysel potansiyellerini (yetenek ve becerilerini) tam olarak geliştirebilecek fırsatlar yaratmalı, varolan uygulamalardan yararlanmalıdır.

Toplumun eğitim ve kültür etkinliklerine aktif olarak katılabilmelidir.

İtibar

Yaşlı Bireyler;

İtibar görmeli ve güven içerisinde yaşamalıdır.

Sömürüden, fiziksel ya da zihinsel istismardan uzak tutulmalıdır.

Hizmetlerden yararlanırken; yaş, cinsiyet, ırk, etnik köken, engelli durumu ya da diğer konuları nedeniyle bir ayırım görmemelidir.

Gelir durumları belirleyici bir unsur olmamalı, gelir düzeyinden bağımsız olarak gereksinimleri karşılanacak şekilde uygun hizmetlerden yararlanmalıdır”.

Bu ilkelerden yola çıkılarak, yaşlıların bilgi ve deneyim sahibi oldukları, insan hak ve özgürlükleri bağlamında yaşlının insan onur ve haysiyetine yakışır yaşama ve dokunulmazlık haklarının bulunduğu, onları yük olarak görmek yerine işe yaradığını hissettirecek bir anlayışın yerleştirilebilmesi için hem bireyler olarak kendimize hem de devlet, özel sektör, üniversiteler ve medya olarak yaşlılara uygun plan ve politikaların geliştirilmesi kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu yapılırken de yaşlı merkezli bir bakış açısıyla yaklaşarak, yaşlıların homojen olmadığı, öncelikli sorun ve müdahale alanlarının hangi yaş gurubunda olduğuna, cinsiyetine, yaşadığı yere (kır-kent, kendi evi, huzurevi, çocuklarının evi) göre değiştiği gerçeğinden hareket etmek gerekmektedir. Cemal Süreya'nın “Üstü Kalsın” adlı şiirinin bir dizesinde belirttiği üzere, “Her ölüm erken ölümdür” (http://www.siiir.gen.tr/siir/c/cemal_sureya/ustu_kalsin.htm/11.04.2017). Bir yaşlının ölümü ise, hele bu yaşlı intihar ile ölmeyi seçiyorsa “bir tarihin, bir hafızanın, kültür bekçisinin, emeğin, bir toplumun, yalnızlığın, yardım çılgılığının, sessiz kalmanın” geri döndürülemez ölümüdür.

KAYNAKÇA

- Arpacı, Fatma (2016), “Geçmişten Günümüze Yaşlılık”, **Yaşlılık Sosyolojisi**, Ed. Harun Ceylan, Ankara, Nobel Yayını, s.1-18.
- Aydemir, Çiğdem (1999), “Türkiye’de Yaşlı İntiharları”, **Kriz Dergisi**, 7(1): 21-25.
- Durkheim, Emille (1986), İntihar: **Toplumbilimsel İnceleme**, Çev. Özer Ozankaya, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Duru, Güler ve Özdemir, Leyla (2009), “Yaşlı İntiharları, Nedenleri ve Önleyici Uygulamalar”, **Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi**, s. 34-41.
- Görgün Baran, Aylin (2003), “Yaşlılık Sosyolojisi”, **Yaşlılık: Disiplinler Arası Yaklaşım, Sorunlar ve Çözümler**, (Der: Velittin Kalinkara), Ankara, Odak Yayınevi, s. 35-57.
- Güler, Zuhal (1993), “Türkiye’de Son On Yılda İstatistiklere Yansıyan İntiharların Sosyolojik Açından Değerlendirilmesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi SBE).
- Güler, Zuhal vd., (2014), “Huzurevi Köyleri: Kırsal Kesimde Yaşlılık”, **TÜBİTAK SOBAG 1001 Projesi Yayınlanmamış Proje Raporu**, Ankara.
- Güler, Zuhal ve Şen, Neslihan (2013), “İntiharın Gazetelerdeki Yansımaları”, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 2, s. 115-150.
- Kelly, Sue & Bunting, Julia (1998), “Trends in Suicide in England and Wales 1982-1996”, **Population Trends**, 92: 29-41.
- Kocataş, Semra vd., (2004), “60 Yaş ve Üzeri Bireylerde Depresyon Yaygınlığı”, **Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi**, 7(1), 11-18.
- Odağ, Celal (1995), **İntihar**, İzmir, Psikiyatri Derneği Yayınları.
- Oktik, Nurgün vd., (2005). **Muğla’da İntihar ve İntihar Girişimleri**, Muğla, Muğla Üniversitesi Basımevi.
- Richman, j.& Eyman, J.R. (2002), “Psychoterapy of Suicide: Individual Groupand Family Approaches”, **Understanding Suicide: TheState of Art**, Ed. Lester D. , Philedelphia, P.A., Charles, C.T., pp. 139-158.
- Şen, Neslihan (2008), “Toplumsal Anlam Dünyası ve İntiharın Toplumsal Algısı: Bursa Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı).

Tezcan, Sabahat ve Seçkiner, Pelin (2012), “Türkiye’de Demografik Değişim; Yaşlılık Perspektifi”, **Yaşlı Sağlığı Sorunlar ve Çözümler**, Ed. Dilek Aslan ve Melikşah Ertem, Ankara, Palme Yayıncılık, s.1-8.

Tufan, İsmail (2002), **Antik Çağdan Günümüze Yaşlılık**, İstanbul, Aykırı Yayınları.

TÜİK (5 Nisan 2017), “İstatistiklerle Yaşlılar, 2016”, **Haber Bülteni**, Sayı: 24664, s.1.

TÜİK (2007), **Yaşa Göre İntihar Oranları Preistatistik Tablosu**, 2007. URL: <http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do>, (12.10.2016).

TÜİK (2015a), **Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre İntiharlar, 2006-2015**.

TÜİK (2015b), **İntihar İstatistikleri 2015**, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21516>, (14.10.2016).

TÜİK (2015c), <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=115&locale=tr>, (14.10.2016).

Tümerdem, Yıldız (2006), “Gerçek Yaş”, **Türk Geriatri Dergisi**, Cilt:9, Sayı: 3, s. 195-195, <http://geriatri.dergisi.org/text.php?id=310>, (14.10.2016).

[www.http://eyh.aile.gov.tr/yayin-ve-kaynaklar/yasli-bakim-hizmetleri/birlesmis-milletler-yasli-ilkeleri](http://eyh.aile.gov.tr/yayin-ve-kaynaklar/yasli-bakim-hizmetleri/birlesmis-milletler-yasli-ilkeleri), (3 Nisan 2017).

www.siir.gen.tr/siir/c/cemal_sureya/ustu_kalsin.htm(11.04.2017).

YENİLİK KÜMELERİNDE FİRMALAR ARASI İSTİHDAM HAREKETLİLİĞİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

Mehmet CANSIZ*
M. Demet ULUSOY**

Özet

Teknoparklar teknoloji tabanlı girişimcilik faaliyetlerinin yoğunlaştığı yenilikçi kümelerdir. Kümelerin en önemli avantajlarından birisi yetenekli istihdam havuzu oluşturması ve firmalar arası istihdam hareketliliğini sağlamasıdır. İstihdam hareketliliği ise firmaların rekabet güçlerini etkileyen parametrelerden birisidir. Türkiye’de 2016 sonu itibarıyla 51 teknoparkta yaklaşık 4.300 firma ve 41.500 çalışan bulunmaktadır. Bu bağlamda çalışmamız temel iki problem üzerinden kurgulanmıştır. Birincisi, Türkiye’de teknoparklarda firmalar arası istihdam hareketlerini etkileyen girişimci ve firma özellikleri nelerdir? İkincisi, firmalar arası personel geçişinin (personelin gidişi ve gelişi) firmaların rekabet gücüne etkisi nedir? Ve bu etkide girişimci ve firmaların hangi özellikleri farklılaşmaktadır? Araştırma verileri girişimcilere uygulanan anket ile elde edilmiş olup, veri analizi probit ve sıralı logit regresyon tekniği ile yapılmıştır. Sonuçta teknoparklarda istihdam hareketlerinde; girişimcilerin yaşı, cinsiyeti, çalışma ve girişimcilik tecrübeleri ile firmaların çalışan sayısı, başarılı işletme olup olmadıkları ve buldukları teknoparkın etkili faktörler arasında olduğu görülmüştür. İstihdam hareketlerinin firma rekabet gücüne etkisinde ise firmadan personel ayrılışı olumsuz etkilerken personel gelişiminin olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçların kamunun istihdam hareketliliğini geliştirmesinde kullanılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *yenilik kümeleri, girişimcilik, istihdam hareketliliği, teknopark.*

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, Yarı-Zamanlı Öğretim Görevlisi, İletişim: mcansiz75@gmail.com

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
İletişim: demet@hacettepe.edu.tr

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF EMPLOYMENT MOVEMENTS ACROSS COMPANIES IN INNOVATION CLUSTERS

Abstract

Technoparks are innovation clusters operated by technology-based entrepreneurs. An important advantage of these clusters is that they create a pool of skilled employees and are able to mobilize employment across firms. Employment mobility is one of the parameters affecting the competitiveness of companies. By the end of 2016, there were 51 technoparks established in Turkey, with approximately 4.300 companies and 41.500 employees. This study focuses on two basic problems within this context. First, what are the characteristics of entrepreneurs and firms that affect the employment movements in technoparks in Turkey? Second, how do the personnel shifts across firms influence the competitive power of such firms? Research data were collected through questionnaires distributed to entrepreneurs. Collected data were then analyzed by probit and ordered logit regression techniques. The analysis demonstrates that age, gender, experience of entrepreneurship, number of firm employees, and the success of firms and technoparks are influential factors affecting employment movements across firms in these innovation clusters. Another finding shows that while staff departure from a company has a negative effect on the competitiveness of that company, the staff entry has a positive effect. These findings highlight the need to develop policies and practices that improve the workforce mobility in technoparks.

Keywords: *Innovation Clusters, Entrepreneurship, Employment Mobility, Technopark.*

Giriş

Türkiye’de teknoparklar 2002-2016 döneminde önemli bir gelişme göstermiştir. 2001 yılından itibaren kurulmaya başlayan Teknoparklar, yüksek teknoloji, yenilik ve Ar-Ge alanlarında kümelenme potansiyeline sahip bölgeler haline gelmeye başlamıştır. 2016 yılı sonuna gelindiğinde 51 aktif teknoparkta faaliyet gösteren yaklaşık 4.300 firmada 41.500 kişi çalışmaktadır (BSTB, 2016). Gelişmiş ülkeler ile karşılaştırıldığında teknopark uygulamalarının Türkiye’de yeni ve gelişme döneminde olduğu söylenebilir. Önümüzdeki dönemde ise teknoparkların Türkiye’nin teknoloji üretim kapasitesine ciddi katkılar sağlayacağı beklenmektedir (Cansız, 2014:3). Bu katkıyı artırmak ise bu alanda yapılacak bilimsel çalışmaların çoğalmasına bağlıdır.

Bu bağlamda, bu çalışma Türkiye’de teknoparklarda; firmalar arası istihdam hareketlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Analiz istihdam hareketlerinin girişimci ve firma özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmaması ile firmaların rekabet güçlerine etkilerini içermektedir.

Teknoparklarda firmalar arası istihdam hareketliliği yenilikçi fikirlerin yayılmasını ve kümelerin daha etkin faaliyet göstermesini sağlamaktadır. Literatürde istihdam hareketliliğinin firmalar için yenilik ve Ar-Ge faaliyetlerini artırdığı ve rekabet güçlerine katkı sağladığı konusunda önemli çalışmalar bulunmaktadır (Song vd., 2003; Feldman; 1999; Hall vd., 2010 Audretsch ve Keilbach; 2005, 2003; Fischer ve Varga, 2003; Cooper, 2001; Greenan ve Guellec, 2000; Masso vd.,2010). Ancak literatürde hangi tip firma ve girişimci özelliklerinin firmalar arası istihdam hareketliliğini etkilediğini ortaya koyan çalışmalar son derece sınırlıdır. Bu alanda Türkiye’de ise henüz bilimsel bir çalışma yapılmamıştır. Teknoparklarda firmalar arası personel hareketliliğine ilişkin de herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu çalışma ile politika belirleyiciler ve destek sağlayanlar açısından bilimsel temelli ışık tutucu yeni verilere ve bilgilere ulaşılması hedeflenmiştir.

1. Kuramsal Çerçeve: Bilgi Toplumunda Yenilik Kümeleri ve İstihdam Hareketliliği: Teknoparklarda İstihdam Hareketliliği

Sanayi toplumunun karakteristiğini yansıtan yığınlaşma, iş gücü havuzu, uzmanlaşma ve tedarikçiler oluşturarak firmaların ve ekonominin daha verimli olmasını sağlamaktadır (Marshall, 1920). Yığınlaşmanın sonraki aşaması ise aktörlerin birbirleriyle daha fazla işbirliği yaptığı kümelenmelerdir. Kümelenme ise bilgi toplumuna ait bir kavramdır.

Bilgi toplumu, esnek üretim, yenilik kümeleri ve yenilikçi firmalar arası istihdam hareketlerine yönelik tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. Bell’in (1973) “post endüstriyel toplum”, Drucker’ın (1991) “bilgi toplumu”, Castells’in (2005) “ağ toplumu” olarak değerlendirdiği ve onların ekonomik uzantısı olan esnek üretim süreci günümüzde de devam etmektedir. Esnek üretim süreci, esnek uzmanlaşma ve bilgi teknolojisiyle birlikte esnek teknolojiyi de beraberinde getirmektedir. Bu sayede yenilikçi fikirler kısa sürede yeni şirketlere ve ürünlere dönüşerek ticarileşmektedir (Kumar, 2013: s. 61-62). Silikon Vadisi ve Boston Route 128 gibi teknoloji bölgeleri

diğer bir ifadeyle yenilik kümeleri ise esnek üretime ait yapılar olarak görülmektedir (Harvey, 1997, s. 184).

Firmaların, mal ve hizmet sağlayıcıların, ilişkili sanayilerde yer alan diğer firmalarla ve belirli bölgelerde coğrafi yoğunluk oluşturması (Porter, 1998) olarak tanımlanan kümelenme kavramı son yıllarda yenilikçilik kavramının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Yenilikçi üretimin önemli bir unsuru ve esnek üretim araçları olan teknoparklar günümüzde yenilik kümeleri olarak faaliyet göstermektedirler.

Yenilik kümeleri zamanla bilginin üretildiği, ticarileştirildiği ve kullanıldığı yerler haline gelmiştir. Üniversite, araştırma merkezleri, mühendisler, akademisyenler ve girişimcilerin bir arada bulunduğu esnek üretim yapan teknoparklar önemli üretim ve yenilik merkezlerine dönüşmüştür (Castells, 2005, s. 523). Dünyada en çok bilinen yenilik kümesi Silikon Vadisidir. 1960'lı yıllarda faaliyete başlayan bölge 2015 yılı itibarıyla yaklaşık 30 bin yenilikçi girişim ve 1,5 milyon çalışana sahiptir¹. Dünyanın bütün potansiyel girişimcileri, yatırımcıları ve mevcut teknoloji şirketleri için çekim merkezi olan Silikon Vadisinin başarısı, tüm dünya ülkeleri için teknoparkları diğer bir deyişle yenilik kümelerini önemli bir politika alanı haline getirmiştir.

Kümelenmenin çalışanlar, firma, sektör, endüstri, bölgesel ve ulusal ekonomi için ve uluslararası alanda önemli faydaları bulunmaktadır. Bu faydaların yanında kümeler nitelikli istihdam havuzları oluşturmakta, buldukları bölgelerde işgücü piyasalarının gelişmesine katkıda bulunmakta ve firmaların ekonomik ve sosyal maliyetlerini düşürmektedir (Sölvell vd., 2003:18-19). Krugman (1991), firmaların uzmanlaşmış istihdam havuzlarından yararlandığını, bunun büyümeye ve teknolojik bilginin yayılmasına katkı sağladığını vurgulamaktadır.

Teknoparkların büyümesi ve cazibe merkezi haline gelmeleri, onların içinde nitelikli işgücü havuzu oluşmasını sağlayarak hem firmaların nitelikli personel ihtiyacını karşılamakta hem de yeni girişimler ortaya çıkararak önemli fırsatlar sunmaktadır. Teknoparkların en önemli potansiyel faydalarından birisi bilginin yayılımı için önemli bir platform yaratmalarıdır (Griliches 1992; Audrestsch ve Feldman 1996). Girişimciler, firma sahipleri, risk sermayedarları, üniversiteler, araştırma merkezleri, kuluçkalar ağırlık

¹ <https://www.jointventure.org/images/stories/pdf/index2015.pdf>

merkezinin üniversitelere çevrildiği bir yapı oluşturmuştur. Sürekli yeni fikirlerin, yeni şirketlere dönüşerek ticarileştiği bu ortamlarda Drucker'ın (1994) deyimi ile bilgi toplumu işçileri, bilgiye dayalı sınıfı (Bell 1973) ya da yaratıcı (creative) sınıfı (Florida, 2002) bilgi değer odaklı (Lyotard, 2000) yeni toplumsal tasarımın başat aktörlerinden birini oluşturmaktadır. Bu sınıf sürekli kamu, özel sektör ve üniversiteler arasında, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde hareketliliğe sahiptir (Florida, 2005). Bu çerçevede tüm bu kurum ve kuruluşlar arasındaki personel hareketliliği bilginin yayılması için önemli bir araç haline gelmiştir.

Firmaların daha yenilikçi olmalarında girişimciler gibi çalışanların da rolü büyüktür. Katma değer üreten bilginin önemli bir bölümü örtük bilgi (tacit knowledge) yapısında olup kişilerin beyinlerinde gizlidir. Bu bilgileri yazılı olarak veya gözlemleyerek elde etmek pek mümkün olmamakta; ancak kişinin yer değiştirmesi veya yeni bir girişim faaliyetine girmesi (spin-off) ile bilgi transferi olabilmektedir. Silikon Vadisindeki kültürel ortam personel transferine olumlu yaklaşan ve kendi personeli kadar teknopark ölçeğindeki personel havuzuna değer veren örneklerde bilginin çok daha hızlı yayıldığı görülmektedir. Bunun bir parçası olan firmalar arası personel hareketleri bilginin yayılımı için çok önemli bir mekanizma olarak görülmektedir (Boschma vd., 2009).

Firmalar arasında personel geçişi bölgede oluşan işgücü kapasitesinin etkin bir şekilde işlemesine bağlıdır. Personeli ayrılan bazı firmalar istihdam hareketliliğini kendi rekabet güçleri açısından olumsuz olarak değerlendirirler de OECD'ye (2009:30-31) göre bunun toplamda küme için faydaları bulunmaktadır. Özellikle yenilik kümelerinde uzmanlaşmış işgücüne kolay bir şekilde ulaşılması; verimlilik artışına, kümelerin daha kolay yeni yatırım çekebilmelerine, firmalar arasında yenilik ve teknolojinin hızla yayılmasına ve girişimcilik faaliyetlerinin artmasına imkân sağlayabilmektedir.

İleri teknoloji sektörlerinde zaman zaman yenilik kapasitesi yüksek personelin firmadan ayrılması potansiyel bir tehdit olarak görülebilmektedir (Kim ve Marschke, 2005). Oysa bu personelin geçtiği firma için önemli bir avantaj sağlamakta ve bu süreç ise firmalar için teknolojik bilgi edinme aracı olarak işlev görmektedir (Feldman, 1999; Hall vd., 2010; Audretsch ve Keilbach, 2005; Song vd., 2003; Masso vd., 2010). Dolayısıyla bu süreç kalkınma ile yakından ilişkilidir.

Bilgi toplumu yaklaşımları (Bell, 1973; Drucker, 1991; Masuda, 1985,1990; Toffler, 1996; Castells, 2005; Lyotard, 2000) aslında istihdam hareketliliği konusunun sosyolojik boyutunu da açıkça göstermektedir; yaratıcı sınıfın istihdam hareketliliği ekonominin yenilik ve teknoloji kapasitesini artırması ve firmaların rekabet gücüne katkı sağlaması açısından bilgi toplumuna dönüşümün temel göstergelerinden birisidir. Türkiye de bilgi toplumuna geçişi hedefleyerek 1990'lı yıllardan başlamak üzere bu alana yönelik politikalar belirlemiştir. Bu kapsamda e-Türkiye Girişimi Eylem Planı (2000), e-Dönüşüm Türkiye Projesi Kısa Dönem Eylem Planı (2003-2004), 2005 Eylem Planı ile Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı (2006-2010, 2015-2018) bilgi toplumuna yönelik hazırlanan politika belgeleridir (KB, 2015).

Dolayısıyla yaratıcı sınıfın oluşturulması ve istihdam hareketliliği Türkiye'nin üzerinde çalıştığı en temel problem alanlarından birisidir. Böyle olmasına rağmen Türkiye'de, bilgi işçileri ve yaratıcı sınıfa ilişkin çok az sayıda çalışma bulunmaktadır (Özen, 2016). Hangi firmaların istihdam geçişleri için uygun olduğu ya da firmaların/girişimcilerin hangi özelliklerinin istihdam hareketliliği üzerinde etkili olduğuna ilişkin sosyolojik bir çalışma ise bulunmamaktadır. Hâlbuki firma ve girişimci özellikleri bireylerin ağ içerisindeki hareket yönünü tespit etmek açısından son derece önemlidir. Bu yüzden bu araştırma alanlardaki eksikliklere odaklanmaktadır.

2. Araştırmanın Amacı, Yöntemi ve Sınırlılıkları

İstihdam hareketliliğinin çalışanlar, işgücünün niteliği, firma ve girişimcilik ekosistemi, ülke ekonomisi üzerine ve uluslararası düzeyde çok boyutlu ve önemli etkileri bulunmaktadır. Literatürde istihdam hareketlerinin firmanın yenilik kapasitesi ve rekabet gücüne etkisi ve personel açısından ise işten ayrılma nedenlerine odaklanılmıştır. Girişimcinin ve firmanın demografik özelliklerinin bu süreçte etkili olup olmadığı incelenmemiştir. Bu çalışmada ise girişimcinin demografik özellikleri, iş ve girişimcilik tecrübesi ile firmaların genel yapısal özellikleri değerlendirmeye alınmıştır. Çalışmanın amacı Türkiye'de teknoparklar içinde firmalar arası istihdam hareketlerini analiz etmektir. Bu çerçevede araştırmanın iki temel sorusu bulunmaktadır.

1. Firmalar arası istihdam hareketlerini etkileyen girişimci ve firma özellikleri nelerdir?
2. İstihdam hareketlerinin (personelin ayrılışı ve gelişi) firmaların rekabet gücüne etkisi nedir? ve bu etkide girişimci ve firmaların hangi özellikleri farklılaşmaktadır?

Yukarıdaki iki soru, girişimcinin cinsiyeti, yaşı, eğitimi, iş ve girişimcilik tecrübesi ile firmanın yaşı, ortak sayısı, çalışan sayısı, firma başarısı, sektörü, faaliyet gösterdiği teknoparkın ve bulunduğu ilin gelişmişlik düzeyi olmak üzere toplam 12 bağımlı değişken üzerinden personel ayrılışı ve personel gelişi olmak üzere iki ayrı düzlemde değerlendirilecektir. Sonuçta hangi değişkenlerin etkili olduğu ortaya konulacaktır.

İstihdam hareketliliği tüm sektörleri içeren bir konu olması sebebiyle geniş alanı kapsamaktadır. Bu çalışmanın evrenini teknoparklardaki girişimciler oluşturmaktadır. Çalışmada ihtiyaç duyulan veriler anket tekniği kullanılarak toplanmıştır². Teknoparkların ve firmaların seçiminde firma ve çalışan sayısı ağırlıkları dikkate alınarak tesadüfi örneklem yolu ile firmalar belirlenmiş ve saha çalışması 2015 yılında 50'den fazla firma bulunan 26 teknoparkta gerçekleştirilmiştir. Ankete katılan girişimci sayısı 1.112'dir. Bu sayı anketin yapıldığı tarih itibarıyla teknoparklardaki toplam firmaların yaklaşık yüzde 32'sine denk gelmektedir. Araştırmaya katılan firmalarda toplam çalışan sayısı 10.648 olup yine teknoparklardaki toplam çalışan sayısı içindeki payı yaklaşık yüzde 30'dur.

Çalışma kapsamında probit ve sıralı logit teknikleri kullanılmıştır. Kategorik bağımlı değişkenleri analiz etmede probit regresyon kullanılabilir. Benzer şekilde bağımlı değişken ordinal ise sıralama yapılabilir ve sıralı modeller kullanılır (Brooah, 2002, Liao, 1994). Bu çalışmada girişimci ve firma düzeyinde seçilen bağımsız değişkenlerin; istihdam hareketleri üzerinde etkisi ve istihdam hareketlerinin firma rekabet gücüne etkisi probit ve sıralı logit modellerle açıklanacaktır. Kısaca bağımsız değişkenin sıralı olduğu durumlarda sıralı logit model, katogorik olduğu durumlarda probit model kullanılmıştır. Söz konusu modeller lineer olmayan yapıda oldukları için etki düzeyini ölçmek üzere marjin analizi yapılmıştır.

² Veri daha geniş "Teknopark Araştırması" için toplanmıştır. Makro veriler kitap olarak yayımlanacak olup, detaylar makaleler şeklinde sunulacaktır.

Bu aşamada başarılı işletme, teknopark ve il düzeylerinin tanımlanması yerinde olacaktır. Başarılı firma konusunda literatürde tartışmalar devam etmektedir. OECD'ye göre bir firmanın hızlı büyüyen olarak tanımlanabilmesi için üç yıl üst üste olmak üzere yılda ortalama yüzde 20 ve üstü fazla büyüme (ciro veya istihdam olarak) ve izlenmeye başlandığında en az 10 çalışanı bulunmalıdır. (OECD, 2012). Ancak bu tanım her ülkenin koşullarına bağlı olarak farklı bir şekilde yapılabilir. Türkiye'deki teknoparklardaki yenilikçi firmalar değerlendirildiğinde AR-GE ve yenilik faaliyetleri sonucu ihracat yapabilme de başarı kriteri olarak değerlendirilmiştir. Faaliyet gösterilen teknopark sınıflaması ise Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından açıklanan teknopark endeks bilgileri çerçevesinde oluşturulmuştur (BSTB, 2016). Benzer şekilde teknoparkların bulunduğu illerin düzeyi belirlenirken Kalkınma Bakanlığının illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması çalışmasından yararlanılmıştır. Söz konusu çalışmaya ilave olarak İstanbul ve Ankara illeri megapol olarak değerlendirilmiştir.

Bu aşamada araştırmanın bazı sınırlılıklarından bahsetmekte fayda görülmektedir. Çalışmanın en önemli kısıtlılığı verilerin sadece teknoparklardaki firmalar arası istihdam hareketliliğini içermesidir. Teknoparklarda faaliyet gösteren firmalardan teknopark dışındaki firmalara ya da tersi istihdam hareketleri bu çalışmanın dışında tutulmuştur. Dolayısıyla karşılaştırma yapılamadığından teknoparklara özel olan karizmatik vaziyet alışlar ya da farklılıklar hakkında bilgi edinilememiştir. Diğer taraftan istihdam hareketlerinin sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda farklı boyutları bulunmaktadır. Bu çalışmada ise istihdam hareketliliği ile sadece seçili girişimci ve firma özellikleri arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Çalışmanın nitel verilerle desteklenmemiş olması da araştırmanın diğer bir kısıtlılığı olarak değerlendirilmelidir. Son olarak çalışma; sadece nicel veriler ile belirli bir zamanda, kesitsel bir şekilde toplanan verilere dayanmaktadır.

3. Araştırmanın Bulguları

Çalışmada girişimci ve firmanın hangi özelliklerinin istihdam hareketleri üzerinde etkisi olduğu analiz edileceği için söz konusu değişkenlere ilişkin veriler Tablo-1'de probit ve sıralı logit regresyonda kullanıldıkları gruplar halinde sunulmuştur. Tablo girişimcinin cinsiyet, yaş, eğitim, girişimcilik öncesi çalışma ve girişimcilik tecrübesi ile firmanın yaşı, ortak sayısı, çalışan sayısı, firma başarısı, sektörü, faaliyet gösterdiği teknopark sınıfı ve bulunduğu ilin gelişmişlik düzeyine ilişkin bilgileri içermektedir.

Tablo-1: Teknoparklardaki Girişimci ve Firmalara Yönelik Bilgiler

	Değişkenler ve Açıklamaları	Değer	Sayı	Yüzde
Girişimcinin Özellikleri	Cinsiyet	Kadın	196	17,6
		Erkek	916	82,7
	Yaş	20-29	168	15,1
		30-39	528	47,5
		40-49	290	26,1
		50+	126	11,3
	Eğitim Düzeyi	Lise ve Altı	44	3,9
		Üniversite	490	44,0
		Yüksek Lisans	315	28,3
	Girişimcilik Öncesi Çalışma Tecrübesi	Hayır	488	43,9
		Evet	624	56,1
	Mevcut Firma Öncesi Girişimcilik Tecrübesi	Hayır	754	67,9
Evet		358	32,1	
Firmanın Özellikleri	Firma Yaşı	0-2	286	25,8
		3-4	210	18,9
		5-9	375	33,7
		10+	241	21,6
	Ortak Sayısı	0	324	29,1
		1	256	23,1
		2	286	25,7
		3	125	11,2
		4	59	5,3
		5	35	3,1
	Çalışan Sayısı	6+	27	2,4
		0-5	661	59,4
		5-10	242	21,8
		11-19	103	9,2
		20-49	78	7,1
	Başarılı Firma	50+	28	2,5
		Hayır	792	71,2
	Firmanın Sektörü	Evet	320	28,3
		Yazılım-Bilişim	463	41,7
	Faaliyet Gösterilen Teknopark	Diğer Sektör	649	58,3
		Gelişmemiş	318	28,6
		Normal	373	33,5
Firmanın Bulunduğu İl	Gelişmiş	421	37,9	
	Gelişmekte Olan	167	15,1	
	Gelişmiş	340	30,5	
	Megapol	605	54,4	

Tablo-1 incelendiğinde girişimcilerin yüzde 82,7'sinin erkek olduğu, 30-39 yaşları arasındaki girişimcilerin oranının yüzde 47,5 olduğu, lisansüstü eğitim derecesine sahip olanların oranının yüzde 51,9 olduğu görülmektedir. Diğer taraftan girişimcilerin yüzde 56,1'inin girişimcilik öncesi çalışma deneyimi, yüzde 45,1'inin girişimcilik tecrübesi olduğu görülmektedir.

Firma özellikleri incelendiğinde ise; 5 yıl ve üstünde faaliyet gösteren firmaların oranı yüzde 55,3 olarak tespit edilmiştir. Ortaklık duruma bakıldığında hiç ortağı olmayan girişimcilerin oranı yüzde 29,1 iken, ortak sayısı 4'ten fazla olanların oranı yüzde 10,8 olduğu görülmektedir. Firmaların çalışan sayısı verilerine göre ise 5 kişiye kadar çalışan sayısına sahip firmaların oranı yüzde 59,4 iken, 20'den fazla çalışanı olan firmaların oranı yüzde 9,6'dır.

Tabloya göre teknoparklardaki firmaların yüzde 28,3'ü başarılıdır. Firmaların sektörlerine bakıldığında ise yüzde 41,7'sinin bilişim-yazılım sektöründe faaliyet göstermekte olduğu görülmektedir.

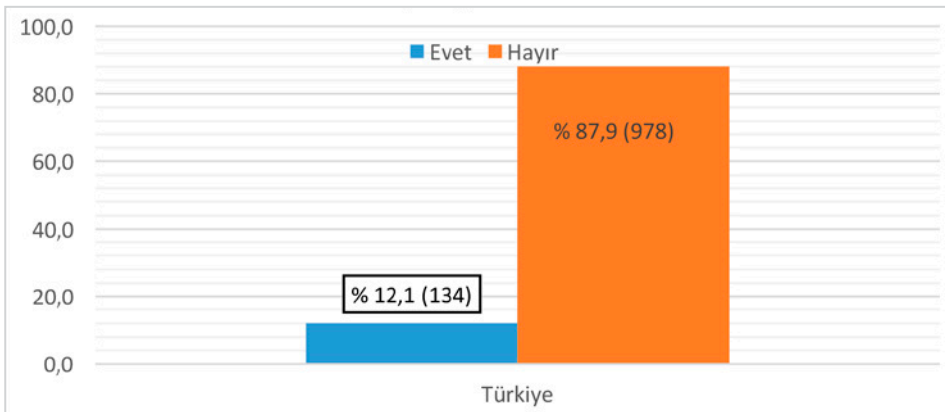
Tabloya göre firmaların yüzde 37,9'u gelişmiş teknoparklarda, yüzde 54,4'ü ise megapollerde faaliyet göstermektedir.

Ankete göre 1.112 firma arasında hem personel gelişi hem de gidişi olan firma sayısı 57'dir. Birbirine istihdam geçişi olan firma sayısı 220 olup toplam firmalar içinde yüzde 19,7 orana sahiptir. Toplam 10.648 çalışana karşılık 578 kişi teknoparklar içinde iş değişimi yapmış olup bu sayı toplam çalışanların yüzde 5,4'üne karşılık gelmektedir.

3.1 Firmadan Personel Ayrılışı

Firmalardan personel ayrılışına ilişkin bilgiler Grafik-1 ve Tablo-2'de verilmiştir.

Grafik-1: Firmadan Personel Ayrılışı

Araştırmaya katılan 1.112 firmadaki toplam 10.648 çalışandan, 134 firmadaki 305 çalışan diğer firmalara geçiş yapmıştır. Geçiş yapanların firmalar arasındaki oranı yüzde 12,1 iken çalışanlar arasındaki oranı ise yüzde 2,8'dir.

Tablo-2: Firmadan Personel Ayrılışı

Giden Personel Sayısı	Firma Sayısı	Yüzde	Toplam Giden Personel
1	65	48.51	65
2	30	22.39	60
3	19	14.18	57
4	4	2.99	16
5	13	9.70	65
10	1	0.75	10
12	1	0.75	12
20	1	0.75	20
Toplam	134	100	305

Tablo-3'te firmadan personel ayrılışını etkileyen faktörlerin belirlenmesine ilişkin yapılan probit regresyon sonuçları verilmiştir. Bu verilerden firmadan personel ayrılışında firmanın yaşı, çalışan sayısı, başarılı firma olması ve faaliyet gösterilen teknoparkın etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo-3: Firmadan Personel Ayrılışını Etkileyen Faktörler

Değişkenler	Regresyon		Marjin Analiz
	Z	P> Z	dy/dx
Cinsiyet	1,73	0,08	
Yaş	-1,36	0,17	
Eğitim Düzeyi	1,13	0,25	
Girişimcilik Öncesi Çalışma	1,39	0,16	
Girişimcilik Tecrübesi	1,70	0,09	
Firma Yaşı	3,77	0,00	0,034
Ortak Sayısı	0,40	0,68	
Çalışan Sayısı	3,14	0,02	0,026
Başarılı Firma	2,94	0,03	0,056
Sektör	1,68	0,09	
Teknopark	1,91	0,05	0,021
İl	-0,81	0,41	

Marjin analizi verilerinden gerçek etki düzeyleri incelenmiştir. “Sizden diğer firmalara giden personel oldu mu?” sorusuna evet deme olasılığını (tüm değişkenler ortalama değerlerindeyken) firmanın yaş kategorisindeki bir düzeylik artış 3,4 yüzde puan, çalışan sayısındaki bir düzeylik artış 2,6 yüzde puan, başarılı firma olma durumu 5,6 yüzde puan ve teknoparkın gelişmişlik seviyesindeki bir düzeylik artış 2,1 yüzde puan artırmaktadır.

Firmanın yaşı artıkça girişimcilerin piyasa bilgisi ve tecrübesi, firmanın yenilik kapasitesi, değişimlere adapte olabilmeye yetenekleri, kurumsallaşma düzeyleri ve hayatta kalabilme kabiliyeti artmaktadır. Bu süreçte firmalar ihtiyaçlarına göre daha az kapasiteye sahip olan diğer firmalarda çalışan nitelikli elemanları da transfer edebilmekte ve atıl durumda olan veya performansından memnun olmadıkları personellerini gönderebilmektedirler. Bütün bunların yanında firma piyasada daha fazla sürede kaldığı sürece personel hareketliliği de doğal olarak daha fazla olmaktadır.

Diğer taraftan çalışan sayısındaki yükseklik teknopark özelinde firmanın diğer daha az çalışana sahip olan firmalara göre satış, üretim ve yenilik kapasitesindeki fazlalığa da işaret etmektedir. Ancak en önemli husus ise çalışan sayısındaki fazlalığın yine benzer bir şekilde istihdam hareketliliğindeki fazlalığı beraberinde getirmesidir. Dolayısıyla firma yaşı ve çalışan sayısı yüksek olan firmalar, hem çalışanların tercihlerini etkileyerek hem de birçok şey öğrenmelerini sağlayarak, farklı firmalara geçişlerinde onlar için önemli referans ve basamak olabilecek firmalar olarak değerlendirilmektedir.

Başarılı firmaların, hızlı büyümeleri ve uluslararası alanda da mücadele etmeleri nedeniyle diğer firmalarla karşılaştırıldığında daha rekabetçi ve zorlayıcı bir iş ortamına sahip olma olasılıkları bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu firmalarda çalışanlardan daha fazla gayret beklenebilmektedir. Diğer taraftan başarılı firmaların tanımları gereği çalışan sayılarının hızlı bir şekilde artması firmada sürekli bir değişimi de beraberinde getirmektedir.

Faaliyet gösterilen teknoparkın daha gelişmiş bir teknopark olması ise bölgede daha geniş bir istihdam havuzu ve firma sayısını ifade etmektedir. Bu bağlamda teknoparkların kapasitesi artıkça firmalar arası personel hareketliliği de artmaktadır.

Tablo-4: Personel Ayrılışının Firmanın Rekabet Gücüne Etkisi

Etki Düzeyi	Sayı	Yüzde
Çok Olumsuz	7	5,2
Olumsuz	26	19,4
Etkilemedi	74	55,2
Olumlu	24	17,9
Çok Olumlu	3	2,2
Toplam	134	100

Tabloya göre 134 firmanın yüzde 55,2'si (74 firma) personel ayrılışının firmanın rekabet gücüne etkisi olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda geçişin olumsuz etkilediği firmaların oranı yüzde 24,6 iken, olumlu etkilenenlerin oranı ise yüzde 20,2'dir. Bu tablodan etkilemedi ve çok olumsuz etkiledi cevabını veren firma sahiplerinin personeli kendi inisiyatifleri ile çıkarmış olabilecekleri değerlendirilmektedir.

Tablo-5: Personel Ayrılışının Firmaların Rekabet Gücüne Etkisi (T testi)

Değişken İsmi	Gözlem Sayısı	Ort.	Std. Hata	Std. Sapma	[95% Güven Aralığı]	
Personel Gidişinin Etkisi	134	2,92	0,070767	0,819195	2,78	3,06
Ho: Ortalam=3					t=-1,0545	
Ha: Ortalama<3		Ha/=3		Ha:mean>3		
Pr						
Pr(T<t)=0,1468		T > t =0,2936		Pr (T>t)=0,8532		

Tablo- 5'te Personel Ayrılışının Firmanın Rekabet Gücüne Etkisi dağılımının ortalaması 3 ve varyansı belirsiz bir dağılımdan istatistiki olarak farklılık arz edip etmediğine ilişkin olarak t-testi sonucu sunulmaktadır. Böylelikle personel gidişinin rekabet gücüne etkisinin olup olmadığı test edilmektedir. Grubun ortalama değeri 2,92 iken, t-testi sonucu elde edilen 1,05'luk t-değeri ve buna ilişkin 0,05'den büyük olan p-değeri ortalamada "Etkilemedi (Ho=3)" hipotezini boşa çıkarmamaktadır. 2,78 ile 3,06 arasında yer alan %95 güven aralığının 3'ü içermesi de istatistiki olarak anlamlı bir farkın söz konusu olmadığını göstermektedir.

Firmadan personel gidişinin firmanın rekabet gücüne ortalamada bir etkisi bulunmamaktadır. Yenilik kümelerinde personel gidişinin firmanın rekabet gücünü etkilememesi olumlu karşılanması gereken bir durumdur. Bu durum

giden personelin genellikle yerinin doldurulabildiği ya da firma tarafından gönderildiği gibi ihtimalleri gündeme getirmektedir.

T testinde ortalama değerin 3'ün altında olmasına bağlı olarak girişimcilik ve firma özellikleri açısından rekabet gücünü etkileyebilecek bazı değişkenlerin de olabileceği ihtimali ile sıralı logit analizi yapılmıştır.

Tablo-6: Personel Ayrılışının Firmanın Rekabet Gücüne Etkisi

Değişkenler	Regresyon		Marjın Analiz (dy/dx)				
	Z	P> Z	Çok Azalırdı	Azalırdı	Değişmezdi	Artardı	Çok Artardı
Cinsiyet	-2,25	0,02	0,035	0,132	-0,024	-0,130	-0,013
Yaş	-1,96	0,05	0,018	0,067	-0,012	-0,066	-0,007
Eğitim Düzeyi	-0,55	0,58					
Girişimcilik Öncesi Çalışma	-0,32	0,75					
Girişimcilik Tecrübesi	1,94	0,05	-0,024	-0,091	0,017	0,089	0,009
Firma Yaşı	-0,06	0,95					
Ortak Sayısı	-1,68	0,09					
Çalışan Sayısı	2,17	0,03	-0,013	-0,050	0,009	0,040	0,005
Başarılı İşletme	-2,10	0,03	0,032	0,121	-0,022	-0,118	-0,012
Sektör	-0,90	0,36					
Teknopark	0,18	0,86					
İl	1,33	0,18					

Tablo-6'da firmadan personel ayrılışının rekabet gücüne etkisini farklılaştıran faktörlerin belirlenmesine ilişkin yapılan sıralı logit analizi sonuçları verilmiştir. Buna göre girişimcinin cinsiyeti, yaşı ve girişimcilik tecrübesi ile firmanın çalışan sayısı ve başarılı firma olmasının, personel ayrılışının rekabet gücüne etkisini anlamlı şekilde farklılaştırdığı gözlemlenmektedir.

Marjın analizi ile verilerin etki düzeyleri incelenmiştir. Buna göre girişimcinin cinsiyetinin erkek olmasının rekabet gücüne etkisi (tüm değişkenler ortalama değerlerindeyken), “çok azalırdı” cevabını vermeyi 3,5 yüzde puan ve “azalırdı” cevabını vermeyi 13,2 yüzde puan artırırken; “değişmezdi” cevabını vermeyi 2,4 yüzde puan, “artardı” cevabını vermeyi 13 yüzde puan

ve “çok artardı” cevabını vermeyi 1,3 yüzde puan artırmaktadır. Özetle, bu verilere göre girişimcinin cinsiyetinin erkek olması durumunda personel gidişinin rekabet gücüne etkisi kadın olma durumuna göre daha negatif olmaktadır. Daha açık bir ifade ile kadın girişimcilerin erkeklere göre, personel gidiş sürecini daha iyi yönetebildiği ve gidişin rekabet gücüne olumsuz etkilerini firma için azaltabildiği anlamına gelebilir.

Girişimcinin bir alt düzeydeki yaş grubunda yer alması personel gidişinin rekabet gücüne etkisini daha negatif hale getirmektedir. Diğer bir deyişle girişimcinin tecrübesi arttıkça personel gidişi firmayı daha az etkilemektedir. Daha ileri yaşta bulunan girişimcinin mesleki bilgi, girişimcilik yetenek ve tecrübeleri gençlere göre daha fazladır. Söz konusu yetenekler arttıkça firmadan personel gidişi; daha hafif atlatılabilmekte, rekabet gücüne etkisi daha azalmakta veya rekabet gücünde düşüş yaşanmamasına yol açmaktadır.

Girişimcinin daha önceden gelen girişimcilik tecrübesinin olması, personel gidişinin rekabet gücüne etkisini pozitif yönde değerlendirmesine yol açmaktadır. Bu durum bir anlamda girişimcilik tecrübesi olanların firmanın etkinliğini düşüren personeli belirleyerek firmadan gönderdiğine de işaret etmektedir.

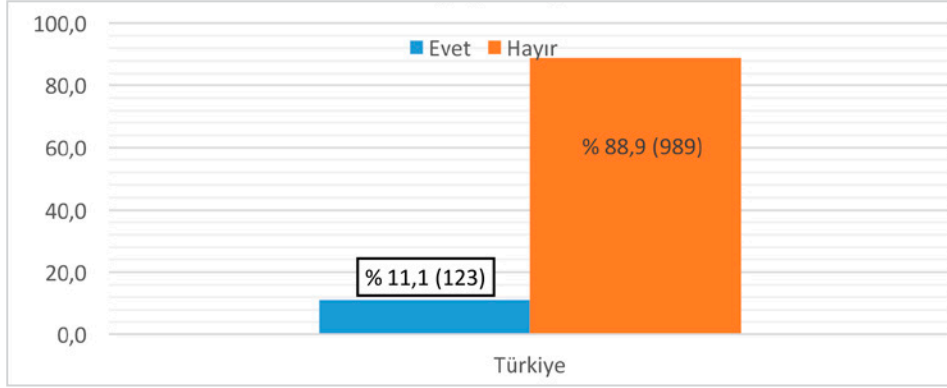
Firmanın bir üst düzey çalışan sayısına sahip olması; personel gidişinin rekabet gücüne etkisini daha pozitif hale getirmektedir. Daha önce tartışıldığı gibi çalışan sayısı dolayısıyla firmanın kapasitesi arttıkça personel giriş çıkış sürecini yönetme kapasitesi artmakta ve personel çıkışının riskleri azaltılabilmekte, dolayısıyla firmadan çıkışlar da rekabet gücüne etki minimal düzeyde tutulabilmektedir.

Firmanın başarılı olması personel gidişinin rekabet gücüne etkisini daha negatif hale getirmektedir. Başarılı firmalardan personel çıkışının diğer firmalara nazaran rekabet gücünü daha olumsuz etkilemesi burada çalışanların alternatiflerinin daha az olmasına işaret etmektedir. Hızlı büyüme ve ihracat nedeniyle uluslararası alanda da mücadele eden başarılı firmalardaki personel kaybı firmayı daha kırılgan yapabilmektedir. Başarıyı yakalayan firmalardan ayrılan kişilerin niteliklerinin yüksek olma olasılığı, piyasadan kısa sürede yeni bir personel bulmayı zorlaştırabilmekte ve bu durum firmaların rekabet gücünü olumsuz etkileyebilmektedir.

3.2 Firmaya Personel Gelişi

Firmalardan personel gelişine ilişkin bilgiler Grafik 2 ile Tablo-7’de verilmiştir.

Grafik 2: Firmalara Personel Gelişi (yüzde)

Araştırmaya katılan 1.112 firmadaki toplam 10.648 çalışandan 123 firmadaki 273 çalışan diğer firmalara geçiş yapmıştır. Bu konuda firmalar arasındaki oran yüzde 11,1 iken çalışanlar arasındaki oran ise yüzde 2,5’dir.

Tablo- 7: Firmaya Personel Gelişi

Gelen Personel Sayısı	Firma Sayısı	Yüzde	Gelen Toplam Personel
1	62	50.41	62
2	37	30.08	74
3	11	8.94	33
4	6	4.88	24
5	4	3.25	20
10	1	0.81	10
20	1	0.81	20
30	1	0.81	30
Toplam	123	100	273

Tablo- 8’de firmaya personel gelişini etkileyen faktörlerin belirlenmesine ilişkin yapılan probit regresyon sonuçları verilmiştir.

Tablo- 8: Firmaya Personel Gelişini Etkileyen Faktörler

Değişkenler	Regresyon		Marjin Analiz
	Z	P> Z	dy/dx
Cinsiyet	1,27	0,20	
Yaş	-1,75	0,08	
Eğitim Düzeyi	0,49	0,62	
Girişimcilik Öncesi Çalışma	2,30	0,02	0,041
Girişimcilik Tecrübesi	2,13	0,03	0,035
Firma Yaşı	1,84	0,06	
Ortak Sayısı	0,68	0,49	
Çalışan Sayısı	4,22	0,00	0,032
Başarılı Firma	1,65	0,09	
Sektör	0,10	0,92	
Teknopark	2,39	0,01	0,026
İl	1,66	0,09	

Bu tabloya göre firma sahiplerinin iş ve girişimcilik tecrübesinin, çalışan sayısının ve teknoparkın gelişmişlik düzeyinin firmaya personel gelişi üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Marjin analizi ile verilerin gerçek etki düzeyleri incelenmiştir. Buna göre; “size personel geçti mi” sorusuna evet deme olasılığını, tüm değişkenler ortalama değerlerindeyken, çalışma durumu 4,1 yüzde puan, girişimcilik tecrübesine sahip olma durumu 3,5 yüzde puan, çalışan sayısındaki bir düzeylik artış 3,2 yüzde puan ve teknoparkın gelişmişlik seviyesindeki bir düzeylik artış 2,6 yüzde puan artırmaktadır.

Firma sahibinde girişimcilik öncesi çalışma ve girişimcilik tecrübesinin bulunması, diğer değişkenlerin sabit olduğu durumda firmanın gelişmesi için önemli bir potansiyel olarak değerlendirilebilir; girişimcinin çalışma deneyiminin olması çalışanların beklenti ve isteklerini daha iyi anlayabilme ile nasıl bir personele ihtiyacın olduğu konusunda önemli avantajlar sağlayabilmektedir. Dolayısıyla, firmaya daha uygun personeli seçebilmektedir. Girişimcilik tecrübesi girişimciye piyasa bilgisi, firmanın başarı şansını artırma gibi fırsatları daha iyi değerlendirme şansı verebilmektedir. Tüm bunlar ise personel gelişi için daha uygun bir ortam sağlayabilmektedir.

Çalışan sayısının artması da firmaya personel gelişini olumlu etkilemektedir. Çalışan sayısı daha fazla olan firmaların görece olarak daha kurumsal firmalar olduğu düşünüldüğünde bu tür firmaların nasıl bir personele ihtiyaç duydukları, personel alım süreçlerinin daha net ve tanımlı olmasını da

beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla çalışan sayısı daha fazla olan firmalar ihtiyaçlarına uygun daha kaliteli personele ulaşabilirler. Diğer taraftan küçük firmalarda çalışanlar sürekli daha kurumsal ve riski daha az firmalarda çalışmak isteyebilecekleri de değerlendirildiğinde çalışan sayısı daha fazla olan firmaların daha az çalışana sahip firmalardan iyi personelleri alma ihtimalleri de bulunmaktadır. Tüm bunlar ise firmaya gelen yeni personelin rekabet gücüne olumlu katkıyı beraberinde getirebilmektedir.

Ayrıca, teknoparkın gelişmişliği de oluşturduğu istihdam havuzunu artırmakta ve firmaların ihtiyaçlarına uygun kaliteli personel bulmalarını kolaylaştırmaktadır. Bu süreç ise doğal olarak rekabet gücünü artırabilmektedir.

Tablo- 9: Personel Gelişinin Firmanın Rekabet Gücüne Etkisi

Etki Düzeyi	Sayı	Yüzde
Çok Olumsuz	1	0,8
Olumsuz	11	8,9
Etkilemedi	48	39,1
Olumlu	47	38,2
Çok Olumlu	16	13,0
Toplam	123	100

Tablo-9’da ise firmaya personel gelişinin firmaların rekabet gücüne etkisine ilişkin katılımcıların görüşleri verilmektedir. Tablo incelendiğinde personel gelişinin etkisinin olumlu olduğunu söyleyenlerin oranı çok olumlu cevabını verenlerle birlikte yüzde 51,2’dir. Yani, firmaların yarısından fazlası için personel gelişi yararlı olmuştur. Ancak yüzde 39,1 gibi bir oranla ikinci büyük kategoriye bu geçişin etkisini etkisiz bulanlar oluşturmaktadır. Firmaların yüzde 9,7’si ise bu geçişten olumsuz etkilendiğini ifade etmiştir. “Olumsuz etkiledi” ya da “etkilemedi” cevabını veren yüzde 48,8’in başarılı bir personel alımı yapamamış olabileceği değerlendirilmektedir.

Tablo-10: Personel Gelişinin Rekabet Gücüne Etkisi (T testi)

Değişken İsmi	Gözlem Sayısı	Ort.	Std. Hata	Std. Sapma	[95% Güven Aralığı]	
Personel Gelişinin Etkisi	123	3,53	0,0776	0,8616	3,38	3,69
Ho: Ortalama=3					t=6,9062	
Ha: ortalama<3					Ha: mean>3	
Pr(T<t)=1,0000					Pr (T>t)=,0000	

Tablo- 10’da ise söz konusu dağılımın ortalaması 3 ve varyansı belirsiz bir dağılımdan istatistiki olarak farklılık arz edip etmediğine ilişkin olarak t-testi sonucu sunulmaktadır. Böylelikle personel geçişinin rekabet gücüne etkisinin olup olmadığı test edilmektedir. Grubun ortalama değeri 3,5 iken t-testi sonucu elde edilen 6,9’luk t-değeri ve buna ilişkin 0,05’den büyük olan p-değeri ortalamada “Etkilemedi ($H_0=3$)” hipotezini boşa çıkarmamaktadır. 3,38 ile 3,69 arasında yer alan %95 güven aralığı da 3’ü içermediği için hipotez ret edilmiştir. Bu yüzden ortalamada olumlu bir etki görülmektedir.

Tablo-11: Personel Gelişiminin Firmaların Rekabet Gücüne Etkisini Etkileyen Faktörler

Değişkenler	Regresyon		Marjın Analiz (dy/dx)				
	Z	P> Z	Çok Azalır	Azalır	Değişmez	Artar	Çok Artar
Cinsiyet	-1,72	0,08					
Yaş	-0,25	0,08					
Eğitim Düzeyi	0,83	0,4					
Girişimcilik Öncesi Çalışma	-0,40	0,68					
Girişimcilik Tecrübesi	0,44	0,65					
Firma Yaşı	0,20	0,84					
Ortak Sayısı	0,91	0,36					
Çalışan Sayısı	0,54	0,59					
Başarılı İşletme	-1,11	0,26					
Sektör	0,98	0,32					
Teknopark	0,36	0,71					
İl	-0,52	0,60					

Tablo-11’de firmaya personel gelişiminin rekabet gücünü etkileyen faktörlerin belirlenmesine ilişkin yapılan sıralı logit analizi sonuçları verilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde bu süreci etkileyen spesifik bir değişken bulunmamaktadır. Diğer bir deyişle alt gruplar bazında cevaplar homojen dağıldığından ortalama etki değişkenler bazında farklılık arz etmemektedir.

Tartışma ve Sonuç

Teknoparklardaki istihdam hareketliliği, girişimci görüşleri üzerinden firmalar arası personel hareketliliği bazında (gidiş ve ayrılış), girişimci ve firmaların özellikleri dikkate alınarak analiz edilmiştir.

Çalışma kapsamında firmalardan personel gidişini etkileyen faktörler firmanın yaşı, çalışan sayısı, başarılı olma durumu ve bulunduğu teknoparkın gelişmişliği olarak belirlenmiştir.

Diğer taraftan firmadan personel ayrılışının firmanın rekabet gücünde bir miktar olumsuz etkisinin olduğu da saptanmıştır. Personel ayrılışının rekabet gücü üzerindeki etkisi, girişimcinin yaşı, cinsiyeti ve girişimcilik tecrübesinin bulunması, firmanın çalışan sayısı ve başarısına göre farklılaşmaktadır. Bunlardan girişimcinin erkek olması, girişimci yaşının artması ve firmanın başarılı olması durumlarında daha olumsuz bir etki söz konusu olmaktadır.

Firmaya personel gelişini; girişimcinin çalışma deneyimi, girişimcilik tecrübesi etkilemektedir. Firma açısından ise çalışan sayısı ve bulunduğu teknoparkın gelişmişliği firmaya personel gelişini etkilemektedir.

Personel gelişinin ise firmanın rekabet gücüne olumlu katkı sağlamış olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte söz konusu etkinin incelenen girişimci ve firma karakteristik özelliklerine göre farklılaşmadığı gözlemlenmiştir.

Personelin firmadan ayrılması ayrılan firma açısından bir tehdit olarak görülmekte iken (Kim ve Marschke, 2005) personelin geçtiği firma için önemli bir avantaj sağlamakta ve firmalar için teknolojik bilgi edinme aracı olarak görülebilmektedir (Song vd., 2003, Feldman, 1999; Hall vd., 2010). Türkiye’de de teknoparklarda istihdam hareketliliğinin firmaların rekabet gücüne etkisine ilişkin girişimcilerin; literatüre uygun bir şekilde personel gidişine bir miktar olumsuz, gelişine ise bir miktar olumlu baktığı anlaşılmıştır. Personel gidişinde olumsuzluğun daha iyi fırsatlar bulan ve firmadan kendi isteği ile ayrılmak isteyenlerden kaynaklanmış olacağı değerlendirilirken, personel gelişinin daha az olumlu olması ise firmaların kendilerine uygun olmayan personelleri işe almış olabileceklerinden kaynaklanabilir. Tüm bunların netleştirilmesi ise ancak yeni çalışmalar ile ortaya konulabilecektir.

Çalışmanın ilginç bir bulgusu ise tüm değişkenler ortalama değerindeyken firmadan personel ayrıldığında kadın girişimcilerin erkeklere oranla daha az etkilenmesidir. Özellikle yaratıcı sınıf içindeki yerleri, yüksek teknoloji sektörlerinde girişimci olmaları ve işletmelerini yönetme şekilleri konusunda

yeterince çalışma bulunmadığı göz önüne alındığında, teknoloji tabanlı kadın girişimciliğinin başlı başına bir araştırma konusu olduğu düşünülmektedir.

Elde edilen veriler ışığında yeni yapılacak çalışmalar için, firma sahipleriyle yapılacak derinlemesine mülakatlarla araştırmanın derinleştirilmesi ya da farklı nitel araştırma teknikleri ile istihdam hareketliliğinin daha detaylı incelenmesi önerilebilir.

Ayrıca, firmalar açısından incelenen istihdam hareketliliğinin diğer bir boyutu olan çalışanlar açısından da incelenmesi faydalı olacaktır. Yenilik kümelerinde faaliyet gösteren nitelikli Ar-Ge çalışanları yeterli nitelikte midir? Hangi koşullar altında iş değiştirmektedirler? Onların daha verimli olması için uygun şartlar nelerdir? gibi soruların yanıtlarına ilişkin çalışmalar yapılması da konuya ışık tutabilir. Son olarak firmalar arası personel geçişinin teknopark dışında bölgesel, sektörel ve ulusal düzeyde analizlerinin yapılması bu alanlarda belirlenen politikaların kalitesini arttıracaktır.

Sonuç olarak, personel hareketliliğinin firmaların öğrenme ve gelişmesinde son derece etkili bir araç olduğu gerçeğinden hareketle kamunun kümelenme politika ve uygulamalarını geliştirmesi faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Audretech D. B., ve Feldman M., P. (1996). "R&D Spill-Overs and Geopgraphy of Innovation and Production". **American Economic Review**. 86:630-40
- Audretech, D.B., ve Keilbach, M., (2005). "The Mobility Of Economic Agents As Conduits Of Knowledge Spillovers". **The Role of Labour Mobility and Informal Networks for Knowledge Transfer**, New York.
- Bell, D. (1973). **The Coming of Postindustrial Society**, New York: Basic Books.
- Boschma, R., R. Eriksson and U. Lindgren (2009), "How Does Labour Mobility Affect The Performance of Plants? The Importance of Relatedness and Geographical Proximity". **Journal of Economic Geography**, 9 (2), pp.169-190
- BSTB, (2016). "Teknoloji Geliştirme Bölgeleri İstatistikleri". <http://btgm.sanayi.gov.tr/sayfa.html?sayfaId=312fb1e1-4886-4088-9ed8-7fe6e190b6fd>, Erişim Tarihi: 01.01.2017.
- Castells, M. (2005). **Enformasyon Çağı, Ekonomi, Toplum ve Kültür, Ağ Toplumunun Yükselişi**, Çev: Ebru Kılıç. Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Cansız, M. (2014). **Innovative Entrepreneurship of Turkey (The case of Turkish Technoparks)**, Ministry of Development, Ankara.
- Cooper, D.P., (2001). "Innovation and Reciprocal Externalities: Information Transmission via Job Mobility". **J. Econ. Behav. Organ.** 45, 403-425.
- Drucker, F., P., (1991). "The New Productivity Challenge". **Harvard Business Review**, 69(6), 69-90.
- Drucker F., P., (1994) **Yeni Gerçekler**, çev. Birtane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Florida, R. (2002). **The Rise of the Creative Class**. New York: Basic Books.
- Florida, R. (2005). **Cities and the Creative Class**. New York: Routledge.
- Feldman, M.P., (1999). "The New Economics of Innovation, Spillovers and Agglomeration: A Review of Empirical Studies". **Econ. Innov. New Technol**,8,5-25.
- Fischer, M. ve Varga, A., (2003). "Spatial Knowledge Spillovers And University: Research: Evidence From Austria". **Ann. Reg. Sci**,37, 303-322.
- Greenan, N. ve Guellec, D., (2000). "Technological Innovation And Employment Reallocation". **Labour**, 4 (14), 547-590.
- Griliches, Z. (1992). "The Search for R&D Spill-Overs": **Scandanavian Journal of Economics**, 94: 29-47

- Hall, B., Mairesse, J., Mohnen, P., (2010). **Measuring the Returns to R&D**. In: Hall, B., Harvey, D. (1997). **Postmodernliğin Durumu**. Çev: Sungur Savran. Metis Yayınları, İstanbul
- Liao, T. F., (1994). **Interpreting Probability Models: Logit, Probit, and Other Generalized Linear Models**. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.,
- Kalkınma Bakanlığı, (2000). **e-Türkiye Girişimi Eylem Planı**. http://www.bilgitoplumu.gov.tr/Documents/1/Yayinlar/020800_E-TurkiyeEylemPlani.pdf Erişim Tarihi: 03.01.2017.
- Kalkınma Bakanlığı, (2005). **e-Dönüşüm Türkiye Projesi Kısa Dönem Eylem Planı**. <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yayinlar/Attachments/285/2005.pdf> Erişim Tarihi: 03.01.2017.
- Kalkınma Bakanlığı, (2006). **Bilgi Toplumu Stratejisi**. <http://www.bilgitoplumu.gov.tr/strateji-ve-eylem-planlari-2/2006-2010-bilgi-toplumu-stratejisi/> Erişim Tarihi: 03.01.2017.
- Kalkınma Bakanlığı, (2015). **Bilgi Toplumu Stratejisi**. <http://www.bilgitoplumustratejisi.org/tr/doc/8a9481984680deca014bea4232490005> Erişim Tarihi: 03.01.2017.
- Kim, J., Marschke, G., (2005). “Labor Mobility of Scientists, Technology Diffusion and The Firm’s Patenting Decision”. **The Rand Journal of Economics**, 36 (2), 298–317.
- Kumar, K. (2013). **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma, Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**. Çev: Mehmet Küçük. Ankara: Dost Kitapevi.
- Liotard, J. F. (2000). **Postmodern Durum-Postmodern Nedir?** (Çev: Ahmet Çiğdem). Ankara: Vadi Yayınları
- Marshall, A. (1920). **Principles of Economics**. London: Macmillan.
- Masuda, Y. (1985). “Computopia, The Microelectronics Revolution”. T. Forester (ed), **Oxford: Basil Blackwell, UK**, pp. 620–634.
- Masuda, Y. (1990). **Managing in The Information Society: Releasing Synergy Japanese Style**. Basil Blackwell, Oxford, UK.
- Masso, J., vd., (2010). “The Impact Of İnter Firm And Occupational Mobility On İnnovation: Evidence From Job Search Portal Data”. In: **4th Conferenceon Micro Evidence on İnnovation in Developing Economies**, Tartu, Estônia.
- OECD, (2009), **Cluster, İnnovation and Entrepreneurship**, OECD, Paris.
- OECD, (2012), **Entrepreneurship at a Glance**, OECD, Paris.
- Özen, N., E (2016) “Türkiye’nin Yenilikçi Sınıfı-1 Yenilikçi Sınıf Ve Bölgesel Gelişme İle İlişkisi”http://www.tepav.org.tr/upload/files/1394361997-4.Turkiye_nin_Yenilikci_Sinifi_1___Yenilikci_Sinif_ve_Bolgesel_Gelisme_ile_Iliskisi.pdf, Erişim Tarihi: 03.01.2017.

Porter, Michael E. “Clusters and the New Economics of Competition” **Harvard Business Review**, 76, no:6 (November–December 1998): 77–90.

Song, J., Almeida, P., Wu, G.,. (2003) “Learning-by-Hiring: When Is Mobility More Likely to Facilitate Interfirm Knowledge Transfer?” **Management Science**, April, 49 (4), 351–365.

Sölvell, Ö., Lindqvist, G., and Ketels, C. (2003), **The Cluster Initiative Greenbook**, Stockholm: Ivory Tower Publishers.

Toffler, A. (1996) **Üçüncü Dalga**. (Çev: Ali Seden). İstanbul: Altın Kitaplar

PRENS SABAHATTİN'İN SİYASİ HAREKETİNE DÜŞEN GÖLGE: DAMAD MAHMUD PAŞA'NIN İMTİYAZ TALEBİ PAZARLIKLARI

Bedri MERMUTLU*

Özet

Türkiye'nin çağdaş siyaset ve düşünce alanında yaşanan önemli bir yarımla, Prens Sabahattin'le ortaya çıkan harekettir. Sultan II.Abdülhamid'e muhalefetle başlayan ve muhalif gruplarla işbirliği arayan bu hareketin arka planı muhtelif yorumlara konu olmuştur. Yüksek maliyete dayanan Bağdat Demiryolu ihalesinin hangi ülke sermayesine verileceği tartışıldığı sırada Prens Sabahattin'in babası Damad Mahmud Paşa'nın devreye girmesi dikkatlerden kaçmamıştır. Bu konu üzerinde yürütülen spekülasyonları aydınlatmak önemli bir kanal, Osmanlı arşiv belgeleri olacaktır. Şimdiye kadar yayınlanan mektuplara ve kişisel beyanlara ek olarak bu konudaki devlet belgelerine yer vermekle daha nesnel ve tamamlanmış bilgilere ulaşmak mümkündür. Zamanın Paris ve Brüksel Sefirleri tarafından Mahmud Paşa ile yapılan yurda dönüş pazarlıklarına ilişkin bilgiler Saray'a gönderdikleri raporlardan izlenebilmektedir. Bu makalede, yüksek sayıdaki belgeler arasından, demiryolu imtiyazı konusuyla ve yurt dışına firar eden Mahmud Paşa'nın yurda dönmek için devlete ileri sürdüğü şartlarla ilgili olanlara dayanarak söz konusu soruna açıklık kazandırılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Prens Sabahattin, Damad Mahmud Paşa, Bağdat Demiryolu, Demiryolu imtiyazı, Jön Türkler.*

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

İletişim: mbmermutlu@ticaret.edu.tr

THE SHADOW THAT FALLS ON THE POLITICAL MOVEMENT OF PRINCE SABAHATTİN: DAMAD MAHMUD PASHA'S BARGAIN FOR CONCESSION REQUEST

Abstract

An important cleavage that occurred in Turkey's modern political and intellectual movements is the one that emerged because of Prince Sabahattin. Over the years, the background of this movement, which began as an opposition to Sultan Abdulhamid II and sought for collaboration with other opposition groups, had become the locus of various interpretations. During that time, the intervention of Prince Sabahattin's father, Damat Mahmud Paşa, during discussions as to which country the overcosting Baghdad Railway should be tendered did not escape public attention. An important source that can help enlighten us regarding speculations surrounding the issue would be the Ottoman Archives. In addition to letters and personal declarations published until recently, it is now possible to obtain more integrated and objective information by examining state documents. The knowledge of bargains initiated during that time by the ambassadors of Paris and Brussels with Mahmud Paşa in order to return to the country can be traced from the reports they had sent to the Palace. Based on these documents regarding railway concessions and conditions stipulated by fugitive Mahmud Paşa to return to the country, this article attempts to further clarify the issue in question.

Keywords: *Prince Sabahattin, Damad Mahmud Paşa, Baghdad Railway, Railway concessions, Young Turks.*

Giriş

Prens Sabahattin, geçen yüzyılın başlarında iyice hareketlenen siyasi muhalefete katılarak önce ülkenin yönetim ve siyasetinde, ardından da düşünce ve ilim hayatında öne çıkmış bir isimdir. O devrin pek çok münevveri gibi onun da ilmî ve fikrî yönünü siyasî hedef ve girişimlerinden ayırarak düşünmek doğru değildir. Ancak Prens Sabahattin'in kişisel amaçlarıyla siyasî amaçları arasındaki ilişki de baştan beri tartışmalara konu olmaktan kurtulabilmiş değildir. Bu yöndeki kanaatler bilhassa Jön Türkler arasında ortaya çıkardığı suçlama ve savunma pozisyonları içinde sertleşen tarafgirlikler yaratmıştır.

Her şeyden önce Prens Sabahattin'in mücadelesini bir aile mücadelesi, daha doğru ifadeyle ailece mücadele olarak ortaya koymak gerekir. Sabahattin Bey'den önce ve sonra Avrupa'ya geçerek padişaha karşı mücadele veren

diğer Jön Türklerde böyle bir “ailece” mücadele veren ihtilâlciler olsa bile (Tunalı Hilmi, Ahmed Rıza gibi) bunlar Prens’in ailesiyle bir tutulamazdı; çünkü Prens’in ailesi bir yanıla hanedana mensup olması itibariyle bu tür muhalefette özgül ağırlığı olan peşin bir ayrıcalık taşımaktaydı. Sultan Abdülmecid’in kızı Seniha Sultan’ın çocukları olan Sabahattin ve Lutfullah Beyler her ne kadar şehzade unvanına sahip olmasalar da taşıdıkları “sultanzâde” unvanı onların diğer ihtilâlcilere göre daima birkaç adım önde görülmelerine yetiyordu. Özellikle dış dünyanın algısında bunun önemi inkâr edilemezdi.

Ailenin asıl rüknü, sultanzâdelerin babası Damad Mahmud Paşa idi. Tecrübeli bir devlet ve protokol adamı olan Damad Mahmud Paşa hangi durumlarda ve kime karşı mahdumları öne çıkaracağını, kendisinin ne zaman ve ne kadar devreye gireceğini iyi biliyordu. İstanbul’dan itibaren hareketin yürüyüşü bu taktiğe uygun devam ediyordu. Mahmud Paşa, her ne sebeple olursa olsun, mücadelesini Avrupa’dan vermek için yurdu terk ederken yanına sultanzâde mahdumlarını alarak çıkmakla elinde güçlü bir silah tutmuş oluyordu. İngilizlerin adamı Maymon’un, sultanzâdeleri ziyaretiyle başlayan süreç, sultanzâdelerin babalarını da içine alarak kısa zamanda bir aile hareketine dönüşecekti. Aile bireyleri bu hareketin birer parçası olarak birbirleriyle paslaşarak, birbirlerine tutunarak ya da birbirlerini kullanarak bir uzun yolculuğa çıkacaklardır.

Her ne kadar Prens Sabahattin’in Mısır’dan ilan ettiği şekilde mesele “vatan ile istibdad arasında açılan kat’i bir harbin” başlaması olarak sunuluyor olsa da (Ahmed Lutfullah ve Mehmed Sabahaddin, 1901: 5), gerek hükûmet tarafından gerekse Jön Türklerin önemli isimlerini içine alan bir kanat tarafından konu farklı şekilde düşünülmekteydi. Damad Mahmud Paşa’nın padişahla arasının açılarak Avrupa’ya kaçışının, Bağdat Demiryolu imtiyazını almayı arzu eden İngilizlere yaptığı aracılık sebebiyle olduğu yönündeki bir kanaat sultanzâdelerin mücadelesine gerçek anlamda koyu bir gölge düşürmüştür. Bu konunun Jön Türkler arasındaki çekişmeden kaynaklanan haksız bir suçlama olduğunda ısrar edenler olduğu gibi aksi kanaatte olanların da bulunduğu bilinmektedir. Bu noktada ele alacağımız iki farklı ifadenin izinden gidilerek Damad Mahmud Paşa ve mahdumlarının talep ettikleri imtiyaz ve devletle olan pazarlıkları iddiasına resmi kaynaklar eşliğinde cevap ararken mümkün olduğu kadar ilk elden belgeleri konuşturmaya ağırlık verilecektir.

1. Dr. Bahaeddin Şakir'in İddiaları

Dr. Bahaeddin Şakir, Sultan Abdülhamid'in takibinden kurtulmak için Paris'e kaçan ve muhalefet hareketinin örgütlenmesinde ciddi emeği geçen Jön Türk önderlerinden biridir. Mücadelesini Meşrutiyet'ten sonra yurda gelerek aldığı önemli kritik görevlerde de vermeye devam etmiş ve Mütareke'den sonra kaçtığı Berlin'de bir Ermeni tarafından öldürülmüştür. Bahaeddin Şakir'in Prens Sabahattin ve ailesiyle ilgili iddiaları son derece açık ve incitcidir. Bahaeddin Şakir'in sert üslubuyla birleşen ağır suçlamalar Prens Sabahattin taraftarlarınca benzer tonda tepkilerle reddedilmiştir. Konumuzu ilgilendiren yönüyle Dr. Bahaeddin Şakir'in Paris'ten 11 Haziran 1907 tarihinde İstanbul'a yazdığı mektupta şu cümleler dikkatimizi çeker:

“... Sabahattin Bey ve merhum pederi Avrupa'ya ne zulümden şikâyet ve ne de milleti vikaye maksadiyle gelmişlerdir. (...) Avrupa'dan Abdülhamid'le pazarlıkları Bağdad bataklıklarının imtiyazının i'tâsı ve mahdum beylerin Şûrâ-yı Devlet'e azalığı ve buna mümasil şerâit-i âdiye ve rezileden ibaret olduğu Ahmed Rıza, Nazım Bey ve saire gibi erbâb-ı namus ve hamiyetin gözü önünde cereyan eden mesâilden bulunmakla ve bunların şehadetleriyle (...) bâhusus Ahmed Celâleddin Paşa'nın tasdiikiyle iki kere iki dört eder gibi sabit bir hakikattir. (...) Mûmâileyhin ahvâl-i mâziyesi unutulabilirdi. Ancak ahvâl-i hâzırası, ahvâl-i sâbıkasını gölgede bırakacak kadar fena bir renk almaktadır.” (Kuran, 1959: 435).

Bu mektupta belirtilen hususlar Prens Sabahattin taraftarlarınca teker teker ele alınıp cevap verilmek yerine toptan reddedilme yoluna gidilmiştir. Bunun tipik örneğini, Jön Türk hareketinin içinde bulunan ve aynı zamanda bu hareketin tarihini yazan Ahmed Bedevi Kuran'da görmek mümkündür. Kuran, bu ifadeleri reddederken der ki: “Ben, şahsen Ahmed Celâleddin Paşa'nın bütün muhaberelelerini birer birer tetkik, bunları ve şifre miftahlarını aynen neşrettim. Bu evrak ve muhabere arasında imtiyaz veya me'muriyete müteallik tek bir kelime yoktur. Bunun aksini iddia eden açıkça yalan söylemiş olur. Bütün varlığını ve rahatını memleketi uğruna feda eden bir münevver vatandaş hakkında böyle iftiralar uydurmak affedilmeyecek derecede büyük bir cinayettir.” (Kuran, 1959: 436-7).

Bir yanda “ne zulümden şikâyet ve ne de milleti vikaye maksadiyle” ülkesini terk eden; öbür yanda “bütün varlığını ve rahatını memleketi uğruna feda eden” Prens Sabahattin ve pederi tanımıyla karşı karşıyayız. Ahmed Celâleddin Paşa ve diğerlerinin şahit gösterilmesi de Kuran tarafından

nedense kale alınmamaktadır. Oysa mektubun yazıldığı tarihte adı anılan kişiler hayatta idiler ve daha uzun yıllar yaşadılar. Hayatta olan ve bilgisine başvurulması mümkün olan kişilerin şahit olarak gösterilmesinin kendi başına değerli bir anlamı olmalıdır. Sıkı bir “Sabahattinci” olan Kuran bunu önemsemediği gibi Ahmed Celâleddin Paşa’nın evrakında da böyle bir bilginin bulunmadığını söyleyerek iddiayı “iftira” diye nitelemektedir.

Ahmed Celâleddin Paşa’nın Damad Mahmud Paşa’yla görüşmesi devlet adına idi. Bu görüşmeler farklı isimlerle, Mahmud Paşa’nın ölümüne kadar devam etmiştir. Bu isimlerden en sık görüşeni Paris Sefiri Salih Münir Paşa’dır. Bütün görüşmelerin kayıtları ve İstanbul’dan verilen talimatlar Devlet Arşivi kayıtları arasında mevcuttur. Ahmed Celâleddin Paşa’ya ait belgelere sahip olduğunu söyleyen Ahmed Bedevi Kuran bu konudaki tüm belgeleri yahut bazı başka belgeleri görmüş olsaydı bu kadar kesin konuşmayacağından eminiz. Devlet Arşivi’ndeki belgelerde karşımıza çıkan bilgilerin Kuran’ı değil Bahaeddin Şakir’i desteklediği, hatta onunla örtüştüğü görülmektedir. Bahaeddin Şakir’in belirttiği “bağdad bataklıklarının imtiyazının i’tâsı ve mahdum beylerin Şûrâ-yı Devlet’e azalığı” meselesi ayrıntılarıyla görüşmelerde masaya yatırılmış konular olarak karşımıza çıkmaktadır. “Buna mümasil” diye bildirilen konular da aynı şekilde birçok belgede yer almaktadır.

Sultan II. Abdülhamid, eniştesi Damad Mahmud Paşa’yı Adliye Nazırlığından azlettikten bir müddet sonra yeni bir görevle Evkaf Nazırlığına getirmek istemiş ama Paşa bu görevi ve daha sonra teklif edilen Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi üyeliğini de kabul etmeyerek “evine çekilip oturmayı” tercih etmişti. Hatta Paşa’nın sonradan ifade ettiğine göre, padişahın ısrarlarına rağmen yeni bir görev kabul etmemesi karşısında Sultan Abdülhamid, “Beni yapayalnız bırakıyorsun. Eğer memleketin idaresinde bir kusurum olursa ve memlekete bir felâket gelirse mes’ulü sensin; çünkü benim itimat ettiğim başka kimse yoktur!” diyerek sorumluluğunu hatırlatmıştı. Buna rağmen devlet işlerinden uzak yaşamaya kararlı olan Mahmud Paşa yıllar sonra Bağdat Demiryolu imtiyaz görüşmeleri başlayınca birden bire lâyhalar yazarak yeniden devlet işleri konusunda devreye girmeye başlamıştır. Kendisi bu girişimini, “Vaktâ ki memleket ahvâlinin günden güne fenalaştığını gördüm, padişahı ikaz için lâyhalar yazıp göndermeye başladım” diye açıklamaktadır. Nitekim Saray tarafından, konuyla daha fazla ilgilenmesinin doğru olmadığı hususunda kendisinin uyarıldığını Mahmud Paşa da belirtmektedir. “Senelerden beri idare işlerinden uzakta bulunduğu için bugünkü ihtiyaçları bilmezler ve

anlamazlar. Onun için yine evlerinde otursunlar ve bir daha benim işime karışmasınlar!” şeklinde bir uyarının vukuu Damad Mahmud Paşa'nın da naklettiği bir husustur. (Kuran, 1959: 256)

2. Neden İngilizler?

Demiryolu projelerine el atmak Osmanlı Devleti açısından önceleri askeri ve ticari ulaşım vasıtası olarak önemsenmişken giderek uluslararası siyasetin de aracı olarak ülkenin ilişkilerini yönetmeye başlamıştır. Sultan II. Abdülhamid, ülkenin birçok yerinde, büyük malî yükler getirmesine rağmen, demiryolu yapım imtiyazlarını uluslararası siyasette önemli bir denge aracı olarak kullanmıştır. Daha önce Süveyş Kanalı hisselerini elde ederek Mısır'la birlikte bu bölgeyi denetimlerine geçiren İngilizler bu sayede Hindistan yolunu da emniyete almış olmaktadır. Ancak Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi koşullar bakımından demiryolu sistemini kuracak durumda değildi. Şartların zorlaması, Osmanlı devlet adamlarını, sermayesini yabancıların sağladığı demiryolu projelerine yönelmek zorunda bırakmıştır. Bu süreçte bölgede demiryolu projelerine ilgi göstermemiş olan İngilizler, Almanların hem Mısır'ı, hem Süveyş Kanalı'nı, hem de Hindistan güzergâhının güvenliğini tehdit edecek bir demiryolu imtiyazı alacağını ortaya çıkması üzerine bölge ile daha yakından ilgilenmeye ve imtiyaz için mücadele vermeye başlamışlardır (Gümüş, 2011: 155, 175),

Bağdat Demiryolu imtiyazı için İngilizlerin, Maymon adlı bir şahıs aracılığıyla önce Sultanzâde Sabahattin ve Lutfullah Beylere; bunlar vasıtasıyla de Damad Mahmud Paşa'ya ulaştıktan sonra (Kuran, 1959: 258) Paşa, resmi bir sıfatı olmamakla birlikte bu konuyla yakından ilgilenmeye başlamıştır. İngilizler teklifleriyle ilgili lâyhaya ilave ettiği bilgilerde Paşa'nın gerekçelerini gayet inandırıcı biçimde serdedilmiş olarak görmek mümkündür.

Paşa, kaleme aldığı “zeyl”de, İngilizlerin Bağdat demiryolu imtiyazını almakla elde edilecek karşılıklı kazanımları sıralarken, Osmanlı Devletiyle İngiltere arasında uzun süreden beri devam eden soğukluğun da bu vesile ile sona ereceğini ve dostane ilişkilerin başlayacağını ifade eder. Almanların imtiyazı elde etmeleri halinde, Osmanlı devletinin zayıf ya da meşgul bir anını kollayarak Anadolu'ya resmen müdahaleye kalkışıp orayı “*bir Alman prensliği hey'etine ifrag ve diğer bir fırsatta dahi kısmen Anadolu'yu bütün bütün Almanya İmparatorluğu'na ilhak fikrinde olduğunu anladıklarından*”

İngilizler bunu şimdiden önlemek istemektedir. Osmanlı Devleti'nin anlamadığı yahut önemsemediği bu niyeti kavrayan İngilizler, Anadolu'yu Almanlara kaptırmak istememekle kendi menfaatleri yanında Osmanlı Devleti'nin de menfaatini korumuş olacaktırlar.

Paşa'ya göre, İngilizlerin Anadolu toprağını istilâ niyetlerinin olmadığı söylenemez. Fakat “*Almanlar Bağdad hatt-ı kebîrinin imtiyazını alır almaz İngilizler kuşkulayıp Basra cihetlerini istilâ etmeyecekler midir? O vakit Rusya da bilmukabele Trabzon havâlisini zapta kalkışmayacak mıdır? Maazallah öyle bir hâl vukû'unda Almanya devleti bu iki devlet-i şedîdü'ş-şekîmeye karşı silah-be-dest olarak müdafaa mı edecek yoksa Girid meselesinde olduğu gibi uzaktan seyirci mi kalacaktır? Elbette seyirci kalacaktır. Her iki halde de Rusya'nın bir tecavüze kalkışması İngilizlerin işine kat'iyen elvermeyeceği için şimdilik sûret-i dostânede Bağdad hatt-ı kebîr imtiyazını elde etmekle iktifa ederek istilâya cür'et etmeyecekleri daha ziyade menfaatlerinin te'mînine muvâfık olduğundan, o halde ber-vech-i bâlâ îrâd olunan İngilizlerin acaba fikr-i istilâları yok mudur sualinin cevabı kendi kendine tezahür etmiş olur. Fakat nâcâr kaldıkları zaman yani Bağdad hatt-ı kebîrinin imtiyazı Almanlara verilip de kendilerine verilmediği zaman işte o vakit İngilizlerde fikr-i istilâ vaktinden evvel uyanacak ve ister istemez Rusya'nın tecavüzüne dahi meydan vermiş olacaktırlar.”*

Son cümle, Bağdat hattı imtiyazının kendilerine verilmediği takdirde İngiltere adına Osmanlı Devleti'ne yöneltilen açık ve çok yönlü bir tehdidi dile getirmektedir. Almanlardan Osmanlı'yı koruyacak bir hareket beklenmediği gibi, İngilizlerin Basra ve diğer Arap coğrafyaları üzerinden yöneltecekleri vaktinden önce bir işgalin yanında kuzeyden Rusların toprak koparma girişiminin önü açılacaktır!

Damad Mahmud Paşa, Almanlar hangi şartlarla imtiyazı almak istiyorlarsa İngilizlerin de aynı şartları “kabule âmâde” olduklarını da ilave ettikten sonra, “*İngilizleri bu meselede memnun etmek Almanları memnun etmekten daha ziyade saltanat-ı seniyyelerince müstelzim-i menfaat*” olacağı hususunda ısrarını tekrarlayarak sözlerini noktalar. (BOA, Y.EE.00084.000039.002.003-4). (Belge No. 1)

Bu başvurudan yirmi gün sonra Mahmud Paşa, İngiliz destekli Macarlı Ernest Rahniçer'in (Rechnitzer) kendisine gönderdiği "sûret-i inşaata dair Nâfi'a Nezâret-i Celîlesi'nce kabul edilmiş olan şartnamenin bir suretini" padişaha sunmaya aracılık ederek işlerin çabuklaştırılmasına çalışmıştır. Çünkü Paşa'ya göre Almanlar, "bir sûret-i hud'akârâne ile işi uzatarak sair tâlipleri usandırıp çekilmelerine bir yol araştırmaktadırlar." (BOA, Y.EE.00084.000042.001.001).

Paşa, Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilmemesi konusunda padişah nezdinde elinden gelen girişimleri sonuna kadar kullanmıştır. Bir başka arızasında, Almanların, aceleye getirerek, işi inceden inceye araştırmadan kabul edecek olan mercileri kolaylıkla aldatabilecek "mühîlâne ve hud'akârâne" maddeler serdetmiş olduklarına dikkat çeker. Sözü iyice açarak, "*Hele ortaya sürdükleri sûret-i tesviyenin bilâhare hükûmet-i seniyye için ne derece mazarrat-engiz ve muhrîb olduğunu biraz tedkik edip anlayacak olursak, Almanların bu teşebbüslerinin dolandırıcılıktan az bir farkı olduğu hemen göz önünde tecelli ediverir*" demekten kaçınmaz ve bütün temellendirmesini bu fikir etrafında kanıtlar getirmeye çalışarak örgüleştirebilir: Almanlara ait "*bu iddiaların altında nasıl bir maksad-ı iğfâl mündemiç bulunduğunu söylemeye hacet yok! Şimdiye kadar Almanlar aldıkları imtiyazları böyle lâstiklikli iki üç vecihle te'vil kabul eder karanlık şartlar ve teklifler göstererek hep elde etmişlerdir. İmtiyazları da bir kere elde ettiler mi artık onu bir silah-ı müdhiş gibi hükûmetin tepesinde savurmaya başlıyorlar. Kendilerine karşı taahhüt edilen tekâlif nazarlarında birer hak ve selâhiyet kuvvetini hâizdir; fakat kendi taraflarından ifâsını taahhüt ettikleri vazifenin asla ehemmiyeti görülüyor*" diyerek Almanların çıkaracakları işten fayda görülmeceğinin altını bir kere daha çizer.

Paşa'nın gösterdiği alternatif şüphesiz ki yine İngilizlerin teklifi olacaktı. Paşa'ya göre, "*Halbuki varidât-ı hâzıra-i hükûmeti hiçbir suretle taahhüt altına sokmayan ve ileride hükûmeti müstefid edecek terakkiyât-ı vâsi 'a-yı dâhiliyeyi va'd ve te'min eden Rahniçer lâyiha-i istid'âiyesinde her bir madde muvazzah ve mantıkîdir. Emniyet-i müteakabile esasına mübtenîdir.*" (BOA, Y.EE.00084.000043.003.1-2-3).

Damad Mahmud Paşa'nın üzerinde önemle durduğu konulardan biri de devletler arasında serbest ticaret kanallarının açılmasıdır. Osmanlı Devleti için epeyce bir zamandan beri tehlikeli bir unsur haline gelen İngiltere

devletin Osmanlı toprakları üzerindeki ihtiraslı emellerini azaltmanın ve ötelemenin önemli bir vasıtası serbest ticaret kapılarını açmayı sözde bırakmayıp uygulamada açıkça göstermek olacaktır. Açık bir İngiliz taraflısı olan Paşa'nın bu pozisyonunu saklamaya gerek duymadığı bir gerçektir; ancak İngiliz politikasını tercihindeki gerekçesini İngiltere'nin topraklarımız üzerindeki emellerini önlemenin tek yolu olduğu tezine dayandırması da ilginç bir yorum olarak karşımıza çıkmaktadır. Paşa, dönemin siyasi hareketliliğini ince bir şekilde serimleyerek görüşünü tarihsel bir temele oturtmaya çalışır:

“İngilizler Mısır işini istedikleri vecihle hallettikten sonra buhranlı meseleler ve Arabistan’ca arbedeler vücuda getirselere gerektir. Zira Fransızların bugünkü günde İngiltere’ye ve müttefiklerine karşı bir hükmü olmadığından İngilizlerin o taraftan hiç muhteriz olmayarak Ceziretülarap’ta sâhilen cârî olan tasallutları Basra Körfezi’nden Bağdad’a kadar şiddetlenip Bahr-ı Sefîd’de bir sedd-i sedîd olan Girit ceziresini dahi âmâl-i ahâli perdesi altında temellüke sarf-ı mesâ’i edecekleri ve Avusturya’nın Rumeli’ce olan âmâlini mürevviç olacakları akvâ-yı melhûzâtıdır. Hatta bir aralık Maraş taraflarında kâin Âhû Dağları’ndan ötesini Rusya’ya bırakmak ve onun berisindeki bilâda kendileri vâris olmak velhâsil Anadolu’yu Rusya ile mukaseme etmek derecesine kadar bir takım niyyât-ı mühlikede bulduklarına dair yine kendi lisanlarından çıkan sözler melhûzât-ı ma’rûzayı müeyyiddir.”

Bu tıkanıklığı aşmanın çareleri araştırılırken her şeyden önce “İngilizlerin tashîh-i efkârına gayret” etmenin lüzumuna inanarak bunun ne yolda mümkün olabileceği tartışılır:

“Bu vecihle çehre-i mahûfu görülmeye başlayan heyûlâ-yı istikbâle pençe-i müdafaa hazırlamak için bu aralık müvâzene-i siyâsiyât ile meşgul görünen bazı zatlar; “İngiltere devleti mukaddemâ Şark’ta te’min-i menâfi’ine hey’et-i Osmaniye’nin vücudunu vasıta ittihaz etmiş iken şu son zamanlarda bu fikirden geçip hey’et-i Osmaniye’nin gayrı vesâitle dahi Şark’ça İngiliz menâfi’ini taht-ı te’minde tutmaya yol arıyor. O cihetle Devlet-i Aliyye’nin hâli gittikçe ağırlaşıyor; Londra’ca bir vesâtet-i mahsûsa ile İngilizlerin tashîh-i efkârına gayret olunarak o sırada bir ittifak dairesine girişilmekle def’-i mazarrat-ı müstakbelenin imkânı vardır” diyorlar. Ama devletlerce akd-i ittifak mutlaka bir ivaz-ı mütekebilî olageldiğinden farzâ Londra’da tashîh-i niyyât için bazı teşebbüsât ile teklîf-i ittifak etmemiz lâzım gelse Gladstone kabinesi

elbette şu müracaatımıza mukabil bir takım şurût dermeyân eder ki onların icrâsiyle Devlet-i Aliyye kendiliğinden İngiltere mahkûmiyeti tahtına girerek istiklâlîni muhafazadan âciz kalır.”

Devletlerarası ilişkilerde “istenilen bir şeye karşı bir şey verme” şeklinde özetlenen anlayış bu yolda da karşılaşılabilecek olağan bir çözüm yöntemi olacaktır. Damad Mahmud Paşa’ya göre, Osmanlı Devleti adına, İngiliz saldırganlığını nötralize etmenin yolu, onlara ticari kolaylık sağlamaktan geçmektedir. Padişaha bu konuda sunduğu teklif üç maddeden ibarettir: “Müstakimen gidilecek yol Devlet-i Aliyye’nin evvelâ âmâl-i harîsâneyi müdafaa edecek noktalara bir kat daha ehemmiyet vermesi, sâniyen aşağıda arz ve izah olunacak icraatı bilâ-îfâte-i vakt fi’le getirmesi, sâlisen ecânibin menâfi’-i ticâriyesine âsâr-ı teshîl göstermesi tarikidir.”

Çünkü “menâfi’-i ticâriyenin teshîli hem ecânibce tahfîf-i gayz u adâvete ve hem tebe’a-i Osmaniye’ce tevessü’-i menâbi’-i servete medar olacağından bu esasların dahi Ticaret ve Naft’a Nezaretleri cânibinden müteferri’âtı kararlaştırılarak mevki’-i icrâya getirilmesi lâzimedendir. Zikrolunan icrâat-ı müsta’celenin Bâbiâli’ce âsârı izhar edildikçe (...) buhrân-ı müstakbel külliyyen bertaraf olmasa bile kolaylıkla meydana gelemeyip hayli zaman kazanılmış olur. Ve Avrupa’ca Devlet-i Aliyye’nin hak ve menfaatini vikâye yolunda müttefik zuhuruna yol açılmış bulunur.” (BOA, Y.EE.084.052.01.1-2-3-4).

Daha sonra Paşa’nın oğlu Sabahattin Bey tarafından ayrıntılarıyla dile getirilecek olan teşebbüs ve ticaret serbestisi tezlerinin evveliyâtını Mahmud Paşa tarafından kaleme alınan lâyihalarda görmek mümkündür.

3. Yurt Dışına Kaçış

Damad Mahmud Paşa’nın İngilizlerin politikasını tercih ve terviç etmiş olduğu dış dünya tarafından da yakından bilinen ve dış basın tarafından yapılan neşriyatta yer verilen bir husustur. Mahmud Paşa’nın yurt dışına kaçtığı günlerde, Brüksel’de neşrolunan İndependans Blaj gazetesinin 24 Aralık 1899 tarihli nüshasında, “Mahmud Paşa ahîren Konya–Basra demiryolu hakkında Deutsche Banka’nın tasavvuruna Rahnizer’in teklif eylediği İngiliz sûret-i tertibinin rüçhaniyetine kani’ olduğu” belirtildikten sonra bu nokta irdelenmeye devam edilirken onun ileri derecede “İngiliz muhibbi” olduğuna ve bu yönde Saray’a yaptığı baskıların sabrı taşırdığına ilişkin bilgilere yer veriliyordu:

“Mahmud Paşa be-gâyet İngiliz muhibbi olup Devlet-i Osmaniye'nin muhafazasında henüz alâkadâr bulunan İngiltere hükûmetine Osmanlı politikasının daima tevcihi taraftarlığını iltizam etmiş ve Almanya Rusya ile mu'ânakada bulunduğu zamandan beri âtiyen Almanya'ya emniyet etmemekte bulunmuş idi. Bu Damad Rahnizer'in lâyihasını kabul ile atebe-i ulyâ-yı cenâb-ı mülûkâneye arz ve takdim etmiş ve bu münasebetle birçok arzularla zât-ı hazret-i padişâhîyi tasdî' etmiş olmalıdır ki Serkâtib-i hazret-i şehriyârî Tahsin Bey vasıtasıyla, bu işle meşgul olmaması tebliğ edilmiştir.”

İmtiyaz görüşmelerini yakından takip etmek için İstanbul'a gelen Rahniçer, Almanların imtiyazı alacaklarının anlaşılması üzerine, umduğunu bulamayıp ertesi gün Avrupa'ya dönmüştü. Blaj gazetesi bu dönüş tarihine dikkat çekerken Damad Paşa'nın Avrupa'ya gidişini bununla ilişkilendirmekle önemli bir detayı yakalamış olmaktadır:

“Almanlar bütün Avrupa gazetelerinin bahseyledikleri şerâitin kabulünü mutazammın irâde-i seniyyeyi istihsal etmişler ve İngilizler muvaffak olamamışlar idi. O vakit hâdisât-ı menfînin Derse'âdet'de huzurunu icap ettirdiği Mösyo Rahnizer Derse'âdet'e gelmiş ve ertesi Perşembe günü birden bire Avrupa'ya gitmiştir. Kânûnievvelin on dördüncü Perşembe günü Çamlıca'da ikametgâhında bulunan Mahmud Paşa, Haydarpaşa'dan ilk trene râkip olarak Pendik'e gitmiştir. Orada prensler gazla müteharrik küçük istimbotla vaktin be-gâyet erken olmasına rağmen gezmeye çıkmak üzere bekliyorlar idi (...) Rivayet olduğuna göre Marmara Denizi'nde istimbotu beklemekte olan bir İngiliz vapuruna râkip olmuşlar ve Londra'ya müteveccihen hareket etmişlerdir.”

Gazetenin üzerinde durduğu önemli bir ayrıntı da Paşa'nın, mahdumlarını alarak yurt dışına gitme nedeni üzerine yürüttüğü yorumdur. Avrupa'ya firar eden Paşa ve mahdumlarının “her birinin mevki-i zâtîsi cihetiyle hoşnutsuzlukları ihtimali mevcut olmadığı” herkesçe bilinen bir gerçektir. Mahmud Paşa, “memleketi terke mecbur olduğuna” dair bir tezkere bırakmış ise de hoşnutsuzluğunun sebebi bilinmemektedir. Akla gelen ihtimale göre, “birçok fedakârlıklar etmiş olan İngiliz Hey'et-i Mâliyesi bir telâfiye hakkı bulunduğunu zannylediğinden Anadolu'da diğer bir demiryolu imtiyazı almak üzere Damad-ı Hazret-i Şehriyârî ile mahdumlarının memâlik-i ecnebiyede bulunmalarından istifade edecektir. Mahmud Paşa, fikren pek serbest olduğu cihetle firka-i muhâlifenin başına geçip” mücadeleyi şiddetlendireceği beklenebilir (BOA, Y.PRK.TKM..00016.00035.001-002).

Nitekim Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'nın 15 Aralık 1315 tarihli bir yazısında belirtmiş olduğu husus yukarıdaki değerlendirmeye örtüşmektedir. Hariciye Nazırı Paşa, "Bu akşam Almanya sefiri nezd-i übeydâneme gelerek Mahmud Paşa kullarının bağteten Avrupa'ya gitmesi Rahniçer nâm şahsın iğfalâtından ileri geldiğini" ifade ettiğini nakletmektedir (BOA, Y..PRK. HR...00028.00033.001.001).

4. Görüşmeler ve Pazarlıklar

Mahmud Paşa ve oğullarının Paris'e gitmesi üzerine onlarla görüşen Paris Sefiri Salih Münir Paşa'nın İstanbul'a çektiği 24 Aralık 1899 tarihli tafsilatlı telgrafıyla Mahmud Paşa'nın Avrupa'daki ilk günlerine ve o günlerdeki düşünce ve taleplerine ait önemli gözlemler edinilir. Münir Paşa'nın, Damad Mahmud Paşa'ya, İstanbul'a dönmesi hususunda yaptığı telkine Paşa'nın gösterdiği red gerekçeleri arasında, "bir de Sultan Efendi hazretlerinin kırk beş bin lira kadar borcu" ile ilgili ifadeler dikkati çeker. Seniha Sultan'ın "kırk beş bin lira kadar borcu terâküm ettiğinden düyûnâtın tesviyesi için ibtida Sultan Efendi hazretlerinin kendisine haber vermeksizin ve ba'dehü muayyen bir zaman tahtında istediği şimendifer imtiyazının Almanyalıların şerâitinden daha nâfi' olduğu halde verilmemesi" Damad Mahmud Paşa tarafından Padişah'a muhalefetine sebepleri arasında sayılmış bir maddedir.

Yine bu görüşme sırasında "mahdum beyleri İngiltere Kraliçesi hazretlerinin maiyetine, bazı prensler gibi yaver ve kurena sıfatıyla vermeye" niyetli olduğunu ifade eden Mahmud Paşa, aynı zamanda "İstanbul'daki emlâki sigostro edilecek olursa İngiltere devletinin kendisine tahsis edeceği maaşı almaya ve onunla geçinmeye (...) ve bir an evvel İngiltere'ye azîmete karar verdiğini" belirtmiştir. Paşa'nın ifade etmiş olduğu bu son niyeti karşısında Münir Paşa, "(...) bir devlet-i ecnebiye parasıyla yaşamak iddiasını hazmedemeyip bilâhare zehir gibi kendisine tesir edeceği" mukabelesiyle Paşa'yı açıkça takbih edici bir dil kullanmıştır.

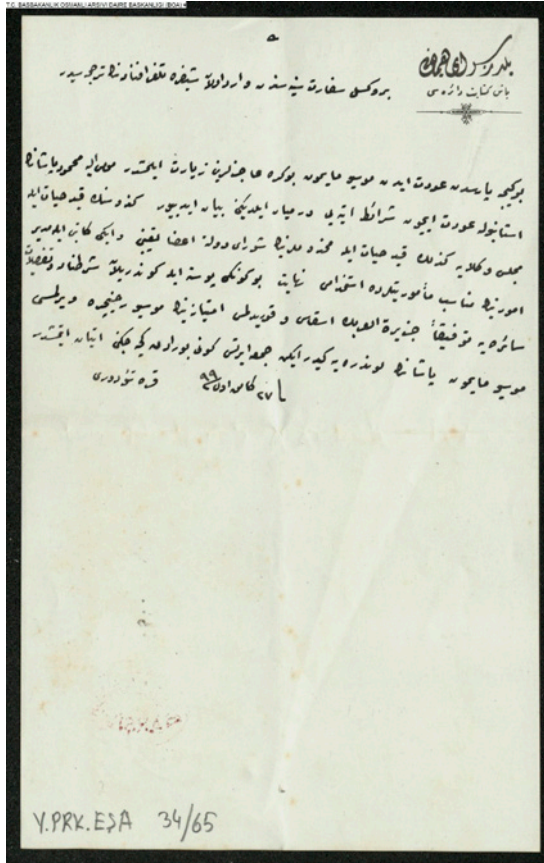
Görüşmenin ilerleyen dakikalarında Mahmud Paşa'nın nispeten yumuşadığını belirten Münir Paşa, nihayet Mahmud Paşa'nın İstanbul'a dönmek için ileri sürdüğü bazı şartları olduğunu öğrenir. Mahmud Paşa cevaben, "İstanbul'a giderim; fakat bazı şerâitim var. Onların tamamen ve ale'd-devâm icrâ kılınacağına dair kanaat hâsıl edeceğim yolunda te'minât-ı kâfiye isterim. Şerâitimin başlıcaları şunlardır: Yani nefis ve zâtıma hiçbir suretle ta'riz

vuku bulmamalıdır. Yaz ve kış İstanbul'da Boğaziçi'nde ve sâir civarda araba ile ve küçük vapurla ve her nasıl istersem gezmeliyim; arkamdan hafiyeye me'murları gelmemeli. Mâbeyn-i hümayûn me'murları ve sâir taraftan muamele-i tevkiriyyede kusur edilmemeli ve sû-i nazar-ı şâhâneye düçar olmamalıyım” dedi. Ve bunlardan başka daha birkaç teklifi varsa da onları bugün daha pek kararlaştırmadığını ve bâhusus te'minat bahsi kendisince mühim ve esaslı bir nokta idüğünü ve bunları da bir iki gün içinde düşünüp bendenize ifade edeceğini va'd eyledi.

“Ba'dehü te'minat bahsini tekrar açarak bugün dermeyân etmeyi ve daha edeceği şerâitin tamamen icrâsı için i'tâ olunacak te'minat İngiltere devleti tarafından tasdik olunursa kanaat hâsıl edileceğini ve İstanbul'a avdet edeceğini ve mesela Fransa'nın ve Almanya'nın tasdikini kabul etmeyeceğini anlattı. Paşa'nın bu sözlerini de dinledikten sonra, 'Bu İngiltere tasdikini acaip ve yakışsız bir şey görüyorum; bundan vazgeçseniz münasip olur. Bir kere daha lâyıkıyla mütâla'a-i keyfiyet buyursanız!'” cevabıyla mukabele eden Münir Paşa görüşmeye böylece nihayet veriyor (BOA, Y..PRK. EŞA..00034.00063.001.001-3-5-7). (Belge No. 2)

Bu ilk görüşmeden üç gün sonra (27 Aralık 1899), Damad Mahmud Paşa'nın işbirliği içinde olduğu Mösyö Maymon, Paris'den Brüksel'e dönerek Brüksel Sefiri Kara Todori Efendi'yi ziyaret ederek Mahmud Paşa'nın İstanbul'a avdet için ileri sürdüğü –netleştirilmiş- şartları şu şekilde iletmiştir: “Kendisinin kayd-ı hayat ile Meclis-i Vükelâ'ya; kezâlik kayd-ı hayat ile mahdumlarının Şûrâ-yı Devlet Azalığına ve iki kâtibi ile müdür-i umûrunun münasip me'muriyetlerde istihdamı, nihayet bugünkü posta ile gönderilen şartnâme ve tafsilât-ı sâireye tevfikân Cezîretülarab'ın iskâsı ve kurutulması imtiyazının Mösyö Rahniçer'e verilmesi” (BOA, Y.PRK. EŞA..00034.00065.001.001). (Belge No. 3)

Bundan sonra pazarlıklar bu şartlar üzerinden sürüp gidecektir. İstanbul'un bu şartlara itiraz etmeyerek konuşmaya açık olduğu; fakat önce Damad Mahmud Paşa'nın, mahdumlarıyla birlikte İstanbul'a dönmesi gerektiği hususunda ısrarı söz konusudur. Aksi takdirde Mahmud Paşa'nın dışarıdan şartlar öne sürerek bunların kabulünü istemesinin bir şantaj algısı doğuracağı ve bunun da devlet adamı tavrına yakışmayacağı bildiriliyor.

Münir Paşa imzasıyla Paris'ten İstanbul'a gönderilen 29 Aralık 1899 tarihli yazıda, Damad Mahmud Paşa'nın şartları üzerindeki görüş alışverişinin biraz daha netlik kazanmaya başladığı görülmektedir. Münir Paşa, "*Mahmud Paşa ile görüşüp ferman buyurulan tebligatı icâbı vechile biletraf tefhîm eyledim. Kendi ve mahdumlarının maaşı hakkındaki irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhiyi hüsn-i telâkki ederek maaşât-ı mezkûrenin ta'yîn-i mikdarını ve müşârinileyhimânın birer me'muriyet-i münâsibe ile taltiflerini doğrudan doğruya tensîb-i âlî-i şâhâneye bıraktığından; masârif-i vâkı'asının ve harcırâhının tesviyesi için dahi ihsân-ı şâhâneye nâiliyeti ümidinde bulunduğunu beyan eyledi*" diyerek şartların iki taraf açısından neredeyse sorunsuz bir şekilde anlaşma zemini bulduğunu ifade ederek ayrıntılara doğru meseleyi açmaya çalışıyor. Yukarıda değinilen "şantaj" algısı endişesi, Mahmud Paşa'yı "önce dönme"ye zorlayan önemli bir taktik gerekçe olarak İstanbul'un görüşme masasına koyduğu güçlü bir koz olmaya devam edecektir:

"Maamafih âcizleri dahi ihtâr-ı hâlisâne olarak kendisine Avrupa'da iken bir imtiyaz ihsan buyurulsa bile kabul etmemesi iktizâ edeceğini ve çünkü ol vakit herkesin kendisine şantajcı nazariyle bakacağını ve bu[nu] ise kibarlığa ve Damad Paşalığa yakıştıramayacağını ve fakat bir kere İstanbul'a avdet ettikten sonra eltâf-ı padişâhiye hadd ü nihayet olmadığından rızâ-cûyâne hareketi mücib-i mahzûziyet-i seniyye olarak kariha-yı ilhâm-ı sahbiyye-i cenâb-ı şehriyârîden öyle bir ihsan ve âtifete mazhar olsa buna kimesnenin bir diyeceği olmayıp ve şantaj nazariyle bakılamayıp şan ve haysiyeti dahi halel-pezîr olamayacağını ityân eyledim. Kendisi de şu mülâhazât-ı rast-güyâneme itiraz edemedi. Ve mamafih tekrâren, 'Bir düşüneyim ve mahdumlarım mâbeyninde falan müzâkere edeyim' dedi".

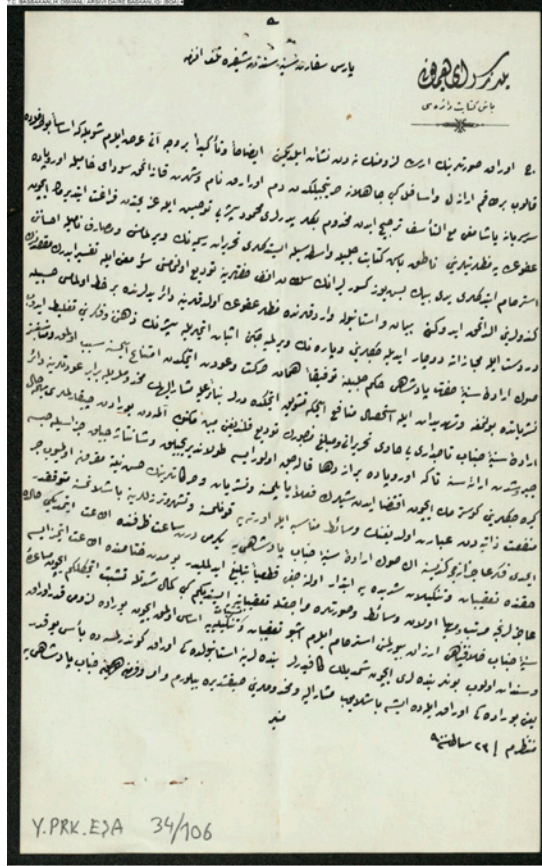
Mahmud Paşa'nın ileri sürdüğü bir endişe de mahdumlarının muvafakatini alabilmektir. Münir Paşa'nın bu hususta naklettiği cümleler imtiyaz meselesinin Paşa'nın tek başına aldığı bir karar olmadığı, mahdumların bu konuda Paşa'yı yakın markaja almış olduklarını göstermektedir.

“Mahdum beyleri ilzam etmek kendisince muktezâ idüğünü ve onun için kendileriyle bu imtiyaz maddesini müzâkereye lüzum gördüğünü ve çünkü onları ikna etmeyecek olursa itaatsizlik ederek ve kendisinden ayrılarak yalnız başlarına Avrupa’da kalmalarından ve bir takım neşriyat ve harekâta tasaddî etmelerinden ihtiraz eylediğini” açıkça ifade eden Mahmud Paşa, imtiyaz talebini değil geri çekmek, İstanbul’a döndükten sonra talep etmek konusunda bile mahdumların kendisine muvafakat etmeyecekleri imasını verirken aynı zamanda ayrı bir tehditle karşılık vermektedir: Kendisine imtiyaz verilmediği takdirde mesele kendisini açacak ve mahdum efendiler Avrupa’da “bir takım neşriyat ve harekâta” yelteneceklerdi! (BOA, Y..PRK. EŞA..00034.00068.002.001-3).

Paris Sefiri Münir Paşa’nın, bu telgraftan iki ay kadar sonra, 23 Şubat 1900 tarihli telgrafla bildirmiş olduğuna göre mahdum prenslerin tutumu Damad Paşa’yı bir tür rehin almış vaziyettedir:

“Mahdum beyler, pederleri Mahmud Paşa’yı tevhiş ile azîmetten feragat ettirmek için afv-ı âliye mazhariyetlerini nâtik Başkitâbet-i Celîle vasıtasıyla istedikleri tahrîrât-ı resmiyenin verilmemesini ve masârif nâmiyle ihsânını istirham ettikleri yedi bin beş yüz küsur liranın Sultan Efendi hazretlerine tevdi olunmamasını sû-i ma’na ile tefsir ederek maksadımızın kendilerini aldatmak idüğünü beyan ve İstanbul’a vardıklarında mazhar-ı afv-ı âli olduklarına dair yedlerinde bir hat olmaması hasebiyle derdest ile mücâzâta düçar edileceklerini ve paranın verilmeyeceğini ispat etmeleriyle Paşa’nın zihnini ve fikrini tağlît edip son irâde-i seniyye-i hazret-i padişâhî hükm-i celîline tevfikân hemen hareket ve avdet etmekten imtina eylemesine sebep olmak ve münasebetsiz neşriyatta bulunmaya ve tehdidât ile istihsâl-i menâfi‘ eylemeye teşvik etmektedirler.”

Damad Mahmud Paşa’nın İstanbul’a dönmesi yönünde anlaşma ihtimalinin bizzat “Paşa’nın zihnini ve fikrini tağlît” eden mahdum beyler Sabahattin ve Lutfullah tarafından sabote edilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Mahdum Beyler tarafından ileri sürülen iki nedenden biri, affedildiklerine dair “istedikleri tahrîrât-ı resmiyenin verilmemiş”, diğeri ise “masârif nâmiyle ihsânını istirham ettikleri yedi bin beş yüz küsur liranın ödenmemiş” olmasıydı (BOA, Y..PRK.EŞA..00034.00106.001.001). (Belge No. 4)

Sağlık durumu gitgide bozulan ve nihayet ağırlaşacak olan Mahmud Paşa mali durumunun da bozularak borç para ile Avrupa’da daha fazla tutunamayacağını anlayarak uygun şartlarla İstanbul’a dönmek için yollarını aramaya başlamış görüldüğü halde mahdum beylerin buna engel oldukları, yıllar sonra Prens Sabahattin’in yazmış olduğu bir mektuptan da öğrenilmektedir. Sabahattin Bey’in Ahmed Bedevi Kuran’a yazdığı 17 Şubat 1946 tarihli uzun mektuptaki şu satırlar konuyu yeterince anlatmaktadır:

“Eğer, babamın son demlerinde bulunduğu bir zamanda, Salih Bey’in hakikaten vicdanlı ve tam tamına feragatkâr bir telgraflı sayesinde, Briksel’e tam vaktinde yetişip, Saray’ın Salih Münir Paşa vasıtasıyla kurduğu tuzağa düşmesine mani olamasaydım, [Mizancı] Murad Bey’e yapılan muameleye o da maruz kalacaktı. Bu dünyada karşılaştığımız azaplardan biri de o Briksel seyahati olmuştu. Odasına girdiğim zaman karşılaştığım manzarayı görseydiniz!.. Çoğtan beri tutulduğu alböminöri hastalığıyla yüzü tulum gibi

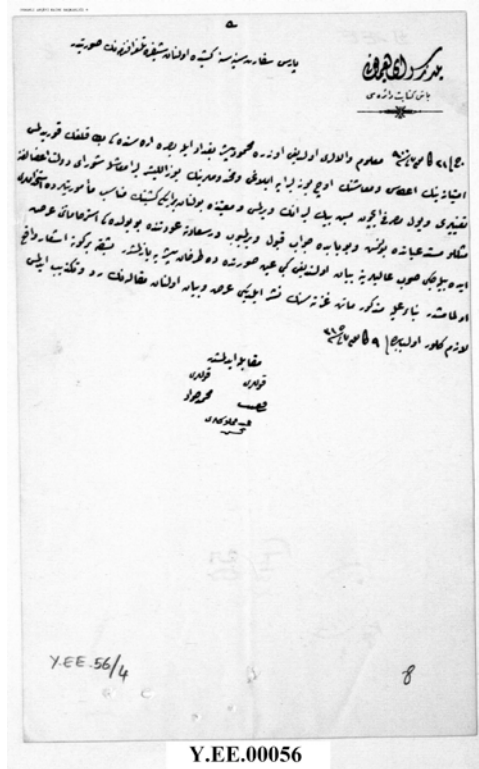
şışmış, gözbebekleri âdetâ kaybolmuş, yalnız akı kalmıştı. Beni gördüğü zaman, 'artık her şey bitti!' demişti. İstanbul'da başka evlatları da var ve ölmeden evvel onların da birer kere yüzlerini görmek istemesi tabii idi. Bu manzara karşısında nutkum tutuldu. Fakat ilk hamlede sözle ifade edemediğimi, son derece istirhamkâr bir lisan-ı hâlle ifade edebildim. Neticede babam son istirhamımı da kabul etti. Ve birkaç hafta sonra, sözüne sadık kalarak, Brüksel'de teslîm-i ruh etti." (Kuran, 1959: 883).

Sabahattin ve Lutfullah Beylerin baştan beri İstanbul'a dönmeme konusunda pederlerine ters düşme pahasına kararlı oldukları gözlenmekteydi. Mısır'da buldukları sırada Hidiv'den yardım ümitleri kalmadığı ve parasızlıkla karşı karşıya kaldıkları günlerde Hidiv'in, İstanbul'a dönmelerinden başka çareleri olmadığını münasip lisanlarla kendilerine belirtmiş olmasına rağmen mahdumlar bu fikre iltifat etmemekte ısrarlarını göstermişlerdir. Mahmud Paşa'nın "karîben İstanbul'a avdet etmek üzere" olduğu bildirilmekle birlikte bu dönüş, çocuklarının muhalefeti yüzünden bir türlü gerçekleşmeyecektir. Ali Kemal Bey'in o günlerdeki vaziyeti bildiren mektubunda (2 Mayıs 1901), Paşa'nın işinin fenalaştığı; çünkü Hidiv'in "İstanbul'a avdetlerini teklif ettiğini, gitmezlerse paralarını keseceğini zımnen bildirmesine rağmen çocukların 'avdet etmeyiz' diye kıyameti kopardıklarını" yazmaktadır (Kuran, 1959: 300).

İmza yerinde şifre rakamları olan, fakat ileri gelen Jön Türklerden biri tarafından yazıldığı belli olan bir mektupta, Mahmud Paşa'nın, Padişahın vaadlerine kanıp İstanbul'a dönmesi durumunda Paşa'nın haysiyetine hâlel getireceği ifade edildikten sonra, "Yıldız'ı hercümerc edecek derecede müessir tedâbir ve harekâta bulunmak üzere isem de, Mahmud Paşa'nın kararsızlığı tasavvurâtımı alt üst ediyor. Bu bâbda kat'iyen avdet etmeyeceklerine dair verecekleri te'minât-ı hamiyetperverîlerine muntazırım" sözünden (Kuran, 1959: 898) anlaşılan da Paşa'nın dönebileceğine, hatta dönmek üzere olduğuna dair her mahfilde bir kanaatin mevcudiyetidir.

Mahmud Paşa bir taraftan İstanbul ile pazarlığını sürdürürken öte yandan yeni imtiyaz projeleri üretmekten geri kalmıyordu. Ola ki ileri sürdüğü talepler bir bahaneyle geri çevrilecek olursa alternatif projeleri devreye sokmak suretiyle işin peşini bırakmamaya kararlı görünüyordu. Ayrıca yeni proje ortaklarını seçerken de çok hesaplı ve dikkatli olduğu seçtiği ortakların stratejik konumundan anlaşılmaktadır.

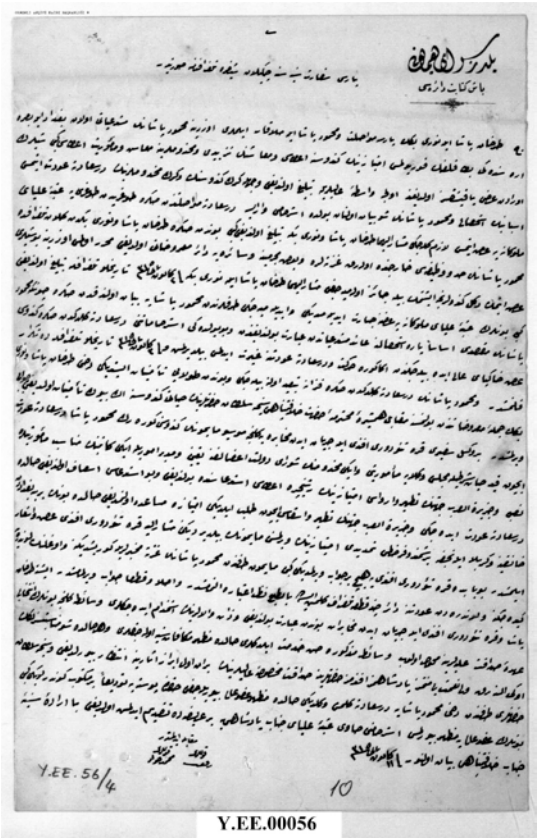
Yıldız Sarayı'ndan Paris Sefâretine gönderilen 21 Ocak 1900 tarihli şifre telgrafın içeriğinde Mahmud Paşa'nın talepleri ile buna verilen cevap çok net biçimde belirtilmiştir: “Ma'lûm-ı vâlâları olduğu üzere, Mahmud Paşa Bağdad ile Basra arasındaki bataklıkın kurutulması imtiyazının i'tâsı ve maaşının üç yüz liraya iblâğı ve mahdumlarının yüz ellişer lira maaşla Şûrâ-yı Devlet a'zâlığına ta'yinleri ve yol masrafı için beş bin liranın verilmesi ve maiyyetinde bulunan bir iki kişinin münasip me'muriyetlerde istihdamları misillü müsted'iyâtta bulunmuş ve bu bâbda cevâb-ı kabul verilmeyip Derse âdet'e avdetinde bu yoldaki istirhamâtını arz edebileceği savb-ı âlîlerine beyan olduğu gibi aynı surette de Turhan Paşa'ya yazılmıştır. Başka bir gûna iş'âr vâki' olmamıştır.” (BOA, Y.EE.00056.000004.008.001). (Belge No. 6)

Burada “ma'lûm-ı vâlâları olduğu üzere” ibaresi bu taleplerin sefaretçe meçhul olmayıp yazışmalarda yer aldığını bir kere daha te'yd etmektedir. Paşa'nın kendine ait talebinden ayrı olarak mahdumlarının istihdamı için yer (Şûrâ-yı Devlet Azalığı) ve maaş miktarının (yüz ellişer lira) belirlenmiş olarak talep edilmesi herhalde mahdum beylerin bilgileri dışında gerçekleşmiş olamazdı.

Bu durumda Prens Beylerin avdet etmemekte ısrarları idealist bir hürriyet mücadelesi nedeninden ziyade kendilerine verilecek görevin –diğer taleplerle birlikte- garanti edilememiş olmasına bağlı bir görünüm vermektedir.

Damad Mahmud Paşa, Derseâdet’e geldikten sonra Fizan’a sürüleceği endişesini taşımakta ve bundan dolayı te’minat istemekteydi. Ayrıca Brüksel Sefiri Kara Todori Efendi ile cereyan eden görüşmelerinde Mösyö Maymon’un, “Mahmud Paşa Derseâdet’e avdet için kayd-ı hayat şartıyla Meclis-i Vükelâ’ya me’muriyeti ve iki mahdumunun Şûrâ-yı Devlet Azalığına ta’yini ve müdür-i umûruyla iki kâtibinin münasip me’muriyetlere nasbı ve Cezîretülarap cihetinin tathir ve iskâsı için talep eylediği imtiyaza müsaade olunmadığı halde bunun yerine Bağdad’dan Hanikin’e ve Kerbela ile Necef’e bir şimendifer hattı temdidî imtiyazının verilmesini” talep ettiğini bildirmiştir (BOA, Y.EE.56.004.10.1). (Belge No. 7)

Y.EE.00056

Mahmud Paşa'nın daha önce talep etmiş olduğu Bağdad ile Basra arasındaki bataklığın kurutulması imtiyazının mümkün olmaması halinde, bunun yerine Bağdad'dan Hanikin'e ve Kerbela ile Necef'e bir şimendifer hattı temdîdi imtiyazını talep etmesi, Paşa'nın imtiyaz talebinin tek bir noktaya münhasır olmayıp alternatifler üzerinde düşünmeye açık olduğunu gösteriyor. Fakat ileri sürülen imtiyaz taleplerinin Paşa'nın kişisel gücünü aşan uluslararası sermayeye dayalı projeler olduğuna kuşku yoktur. Almanlara karşı Bağdat Demiryolu ön imtiyaz anlaşmasını kaybeden İngiliz sermayedarlarının yeni projeler kapma konusunda Paşa'yı öne sürmüş oldukları en açık ihtimal olarak ortadadır. Bu sırada Paşa, taleplerine cevabın geciktiğini görünce "te'mîn-i maksad için bir takım neşriyata" girişmekten de uzak durmayacaktır (BOA, Y.EE.00056.000004.013.001). (Belge No. 8)

Y.EE.00056

Görüldüğü üzere, Mahmud Paşa'nın ileri sürdüğü talepler ve bu talepler üzerindeki pazarlıklar 1900 yılının Ocak ayına kadar ortaya konarak gündemin merkezine oturmuştur. Kuran'ın, Ahmed Celâleddin Paşa'nın bu konuda bir ifade bildirmemiş olduğuna dair ileri sürdüğü görüşe gelince, Ahmed Celâleddin Paşa 25 Nisan 1900 tarihinde Cenevre'ye geldiğinde pazarlık konusu tekemmül etmiş olup Mahmud Paşa'nın İstanbul'a dönmesinden önce mi sonra mı bu taleplerin resmiyet kazanması konusu tartışılmaktaydı. Asıl mesele halledilmiş olup usul üzerinde duruluyordu. Bu yüzden Ahmed Celâleddin Paşa'nın yazışmalarında imtiyaz maddesiyle ve diğer şartlarla ilgili konuların yer almamış olması yadırganacak bir durum değildir. Kaldı ki Ahmed Celâleddin Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği telgraflarda anlaşmayla ilgili protokole ilişkin birden fazla yerde atıflar vardır. 15 Mayıs 1900 tarihli İstanbul'a gönderdiği telgrafta, "*Mahmud Paşa tarafından imzası tahtında olarak atebe-i ulyâya yazdırmak teşebbüsünde bulunduğum isti'tafnâmeyi almak üzere bugün yeniden nezdine gittim. Tanzim olunan müsveddeyi yeniden bir daha gözden geçirdikten sonra yarın vereceğini beyan etti. (...) Esnâ-yı ziyaretimde bu sabah Paris'e muvasalat etmiş olan Salih Bey'i de orada gördüm. Mîr-i mûmâileyh, (...) telâkki ettiği irâdât-ı seniyye-i mülûkâneyi Mahmud Paşa'ya tebliğ ettiğini âcizlerine beyan eyledi*" gibi ifadelerinden (BOA, Y..PRK.AZJ..00040.00046.001.001), Ahmed Celâleddin Paşa'nın görüşmelerdeki teklif ve taleplere vakıf olduğu ve kendisinden önce başlayan pazarlık sürecinin hâlâ devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Mahmud Paşa'nın İngiltere'ye gitme ısrarını, ilk katarla gelecek olan Salih Bey'le görüşmesinde yarar olacağını söyleyerek erteletmiş; Paşa'yı ve çocuklarını bir müddet daha Paris'te kalmaya ikna etmişti (BOA, Y..PRK.AZJ..00040.00042.001.001). Böylece Mahmud Paşa'yı, taleplerini İstanbul'a dönüşten sonraya erteletmeye ikna girişiminde bir kez daha bulunmuş olacaktı.

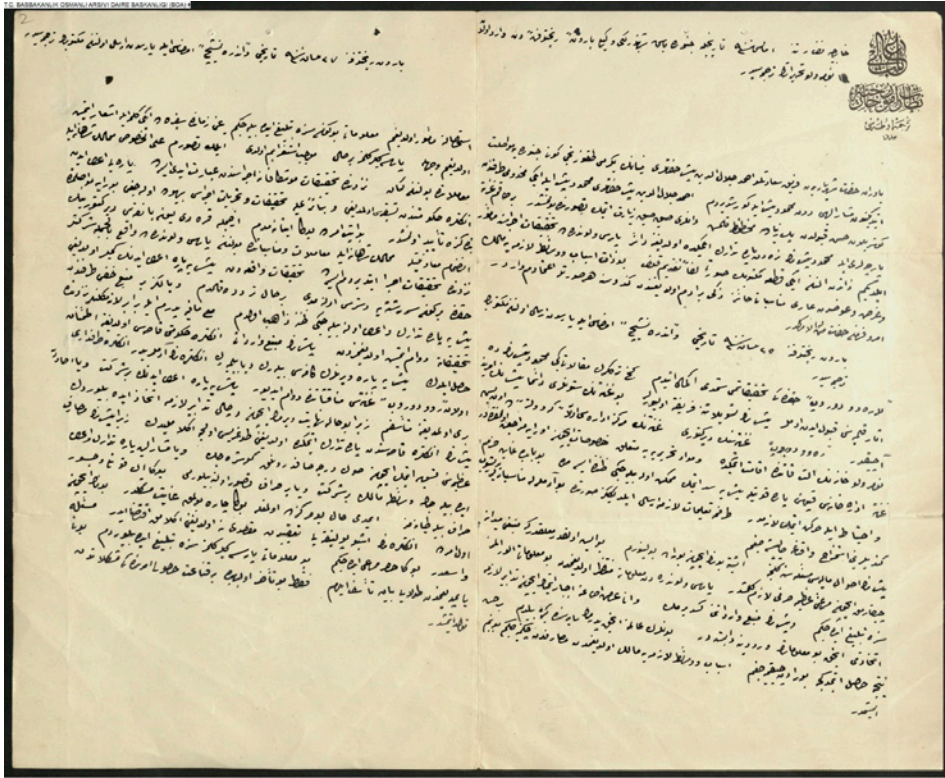
Zaten Ahmed Celâleddin Paşa, Brüksel'e ulaşır ulaşmaz aldığı taktikle Mahmud Paşa'nın İstanbul'a avdeti reddetmesini önlemiş ve "müzâkereler devam ettikçe neşriyattan sarf-ı nazar etmeleri" hususunda kendisinden taahhüt almıştı. Demek ki müzakereler devam ediyordu. Ayrıca "İki günden beri bir derece daha ileri gidilerek, Derse'âdet'e avdet edebileceği dahi itiraf ettirilerek, mesele bunun suver-i icrâiyesince serd edeceği ma'ruzâtının müzâkeresinde kalmıştı" (BOA, Y..PRK.AZJ..00040.00040.001.001).

5. Para Kaynağı

Mahmud Paşa'nın mali olarak sıkıştığı ve destek aradığı bilinirken, aldığı desteğin kaynağı İstanbul tarafından merak edilmekteydi. Avrupa'daki ilişkileri ve bağlantıları içinde hangi kanaldan destek gördüğü bilirse oradan engelleme yapmaya çalışılıp Paşa mali yönden sıkıştırılarak dönmeye mecbur bırakılabılırdi. Cenevre Başşehbenderliği Vekili Baron Richthofen bu konuyu araştırmaya memur edilmişti. Baron'un Hariciye Nezaretine yazdığı 1 Mayıs 1900 tarihli tahriratta bu yöndeki girişimler özetlenerek elde edilen sonuç arzedilmiştir. Bu konunun araştırılmasına, “esbâb ve vesâit-i lâzimeye mâlik ve garaz ve ıvazdan ârfi münasebâtı hâiz zeki bir adam” görevlendirilmişti. Görevlendirilen kişi, Baron Richthofen'e yazdığı 25 Nisan 1900 tarihli mektupta hâlâ kaynağın tespit edilemediğini; ancak 27 Nisan tarihli mektubunda konunun vuzuha kavuştuğunu bildirmiştir. Konuyu araştıran Andre Nesiç'in açıklamasının yer aldığı bu uzun mektup şöyledir:

“İstihâsline me'mur olduğum malumatı bugün size tebliğ edebileceğim. Aynı zamanda şifrede iki kelime ile iş'âr etmiş olduğum vecihle Paris'e gelir gelmez bir hâl mücib-i istiğrâbım oldu. İlk tasavvurum ale'l-husus memâlik-i şâhâne ile muamelâtta bulunan kesân nezdinde tahkikât-ı müşikâfâne icrâsından ibaret idiye de parayı i'tâ eden İngiltere hükümetinden başkası olmadığı ve binâenaleyh tahkikat ve taharriyât icrâsı beyhude olacağı buraya muvâsalatımda bendenize te'yid olmuştur. Bidâyet-i emirde buna inanmadım. Ezcümle kredi Lion Bankası direktörünün inzimâm-ı muavenetiyle memâlik-i şâhâne ile muâmelât ve münasebâtta bulunan Paris ve Londra'da vâki' bilcümle şirketler nezdinde tahkikat icrâ ettirdim ise de tahkikat-ı vâki' adan Paşa'ya para i'tâ edenin kimler olduğu hakkında bir gûna serriştaye dest-res olunamadı. Bir hâl-i tereddüde kaldım. Ve yalnız bir memba'-ı hafî tarafından Paşa'ya para tedârik ve i'tâ olunabileceği zannına zâhib oldum. Mamafih pederim ile beraber lazım gelenler nezdinde tahkikata devam etmiş olduğumuzdan Paşa'nın memba'-ı vâridâtı İngiltere hükümeti kasası olduğuna itmi'nan hâsıl eyledik. Paşa'ya para verenlerin kâffesi bilerek veya bilmeyerek İngiltere'nin adamlarıdır. İngiltere taraftarı olan “Rouve de Europe” gazetesi münakaşâtında devam ediyor. Paşa'ya para i'tâ edenin bir şirket veya âhâddan biri olmadığına müteessifim. Zira bu hâle nihayet vermek için derhal tedâbir-i lâzime ittihaz edebilirdik. Paşa'nın İngiltere kasasından para tedârik etmekte olduğunu doğrusu evvelce anlamalıydık. Zira Paşa'nın masârif-i azîmesini tesviye etmek için son derece safderûnluk gösterecek veya müşârünileyhe para tedârik ve i'tâ edebilecek

vesâite mâlik bir şirket veya bir sarraf tasavvur olunabilir mi? Buna en kuvvetli ve cesur sarraf bile dayanamaz. İmdi hâl bu merkezde olmakla buna çare bulmak gayet müşkildir. Bunun için evvelemirde İngiltere'nin işbu politikayı takipten maksadı ne olduğunu anlamak iktiza eder. Mesele vâsi'dir. Buna hasr-ı mesâi edeceğim. Bu malumatı Paris'e gelir gelmez size tebliğ edebilirdim. Bunu yapmadığımdan dolayı beyân-ı teessüf eylerim. Fakat bu taahhur ol bâbda bir kanaat husulü emrindeki müşkilâtтан tevellüd etmiştir." (Y.PRK.HR...00028.00083.002.002). (Belge No. 9)

Y.PRK.HR.00028.00083.002

Tahrirâtı kaleme alan Baron Richthofen'in, 25 Nisan 1900 günü Cenevre'ye ulaşan Ahmed Celâleddin Paşa'yı Damad Mahmud Paşa ve oğullarıyla görüştüren kişi olduğunu belirtmekte yarar var.

İngiliz sermayesinin hâkim olduğu Osmanlı Bankası tarafından gösterilen ilginç hesap hatası özürlü de bu mektubun gösterdiği kaynakla aynı yere çıkmaktadır. Mısır'da bulunduğu sırada para sıkıntısı çekmeye başlayan Mahmud Paşa ve oğullarını hiç ümit etmedikleri bir tesadüf bu sıkıntıdan

kurtarmıştı. Ali Kemal Bey'in Ahmed Celâleddin Paşa'ya yazdığı mektupta (14 Mayıs 1901), parası biten "Paşa'nın istikraz ile yaşadığı ve hâlen istikraza çalıştığı" bildiriliyordu. Bu sırada Paşa'ya Osmanlı Bankası'ndan gelen bir mektupta, vaktiyle namlarına açılan câri hesapta bir yanlışlık olduğu ve hâlen bankada 1000 lira alacakları bulunduğu ve bu paranın emirlerine âmâde tutulduğu bildiriliyordu. Parayı bankadan çeken Paşa, Hidiv tarafından âdetâ yüzüstü bırakılan oğullarını bu paranın yarısıyla Avrupa'ya göndererek önemli bir sorununu çözmüştü (Kuran, 1959: 300).

Sonraları Prens Sabahaddin'in sürgün olarak Avrupa'da bulunduğu yıllarda yaşadığı geçim sıkıntısı kendini bunaltacak dereceye gelmiş olmalı ki Nihad Reşad Bey'e yazdığı mektupta, yardımını talep ederken, "1905 yılından beri Türkiye'nin siyaseten ve kültürel olarak İngiltere'ye yanaşması için" mücadele verdiğini, deyim yerindeyse, bu fedakârlığının göz önüne alınıp, "İngiliz darülfünunlarında ... mesela Cambridge yahud Oxford gibi merâkiz-i ilmiyede bulunan elsine-i Şarkıye kürsülerinden birinde kendisine bir vazife verilemez mi"ydi? Prens Sabahattin bu hususta Nihad Reşad Bey'den, "alakadarlarla temasta bulunmasını" rica ediyordu. Çünkü "hayatını kazanmak, yahut kazandıracak bir yola girmeye artık kat'î bir mecburiyeti var"dı (Kuran, 1959: 875-6). Prens Sabahattin adına üzüntü verici olduğu kadar hayâl kırıklığı yaratan bir durum yaşandığı ortadadır. Aradan geçen yıllarda Prens hâlâ aynı yerde durduğu halde İngiliz politikası aynı yerde değildi. Artık ne Jön Türklere ne de Jön Türklere lokomotif olması beklenen Damad'ın oğullarına ihtiyaç vardı. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi bir yana, Osmanlı Devleti bile ortada kalmamıştı. İngilizler için Prens parasızlığı artık onun şahsi meseleydi.

6. Prenslik Neye Yarar?

Prens Sabahattin ve Prens Lutfullah Beylerin Avrupa'da padişaha karşı mücadele içinde olmaları siyasi zeminde çok yönlü tatsız gelişmeler üretmeye müsait bir durumdu. Hanedan üyesi sayılmaları, hatta kendilerini bu sıfatlarıyla siyaset âlemine arz etmiş olmaları Prenslerin istenmeyen emellere alet olmalarına yol açacak sonuçlar doğurabilirdi. Zengibar hükümdarının Londra eski siyasi vekili ve Sultan II. Abdülhamid'in danışmanı Luis Sabuncu tarafından bu hassasiyetle kaleme alınan "mütala'ât" da Prens beylerin açık olduğu tehlike geçmiş örnekler penceresinden gündeme getirilmektedir:

"İngilizlerin devletlü Damad Mahmud Paşa Hazretleri'nin mahdumlarından ne vecihle istifade edebilecekleri ihtimaline dair mütala'ât-ı kemterânemdir:

İngilizler, gökten temenni ettikleri bir fırsatı min-gayr-i me'mûl yerde bulmuş olduklarından derece-i nihâyede memnun ve hoşnut kalmışlardır. Bunlar, memâlik-i İslâmiye'de makâsıd-ı siyâsiyelerini icrâ etmek zmnında daima bir istinatgâh arıyorlar idi. Bu da hazret-i hilâfetpenâhîyi zîr-i nüfuzlarında bulundurmasından ibarettir. İşte el-yevm bu istinatgâha bir derece mâlik olmuş gibi görünüyorlar. Çünkü devletlü Damad Mahmud Paşa'nın mahdumları hanedân-ı âl-i Osman hazretlerinin birer fer'i addedilmektedirler. Şayet bu prensler, pederleri ile beraber Derseadet'e avdet etmezler ise bir gün bunların İngiltere teşvikatiyle taht-ı baht-ı saltanat-ı Osmaniye'ye tâlip olabilecekleri melhûzdur. İngilizler bunu ra'nâ bilerek bu genç prensleri İngiliz mekâtib-i âliyesinde İngiltere devletinin menâfiine hâdim bir usûl üzere terbiye edecekleri müstağnî-i kayd ü izâhtır. Binâenaleyh İngiltere devleti gerek memâlik-i mahrûse-i şâhânedede gerek müstemlekât ile müsta'merâtındaki milyonlarca Müslümanlar üzerine makâsıd-ı siyâsiyesini icrâ etmek istediğinde devlet-i aliyye tarafından bir mûmâna'at gördüğü takdirde derhal Prensler'in birini taht-ı âlî-baht-ı Osmânî'ye tâlip olmak zmnında hem teşvik ve tahrik hem de muâvenet eder. Ve bu yolda selâtîn-i Osmaniye'den firar eden muğber ve nâ-hoşnud adamların dahi Avrupa'da tekessür edip Prensler hazerâtına taraftar olmakla az bir müddet zarfında ehemmiyetli ve saltanat-ı seniyyeye muhataralı bir rekabet teşkil edebilmeleri ihtimalât-ı kavîyyededir. (...) Tarih-i kadîmin sahâifi bu gibi hâdisâtla mâl-a-mâl ise de gözümüz altında vukû' bulan sâlifü'l-arz hâdisât tarih-i kadîmin bu misillü hâdisâtına müracaat etmeye hacet bırakmadığı ma'rûzdur. Ferman.

Luis Sabuncu kulları

Fî 5 Şubat sene 1315" (BOA, Y..PRK.TKM..43.22.1.1-2).

Sabuncu'nun "mütalaât"ına paralel bir ses de konunun taraflarından, Prens Sabahattin ve Lutfullah Beyler'den duyulmakta gecikilmemiştir. Prenslerin, giriştikleri hareketi bir hanedan "temizliği" meselesi şeklinde yorumlayarak sunmaları zihinleri böyle bir alternatif tavra hazırlama yönünde anlaşılmaya müsaittir. Mısır'dayken *Osmanlı* gazetesinin ilk sayısında Prenslerin imzasını taşıyan ifadeler, üzerinde düşünölmeye değerdir:

"Kemâl-i teessüfle itiraf eyleriz ki sülâle-i âl-i Osman içinden çıkan bir hükümdarın tarihimizin son yirmi beş senelik faslına sürdüğü leke o kadar büyüktür ki yine o aile-i saltanat erkâmı, icâbı halinde bu meş'um lekeyi kendi kanlarıyla silmedikçe hey'et-i içtimâiyemiz önünde hiçbir vakit tebriye-i zimmet edemez. İstanbul'dan infikâkimiz ise bu vazîfe-i ma'nevîyeyi ifa hususunda ... (...) Hiçbir endişe başladığımız işe devamdan bizi men edemeyecektir." (Lutfullah & Sabahaddin, 1901: 5).

Prens Beylerin Fransa Cumhurbaşkanı Mösyö Loubet'ye yazdıkları mektup da bu yönde bir yorumu gerektirir niteliktedir. Mektubun bir sureti Hariciye Nazırı Mösyö Delcassé'ye iletilmiştir. Moniteur Ottoman'ın değerlendirmesine göre, bu mektubu imzalayanların değeri ve niteliği göz önüne alınırsa çok büyük bir etki yaratmaması mümkün değildi:

“... Bu durumda hanedanın içinde sadece bizler, hür bir ülkede sesimizi özgürce yükseltebiliyor, bağımsızlığımızla gurur duyabiliyorsak bir görevimiz de olacaktır ve biz bu görevi yerine getirmek istiyoruz. Biz, kendimizi, hanedana olan kan bağımlılığımızla, bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu birbirine kenetleyen atalarımıza borçlu hissediyoruz. 14 Septembre 1901” (Sabahaddin, 2007: 38).

Prenslerin rakip hükûmetlerin elinde bir tehdit vasıtası veya diğer yollardan tehlike doğuracak bir âlet olmaları ihtimalini ortadan kaldırmanın en güçlü yolu olarak, İngilizler eliyle onların İstanbul'a teslim edilmesi görünüyordu:

“Mısır'da bulunan firarî Mahmud Paşa'nın İngilizler vasıtasıyla derbâr-ı şevket-karâra avdeti hususunda vukû' bulacak teşebbüsât gerek Mısır'da ve gerek Hindistan ve sâirede İngilizlerin efkâr-ı İslâmiye üzerindeki nüfuzlarını tezyîd eyleyecektir. Çünkü Mahmud Paşa'nın iki oğlu Sultanzâde olduğundan hânedân-ı âl-i Osman'a mülhak sayılan şu ikisinin İngiliz eliyle vâlideleri Sultan yanına getirilmesi İngilizlerin makam-ı mukaddes-i hilâfet-i kübrâda azîm tesirleri olduğunu umûm ehl-i İslâm'a bildirecektir. İngiliz idaresi tahtında mevcut ve münteşir matbuat şu tavassutu rengârenk zeminlerde gösterecektir. Yemen ve Basra ve Hicaz ve Bağdad gibi yerlerde her biri binlerce urbâna riyâset eden şeyhlere icrâ edilegelen İngiliz tesvîlâtını daha müessir surette irâeye meydan verecektir” (BOA, Y.EE.088.006.01.1).

Ancak İngilizler'in yaptığı, Prens Sabahattin ve Prens Lütfullah Beyleri değil İstanbul'a teslim etmek, Hidiv'in karşı tavır alması üzerine, Prens Beylerin Mısır'dan Avrupa'ya emin biçimde kaçmalarını temin etmeye çalışmak olmuştu. Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbet-i Celîlesi'ne Mısır'dan çekilen şifre telgraf ile bildirildiğine göre, “Mahmud Paşazâdelerin İstanbul'a gitmemek azminde sabit kalmaları üzerine Hidiv, üçünü birden nezdine celb ile uzun uzadıya nasihat ve nihayet tehdîdâtta bulunmuş” ise de faydasının olmadığı, “dün Beylerin Mesajeri vapuruyla Marsilya'ya firar etmelerinden” anlaşılmıştır. Gazetelerin verdiği bilgiye göre, Beyler “Hidiv'den çıkınca

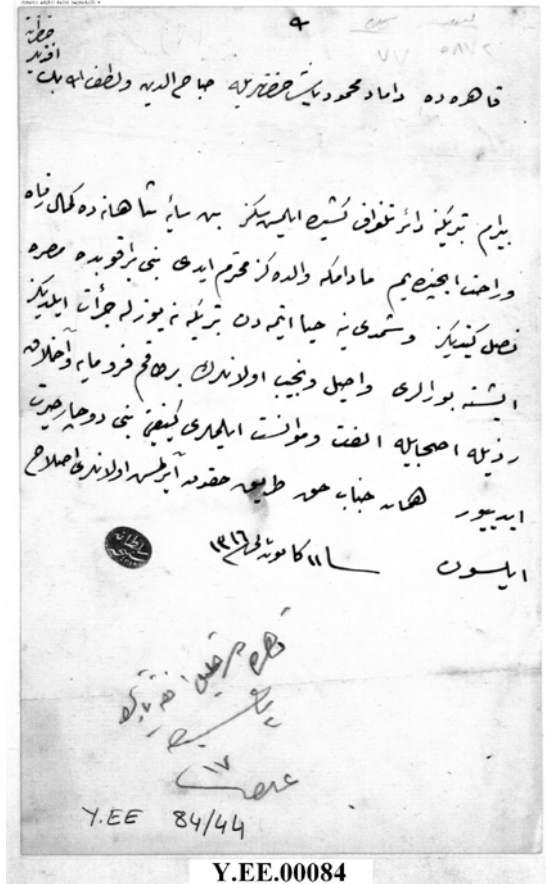
Lord Kromer'e gidip Hidiv'den şikâyet etmiş ve o da istedikleri yere gitmek üzere Mısır'dan çıkıncaya kadar İngiltere himayesinde olduklarını söyleyip kendilerini te'mîn eylemiş"ti (BOA, Y.EE.087.062.01.1).

7. Seniha Sultan'ın Mektubu

Yabancı kadın kıyafetiyle eşinin yanına kaçtığına varıncaya kadar çeşitli söylentilere konu olan Seniha Sultan'ın olaylar karşısındaki tavrı üzerine de birkaç söz söylemek konunun bütünlüğü açısından yararlı olacaktır. Sultanzâdeler pederleriyle Avrupa'ya firar ettiklerinde anneleri Seniha Sultan ve evli olan Sabahattin Bey'in eşiyle çocukları İstanbul'da kalmıştı. Daha sonra Seniha Sultan'ın Yıldız Sarayında gözetim altında tutulması Sabahattin ve Lutfullah Beylerin infialine neden olmuş, bu konuyu validelerinin hürriyetten yoksun bırakılması, hatta bir işkence olarak nitelemişlerdir. Blaj gazetesinin firar olayını anlattığı bölümde Seniha Sultan'ın girişimi hakkında da bilgi verilerek, kendisine haber vermeden giden eşini ve çocuklarını gece boyunca beklediği halde kendilerinden bir haber alamayınca "ferdâsı gün saray-ı hümâyûna azimetle, ağlayarak onların bulunmasını talep" ettiği nakledilmişti. Mahmud Paşa ve mahdum beylerin durumları anlaşıldıktan sonra aralarında mektuplaşmaların devam ettiği muhakkaktır. Ancak burada Seniha Sultan'ın, çocuklarına yazdığı bir mektup, onun olaylar karşısındaki tutumuna ışık tutacak mahiyette olması bakımından önemlidir. Paşa ve mahdumları Kahire'deyken Seniha Sultan'a gönderdikleri bayram tebriği telgrafına Seniha Sultan'ın verdiği cevabî telgrafta şu cümleler yer almaktadır:

"Kahire'de Damad Mahmud Paşa Hazretleriyle Sabahattin ve Lutfullah Beyefendiler Hazerâtına,

Bayram tebrikine dair telgraf keşîde eylemişsiniz. Ben, sâye-i şâhânede kemâl-i refah ve rahat içindeyim. Mademki vâlideniz muhterem idi, beni bırakıp da Mısır'a nasıl gittiniz? Ve şimdi yine hayâ etmeden tebrike ne yüzle cür'et eylediniz? İşte buraları asil ve necip olanların bir takım fûrûmâye ve ahlâk-ı rezîle ashâbiyle ülfet ve müvâneset eylemeleri keyfiyeti beni düçâr-ı hayret ediyor. Heman Cenâb-ı Hak tarîk-i haktan ayrılmış olanları ıslâh eylesin" 11 Kânûnisânî 1316/3 Şevval 1318 (BOA, Y.EE.00084-44). (Belge No. 10)

Son derece öfkeli ve suçlayıcı ifadelerle kaleme alınmış bu mektup, sadece Seniha Sultan'ın bir anne ve eş olarak kırgınlık ve kızgınlığını değil, ayrıca olayın politik yönüne de getirdiği sorgulamayı açıkça yansıtmaktadır. Seniha Sultan'ın gözünde, çocuklarının “bir takım fûrû-mâye ve ahlâk-ı rezîle ashabıyla ülfet ve müvâneset eylemeleri” onların aynı zamanda “tarîk-i haktan ayrılmış” olduklarını göstermektedir.

Sonuç

Prens Sabahattin'in içinde bulunduğu siyasi muhalefet aslında pederi ile birlikte kararlaştırmış ve girişmiş oldukları hareketin devamı olarak kendisine intikal etmiş bir mirastır. Karmaşık ilişkilerin içinden geçen bu hareketin siyasileşmesi o dönemin şartları içinde yadırganmamalıdır.

Siyasetle düşüncenin iç içe olması kadar siyasetle çıkar ilişkilerinin ve diğer toplumsal muhalefet hareketlerinin de iç içe, yan yana yürüdüğü en yoğun ve sisli dönemdir bu yıllar. Şüphesiz ki tarih boyunca bu tür ilişkiler siyasetin olduğu her yerde var olmuştur; ancak söz konusu dönemde Osmanlı ülkesi bağlamında bunun dozu iyice yükselmiş, sonunda altı yüz yıllık devletin son perdesi bu karışıklıklar içinde inmiştir. Sömürgeci Batı kapitalizmi Osmanlı Devleti'nin son topraklarını kendi oyun alanında işine yarayacak maksimal düzeyde elinde tutmak üzere her türlü enstrümanı kullanmakta bir çekince görmemiştir. Demiryolu şebekesine ihtiyaç duyan Osmanlı ülkesine işadamları marifetiyle bir tür çıkarma yaparak bu devasa projelerden hem maddi yarar sağlamak hem de stratejik konumunu pekiştirmek isteyen Batılı devletlerin Osmanlı malı üzerinden birbirleriyle kıyasla yarıştıkları ortamda devleti sıkıştıran başka olayların varlığı onlara ihmal edilemez elverişli fırsatlar sunmuştur. Başta Ermeniler olmak üzere diğer azınlık hareketleri ve hürriyetçi Jön Türk hareketi her ne kadar tarihi-sosyolojik temelde ortaya çıkmış hareketler olsa da yararlanılmaya müsait enstrümanlar olarak bu dönemde emperyalist iştahın gözden uzak tutmayacağı imkânlar olmuştur.

Bağdad Demiryolu projesi Osmanlı demiryolu ağı içinde en kapsamlı ve stratejik olanıydı. İngilizler bu projeyi elde etmeye kararlı görünüyorlardı. Bunun için şartlarını diğer rakiplere göre daha elverişli tutmayı bile ihmal etmemişlerdi. Sultanı bu konuda ikna etmenin çeşitli yollarını ararken ona en yakın isimlerden biri olarak Damad Mahmud Paşa'ya ulaşmaları ile başlayan süreç yeni olayları tetiklemiştir. İngilizler bu demiryolu projesini Almanlara kaptırmakla mesele kapanmamıştır. Mücadele başka tekliflerle ve başka zeminlerde yol almaya devam etmiştir. Projeye angaje olan Damad Mahmud Paşa ve oğulları her platformda İngilizlerle birlikte hareket etmeye devam etmiş, bu beraberlik demiryolu projesinin ekonomik ve mali olarak daha elverişli olduğu noktasından Anglo-Sakson kültürünün Osmanlı toplumu için örnek alınacak ideal kültür olduğu noktasına kadar firesiz şekilde yol almıştır.

Prens Sabahattin'le ilgili çalışmalarda, demiryolu imtiyazı meselesinin daha önce muhtelif çalışmalarda ifade edilerek tartışıldığı bilinmektedir. Bu çalışmalardan en önemlisi ve çoğu çalışmaya kaynak teşkil etmiş olanı Ahmed Bedevi Kuran'ın eserleridir. Her ne kadar Kuran, eserlerinde koyu bir "Sabahattinci" olarak görünmekle tarafsızlık tavrını ihlâl ederse de eserindeki ilk elden malzemenin zenginliği övgüye değerdir. Birçok "vesâike" ve "mahrem telgraflara" başvurularak yazılmış olması Kuran'ın eserini değerli kılan en önemli özelliktir. Ancak aynı özellik, paradoksal olarak bu

çalışmanın zayıf yönünü de teşkil etmektedir. Kuran'ın eseri zengin birincil kaynaklarıyla önemli bilgiler vermekle birlikte muhalif bilgileri içeren kaynakları dışarıda bırakmasıyla da sağlıklı bilgiye ulaşımı güçleştirmiş; yazarın, "bütün kaynakları elden geçirdiğini" ifade eden iddiasıyla başka kaynakların araştırılmasının önü uzun zaman tıkanmıştır. Kuran'ın, diğer birincil kaynakları bildiği halde ihmal etmiş olduğu ihtimali söz konusu olmasa bile bu belgelere ulaşmamış olduğunu düşünmek mümkündür. Örneğin Ahmed Celâleddin Paşa'nın verdiği bilgilerle yetinmiş olduğu halde imtiyaz konusunda çok sayıda görüşme raporu vermiş olan Paris Sefiri Salih Münir Paşa'nın, Brüksel Sefiri Kara Todori Efendi'nin yahut Turhan Paşa'nın açık seçik yazılmış raporları Kuran'ın eserinde yer almamıştır. Yakın tarihteki hareket ve tavırların netleştirilmesi adına elde bulunan farklı belgelerde ifade edilen tanıklıklar Dr. Bahaeddin Şakir'in mektubundaki iddiaların afaki iddialar olmadığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

- BOA, Y.EE.00084.000039.002.003-4.
 BOA, Y.EE.00084.000042.001.001.
 BOA, Y.EE.00084.000043.003.1-2-3.
 BOA, Y.EE.084.052.01.1-2-3-4.
 BOA, Y..PRK.TKM..00016.00035.001.002. BOA, Y..PRK.HR...00028.00033.001.001.
 BOA, Y..PRK.EŞA..00034.00063.001.001-3-5-7. BOA, Y..PRK.EŞA..00034.00065.001.001.
 BOA, Y..PRK.EŞA..00034.00068.002.001-3. BOA, Y..PRK.EŞA..00034.00106.001.001.
 BOA, Y..PRK.EŞA..00034.00074.001.001. BOA, Y.EE.00056.000004.008.001.
 BOA, Y.EE.56.004.10.1.
 BOA, Y.EE.00056.000004.013.001.
 BOA, Y..PRK.AZJ..00040.00042.001.001. BOA, Y..PRK.AZJ..00040.00046.001.001.
 BOA, Y..PRK.AZJ..00040.00040.001.001. Y..PRK.HR...00028.00083.002.002. BOA, Y..PRK.TKM..43.22.1.1-2.
 BOA, Y.EE.088.006.01.1.
 BOA, Y.EE.087.062.01.1.
 BOA, Y.EE. 00084-44.

Yayınlar:

- Gümüş, Musa (2011), “1893’ten 1923 Chester Projesi’ne Türk Topraklarında Demiryolu İmtiyaz Mücadeleleri ve Büyük Güçler”, **Tarih Okulu**, Sa. X, Mayıs-Ağustos, s. 151-194.
- Prens Sabahaddin (2007), **Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne-Bütün Eserleri**, Haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- Ahmed Lutfullah & Mehmed Sabahaddin (1901), “Umum Osmanlı Vatandaşlarımıza” **Osmanlı**, No. 81, 1 Nisan, s. 5.
- Kuran, Ahmed Bedevî (1959), **Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri**, İstanbul, Çeltüt Matbaası,

MESLEĞİNİN 50.YILINDA PROF. DR. A. FÜGEN BERKAY'IN TÜRK SOSYOLOJİSİNDEKİ YERİ

Doç. Dr. Vehbi BAYHAN*

“Tarih sosyolojinin laboratuvarıdır” (İnönü Üniversitesi, 1984).

“Sosyolog, iyi tarih bilmek zorunda, iyi tarih bilmesi yetmez, mukayeseli tarih bilmek zorunda ve felsefe bilmesi lazım.” (8 Kasım 2014-Başkent Üniversitesi).

Prof. Dr. A. Fügen BERKAY

Özet

Mesleğinin 50. Yılı'nı kutlayan Prof. Dr. A. Fügen Berkay, İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden mezun olduktan sonra 1967 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde Asistanlığa başlamıştır. 1967 yılında “Sanat Ontolojisi Açısından Türk Halk Şiirinde Varlık Tabakaları” başlıklı Lisans Tezini, 1973 yılında “Yunus Emre'nin Türk Toplumundaki Yeri” başlıklı doktora tezini ve 1981 yılında “Köy-Şehir İlişkileri ve Bu İlişkilerin Ülkemizdeki Görünümü” başlıklı doçentlik tezini hazırlamıştır. 1976-1978 yıllarında İsviçre Hükümetinden aldığı bursla doktora sonrası çalışmalarını İsviçre'de yürütür.

Prof. Berkay, Latince, Fransızca ve İngilizce bilmesinin getirdiği birikimle hem Batı kültürünü çok iyi bilmekte, hem de Doğu kültürünü ve Anadolu'nun kökenini iyi tanımaktadır. Bu bağlamda, Doğu-Batı sentezini şahsiyetinde içselleştirmiştir. Her iki kültür ve medeniyet dünyasını hem içerden hem de dışardan bakış açısıyla analitik olarak irdelemektedir.

Hilmi Ziya Ülken ve Cahit Tanyol'dan etkilenen, ancak kendisine özgü sosyoloji anlayışı olan Fügen Berkay'ın sosyolojik duruşunu şu kavramlarla betimleyebiliriz: Sosyal tarih ve tarihselci bakış açısı, holistik bir dünya ve toplum tasavvuru, bütüncül uygarlık tarihi anlayışı, 18. yüzyıl Aydınlanma felsefesine yakınlığı dolayısıyla modernist, felsefe altyapısıyla Gulbenkian Komisyonu'nun “sosyal bilimleri açın” mottosunu, bu bakış açısı açıklanmadan önceden benimsemiş olan, Braudel, Annales Okulu, Fuat Köprülü ekolünden olan bir sosyolog.

Anahtar Kelimeler: *A. Fügen Berkay, İstanbul sosyoloji ekolü, sosyolog, felsefeci, tarihselci, holistik.*

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
İletişim: vehbi.bayhan@inonu.edu.tr

PROF. DR. A. FÜGEN BERKAY'S PLACE IN TURKISH SOCIOLOGY IN THE 50TH ANNIVERSARY OF HER PROFESSION

Abstract

Celebrating the 50th anniversary of her profession, Dr. Ayşe Fügen Berkay graduated from the Department of Philosophy at Istanbul University and started to work as a research assistant at the Department of Sociology at Istanbul University in 1967. In the same year, she completed her undergraduate thesis entitled "Layers of Existence in Turkish Folk Poetry in terms of the Ontology of Art." In 1973, she obtained her PhD with her dissertation entitled "Yunus Emre's Place in Turkish Society." Later on, for her associate professorship, she prepared a thesis entitled "The Village–City Relations and Appearances of Those Relations in our Country" in 1981. During 1976–1978, she conducted her postgraduate research in Switzerland through a scholarship from the Swiss Government. Owing to her knowledge of Latin, French, and English, Prof. Berkay has accumulated sound knowledge of the Western cultures in addition to Eastern cultures and Anatolian origins. In this context, she has internalized the East–West synthesis through her personal and professional endeavors. Through her work, she analytically examines cultures and civilizations from both internal and external perspectives. In addition to her sui generis sociological understanding, her sociological stance has been influenced by Hilmi Ziya Ülken and Cahit Tanyol. In a nutshell, we can express her stance through the following concepts: social history and historicist perspective, a holistic imagination of world and society, a holistic understanding of the history of civilization, and a somewhat modernist philosophy that refers to the 18th-century Enlightenment ideas. Thanks to her philosophical background, she has adopted the motto of the Gulbenkian Commission, "Open the Social Sciences" even before this viewpoint was mentioned. Finally, Prof. Fügen Berkay is a sociologist from the schools of Braudel, Annales, and Fuat Köprülü.

Keywords: *Prof. Dr. A. Fügen Berkay, School of Istanbul sociology, Sociologist, Philosopher, historicist, holistic*

Giriş

Prof. Dr. Ayşe Fügen Berkay, 2017 yılı itibariyle Türkiye’de sosyolojinin 103 yıllık tarihinde, mesleğinin 50. yılını kutlamaktadır. Fügen Berkay, Türkiye’de ilk sosyoloji kürsüsünün 1914 yılında Ziya Gökalp ile kurulduğu İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nde 1967 yılında Asistanlığa başlamıştır. Yarım asırlık mesleki geçmişinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nden sonra İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü’nü kurmuş ve yıllarca başkanlığını yapmış, daha sonra

uzun yıllar görev yaptığı Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölüm Başkanlığı görevinden yaş haddiyle 2012 yılında emekliye ayrılmıştır. Prof. Berkay, 50 yıllık mesleki hayatında; gerek yetiştirdiği öğrencileri, asistanları ve idareciliği, gerekse çok nedenselli ve bütüncül sosyolojik bakış açısıyla Türk sosyolojisinde hak ettiği yeri almıştır.

Biyografisi ve Bibliyografyası Bağlamında Prof. Dr. A. Fügen Berkay'ın Türk Sosyolojisindeki Yeri

1945 yılında babasının askerî hekim olarak görevli bulunduğu Gelibolu'da doğan, ilk ve orta öğrenimini İzmir'de, lise öğrenimini İstanbul Fatih Kız Lisesi'nde tamamlayan Fügen Berkay, 1962-1963 ders yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne kaydolmuş ve Umumi Sosyoloji sertifikası da alarak 1967 yılında lisans öğrenimini tamamlamıştır. Felsefe Bölümünde sistematik felsefe alanında Prof. Dr. İsmail Tunalı danışmanlığında “Sanat Ontolojisi Açısından Türk Halk Şiirinde Varlık Tabakaları” başlıklı lisans tezini hazırlamıştır. Felsefe Bölümünden mezun olduğu 1967 yılında Sosyoloji Bölümüne Genel Sosyoloji Asistanı olarak atanmıştır (Bayhan, 2010:114). Fügen Berkay'ın sosyolojiyi tercih nedeni felsefenin daha soyut, sosyolojinin daha somut olmasıdır.

Fügen Berkay, lisans tezinde Polonyalı düşünür ve filozof, Estet Roman Ingarden'den yola çıkarak Lisans şiirinde geliştirdiği metodla halk şiirini analiz etmeye, doktora tezinde Yunus Emre ile devam etmiştir. 1973 yılında sunduğu “Yunus Emre'nin Türk Toplumundaki Yeri” başlıklı doktora tezinde Türkiye Sosyolojisi analizi yer almaktadır. Fügen Berkay'ın 1981 yılında verdiği Doçentlik Tezi, “Köy-Şehir İlişkileri ve Bu İlişkilerin Ülkemizdeki Görünümü” başlığını taşımaktadır.

Doktora ve Doçentlik çalışmalarını İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğretim elemanı ve öğretim üyesi olarak tamamlayan Berkay, 1976-78 yıllarında İsviçre Hükümeti'nden aldığı bursla üniversitesinden izinli olarak Prof. Dr. M. Bassand ile birlikte çalışmıştır. Fügen Berkay'ın İsviçre'de hazırladığı çalışmanın başlığı şu şekildedir: “Sosyal Değişme Açısından Yurt Dışına İşgücü Göçü Olayı-İsviçre Örneği (Vaud Kantonu'nda bir Uygulama) 1977-78”. Çalışma bulgularına göre,

“Yurtdışı doğumlu ya da yurtdışı yetişme kaynaklı genç kuşak tehlikeli bir biçimde sosyo-kültürel boşluk içine düşmektedirler. Genç kuşağın içinde bulunduğu süreç değişme değil, ancak yozlaşma kavramı ile belirlenebilir. Bu çocuklar kendi durumlarını kendileri seçmiş değillerdir. İdraklerinde ne Batı ne de kendi toplum gelenekleri ve davranış biçimleri oluşabilmiştir. Dolayısıyla, bu çocuklar günün birinde ne kendi ülkelerine aidiyet hissedebilecekler, ne de ana-baba ve yakınlarının emekleriyle katkıda buldukları ekonomik dünyanın unsuru sayılacaklardır. Bunu kendi deneyimleri ile yaşamaya başladıkları da bir gerçektir. Bu anlamda, genç kuşak bir yandan yurtdışında ailesinin yanında kaldığında anomik durumda yaşarken, diğer yandan yurtiçindeki bir yakınının yanında bırakılırsa da ailesine yabancılaşmaktadır. Dolayısıyla, genç kuşak her iki halde de mutsuzdur.” (Berkay, 1988:86-87).

Fügen Berkay'ın saptamaları önemlidir ve göç sosyolojisinde araştırılan temel sorunsal alanlarından.

Fügen Berkay, yurtdışından İstanbul Üniversitesi'ndeki görevine döndükten sonra, 1984 yılında kendi isteği ile ve Sosyoloji Bölümünü kurmak üzere İstanbul Üniversitesi'nden İnönü Üniversitesi'ne naklen atanmıştır. İstanbul'da yetişmiş ve görev yapan birinin arkasına bakmadan Anadolu'ya kendi isteği ile gitmesi takdire şayandır. Bu tercih, Fügen Berkay'ın iradesinin gücünü ve görev bilincinin yüksekliğini de gösterir. Çalıkuşu romanından mülhem İstanbul'da yaşamış Feride öğretmen gibi Anadolu'da bir şehre gidip görev yapması herkesin cesaret edeceği bir durum değildir.

İnönü Üniversitesi'nde 1984-1996 yılları arasında 12 yıl Sosyoloji Bölüm Başkanlığı, Dekan Yardımcılığı, Rektör Yardımcılığı ve Rektör Vekilliği, Fakülte Kurulu ve Yönetim Kurulu Üyelikleri, Üniversite Senatosu üyeliği, Kültür Merkezi Müdürlüğü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü gibi görevlerde bulunmuştur. Lisans ve lisansüstü dersler veren Berkay'ın yetiştirdiği sosyologlar, Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde akademisyen, öğretmen ve yönetici olarak çalışmaktadırlar.

Malatya'da bulunduğu süre içerisinde Malatyaspor Yönetim Kurulu üyeliği ve As Başkanlığı da yapan Berkay, Türkiye'deki ilk kadın asbaşkandır.

Rektör Yardımcılığı ve Vekilliği sürecinde Berkay'ın Turgut Özal ve Erdal İnönü başta olmak üzere devlet ricali ile diyalogları olmuştur.

1996 yılında Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'ne atanan Berkay, Sosyoloji Bölüm Başkanlığı, Uygulamalı Sosyoloji Anabilim Dalı Başkanlığı görevlerini Nisan 2012 tarihinde emekli oluncaya kadar yürütmüştür. Uludağ Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanlığı da yapmıştır. Emekli olduktan sonra Bursa'ya yerleşen Prof. Berkay, Bursa Unesco Derneği Yönetim Kurulu Üyeliği görevini yürütmekte, sanat faaliyetleri ile yurt içi ve yurt dışı özel gözlem seyahatlerini, konferanslarını, bilimsel toplantı katılımlarını sürdürmektedir. Bu çerçevede son yıllarda yurt dışında Almanya, İngiltere, Japonya, Çin, Hindistan, Çek Cumhuriyeti, Mısır, Bulgaristan ve Yunanistan'da bilimsel toplantılara katılmıştır.

Fügen Berkay'ın İnönü Üniversitesi'ndeki yöneticilik görevleri ile hem Sosyoloji Bölümünün, hem de İnönü Üniversitesi'nin kurumsallaşmasında özverili emekleri yadsınamaz. İstanbul'da büyümüş "İstanbul Hanımefendisi" bir bilim insanının, Anadolu'da yeni kurumsallaşmaya başlayan bir üniversiteye giderek canla başla çalışması takdire şayandır. Bu özverili yaşamda, babasının askerî hekim olması ve belli bir süre taşrada görev yapmasının verdiği sosyal sorumluluk bilinci etkili olmuştur. Fügen Berkay'ın nezh İstanbul kültüründe, anne ve baba kökeninin Osmanlı bürokratik geleneğine dayanmasının da etkisi vardır. Gençlerin, asistanların tanımış olmakla mutlu oldukları, engin kültürü ve sohbetlerini sevdikleri anne Melahat Hanım hem bir "Osmanlı Hanımefendisi", hem de çok iyi yetişmiş bir "Cumhuriyet Kadını" idi. Cumhuriyetin ilk kuşak kadınlarından olan, keman çalan ve Kadıköy'de akranlarıyla voleybol oynayan, çok iyi Osmanlıca ve İtalyanca bilen anne Melahat hanım, vefat edinceye kadar eve gelen günlük dört gazeteyi okuyarak, dünya ve Türkiye'deki gelişmeleri takip ederdi (Bayhan, 2010:115). Fügen Berkay'ın babası Mehmet Naci Berkay da Askeri Tıbbiyeyi okurken aynı zamanda Güzel Sanatlar Akademisine devam etmiş ve Ressam Nazmi Ziya'nın öğrencisi olmuştur. Yaptığı resimlerle sergi açmış, hem hekim hem de ressamdır. Babasının Fügen Berkay'ın üzerinde etkisi fazladır. Prof. Berkay'ın da güzel resim yapmasında babasından gelen genetik ve kültürel kodun etkisi vardır. Sülalede tıp ve diş hekiminin fazlalığı ve kendisinin de hekim olmasından dolayı, baba Mehmet Naci Bey, kızı Berkay'ın da tıp doktoru olmasını istemiştir. Felsefe bölümünde okurken tıp fakültesi sınavlarına da girip kazanan Fügen Berkay, babasının isteğini yerine getirmek için Felsefe bölümünü bitirip tıp fakültesinde okuma sözü verir. Felsefe bölümünü bitirince Sosyoloji bölümünden asistanlık teklifi gelince babası Mehmet Naci Bey, artık tıp fakültesi okumasına gerek kalmadığını

ifade ediyor. Bu durum, Fügen Berkay'ın hassas kişiliğini ve babasına olan sevgi ve saygısının boyutunu göstermektedir.

Fügen Berkay, Latince, Fransızca, İngilizce ve Osmanlıca bilmesinin getirdiği birikimle hem Batı kültürünü çok iyi bilmekte, hem de Doğu kültürünü ve Anadolu'nun kökenini iyi tanımaktadır. Bu bağlamda, Doğu-Batı sentezini şahsiyetinde içselleştirmiştir. Her iki kültür ve medeniyet dünyasını hem içerden hem de dışardan bakış açısıyla analitik olarak irdelemektedir.

Fügen Berkay, güzel sanatlar, edebiyat ve tarihe çok ilgi duymaktadır. Yaptığı resimlerle iki karma sergiye katılmıştır. Yani, Prof. Berkay felsefeci, sosyolog ve bilim insanı olmasının yanında bir sanatçıdır da.

Fügen Berkay'ın sosyoloji anlayışı, ilk asistanlığa başladığı, doktora ve doçentliğini aldığı, öğretim elemanı ve üyesi olarak yıllarca görev yaptığı İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Sosyoloji geleneğinden soyutlanamaz. Dolayısıyla, Berkay, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Ekolündendir (Bozkurt ve Bayhan).

İstanbul sosyoloji geleneği, Türk sosyolojisinin kurucusu olan Ziya Gökalp ve onun Durkheim'dan etkilenen çizgisine dayanmaktadır. Durkheim'ın Fransa'da kurduğu ilk sosyoloji kürsüsüne müteakip 1914'de İstanbul Dar'ül Fünûn'da Ziya Gökalp tarafından kurulan sosyoloji kürsüsü dünyanın ikinci en eski sosyoloji kürsüsü olma özelliğini taşıması açısından önemlidir (Şan, 2008: 653).

İstanbul sosyoloji ekolünün bir mensubu olarak Osman Konuk, İstanbul sosyoloji bölümünü şu şekilde betimler:

“İstanbul sosyoloji sadece bir bölüm değil, bir müessesedir. Yani tarzdır. Yerli olduğu için muhalif ve muhalif olduğu için yerlidir. Yerlilik, kaplamını, Asya, Doğu, İslam; içlemine, Türk ve Türkiye olarak belirleyen bir özel kullanıma sahiptir. Yerlilik kodunda içerilmiş bir köke sahip. Siyasal, bilimsel muhalifliği de içeren, dönemsel ve kişisel istisnalar dışında, bölümün akademik geleneğinde hep sürdürülmüş, seçilmiş bir tavidir. İstanbul sosyoloji kurucudur. Kuruculuğu da somut olarak üç alanda görülebilir:

1. Türkiye’de sosyolojiyi kuran bölümdür.
2. Türkiye Cumhuriyeti’nin fiziksel temellerinde Ziya Gökalp’in sosyolojisi en önemli katkıya sahiptir.
3. İstanbul sosyoloji, Türkiye’de bilimsel yayıncılığın da kurucusudur. 1917 yılında ilk sayısı çıkan İçtimaiyat Mecmuası, Türkiye’nin ilk, dünyanın üçüncü sosyoloji dergisidir.

İstanbul sosyolojinin genetik karakterinde edebiyat, tarih ve sosyoloji iç içedir. Bu, kurucusu Ziya Gökalp’ten tevarüs eden bir özelliktir. Ziya Gökalp’in siyasetçi, şair ve sosyolog olarak entelektüel, siyasi ve edebi bilgileri, İstanbul sosyoloji geleneğinin de tanımlayıcı nitelikleri olmuştur. İstanbul sosyoloji siyasidir. Hiçbir zaman bilim-siyaset, olgu-değer, ahlak-bilgi ikiliklerini birbirinden ayırmamıştır. Tek tek şahsiyetler, farklı tutumlar sergilemiş-sergiliyor olsa da gelenek, kuruluş amacıyla alakalı olarak böyle oluşmuştur. Sosyoloji, hem Avrupa’da, hem Türkiye’de, toplumsal kurtuluş projeleri, krizlerden çıkış yolları, modernleşmenin ürettiği çatışmaların çözümlerinin bilimi ve aracı olarak doğmuştur. Sosyoloji, doğuşundaki yarı bilim yarı edebiyat niteliğini de sürdürmüştür” (Konuk, 2015).

İstanbul Sosyoloji Bölümünde Ziya Gökalp’ten sonra sırasıyla görev yapan hocalar şunlardır: Necmettin Sâdık, Mehmet İzzet, Ziyâettin Fahri Fındıkoğlu, Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Şazi Kösemihal. Daha sonra sırasıyla asistanlığa başlama yılları dikkate alınır; 1939 yılında Hasan Tanrıkut, 1945 yılında Cahit Tanyol, 1953 yılında Ayda Tanyeli (Yörükan), 1956 yılında Turhan Yörükan, 1963 yılında Muzaffer Sencer, 1964 yılında Oya Sencer, 1967 yılında Ayşe Fügen Berkay, 1969 yılında Ümit Meriç, 1972 yılında Baykan Sezer, 1977 yılında Korkut Tuna, 1978 yılında Mahmut Arslan’ın göreve başladıkları görülmektedir (Yalvaç, 1985).

Belli dönemlerde görev yapan ve daha sonra ayrılan sosyologlar ile hali hazırda aynı bölümde görevini sürdüren sosyologlar İstanbul Sosyoloji geleneğini sürdürmüşlerdir/sürdürmektedirler.

İstanbul ekolünün farklı dönemlerde farklı sosyologların sosyoloji anlayışlarına göre çoğul özellik gösterdiği ifade edilebilir. Bu bağlamda, 1940-1950 tarihleri arasında Türk Sosyolojisini değerlendiren Kaçmazoğlu (1999), bu dönemdeki İstanbul ekolünü şu şekilde analiz etmektedir:

“İstanbul Ekolü Ziya Gökalp’in etkisi altındadır. Tarihi bir geçmişi, geleneği ve içeriği, boyutları vardır. Fransız sosyolojisini takip eder ve ondan beslenir. Aynı zamanda Le Play mektebinin ağırlığı ile Alman sosyolojisinin etkisi de zaman zaman sezilir. 1940 -1950 döneminde H. Z. Ülken, Z. F. Fındıkoğlu ve N. Ş. Kösemihal’in ayrı ayrı sosyoloji anlayışına sahip oldukları görülür. H. Z. Ülken eklektik eğilimler taşıırken, bu dönemde Marksizm’i hatırlatmadan geçemez. Fındıkoğlu’na gelince, o da eklektik, fakat Alman sosyolojisinden kaynaklanan “sosyal siyaset” anlayışını ülkemize yerleştirme çabasındadır. Kösemihal, Le Play’in devamlarınca geliştirilen tecrübi sosyolojinin ülkemizdeki temsilcisi izlenimini verir” (Kaçmazoğlu, 1999: 57).

Kaçmazoğlu 1950-1960 döneminde Türkiye’deki sosyoloji çalışmalarını da şu şekilde değerlendirir:

“Ülkemizdeki sosyoloji gündemi genellikle dış konjonktürde meydana gelen değişmelere ve bu değişmelerin iç konjonktüre yansımalarıyla belirlenmiştir. Bu bağlamda, 1950-1960 dönemi Türkiye sosyolojisinde ele alınan konuları bir anlamda Anglo-Saksonların dünya egemenliğini ele geçirmeleri ve bunun ülkemize yansımaları belirlemiştir. Science Sociale Ekolü ve Prens Sabahattin’in görüşleri 1950’li yıllarda o kadar etkili olmuştur ki, A. Comte ve E. Durkheim’den etkilenen, ülkemizin iki önemli sosyologu, Ziya Gökalp ve Mehmet İzzet’ten izler taşıyan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Science Sociale Ekolünün etkisiyle, Türkiye’de fikir ve kültür hayatının geri kalmasının nedenlerini adem-î merkezîyet anlayışının gelişmemesine bağlamıştır. 1950-1960 dönemi Türkiye sosyolojisinde, sosyoloji ekol ve kavramları, düşünce ve sistemleri adeta bir geçiş dönemi yaşamıştır. Sosyologların genel görüşleri arasında da bir bütünlük yoktur. Farklı konularda birbirine ve genel çerçevelerine taban tabana zıt düşünceler ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda, kamucu yapıdan uzaklaşılmalı istenirken bireyci görüşlere de tam olarak sahip çıkılmamıştır” (Kaçmazoğlu, 1999:153-156).

Kaçmazoğlu, 1960’lar Türkiye’sinde ise, bir yanda tarihsel verileri, diğer yanda yapısal-fonksiyonalist ve davranışsal özellikleri önemseyen iki büyük sosyoloji ekolünün bulunduğunu belirtir. Tarihsel yaklaşıma sahip sosyologlar, Türkiye’nin tarihsel özelliklerini çeşitli açılardan ortaya koymaya, toplumsal yapımızı tarihsel boyutu ile açıklama ve çözümlenmeye, yapısal-fonksiyonalistler ve davranışçılar ise, o an ortaya çıkan toplumsal yapı özelliklerini resmetmeye çalışmaktadırlar (Kaçmazoğlu, 1999: 302).

Bu analiz bağlamında, Fügen Berkay'ın çalışmalarının da önemli kısmının tarihsel sosyoloji, sosyal tarih ve Türkiye Sosyolojisi analizi olduğu ifade edilebilir. Bu çerçevede, Fügen Berkay'ın doktora tezi bir Türkiye Sosyolojisi çalışmasıdır. Berkay'ın tezi, gerek İstanbul Üniversitesi Sosyoloji, gerekse İnönü Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yıllarca verdiği "Türkiye Sosyolojisi" dersinin altyapısını oluşturmaktadır. Tezde, Yunus Emre'den yola çıkılarak tarihsel analizle Türk toplumunun sosyolojik çözümlemesi yapılmaktadır (Bkz., Bozkurt ve Bayhan).

Berkay'ın "Yunus Emre'nin Türk Toplumundaki Yeri" başlıklı doktora tezi üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, Anadolu'nun Türkleşmesi irdelenmiştir. İkinci bölümde, Yunus Emre'nin Türk toplumundaki yerini tayin eden tarihi ve sosyal dinamik başlığı altında; İslamiyet ve Şamanlık, Türklerde tasavvuf, Şaman mitolojisi ve Oğuz töresi, İslam ideolojisi, köylülük ve Yunus Emre'nin kişiliği incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, Yunus Emre divanındaki sosyal kavramlar ve bu kavramların 13. yüzyıl Anadolu'sunun tarihi, sosyal yapısı ile ilgisinin tespiti analiz edilmektedir. Fügen Berkay, tarihin önemini tezin giriş bölümünde şu şekilde ifade eder: "Tarihle hesaplaşmadan, sosyal tarihimizi şematize etmeden, bugünü kavramanın, anlamanın imkânsızlığını, dahası yanlışlığını çalışmalarımız sırasında bir kere daha anladık" (Berkay, 1973).

Berkay'ın tezinde kullandığı "Türk-İslam Sentezi" terimi 20 yıl sonra Türkiye'de tartışılmaya başlanmıştır. Berkay, tezin kitap olarak basılması sürecinde 1991 yılında basım için yazdığı önsözde bu durumu şu şekilde ifade etmektedir. "Tezde geçen, o yıllarda tartışma konusu olmayan ve tamamıyla sosyolojik teknik bir terim olarak kullanılan bazı terimler, kavram ve durumlar günümüzde hayli tartışılmaktadır. Bir örnek verirsek bunların en önemlilerinden biri "Türk-İslâm Sentezi" terimidir. Biz bu sentezi, o gün gördüğümüz gibi bu gün de günlük her türlü tartışmanın, kaygının üzerinde ve dışında, bir devre ve Anadolu'nun Türkleşmesine dinamik veren bir tarihi sosyal "oluş" ve "gerçeklik" olarak görüyoruz." Bu bağlamda, Berkay, doçentlik çalışmasında sosyal-tarihsel bakış açısı ile Batı'dan farklı kendi özgün kültürümüzün olduğunu ifade etmektedir.

Tarihselci bakış açısını kazanmasında ve sosyoloji bakış açısında Berkay, Fuat Köprülü, Ömer Lütfü Barkan, Mustafa Akdağ ve Cengiz Orhonlu geleneği ile Braudel ve Annales Okulu'ndan etkilenmiştir (Bozkurt ve Bayhan).

Berkay, derslerde, “Tarih, sosyolojinin laboratuvarıdır” diyerek, tarihin sosyolojik araştırmalardaki önemini sürekli vurgulamaktadır. Doçentlik tezinde de, tarihi bakış açısının önemini vurguladıktan sonra, sosyologların diğer sosyal bilimcilerle araştırmalarını bütünleştirmeleri ve “Türkiye Sosyolojisi Araştırmaları Enstitüsü”nün kurulmasını önermektedir.

Berkay, tarihselci bakış açısı ve analizi yanında uygulamalı çalışmalar da yapmıştır/yapmaktadır. İsviçre’de hazırladığı çalışma yanında, özellikle Uludağ Üniversitesi’ndeki sosyolojik çalışmaları ve projeleri uygulamalı sosyoloji alanında yaptığı araştırmalardır. Ancak, Berkay, hiçbir zaman teorik çalışmadan vazgeçmemiştir. Berkay, teori olmadan pratik çalışmanın tek boyutlu olacağını ifade etmektedir. Sosyolojide en son gelinen nokta da, hem teorik ve tarihsel hem de pratik çalışmaların birlikte yapılmasının kabul edilmesidir (Bozkurt ve Bayhan). Fügen Berkay, 1976 yılına kadar teorik çalışmış, 1976’dan itibaren ve yurtdışından başlayarak uygulamalı çalışmalara yönelmiştir.

Fügen Berkay, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Ekolünü Anadolu’ya taşımıştır. Onun 12 yıl yaşadığı Malatya’da, gerek Sosyoloji Bölümü’nün gerekse idari görevleriyle İnönü Üniversitesi’nin kurumsallaşmasındaki emeği takdire şayandır. Kaldı ki, İstanbul’da yetişen bir bilim insanının o günün Türkiye’si’nin şartlarında “arkasına bakmadan” Anadolu’ya giderek 12 yıl hizmet vermesi Onun idealistliğini, görev ciddiyetini ve aşkını yansıtmaktadır. Gerçekten de Fügen Berkay için mesleği ve yaptığı görevler hayatında birincil konumdadır. Öncelik kendinden çok görevinedir. Çalışma disiplini ve iş ahlâkını beraber çalıştığı kişilere de yansıtan Prof. Berkay, yöneticiliğin verdiği ağır sorumluluk bilinciyle çok titiz görev yapmıştır. Bu bağlamda, Malatya’dan sonra 1996 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’ne atanan Berkay, Bursa’da hem Sosyoloji Bölüm Başkanlığı’nı hem sosyal-kültürel faaliyetleri yürütürken, hem de Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanlığı’nı büyük bir özveri ile yapmıştır. Bursa’da akademik çalışmalarını da yürüten Berkay’ın uygulamalı projeleri şunlardır: “1999 Marmara Depreminin Mudanya Halkı Üzerindeki Psiko-Sosyal Etkileri”, “Cumalıkızık Köyü Geliştirme Projesi”, “Alacahırka Kadın Araştırmaları ve Destekleme Projesi”, “Kentleşme Sürecine Üniversite Etkisi: Bursa Örneği”, “Bursa’da Suçun Sosyo-Demografik Dağılımı ve Sosyolojik Analizi”, “Suça Yönelmede Psikopatoloji Projeleri”, “İntihar Olayları, İntihar Olaylarının Psiko-Patolojik ve Sosyo-Patolojik Özelliklerinin Analizi”.

Biyografisinde ve bibliyografyasında da görüleceği üzere, Berkay salt yurtiçinde değil yurtdışında da seminerler, konferanslar ve kongrelere katılmıştır. Bu bağlamda, Almanya, Çin, Meksika, ABD, Hollanda, Fransa, Belçika, İsviçre, İtalya, Macaristan, Rusya, Bulgaristan Fügen Berkay'ın bilimsel etkinlik amacıyla gittiği ülkelerden bazılarıdır (Bayhan, 2010:118).

Fügen Berkay, felsefe lisans eğitimi aldığı için olaylara eleştirel ve bütüncül bakan bir sosyologdur. 1967 yılında sunduğu lisans tezinden üretilen ve 1970 yılında yayınlanan “Sanat Ontolojisi Bakımından Halk Şiirinin Varlık Yapısı” adlı makalesi kendine özgü metodolojik bir analiz ve bakış açısı getirmektedir. Öncelikle sanat ontolojisinin inceleme nesnesini nasıl ele aldığını belirtir. “Sanat ontolojisine göre bir sanat eseri, mademki bir yaratmadır, o halde yaratıldığı andan itibaren “var”dır. Tinsel varlığa katılmış bir “varlık”tır. Varlık bir takım tabakaları içerir, öyleyse “var” olan bir eser de birtakım varlık tabakalarından meydana gelmiş demektir. En temelde maddi bir yan vardır. Bu sestir, renktir, taştır, kelimedir v.s... Yaratma bunlarsız olamaz. Sonra eserin, bu yeni var olanın, maddi taşıyıcısı üzerinde yükselen bir de “anlamı” vardır. Bu anlam sferinin içermesi gereken tabakalar da eserin türüne göre tayin edilmiştir. Resmin, heykelin, şiirin, bir yapının, bir müzik parçasının taşınması gereken tabakaları farklı farklıdır. Sanat eseri, şart koşulan tabakaların tamamını taşıdığı ölçüde güzel olacaktır, ya aksi olursa? O zaman, (çirkin demeye dilim varmaz) güzel olmayacak ya da ontolojik deyişle “sığ” olacaktır” (Berkay, 1970).

Buradan hareketle Fügen Berkay, yine E. Roman Ingarden'a atıfla şiir analiz tekniğini açıklamaktadır:

“Sanat ontolojisinin bir şiirde bize teklif ettiği tabakalar şöyle sıralanmaktadır. Temelde “ses” tabakası ve ardından gelen, onun üzerine kurulan “anlam” sferi. Bu sfer de kendi içinde tabakalı. Önce, salt kelimelerin anlamı (semantik tabaka), sonra nesne tabakası (bir başka adıyla obje tabakası, bir takım olaylar örgüsünü real ya da irreal obje ve kişilikleri kapsar). Bu tabakadan sonra karakter (ruhi özellik) ve insanın ölüm karşısındaki (ya da kaçınılmaz kader karşısında diyelim) tavrını belirleyen alın yazısı tabakaları. Bu sonuncusu metafizik bir tema işlemeli her zaman” (Berkay 1970).

Fügen Berkay, bu sistematik analizden sonra edebiyat ontolojisi açısından Türk halk şiirinin analizini yapar:

“Türk halk şiiri yazılmayıp söylenmekte, ağızdan ağıza anonim olarak dolaşmakta ve kuşaktan kuşağa ses olarak aktarılmaktadır. Buna karşılık divan edebiyatı, anlaşılması, dilinde şiirler söylenmesi ayrı bir gelenek ve eğitim isteyen, kuralcı ve kalıpcı, ayrı bir dünya görüşünün ve zevkinin temsilcisidir. Her iki edebiyat aynı dönemde birbirine paralel ve ötekini tedirgin etmeden akıp gitmiştir. Yer yer karşılıklı etkilenmeler olmuştur. Batı ülkeleri edebiyatlarında folklor, o edebiyatların temeli ya da bir aşaması olduğu halde bizde durum böyle değildir. Bunu idareci kadroyla halk arasındaki gevşek ilgiye, hatta bir anlamda ilgisizliğe, kültür ve dünya görüşleri ayrılığına, sosyal ilişkilerin, eğilimlerin başkalığına vermek mümkün” (Berkay, 1970).

Berkay, halk şairlerini beş gruba ayırır: Din ve tasavvuf şairleri, köylü şairler, kasaba ve şehir şairleri, yeniçeri şairleri, göçebe şairler. Konularına göre de halk şiirlerini ikiye ayırır. Objektif konulu şiirler (sosyal konulu şiirler, mistik konulu şiirler ve destanlar), sübjektif konulu şiirler (ağıtlar, aşk şiirleri, tabiat şiirleri, gurbet şiirleri). Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Dadaloğlu, Aşık Efkâri, Aşık Garip, Kerem, Karacaoğlu vb. şairlerin şiirleri ontolojik açıdan analiz edilir. Berkay'ın, Türk halk şiiri üzerinden Türk toplumu ile ilgili şu tespitleri sosyolojik açıdan önemlidir:

“Anadolu insanı soyutlayarak değil, görerek düşündüğünden tavrı şiirlere de yansımıştır. Dolayısıyla, imajlar çok güçlü anlatılanı görür gibi oluyor insan. Anadolu'daki çeşitli sosyal bunalım, çaresizlik ya da anlaşmazlık içindeki şairlerin bir tavır alıştı vardır. Ölüm karşısındaki tavırları da değişik. Mistiklerin çoğu zaman mütevekkil olmalarına karşılık, mistik olmayan isyankâr. Hatta bazıları şüpheli ve inançsız. Çeşitli sosyal nedenler genel olarak Anadolu halkını ve onun hayatını tayin ederken, bu tayinin belirlediği bir sanat sistemini de halk şairleri gerçekleştiriyor. Bu gerçekleştirme şairin kafa yapısına, yetiştiği çevreye, aldığı etkilere göre değişiyor. Dolayısıyla eserlerin yetkinliği de farklılaşıyor” (Berkay, 1970).

Berkay, Türk halk şiirini ontolojik açıdan değerlendirirken bir yandan da Türkiye Sosyolojisi çözümlemesi yapmıştır.

Fügen Berkay, lisans tezinde sanat ile başladığı sosyolojik çalışmalarına daha sonra din ile devam etmiştir. Onun 1967 yılında 22 yaşındayken ilk asistan olduğu sene ilk akademik yazısı olarak İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi'nde yayınlanan makalesindeki analizleri günümüzde halen önemini

korumaktadır. “1960-1980 Döneminde Türkiye’de Sosyoloji” çalışmasında Kaçmazoğlu (2013), Fügen Berkay’ın Din Sosyolojisi alanında “Türk Toplumunu Açısından İslamiyet” başlıklı makalesini değerlendirmektedir:

“Dini sosyal bir olay olarak ele alan çalışmalardan biri de Fügen Berkay’a aittir. Berkay, İslam dininin olumlu özelliklerinden birini, akılcılığını öne çıkarmakta, Türk toplumunun bu olumlu özelliği farklı bir şekilde nasıl dönüştürdüğü üzerinde durmaktadır. Din sosyolojisi kapsamında yaptığı çalışması ile sosyolojik açıdan bütün dinlerin ortak yanlarını tespit etmeye, bu tespit içinde İslamiyet’in yer ve durumunu belirlemeye, İslamiyet’in bir din olarak özelliklerini anlamaya, Türk toplumu içindeki farklılaşmasını göstermeye çalıştığını belirten Berkay, bütün dinlerin ortak yanlarını şöyle sıralar: Her dinin bir inanç sistemi vardır. Her dinde ibadet vardır. Her dinin tapınağı bulunur. Her dinde rasyonel olmayan bir yan görülür. Her dinin mutlaka ümmeti bulunur. Bütün dinlerde olduğu gibi İslam dininin bir inanç sistemi, ibadetle ilgili seremonileri, ibadethanesi ve ümmeti vardır. Bir şeyi eksiktir ya da farklıdır diğer dinlerden. O da İslamiyet irrasyonel değil, rasyonel bir dindir. Kur’anda iki çeşit emir bulunmaktadır; tamamlanmış ve tamamlanmamış emirler. Birinciler inanca ve ibadete ait olanlar, ikinciler ise ahlak, adalet gibi dünya işlerini düzenlemeye yarayan, İslam ümmetine akılla girecekleri kapıları açık bırakan alanlar. Bu alanlar İslamiyet içerisinde aklın ön plana çıkmasını sağlar. İslamiyet’in akla ve dünyaya ait yanı onun içine girdiği her toplumda devlet dini olmasına yol açar. Bu özelliği ile İslamiyet devlet kurma yeteneğine sahip olan Türkleri kendine çekmiştir. Ancak bir süre sonra İslamiyet, Türk toplumuna gereğinden fazla akılcı gelmiş ve toplum akılcı olanı akıl dışına itmeye çaba göstermiştir. Akılcılıkla tatmin olmayan halk, ümitler dünyasını kendi yaratmış, tarikatlar aracılığı ile kendisine rasyonel olmayan bir dünya oluşturmuştur. Halk, katı olan inanç alanını kendiliğinden akıldışı ederken içine kapanmış, devlete kayıtsız kalarak kendi sisteminin etrafına kalın duvarlar örmüştür” (Kaçmazoğlu, 2013: 130).

Toplumun bu içe kapanışında aydınların konumunu “aydınların dramı” olarak nitelendiren Fügen Berkay, analizine şu şekilde devam eder.:

“Burada aydınların yaptığı, bir silindir yuvarlaklığında tasvir edebileceğimiz bu duvarın çevresinde çeşitli delikler açarak duvardan içeri bakmak ve açtıkları deliklerden gördükleri farklı manzaraları tasvir etmek olmuştur. Kimisi bu duvarı dinamitlemek, kimisi açtığı delikten içeri girmek, kimisi de bu deliklerden içerideki olup biteni dışarı sürüklemek yoluna gitmiştir. Fakat hiç kimse bu çepeçevre duvarın

üzerinden kuşbakışı bakmak yoluna gitmemiş; belli bir yüksekliğe çıkamayınca da dışında buldukları inanç duvarının da dışında bir İslâm medeniyetinin ve hukukunun duvarıyla zaten kendilerinin de çevrili olduklarını görememişlerdir” (Berkay, 1966-1967: 210).

Fügen Berkay'ın bu yorumu, sosyolojik metodoloji ve epistemoloji açısından çok önemli bir saptamadır. Aydınlar sosyolojisi ve sosyolojinin sosyolojisi açısından düşünömsel bir analizdir. Dolayısıyla, sosyolojinin bilim olma serüveninde tartışılan objektiflik sorunsalı ile ilgilidir. Bir suje olarak sosyoloğun araştırma nesnesi olan süjelere bakış açısındaki konumunu metaforik olarak tasvir etmiştir. Toplumunu incelemede, içerden bakarken sübjektif bakış açısı ile objektif değerlendirme yapamama riskini izah etmiş ve olaylara dışardan (kuşbakışı) bakabilmenin önemini vurgulamıştır. Fügen Berkay, sosyal bilimlerde objektif araştırma yapmak için fotoğraf makinesi örneğini kullanır. Nasıl bir fotoğraf makinesi ile fotoğraf çekilirken makinenin objektifi ne görüyorsa fotoğrafta sabitleniyorsa, sosyal bilimcinin de tüm gördüklerini tıpkı fotoğraf makinesinin objektifi gibi aynen yansıtması objektif araştırma yapmak için gereklidir. Zaten objektif, nesnel ve tarafsız olma ile fotoğraf makinesinin objektifinin anlamı ve işlevi örtüşmektedir.

Fügen Berkay, aydınların dramını ve analiz sorunlarını belirttiikten sonra toplumdaki sosyal çatışma zemininin oluşumunu şöyle ifade etmiştir: Yeni gelen dünya görüşü ve devlet sistemiyle eski dünya görüşü ve devlet sistemi de çatışma halinde, inanç sistemi politize olunca mahiyeti de değişiyor ve saflığını yitiriyor. Yani aslında birbirine karışmaması gereken üç unsur, bir takım çıkarıcıların da kışkırtmasıyla bir bulamaç halini alıyor. İnanç, bir sübjektif yaşantı olmaktan çok inanan ve inanmayan tüm halk için bir zırh niteliği kazanıyor. Bu zırhı giydikten sonra halk kendisine götürölmek istenen akıldan, katılıktan kaçayım derken kalkıp çoktan devresini kapamış ve zaten kendini bir yerde reaksiyoner hale getirmiş olan kurallara, İslam kültürü ve medeniyetinin zaman içinde donan bazı kalıplarına sarılmaya girişiyor. Bu sistemle, alternatifini olan yeni politik sistem içinde sıkışınca ortaya çıkan gerilimin patlamaları da bir yerde önüne geçilmez hal alıyor. Halk bu durumda hem vaktiyle reaksiyoneri olduğu sistemden yana, hem de inancı zedelenmiş bir biçimde dayanaksız kalıyor. Ve aslında asırlardır kaçtığı şeye sarıldığıının farkında olamıyor (Berkay, 1966-1967: 210-211). Fügen Berkay'ın 1967'de ilk akademik yazısındaki analizleri günümüzde de önemini ve güncelliğini korumaktadır. Laiklik tartışmaları, dinin tarikat

ve cemaatler tarafından çıkar amaçlı olarak kullanılması, toplumda “biz” ve “öteki” ayrılaşmasının artması ve sosyal çatışma riski hiç bitmeyen sosyal problemlerdir.

Fügen Berkay’ın, toplumdaki çatışma riskine karşı 2000 yılında Eskişehir Anadolu Üniversitesi’nde düzenlenen III. Ulusal Sosyoloji Kongresi’nde sunduğu “Bir Bütünleşme ve Uzlaşma Aracı Olarak Sosyal Empati ile Üç Tabanlı Sosyolojik Yaklaşım” bildirisi de önemli bir analiz taşır. Bütünleşme için Prof. Berkay’ın literatüre kattığı kavram “sosyal empati”dir. Kongreyi değerlendiren gazeteci Taha Akyol, şu şekilde yazmaktadır. “Prof. Dr. Fügen Berkay “sosyal empati” (kendini onun yerine koyma) kavramının önemini vurguluyor. Hiç kendimizi “onlar”ın yerine koyup düşünüyor muyuz?!” (Akyol, 8.11.2000). Günümüz Türkiye’sinde aşırı ayrılaşma ve bölünmeden kurtulmanın temel çözümü sosyal empatidir.

Fügen Berkay, Türkiye’de sosyolojinin 100. Yılı münasebetiyle Sosyoloji Konferansları dergisinin özel sayısında yayınlanan “Küreselleşme, Sosyoloji ve Türkiye” başlıklı makalesinde de çağımızı ve sorunlarını manifesto niteliğinde analiz etmektedir. Yeni çağın felsefesi ve sosyolojisini yapmaktadır.

“Bugün yeni teknoloji ve karmaşık yeni hayat tarzları ise hepsini zorluyor, değiştiriyor, temelden eleştiriyor, yeniden yaratıyor, yenilerini yaratıyor. Endüstri Devrimi, insanlığa hayatı kolaylaştıracağına inanılan yeni teknolojiler hediye ederken, başta kendi bünyesinde olmak üzere pek çok kriz ve problem de üretmiş, insanlığa bunları da sunmuştur. Sosyolojinin doğuşu da bu dertlerin devası aranırken olmuş, bir bilim olarak yaygınlığı ve kuşatıcılığı sonradan gelmiş, sonradan mümkün olabilmıştır. Bu bakımdan sosyolojide birinci adım, doğduğu ortamdaki problemleri anlamak ve çözebilmektir. Sosyolojide çok boyutlu bir geniş açılım ise ancak ikinci adımda sözü edilebilecek bir durumdur. Dünya çatışmaların çatışmasını 20. yüzyılın ilk elli yılı içinde iki büyük dünya savaşı ile yaşamış, sonrasında kafaları karmakarışık eden her türlü kavram ve pratiği üreten ve acılarıyla süren soğuk savaş dönemi ile mücadele etmiştir” (Berkay, 2015: 503).

Fügen Berkay’ın analizi sosyolojinin neliği ve kimliğine dairdir. Sosyoloji, endüstri devriminin yarattığı sosyal sorunlara çözüm üretmek amacıyla nasıl bir bunalım çağında doğdu ise, bilişim çağına dönüşüm ve oluşan toplumsal sorunları inceleyecek ve sosyal politikalar üretecek olan da yine

sosyolojidir. Bu bağlamda, sosyolojiye tekrar büyük görev düşmektedir. Çağ dönüşümünün ilk başlarında, artık toplum yok birey var. Dolayısıyla, sosyolojiye ihtiyaç yok yorumlarının, günümüzde yersiz ve anlamsız olduğu görülmüştür. Küreselleşme sürecinde sorunlar dünyanın her yerine transfer edilir olmuş ve sorunları bütüncül ve çok nedenselli inceleyecek sosyolojiye ihtiyaç daha da artmıştır. Fügen Berkay, küreselleşme ve çağın dönüşümüne dair manifestosuna şu şekilde devam etmektedir:

“Bugün de küreselleşme deneyiminin umutları, umutsuzlukları, abartıları, hallüsünasyonları, hatta yer yer paranoyaları ile baş etmeye çalışmakta, topyekün değil fakat parça parça savaşmaktadır. Tarih kadar eski ama artık aşılması gereken çatışma gerçeğinin 18. yüzyıl sonrası deseni ana hatları ile bu şekilde özetlenebilir. Yerleşik tarımla şahlanan insanlığın şehir devrimi ile birlikte sözlü gelenekten yazılı döneme geçişi ne kadar belirleyici ve tarihliliği sağlayıcı ise, artık elektronik ve dijital gelenek dönemi diye adlandırabileceğimiz ve gittikçe egemenleşen içinde bulunduğumuz dönem, eğer belli bir bilinç, eğitilmişlik ve yetmişmişlikle seçici olunamıyorsa, kültürleri, değerleri çok farklı davranış kalıplarını dev bir mikserden geçirir gibi karmakarışık edici bir fonksiyon yüklenmiştir” (Berkay, 2015:503-504).

Fügen Berkay'ın küreselleşme döngüsündeki değişimi ifade etmek için kullandığı “halüsünasyonlar” ve “paranoyalar” kavramı yeni çağı okumak için önemli iki kavramdır. Gerçekten de küreselleşmenin etkilerine karşı toplumlar artık “paranoid-şizoid toplum” haline dönüşmektedir (Bayhan, 2003:86). Prof. Berkay, bu kaotik dönemde insan ve toplumun konumunu şu şekilde irdeler:

“Buradan nihayet bir insanlık sentezine gidilebilir mi? Ya da büsbütün tersine bir gidiş mi başlıyor? O güne kadar insanlık kendisini ne yapıp edip yok etmezse, 21. Yüzyılın sonlarında gelecekteki sosyologlar çok ilginç değerlendirmeler yapabilecekler. Buradan şimdilik görülebilenleri birkaç cümlede şöyle özetlemek mümkündür: İnsanlık Endüstri Devrimi öncesinin “terra incognita”larını kaybetti. Bilinmeyenin büyüğü bozuldu, yerküre iyice bilinir oldu; fakat evrene göre onun neredeyse yok denecek kadar küçük olduğunu da öğrendik. Yeni teknolojinin getirdiği dijitalleşme elektronik bir ekoloji yarattı, “ekümene”nin doğallığı kayboldu. İnsanlığın üzerine enformasyon yağmuru yağmakta, her yaşta insan bilgiye boğulmakta, fakat kimi zaman en iddialı güç odakları bile “Neyi nasıl yapmalı?” sorusu ile karşı karşıya bunalabilmektedir. En belirleyici

ekonomiler ve teknoloji üreten platformlar bile gün gelip uzak sayılan bir ülke veya yöredeki fırtınanın etkisiyle dingin sandığı düzeninin pek de öyle olmadığını görmektedir. Demek ki bu elektronik-ekolojik ortamda artık üzerinde herkesin emniyetle dolaşabileceği uzlaşmacı yeni yol haritaları çizilmeli, yeni yollar döşenmelidir. Yeni bir dünya kavrayışının çatışma yerine mümkünse empati temelli yeni bir etiği de olmalıdır. Yeni bir etik oluşmadan, düzgün yol haritaları çizilmeden yaşananlar, ekonomik sarsıntılarla patlayan teknoloji, sosyal dalgalanmalar, her türlü paylaşımındaki eşitsizlikler gösteriyor ki, ülkeler ve toplumlar için bu fırtınada alınabilecek iki tavır var; ya aktif ve belirleyici ya da pasif ve belirlenici olmak” (Berkay, 2015:504).

Fügen Berkay’ın çağı okumak bağlamında üzerinde durulması gereken kavramları şunlardır: “Bilinmeyenin büyüünün bozulması”, “elektronik bir ekoloji”, “empati temelli yeni bir etik”.

Prof. Berkay, yeni küresel aura (paradigmalar bütünü içinde) gençliğin donanımlı yetiştirilmesinin önemini vurgular. Teknik bilgi yanında bilgelik bilgisi ve sosyal bilimler eğitiminin gerekliliğinin altını çizer. Gerçekten de içinde yaşanan toplumu ve dünyayı anlamak için felsefe ve sosyoloji bilmek olmazsa olmaz bir koşuldur.

“Dünyayı küreselleştiren teknolojiyi yaratmamış, ama onu kendi ortamına aktarmış olan ülke ve toplumların tek seçeneği ise gençliğini tepeden tırnağa bu oluşuma en olumlu anlamda entegre olabilecek şekilde donatmak olmalıdır. Burada Sosyal Bilimlerin ve Sosyal Bilimler eğitiminin rolü son derece önemlidir. Bugünün gençliğinin geleceğin yoğun küresel düzeninde aktif rol oynamak ve dengeleri sağlamak için vazgeçilmez teknik bilgisinin yanında ve temelinde adeta bilgelik bilgisi ve kişiliğinin de bulunması gerekir. Bu bizim ülkemiz için de böyle, dünya gençliğinin tümü için de. Bu nedenle yeni dünya etiğini de temelden belirleyici olması gereken böyle bir gençlik profilinin planlanması ve oluşumunun tartışılması en hayati sorunlarımızın başında gelmektedir. Bu gençlik insanın sadece “homo economicus” olmadığını, bundan çok fazla bir “var olan” olduğunun da bilincinde olmalıdır” (Berkay, 2015:504-505).

Fügen Berkay, burada çağımızın tüketime endeksli ve her şeyin ekonomi ile halledilebileceğini zanneden zihniyetini de eleştirmektedir. Aslında, “tarihin sonu” tasarımı neo-liberalizmin tek ekonomi-politik olacağı iddiasının günümüzde geçersiz olduğu tecrübe edilmektedir. Küreselleşen

dünyada neo-liberalizmin bunalımları; savaş, kaos ve çatışmalarla yoğun biçimde yaşanmaktadır.

Mesleğinde 50.yılıni kutlayan Prof. Berkay'ın, sosyologları değerlendiren şu saptamaları tarihe düşecek bir kayıttır:

“Sosyolojiye öteden beri emek vermiş Türk düşünürleri, sosyologları, hocaları, her nesilden meslektaşları, çok uzun yıllardır, kutuplarda keşfe çıkan kâşiflerin buzkıran gemilerindeki yalnızlıkları ve güçlükleri benzeri güçlüklerle yol almışlardır. Bu yalnızlık öncelikle kurumsal anlamda, ikinci adımda da düşünce planında, her zaman çok verimli olmayan iç tartışmalara ve zaman kayıplarına da yol açmıştır. Türkiye'nin gerçekliklerine bakarken; sosyolojinin doğduğu sosyal coğrafyaların kendilerine özgü-özgün- şartlarından gelen fikir çatışmalarına ve fantastik gerginliklerine fazla kapıldık. Bu durum gereksiz yorgunluklar oluşturmuştur. Halihazırda yeni emekliye ayrılmış sosyologlar bu süreçleri çok iyi bilmektedirler. Belki bunlar da gerekliydi, fakat dozu düşük tutulmalıydı; Türkiye'de çoğu bölüm bu sebeple gerektiğince yetkinleşememiştir” (Berkay, 2015:509).

Düşünümsel sosyoloji ve sosyolojinin sosyolojisi açısından önemli irdelemeyi içeren bu yorumda şu kavramlar Türkiye'de sosyolojinin serencamını özetlemektedir: “Yalnızlık”, “iç tartışma ve zaman kaybı”, “fikir çatışmaları ve fantastik gerginlik”, “gereksiz yorgunluklar”, “yetkinleşememek”.

Gerçekten de 2017 yılı itibariyle Türkiye'de üniversitelerdeki sosyoloji bölümü sayısı 85'i geçmiştir. Ancak, sosyoloji mezunları halen bir meslek olarak kamuda yeterince yer alamamaktadırlar. Sosyoloji sadece entelektüel bir disiplin olarak mevcudiyetini sürdürmektedir. Bir meslek olarak rüştünü ispat edememiştir. Bu mevcut durumda, yıllarca Türkiye'nin geçirdiği toplumsal değişimde, sürekli birbirini ötekileştiren ve bir araya gelip meslek bilinci geliştiremeyen akademisyenlerin sorumluluğu bulunmaktadır. Fügen Berkay'ın yukarıda bahsettiği gereksiz fikir çatışmaları ve fantastik gerilimler sosyolojinin gelişmesindeki engellerdendir.

Prof. Berkay, dünyadaki çatışma ve savaşların dünyayı yaşanmaz bir yer haline getirdiğini, bu güç savaşlarında insanlığın ilkel özellikler gösterdiğini sohbetlerinde vurgular. Primat özellikler taşıyan insanın ağaçtaki maymundan farkının olmadığını, nasıl koruma içgüdüğü ile dışı maymun çocuğunu alıp bir

yere saklanıyor, erkek maymunlar da savaşıyorsa; aynı şekilde insanlarda da erkeklerin daha şiddet eğilimli olduğunu ifade eder. Belki erkeğin de elinde olmayan biyo-psişik ve biyo-sosyolojik yapılarından, testesteron baskın bir egemenlik gerçeğinden bitmeyen savaşları “testesteron savaşları” olarak nitelendirmektedir.

Fügen Berkay, okumayı çok seven, sürekli okuyan ve yeni çıkan kitapları takip eden bir entelektüeldir. Halen, Sosyoloji Konferansları dergisine kitap analizleri yazmaktadır. Prof. Berkay, Atatürk’ün okuduğu kitap sayısını da araştırmış ve 2003 yılında Bursa’da Atatürk ve Cumhuriyet Haftası dolayısıyla “Atatürk’ün Düşünce Dünyası ve Bilim Anlayışı” başlıklı konferansında açıklamış ve onun bu fikirleri ulusal basında yankı bulmuştur. Berkay, “Atatürk’ün, bugün için ortalama insan ömrüne göre kısa olan 57 yıllık hayatı boyunca cephede bile okumayı sürdürdüğüne ve toplam 3997 kitap okuduğuna dikkat çekmiştir. Berkay, araştırması yapılan bu 3997 kitap üzerinde Atatürk’ün bizzat kendi notları ve işaretlerinin bulunduğunu ve harita ile belgelerin bu sayıya dahil olmadığını belirterek, “Bu sayı, kendi alanında uzman bir aydının ortalama okuması gereken kitap sayısıdır” der. Atatürk’ün okuduğu kitapların Anıtkabir Derneği’nce 24 cilt halinde derlendiğini belirten Prof. Berkay, bu kitapların halen 1741’inin Çankaya’da, 2151’nin Anıtkabir’de, 102’sinin İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi’nde, 3’ünün de Samsun il Halk Kütüphanesi’nde korunmakta olduğunu bildirdi” (Güçlü, 2004). Fügen Berkay’ın, Atatürk’ün okuduğu kitap sayısı hakkındaki araştırması Atatürk’ün entelektüel yönünün daha somut ortaya çıkması açısından önemlidir. Zaten, Cumhuriyetin kurucu önderinin farklı olması beklenemezdi.

Sonuç Yerine

Mesleğinde 50. Yılıni kutlayan Fügen Berkay’ı tanımlayan kavramlar ve kelimeler şunlardır: “Asil, vakur, hassas, prensipli, elit, nüktedan, hümanist, felsefeci, sosyolog, tarihçi, coğrafyacı, edebiyatçı, ressam, holistik ve eklektik bir entelektüel.” Özellikle sanat sosyolojisi, din sosyolojisi, kent sosyolojisi ve Türkiye sosyolojisi üzerinde yoğunlaşan bir akademisyen.

Fügen Berkay için Osman Konuk’un şu ifadeleri, aynı ekolden gelen ve aynı bilimsel geleneği devralan üçüncü kuşak olarak benim için de geçerlidir: “A. Fügen Berkay, her anlamda, ‘hoca-asistan, danışman-öğrenci, usta-

çırak'; hocamdır" (Konuk, 2015). Gerçekten de Prof. Berkay ile usta-çırak, danışman-öğrenci, hoca-asistan geleneğini yaşamış olmak ve akademisyenliği temelden öğrenmek bizim için bir şanstır.

Fügen Berkay, birikimini 50 yıllık mesleki hayatında yetiştirdiği öğrencilerine aktarmış ve onlara öncü (avantgarde) olmuştur. Biz öğrencileri, yetişmemizdeki emekleri, bizlere kazandırdığı "sosyolojik muhayyile" ve akademik disiplin için Prof. Berkay'a ne kadar teşekkür etsek azdır. İyi ki hocamız olmuş, bize çok boyutlu bakış açısını kazandırmış ve hayatımıza dokunmuş.

Türkiye Sosyolojisi dersini İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü ve İnönü Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde yıllarca veren Prof. Dr. Fügen Berkay'ın Türk entelektüeli olarak derdi kendimizi bilmemizdir. Yunus Emre'yi analiz eden Fügen Berkay'ın Yunus Emre'nin şu dizelerini şiar edindiği görülmektedir. "İlim ilim bilmektir. / İlim kendin bilmektir. / Sen kendini bilmez isen. / Ya nice okumaktır."

KAYNAKÇA

Akyol, Taha (2000). “Sosyoloji Kongresi”, **Milliyet Gazetesi**, 08.11.2002, <http://www.milliyet.com.tr/2000/11/08/yazar/akyol.html>

Bayhan, Vehbi (2010). “İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Ekolünün 1984’den Beri Anadolu’daki Sesi: Prof. Dr. A. Fügen Berkay”, **Türk Sosyologları ve Eserleri-I, Temel Tartışmalar, Sosyoloji Yılı 20**, (Editör: Ertan Eğribel- Ufuk Özcan), Kitabevi Yayınları, İstanbul, ss.114-120.

Bayhan, Vehbi (2003). “Küreselleşme ve Paranoid- Şizoid Toplum”, **Küreselleşme ve Psikiyatri**, 9. Ulusal Sosyal Psikiyatri Kongresi, 11-14 Haziran 2002, İnönü Üniversitesi, Malatya, Editörler: Burhanettin Kaya, Süheyla Ünal, Türk Tabipler Birliği Yayınları, Ankara, ss.86-102.

Berkay, Fügen (2009). **Tarih ve Toplum, Köy ve Kent (Yerleşme Sosyolojisine Başlangıç)**, Bursa, Ekin Yayınları.

Berkay, Fügen (2002). “Bir Bütünleşme ve Uzlaşma Aracı Olarak Sosyal Empati ile Üç Tabanlı Sosyolojik Yaklaşım”, **III. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Dünya’da ve Türkiye’de Farklılaşma, Çatışma ve Bütünleşme**, ISBN 975-951867-8 Ankara 2002 s.56-63.

Berkay, Fügen (1988). **Sosyal Değişme Açısından Yurt Dışına İş Gücü Göçü Olayı, İsviçre Örneği**, Malatya, İnönü Üniversitesi Yayınları.

Berkay, Fügen (1973). “Yunus Emre’nin Türk Toplumundaki Yeri”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü).

Berkay, Fügen (1970). “Sanat Ontolojisi Bakımından Halk Şiirinin Varlık Yapısı”, **Yeni İnsan**, Sayı: 89, Sayı: 90, Sayı: 92, Sayı 93, İstanbul.

Berkay, Fügen (1966-1967). “Türk Toplumunu Açısından İslamiyet”, **Sosyoloji Dergisi**, No:19-20, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 1966-67 s.201-212.

Bozkurt, Veysel ve Vehbi Bayhan: “Ayşe Fügen Berkay”, **Türkiye’de Sosyoloji**, Cilt 3, Hazırlayan: Çağatay Özdemir, (Baskıda).

Güçlü, Abbas (2004). “Atatürk 3397 kitap okudu. Ya siz?”, 25 Şubat 2004, **Milliyet Gazetesi**, <http://www.milliyet.com.tr/2004/02/25/yazar/guclu.html>

Kaçmazoğlu, Bayram (2013). “1960-1980 Döneminde Türkiye’de Sosyoloji”, **Türkiye’de Sosyoloji**, (Editör: M. Çağatay Özdemir), 2. Baskı, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

Kaçmazoğlu, H. Bayram (1999): **Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, Birey Yayıncılık.

Konuk, Osman (2015). “Laleli’den Dünyaya Doğru”: İstanbul Sosyoloji”, <http://www.tarihhaber.net/laleliden-dunyaya-dogru-istanbul-sosyoloji/> , 14.02.2015, (Erişim Tarihi: 18.11.2016)

Şan, Mustafa Kemal (2008). “Korkut Tuna”, **Türkiye’de Sosyoloji (İsimler-Eserler)**, (Derleyen: M. Çağatay Özdemir), Ankara, Phoenix Yayınevi.

Yalvaç, Mehmet (1985). “İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Sosyoloji Eğitiminin Tarihçesi (1912-1982)”, **Akademi Mecmuası**, Yıl:14, Sayı: 1-2, Ocak 1985-Nisan 1985, İstanbul, 1985.

BİREYLERİN TÜKETİMİN NESNESİNE DÖNÜŞMESİNDE, SOSYAL MEDYA ETKİSİ*

Nilüfer ÖZCAN DEMİR**

Özet

İletişim teknolojileri çağımızda çok hızla gelişmektedir. Bu gelişme bireylerin internet araçlarını daha fazla kullanmasına yol açmaktadır. Bu araçlardan en önemlisi ise sosyal medyadır. Bireyler tüketim sürecinde sosyal medya araçlarından etkilenmektedirler. Tüketim kültürü, tüketim ürünlerinin ve hizmetlerinin kullanımının ötesinde, bireylerin toplumsal statü ve kimliğini tanımlama biçimidir. Bu kültür, yaşam biçimlerini tanımlama aracı olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal Medya, Sosyal Etki, Reklam, Tüketici Davranışı.*

THE EFFECT OF SOCIAL MEDIA ON INDIVIDUALS BECOMING CONSUMPTION OBJECTS

Abstract

Communication technologies have been undergoing rapid development in recent years. This development has led to an increased usage of the Internet and other web-based tools, of which social media is considered one of the most important. Social media represents a new type of virtual media wherein users can express themselves, establish a network and stay connected with other users from anywhere in the world. However, individuals are also affected by these social media tools during the purchasing process. This has given rise to the so-called “consumption culture,” which refers to the use of consumption goods and services to establish one’s identity and social stature. Over time, individuals subscribe to this culture and adapt it to their respective lifestyles.

Keywords: *Social Media, Social Impact, Advertisement, Consumer Behavior.*

* Bu makale TDV Kagem Bültenindeki “Tüketimin Nesnesi Haline Dönüşen Bireyler” başlıklı yazımızın geliştirilmiş şeklidir.

* Yard. Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

İletişim: nildem9999@yahoo.com

Giriş

*“Bir durumun yanlış tanımlanması,
yanlış doğru hale getiren yeni bir davranışa yol açar.”*
Robert K. Merton

Bu ifade kavramların yapısı ve zımnî anlamları üzerine derin düşünmeyi gerektiren bir çabayı işaret etmektedir. Kavramlar yaşamda iletişim araçlarıdır. Herhangi bir kavramın içinin boşaltılması, tanımlanması gereken durumun haricinde başka bir şekilde kullanılması, onun anlamını kaybetmesine, kavramla ilgili belleğin kaybolmasına, çok fazla tekrar edilmesi de sıradanlaşmasına ve normalleşmesine neden olmaktadır. Kavramları oluşturan kelimelerin ve ifadelerin kullanım biçimlerinin ise, bilinçaltına büyük etkisi vardır. Çünkü dil kavramlar üzerinden çalışır ve her ifade edilen kavram, zihinde onunla ilgili bir inanç kapasitesi ve bir hikaye yaratır. Sonuçta dil bir üst kodlamadır; bireyleri, hayatı ve zenginlik kaynaklarını birer kategori haline getirmektedir.

Bireyler, kendilerine yükledikleri imaj ile hayatlarında olup bitenler örtüşmediğinde benlik algılarını tehdit altında hissetmektedirler. Sahip oldukları bu yargı aslında peşin kestirmelere dayanmaktadır. Bu kestirmeleri normatif beklentilere, makul olduğu düşünülen taleplere dönüştürmektedirler (Goffman, 2014: 30). Buna bağlı olarak da bireyler inançlar ve yaşanan durum arasındaki farkı telafi etmeye çalışmaktadırlar. Sosyal medya da aslında bunun için bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu çalışma ile telafi edilmeye çalışılan bu durumun, aslında bireyleri birer tüketim nesnesine dönüştürmekteki etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Genelde telafi davranışları, sarsılmış olan öz değer duygumuzu onaracak belli ürünler ya da etkinlikler aramak şeklinde gerçekleşir. Telafi Edici Tüketim olarak tanımlanan bu ilke, araştırmalarla da incelenmiştir. 1981 yılında Basic and Applied Social Psychology’de yayımlanan bir çalışma, MBA öğrencileri arasında diğerlerine göre daha başarısız olanların (notlar ya da iş teklifleri açısından) başarıyı temsil eden ürünleri daha fazla kullandığını göstermiştir (Morin 2015). Örneğin, bu kişiler daha fazla lüks marka saatler ya da tasarım çantalar kullanarak başarısızlık duygularını telafi etmeye çalışmaktadır. Journal of Consumer Research’te yayımlanan yeni bir araştırmaya göre de bu yetersizlik duygularını tüketimle telafi etmeye çalışmak, kişilere

kendilerini daha kötü hissettirmektedir. Yapılan deneylerle, benlik algıları ile ilgili tehdidi telafi etmeye çalışan deneklerin, sonrasında nasıl hissettiği ve davrandığı test edilmiştir (Morin 2015). Bu arada tek problem de kendilerini kötü hissetmeleri olmamış, şaşırtıcı bir şekilde zedelenmiş öz değer duyguları onların kendi kişisel kontrollerinin de azalmasına yol açmıştır. Yapılan daha farklı deneylerde de yetersizlik duygularının kişileri nasıl etkilediği test edilmiştir. Katılımcılardan kendilerini yetersiz hissettikleri zamanları ve bu dönemde kendilerini daha iyi hissetmelerine yardımcı olan ürünleri yazmaları istenmiştir. Örneğin, üst düzey bir çalışan, terfi fırsatını kaçırdığı bir durumda, pahalı marka giysiler satın alarak kendisini başarılı hissetmeye çalıştığını belirtmiştir. Ancak pahalı giysiler giymek, kişinin terfi edememiş olduğunu daha fazla düşünmesine neden olabildiği ve terfiyi hatırlattığı için daha ters bir etki yaratmaktadır. Bireyin kendi eksikliklerini kafasına takması da kişisel kontrolünün azalmasına ve başka baştan çıkarıcıları reddetmekte zorlanmasına da neden olmaktadır (Morin 2015).

Türkiye’de konu ile ilgili yapılan araştırmaların bulgularına bakıldığında, sosyal medya araçlarının, tüketici davranışlarına, (satın alma öncesi ve sonrası aşamalarında) etkisinin yoğun olduğu görülmektedir (Yıldız 2011). Sosyal medya artık günümüzde bireysel yaşamları her yönde etkileyen bir role bürünmüştür. Sosyal medyanın önemli bir parçası olan sosyal ağlar, fotoğraf ve video etkileşimleri (yükleme, görme/izleme, paylaşma vb.), durum paylaşımları gibi imkânları sayesinde yeni tüketim kalıpları ve davranışları oluşmaktadır. Seçilen ve tüketilen ürünlerde sosyal medya ve reklamların etkisi ortaya koyulmaktadır (Keskin ve Baş 2015, AC Nielsen 2006).

1. Tüketim Nesnesine Dönüşmede Sosyal Medya, Reklam ve Sosyal Etki

Medya kavramı haberleşmeyle beraber gelişen ve her dönemde farklı araçlarla yapılan iletişim ve etkileşim faaliyetlerine konu olan ortamları niteler. Türk Dil Kurumu’nun Büyük Türkçe Sözlüğü medyayı; “iletişim ortamı, iletişim araçları, kitle iletişim araçlarının tümü” olarak açıklamaktadır (www.tdk.gov.tr). Sosyal medya ise bireylerin sosyalleşmek için kullandıkları medya türüdür (Safko, 2010: 3). Bu sosyalleşme süreci, içinde tüketim süreçlerini de barındıran bir içerik taşımaktadır. Sosyalleşme, bir öğrenme biçimidir. Burada öğrenilen, belirli bir grubun ya da toplumun yaşam tarzıdır. Sosyalleşme aynı zamanda karşılıklı bir etkileşim sürecidir. Toplumun ya da grubun kabul ettiği belirli bir yaşam şekli/tarzı mevcuttur. Birey, bu yapı içine girdiğinde o yaşam tarzının

belirlediği kalıp davranışları öğrenir. Sosyalleşme öte yandan bireylerin toplum ve gruplara az çok etkin bir şekilde katılımını mümkün kılan bilgi, yetenek, hüner ve yönelimleri elde etme-öğrenme sürecidir. Birey bir grup içinde yer alabilmek için başkalarını ve onların davranışlarını, beklentilerini hesaplamak, diğerleri ile paylaşımlarda bulunmak zorundadır. Sosyalleşmenin iki önemli işlevi vardır; bunlardan ilki, temel davranış disiplinlerini öğretmesi, ikincisi de toplumsal rolleri, alışkanlıkları, vaziyet alış ve beklentileri öğretmesidir (Ulusoy, 1994: 11 ve 2001: 349).

Günümüz bireyi tüketim nesnelere tarafından çepeçevre kuşatılmıştır. Bireylerin gündelik alışverişlerini başka bireylerle yapmak yerine, daha çok istatistiksel olarak yükselen bir eğriye göre, örneğin gündemde olan, reklamı yapılan ya da moda olan mal ve iletilerin edinilmesi, algılanması ve güdümlenmesi biçiminde yaptıkları gözlemlenmektedir. Aslında reklamın bireyleri etkisi altına almasında, sosyo-psikolojik süreçler çok etkilidir. Her zaman tüketici kimliğinin konforla, gösterişle, saygın tüketici tipiyle ön planda tutulması reklamın diline uygundur (Ayan 2004).

Bireyler günümüzde tüketim davranışları ile bir göstergeler nesnesini satın almakta; böylece tüketim, bir var olma modu haline gelmektedir. Kapitalist tüketim toplumuna eleştirel yaklaşımı temel alan Marx'ın kuramında önemli olanın üretim olduğu kabulü vardır, üretimi çoklaştırmak ve kârı maksimize etmek, sistemin temel işleyiş felsefesidir. Oysa günümüzde önemli olan tüketimdir. Tüketim nesnelere üzerinden insanlara, neyi, nasıl, nerede ve ne zaman tüketebileceklerine ilişkin bir bilgi verilmektedir. Kitle iletişim araçları da bu sözü geçen bilginin yayılımına aracılık etmektedir. Örneğin televizyon, görselleştirme gücü ve imgelerle ifade edebilme gücü sayesinde okunabilir bir dünya ideolojisini izleyiciye aktarmaktadır. Bu aktarım ile televizyon, göstergeler sisteminin mutlak ideolojisine aracılık etmektedir (Baudrillard 2000: 155).

Kitle iletişim araçları, tüm toplumsal sınırları geçerek, belli bakış açılarını ve bu bakış açılarından oluşan anlamları yineleyerek ve yerleştirerek bilgiyi sürekli olarak yaymaktadırlar. Böylece belli bakış açılarını güçlendirirken, bazılarını da dışlayan ideolojik sentez ifadeleriyle ve otoritenin kaynaklarının bağlı olduğu ideolojilerle, kendilerini izleyenlerin düşünce ve deneyimlerinin bir bölümünü yapılandırarak, yeni bir toplumsal gerçekliğin oluşturulmasına ya da eskisinin sürdürülmesine ve düzenlenmesine aracı olurlar (Lull 2001: 88). Kitle iletişim araçları bir anlamda tüketim araçları görevini de

üstlenmektedir. Bu araçlar, mal ve hizmetlerle ilgili olan, üretim, dağıtım, pazarlama, satış, bireysel beğeni, stil, moda ve reklam gibi bir olgular kümesini içerir.

Baudrillard'ın da belirttiği gibi (2006: 35-36), reklam kendinden önceki biçimleri egemenliği altında tutmaktadır. Reklamın temelinde inandırıcılık aksiyomu yatmaktadır. Tüm güncel eylem biçimleri reklama benzemeye çalışmakta ve pek çoğu da bu biçimin içinde yok olup gitmektedir. Bireyler arası etkileşimde her bireyin davranışı bir dereceye kadar diğerinin davranışıyla güçlenmektedir ya da güçsüzleşmektedir. Bu bir tür etki-tepki, bir alış veriş ilişkisidir. Toplum ya da topluluk, pek çok sayıda insanın bir araya gelmesiyle ve önceden belirlenmiş davranış beklentilerine bağlı olarak oluşturulmuş normlarla, sürekli ve düzenli bir etkileşimi gerçekleştirilmesiyle oluşur. Etkileşimdeki süreklilik ve aldığı düzenli biçimin arkasında bireylerin değerleri çerçevesinde ortak olarak kabul ettikleri kurallar / normlar bulunur.

Sosyal etki, toplumsal hayatta bireyin ya da bireylerin bilinçli ve ya bilinçsiz olarak toplumdaki diğer birey ya da bireylerin herhangi bir konuda duygu, düşünce ve davranışlarını değiştirme işlemi olarak tanımlanmaktadır. Kısacası sosyal etki, bireylerin birbirlerinin tutum, duygu ve davranışlarını etkileme çabasıdır.

Sosyal etki kaynağı bağlamında iki türde ortaya çıkar: Sosyal kurallara bağlı sosyal etki ve bilgiye dayalı sosyal etki (Sakallı, 2001: 27-28). Sosyal kurallara bağlı sosyal etki, bireylerin gruptan ya da bir insandan ödül almak (sevilme, sayılma), cezadan kaçınmak (reddedilme, nefret edilme) için uyum sağlaması ve sosyal emirlere boyun eğmesi durumunda oluşur. Bu etki biçiminde, birey diğerlerini mutlu etmek ister. Sosyal uyumun nedeni; sosyal onay almak, kabul görmek, reddedilmekten kaçınmaktır. Örneğin; arkadaş grubunda bir erkek küpeleri ve dövmelemleri ile kabul görmeyecekse, reddedilmekten kurtulmak için bu takıları ve dövmelemleri vurgulamaktan kaçınır.

Sosyal kurallara bağlı sosyal etki, toplumsal etkileşim mekanizmalarından özellikle uyum mekanizması ile yakından ilişkilidir. Sosyal etkileşim bir süreç olarak ele alındığında içeriğini oluşturan sosyal etkinin, bireylerin birbirlerinin tutum, duygu ve davranışlarını değiştirme süreci olduğu kabul edilmektedir. Burada değiştirilmeye çalışılan tutum, duygu, davranış; politik, sosyal ya da ekonomik kaynaklı olabilir (Demir, 2016: 75).

Bilgiye dayalı sosyal etki ise; bireylerin tam bilgi elde etmek için bir kişiye ya da gruba uyması ile ortaya çıkar. Birey bu durumda nasıl davranması gerektiği konusunda tam ve doğru bilgiye sahip değildir ve bilgiye diğerlerini gözlemleyerek ulaşır. Burada da bir uyum davranışı vardır, ancak öncekinden farklı olarak uyum onaylanmak, reddedilmemek için değil, bilinmez bir konuda doğru bilgiye ulaşmak için gösterilir. Örneğin; üniversiteye yeni başlayan birinci sınıf öğrencileri, kendilerinden bir üstteki sınıfların bilgilerine ihtiyaç duyarlar. Bu etki daha çok grup düşüncesinin kabul edilmesiyle ilgilidir ve kalıcı bir değişme yaratır. Oldukça uzun sürelidir(Sakallı, 2001: 14-28). Arkadaşınıza bir fikri değiştirmesi için verdiğiniz uğraş, kendi beğendiğiniz bir şeyi yapması için gösterdiğiniz çaba, tüm bunlar etkileşim ortamında gerçekleşir. Etkileşim sırasında etkilemeye uğraşan kişi/şey; sosyal etki kaynağı, değiştirilmek istenen de sosyal etki hedefi olarak adlandırılır.

2. Bir Tüketim Nesnesine Dönüşen Birey

Çağlar boyunca toplumsal yaşamı “kaydetme” aracı yazı olmuştur veyazı icat edildiği anda bile en azından bir “sınıflaşma” süreci yaratmıştır. Yazıya sahip olan ve onu gizli tutan sınıf içinde yeralan bireyler, yazıyı kutsallaştırmak suretiyle kendilerini tabakalaşma piramidinin üstüne yerleştirmişlerdir. Kapitalizmle birlikte ise kaydın daha da rasyonelleşmesi süreci gerçekleşmiştir. Yazı da yavaş yavaş bir yaşantının aktarımı ve iletimi olma niteliğini kaybetmiştir. Bu süreçte adına fotoğraf denilen yeni bir durum çıkmıştır. Fotoğrafa hareket yanılması başka bir deyimle algılar psikolojisinin eklenmesi sinemayı, elektronik “ikili” şemaların eklenmesi de dijital imajı yaratmıştır. Dijital kayıt ortaya çıktığı anda da yaşamın içinde her şeyin kaydedildiği olgusu ile karşı karşıya kalınmıştır. Böylece yazının kategorileri kendi içinde çözülmeye başlamıştır. Yazı, tasnif ve kayıt ortaya çıkmadan önce güç ve iktidarın aracı olmuştur ve onun sayesinde bilgi ile güç birleşmiştir. Çağımızda ise görsel-işitsel kaydın hayatın her alanına yayılmasıyla, aktarım ve enformasyon araçlarının mutlak realizmi ve simülatif karakterleri ile karşı karşıya kalınmaktadır (Baker 2017). Bunun sonucu olarak da daha az okuyup, daha fazla seyretme, görsel imajların birer tüketim nesnesi haline dönüşmesi durumu yaşanmaktadır. Bireyler için mikro olarak değerlendireceğimiz bir sonuç olan bu duruma, toplumsal açıdan bakıldığında “sistem herşeyi kaydetmek ve bu kaydı mutlak bir biçimde her nesne için sürdürmek zorundadır” sonucu ortaya çıkmaktadır.

Aslında bir fotoğraf (bir tablonun bir görüntüsü olması gibi) sadece bir görüntü değil, gerçeğin bir yorumudur. Aynı zamanda bir ayak izi, ya da ölüm maskesi gibi, bir iz, gerçekliğin damgasını taşıyan bir şeydir. Kapitalist toplum, fotoğraf aracılığıyla görüntülere dayanan bir kültür yaratmıştır. Bu kültür satınalma dürtülerini kışkırtıp, sınıf, ırk ve cinsiyet gibi etmenlerin yol açtığı hasarları bastırmak üzere bir eğlence patlamasının yaşanmasını istemektedir. Görselleşmenin ana malzemesi olan fotoğraf makinesi böylece gerçekliği hem öznelştirmekte hem de nesnelştirmektedir (Sontag, 2011: 212). Çağımızda fotoğrafa asli, gerçek bir nesnellik yüklenmiştir artık. Fotoğraf kamerasının merceğine verilen adın “objektif” olması da bunun açıkça ortaya koyulmasıdır. Böylece bir nesne haline gelen bireyin kendisi ile temsili arasına artık bir düşünce, bir akıl ya da bir emek/çaba girmemekte, görüntünün bizzat kendisi kendi başına bir “model” olarak tanımlanmaktadır.

Kitle iletişim araçları ve tüketim üzerine 20. yy’ın en önemli düşünürlerinden biri olan Baudrillard’a göre (2000: 155), televizyon (TV), teknik örgütlenmesi sayesinde kolayca görselleştirilebilir, kesilebilir ve imgelerle okunabilir bir dünya fikridir ve hayat TV içinde ve TV’nin de hayat içinde kaybolduğu bir çağda yaşamaktayız. Baudrillard, günümüz toplumlarının medyanın gerçekliğinin bir aynası olmaktan çıktığını ve bizim gerçekliğin bizzat “gerçeklik” haline geldiği bir hiper gerçeklik içinde yaşadığımızı ifade etmektedir. Sosyal medya işte bu hiper gerçeklik alanıdır. Toplumsal yaşamda üst gerçekliğin önemli bir boyutu olan hiper gerçekliği, kültürün üyelerinin gerçek yerine sanal benzetimde yaşama eğilimi ve arzusunun oluşması hali olarak tanımlamaktadır. Örneğin, bir kot pantolonun anlamı; dayanıklılık, rahatlık, kolaylık vb.dir, nesne bu anlamlardan ayrıldığında, yerine sembolik anlamlar; şekilcilik, çekicilik, aktiflik, gençlik anlamları gelebilmektedir. Böylece yeniden üretilen şey gerçekliğin yerini almakta ve bu anlamlar için kullanılmaktadır. Sonuçta modern hayat içinde bireylerin hareketlerinin, ürünlerin yapıları ve özellikleri tarafından belirlenmesi durumu yaşanır.

Baudrillard’a göre (2000: 90), günümüzdeki tüketim, mal ve hizmetler aracılığıyla bireylerin ihtiyaçlarının tatmin edilmesinin ötesinde; “Bir gösterge sistemidir.” Buna şöyle bir örnek verebiliriz: Pahalı bir güneş gözlüğü kullanmak bir göstergedir ve insan için bu; bir yüzü göstermekten daha anlamlı ve değerlidir. Tüketim hem bir ideoloji, hem de bir dil olarak ele alınıp incelenmelidir. Tüketim toplumu; tüketimin öğrenilmesi toplumu, yani tüketime toplumsal bir biçimde alıştırılma toplumdur. “Yeni üretim

güçlerinin ortaya çıkması ve verimlilik taşıyan ekonomik bir sistemin tekelleri yapılandırılmasıyla orantılı yeni ve özgül bir toplumsallaşma tarzı”dır.

Bauman’a göre (2017) ise, bu yeni toplumsallaşma biçiminde, sosyal medya, bireye her şeyin kendi kontrolü altında olduğu izlenimini verir. Örneğin; sosyal medyada bireyler isterlerse arkadaş eklemekte isterlerse silmektedirler. Kontrol bireyin elindedir. Bireyler sosyal medyada etkileşim içindeyken, kendilerini biraz daha iyi hissederler, çünkü birey için çağımızın en büyük korkusu yalnızlık, terk edilmişliktir. Bunu etkileşim içinde çok daha az hissederler. Ancak internette arkadaş ekleyip çıkarmak o kadar kolaydır ki, bireyler sokağa çıktıklarında, işe gittiklerinde, mantıklı bir etkileşime girmeleri gereken çok sayıda insanı bir arada bulacakları herhangi bir yerde gerekli gerçek sosyal becerileri edinmeyi başaramazlar. Sosyal medya bize diyalog kurmayı öğretmez, çünkü anlaşmazlıktan kaçınmak çok kolaydır. Ancak bireylerin çoğu sosyal medyayı, bir araya gelmek veya ufuklarını genişletmek için değil, tam tersine, kendilerine kendi seslerinin yankıları olan sesleri duyacakları, kendi yüzlerinin yansıması olan yüzleri görecekleri bir konfor alanı yaratmak için kullanmaktadır.

Bu konfor alanında birer nesne haline dönüşmüş olan birey için sosyal medya içinde ve dışında tüketilenler de sadece maddi nesnelere olmaktan çıkmış, soyut nesnelere biçimine dönüşmüştür. Bu dönüşüm kültürün üretimi çalışmalarının da konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmalar, kültürel ürünlerin izleyiciler tarafından nasıl alımlandığını ve yorumlandığını değil, onların yaratımını etkileyen kültürel ve kurumsal unsurları inceler. Kar amaçlı bir alanda kültürel ürünler, geniş çapta izleyici ilgisini çekerek kar elde etme amacını taşır. Kültürel yapımcılar, ürünlerini onları takip edenlerin anlayış ve yapılarına göre şekillendirirler. Bu ürünleri takip edenlerin alımlandığı kültür, mümkün olduğu kadar onların ilgilerini, zevklerini, tutumlarını yansıtmak için tasarlanır. Aslında böylece tüketiciye, kendi imgesi yeniden yansır (Smith ve Riley 2016: 252-253). Dışsal olanın tüketimi ile görünür hale gelen aslında içsel meşrulaştırıcıların kullanılmasıdır. Bu yansıma özelliği ile kültür hem “açıklayan” hem de “açıklanan” özelliği ile kültürün üretimi çalışmalarının da konusunu oluşturur. Sonuç olarak bu dönüşümün mottosu da “ Göstererek tüket. Hemen tüket. Daha fazla tüket.” şeklinde yaygınlaşmaktadır.

Baudrillard’ın en çok dikkatimizi çektiği nokta, tüketim toplumundaki alışverişin tamamının olmasa da büyük bir bölümünün sosyal medya

aracılığıyla gösterge değerine göre yapılmasıdır. Her meta diğer metalarla göstergesel bir ilişki içerisindedir. Dekoratif bahçe odunlarından, kıyafetlere, nereden alışveriş yaptığınıza ve hatta aldıklarınızı eve neyin içinde (plastik, kâğıt poşet ya da tekrar kullanılabilir torba) götürdüğünüze ve onu sosyal medyada nasıl sergilediğinize kadar her şey birebir etkileşim ve ilişki içindedir. Baudrillard'a göre (2006: 11-12) artık gerçekliğin yerini simülasyonun aldığı Batı toplumlarında, kitleler giderek ortadan kalkmakta, buharlaşmakta ve onların yerini “sessiz yığınlar” almaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak, günümüzde sessiz yığınların tüketim alışverişi, sosyal medya üzerinden gösterge değeri olan nesnelere satın alınması şeklindedir. Sosyal medya aracılığıyla, tüketim nesnelere üzerinden bireylere, neyi, nasıl, nerede ve ne zaman tüketeceklerine ilişkin bilgi aktarılmaktadır. Bu aktarımların da etkisi ile tüketim, bir var olma modu haline gelmiştir. Bu varoluş modu yakın zamanlarda üreterek tüketme adını almış ve bu tüketiciler, “üretici-tüketici” olarak da adlandırılmaya başlanmıştır (Ritzer 2010: 799). Bireyler sadece tüketici değil, aynı zamanda bu gösterge değeri olan nesnelere üreticisidirler. Çünkü satın aldıkları ürünleri aynı zamanda diğer internet araçlarını da kullanarak (bloglar, instagram, facebook v.b. gibi) yeniden gösterime sunmakta, paylaşımlar yaparak yeniden üretime sokmaktadırlar. Tüketim nesnesinin bu yeni sunumu ile o nesneye yönelik yeni beklentiler oluşmakta, yeni arzular üretilmekte, bir düzeyde ve belki de yeni bir sonuç olarak, bireyleri niyetlendiklerinden ve paraları yettiğinden daha fazlasını tüketmek üzere yönlendirmektedir.

Tüketimin nesnesi haline gelen bireyi etki altına almada, sosyo-psikolojik süreçler de oldukça etkilidir. Örneğin, reklamlar aracılığıyla, tüketici davranışları üzerinde etki yaratılmakta, güdülerle oynanmaktadır. Sözgelimi korkular, kuşku, kişisel yetersizlikler, mutsuzluklar güçlendirilerek, bireyler etki altına alınmaktadır. Bu yönde güdülenen birey davranışları da doyuma ulaşmak için tüketime yönelmektedir.

Sosyal medyada yansıtılan kimliğin, tüketim araçlarıyla meşrulaştırılması çabası da bireylerin birer tüketim nesnesine dönüşmesi ile sonuçlanmaktadır. Kitle ikna sanatı; siyasette propaganda (Tarhan, 2002: 36), ekonomide reklam (Baudrillard, 2000: 161), adını almaktadır ve tamamında süreklilik

esastır. Tüketimin ve ona bağlı olarak kazanılan kimliğin sözü geçen her kanaldan bilinçaltına pompalanması, bireylerde sosyal, psikolojik ve bilişsel bir inanç kapasitesi yaratmakta ve buna bağlı olarak da yeni davranışlar oluşturmaktadır.

Kanaatlerin düşüncelere, düşüncelerin inanç kalıplarına ve davranışlara dönüştüğü bir dönemden geçilen zamanımızda sosyolojinin önemi her geçen gün artmaktadır, çünkü sosyoloji hayata ve insana dair ne varsa içinde kapsamaktadır . Bu konuda yapılacak yeni sosyolojik çalışmaların konunun kavramsal ve olgusal kanıtlarını bize sunacağına inanmaktayız.

KAYNAKÇA

AC Nielsen (2006), Gençlik Profili Araştırması, Yayınlanmamış Rapor, İstanbul, AC Nielsen.

Ayan, Dursun (2004), “Tüketiyorum Öyle ise Var (mıy)ım Gösterimlik Tüketim ve Tüketici Kimliğinde Aile,” **Aile ve Toplum Dergisi**, Yıl:6, Cilt:2, Sayı:7, s. 81-90.

Baker, Ulus (31.01.2017), “Fotoğraf Üzerine” (Çevrimiçi): <http://www.korotonmedya.net/kor/index.php?id=21,235,0,0,1,0>.

Baudrillard, Jean (2000), **Tüketim Toplumu**, Çev. F. Keskin ve H. Deliceçaylı, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Baudrillard, Jean (2006), **Simulasyon ve Simulakrlar**, Çev. Oğuz Adanır, Ankara, Doğu Batı Yayınları.

Baudrillard, Jean (2010), **Sessiz Yağınların Gölgesinde**, Çev. Oğuz Adanır, Ankara, Doğu Batı Yayınları.

Bauman Zygmunt (31.01.2017), “Sosyal Medya Bir Tuzak” (Çevrimiçi): <http://vesaire.org/zygmunt-bauman-sosyal-medya-bir-tuzak/>.

Demir, Nilüfer (2016), **Birey Toplum Bilim; Sosyoloji Temel Kavramlar**, Ankara, Turhan Kitabevi.

Goffman, Erwing (2014), **Damga**, Çev. Ş.Geniş, L.Ünsaldı, N.Ağırnaslı, Ankara, Heretik Yayıncılık.

Keskin, Sena ve M.Baş (2015), “Sosyal Medyanın Tüketici Davranışları Üzerine Etkisinin Belirlenmesi,” **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari İlimler Fak. Dergisi**, Cilt 17, Sayı 3, s. 51-69.

Lull, James (2001), **Medya, İletişim, Kültür**, Çev. Nazife Güngör, Ankara, Vadi Yayınları.

Morin Ami (03.02.2017), “Feeling Bad? Here’s What You Shouldn’t Do” (Çevrimiçi):<https://www.psychologytoday.com/blog/what-mentally-strong-people-dont-do/201506/feeling-bad-heres-what-you-shouldnt-do>.

Ritzer, George (2016), **Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek**, Çev. Funda Payzın, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Sabuncuoğlu, Ayda (2015), “Sosyal Medyanın Bir Gösteriş Tüketimi Mecrası Olarak Kullanımı,” **İletişim Çalışmaları 2015**, Ed. Z.Özgür ve A. İşman, Sakarya, Sakarya Üni. Yayınları, s. 369-380.

Safko, L. (2010), **The Social Media Bible**. New Jersey, John Wiley and Sons.

Sakallı, Nuray (2001), **Sosyal Etkiler**, Ankara, İmge Kitabevi.

Sontag, Susan (2011), **Fotoğraf Üzerine**, İstanbul, Agora Kitaplığı.

Smith, Philip ve Riley, Alexander (2016), **Kültürel Kurama Giriş**, Çev. Selime Güzelsarı ve İbrahim Gündoğdu, Ankara, Dipnot Yayınları.

Tarhan, Nevzat (2002), **Psikolojik Savaş: Gri Propaganda**, İstanbul, Timaş Yayınları.

Yıldız, Yasin (05.02.2017), “Tüketici Davranışları Üzerine Sosyal Medya Etkileri” (Çevrimiçi): <http://iibf.kastamonu.edu.tr/images/dergi/s4/mak.4-1.pdf>.

www.tdk.gov.tr. (31.01.2017), “Medya”, (Çevrimiçi): TDK: www.tdk.gov.tr/bts.

CEMAAT OLARAK ÇOK KÜLTÜRCÜLÜK VE POLİTİKALARI

Taner TATAR*

Özet

Sanayileşme ya da modernleşme süreciyle cemaat hayatından cemiyet hayatına geçiş üzerine yapılan vurgu ve yine bu minvalde dayanışmayı da mekaniklikten organik hale geçiş şeklindeki tasvir, bir tespit olarak takdim edilip kabul görmüş olmakla birlikte modern hayatta bütünüyle cemaatten arındırılmış bir cemiyet hayatı hiçbir zaman yaşanmamıştır. Gerçekliği toplumsal hayatta bütünüyle görülmemiş ama genel kabul görmüş bu takdimler, yeni bir büyük değişimin sözde tespiti, esasında ise takdimi ile yeniden ele alınarak “küresel köy” cemaati iddiasıyla can bulmaktadır. Bu anlayış, farklı cemiyetlerin birbirine bağlanmaları sonucunda yekpare bir bütün oluşturacağı ümidiyle, aslında hep bir kurgu olarak var olmuştur. Farklı cemiyetlerin, kitle iletişim araçları sayesinde birbirlerinin farkındalıklarının artması, ulaştırma araçları sayesinde ulaşılabilir ve dokunulabilir kılınması ve hâkim bir kültür tarafından da birbirine benzemesi sayesinde tek bir küresel cemaate dönüşümün gerçekleştiği hayal edilmektedir. Modernizmin bir ideoloji olarak geleneği yıkmaya yönelik tavrı yeniden siyasî arenada şiddetle sahnelenmekte, geleneğin yıkıntıları üzerine veya yıkıldığı sanılarak inşa edilen modern gelenek, selefînin akıbetine sürüklenmek suretiyle Globalizm inşa edilmeye çalışılmaktadır. Dünyada tek, millî devletlerde ise çokluğun esas alındığı bir kültür politikası izlenmektedir. Böylece Türk toplumu bir dönem modern şimdi de küreselci projelere muhatap tutulmakta, geleneksel cemaat yapılanmaları çok kültürlülük ekseninde bertaraf edilerek yerine yeni cemaat yapıları inşa edilmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede makalede çokkültürlülük politikaları ekseninde, yeni cemaat yapılanmaları analiz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlülük, cemaat, cemaatler birliği, globalizm.

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
İletişim: tatartaner@gmail.com

MULTICULTURALISM AS A COMMUNITY AND ITS POLITICS

Abstract

With the emergence of industrialization or modernization, various stakeholders have focused on the transition from community to social life. In this context, the description of solidarity as a transition from mechanical to organic has been presented and accepted as a process of determination, although there has never been a society life that is free from one's community in the modern life. These generally accepted conceptions have been recently revived with the assertion of the "global village" community as a so-called determination of a new great change, although it is, in fact, the actual presentation. This perception has always existed as a fantasy—one that aims to combining different societies to constitute a monolithic entirety. The integration of these societies into a single global community may occur due to the rising awareness among different communities by means of mass media, their accessible and tactual positions by means of transportation vehicles, and their resemblance to one another due to a dominant culture. The attitude of modernism as an ideology that can destroy tradition has prevailed once again in the political arena and globalism is constructed as a modern tradition that prevails over the ruins of the previous ones. A culture policy based on the plurality of nation states and the "unicity" in the world is pursued. Within this context, Turkish society has become the object of modern and globalist projects, in which traditional community patterns are removed in terms of multiculturalism, and in their place, new community patterns are being constructed. Hence, in this paper, new community patterns are analyzed within the framework of multiculturalism policies.

Keywords: *Multiculturalism, community, community union, globalizm.*

Giriş

Toplum, bireylerin rastgele toplamından ibaret, sayısal bir birliktelik değildir. Her şeyden önce bireyler birbirlerinin farkındadırlar ve birbirleriyle etkileşim içerisindeyler. Bireyler arasında hayatın birçok alanını kapsayan çok yönlü çatışma görülse de işbirliğine dayalı nispeten istikrarlı bir ilişki vardır. Bu bakımdan bireyler yalıtılmış adacıklar şeklinde ya da birer "monad" kalarak hayatlarını sürdürmezler. Dolayısıyla toplum, bir taraftan iş bölümü, paylaşım ve işbirliğiyle şekillenen işlevsel; diğer taraftan kendine ve dünyaya bir mana penceresinden bakmakla da manalı bir bütünleşme halindedir. Bu toplamdan öte bütün, bireye bir hayat alanı sunar ve imkânlar bahşeder. Buna karşılık da bireye haddini hatırlatır ve bir hudut çizer. Başka bir ifadeyle rahimde hayat bulan birey, aynı zamanda onunla kuşatılmış ve sınırlandırılmıştır.

Toplumun aslî özelliklerini bu kadarla sınırlandırmak elbette mümkün değildir. En azından tarihî süreç içerisinde önemli değişimler görülmektedir. Bilhassa sanayileşmeyle birlikte meydana gelen hızlı ve köklü değişimler dikkatleri çekmektedir. Hızlı ve derin etkileri olan bu değişim, çoğu zaman toplumların tarım ve sanayi ayrımına tabi tutularak değerlendirilmesini doğurmuştur. Bu minval üzere toplumlar, tarım dönemini anlatan cemaat ve sanayi sonrasının yapısını tasvir eden cemiyet kavramlarıyla nitelendirilmiştir. Sanayi ötesi toplumdaki bahsedilen günümüzde ise sanal âlemde kurulan cemaatler dikkatleri çekmektedir.

Cemiyet, modernleşmenin bir sonucu ve şehir hayatının karakteristik vasfı olarak resmedilmiştir. Bireylerin birbiriyle ilişkileri ve müesses nizamla ilgili tasvirler ve tanımlamalar hep karşı cepheye yerleştirilen köy hayatına özgü cemaat ile mukayese edilerek yapılmıştır. Mukayeselerde bazen köy hayatı bazen de şehir hayatı kutsanmış ama her ikisinde de zıtlıklar esas alınmıştır: Mekanik dayanışma- organik dayanışma; homojen-heterojen; itaat-özgürlük; ortak menfaat-bireysel menfaat; birincil ilişkiler-ikincil ilişkiler; benzerlik-farklılık vb. Modernleşme ve şehirleşme sürecine paralel olarak cemaat hayatından cemiyet hayatına doğru bir geçişin yaşanmakta olduğu genel kabulünden hareketle toplum resmedilmeye çalışılmıştır. Bazen şikâyet, çoğu zaman da memnuniyet ifadeleriyle süslenen birey merkezli bir hayat tasvir edilmiştir. Meseleye olgudan ziyade proje boyutu da eklenince cemiyet içindeki birey, tüm bağlarından koparılarak, yalıtılmış, yükümsüz, özgür bir özne olarak yüceltilmiştir. Böyle bir yapı mecburi istikamet olarak gösterilmekte, gemi veya tren mecazları kullanılarak hareket etmekte olan bu araca binmek gerektiği buyurulmaktadır.

Cemiyet içindeki bireyi atomize etme çabalarına rağmen, köy hayatından farklı olmakla birlikte cemiyet içinde cemaatler var olmuş ve gelişerek devam etmiştir. Günümüzde bu olgu, çokkültürcülük politikaları ekseninde tartışılmaktadır. Bu çerçevede cemaatler, birliği yok sayan farkçı projeler için çokluğu sağlamanın önemli unsurudurlar. Her türlü bağdan kopuk bireylerden müteşekkil bir atıl projenin yerine, sadece küçük birliklere bağlı bireylerden müteşekkil çokkültürcülük ikâme edilmeye çalışılmaktadır. Çokluk gerçeği hem çarpıtılmakta hem de proje dâhilinde belirlenen roller yüklenerek yeniden yapılandırılma gayreti sergilenmektedir. Dünyanın en uzak köşelerinden birinde inşa edilen ve yarım yamalak uygulanan bir politika evrensel gerçeklik iddiasıyla pazarlanmaktadır. Farkçılık yapılmasına

rağmen, toplumların farklı özelliklerinden dolayı evrensel projelere muhatap tutulamayacağı gerçeği, bizatihi kendilerinin inşa ettikleri ilkeyle paralellik arz etse de kabul görmemektedir.

Toplumlar, yapıları gereği son derece karmaşık ilişkiler ağıdırlar. Bu karmaşıklık sosyolojik araştırmaların kuram denemelerinin çetin ve tuzaklarla dolu yolunu işaret eder. Herhangi bir nesne gibi elle tutulamayan, gözle görülemeyen, farklı görünüm ve içeriklere sahip toplum, Platon'un ideler dünyasındaki özgün modellerden biri değildir. Dolayısıyla toplumlar kolayca kavranabilecek kadar küçülen yer küre üzerinde tek bir model uyarınca açıklanabilecek bir tekdüzelik göstermezler (Berkay, 2009: 9, 12). Bu durumda belirli bir toplum üzerinde inceleme yapan herhangi bir sosyolog, hangi tip evrensellik iddiası olduğu önemli olmamak üzere, üretilmiş projelerin ve kavramların mahkûmu değildir. Her sosyolog, incelediği toplumun olgularını ifade etmeyen kavramlar karşısında, bizatihi kendi kavramlarını üretmek mecburiyetindedir ve böyle bir özgürlüğe sahiptir.

1. Cemiyet İçinde Cemaat

Cemiyet esas alınırken açıklamaların ve analizlerin merkezine “cemiyet içinde birey” konulmuştur. “Biz” duygusunun hâkim olduğu cemaat hayatından “ben” duygusunun öne çıktığı cemiyet hayatına geçiş, modernleşmenin zorunlu istikameti olarak görülmüştür. Ancak beklentilerin tersine, yekpare bir cemiyet hayatı içinde tasavvur edilmiş atomize bireylerin varlığı cemaat yapılanmalarını ortadan kaldırmamış, cemiyet içinde bir kısmı eskinin devamı bir kısmı da yeni olan cemaatler var olmuştur.

Modernizmin politikalarının yerini postmodern projeler alırken, yeni politikalar cemaatler üzerinden kurgulanmakta ve hem kimlik politikası hem de farklılık politikası bayrakları altında kuramlaştırılmaktadır. Postmodern politika, toplumsal cinsiyet, ırk, etni ve özne konumları politikasının üzerine inşa edilmektedir. Böylece marjinal gruplar ve bireyler, kendi konumlarının özgünlüğünü dile getirebilmek ve öbür gruplara ve bireylere aralarındaki farklılıkları değerli kılabilmek için post modern teoriye yaklaşmışlardır (Best-Kellner, 2011: 249). Farklılık üzerinden yürütülen politikalar, her bir cemaat tekini ayrıca değerli kılmaya ve iktidar ortağı haline getirmeye matuftur. Cemaatleri esas alan çoğulcu anlayışta iktidar, seçkin belirli bir grubun elinde yoğunlaşmamalı, toplumun bütün kesimlerine orantılı olarak dağıtılmalıdır.

Bu anlayışta her bir cemaat iktidarın tabii unsuru ve kaynakların ortağıdır.

Cemaat üzerinden yürütülen kimlik ve farklılık politikaları, cemaat kavramının mahiyetini açıklamayı gerektirmektedir. Kavramın geçmişten günümüze devam eden ve değişen özelliklerini incelemek meselenin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Cemaat, genel anlamıyla belli bir mekânda yaşayan topluluktur. Belli bir kasaba, şehir ya da milleti oluşturan halk, cemaat kavramıyla ifade edilir. Fakat bu kavram, siyasî ve sosyal düşüncede genellikle sosyal grup, mahalle, kasaba, bölge ve işçi grupları gibi aralarında güçlü bağlar ve kolektif kimlik bulunan toplulukları ifade eden daha derin anlamlara sahiptir. Hakiki cemaat dostluk, sadakat ve vazife bağları ile kendini gösterir (Heywood, 2011: 40-41). Bu çerçevede “küçük veya büyük herhangi bir grubun azaları her nerede şu veya bu münferit menfaati değil, fakat müşterek hayatın ana şartlarını paylaşacak şekilde bir arada yaşarlarsa” (MacIver-Page, 1969: 14) buna cemaat denir.

İş bölümü ve uzmanlaşmayı temel saik olarak ele alıp, merkeze bireyi koyan Simmel'e göre XVIII. yüzyıl, insanı, devlet, din, ahlâk ve ekonomideki bilimum tarihî bağlardan kurtulmaya çağırıyordu. Köken itibarıyla iyi ve herkeste müşterek olan insan tabiatının dizginsiz bir biçimde geliştirilmesi hedefleniyordu. Daha fazla özgürlüğe ek olarak, XIX. yüzyıl, insanın ve sürdürdüğü uğraşın işlevsel bakımdan daha fazla uzmanlaşmasını talep etmiştir. Bu uzmanlaşma ise birey tekini bir diğerine karşı emsalsiz ve mümkün en yüksek seviyede vazgeçilmez hale getirmiştir. Bununla beraber, bu uzmanlaşma aynı zamanda her bir insan tekini diğerlerinin tamamlayıcı etkinliklerine daha da bağımlı hale getirmiştir. Yine Simmel, modern kültürün gelişiminin en temel belirleyici özelliği olarak “nesnel tinin” “öznel tine” olan baskınlığı olduğunu ileri sürer. Ona göre, hukukun yanı sıra dilde, sanatta olduğu kadar üretim tekniğinde, dâhili çevre nesnelinin yanı sıra bilimde bir tin toplamı tecessüm etmiştir. Entelektüel gelişiminde birey bu tini oldukça kusurlu bir biçimde ve gittikçe artan bir mesafeyle takip eder. Bu nispetsizliğin sebebi ise artan işbölümüdür (Simmel, 2000: 167, 182).

Durkheim'a göre ilkel toplumlara özgü olan mekanik dayanışmada bireyler birbirlerine benzerler. Burada toplumun bütün üyeleri arasında ortaklaşa olan düşünce ve eğilimler sayı ve yoğunlukça tek tek her bireyin kişisel

düşünce ve eğilimlerini aştığı ölçüde güçlü olabilmektedir. Dayanışma arttıkça bireylik hiçe inmektedir. Durkheim mekanik nitelendirmesi ile söz konusu dayanışmanın yapay olarak üretilmiş olduğunu kastetmemektedir. Bu kavramlaştırmasının sebebinin, cansız bir yapının öğelerini birbirine bağlayan uyuma benzemesinden, buna karşılık canlı yapıların birliğini sağlayan uyumdan farklı olmasından bahisle açıklamaktadır.

Mekanik dayanışmanın karşısına organik dayanışmayı koyan Durkheim, toplumların ilerlemesine paralel olarak mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru bir geçişin olduğunu iddia ederken, bunun tarihin bir yasası olduğunu ifade eder. Birinci tür dayanışma bireylerin birbirine benzemesini gerektirirken, bu dayanışma onların birbirlerinden farklı olmalarını gerektirir. Birinci tür dayanışma ancak birey kişilikleri toplumsal kişilik içinde eridiği ölçüde mümkünken, bu tür dayanışma, her bireyin kendine özgü bir etkinlik alanı, dolayısıyla bir kişiliği olduğu ölçüde mümkündür. Bütün bunları temin eden ise işbölümüdür. Zira bir taraftan işbölümü ilerledikçe her birey topluma daha sıkı biçimde bağımlı olmakta, diğer taraftan her bireyin yaptığı iş uzmanlaştıkça daha kişisel nitelik almaktadır. Bu dayanışma türünde parçaların bireyliği geliştigi ölçüde bütünü de bireyliği gelişmektedir.

Toplumun öğelerinden her birinin kendine özgü hareket etme imkânı arttıkça, toplumun da bir bütün olarak hareket etme imkânı artmaktadır. Zira oluşan işbölümü, organik dayanışmayı ortaya çıkarmaktadır. Organik dayanışmanın baskın olduğu toplumlar, benzer ve türdeş parçaların birbirine eklenmesi olmayıp, her biri özel bir role sahip olan ve kendileri de farklı parçalardan oluşan farklı organlar dizgesi niteliğindedirler. Bu organın kendisi de artık önceki durumdaki nitelikte değildir; çünkü kendi dışındaki öğeler ona bağımlı oldukları gibi kendisi de onlara bağımlıdır. Burada bireyler, artık soy ilişkilerine göre değil, kendilerini adadıkları toplumsal etkinliğin özel niteliğine göre bir araya gelmektedirler. Onların tabii ve zorunlu ortamları, artık doğdukları ortam değil, meslek ortamıdır. Her bireyin yerini belirleyen, artık gerçek ya da sanal kan bağı değil, yerine getirdiği işlevdir (Durkheim, 2006: 162-167, 213, 221).

Tönnies'e göre tabii iradenin baskın olduğu her türlü birlik cemaat, aklî irade tarafından şekillendirilen ve esas itibarıyla onun tarafından yönlendirilen birlik ise cemiyettir. Cemaat ile cemiyet arasındaki farklılıklar bilhassa toplumsal ilişkiler, birlikler ve örgütler söz konusu olduğunda kendisini gösterir.

Cemaatvari ilişkiler dostluk ve otoriterlik çerçevesinde şekillenmektedir. Cemaat hayatında dostluk çerçevesinde cereyan eden ilişkiler, kardeşliğe ve yoldaşlığa dayalı olup, yakın, samimi ve şahsidir. Otoriterlik ise “baba otoritesi” çerçevesinde belirlenir. Çoğu zaman da dostluk ve otorite iç içe geçmiş durumdadır. Buna karşılık cemiyetvari ilişkilerde dostluk ve otorite birbirinden ayrılmıştır. Öyle ki modern devlette otorite doruk noktasına ulaşır. Cemaat hayatı birlik içerisinde ortaya çıkarken cemiyet hayatında atomizasyon hâkim olup herkes kendi başınadır. Cemaatte toplumsal birliği tabiat bahşetmekte ve tabiatüstü irade belirlemektedir. Doğumla tesis edilmiş toplumsal ilişkiler söz konusudur. Yine cemaat hayatında toplumsal örgütlenmeler aile ve akrabalık, komşuluk, boy, kabile ya da kadim birlik esaslarına göre teşekkül etmiştir. Ancak büyük bir dönüşümle bu tip örgütlenmeler, cemiyet hayatında yerini kişilerin ihtiyaçlarından, menfaatlerinden, arzularından ve kararlarından bireycilik esaslı ekonomik karakteri haiz birliklere bırakmaktadır (Tönnies, 2000: 185-217).

Cemaatlerin özelliği kendi kendilerine yeterli olmalarıdır. Ayrıca bir insan hayatının tamamı bir cemaat içerisinde geçer. Bir grubun cemaat olabilmesi için mekân şartı ve cemaat duygusu gibi iki şart gereklidir. Müşterek hayatı paylaşacak bir şekilde bir arada yaşamak mekân şartını teşkil eder. Cemaat duygusu ise ortak bir hayat tarzından haberdar olmaktır (Kurtkan Bilgiseven, 1986: 6-7). Cemaatlerin önemli unsurları arasında belli çıkarların ve değerlerin paylaşımı, insanların birbirine özen göstermesi, müşterek moral değerlerin mevcudiyeti, işbirliği, iletişim, süreklilik, istikrar, birbirine bağlılık, karşılıklı sorumluluk sıralanabilir (Bozkurt, 2012: 88). Cemaatler kısmen bu özellikleriyle devam etmekte ise de bir kısmı da dönüşerek varlığını sürdürmektedir. Yeni cemaat yapılanmaları ile ihtiyaç arasındaki ilişkiyi ihmal etmek mümkün değildir. İhtiyaçlar yelpazesi (Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisi her zaman doğrulanmamaktadır) içinde maddî ve manevî gayeler istikametinde gerçekleştirilen dayanışma ilişkileri önem arz etmektedir. Yer cemaati olarak ifade edilen, mekân birlikteliğine dayalı cemaat yapılanmaları, göç olgusuyla şehir ortamında yeniden inşa edilmektedir. Farklı ülkelerden gelen göçmenlerin bir araya gelme usul ve esasları, hem maddî hem de manevî ihtiyaçlar çerçevesinde şekillenmektedir. İç göç yoluyla şehre yeni gelenlerin hemşeri mahalleleri oluşturmak suretiyle, kendileriyle birlikte adeta mekânı da taşıdıkları görülmektedir. Yer cemaatinin göçle şehre taşındığı bu ilişki ağları içerisinde şehre intibak kolaylaşmakta, bazı durumlarda da gecikebilmektedir.

Gerek maddî gerekse manevî ihtiyaca binaen oluşan dinî cemaatler kısmen geleneksel yapılarını devam ettirerek (tarikatlarda olduğu gibi), kısmen de yeni usuller ve teşkilatlanmalar ile varlıklarını sürdürmekte ve hatta arttırmaktadırlar. Özellikle mekânın sınırlandırıcı etkisi ortadan kalkmakta ve adeta farklı mekânlarda inşa edilen cemaatler hiyerarşik bir bağla birbirine eklenerek cemaat birlikleri oluşmaktadır. Ayrıca başkalarını kendine mensup kılma çabası ve niceliği esas alan yapısı, cemaatin genişlemesindeki önemli etkenlerden biridir. Farklı mekânlarda oluşturulan cemaatlerle bir ağ oluşturularak devasa bir yapı inşa edilmektedir. Böylece cemaate mensup herhangi bir birey, kendi cemaatinin olduğu başka bir yere gittiğinde dayanışma ilişkilerini devam ettirebilmekte ya da bu ilişkileri kurmak yoluyla şahsi hedeflerini ve menfaatlerini gerçekleştirme yolunda önemli kolaylıklar elde etmektedir. Bu örgütlenme tarzı herhangi bir vatani bulunmayan ya da dünyanın değişik bölgelerinde azınlık olarak yaşamak zorunda kalan toplulukların kurmuş oldukları ilişki ağlarına benzemektedir. “Değişik dinî idrak tarzlarının yaşandığı bu cemaatler, hem cemiyet içerisinde va’z edilen İslâm’dan hem de diğer cemaatlerin idrak ettikleri İslâm’dan ayrılarak sosyal bütünleşmeyi engelleyici bir rol ifa etmektedirler” (Canbay Tatar, 1999: 258).

Yer ve din esaslı cemaatlere ilave olarak “kan” cemaatleri de dönüşüme maruz kalarak varlıklarını sürdürmektedirler. Etnisite eksenli cemaatler, politik etkiler dolayısıyla “kimlik” vurgusuyla yapılanmaktadır. Birliktelikler kolektif kimlikle küçük birliklere dönüşmektedir.

Kitle iletişim araçları ve sosyal ağlar, farkın farkındalığını ve bundan haberdar olmayı arttırmaktadır. Mekândaki uzaklık, ayırıcı olma özelliğini yitirmektedir. Artık fizikî mesafe dolayısıyla bağlar kopmayabilmektedir. Özellikle sosyal ağlar söz konusu bağların “sanal” da olsa devamını sağlamaktadır. Hasretin harareti arttırıcı etkisi sanal âlemde inşa edilen cemaatler vasıtasıyla bir taraftan dindirilmeye çalışılmakta, diğer taraftan da canlı tutulmaktadır.

Zaman ve mekânı belirleyici olmaktan çıkarmaya yarayan teknolojik araçlar yardımıyla yayılan cemaat, heryerdelik iddiası taşımaktadır. Her yerde olmakla hiçbir yerde olamamak arasındaki ince çizgi silinebilmektedir. Zira araç, amaç haline dönüşebilmekte; cemaat mensupları da güç peşinde koşabilmekte ya da onunla cezbedilebilmektedir.

Cemaatler, kültürel adacıklar olarak resmedilmektedir. Nasıl ki bireyler birer adacık değilse, cemaatler de her türlü etkileşimden ve ilişkiden bağımsız, tek başlarına varlığını sürdüren küçük birlikler değildir. Her ne kadar nispeten kendi kendine yeten özelliklere sahiplerse de bu onları diğer bireylerden ve cemaatlerden bigâne kılmaz.

Modernistlerin tabii cemaatleri yok etmeye matuf tavır ve davranışlarının kısmen de olsa amacına ulaşması cemaati yok etmemiş, tabii oluşumlar yerine sunî cemaatlerin takviye edilmesini ortaya çıkarmıştır. Tabii cemaatlerin, mevcut kültürle iç içeliğinin aksine sunî cemaatler, mevcutla çatışan ve muhatapları ile hesaplaşma yoluyla iktidar mücadelesi veren tavrıyla kültürel başkalık iddiasını da taşımakta; mevcuda alternatif, geleceğe ise proje olarak sunulmaktadır. Bu durumda cemaat kendi içlerinde samimi ilişki ağları ile varlıklarını devam ettirmeyi değil; başkalarını mümkünse dâhil, değilse bertaraf etmeyi hedeflemektedir. Geleneğe ve müesseseleşmeye karşı modernist tavrıda olduğu gibi, sunî cemaatler de müesses nizam ve değere karşı konumlanarak ortaya çıkmaktadır. Bu tavır alış, hayat tecrübesinin içinden süzülerek inşa edilen müesseseleri parçalamakta, yerine ikame edilmeye çalışılan cemaatler ise yamalı bohça misali toplumsal yapıda iğreti durmaktadır. Bu tavrın benzeri örneklerini Batı toplumunda da görmek mümkündür:

“...asiler kurumları yerle bir ederek cemaatler –güven ve dayanışma ile yürütülen yüz yüze ilişkiler; sürekli müzakere edilip yenilenen ilişkiler; insanların birbirinin ihtiyaçları konusunda duyarlı olduğu bir komünal alan- üretebileceklerine inanıyorlardı. Hiç kuşku yok ki bu gerçekleşmedi. Büyük kurumların parçalanması pek çok insanın yaşamını da parçalanmış bir halde bıraktı: İş yaşamının talepleri aile yaşamını allak bullak etti ve insanların yaşadığı yerler köyden çok tren istasyonuna benzer hale geldi. Küresel çağın ikonu göç oldu; yerleşmek değil, hareket etmek. Kurumları yıkmak daha çok cemaat üretmedi” (Sennet, 2011:10).

Türk toplumundaki sunî cemaatler, müesses nizama karşı ortaya çıkarken Batı toplumundan farklı olarak meşruiyetleri için kısmen gerçek, büyük oranda da çarpıtılmış ya da hayalî bir geçmiş ve kökene atıfta bulunmaktadır. Takınılan bu tutum, geleneksel cemaatlere de yönelmekte, onları ortadan kaldırarak kendilerine yer açmaya yönelik davranışlar sergilenmektedir.

Amaca yönelik olarak verilen iktidar mücadelesi, cemaatlerin özünü oluşturan güven ve dayanışma temeli yerine menfaati yerleştirmektedir. Bu durumda cemaat, sözde mücadele ettiği cemiyetin bir parçası olmaktadır. Yani, cemaatten ziyade bir menfaat birliği olarak cemiyet ilişkilerini tamamlamakta, iddiasındaki farklılığa rağmen mücadele ettiği ilişkilerin bizatihi parçası olmaktadır.

2. Muğlak ve Masum Bir Kavram: Kültür ve Kültürlerin Çokluğu Meselesi

Bireycilik, yerini cemaatçiliğe bırakırken, cemaatlerin siyasî yapı içerisindeki yeri ve haklarına ilişkin belirlemeler, çokkültürlülük çerçevesinde yürütülen politikalarda, onların bir kültürel grup olup olmadıklarıyla ilişkilendirilerek yapılmaktadır. Bunun için de kültür kavramının muğlaklığı ve masumiyeti işlevsel bir kolaylık sağlamaktadır.

Kültür, masum bir kavramdır. Zira her toplumun kendi hayat tecrübesinin mahsulüdür. Kendi içerisinde anlamlı ve değerlidir. Ona dışarıdan bir değer atfetmek suretiyle yüceltmek veya yermek, söz konusu masumiyete gölge düşürmektir. Mevcudu olduğu şekliyle tasvir ve hayat hakkının teslim edilmesi bilim ahlâkının bir gereğidir. Ancak mutlak bir nesnellığın de mümkün olmaması, kültür araştırmalarının en büyük zorluklarından biridir.

Kültür muğlak bir kavramdır. Zira hudutlarının tayin edilemediği ve mahiyetinin belirlenemediği zengin ve kapsayıcı bir muhteviyatı haizdir. Sıralanmaya kalkılırsa sadece tanımlardan müteşekkil bir kitabın ortaya çıkması bunun en bariz göstergesidir. Bu sebeple kültürü tanımlamaya çalışmak, yüzlerce kültür izahına bir yenisini eklemekten başka bir işe yaramaz. Tanımlardaki çokluk, kültürün çoğaltılmasına da hizmet edebildiğinden, bir ilavede daha bulunmak, bu çalışmanın amacıyla çelişecektir.

Benzeri bir diğer zorlukla kültürlerin sınıflandırılmasında karşılaşmak mümkündür. Alt, karşıt, yerel, yoz, yüksek, alçak, popüler vb. şekillerde devam eden nitelendirmeler olguların tasviri için yapılmıştır. Ancak bütün bu kategoriler, çoğulculuk meselesinde bir kısmı veya hepsi bazen dâhil edilerek bazen de dışarıda tutularak elden geçirilmektedir. Böylece kültürler çoğalırken, kültür üzerindeki politikalar da çeşitlenmektedir.

Kültürel farklılıkları “çokluk” nitelendirmesi çerçevesinde ele alırken, henüz başlangıçta çokluk dairesinin içine nelerin dâhil edileceği bir tartışma konusu olmuştur. Mesela çokkültürlü terimini, çeşitli sebeplerle, hâkim toplumdan dışlanmış ya da kenara itilmiş etnik olmayan çok çeşitli sosyal grupları içine alacak şekilde oldukça geniş bir anlamda kullananlar vardır. Özellikle ABD’de yaygın olan şekliyle, çokkültürlülük taraftarları bu terimi çoğunlukla sakatlar, geysler ve lezbiyenler, kadınlar, işçi sınıfı, ateistler ve komünistler gibi grupların tarihî dışlanışını tersine çevirme gayretlerini ifade etmek üzere kullanmaktadırlar (Kymlicka, 1998: 48). Buna karşılık Kymlicka (1998: 49) kültür kavramını ulus ya da halk ile eşanlamlı olarak kullanmaktadır. O’na göre kültür, kurumsal bakımdan az çok tam, belli bir toprak parçası ya da yurttan yaşayan, ayrı bir dili ve tarihi paylaşan, soy bağları olan bir cemaattir. Bu durumda, bir devlet, eğer üyeleri ya farklı uluslara ait (çokuluslu devlet) ya da farklı uluslardan kopup gelmişse (çok etnikli devlet) ve bu olgu bireysel kimliğin ve siyasî hayatın önemli bir tarafını teşkil ediyorsa, o devlet çokkültürlüdür. Bu tanımda çeşitli hayat tarzı kümeleri, sosyal hareketler ve gönüllü birlikler kapsam dışı bırakılmıştır.

Kültürlerin çokluğu günümüze ait bir olgu değildir. Her devirde ve toplumda farklı kültürler iç içe veya yan yana var olmuşlardır. Bu birlik veya birliktelik farklı siyasî yapılar inşa edilerek gerçekleştirilmiştir. Bu bakımdan çokkültürlülük olgu, Çokkültürcülük ise siyasî bir proje veya ideolojidir.

Çokkültürcülük, kültürel çeşitliliği değil, kültürlerin çeşitliliğini ima etmektedir. Her biri az çok bütünlüklü ve kendine yeterli, her biri bir ölçüde kendi içinde kapalı ve “bütünleşmiş” kültürel sistemleri ya da bütünlükleri ima eder; bu sistemlerin kültürel normlar, değerler ve hükümler gibi bütün bileşenleri birbirine bağımlıdır. Bu terim, bir şekilde siyasî ya da idarî olarak ayrılmış olanların kalıplarını andıran bir görüntüyü, yan yana yaşayan görece dışa kapalı kültürel dünyalar görüntüsünü canlandırır (Bauman, 2000: 209). Kötü tür olan fark çokkültürlülüğü, kültürel olguları toplumsal, siyasî ve ekonomik esnekliğinden ayırır, bunları sabit ve genelde etnik özellikler olarak dondurur ve böylece tüm kültürel sınırları fetiş haline getirir. Bu sınırların dışında, kültürel görecelilik retoriğini benimser: Her grubun kendi ahlâk evreni bulunmaktadır ve herkes kendi grubunun evrenine mahkûmdur (Baumann, 2006: 89-90).

Çokkültürlü ve çokcemaatli arasında ayırım yapılmaktadır. Çokkültürcülük, kültürel farklılıkları kurcalamanın ve cemaatler arasındaki özgür kültürel alışverişi önlemenin, benimsenmesi ve siyasî olarak savunulması gereken bir değer olduğunu varsaymazken, çokcemaatçilik bunu varsayar. Yine çokkültürcülük, farklı kültürel çözümlerin ve bunların iyi ve kötü yönlerinin geçerliliği hakkında anlamlı bir kültür-aşırı tartışma yürütmenin zararlı ya da tehlikeli bir şey olduğunu ve bu yüzden bundan uzak durulması ve buna izin verilmemesi gerektiğini de varsaymaz. Çokcemaatçilik ise gruplara bağlı mevcut kültürel farklılıkların korunmasının başlı başına bir değer olduğunu ilan eder. Makul ve her iki tarafın da faydalanabileceği bir kültür-aşırı iletişim ve alışveriş imkânını peşinen ortadan kaldırır. Grubun kültürel saflığını en üst değer seviyesine çıkartır ve kültürün massetme kapasitesinin her türlü tezahürünü kirlenme olarak görür. Kültürlerin her birinin getto modelinde olduğu gibi, kendi cemaat sınırları içinde kendi üzerine kapanmasını ister. Nihayet yurttaşı kamusal fail olarak görmeyip, yegâne fail olarak cemaati kabul eder. (Bauman, 2000: 207-208). Bauman iki anlayış arasındaki kısır çekişmeye son vermek için çokkültürcülük yerine çokkültürlü toplum nitelendirmesini önerir (Bauman, 2000: 15).

3. Millet Mayasından Çalıp Kültürü Çoğaltmak

Millet mayasından çalınarak, yeni cemaatler türetilmektedir. Zira “iş artık devletin örtüsü altındaki toplum ilişkilerine başka bir deyişle toplumun mayasını oluşturan kültürlere yönelmiştir” (Tuna, 2002: 215). Millî kültür parçalanıp çoğalırken, her bir parça bağımsız ve bağımsız kimliklendirmeye maruz kalır. Millet mayasından çalınarak çoğaltılan kimlikler, kendisini evrensel olarak takdim eden ama yeri ve yurdu belli olan bir kimliğe bağlanır. Böylece ortaya bir “kimlikler kimliği” çıkar. Bu aşamadan sonra, kimlikler kimliğinin bizatihi kendisinden maya alınır ve “asıl” başka bir şeye dönüşerek aslını kaybeder. Nihayetinde kürenin selinde bir damla olur, ona güç katarak önüne geleni bünyesine dâhil eder:

“Artık globalleşmeyi engelleyen/engellenecek millî çevrelerin kırılması zamanı gelmiştir. Bu açıdan toplum içi farklılıklar, mahallî özelliklere önem verilmektedir. Bu amaçla farklar ve çatışmalar yerine göre kullanılmalı; varsa ayrılıklar, karşı koymalar sivil toplum ve örgütleri adına kaçınılmalıdır. Millî devletler ve globalleşme/küreselleşme olarak anlatılan sürecin gerektirdiği ilişkilerce yutulamayacak ne kadar

bütünlük varsa bölünmelidir. Doğranan parçalar bütüne karşı çıkmadaki tezahürleriyle, globalleşme kazanı içinde bunları istedikleri kadar sergileyebilme imkânlarına rağmen, kendi hallerine ve bir başlarına bırakılmalıdırlar. Yerellik ve farklılık her şeyin yerine geçmelidir” (Tuna, 2002: 215-216).

Çokkültürlülüğü mutlak kültürel farklılık bakış açısıyla ele alanlar olduğu gibi, onu izafiliğin ve sürekli değişim ya da insanın bir yansıması olarak kabul edenler de vardır. Bir tarafta zaten yeterince çokluğa sahip olan kültürleri, her farklılığı yücelterek daha da çoğaltmaya çalışanlar; diğer tarafta tek bir dünya kültürü yaratma çabası içinde bulunanlar görülmektedir. Her iki kutupta bulunanlar da projelerinin gerçekleşebilmesi için mücadeleyi millî kültürlere karşı vermektedir. Yine her ikisi de farklılıkları teşvik etmektedir. Biri farklılıkları yegânelik olarak değerlendirirken, diğeri dünya vatandaşlığının parçacıkları olarak görmektedir. Bu sebeple söz konusu projeleri birbirinden ayıran, nitelikten ziyade nicelik, yani ölçektir.

Tek dili konuşmak, kültürel birliği oluşturmadığı gibi (ABD İngilizce konuşmak suretiyle dil etrafında birliği gerçekleştirememiştir) farklı dil veya lehçeleri konuşmak (Türkiye’de olduğu gibi) kültürel ayrılığı ortaya çıkarmaya yetmemektedir. Her ne kadar dil üzerinden ayrı kültürel cemaatler oluşturma gayreti varsa da bunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığını anlaşılmasıyla ayrılık, kan ya da soy üzerinden yapılmaya çalışılmakta, böylece etnik ırkçılık politikası takip edilmektedir. ABD, çokkültürlülüğün siyasî hak talepleri karşısında birlikteliğin bozulması endişesini taşıırken, Türkiye’de birliği dağıtmaya matuf kültürel ayrılıklar yaratmaya yönelik yapay çalışmalar sergilenmektedir. Zerdüş’tü diriltmek suretiyle aranan hayalî kökler, hayalî gelecekle dallandırılmaya çalışılmaktadır. Amerika’nın kültürel bütünleşmişlik efsanesi, Türkiye’nin kültürel ayrılık projesiyle karşı karşıya konulduğunda mesele daha iyi kavranabilecektir.

4. Çok Kültürlülük ve Kimlik

Çift kutuplu çatışma ve bunun siyasî sistemi topyekûn değiştirme ya da kısmî dönüşümler gerçekleştirmeye yönelik politikası, özellikle işgücünün niteliğinde meydana gelen değişimler ve refah devletinin gelişimi ile birlikte, çatışmanın devlet karşısında konumlanan taraflarını sınıf temelli olmaktan çıkartarak farklı gruplar halinde çoğaltmıştır. İşçi-sermayedar çatışmasına

ilave, toplumsal cinsiyet, cinsellik, etnik azınlık gibi grupların da iktidar kaynaklarını ele geçirmek ya da kullanmaya muktedir olmak için çatışma alanına dâhil olmuşlardır. Böylece çift kutuplu çatışma, yerini, çoklu çatışma ortamına bırakmıştır. Çatışmanın çok taraflı bu gruplarını, ortak noktaları olan sistem karşıtlığı birlikte hareket etmeye yöneltmiştir. Söz konusu grupları birlikte hareket etmeye sevk edecek politik duruşlardan biri çokkültürcülük ekseninde gerçekleştirilmektedir. Kültürleri hak ve mağduriyetler çerçevesinde tasnif edip, onlara doğuştanlık ve kendiliğindenlik atfederek tabii gruplara dönüştürmek suretiyle mücadele alanına çekmek, çokkültürcülüğün en önemli stratejisini teşkil eder. Kültür kavramının muğlaklığından da faydalanarak, toplumsal cinsiyet ve cinsellikleri, etnik veya otantik grupları, normatif yapıya, değerlere veya siyasî siteme muhalif olan grupları, kültürel çoğulculuk dairesinde toplamak suretiyle birlikte hareket etmelerinin temelleri atılmaktadır. Sol cenahın bir yorumuyla liberalizmin cemaatçi yorumunun birleştiği kulvar da işte burasıdır.

Değişimin hızlandığı dünyamızda kültür-kimlik ilişkisi çokkültürcülük politikaları çerçevesinde ele alınmaya başlanırken, söz konusu değişimi Dünyanın düzleşmesi olarak gören Friedman, kimlik geriliminden bahseder. Ona göre “düz bir dünyada tüketici, çalışan, vatandaş, vergi mükellefi ve hissedar kimliklerimiz arasındaki gerilimler, giderek keskin bir çelişki yaratacak şekilde ilerliyor” (Friedman, 2012: 211). Söz konusu gerilimler, bireyleri yalnızlığa ve anomiyeye sürükleyebilmektedir. Bireyler yalnızlıklarını gidermek ve manalı ilişkiler kurmak için kimlik esaslı cemaatlere yönelebilmektedirler.

Kimlik ayrı ve biricik benlik anlamıyla ele alınmaktadır. Bu minvalde insanların kendilerinin başkalarından ayrışmasını sağlayan sosyal ve diğer ilişkiler ağı ile şekillendiklerini kabul eder. Kimlik bu sebeple farklılığı içerir; farklılığa olan duyarlılık kimlik duygumuzu netleştirip keskinleştirir. Bu gibi düşünceler kimliğin tamamen ve resmen kabul edilmesi, farklılığın kucaklanması ve hatta kutlanması gerektiği düşüncesine dayanan “tanınma siyaseti”ni ortaya çıkarmıştır (Heywood, 2011: 56).

Tanınma siyasetinin inşacısı Taylor, insanın monolojik anlamda içsel olarak yaratılmadığı ve başkalarıyla kurduğu diyalojik ilişkilerle oluştuğundan hareketle, kimliğin başkalarıyla girilen diyalog ve çatışma içinde tanımlandığını ifade eder (Taylor 2005: 48). Baumann da

tüm kimliklendirmelerin diyalojik olduğunu söyler (Bauman 2006: 140). Elbette ki insan toplum içinde doğması ve yaşaması itibariyle başkalarıyla kurduğu ilişkiler çerçevesinde bir hayat yaşar. Ancak insan, kendisini hem dışarıdan (zahiri) hem de içeriden (derunî) kavrayabilen yegâne varlıktır. Kimlik söz konusu olduğunda da insan kendini hem başkalarının aynasından (başkalarının “öteki” olması diye bir zorunluluk yoktur) seyreder ve inşa eder hem de tefekkür ve tahayyül ile derunî bir kavrayışla “ol”durur. İnşa ve olmak aynı süreçte işler. Bu sebeptendir ki insan, başkalarının inşa ettiği bir nesne değildir. Yine başkalarından etkilenmeyen bir ada ya da monad da değildir. Netice itibariyle Taylor’un ısrarla vurguladığı ve siyasî projesini temellendirdiği “tanınma” kadar insanın kendini tanıması ve bilmesi de önemlidir. Eşit haysiyet politikasını, tek bir hegemonyacı kültürün farklılıkları görmezden gelen ve bastıran yönlerine vurgu ile eleştiren Taylor, buna karşılık içsel bir istek gibi sunduğu tanınma politikası, bireyin öz kimliğinin tanınması (Taylor 2005: 54-55) talebi değil; gerçekte farklılıkların tekörnek bir kalıba döküldüğü ve dışarıdan gelen siyasî boyutlu kamusal bir hak talebidir. Bu talep, “farklı-yegâne” kimliklere eşitlik vurgusu ile haklılık kazanır. Farklı kültürlerin eşit değerde olduğunu kabul etmek gerektiği gibi masum ve haklı bir gerekçeyle yola çıkan Taylor’un başlangıç noktası farkçılıktır. Zira ona göre liberalizm, bütün kültürlerin olası buluşma alanı değildir; liberalizm, bir kültürler yelpazesinin siyasî açıdan dışavurumudur (Taylor 2005: 70). Ancak farklı olanın kamusal temsili söz konusu olduğunda, küçük farklılıklar nispeten büyük olan farklılıklar içerisinde tanınma talep edemeyeceklerdir. Bu durumda bu parçacıklara “değerli” olmalarının tesellisi kalacaktır.

Taylor’da olduğu gibi kültürlerin yaşamaya devam etmesine kamu desteği öngörmediği için çokkültürlü görüş içerisinde değerlendirilmeyen (Doytcheva, 2009: 60) Walzer, Taylor’ın fikirlerini esas alarak çokkültürlülük ile ilgili farklı politikaları içeren iki tür liberalizmden söz etmektedir. Birincisi, mümkün olan en güçlü biçimde bireysel haklara ve bunun neredeyse mantıkî bir sonucu olarak tarafsız bir devlete, yani kültürel ya da dinî projeleri olmayan, hatta vatandaşların kişisel özgürlüğü, fiziksel güvenliği ve refahı dışında toplu herhangi bir projesi olmayan bir devlete bağlıdır. İkinci tür liberalizm ise belirli bir ulusun, kültürün ya da dinin, ya da bir grup ulusun, kültürün ve dinin ayakta kalmasına ve gelişmesine kendisini adayan bir devlet öngörür (Walzer, 2005: 106).

Tanınma politikasına örnek olarak takdim edilen Kanada, sadece sömürgecilerin soyundan ve beyazlardan müteşekkil vatandaşlık hakkı ve özerkliğiyle 1946 yılında kuruldu. “Kanada Haklar Bildirgesi” ile diğer unsurlara haklarının verilmesi için 1960 yılına kadar beklemek gerekecekti. Resmîyette verilen hakların fiiliyata yansımaları ise hemen gerçekleşebilecek bir durum değildir. Sosyo-ekonomik statüden kaynaklanan veya gelenekselleşmiş uygulamalar dolayısıyla ayrımcılık devam etmiştir. 1971 yılında ise çokkültürlü politika yürürlüğe konulmuştur. Başbakan Trudeau, “hiçbir kültür diğerinden daha resmî değildir” derken iki resmî dille temsil edilen iki kurucu halk dışında yer alan diğer kültürlerin de tanındığı ve Kanada’nın sadece iki resmî kültürden ibaret olmadığı ilan ediliyordu (Doytcheva, 2009: 37-38). O halde evrensel bir politika olarak sunulan Kanada uygulaması, millîlik vasfı bulunmayan bir devletin, millî devletlere örnek teşkil ettiği iddiasını taşır. Çok milletli ve göçmenlerle takviye edilerek tamamlanan bir sömürgeci devlet ile millî devletlerin aynı “evrensel” projede yer alması anlamsız ve bizatihi kendisiyle çelişkilidir.

Tanınma politikasının ya da azınlıklara yönelik kültürel pozitif ayrımcılık içeren politikalarının başarılı olup olmadığı da ayrıca değerlendirilmesi gereken bir husustur. Nitekim 1990’lı yıllarda dünyanın birçok yerinde kimlik politikaları sorgulanmaya başlandı. Kanada’da çokkültürlülük, temel hedefi olan millî birliği sağlamakta başarısız olduğu için eleştirildi. Yine ABD’de aynı yıllarda kimlik politikalarına muhalefet güçlendi. En “çokkültürlü” eyaletlerin birçoğunda halkın inisiyatifiyle yapılan referandumlar sonucunda pozitif ayrımcılık politikaları kaldırıldı. İki-dilli, iki-kültürlü eğitime karşı on yedi eyalet İngilizcenin tek resmî dil olmasını öngören “English only” (Yalnızca İngilizce) yasasını kabul etti. Avrupa’da da çokkültürlülük ideolojisinde düşüşün ve buna karşılık güçlü bir muhalefetin ortaya çıktığı görüldü. Hollanda azınlık politikası, özellikle de bu politikanın 1980’lerdeki kültüralist versiyonu sorgulandı ve cemaatçi kapanmaya yol açmakla, dolayısıyla göçmenleri entegre etmek yerine daha da marjinalize etmekle suçlandı. Cemaatçi örgütlere sağlanan kamu kredileri azaltıldı ve göçmenlerin geleneklerini korumalarına izin vermek yerine Hollanda dilinin öğretilmesine ağırlık verildi. İsveç’te de, çokkültürlülük politikasının yerini bir “yeni-gerçekçilik” aldı (Doytcheva, 2009: 131-132). Böylece çokkültürlülüğü ya da kimliği esas alan politikalar, bizatihi ortaya çıktıkları öz yurtlarında dahi beklenen neticelere ulaşamamıştır.

Farklılığı temel alan tanınma siyasetinin sonuçları, tanınan her farkın “yegânelik” iddiasını da beraberinde taşıması ve her farkın tarihi kökenlere atıfla “köktenci” bir kutba doğru seyretmesi sebebiyle “demokratikleşme” beklentisi ve talebiyle çelişen siyasî yönelişlerle kendisini gösterebilmektedir. Siyasî tanınma, kolektif kimliğin iktidar yolunda “güç” temin edici işlevini, hakkaniyet ilkesini masumiyetiyle birleştirerek, her cemaatin kendi iktidarını tesis etme mücadelesini kolaylaştırmaktadır. İktidar mücadelesi ise “farklılık” siyasetini yürütenlerin, kendi içlerindeki farklılıkları görmezden gelmelerine veya yok saymalarına itmekte, böylece tanınmayı sadece kendisi ile sınırlandırma gibi bir çelişkiyle sürdürmeye itmektedir.

Farklı liberalizmler içerisinde de çokkültürlü politikalara yönelik endişeli bakışlar görmek mümkündür. Buna göre demokratik görüş açısından bakıldığında, bir insanın etnik kimliği o kişinin birincil kimliği değildir. Çokkültürlü demokratik toplumlarda çeşitliliğe saygı duyulması önemli ise de, etnik kimlik, eşit değerde olmanın ve dolayısıyla eşit haklara sahip bulunma düşüncesinin dayandığı temel değildir. Birincil kimlik, insan olarak sahip olunan genel geçer kimliktir. Vatandaşlık, cinsiyet, ırk ya da etnik kökene dair hiçbir kimlik bu evrensel kimliğin önüne geçemez. Taylor’un Quebec marka liberalizminden, temel insan haklarının zaman içinde aşımaya uğrama tehlikesi ortaya çıkmaktadır. Zira etnik kimliği evrensel kimliğin üstüne çıkararak ayrımcı bir zihniyet bu tehlikeyi doğurabilir. Mesela ABD içinde bağımsız bir devletin kurulması ya da belirli bir grup için kendi eğitim programına sahip ayrı bir devlet okulu sistemi yerleştirilmesi düşünüldüğünde ortaya çok karışık bir durum çıkar (Rockefeller, 2005: 96-97).

Yeni kimlik siyasetinin çokkültürcü yorumlarında, evrensel değerler düşüncesi saf dışı bırakılarak otantik kimliklerin radikal bağımsızlıkçılığı savunulmuştur (Torfing, 2010: 169). Aslında radikal bağımsızlıkçılık, evrensel bir değer olarak savunulmuş ya da evrensel değerlere atıfla kimlik siyasetinin temelini yerleştirilmiştir. Bir meta anlatı olarak klasik liberalizm yerine, çoğulculuğun esas alındığı yeni liberal anlatılar ortaya çıkmıştır. Ancak bu düşüncenin de vardığı nokta, çok kültürcülüğün evrenselliği olmuş ve bu haliyle kendisi de çoğulluğu esas alan bir meta anlayışa dönüşmüştür.

Ontolojik ve epistemolojik olarak diğer kimlikleri birleştirmeye muktedir bir siyasî kimliğin yokluğunda, siyaset, çoğul seslerin Babil’i olmaya başlayacak, yani kimlik siyasetine dönüşecektir. Kimlik siyasetinin bazı çok-kültürcü

yorumlarının açık tehlikesi, muhtelif kimliklerin, siyasî mücadeleyle bir uzlaşma aramaktansa, belirli talepleri güçlendirilmesi gereken ayrı, kendini inkâr eden ve otantik kimlikler olarak kavramsallaştırılmasında yatmaktadır (Torfing, 2010: 175). Tanınma, farklılık veya azınlık politikalarıyla, çeşitli kimlikleri birleştirmeye muktedir milliyet bağı parçalanmakta; kültür, etnisite, mezhep, din, v.s... müşterek kültürün girift parçaları olmaktan çıkarılmakta ve her biri ayrı yekpare bir bütün halinde düşünülmemekte ve kültürün çoğaltılmasının esasını teşkil etmektedir. Çizilen keskin sınırlar, atfedilen mutlaklık veya doğallıkla inşa edilen kültürler, aralarındaki mesafeye bağlı olarak farklılıktan bambaşkalığa doğru mertebelenmektedir.

İrk hakkındaki yaygın düşünce, ırkın biyolojik kökenli olduğu varsayımına dayanır. Ancak belirli insan özelliklerinin kategorisel kimlik ve farklılıkları açıklamak için kullandığı mekanizmalar daima toplumsal, tarihî ve siyasî süreçler aracılığıyla oluşturulur (James-Redding, 2010: 197). Bu sebeple biyolojik teorilerle temellendirilen ve eşitsizlik çerçevesinde ele alınan ırk kavramının yerini çokluğa vurgu ile kültür almaya başlamıştır. Günümüz yeni ırkçı söylemde, uzlaşmaz ya da eşitsiz olarak ilan edilen şey artık ırklar değil; adetler, inançlar ve medeniyetlerdir. Kültürlerin çatışmasından söz edilirken, temele yerleştirilen ırk değil, mutfaklar, kokular, ibadetler, sesler, kısacası ötekinin alışkanlıklarıdır. İrkçi ideoloji artık kültür ve millî kimlik üzerinde temellenen bir teoriye dönüşmüştür. İrkçilik karşıtlarının geleneksel sloganı olan “farklılık hakkı” tamamen “tersine dönmüş” ve yabancının “asimile edilemezliği” tezinin, melezlik korkusunun ve kimlik kaybının hizmetine girmiştir. Böylece paradoksal olarak, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı taraftarları “farklılık hakkı” adına militanlaşmışlardır (Bourse, 2009: 24-25).

Bir dönem ırk kavramına yüklenen doğallık ve doğuştanlık, söz konusu kavramın kanlı ve sömürgeci mücadelelerle kirletilmesi sonucunda kullanılabilir olmaktan çıkmıştır. İrklara ayrılmış dünyada farklılıklar üstün-aşağı mertebesine tabi tutularak sınıflandırılmıştır. Yapılan sınıflandırma, büyük kitleleri yekpare bütünler halinde tasavvur etmekle şekillendirilirken, “ırk” haricinde belirli olabilecek yığınla fark dikkate alınmamıştır. Üstün-aşağı sınıflandırmasında hâkimiyet dairesinde bulunmak için bir ırka mensubiyet yeterli, mahkûmiyet için de diğer ırklardan olmak ilahî değilse de doğal bir kaddedir. Doğa birilerine iktidar olmayı bahşederken diğerlerine tabi olmayı müstahak görmüştür. Doğa kanunlarına karşı koymak beyhudedir. Bu sebeple

insana düşen vazife –elbette ki üstün ırklara- doğanın kanunlarını devam ettirmek ve hatta o kanunların işleyişini kolaylaştırmaktır. Sömürgeciliğin meşruiyet çerçevesini oluşturan bu anlayış, insanlığı hicaba sürükleyen uygulamalar sonucunda kullanılabilir olmaktan çıkmıştır. Ancak süreci devam ettirme noktasında bir başka kavram, yeni meşruiyet unsuru haline gelmektedir. Irk temelli büyük daire parçalanmış ve etnisitelere bölünmüştür. Artık doğal ve doğuştan olan yeni birim küçük de olsa etnisitedir. İnkâr edilen fark yegânelik iddiasıyla şekillenmeye başlamıştır. Bireyin kim olduğu, henüz daha dünyaya gelirken belirlenmiştir. Onu kaybetmemek kimlik mücadelesinin temel gayesidir. Zira onsuz olmak ruhunu kaybetmekle aynı şeydir. Bir tarafta ruhlarını, diğer tarafta ise mallarını kaybetmek istemeyenler! Kimlik için verilen mücadele, mal-mülk sahibi olmanın kaynağı ve teminatıdır. Kavramlar değişse de sistem devam etmektedir.

Etnik kimlik, kendi başına ya da ezeli bir şey değildir. Etnik kimlikler, keskin mücadelecî biçimleri içinde, her şeyden önce bir politik eylem tarzıdır. Etnik kimlik, modern bir devlet yapısı çerçevesinde ileri sürülmüş bir kimliktir. Gerek onu talep eden grubun gözünde, gerekse böyle bir kimliğin var olduğunun başkaları tarafından tanınması yoluyla, sürekli olarak yeniden biçimlenen bir kimliktir (Wallerstein, 2002: 59). Söz konusu biçimlendirme açık bir şekilde politik projelerde görülmektedir. Taylor’un tanınma politikasında ya da Kymlica’nın (1998), “azınlık hakları”nın insan haklarıyla birlikte var olabileceğinden hareketle, azınlıklara yönelik özel haklar tevdi ederek, onların farklılıklarıyla birlikte demokratik bir toplumu oluşturmalarını mümkün gören azınlık halklarının liberal projesinde olduğu gibi sol cemahta da kimlik esaslı projeler görülebilmektedir. Mesela liberal-demokratik-sosyalist bir toplumdan yana olan Laclau, demokratik toplumun şartını kamusal alanların çoğulluğunda arar. Ona göre demokratik bir toplum tek bir kamusal alanla bağdaşmaz. İhtiyaç duyulan şey çoğul bir “yurttaş cumhuriyetçiliği”dir. Radikal demokratik bir toplum, somut talep ve meseleler etrafında oluşturulmuş, birbirinden kesinkes özerk çeşitli kamusal alanların kendi üyelerine ince ince bir yurttaşlık duygusu üflediği bir toplumdur. Bu duygu onların bir birey olarak taşıdıkları kimliklerin asli bileşenidir (Laclau, 2000: 185).

Çok kültürlülüğü siyasî ayrımlara tabi tutabilmek için aynı siyasî birim içerisinde, farklı toplulukların birbirine karışmadan yaşamaları gerekir. Toplumlara yönelik kabilecilik ruhlarını tahrikle “etniler yaratılması”

sömürgeciliğin bir yöntemi olmuştur. Yaratılan etnilerin birbirleriyle arasına psikolojik mesafenin konmasıyla, bütünleşmelerinin önüne set çekilmiştir. Her bir etni kendisini diğerinden soyutlayarak hayatını devam ettiren, toplumsal ilişkiler asgari zorunluluk seviyesinde devam ettirilmiştir.

Özgün olarak hayal edilen kültürler radikal bir şekilde farklı oldukları düşünülen komşu kültürlerle karşıtlık içinde tanımlandığı, sonra da bu varsayılan ötekilik mantıksal sonuç olarak hızla bir etnik arındırma işlemine dönüşen bir dışlama ilkesi getirdiği için bu durum ortaya çıkar: Kültürlerarası alışveriş böylece bir yabancılaşma, bir öz kaybı, hatta bir kirlenme gibi yaşanır. Üstelik hayali kültür, kendisine bağlı olmaları beklenen kişilere taşımaları buyrulan, gerektiğinde zorla kabul ettirilen, bir kimlik seti denilebilecek basitleştirilmiş bir kimlik tayin eder (Bayart, 1999: 47).

İhmal edilmiş ya da esirgenmiş haklar, onları elde etmek isteyenler tarafından bir kimlik mücadelesine dönüştürülmektedir. Hak, özgürlük ve eşitlik talebi, kimlik üzerine inşa edilmektedir. Kimliklendirme hem meşru kılma hem de güçlendirme aracı olarak kullanılmaktadır. Zira kimlik, hak ve özgürlükleri doğallaştırmakta ve aynı kimliğe mensup olanlar arasında sağladığı dayanışma bağı sayesinde onları güçlü kılmaktadır.

Çokkültürlülüğü yeni bir kültür anlayışı olarak gören Baumann'a göre artık ulusal kimlik iddia edildiği kadar akılcı, etnik kimlik görüldüğü kadar doğal ve dinî kimlik vaaz edildiği kadar sonsuza dek değişmez değildir. Bunların hepsi somutlaşmış bir kültür anlayışının kimliklendirmeleridir. Eskiden kültür, sahip ve üyesi olduğumuz bir şey olarak düşünülürdü; ama şimdi kültürü ürettiğimiz ve biçimlendiricisi olduğumuz bir şey olarak düşünmek mümkündür. Milliyetçi, etnik ya da dinî açıdan Ortodoks kültüre dair özcü anlayış; süreçsel ve hatta söylemsel bir kültür anlayışına dönüştürülebilir. Kültür; kopyalar yaratan devasa bir fotokopi makinesi değildir. İnsan sabit olmaya çalıştığı anda bile değişir. Öyle ki yeni bir durumda aynı şeyi söylediğinde dahi farklı bir şey söylemektedir. Bu bakımdan etnik, dinî ve ulusal kültüre dair kimlikler hem felsefî incelemede hem de gündelik uygulamada diyalojik kimliklendirme süreçleridir. Kültürel farklılıklar mutlak değil görecelidir. Kimliklendirmelerin çok sayıda ayırımları vardır. Ancak toplum, beş-on kültürel gruptan oluşan bir yamalı kumaş değildir. Toplum hayatı, çoklu kimliklendirmelerin esnek ve birbirine karışan bir ağıdır (Baumann, 2006: 137-138).

Hafızaya müracaat nispeten yeni bir yazım ve yeni bir okumadır. Ancak bu durum bireyle sınırlı ve tamamen bireye özgü değildir. Hafıza her ne kadar bireyin zihninde ise de zihniyetin oluşumu ve değişimi cemaatin veya toplumun diğer bireylerinin katılımı ve katkısı ile gerçekleşir. Yaşanan her yeni olayda birey yalnız değildir. Başkalarıyla kurulan ilişkiler dâhilinde yaşanan tecrübeler zihnin yeniden yapılanmasında etkili olmaktadır. Böylece müşterek bir hafıza oluşmaktadır. Hafızadaki müştereklik bireyleri birbirine bağlar veya ayırır. Benzerlikler birliği, farklılıklar ise mahiyetine bağlı olarak farklı mesafelerde birlikteliği, ayrılığı ve hatta ötekiliği oluşturur. Ötekileştirmenin olmadığı durumlarda farklılıklar birlikteliği sağlayıcı bir işlev görür. Kültürel müştereklerin farklı idrak veya uygulamaları ise kültürel zenginlikle donatılmış birliği oluşturur. Farklılıkların ötekileştirilmesi, ayrılığı; farklı olanların tanınması, birlikteliği; farklılıktaki müşterek özün keşfedilerek tanış olunması ise birliği doğurur. Tanınma yanyanalıkla, tanış olma ise iççelikle kendini gösterir. Yanyana bulunanlar arasındaki bağlar gevşek ve yasal teminata dayalıdır. İççelikte ise bağlar kuvvetli ve içseldir. Yine birliktelik zorunluluğa, birlik ise gönüllülüğe dayalıdır. “Zor” ortadan kalktığında veya güç dengeleri değişerek el değiştirdiğinde birlikteliğin ayrılığa dönüşmesi ihtimali kuvvetlidir. Birlik ise zorda kaldığı veya tehdit edildiği oranda güçlenir.

Sonuç: Cemaatte Çokluk-Kürede Birlik

Modernden postmoderne geçiş sürecinde modernite kalıbının sorgulanması sonucunda, bir kalıptan birçok kalıp çıkarılmıştır. Çokluk, krizin çıktığı ve düğümlendiği kültürün zengin muhtevasında bulunan her bir parçanın üzerinden iktidar mücadelesi verilmesiyle artmıştır. Her bir cemaat, kültürün tabii olarak hak teşkil edici özelliğini iktidar ilişkilerinin ve mücadelesinin bir aracı konumuna indirgemmiştir. Bu süreçte kültür, iktidar mücadelesinde araca dönüşürken, tabiiliği kaybolup, yeni inşalara maruz kalarak kalıplaşmıştır. Bir dönem modernizmin parçalanmazlık hükmüyle dökülen yekpare kabına yerleştirilen kültür, şimdilerde parçalanmış mini dökümlerin irtibatsız kalıplarına sığdırılmaya çalışılmaktadır.

İktidara tabi bireyi esas alan özgürlük amentüsünün yerini, iktidar mücadelesini esas alan cemaatlerin kutsî özgürlük arzuları almaktadır. Her bir cemaat, efradını cami, ağyarını mani bir kimlikle mücadele bayrağını çekmektedir. Bu istikamette kimliğin birlikte hareket etmeye sevk eden

gücü kullanılmaktadır. Tanınma isteği veya mücadelesi ötekilik algısını arttırmakta ve öteleme karşılıklı olarak birbirini beslemektedir. Tanınması istenen farklılık değil “bambaşkalık” olmaktadır.

Farklılığı yok sayan tekçilik ya da yegânelik iddiasıyla; müşterekleri yok sayan farkçılıktan oluşan politik duruşlar arasında bir mücadele söz konusudur (Tatar, 2008: 231-234). Siyasî arenada yaşanan mücadelede, iktidarı elde edebilmenin aracı olarak kültüre yönelinmektedir. Politik belirlenmişlik ile yaşanan olgu arasındaki mesafe hayli büyük olmakla birlikte, sosyologların alanı ihmal ederek politik tercihler ya da projeler çerçevesinde değerlendirme yapmaları önemli bir sorundur. Bu sorun, politik kavramlara sosyolojik muhteva kazandırıldığında daha da büyümektedir. Savaş, barış, nefret gibi nitelendirmeler toplumsal genellemeler yapılarak olguyla uyuşup uyuşmadığına bakılmaksızın çok rahat bir şekilde kullanılmaktadır. Kimlikle ilişkilendirilerek “nefret söylemi” adı altında dillendirilen ve sınırı çizilmeden ve zemini dikkate alınmadan yapılan izahlar ve bu çerçevede “teklifler” adı altında sunulan projeler, aşırı genellemeler ve kabullerle doludur. Sosyolojik verilere cephe alınarak, sözde sosyoloji yapmak gibi bir garabet ortaya çıkmaktadır. Olgular ve projeler iç içe geçmekte, projeler “olgu” tasviri görünümünde ve alabildiğine bol ve sıklıkla tekrar edilmektedir.

Kavramların üretildiği ya da ithal edildiği bir ortamda, olgunun ifadesi olması gereken kavramlar, olgu yokluğu veya eksikliği dolayısıyla, olguyu da kavramla inşa etme çabasını doğurmaktadır. Bu durumda olgudan hareket etmek zorunda bulunan sosyologlar, geride kalmış görüntüsündedirler. Kimlikler icat edildikten sonra, mucitler ortadan kayboluyor ve meydana taraflar sürülüyor. Böylece icat, kutuplar arası mücadele esnasında içerik kazanarak tamamlanmış oluyor.

Batıda çokkültürlülük politikasıyla büyük birlikler oluşturabilecek unsurları, farklılıkları esas alan bir anlayışa sevk ederek, küçük cemaatler halinde kalmaları temin edilmektedir. Bir dönem benzerlikler üzerinde gezen büyüteç, şimdi farklılıklara tutulmaktadır. Mesela potansiyel tehdit olarak görülen Müslümanlar mezhep, tarikat ve yorum farklılıkları esas alınarak birbirlerinden ayrılmakta ve hatta çatıştırmacı bir politika takip edilmektedir. Bunun gibi farklı ırk ya da etnisite vurgusuyla birleşmelerinin önüne set çekilmektedir. Böylece “büyük tehdit” cemaatlere ayrılarak “küçük tehdit”e dönüşmektedir. En son Arnavutluk’taki Bektaşilerin –onlar kabul etmese

de- Müslümanlıktan ayrı müstakil bir din haline getirilmelerine yönelik çalışmalar bu türdendir. Benzer şekilde Almanya’da Alevî cemaatlere yönelik İslâm dışı kimlikler kazandırma çabası da bu minvaldedir. Farklılığı ayrılığa dönüştürmeye matuf politikalarda sağlanan maddî destekler dikkate değer büyüklüğe ulaşmıştır.

Her türlü değeri sorgulayan evrensel/küresel projeler, sorgulanmazlık makamına özgürlüğü yerleştirmektedir. Çerçevesi proje sahiplerince çizilmiş bir özgürlük dayatılmaktadır. Esir bedenleri birbirine kenetleyen birleştirici güç, özgürlük aşkıdır. İster bireysel özgürlük parçacıkları, isterse müşterek özgürlük cemaatleri yaratmak suretiyle olsun, inşa edilmek istenen yapı mahiyet itibariyle aynıdır. Bir tarafta özgürlüğün merkezine her türlü bağdan azade, yükümsüz bireyin “kendisi” yerleştirilirken, diğer tarafta bireyin bağlı bulunduğu cemaat konulmaktadır. Yalnızca “ben” için ile yalnızca “biz” için zıtlaşması çerçevesinde tartışılan bir özgürlük! Herkesten bağımsız ben ve ötekilerden bağımsız biz! Her halükârda birlik oluşturma amacı gütmeyen farkçı anlayışlar yelpazesini, birliksiz birliktelik projesi sunmaktadır. Buna göre yegâne birlik evrensel/küresel olabilir. Evrensel ya da küresel birlik, elemanlarının “bağımsız bireyler” ya da “cemaatler çokluğu”nun mümkünlüğüyle zorunludur. Başka bir ifadeyle birey ya da cemaat, küresel proje için zorunludur. Özgürlük ise lüzumuna binaendir. Evrensel kimlikle, ne bireyin ne de cemaatlerin kimliği ters düşebilir. Evrensel/küresel, aslî; diğerleri ise talidir. Bütün politikalar aslî olanın tali olana önceliği esas alınarak belirlenir. Böylece çokkültürcü politikalarındaki amaç, uluslar arasındaki farkları aşındırırken, ulusların kendi içindeki farkları belirginleştirmek ve çoğaltmaktır. Bu politikanın “dünya” ya da “Avrupa” ölçekli vatan anlayışıyla örtüştüğünü söylemek mümkündür.

Çokkültürcülük politikası cemaatçilikle malûldür. Temele kültür yerleştirilmiş gibi görünse de kültürün birleştiricilik vasfı, politik arenada ayrımcılığa dönüştürülmektedir. Kültür, birliği ifade eden bir manaya sahip olmakla birlikte kendi içinde farklılığı da barındırır. Birlikteliği farklılıkları yok etmeksizin birlik haline getiren kültürdür. Yegâne birliktelik politikalarının düşman kardeşi olan farkçılık politikası da kültürel tabiiyet yerine yapay projeler üzerinden yürütülür. Cemaatler içerisinde de bir farklılık bulunduğu dikkate alındığında, farkçılığın sonsuz parçalanmışlığının siyasî arenada tanınması istikametinde sınırlarının tayini, önemli bir çıkmaz olarak karşımıza çıkar.

Cemiyet içerisinde yer alan cemaat bağları, bireyin kimliğinin tamamını kuşatmaz. Mensubu bulunulan cemaat, kimliğin bileşenleri içerisinde yer alırken diğer bileşenlerden daha önemli görülse de yegânelik taşımaz, birçok bileşenden ve aidiyetten birini teşkil eder. Ancak iktidar mücadelelerinin aracı haline geldiğinde, bayraklaştırılmış tek kimlik muhtevasına bürünür. Bu durumda kimlik talepleriyle ortaya çıkan hareketlerin kültürel farklılıklarla örtüşmesi gerekmez ve çoğunlukla da örtüşmez. Zira bu süreçte kültürel müşterekler, iktidar ilişkilerinin gölgesinde kalır. Bu durumda, şayet sorun teşkil eden hususlar kültürel farklılıklardan kaynaklanmıyorsa, çözümü de çokkültürcü politikalarda aramak beyhude bir çabadır.

Çokkültürcülük politikalarında sosyolojik zeminin olmayışı, tartışmaların felsefî, ahlâkî veya proje çerçevesinde yapılmasına yol açmaktadır. Yeterince sosyolojik gerekçe ve delil bulunamadığında, “istemek” yeterli bir unsur olarak zikredilmektedir. Bu anlayışa göre bir şey isteniyorsa, o başlı başına bir haklıdır. Gerçekleştirilebilme ihtimali ise tartışma dışıdır. Zira bu projelerde, “toplumsal destek” boyutu ya yoktur ya da talidir. Çünkü bu tür projeler, çoğu zaman kabul görmediği gibi tepkiye de maruz kalabilmiş, millî hâkimiyete tehdit olarak algılanmıştır.

Her türlü bağı hiçe sayan bir anlayışla (Rawls gibi liberaller), cemaat bağını her şey kabul eden muarızları (Charles Taylor gibi cemaatçiler) arasındaki mücadele, gerçekliğin veya çözümün, yelpazenin bu iki uçundan birinde bulunduğu sonucunu veya zorunluluğunu ortaya çıkarmaz. Aidiyet duygusunun ihtiyaç olduğu ve bunun engellenemezliği aşikârdır. Ancak herhangi bir cemaate aidiyetin, daha geniş bir aidiyetin önüne geçmesi ve ona “rağmen” olması bir zorunluluk değildir.

KAYNAKÇA

- Bauman, Zygmunt (2000), **Siyaset Arayışı**, (Çev. Tuncay Birkan), İstanbul, Metis Yayınları.
- Baumann, Gerd (2006), **Çokkültürlülük Bilmecesi, Ulusal, Etnik ve Dinsel Kimlikleri Yeniden Düşünmek**, (Çev. Işıl Demirakın), Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.
- Berkay, Fügen (2009), **Tarih ve Toplum**, Köy ve Kent (Yerleşme Sosyolojisine Başlangıç), Bursa, Ekin Yayınları.
- Best, Steven-Kellner, Douglas (2011), **Postmodern Teori, Eleştirel Sorgulamalar**, (Çev. Mehmet Küçük), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Bourse, Michel (2009), **Melezliğe Övgü**, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Bozkurt, Veysel (2012), **Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Dönüşüm, Bilgi, Ekonomi, Kültür**, Bursa, Ekin Yayınları.
- Bayart, Jean-François (1999), **Kimlik Yanılsaması**, (Çev. M. Moralı), İstanbul, Metis Yayınları.
- Canbay Tatar, Hüsnüye (1999), **Nuhun Gemisindekiler, Şehirleşme ve Dinî Cemaatleşme**, İstanbul, Turan Yayıncılık.
- Doytcheva, Milena (2009), **Çokkültürlülük**, (Çev. Tuba Akıncılar Onmuş), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Durkheim, Emile (2006), **Toplumsal İşbölümü**, (Çev. Ö. Ozankaya), İstanbul, Cem Yayınları.
- Friedman, Thomas (2012), **Dünya Düzdür, Yirmi Birinci Yüzyılın Kısa Tarihi**, (Çev. Levent Cinemre), 7. Baskı, İstanbul, Boyner Yayınları.
- Heywood, Andrew (2011), **Siyaset Teorisine Giriş**, (Çev. Hızır Murat Köse), İstanbul, Küre Yayınları.
- James, David R.-Redding, Kent (2010), “İrk ve Devlet Kuramları”, **Siyaset Sosyolojisi, Devletler, Sivil Toplumlar ve Küreselleşme**, (Der. Thomas Janoski vd.), (Çev Ed. Soner Torlak), Ankara, Phoenix Yayınları.
- Kurtkan Bilgiseven, Amiran (1986), **Genel Sosyoloji**, İstanbul, Filiz Kitabevi.
- Kymlicka, Will (1998), **Çokkültürlü Yurttaşlık, Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, (Çev. Abdullah Yılmaz), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Laclau, Ernesto (2000), **Evrensellik, Kimlik ve Özgürleşme**, (Çev. Ertuğrul Başer), İstanbul, Birikim Yayınları.

MacIver, R.M.-Page, C.H. (1969), **Cemiyet 1**, (Çev. A.Kurtkan), İstanbul, MEB Yayınları.

Rockefeller, Steven, C. (2005), “Yorum”, **Çokkültürcülük, Tanınma Politikası** (Haz. Amy Gutmann), (Çev. İlknur Özdemir), İstanbul, YKY Yayınları.

Sennet, Richard (2011), **Yeni Kapitalizmin Kültürü**, (Çev. A. ONACAK), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

Simmel, Georg (2000), “Metropol ve Zihinsel Yaşam”, (Çev. A. Aydoğan), **Şehir ve Cemiyet**, (Haz. A. Aydoğan), İstanbul, İz Yayınları.

Tatar, Taner (2008), **Kürede Dönen Siyaset**, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yayınları.

Taylor, Charles (2005), “Tanınma Politikası”, **Çokkültürcülük, Tanınma Politikası**, (Haz. Amy Gutmann), (Çev. Yurdanur Salman), İstanbul, YKY Yayınları.

Torring, Jacob (2010), “Post-yapısalcı Söylem Teorisi: Foucault, Laclau, Mouffe ve Zizek”, **Siyaset Sosyolojisi, Devletler, Sivil Toplumlar ve Küreselleşme**, (Der. Thomas Janoski vd.), (Çev. Ed. Soner Torlak), Ankara, Phoenix Yayınları.

Tönnies, Ferdinand (2000), “Gemeinschaft ve Gesellschaft” (Çev. A. Aydoğan), **Şehir ve Cemiyet**, (Haz. A. Aydoğan), İstanbul, İz Yayınları.

Tuna, Korkut (2002), **Yeniden Sosyoloji**, İstanbul, Karakutu Yayınları.

Wallerstein, Immanuel (2002), **Ütopistik, Ya Da 21. Yüzyılın Tarihsel Seçimleri**, (Çev. T. Doğan), İstanbul, Aram Yayınları.

Walzer, Michael (2005), “Yorum”, **Çokkültürcülük, Tanınma Politikası**, (Haz. Amy Gutmann), (Çev. Cem Akaş), İstanbul, YKY Yayınları.

ÇOKLU MODERNLİKLER SOSYOLOJİSİ VE TÜRKİYE

Mahmut TEZCAN*

Özet

“Alternatif modernleşme” kavramı, modern sosyolojide en popüler konulardan birisi olmuştur. Modernizm kavramı 1770 yılında ilk kez kullanıldı. Tarihselcilik, Batı dünyasında ilk kez gerçekleşti. Modernlik, Batı tarihsel bağlamında oluşarak anlam kazanan bir kavramdır. Endüstriyel ve kapitalist Dünya ekonomisinin gelişmesi ile tanımlanır.

Son zamanlarda Modernizm kavramı ve onun uygulamaları eleştirilmektedir. Ayrıca, yine günümüzde Modernlikler çoğullaşmıştır. Hepsinin ayrı ayrı sorunları vardır. Bugün, Modernleşme Batı dışında farklı anlamda kullanılır. Aynı zamanda Batı – Dışı Modernlikler olarak da kullanılır. Bu kavramın içinde İslamiyet önemli bir kavram ve uygulama olarak belirlemektedir. Batı toplumlarında Sanayi Devrimi ile birlikte yaşanan köklü politik toplumsal, ekonomik ve moral değerler dünyasının değişmesi sonucu ortaya çıkan bir kavramdır. Aynı zamanda Japonya, Sovyet ve Amerikan Modernleşmesi. Amerika’da modernliğin Avrupa’dan ithal edildiği bir gerçekliktir.

Alman sosyolog Ulrich Beck’in ileri sürdüğü “Risk Toplumu” kuramı da kendisinin belirttiği bir başka alternatif modernlik örneğidir. Doğu Asya ülkelerindekilere “Geç Modernlikler” denilmektedir. Rus Modernliği de buna dahildir. Bunlar sömürgeleşmemiş deneyimlerdir. Çoklu Modernlikler de denir.

Türkiye, sıklıkla Doğu ile Batı arasında ve özellikle de İslami Doğu ile Hıristiyan Batı arasında bir köprü olarak anlaşılmaktadır. Türkiye, bir taraftan Avrupalı İslamdır ve diğer taraftan da Orta Doğu’daki Modernleştirici bağlamdır. Doğu topraklarında Modernlik fikrinin Batı’dan ithal edildiği kuşku götürmez.

Günümüz Türkiye’si demokrasinin değil ama kapitalizmin Türkiyesi’dir ve bu nedenle, Modernlik deneyimini kaybetmek üzeredir. Beck’e göre, yeni Modernliği belirleyen temel dönüşüm, endüstriyel toplumdaki risk toplumuna geçiştir. Modernleşme, aslında eleştirilmekte fakat yine de akademik çevrelerde etkili olmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Alternatif modernlikler, çoklu modernlikler, çoğulcu modernlikler, risk toplumu(ikinci modernlik), geç modernlikler, batı-dışı modernlikler.*

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi. Eğitim Bilimi.

ALTERNATIVE MODERNITIES AND TURKEY

Abstract

The concept of “alternative modernity” is one of the most popular topics in modern Sociology. The concept of modernism first emerged in the 1770, a time when historicism occurred in the West for the first time. Having acquired its essence and significance in Western history, “modernity” has been defined in relation to the industrial and capitalist world economy. Nowadays, the concept of “modernism” and its applications are under scrutiny. At present, modernity has been pluralized, with each component having its own set of problems. The concept has been expanded in different ways outside the West and is now called non-Western modernity. In this new concept, Islam is used both as a core idea and field of application. This is a concept that emerged in the Western society as a result of radical political, social, economic, and ethical values and is now expanded into Chinese, Islamic, African, and Turkish “modernities.” Meanwhile, the American notion of modernity was adapted from Europe. The risk theory proposed by the German sociologist Ulrich Beck is another example of alternative modernity. Some well-known examples include the modernizations of Eastern Asia (known as the “late modernities”) and Soviet socialism. These are not colonized examples but are also called “multiple modernities.” As for Turkey, which has often been considered as a bridge between the East and the West, particularly between the Islamic East and Christian West, its notion of multiple modernities has also been undoubtedly adopted from the West. Indeed, modern day Turkey is a country not of democracy, but of capitalism. Hence, it is about to lose its experience of modernism. According to Beck, basic transformation that affirms new modernity is passing from industrial into a “risk society.” Ultimately, modernity is being criticized, but it is still influential within academic circles.

Keywords: *Alternative modernities, multiple modernities, plüralist modernities, risk society, late modernities, non-Western modernities.*

Giriş

Modernlik olgusu, günümüz sosyoloji biliminin gündeminden hiç düşmeyen konuları arasındadır. Her zaman her ülkede modernlik uygulamaları farklı sorunlarla karşılaşmaktadır.

Modernleşme kavramının ilk kullanılış tarihi 1770 yılıdır. Modernleşme, her şeyden önce kalkınmaya vurguda bulunmaktadır. Modernliğin içinde olduğu tarihselliğin mekanı Batıdır. Modernlik, Batı tarihsel bağlamında oluşarak anlam kazanan bir kavramdır. Türkiye’de Nilüfer Göle, modernleşme ile ilgilenen sosyologlarımızdan biridir. Kavram, endüstriyel ve kapitalist dünya

ekonomisinin gelişmesi ile tanımlanır. Günümüzde ‘Modernlik’ kavramı ve uygulaması eleştirilmektedir.

Eleştirilerden başka, bir de, modernlikler çoğullaşmıştır. Bunların da ayrı ayrı sorunları söz konusudur. Bugün ‘Batı dışı modernlikler’ kavramı kullanılmaktadır. Bu kavramın içinde İslâmiyet önemli bir kavram ve uygulama olarak belirmektedir.

Burada çalışmada önce ‘Modernlik’ kavramı ve süreci, daha sonra ‘Çoğulcu Modernlikler’ kavramı ele alınacak ve risk toplumu üzerinde durulacaktır.

1.Modernlik Kavramı ve Kuramı

Modernliğin oluştuğu tarihselliğin mekanının Batı olduğunu belirtmiştik. Modernlik, Batı tarihsel bağlamında oluşarak anlam kazanmıştır. Batı toplumlarında Sanayi Devrimi ile birlikte yaşanan köklü politik, toplumsal, ekonomik ve moral değerler dünyasının değişmesi sonucu ortaya çıkan bir kavramdır.

Eğitim ve kentleşme düzeyinin yükselişi, ekonomik gelişme ve demokratikleşmenin artışı gibi süreçler modernliğe yol açmıştır. Modernlikle birlikte, insanlığın yeni bir uygarlığa geçtiği varsayılmıştır. Alt yapısal ve üst yapısal değişimleri içerir. İlkinde insan ve hayvan enerjisinden makine enerjisinin kullanımına, tarımdan sanayiye ve kapalı pazar ekonomisinden açık pazar ekonomisine geçiş söz konusudur. İkincisinde ise modernliğin üst yapısal dönüşümü olarak bireyselleşme, ilerlemecilik, pozitivizm, rasyonalizm, sekülerizm, materyalizm gibi düşünce akımlarının oluşturduğu bir entelektüel dünya görüşünün ortaya çıkışı söz konusudur. Toplumsal ilişkilerde cemaat tipi bir toplumsal örgütlenmeden, modern birey üzerine inşa edilen topluma geçiş söz konusudur (Yıldırım, 2012: 17).

Nüfus, kırsallık yerine kentsellik alanında yoğunlaşmaktadır. Toplumda farklılaşma ve çoğulcu nitelikler öne çıkmaya başlamıştır. Bu konudaki değişimleri sosyolog Peter Berger de kısaca şöyle özetler:

- a. Küçük / cemaatsal yapıların azalması
- b. Bireyselleşmenin keşfi

c. Geleneğin, kutsallığın kaybolan gücü

d. Zaman bilincinin yükselişi (Yıldırım, 2012: 17).

Çağdaş Batı toplumsallığında modernlik, iki temel olguya işaret eder; Endüstriyel Toplum ve Avrupa Aydınlanma Projesi. Modern kuramcılar, insanları, gelenek, din, cehalet, öznellik ve post-modernizme karşı kurtarma arayışı içinde bulunmaktadır.

Modernliğin iki temel boyutu önemlidir; endüstriyel toplum ilişkileri ile Aydınlanmacı rasyonalizm. (Evrensellik, özgürlük, bilim ve toplum yaklaşımı)

2. Çoğul Modernlikler Kavramı

Çin modernliği, İslami modernlik, Afrika modernliği, Türk modernliği gibi örnekler, çoğul modernlik olarak belirtilmektedir.

Amerikalılar da bu konuda ilk örnek sayılır. Sovyetlerdeki sosyalizmin de bir modernlik biçimi olduğu ileri sürülmektedir.

2.1. İslamî Toplular

Bu ülkeler de moderndir. Fakat farklı konfigürasyonlar içinde moderndirler. Türkiye gibi.

2.2. Bazı Doğu Asya Ülkeleri

Bu ülkelerin çoğu özgüldür ve gelişmişlerdir. Çin ve Rusya bu gruptadır.

2.3. Japonya Modernliği

Japonya ileri düzeyde modernlik yaratan ilk Batılı olmayan ülkedir. Aynı zamanda özgüldür. Bu yönleriyle düşünürlerin dikkatini çekmiştir.

2.4. Amerikan Modernliği

Amerika da diğer bir modern gruptadır. Amerika'da modernlik düşüncesinin Avrupa'dan ithal edildiği bir gerçekliktir. Buna rağmen Amerikan modernliğinin Avrupa modernliğinden çok daha gelişmiş olduğu kuşkusuzdur.

Alman sosyolog Ulrich Beck, ‘risk toplumu’ kuramı ile tanınır. Bu nedenle O, ikinci modernlik kuramcısıdır. O’na göre bu modernliği belirleyen temel dönüşüm, endüstriyel toplumdan risk toplumuna geçiştir. Bu konuyu daha sonra ele alacağız.

‘Batı Avrupa Modernliği’ ise orijinal Batı modernliğidir. ‘Geç modernlikler’ kavramı, Doğu Asya Ülkeleri için kullanılır. Rus deneyimini de kapsayan Doğu modernlikleri, geç modernlikler olarak adlandırılmaktadır. Bu ayırım, modernliğin ilk önce Batı Avrupa’da ortaya çıktığını kabul etmektedir. Ama Batı modernliği tek modernlik modeli olarak görülmemektedir.

Geç modernlikler, Doğu modernliklerini anlatmakta, ama çok daha açık biçimde sömürgeleşmemiş deneyimlere işaret etmektedir.

Avrupa modernliğinin dönemi bitse bile ya da kendisini yenilese de günümüz toplumsal dünyası, çoklu modernliklerin varlığına değinmektedir. Başka bir ifade ile, geç modernlikler, yerli projeler üstünde yükselmiş ve Batı modernliğinin emperyalist baskın güçleri tarafından modernleştirilmemiş modernliklerdir (Kaya, 2006: 23).

3. Türkiye’nin Özgüllüğü

Türkiye sıklıkla Doğu ile Batı arasında ve özellikle de ‘İslâmî Doğu’ ile ‘Hristiyan Batı’ arasında bir köprü olarak anlaşılmaktadır. Türkiye bir taraftan Avrupalı İslâmdır ve diğer taraftan da Ortadoğu’daki modernleştirici bağlamındadır (Kaya, 2006: s.28).

Kemalizm özgül bir tarihsel- kültürel mirasa inşa edilmiştir. Kemalizmi inşa eden bireysel aktörler, Batı modelinden daha farklı bir modernlik imgelemiştirlerdir. Kısacası Kemalizm farklı bir modernlik projesi olarak yorumlanmalıdır (Kaya, 2006: 31).

Modernlik tükenmiş midir? Yoksa tamamlanmamış bir proje midir? Yani modernlik ya ölü bir son ya da tamamlanmamış bir proje olarak kuramsallaştırılmaktadır (Kaya, 2006: 38).

Modernlik, son iki yüzyılın tekil, yeknesak, kaynaşmış dünyası olarak açıklanmaktadır. Modernlik projesinin bir defada, ilk ve son olarak tamamlanamayacağını ve modernliğin sona ermediğini tartışmak olasıdır.

Gerçekten de içinde yaşadığımız koşullar modern koşullardır. Ayrıca modernliğin, sahip olduğumuz biricik dünya olduğunu kabullenmemiz gerekir (Kaya, 2006: 41). Bu durum, toplumumuzun bilgisayarlaşması örneğiyle açıklanabilir. Batı, Doğu'yu 'modernleşmemiş öteki' olarak tanımlamıştır (Kaya, 2006: 62).

Batı modernliğine alternatif olarak tek bir geç modernlik yoktur, fakat çoğul geç modernlikler söz konusudur; örneğin, Rusya, Çin, Japonya, Türkiye (Kaya, 2006: 65).

Ne İslâm ne de modernlik, Türk topraklarında ortaya çıkmıştır. Türkler hem modernliği, hem de İslâmı yeniden yorumlamışlardır (Kaya: 2006: 193).

Doğu toplumlarında modernlik fikrinin Batı'dan ithal edildiği kuşku götürmez (Kaya, 2006: 248).

Batı, modernliğin üretildiği tek bağlam değildir; başka modernlikler de vardır. Doğu modernlikleri Batı modernliklerinden sonra oluştuğu için bu modernlikler haklı olarak geç modernlikler olarak adlandırılabilir. Meydan okunmuş ve sarsılmış Doğu, Batı'nın yükselişine ayrı modernlikler üreterek tepki vermiştir: Rus, Çin, Japon ve Türk modernlikleri gibi.

Türkiye, hem İslâm hem de Batı medeniyetlerinden özellikleri yapısında barındırmaktadır. Ama bu özellikler yeni formlar kazanmaktadır. Anadolu'da Türkler hem Batılı hem de İslâmî değerleri kendilerine özgü yollardan yorumlamaktadırlar ve bu nedenle Türkler ne tam anlamıyla İslâmîleşmiş ne de Batılılaşmışlardır (Kaya, 2006: 279).

Ortadoğu'daki diğer Müslüman toplumlara oranla Türkiye daha kolay bir modernleşme süreci yaşamış ve bu süreçte Türkiye'nin tekilleşmiş kültürü çok önemli bir konum sahibi olmuştur (Kaya, 2006: 280).

Türkiye ne tam anlamıyla bir Batılı ulus olabilir, ne de tam anlamıyla kendisini Batı'dan yalıtabilir (Kaya, 2006: 281). Genel olarak Türkiye'nin geleceğinin Avrupa Birliği tarafından ve Avrupa Birliği'nde biçimleneceğine inanılmaktadır.

Kaya'nın ifade ettiği gibi 'Günümüz Türkiye'si, demokrasinin değil ama kapitalizmin Türkiye'sidir ve bu nedenle modernlik deneyimini kaybetmek üzeredir (Kaya, 2014: 237).

‘Türkiye hızla economiciliğin egemenlik kurduğu bir gündelik yaşama ve entelektüel dünyaya geçiş yapmaktadır. Erdem, politik katılım, eleştiri, sorgulama gibi 1980 öncesinin egemen kavramlarının yerini, piyasa toplumu, liberalizm, birey ve dindarlık kavramları almaktadır. Devrim, değişim, hakça bölüşüm kavramları hızla demodeleşmekte ve daha ziyade istikrar, koruma ve zenginleşme kavramları moda haline gelmektedir. Bu dildeki değişim elbette hızlı ve çarpık kentleşmeye, genç nüfusun artışına, tarımın çöküşüne eşlik etmektedir. Bu süreçte sosyolojik ve kültürel değişimler dikkate değer ölçüdedir; dayanışmanın kayboluşu, egoizmin yükselişi, kabileciliğin sağlamaştırılması, laikliğin zayıflatılması ve daha pek çok gelişme gerçekleşmektedir (Kaya, 2014: 235).

4. Çoklu Modernliklerin Oluşumu

Çoğul modernlik yaklaşımının, farklı ulus devletler, farklı etnik ve kültür grupları ile çeşitli cemaatçi ve fundamentalist hareketlerin doğmasıyla birlikte geliştiğini gözlemek olasıdır. Çoklu modernliklerin oluşumu, farklı grupların ve hareketlerin modernlik söylemlerini kendilerine ait kavramlarla yeniden içselleştirmeleri ve tanımlamaları girişimidir (Yıldırım, 2012: 34).

Yirminci yüzyılın sonunda modernlik yaklaşımının çeşitlenmesi söz konusudur. Çoklu modernlik yaklaşımı 1950’lerdeki homojen ve egemen modernlik vizyonunun ötesinde gelişmiştir. Bütün gelişmeler, bu hareketin Batı tekelinden kaldırılması girişimidir. Böylece çoklu modernliklerin devamlılık taşıyan gelişimi sağlanmıştır. Yani modernliğin çoklu yorumu batılaşma (de-Westernization) biçimine dönüşmüştür (Eisenstadt’tan aktaran Yıldırım, 2014: 34). Therborn da ‘Entangled Modernities’ isimli çalışmasında aynı oluşumu karışık ya da çerçevesiz modernlikler biçiminde açıklamıştır.

Çoklu modernliklerin içinde ben merkezli modernleşmeciler, kendilerini kültürler arasında farklılaştırarak bir ‘evrensel ben algısı’ içine koyarlar. Böylece kendilerini ötekiler için en iyi model olarak görürler. Sahip oldukları biriciklikleri diğerlerinden ayırarak özel olduklarına inanırlar. Fransız aydınlanması ve Amerikan Liberalizmi, bu evrenselci ben algısına sahiptir. Ayrıca Japon modernliği, buna karşı çok daha özel/tektir (Yıldırım, 2012: 35).

Huntington'un ileri sürdüğü gibi uygarlıklar arası bir çatışmadan söz edilemez. Modernliğin çoklu biçimlerle kendini gösterdiği bir dünyada çatışma da artık modernlikler arasındadır. Diğer toplumsal bilimcilere göre ise çoklu modernlikler, aslında çatışmaları da aşmaya yönelen önemli bir alternatif arayıştır.

Nilüfer Göle'ye göre çoklu modernlikler, Batı modernliğinin tekil uygarlık anlatımına bir meydan okumadır ve üç temel özeliği vardır:

- a. Çoklu modernlikler projesi dinamik bir modernliği kapsar. Uygarlıklar arası çatışma, gelenek karşıtlığı gibi söylemleri aşar.
- b. Çoklu modernlikler modeli, farklı modernlik deneyimlerini öne sürerek görece bir modernlik kavramı getirir.
- c. Çoklu modernlikler perspektifi, sosyal bilimsel dilimiz tarafından görmemezlikten gelinen/boş bırakılan farklı yörüngeleri görme ve okuma kapasitemizi artırır (Yıldırım, 2012: 35).

5. İslâm ve Modernlik

İslâm ve modernlik ilişkisi konusunda yazarlar, İslâm'ı ya modernlikle uyumsuz ya da Batı modernliğiyle tam uyumlu gösterirler.

Ne İslâm ne de modernlik Türk topraklarında ortaya çıkmıştır. Türkler hem modernliği hem de İslâm'ı yeniden yorumlamışlardır. İslâm, Arabistan'da 7. yüzyılda ortaya çıkmıştır (Kaya, 2006:196). İslâm Peygamberin yaptıklarıyla değerlendirildiği için onun otoritesi altında anlaşmazlıklar çözümlenebilmiştir. Bu konuda farklı İslam toplumlarının ele alınması gereklidir. Buna göre de durum değişmektedir (Göle, 2000: 91-117).

Bazı eleştirmenler için, İslâm ile modernlikler arasındaki uyumsuzluk doğaldır; çünkü laikleşme, İslâmî bağlamlara giriş yapamamaktadır.

Fukuyama'nın tarihin sonu tezi kabul edilebilir değildir; çünkü tarihin sona erdiğini tartışabilmek için artık medeniyetle ilgili ya da ulusal bir çatışmanın yaşanmaması gerekmektedir.

Giddens, Beck ve Kash düşünümsel modernleşme, yeni modernlik, risk toplumu ve ikinci modernlik konularının aydınlığa kavuşturulması için ciddi çalışmalar ortaya koymaktadırlar (Kaya, 2014: 23).

6. Risk, Risk Türleri ve Risk Toplumu

Burada önce risk kavramı, daha sonra risk türleri açıklanacak, sonra da risk toplumu kavramı ve risk toplumunun özellikleri üzerinde durulacaktır.

6.1. Risk ve Risk Türleri

Risk, gelecekteki olasılıklar düşünülerek etkin biçimde değerlendirilen tehlikeleri içerir. Bu bağlamda, geleneksel toplumda risk kavramı yoktu. Modern sanayi toplumlarında risk önemlidir.

Modern toplumlar risklerle doludur. Her gün büyük çapta kaza, hastalık ve büyük felaketler riskiyle yüz yüze kalıyoruz; AIDS, nükleer savaş, küresel ısınma, uluslararası terörizm (11 Eylül 2001) gibi.

Çeşitli risk türlerinden bahsedilebilir:

Ekolojik Riskler: Nükleer savaş tehdidi, küresel ısınma, ozon tabakasının incilmesi, doğal riskler (deprem, sel, yangın).

Toplumsal Riskler: Ailenin dönüşümü (post-modern aile örüntüleri, boşanmaların artışı, tek ebeveynli aileler, yalnızlık, yabancılaşma) işsizlik, toplumsal tabakalar arası uçurum, ülkeler arası gelir uçurumu, insanların mahremiyetine medya ve internet aracılığı ile tecavüzün artması.)

Teknolojik Riskler: Kitle imha silahları, kimyasal ve biyolojik silahlar, manyetik kirlenme.

Kültürel Riskler: Hayat alanlarının Amerikanlaşması, kültürel çatışma, fundamentalizm, etnosantrizm, tekdüze olma, homojenleşme.

Siyasal Riskler: Savaşlar, terörizm.

Giddens riski ikiye ayırır: Dışsal risk ve imal edilmiş risk.

Dışsal Risk: Dışarıdan kaynaklanan, geleneğin ya da doğanın sabitlediklerinden gelen risktir. Tüm geleneksel toplumlarda ve sanayi toplumlarında, insanlar dış doğadan gelen risklerden kaygı duyarlar (Hasadın kötü geçmesi, sel baskınları, salgın hastalıklar ya da açlıklar).

İmal Edilmiş Risk: İnsanların gelişen bilgisiyle doğa üzerindeki etkileriyle oluşturulan risktir. Bu bağlamda, küresel ısınma sonucunda çevresel risk oluşmaktadır. Toplumsal alanda da riskler yaşanmaktadır; evlilik ve ailenin dönüşümü gibi. Çok evlilik ve çok boşanma, geleneksel yapının çözülmeye başladığı zamanlarda görülür.

6.2. Risk Toplumu

Risk toplumu kavramı, hem Beck hem de onu takip eden Giddens tarafından geleneğin kırıldığı ve yaşamımıza doğadan çok bilimsel ilerlemelerin hakim olduğu modern toplumu tanımlamak için kullanılmıştır.

Risk toplumu kuramıyla bilinen Ulrich Beck ‘yeni’ ya da ‘ikinci modernlik’ kuramcısıdır. Bu modernliği belirleyen temel dönüşüm endüstriyel toplumdan risk toplumuna geçiştir. Risk toplumu, ikinci modernliğin anlamını ifade etmektedir. Beck’e göre, günümüz postmodern diye tanımlanabilecek bir dönem değildir; aksine, günümüz ikinci dönem modernliğini ifade etmektedir.

Kaya “Hızla modernleştiğini çözümlediğim Türkiye’nin, kapitalizmi gelişen ama modernliği gerileyen bir ülke olarak anlaşılabilir” (Kaya, 2014: s.28) demektedir. Kaya’ya göre “Son dönem Türkiye tarihi politik ve kültürel modernliğin değil, ama kapitalizmin büyümesine ve güçlenmesine tanıklık etmektedir”.

Bu deneyimler basitçe orijinal Batı modernlik modelinin kopyaları olmaktan çok, modernliğin farklı biçimleri olarak görülmelidir. Geç modernlikler kategorisinde üç ülke; Rusya, Japonya ve Türkiye.

Türkiye’nin, modern bir ülke olmaktan hızla uzaklaştığı, modernleştiği görülmektedir.

Çağdaş Türkiye bir taraftan kapitalizmi bağrına basarken, diğer taraftan modernliğini yitirmek üzeredir. Modernliği olmayan bir vahşi kapitalizm

son yıllarda Türkiye'yi avlamaktadır (Kaya, 2014: 219). Çağdaş Türkiye'de kapitalizmin vahşî ve keyfî bir modelinin geçerli olduğunu yolsuzluklar üzerinden okumak olasıdır.

Yeni liberal kapitalizm, uygulandığı tüm ülkelerde ya da bölgelerde elbette talancı, yıkıcı bir kapitalizmdir. Günümüz Türkiye'si, demokrasinin değil, ama kapitalizmin Türkiye'sidir ve bu nedenle, modernlik deneyimini kaybetmek üzeredir (Kaya, 2014: s.237).

Nilüfer Göle “Batı Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen” adlı eserinde (1998: 56) Batı dışı toplumların modernliği keşfetmeyip tükettikleri, modernliğin onlar için kendi toplumsal pratik ve muhayyilelerinin ürünü olmayıp, taklit edilen, öykünülen, yabancı bir olgu olduğu üzerinde durur.

Ulrich Beck'e göre risk, post-modern toplumun tamamlayıcı özelliğidir. Bizler bugün bir risk toplumunda yaşıyoruz. Beck, riski, modernleşmenin yol açtığı ve yarattığı tehlikeler ve güvensizliklerle sistematik bir ilişki içinde olmak biçiminde tanımlar (Slattery, 2007: s.454).

Riskler, insan ürünü ve küresel olgulardır. Modern toplum ürünüdürler. İnsan ürünü tehlikeler yaratılır. Örneğin 19. Yüzyılın yeni sanayi kentlerinin kirli havası, yeni fabrikaların yol açtığı kirlilikler.

Atomun parçalanması, insana nükleer enerji yaratma gücü verdi; ayrıca insanoğluna kitlesel imha silahları yaratma araçları sağladı.

Post modern toplumda birey, giderek kendi başına, soyutlanmış, aciz ve korumasız kalmaktadır. Toplumsal krizler, bireysel krizler olarak ortaya çıkar ve sosyal sorunlar giderek kolektif sorunlardan çok, kişisel sorunlar olarak algılanır; sorunlar hükümet, okul ya da aile tarafından toplumsal ya da politik düzeyden çok, psikolojik düzeyde ele alınır (Slattery, 2007: s.455).

Risk toplumunda temel hedef, sadece yaşamda kalabilmektir. Güvenlik ve istikrarı sağlamak çabası kâr elde etme çabasının yerine geçmiştir. Riskin yol açtığı tahribat, bütün toplumları, toplulukları, sınıfları etkilemektedir.

Artık Marx, Weber ve Durkheim tarafından çözümlenen toplum yoktur. O halde yeni olanın açıklanması gerekir. Tanık olunan değişimleri tanımlama

amacıyla ileri sürülen post modernizm, küreselleşme, ağ toplumu, yüksek modernlik ve risk toplumu gibi kavramlaştırmaları bu türden çabaların bir ürünü olarak görmek gerekir.

Düşünürlerin bir bölümü modernliğin bittiği, modernlik sonrası farklı bir aşamaya geçildiği tezini benimserken, diğerleri de, modernliğin sonuna geldiği iddialarını reddederek, içinde yaşadığımız dönemin modernliğin tam da kendisi, hatta yüksek risk dönemi ya da geç modernlik olduğu görüşünü paylaşırlar (Egin, 2014: s.104).

Risk kavramının, Beck'in üzerinde durduğu modernliğe özgü açıklayıcı bir kavram olması önemlidir. Herkes, modernliğin geldiği yeni aşamanın, onun öteki yüzünün, yani risklerle dolu yaşam dünyasının gelişiminin farkında olmalıdır.

Risk Toplumunun Özellikleri şöyle belirtilebilir:

1. Güvensizlik ve tehditler. Salt modern bir sorun değil, bütün kültürlerin ve dönemlerin sorunudur.
2. Yerleşik norm sistemlerinin başarısızlık göstermeleri.
3. Tehditlerin denetlenebilirliği sorunu.
4. Risk ve tehditlerin tahmin edilemezliği, sosyal bütünleşmeye zarar vermektedir.
5. Tehlikelerle ilgili kültürel algılama farklılıklarının gözardı edilmesi.
6. Kişisel sigorta korumasının bulunmaması.
7. Her kültürün kendine özgü riskleri vardır. Almanlar için ormanların ölümü, dünyanın da sonu demektir. Britanyalılar sabah kahvaltısında zehirli yumurtalarla karşılaştıklarında şok olurlar. 11 Eylül 2001 küresel terör saldırısından sonra, uçağa binme riski ve şarbonlu mektup riski, başta Amerikalılar olmak üzere bütün toplumları etkilemiştir. Türk toplumu için ard arda gelen ekonomik krizler risk toplumu reaksiyonlarını üretmektedir.

Risk olasılığı, bireylerde ve toplumlarda kaygı (anksiyete), anomi ve yabancılaşma oluşturur.

7. Risk Toplumu ve Modernliğin Düşünümselliği

Tıpkı modernleşmenin 19. Yüzyılda feodal toplum yapısını çözerek, sanayi toplumunu üretmesinde olduğu gibi, bugünkü modernleşme de sanayi toplumunu çözerek başka bir modernliğin doğmasına olanak sağlamaktadır. Modernleşmenin yerine, düşünümsel modernleşmeye geçilmektedir (Esgin, 2014:107). Başka bir deyişle, sanayi toplumunu tanımlayan eski modernleşmenin yerine, sanayi toplumunun ilkelerinin modernleştirilmesiyle biçimlenen düşünümsel modernleşmeye geçilmektedir. Bizlerin tanık olduğu, modernliğin sonu değil, başlangıcı, yani klasik sanayi tasarımının ötesine geçen modernliktir.

Dolayısıyla düşünümsel modernleşme, daha az değil, daha fazla modernliktir. Klasik sanayi toplumu karşısında radikalleşen modernliktir. Radikalleşen modernlik, düşünümsel modernleşme ile eşitlenmiş bir modernliktir (Esgin, 2014: s.107).

Beck'in düşünümsel modernleşme betimlemesi onun sosyal değişmeyi üç aşamalı bir dönemselleştirmesiyle açıklama çabasının bir ürünüdür. Bu aşamalar, modern öncesi, basit modernleşme ve düşünümsel modernleşme aşamalarıdır.

Sanayi toplumu basit modernleşmeye karşılık gelirken, düşünümsel modernleşme risk toplumunu karakterize etmektedir. Sanayi toplumu ve risk toplumu, toplumsal formasyonları açısından farklıdır. Söz gelimi, sanayi toplumunun ana eksenini, malların dağıtımını iken, risk toplumu, kötülük ve tehlikelerin dağıtımına odaklanmıştır. Sanayi toplumu sosyal sınıflara yönelirken, risk toplumu, bireysellik vurgusunu öne çıkarmaktadır.

Düşünümsel modernleşme olgusu, risk toplumunun kurumsal örgütünde bazal temadır. Beck, düşünümsel modernleşme anlayışıyla düşünümselliğin temel bir rol oynadığı yeni modernliğin erken aşamalarında olduğumuzu iddia etmektedir. Düşünümsel modernleşme, modernliğin kendisi ve kurumları üzerine bilgi sahibi olunmasını içermektedir.

Modern öncesi toplumlarda riskler, insan ürünü olmayıp, dışsal nitelikte iken; modern toplumlarda riskler ve bütün tehlikeler artık Tanrı ya da yazgı konusu olmaktan uzaklaşmıştır (Esgin, 2014: s.109).

Modern toplumun özelliği, riskleri denetim altına almayı amaçlamasıdır. Fakat risk toplumuna ulaşıldığında riskler, hesaplanamaz ve sınırsız olma niteliklerini kazanmışlardır. Bu yönüyle risk toplumu aşaması aynı zamanda belirsizliklerle tanımlanan bir aşama durumuna gelmiştir (Esgin, 2014: 109).

Risk kavramı, küreselleşmiş nitelik taşıyan, siyasal, ekonomik, kültürel ve çevresel olabilen risklerle örülü bir dünyayı betimlemektedir. Riskler, genellikle belirsiz kalırlar.

8. Antony Giddens: Radikalleşen Modernlik ve Riskler

Giddens'in, Beck'ten farkı, risk kavramının kullanılması konusundadır. Giddens, Beck gibi, riski, modernleşmenin geldiği son aşama biçiminde betimlemez. Beck, risk kavramını, modernliğin ve modernliğin kurumsal boyutlarının yayılması olarak tanımladığı küreselleşmenin sonuçlarından bir bölümü olarak görür (Esgin, 2014: 110). Ayrıca Beck, risk kavramına tek başına olumsuzluk yüklemekten kaçınmıştır. Giddens'in yaklaşımı, modernliğin kurumsal boyutları biçiminde tanımladığı kapitalizm, endüstriyalizm, askerî iktidar ve gözetleme konularıyla olduğu kadar, modernliğin kurumsal boyutlarının yayılmasının bireysel kimlikler üzerindeki etkileriyle de ilgilidir. O'na göre, 'biz modernliğin radikalleşmesi ve genelleşmesiyle açıklanan bir risk kültüründe yaşıyoruz'. Risk, geleceğin toplumunda geniş bir kabul görecektir.

Radikalleşen modernlik ve modernliğin düşünümsel bir nitelik kazanması ile Giddens, postmodern bir döneme girildiği görüşüne karşı çıkmıştır. Çünkü O'na göre bu dönemde modernliğin ötesine geçilmiş değildir. Sadece bilgiye temel olan geleneğin ve güvenin niteliklerinin değiştiği radikal bir modernlik dönemine girilmiştir (Esgin, 2014: s.112).

Radikal modernlik, geleneğin yeniden tanımlandığı güven ve risk ortamlarının farklı biçimler aldığı yeni devinimler alanıdır. Bu anlamda, post modernliğin, kesinliğin kaybolduğu biçimindeki varsayımları, parçalama düşüncesini savunması, hiçlik üzerinde durması, geleceği yeniden yaşama geçirme çabası ve modernliğin değerler sistemini yok sayması, Giddens'in benimsemediği hususlardır. O'na göre postmodernlik, temelsiz kuramsal anlayışlara dayanmaktadır. Ayrıca, sorunlu yaşam alanlarına sıkışmış çıkış olanağı sunacak çözümlere engel koymaktadır. Oysa modernlik,

aydınlanma döneminden başlayarak gelişimini sürdüren ve dayandığı zeminler değişmediği için her dönemde yeni biçimler kazanarak, temeldeki genişlemeci karakteriyle varlığını sürdüren bir yapıya sahiptir (Esgin, 2014: s.112).

Giddens, bu biçimde bir modernlik tasarımı ortaya koyar. Böylece, o modernliğin günümüzde geldiği noktaya değinmekte, küreselleşme ve radikalleşen modernlik tanımlarıyla eşitlemekte, yeni toplumsal koşullarda bireyin durumunu açıklamaktadır. Giddens açısından bunun öncelikli yolu, postmodernliğin aksine, temel sayılan aydınlanma düşüncesinin öne çıkarttığı akıl, bilgi ve düşünme konularının modernlikle birleştirilmesidir (Esgin, 2014: s.113).

Kısaca, Giddens'in risk toplumu çözümlemesi, O'nun modernliğin sonuçları biçiminde betimlediği küreselleşme, geç modernlik, radikalleşen modernlik, post geleneksel toplum ve mahremiyetin dönüşümü gibi kavramlaştırılmalarıyla koşutluk göstermektedir. Radikalleşen modernlik, neredeyse bir risk toplumu halini almış durumdadır. Risk toplumu, modernliğin geldiği aşamayı tanımlayan bir sonuçtur.

Sonuç ve Değerlendirme

Elliot'a göre, Beck'in kuramı çeşitli sosyolojik zaafllara sahiptir. Sınıf kavramını geri plana atmıştır. Modernleşme aslında eleştirilmekte, fakat yine de akademik çevrelerde etkili olmaya devam etmektedir. Düşünürlerin bazıları, modernliğin sonuna gelindiği iddialarını reddetmekte, içinde yaşadığımız dönemin modernliğin tam da kendisi, hatta yüksek ya da geç modernlik olduğu görüşünü paylaşmaktadırlar. Bunlar modernliğin sürdüğünü, ancak, yine modernliğin sonucu olarak değişimlerin hızının bizi farklı yaşam biçimlerine götürdüğünü ileri sürerler.

Riskle baş etmek, artık toplumsal olduğu kadar, bireysel bir ikilemdir. Bizler, Beck'e göre, post modern bir dünyaya değil, riskin ve risk yönetiminin tanımlayıcı özellikleri olduğu bir ikinci moderniteye, bir rekleksif (yansıyan) modernleşme çağına geçtik. O'na göre sadece küresel bir toplumda değil, dünya risk toplumunda, yani ilerlemenin sağlanamayacağı ve her gelişmenin kendi riskleri, tehlikeleri ve karanlık yanını ürettiği bir modernite döneminde yaşamaktayız.

Beck'e göre, günümüzde doğa ve toplum iç içe geçmiştir, doğa toplum, toplum da doğadır (Slattery, 2007: 459). Her birimiz karşılaşılma olasılığı son derece yüksek risklerle örülü bir dünyada yaşıyoruz. Bu risklerin önemli bir kısmı, insanoğlunun modernleşme çabasının ya da kapitalist döngü içinde daha çok kar elde etme istediğinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Armağan, Mustafa (1999), “Alternatif Modernliğe ve Modernliğimize Dair”, **Doğu-Batı Dergisi**, Yıl 2, Sayı. 8.
- Bayhan, Vehbi (2002), “Risk Toplumu”, **Doğu-Batı Dergisi**, Ankara, Sayı. 19.
- Beck, Ulrich (1999), **Siyasallığın İcadı**, Çev. Nihais Ülner, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Beck, Ulrich (2011), **Risk Toplumu, Başka Bir Modernliğe Doğru**, Çev. K. Özdoğan ve B. Doğan, İstanbul, İthaki Yayınları.
- Esgin, Ali (2008), **Anthony Giddens Sosyolojisi**, 2.Baskı, Ankara, Anı Yayınları.
- Esgin, Ali (2014), **Sosyolojik Soruşturmalar**, Ankara, Siyasal Kitabevi Yayınları.
- Giddens, Anthony (1994), **Modernliğin Sonuçları**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Göle, Nilüfer (1998), “Batı Dışı Modernlik Üzerine Bir İlk Desen”, **Doğu Batı Dergisi**, Ankara, Yıl. 1, Sayı. 2.
- Göle, Nilüfer (2000), “Snaphots of Islamic Modernities”, **Daedalus**, Vol.129, No.1, s.91-117.
- Kaya, İbrahim (2006), **Sosyal Teori ve Geç Modernlikler-Türk Deneyimi**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- Kaya, İbrahim (2014), **Yeni Türkiye – Modernliği Olmayan Kapitalizm**, Ankara, İmge Yayınları.
- Kızılçelik, Sezgin (2013), **Burjuva Sosyolojisi**, 2. Baskı, Ankara, Anı Yayınları.
- Slattery, Martin (2007), “Sosyolojide Temel Fikirler”, İçinde: **Risk Toplumu**, Ulrich Beck, İstanbul, Sentez Yayınları.
- Yıldırım, Ergün (2012), **Hayali Modernlik- Türk Modernliğinin İcadı**, İstanbul, Doğu Kitabevi Yayınları.

ENTELEKTÜELLER: TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE GELİŞİM SÜRECİNİN ÖNCÜLERİ

Rıza SAM*

Özet

Günümüzde bütün toplumsal değişme, gelişme ve dönüşümleri teknolojik indirgemeciliğe bağlı olarak açıklama konusunda genel bir eğilim bulunmaktadır. Bu eğilim içerisinde bulunanlar, teknolojik faktörlerin dışındaki unsurları dikkate almamakta, hatta onları, negatif bir söylem geliştirerek dışlamaktadırlar. Entelektüeller de bu negatif söylemin içerisindeki dışlananlar arasında yer almakta, dolayısı ile topluma olan katkıları göz ardı edilmektedirler. Oysaki entelektüeller, içinde buldukları toplumda soyutlama kapasiteleri ve kullandıkları meta dil sayesinde eleştirel söylem ve tartışma kültürünün temel yapı taşlarını inşa etmektedir. Bunun da ötesinde entelektüeller, toplum üyelerinin sorumluluğunu gönüllü bir uğraş olarak yüklenerek kendilerini düşünsel bir ıstıraba yazgılamak sureti ile kamu vicdanının en önemli temsilcileri haline gelmektedirler. Kısaca entelektüeller, hem toplumun ve kültürün inşacıları hem de onların değişimi, gelişimi ve dönüşümünün en önemli aktörleridir. Yapılan çalışmada bu anlamda, entelektüellerin toplum ve kültür hayatındaki üretkenliğine, dolayısı ile de gerekliliklerine dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Entelektüel, Entelektüel Sorumluluk, Eleştirel Tartışma, Eleştirel Söylem, Kamu Vicdanı.*

INTELLECTUALS: THE VANGUARDS OF SOCIAL CHANGE AND THE DEVELOPMENT PROCESS

Abstract

At present, there exists a tendency among academicians to explain social change, development, and transformation in terms of technological reductionism. By overemphasizing the importance of technology, those with this tendency ignore many relevant factors and exclude them from the discussion by developing negative discourse about them. Intellectuals are also included in these negative discourses, so their contribution to society is often ignored in the literature. However, intellectuals build the backbone of the critical discourse culture in their respective societies, thanks to their capacity for abstraction and their ability to use meta-language. Moreover, as they take the responsibility for society members as a voluntary activity and making it their destiny to suffer from years of “thinking,” they are considered the most important representatives of public conscience. In other words, intellectuals not only help uphold the ideals of society and culture but also play the most important role of facilitating change, development, and transformation in these areas. With this in mind, this article draws attention to the productivity of intellectuals in social and cultural life and their critical role in it.

Keywords: *Intellectual, Intellectual Responsibility, Critical Discussion, Critical Discourse, Public Conscience.*

* Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
İletişim: nrsam1635@uludag.edu.tr

Giriş

Gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasındaki en önemli farklılıklardan biri de kültürel üretim alanında faaliyet gösteren, yani zihinsel egzersizleri bir iş ve meşguliyet haline getiren entelektüellere bakış tarzıdır. Bilindiği üzere hakikatin kendine giden yollar bir hayli zor ve dolambaçlıdır. Entelektüeller, hakikat arayışı söz konusu olduğunda bu meşakkatli yolculuğa kendilerini gönüllü olarak yazgılamışlardır. Bu nedenle düşünme işi ile meşgul olan entelektüeller, toplumda ayrıcalıklı bir yer edinmekte ve iltifat görmektedirler. Kuşkusuz böyle bir olumlu bakış tarzının takınıldığı toplumlarda entelektüeller, bir tehdit unsuru değildir, tam tersine onlara, iktidar karşısında “meydan okuyucu” bir duruş ve direnç göstermeleri nedeni ile uygarlık katlarının oluşturulmasını sağlayabilen “yaratıcı ve üretken bir güç” olarak bakılmaktadır. Kendilerini uygarlık katlarının inşacıları olarak gören toplumlarda entelektüeller, bir sorun çözücü mercii değildir, tam tersine sorun yaratıcıdır. Ancak bu husus, hiziplik anlamında bir sorun yaratıcılık olarak anlaşılmalıdır, daha ziyade çözüme giden yolları çok yönlü ve boyutlu çeşitlendirmek, dolayısı ile farklılıklardan fark ve farkındalık yaratmak şeklinde görülmelidir.

Bu bağlamda toplumların sosyo-ekonomik gelişmişliği ile yaratıcı entelektüellerinin niteliksel anlamda sayısal artışı arasında bir benzerliğin olduğu ileri sürülebilir. Bunun tersi de mümkündür, yani gelişmemişlik ile entelektüellerden yoksunluk arasında da bir ilgi kurulabilir. Başka bir ifade ile entelektüeller, gelişmişliğin önemli ölçütlerinden biri olarak görülmektedir. Çünkü entelektüeller, her defasında “ya hep ya hiç” mantığının yerine “hem o hem de o” mantığını getirerek yapısal anlamda değişimi ve yeniliği farklı türlerde başlatabilecek alternatif seçenekler sunmaktadırlar. O halde geri kalmışlığın veya gelişmekte olmanın nedeni ekonomik kaynakların yetersizliği değil, “fikir fukaralığından” ileri gelmektedir. Buna göre zenginliğin veya fakirliğin ölçütü, entelektüellere yönelik bakış tarzlarının niteliğinde aranmalıdır. Bu anlamda günümüzde entelektüellere yönelik olumlu bir bakış açısı geliştiremeyen toplumların “denge kurucu ve stratejik bir oyuncu olmaları” mümkün görünmemektedir. Örneğin Goring, “ne zaman bir entelektüel görsem ve kültürden söz edildiğini duysam elim silahıma gidiyor”, demek sureti ile bir nefret söylemini dile getirmektedir. Böyle bir negatif bakış tarzında ne düşünceye, ne duyguya ne de bu düşünce ve duygunun kaynağı olan entelektüellere tahammül edilmektedir. Bu negatif

bakış tarzının doğal sonucu ise, entelektüellerin taltif edilmediği ve iltifat görmediği toprakları bir an önce terk etmeleridir. Bu terk ediş, bir başka coğrafyada sürgünde yaşamaya doğru bir gidiş değil, bilakis “entelektüellerin kendiliğinin ölümüdür”. Aslında bu durum, toplumun, dinamik bir yaratıcılığa sahip gücünü yok ederek “kendi kendini yok etmesini de” işaret etmektedir.

Unutulmamalıdır ki, entelektüellerine tahammül edemeyen bir toplum, kendini, çok önemli bir sosyo-kültürel sermaye ile birlikte direnç kaynaklarından da mahrum bırakmaktadır. Böyle bir güç kaynağından yoksun kalmak ise, yeni bir medeniyeti yaratmaya, stratejik öngörülerde bulunmaya ve denge kurucu stratejik bir oyuncu olmaya dair çok ciddi engelleri bünyesinde taşımaktadır. Bu anlamda günümüzde her zamankinden daha fazla entelektüellere ihtiyaç duyulduğu ileri sürülebilir. Özellikle toplumlarda hızlı değişmelerin sonucuna bağlı olarak bütün norm ve standartlarda ciddi altüst oluşlar söz konusu olduğunda toplumsal hayat alanında yeni değerlerin oluşturulması ve onların sürdürülebilir kılınması, başlı başına bir gereklilik haline gelmektedir. Entelektüeller, böyle bir gerekliliği yerine getirebilecek en önemli aktörlerden biridir, denilebilir. Bu amaçla yapılan çalışmada da entelektüellerin meydan okuyucu bir güç ve direnç kaynağı olmaları nedeni ile gerekliliklerine odaklanılmaktadır.

1. Eleştiri, Entelektüellerin En Önemli Saldırı ve Savunma Aracıdır

Entelektüelleri tanımlayıcı nitelikte en önemli alamet-i farikalardan biri de bitip tükenmek bilmeyen eleştirilerin ateşleyici gücü olmalarıdır. Eleştiriler, karşılıklı olarak iletişimi ve etkileşimi başlatabilecek bir anlama sahip olduğunda, toplumsal değişme ve gelişmelerde bir hayli mesafeyi sorunsuz olarak aşmak mümkün hale gelmektedir. Çünkü entelektüeller, yaptıkları pozitif veya negatif eleştiriler sayesinde toplumdaki birçok sorunlu alanın üzerindeki örtüyü kaldırarak toplumsal tahayyül gücünün gelişmesine katkıda bulunmaktadır. Kuşkusuz her olay veya durum karşısında eleştirel bir duruş sergileyene entelektüel olarak bakılmamaktadır. Eleştirinin, entelektüelin bir görevi olarak sayılabilmesi için, onun, kendi içindeki işleyiş mantığına vakıf olmak gerekmektedir. Bu anlamda entelektüel bir eleştiri denildiğinde, öncelikle kendini tanıyanların, kendi olabilenlerin, hakikatin peşinde koşanların ve mesafeli bir duruş sergileyenlerin yaptıkları eleştiriler kastedilmektedir.

Bu bağlamda entellektüellerin en önemli rollerinden biri olan eleştirinin, içinde bulunulan topluma dair huzursuz edici, sorgulayıcı sorular sormadan, ortodoksiye ve doğmalara karşı koymadan oynanamayacağı ortaya çıkmaktadır (Said, 1994: 11; Lazarus, 2005: 116). Bu rolün gereklerini yerine getirmeye çalışan entellektüeller her zaman, “dünya karşısında içten gelen inancımızı tedirgin etmeye veya başka bir zamana bırakmaya gelen büyü bozucu bir usta” (Levy, 2002: 72) olmak durumundadırlar. Entellektüeller, büyü bozucu bir usta olmayı başardıklarında, doğal “makine kırıcıları” haline gelmektedirler. Bu sayede entellektüeller tarafından elde edilen kazanımlar, toplumların geleceğine yönelik umutların temelini oluşturmaktadır (Snow, 2001: 114–120).

Denilebilir ki, entellektüellerin en önemli savunma ve saldırgan aracı, yapmış oldukları akli eleştirilerdir. Bu araç, çok iyi kullanıldığında bütün silahlardan daha üstün bir konumdadır. O halde, bu aracın bir silah olarak kullanımının terkedilmesi veya engellenmesi, ihanetlerin en büyüğü sayılmalıdır (Winock, 2002: 628–630). Ancak bu silah gücü, yok ediciliğin değil, hayatın sürdürülebilir kılınması yönünde işlev görmektedir. Çünkü entellektüeller, yaptıkları eleştiriler ile dünya için bir umut kalmadığında bile, aklın son sığınağı olarak dünyaya umut olduklarını sergileme derdindedirler (Bauman, 1996: 232). Entellektüellerin bu eleştirel tavrı, toplumsal değişim ve gelişmeler açısından çok önemli bir armağan olarak kabul edilmeli ve görülmelidir. Çünkü eleştirilerin süreklilik kazanması, bir yerde tefekkür ile geçirilen bir hayatı, özellikle de “yapmadan ziyade var olmayı ve gelişmeyi hedefleyen bir hayatı” gerektirmektedir. Böyle bir hayatın sürdürülmesine kendilerini yazgılayan entellektüeller, yetkin bir bilimsellik ve müşkülpesentlik üzerinden içgüdüyü, özbilince ve zihinsel yeteneğe dönüştürmeyi başarmaktadırlar (Wilde, 2012: 97–98). İşte bu dönüşüm sayesinde toplumda, “zeki insanlardan akıllı insanların” çıkarılması gerçekleşmektedir. Bu da entellektüel düzeyde eleştirel çabalar ile mümkün olmaktadır.

Entellektüeller, böyle bir çabanın içine girdiklerinde, kendi alanlarında yaptıkları analizler vasıtası ile apaçık bir varsayım olarak kabul edilen önermeleri her defasında yeniden sorgulamakta, insanların zihinsel alışkanlıklarını, olayları ele alma ve düşünme biçimlerini tepeden tırnağa sarsmakta, alışılmış ve genel geçer şeyleri yıkmakta, kuralları ve kurumları yeniden incelemektedirler. En sonunda ise, bütün bu incelemelerini bir sorunsallaştırma temelinde siyasi bir iradenin oluşum sürecine katmaya çabalamaktadırlar (Foucault, 2005b: 94–95). Entellektüellerin bütün bu etkili

eylemleri, araya bir mesafe konularak ironi yolu ile gerçekleştirilmektedir (Eagleton, 2003: 98). Öyle ki entelektüellerin, kendi inançlarına bile yerine göre bir mesafe ile bakan ironistler oldukları ileri sürülmektedir (Eagleton, 1996: 31). Kuşkusuz böyle bir entelektüel, başkalarının talimatından çok kendi özünün gereklerine uygun hareket etmektedir. Kısaca entelektüeller, başkalarının sözcüsü olmayı tercih etmemekte, bir anlamda Herman Melville'in "Kâtip Bartleby"sinin "yapmamayı tercih ederim" şeklindeki "mutlak reddiyeci" tavrını benimsemektedirler. Cemil Meriç de bu konuya "Mağaradakiler" adlı eserinde "düşünce insanı bir zümrenin emir kulu değildir ve hiçbir merkezden talimat alamaz", diyerek açıklık getirmektedir (Meriç, 1978: 73). Buna göre entelektüel rollerin eleştirel anlamda fonksiyonel bir karşılığının olması, entelektüellerin iktidar veya güç odaklarının sözcüleri olmaktan çok kendilerinin sözcüleri olmalarına bağlıdır.

O halde entelektüellerin, eleştirel bir çabanın başlatıcısı olarak nitelendirilebilmeleri, bir yerde, "kendini tanımayı ve kendilik bilincinde hareket etmeyi" gerektirmektedir (Gramsci, 1983: 43). Entelektüel roller söz konusu olduğunda bu bilinçle hareket edebilen ve kendilerini tanıyabilenlerin, bir rol model olarak gerek dünyada gerekse yaşanan toplumda çok önemli değişmelerin, gelişmelerin ve dönüşümlerin başlatıcısı olabilecekleri beklenebilir. Nitekim dünyadaki birçok fikir veya düşünce kulübü, bunun en somut örneklerini fazlası ile sunmaktadır.

2. Entelektüeller, Yarattıkları Tartışmalardan Bir Kıvılcım Ortaya Çıkarırlar

Eleştiri, entelektüel bir faaliyet için gerekli şartlardan biridir, ancak tek başına yeterli değildir. Eleştirinin mutlak surette tartışmaya dönüştürülmesi gerekmektedir. Aksi bir durumda tartışmadan ziyade tartmanın egemen konumda olduğu entelektüel bir despotizme uygun zeminler inşa edilmiş olacaktır. Böyle bir durum ile karşılaşmamak için entelektüeller, reddettikleri şeyler karşısında farklı seçenekleri inşa etmek durumunda kalmaktadırlar. Bu seçenekler, ancak entelektüellerin özgür tartışma ortamlarında bulunmaya başladıklarında çoğaltılabilmekte ve çoğaltan etkisi yaratabilmektedir. Denilebilir ki, entelektüel seviyede bir tartışma, bir imkân olarak iletişime geçilmesine fırsat veren diyalog kültürünün yeşerdiği, serpildiği, belli bir kararlılığa ve olgunluğa eriştiği sosyal çevrelerde özellikle de düşünce ortamlarında düşünülen ve uygulanan bir şeydir. Buna karşın tartışmanın

olmadığı bir yerde tartmanın kendisi egemen konumdadır. Çünkü diyalogun yerini tahakküm veya güç ilişkileri almaya başlamıştır.

Entelektüel bir tartışmada temel esas, karşıdakini alt etmek değildir, tam tersine bir kişinin, kendi iddialarını bizzat konunun aydınlığında test etmesine katkı sağlamaktır. Başka bir ifade ile entelektüel bir tartışmada dile getirilen eleştiriler, diğerlerinin iddialarının zayıflatılmasından ziyade onların kuvvetlendirilmesi anlamına gelmektedir. Böylelikle Gadamervari söylemde, ilgili konu çerçevesinde diğerlerinin hem gerçek gücü bulunmaya çalışılmakta hem de soru ve cevap diyalektiği ile karşılıklı olarak ufukların birleşmesi sağlanılmaktadır. Unutulmamalıdır ki, bir ufuk ile karşılaşmak, bir kişinin kendi ufkunu da aydınlatmaktadır. Kişinin kendisini aşmaya ve anlamaya sevk ettiği bu karşılaşma ontolojik bir açılım an'ı olarak düşünülmelidir (Palmer, 2003: 261–263).

Bu bağlamda tartışmanın ve tartışabilmenin, dilsel anlaşmanın biçimsel bir ideali olduğu ileri sürülebilir (Habermas, 2001: 526). Said'e göre bu tarz bir eylem, insanların özgürlüğünü ve bilgisini arttırdığından gerçek bir entelektüel faaliyetin temel amacını oluşturmaktadır (Said, 1995: 32). Pierre Bourdieu da bu hususta eleştirel olabilen ve tartışabilmeyi başarabilen bir entelektüelin olanaklılığı ve gerekliliğini desteklemektedir. Özellikle de entelektüel düzeyde gerçek bir eleştirinin yapılmadığı ve karşı eleştirel bir güç ile müzakere edilmediği bir konuda başarılı sonuçlar alınamayacağını dile getirmektedir (Bourdieu, 2006: 16).

O halde eleştiren ve karşılıklı olarak eleştirilerinden bir sinerji çıkarabilmeyi başarabilen entelektüellerin, toplumsal yaşamın üretimine katılarak yapısal anlamda yaratıcı yenilik ile katkıda buldukları ileri sürülebilir. Çünkü entelektüeller, farklı fikirlerin uygun tartışma ortamlarında çarpışmasını sağlamak sureti ile kıvılcımlardan ateş oluşturmayı hedeflemektedirler. Entelektüellerin hedefledikleri bu ateş, amacına uygun kullanıldığında bizi ısıtabilir, tehlikelerden koruyabilir, ufkumuzu genişletebilir, karanlık gecelerimizi aydınlatabilir, bilgisizliğin her tarafa yayılmasını engelleyebilir ve geleceğimize yönelik bir meşale olabilir. Ancak bu ateşin, amacı dışında kullanıldığında bizi yakabileceği akıldan çıkarılmamalıdır.

Bu nedenledir ki, gelişmiş ülkeler, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeleri sürekli aynı seviyede tutmak istediklerinde, öncelikle eleştiri

oklarını o ülkelerin entelektüel güçlerine çevirmekte ve onları elimine etmek istemektedirler. Çünkü değişimin dinamik gücünü oluşturan entelektüeller elimine edildiklerinde, geriye güçlü oyuncuların veya aktörlerin neden oldukları karmaşanın üzerindeki örtüyü kaldırabilecek hiç kimse kalmamaktadır. Başka bir ifade ile entelektüeller, zihinsel egzersizler yaparak adeta düşünce ile dans ettiklerinden bir ülkenin deyim yerinde ise “kaymak tabakasını” teşkil etmektedirler. Dolayısı ile bir ülkeye format atmanın en etkili yollarından biri, sahip olduğu “kaymak tabakasını” almaktan geçmektedir. Kısaca gelişmiş ülkeler, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeleri “fikir fukarası” kaldıkları sürece daha kolay kontrol edebileceklerini ve yönetebileceklerini düşünmektedirler. Böyle bir düşünce tarzının karşısında temel hedef, eleştiren ve tartışabilen entelektüellerin yaşamasına ve yaşatmasına izin vermek olmalıdır.

3. Entelektüeller, Soyutlama Gücü ve Meta Dil Olgusu İle Eleştirel Söylem ve Tartışma Kültürünün Temel Yapı Taşlarını İnşa Ederler

Entelektüeller, sahip oldukları sosyal ve kültürel sermayelerinin büyük bir bölümünü kullandıkları dile borçludurlar. Özellikle soyutlama kapasitelerini kullanabilmek için “meta dil” arayışına girmektedirler. Böylelikle soyuttan somuta veya somuttan soyuta söylemler geliştirilerek içinde bulunulan toplumda eleştirel söylem ve tartışma kültürünün temel yapı taşları inşa edilmektedir.

Entelektüeller, “meta dil” diyebileceğimiz bir şeyin arayışına girmek sureti ile aslında kendilerine içinde ikamet edebilecekleri geçici evler bulmak istemektedir. Bu nedenle, onların yaptıkları çalışmaları kolay kolay kategorize etmek mümkün olmamaktadırlar. Bu da yapılan çalışmaların asli göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Eagleton, 2004: 81–83). Entelektüellerin “meta dil” arayışına sürekli girişmelerinin nedeni, onların, soyutlama güçlerinin artışı ile yakından ilgilidir. Bu ise, entelektüellerin kendi deneyimlerine daha uzak durmaya başlamaları anlamına gelmektedir. Başka bir ifade ile entelektüeller, soyutlama kapasitelerini kullanmaları sayesinde, kendilerini uzaklaştırdıkları şeylerin üzerinde bir üstünlük duygusu elde etmeye başlamaktadırlar. İşte bu duygu, entelektüelleri, sadece bilgili kılmamakta, aynı zamanda bilgeliğe gidilen bir süreçte de daha motivasyonel hale getirmektedir (Storr, 1992: 177–178). Çünkü kendini bilme süreci ilerledikçe, kendinin bilgisindeki yeni aşamalar bilen tını daha da zenginleştirmektedir. Bu ise, entelektüeller

için bilinecek yeni şeyler yaratılması anlamına gelmektedir (Collingwood, 2007: 168). Bu bağlamda entellektüellerin en önemli yaratıları, kelâmdır ve onu, kendi dünya anlayışını inşa edecek şekilde kullanmaktadırlar. O, kelâmın muhafızından çok yaratıcısı veya efendisidir (Kolakovski, 1999: 58–59). Kelâmın efendisi olarak entellektüeller, içinde yaşadıkları toplumda eleştirel söylem kültürünün temel yapı taşlarını inşa etmektedirler. Böylelikle entellektüeller, niteliksel anlamda toplumun standartlarını yükseltmektedirler.

Entellektüellerin inşa ettikleri eleştirel söylem kültürünün özelliği, görece daha düşünümsel, örüntüsel, ilke yönelimli ve “konuşma üzerine konuşma yetisine” sahip olmasıdır. Böyle bir kültür, söylenen her sözün doğru olmayabileceğini, eksik veya hatalı yönlerinin olabileceğini, dolayısı ile alternatiflere açık olunması gerektiğini kabul etmektedir. Bu sayede, incelmış nitelikte bir konuşmanın varyantı bile, bütün ciddi konuşmaların standardı haline getirilmektedir. Entellektüeller tarafından bu standart yakalandığında, konuşmanın kendisi de kişisellikten uzaklaşmış olmaktadır. İşte tam da bu noktada, artık konuşana değil, konuşmaya dikkat edilmektedir. Bu husus, modern iletişimsel rasyonelliğe dayalı kullanılan bir dilin, temel bir kuralına işaret etmektedir. Bu kural ise, eleştirel söylem kültüründe, bir özerklik alanını temellendirmektedir. Bu alanın önemi ise, yapılan konuşma ve eylemleri, dışsal zorunluluğun denetiminden çıkarmasıdır (Gouldner, 1993: 48–56). Böylelikle söylem düzeyinde ideal bir konuşmanın çerçevesi çizilmiş olmaktadır. Bu çerçevede, entellektüel düzeyde bir söyleme katılan taraflar, kendilerini, ideal bir konuşma durumunda olduğunu karşılıklı olarak varsaymak sureti ile birbirlerine “daha iyi argümanların zorlamasız zorlamasını” sunmaya çalışarak iletişimin sistematik bir biçimde çarpıtılmasını dışarıda bırakmaktadırlar (Habermas, 1986: 118–122).

Eleştirel bir söylem kültüründe başarılı ideal konuşmanın entellektüel düzeyde sürdürülebilmesi için, söyleme katılan tarafların karşılıklı olarak “eşit şansa” sahip olmaları gerektiğine dikkat çekilmektedir. Örneğin, söylemin bütün potansiyel katılımcıları, söylemin açılması ve sürdürülmesinde iletişimsel söz edimlerini kullanma, düşüncenin sorunsallaştırılması ve eleştiriden muaf olmamasının sağlanmasında yorumlama, iddiada bulunma, tavsiye etme ve gerekçelendirmelerde bulunma ve onların geçerlilik iddialarının problematize edilmesi, temellendirilmesi veya çürütülmesinde eşit şanslara sahiptir. Bunun dışında tarafların aynı eşit şansları, betimleyici ve düzenleyici nitelikte söz edimlerini kullanmaları esnasında da devam

etmektedir. Böylelikle entelektüel düzeyde ideal bir konuşma durumunun karşılıklı olarak gerçekleşmesi ile eleştirel söyleme katılan tarafları baskı altına alan tek taraflı eylem ve değerlendirme normlarından kaynaklanan ayrıcalıklar ortadan kaldırılmış olmaktadır (Habermas, 1986: 177–178). O halde ayrıcalıkların kaldırıldığı eleştirel bir söylem kültüründe, her toplumsal sınıfın ve bütün iktidar seçkinlerinin eylemleri ve iddiaları hakkında da bir yargılamaya gidilebilir (Gouldner, 1993: 94).

Denilebilir ki, entelektüeller, inşa ettikleri eleştirel söylem kültürü ile içinde yaşadıkları toplumun kavram haznesini zenginleştirerek bir başka şekilde düşünmenin önünü açmışlardır. Bu sayede entelektüeller, seçenekleri çok yönlü ve boyutlu çeşitlendirerek, insanların rekabet edecekleri ve farklı tercihler yapabilecekleri donatılar ile donanmalarının alt yapısını hazırlamışlardır. Bir anlamda entelektüellerin yaptıkları şey, eleştirel söylem kültürü üzerinden insanlara yönelik bir yatırımdır, denilebilir. Başka bir ifade ile entelektüeller, insan biriktirmeye çabalamaktadırlar. Buna göre kurulmuş bir medeniyete dâhil olmak istemeyen, bunun yerine yeni bir medeniyet yaratma derdinde olan ülkelerin temel derdi, entelektüeli yok etmek, düşman olarak görmek veya onları suçlu ilan etmek değil, tam tersine entelektüeli biriktirmek olmalıdır.

Unutulmamalıdır ki, entelektüellerin inşa ettiği eleştirel bir söylem kültüründe dile gelen her konuşma veya söz, adeta “doldurulmuş bir tabanca” (Winock, 2002: 399) gibi işlemektedir. Entelektüeller bu silah gücü sayesinde, bize, her defasında “yerinde araçlar sağlamakta, çözümlemeler yapmakta ve yeni çözüm yolları önermektedirler” (Osborne, 1999: 20). Kısaca entelektüeller, zihinsel egzersizler yaparak farklı seçenekler sunmaktadırlar. Bu bağlamda ülkeler arasındaki savaşların kültür savaşlarına doğru bir seyir izlemesi durumunda, entelektüellerin sahip oldukları silah gücüne duyulan ihtiyacın daha da artacağı dikkate alınmalıdır. Dolayısı ile yenedünya düzeninde stratejik bir oyuncu olmak, stratejik öngörülerde bulunmak ve dengeleri kendileri tayin etmek isteyenler, silahşörlere ziyade kaleşörlere bünyesinde bulundurmamalıdır. Çünkü savaşın veya mücadelenin sonucunu kaleşörlere tayin edeceklerdir. Özellikle de güçlü entelektüellere sahip ülkelerin, savaşın ve savaşan güçlerin karşısında engelleyici yönde caydırıcı bir etkisinin olacağı beklenilebilir. Örneğin savaş ve savaşan güç bir ateş ise, bu ateşin karşısında yer alacak caydırıcı güç olarak entelektüeller, bir su’dur. Kısaca, “ateşi söndürmek için su” gereklidir. Bu nedenle entelektüellerin, her

türlü iktidar ilişkileri karşısında özgür eyleyebilen olabilmeleri için eleştirel söylem kültürünü sürdürebilir kılacakları özgür tartışma ortamlarının yaratılması ve onların bu ortamlarda yer almaları sağlanmalıdır.

4. Entelektüel Sorumluluk, Ötekinin Sorumluluğunu Gönüllü Bir Uğraş Olarak Üstlenmeyi Gerektirir

Sorumluluk, hak ve ödev bilinci ile eylemde bulunmayı, bir anlamda yükümlü olduğumuz şeyleri anlatmaktadır. Ancak, günümüzde sorumluluk denildiğinde daha çok anlaşılan bizim katlanmak zorunda kaldığımız ama yapmayı istemediğimiz ve bir an önce kurtulmak istediğimiz angaryalar ya da yük olduklarını düşündüğümüz şeylerdir.

Oysa sorumlu olmak demek, yükümlü olduğumuzun kamusal bilgisine sahip olmak demektir. Bu nedenle, kimse bunları bilmediğini gerekçe göstererek ya da iddia ederek muafiyet talebinde bulunamaz. Çünkü bir yükümlülükten kaçmak, kişinin içinde yaşadığı topluluğa karşı bir süre sonra borcu haline gelmekte, dolayısı ile kişi, bunun için hesap vermek durumunda kalmaktadır (Heller, 2006: 93–100). Bu bağlamda bir şeyden sorumlu olmak veya o şeyin sorumluluğunu almak söz konusu olduğunda artık o şey üzerinde bir kimsenin ne yapması gerektiğini belirlemesi, bilgi sahibi olması, güdüler üzerinde düşünmesi, sonuçlarını önceden kestirmesi ve gerektiğinde ilkeleri eleştirmesi gerekmektedir (Dahl, 1996: 50). Bu sorumluluk sayesinde anonimliğin boğucu yükünden kurtularak kendimizi özgür kılmamız mümkün hale gelmektedir (Direk, 2005: 162). Buna göre, entellektüellerin toplumsal hayatın tüm alanlarında hem başkaları hem de kendileri için ideal olarak gerçekleşmesini istedikleri sorumluluk, Tibullus'un “ıssız yerlerde kendin için bir evren ol” (Montaigne, 2005: 258), şeklinde veciz olarak dile getirdiği sözü başarmak olmalıdır.

Bu ifadenin ışığı altında entelektüel anlamda sorumlu olmanın gerekleri, ancak ve ancak hem “bir başkası” hem de “bir başkasının derdi” haline gelme konusunda gönüllü bir uğraş” içine girmeyi başarabildiğimizde yerine gelmiş sayılmaktadır. Entelektüelin bu yönü, onun, toplumun bir boyutu, yaşamın kutsadığı bir parça, aklın bir kategorisi ve var olmanın önemli bir alanı olarak değerlendirilmesini gerektirmektedir (Levy, 2002: 75–77). Bu nedenle, entellektüellere karşı gösterilmesi gereken toplumsal refleks, onların, toplumun bağrına basılması olmalıdır. Böyle bir toplumsal refleksin, halk ve

entelektüel arasındaki yabancılaşmayı ortadan kaldıracabileceği gibi toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında da katkılarının olacağı düşünülmelidir.

5. Entelektüel, İstirap Çekmeye Yazgılanmış Ebedi Bir Sisifostur

Entelektüellerin başkalarının sorumluluklarını gönüllü bir uğraş olarak üstlenmeleri, doğal olarak kendilerini ıstırap çekmeye yazgılamaları anlamına gelmektedir. Burada ıstırap çekmek ile kastedilen şey, bir mazoşizmden, yani bedensel acı çekmekten duyulan hazlardan ziyade düşünsel veya zihinsel düzeyde bir ıstıraptır. Bu ıstırap, aynı zamanda hem bilmemekten kaynaklanan bir acıyı, hem de bilmeye başladıkça daha kederli hale gelmeyi anlatmaktadır.

Bilindiği üzere toplumsal ve kültürel belirleyicilerin evrensele ulaşabilecekleri tek yer, zihin veya düşüncede karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle entelektüeller, düşünceyi veya zihinsel olanı bedeninin her anında ve her noktasında yeniden kurmanın bitimsiz bir çabasını başlı başına ideal bir varoluş tarzı olarak sergilemeye yazgılıdır, denilebilir. Başka bir ifade ile entelektüelliğin, ideal bir varoluş tarzı olarak sürdürülmesi istendiğinde, bedenin sadece gündelik olana emdirilmeyip, aynı zamanda geçen her günün de evrensele bağlanması veya evrenselin gündelik yaşantının her anında yeniden kurulabilme kaygısından kaynaklanan bir yaşam tarzının da içselleştirilmesi gerekmektedir (Cangızbay, 1998: 259–260). Bu anlamda bir entelektüel, Prometheus’ye benzeyen görevlerini bütün sonuçları ile kabullenmediği sürece, kendi görev ve sorumluluklarını tamamen kavrayabilmiş sayılmamaktadır (Şâyegân, 2005: 102). Dolayısı ile entelektüeller, hem umutsuz bir yazgının mutsuz olanaklarını sergilemek hem de her türlü talihsizlikle karşılaşmaya hazır mutlu bir idol olmaya kendilerini yazgılamak durumundadırlar. Bu ise, onların, hem mutluluğu hem de mutluluğundan ötürü mutsuzluğudur. Bu sayede entelektüeller, “son olmaksızın sonuna kadar düşünmek gerektiğini bilen” (Blanchot, 1999: 88–92) bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Bu bağlamda Said’e göre de, gerçek entelektüeller, sürekli olarak sürgünde yaşamaktadır ve mutsuzluk fikri ile mutlu olma eğilimindedir (Said, 1995: 58). Belki de, sürekli tatmin olmayı başaramayan entelektüeller için tek hoşluk, hiçbir zaman huzurlu olmamaya dayanmaktır (Besnier, 1996: 10). Gerçek entelektüeller için acının ve tatminsizliğin ıstırabını yaşamayı istemek adeta arzulanmaktadır, denilebilir. Çünkü onlar için istemek yaşamaktır,

yaşamak ise ıstırap çekmektir (Sans, 2006: 82). Buna göre bir şeyin anlamı, entellektüellerin çektikleri düşünsel ıstırabının sonucunda gerçek hüviyetine kavuşmaktadır.

O halde, entellektüellerin çektikleri ıstıraplara erdem atfedilmesine, bir insan ayrıcalığı ve insanlık durumuna gösterilmesi gereken bir saygı açısından yaklaşılmalıdır (Heller, 2006: 50). Çünkü entellektüeller, ideal, yüce, iyi ve güzel olanın peşindedirler. Özellikle de içimizde hissettiğimiz bir potansiyeli veya Diotima'nın belirttiği gibi “güzeli ortaya çıkarana kadar kendilerini huzura ermiş saymamaktadırlar” (Lilla, 2004: 177). Entellektüellerin böyle bir beklenti içerisine girmeleri ve hareket etmeleri ise, onların, sürekli olarak kendilerini bilinenden kurtarabilecek olan “bilinmezi ve daha ötesini” aralamalarına neden olmaktadır (Bataille, 1999: 40). Bu arayışın sonunda entellektüeller, genel içinde özeli, özel içinde de geneli yakalamakta ve kavramaktadırlar (Bourdieu, 1990: 143).

Kendilerini ıstırap çekmeye yazgılamış entellektüeller, bir süre sonra “ister istemez insan acılarının da işbirlikçisi” (Levy, 2002: 52) haline gelmektedirler. Entellektüeller, bir işbirlikçi olarak fonksiyon gördüklerinde ise, hem kendi halkının kolektif acılarını temsil etmeye hem de bu acılar nedeni ile yaşanan krizi evrenselleştirmeye başlamaktadırlar. Kısaca belli bir ırkın veya toplumun çektiği acıları daha geniş bir insani bağlama oturtup, bu deneyimi başkalarının acıları ile de ilişkilendirmeye çabalamaktadırlar (Said, 1995: 51). Böyle bir ilişkilendirme içerisinde yer alan entellektüeller, toplumun “yaralı bilincini” simgelemektedirler. İşte bu bilincin bir sorumluluk inancı ile bütünleşmesi sonucunda entellektüeller, yaşadıkları toplumun “uyanık vicdanının” temsilcileri olarak görülmektedirler (Şâyegân, 2005: 137–138).

Sonuç itibari ile entellektüellerin, her defasında daha derin ıstıraplar içerisinde yer alarak, hem kendileri hem de yaşadıkları toplumdaki tahammül edilemez olan her türlü sorun ve karmaşayı daha tahammül edilebilir kıldıkları ileri sürülebilir. Burada asıl önemli olan şey ise, entellektüellerin yapmış oldukları her ne varsa, onları, “yalnız kalma ve suçlanma pahasına” yapmış olmalarıdır. Hatta toplumda kendilerine layık görülen yer “bir akıl hastanesinin bahçesi” olsa bile, yaptıkları ve yapacaklarından vazgeçmemeleridir. Bu nedenle entellektüeller, yerginin değil, övgünün alanında yer almalıydılar. Çünkü entellektüellerin sergilemiş oldukları “dik duruş” ve ortaya koydukları yüce değerler sayesinde toplumlar yükselişe geçmektedir.

6. Entelektüel, Kamu Vicdanının Temsilcisidir

Entelektüellere, spesifik veya organik sıfatları yakıştırıldığı sürece, onların, kamusalılığı ve kamunun vicdanını temsil etmeleri tartışmalı hale gelmektedir. Çünkü spesifik veya organik entelektüeller, daha özel ve yerel iktidar ağları ile bir ilişki ve etkileşim içerisindedirler. Bu nedenle, onlardan, kamusalılığı ve kamunun vicdanını temsil etmeleri beklenilemez. Bunun temsil edilmesi, kamusal entelektüellerin varlığını, Bourdieu'nun ifadesi ile “entelektüel kolektifi” inşasını gerektirmektedir. Kamusal entelektüellerin en önemli özelliği, bir toplumsal kriz anında tüm eleştiri oklarının kendi üzerlerine dönmesi pahasına sorumluluk üstlenmeleri ve bundan kaçmamalarıdır.

Denilebilir ki, toplumsal kriz anları, toplumda işlerin iyi gitmediği, krizin iyi yönetilemediği, dolayısı ile krizden beslenenlerin de bir hayli olduğu zaman dilimlerini işaret etmektedir. Böyle bir durumda toplumda etraflıca düşünülmeden bir suçlu arayışına çıkılmaktadır. Entelektüeller, bu zaman dilimlerinde Foucaultvari söylemde, “aklımıza gelebilecek her şeyden suçlamak, yargılamak, hatta mahkûm etmek söz konusu olduğunda aradıklarımızdır” (Foucault, 1992: 12–13). Bütün bunlara rağmen entelektüeller, bir duruş sergileyerek “Sezar'ın hakkını Sezar'a vermeyi bilmeli ve bunun için çarmıha gerilmeyi dahi göze almalıdırlar. Benda'ya göre entelektüeller, çarmıha gerilmiş olsalar bile söylemleri ile insanlığın hafızasına yerleşmekte ve kamusal arenada saygı görmeye devam etmektedirler (Benda, 2006: 149). Bu nedenle entelektüeller, sadece bir bilinç ve belagat değil, aynı zamanda kamusal vicdanın ta kendisidir, denilebilir (Foucault, 2005a: 32). Böyle bir kamu vicdanının karşısında kriz anlarında risk almayan ve sorumluluk üstlenmeyenlerin “vicdan rahatlığına” sahip olmaları mümkün değildir. Nitekim Foucault da, entelektüelleri ve onların yaptıkları çalışmaları, başkalarının pek de “vicdan rahatlığına” sahip olmamaları açısından değerlendirmektedir (Foucault, 2005a: 322).

Entelektüellerin yaptıkları çalışmalarda en dikkat çekici hususlardan birisi, aşırı basitleştirmeyi, “aklın bir günahı” olarak görmeleridir. Onların nitelsiz önermelerle ve yüzeysel genellemelerle işleri yoktur. Olaylara felsefi açılardan yaklaşırlar ve felsefe bizlere kuşku duymayı öğretmektedir. Onların rengi gridir ve uygun adım yürüyemezler, çünkü uygun adım yürümenin düşünmeyi böleceğini bilirler (Huxley, 2001: 60–62). Bu nedenle entelektüeller, yaptıkları ve yapacakları çalışmalarda, “düşünce

ve davranışlara yönelik küçük veya önemsiz gibi görünen noktaları bile, kendileri için çok değerli olan bazı şeyleri yitirme pahasına da olsa göze almayı öğrenmişlerdir” (Reich, 1998: 17). Kısaca entelektüeller, bir bedel ödmeden, kamusalın ve kamunun vicdanının temsilcisi olamayacaklarının farkındadırlar. Geçmişte entelektüeller tarafından bu bedellerin ödenerek nasıl kamusal arenada ve insanlığın hafızasında yer edinildiğini Condercet ve Zola’nın çalışmalarını referans alarak açıklamak mümkündür. Her iki düşünce insanı, siyasetin kamusal arenasında yaptıklarının sonuçlarını “göze alarak” ve “gözden düşme” pahasına hareket etmişlerdir.

Örneğin Fransa’da 16. Louis’i yargılayacak yargıçların atanmasını yapmaya tek yetkili mercii sadece ulustu ve ulus tarafından belirlenecek olan adaletin, bu olağan üstü davada bir örnek oluşturulması esnasında Condercet, topluluğun karşısına çıkarak “bir kralın tarafsızca yargılanmasının ilk örneğini tüm insanlığa göstermeye mecbursunuz”, diyerek bütün eleştiri oklarını ve suçlamaları kendi üzerine çekmiştir. Condorcet’in bir entelektüel olarak böyle davranmasının nedeni, öncelikle kendini, sonrasında ise, kendi görüşlerinin duruluğu ve niyetinin temizliğine daha birçoklarını da ikna etmek zorunda olması gerektiğini bilmesidir (Badinter & Badinter, 2000: 283–311). Zola da bu konuda adaletten ümidini kesmemek sureti ile Fransa’ya layık evlat olduğunu göstermiştir. Condorcet gibi Zola da şimdiye kadar yükselemediği noktaya çıkmış bir cehalet ve kötülük karşısında dik bir duruş sergileyerek insanlık vicdanının bir anını temsil etmiş, dolayısı ile ulaşılmaz bir yüceliğe ve şerefe kavuşmuştur (Winock, 2002: 71).

Görüldüğü üzere her iki örnekte de entelektüeller, gerek iktidarın gerekse farklı siyasi çevrelerin suistimallerine karşı “maşeri vicdanın” temsilciliğini üstlenmişlerdir (Winock, 2002: 610–611). Burada karşımıza çıkan sorun düşünmek değil, bilakis düşünmenin veya düşünülen şeyin sorunun ta kendi olmasıdır (Eagleton, 2004: 72). Ancak entelektüeller yine de bu sorunu bilerek hareket etmek durumundadırlar. Başka bir ifade ile onların kaderinde Sokrates örneğinde olduğu gibi “baldıran zehrinin” içilmesi kaçınılmazdır. Bu zehri içmekten imtina etmeyen kamusal entelektüellerin, maddi avantajlardan ziyade manevi avantajlar sağlama peşinde oldukları söylenebilir. Onların temel şiarı, Benda’nın ifadesi ile “benim yurdum bu dünya değildir”, (Benda, 2006: 38) diyebilecekleri bir aşkınlığı yaşayabilmektir.

Sonuç

Günümüzde her şeyin ticarileştiği, maddiyata dayalı fayda ve maliyet analizlerinin yapıldığı, dolayısı ile toplumun ve toplumsalın içinin metalar ile doldurularak boşaltıldığı bir dünyada, entelektüellerin varlığına duyulan ihtiyaç, hayati önemi olan bir zorunluluktur, denilebilir. Çünkü entelektüeller, müşkülpesent bir kişilik olarak hem kendileri bir direnç hem de içinde yaşadıkları toplumun direncidirler. Bu sayede entelektüeller, farklı güç odaklarına veya tehditlere karşı muhafazakâr bir tavır sergileyerek direnişin öncüsü ve örgütleyicisi hüviyetine bürünmek sureti ile toplumda yapısal anlamda yenilikleri getirebilecek değişim ve gelişimin başlatıcısı olmaktadırlar. Kısaca entelektüeller, stratejik bilgi temelinde çok önemli bir güç kaynağıdır. Böyle bir kaynağa sahip olan ülkelerde yaşanan değişim ve gelişmeler, adeta “on line” hızında takip edilmektedir.

Toplumsal değişim ve gelişmelerin “on line” hızında gerçekleştiği ve takip edildiği bir yerde, bütün değerler ve standartlar altüst olmakta, dolayısı ile uyumsuzluk, kriz, gerilim, güvensizlik ve yabancılaşma öncelikli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle “on line” değişim ve gelişmeler karşısında direnç gösterebilmek için çok yüksek düzeyde “uyum kabiliyetine” sahip olmak gerekmektedir. Bill Gates, bu uyum kabiliyetinin “dijital sinir sistemi ile düşünce hızında çalışmak” sureti ile gösterilebileceğini düşünmektedir. Pierre Bourdieu da Bill Gates’in düşüncesine ancak “fast thinker” olduğunda, yani kendi gölgelerinden bile daha hızlı olabilen ve düşünebilenleri dikkate alarak destek vermektedir. Her iki örneğin temelinde stratejik bilginin yer aldığı söylenebilir. Bu bilgi, hem iktidar sağlamakta hem de iktidarları alt edip başlı başına bir egemenlik alanı inşa etmektedir. Kaynağında ise, entelektüeller bulunmaktadır.

O halde entelektüeller, stratejik bilgilerin kullanımına bağlı olarak sadece direncin ve direnmenin değil aynı zamanda iktidar için de çok uygun bir zemindir. Bu zeminde entelektüeller, farklı güç tekellerine karşı egemenlik mücadelesinin yürütücüsü olan bir otoritedir. Nitekim bunun bilincinde olan ülkeler, farklılıklardan farklar ve farkındalık yaratabilecek entelektüellerini el üstünde tuttuklarından kendileri ile rekabet yarışında olan ülkelerin önünde ve üstünde yer almaktadır. Bilgili olmaktan bilge olmaya gitmek isteyenler ve “ateşe, ateşle değil, su ile karşılık vermek durumunda olanlar, entelektüellerin gücünü yabana atmamalı, onların, başlı başına bir hazine olduklarına dikkat etmelidirler.

KAYNAKÇA:

- Badinter, E. & Badinter, R. (2000), **Politikada Bir Entelektüel: Condorcet**, Çev. Hüseyin Köse, Ankara, Öteki Yayınevi.
- Bataille, Georges (1999), **İmkânsız**, Çev. Mukadder Yakupoğlu, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi.
- Bauman, Zygmunt (1996), **Yasa Koyucular ile Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entellektüeller Üzerine**, Çev. Kemal Atakay, İstanbul, Metis Yayınları.
- Benda, Julien (2006), **Aydınların İhaneti**, Çev. Cem Soydemir, Ankara, Doğu Batı Yayınları.
- Besnier, Jean-Michel (1996), **İmkânsızın Politikası: İsyarla Bağlanma Arasında Entelektüel**, Çev. Işın Gürbüz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Blanchot, Maurice (1999), **Sonsuz Yenileme-Sonradan**, Çev. Rifat Kırkoğlu, İstanbul, Kabalıcı Yayınları.
- Bourdieu, Pierre (1990), “The Intellectual Field: A World Apart”, **In Other Words: Essays Towards a Reflexive Sociology**, Trans. Matthew Adamson, California, Stanford University Press, pp. 140–149.
- Bourdieu, Pierre (2006), **Karşı Ateşler**, Çev. Halime Yücel, İstanbul, Yapı ve Kredi Yayınları.
- Cangızbay, Kadir (1998), **Sosyolojik Praksis**, Ankara, Öteki Yayınevi.
- Collingwood, R. C. (2007), **Tarih Tasarımı**, Çev. Kurtuluş Dinçer, 3. Basım, Ankara, Doğu Batı Yayınları.
- Dahl, R. A. (1996), **Demokrasi ve Eleştirileri**, Çev. Levent Köker, Ankara, Yetkin Yayınları.
- Direk, Zeynep (2005), **Başkalık Deneyimi: Kıta Avrupası Felsefesi Üzerine Denemeler**, İstanbul, Yapı ve Kredi Yayınları.
- Eagleton, Terry (1996), **İdeoloji**, Çev. Muttalip Özcan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Eagleton, Terry (2003), **Azizler ve Âlimler**, Çev. Osman Akınhay, 3. Basım, İstanbul, Agora Kitaplığı Yayınları.
- Eagleton, Terry (2004), **Kuramdan Sonra**, Çev. Uygur Abacı, İstanbul, Literatür Yayınları.
- Foucault, Michel (1992), **Dostluğa Dair**, Çev. Cemal Ener, İstanbul, Telos Yayınları.
- Foucault, Michel (2005a), **Entelektüelin Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar I**, Çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay ve Ferda Keskin, 2. Basım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, Michel (2005b), **Özne ve İktidar: Seçme Yazılar II**, Çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay, 2. Basım, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

- Gouldner, Alvin W. (1993), **Entelektüelin Geleceği**, Çev. Ahmet Özden ve Nuray Tunalı, İstanbul, Eti Yayınları.
- Gramsci, Antonio (1983), **Aydınlar ve Toplum: Denemeler**, Çev. V. Günyol ve F. Edgü ve B. Onaran, 2. Basım, İstanbul, Örnek Yayınları.
- Habermas, Jürgen (1986), “Vorlesungen zu einer sprachtheoretischen Grundlegung der Soziologie: 1970–1971”, **Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns**, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, Zweite Auflage, pp 11–126.
- Habermas, Jürgen (1986), “Wahrheitstheorien: 1972”, **Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns**, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, Zweite Auflage 1986, pp. 127–183.
- Habermas, Jürgen (2001), **İletişimsel Eylem Kuramı**, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul, Kabalcı Yayınları.
- Heller, A. (2006), **Bir Ahlak Kuramı**, Çev. A. Yılmaz ve K. Tütüncü ve E. Demirel, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Huxley, Aldous (2001), **Cesur Yeni Dünyayı Ziyaret**, Çev. Savaş Kılıç, İstanbul, İthaki Yayınları.
- Kolakowski, Leszek (1999), **Modernliğin Sonsuz Duruşması**, Çev. Selahattin Ayaz, İstanbul, Pınar Yayınları.
- Lazarus, Neil (2005), “Representations of the Intellectual in Representations of the Intellectual”, **Research in African Literatures**, 36 (3), Fall, pp. 112–123.
- Lêvy, B. Henri (2002), **Entelektüellerin Övgüsü**, Çev. Halil Gökhan, İstanbul, Gendaş Kültür Yayınları.
- Lilla, Mark (2004), **İlkesiz Deha: Felsefeyi Siyasete Alet Edenler**, Çev. Ahmet Ergenç, İstanbul, Gelenek Yayınları.
- Meriç, Cemil (1978), **Mağaradakiler**, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Montaigne, Michel (2005), **Denemeler**, Çev. Kerim Çetinoğlu, İstanbul, İskele Yayınları.
- Osborne, Peter (1999), “Felsefe ve Entelektüellerin Rolü”, **Eleştirel Bakış: Entelektüellerle Söyleşi**, (Ed. Peter Osborne), Çev. Elçin Gen, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.
- Palmer, Richard E. (2003), **Hermenötik**, Çev. İbrahim Görener, 2. Basım, İstanbul, Anka Yayınları.
- Reich, Wilhelm (1998), **Dinle Küçük Adam**, Çev. Şemsa Yeğin, 11. Basım, İstanbul, Payel Yayınları.

- Said Edward W. (1994), **Representations of the Intellectual**, London, Vintage Books.
- Said, Edward W. (1995), **Entelektüel: Sürgün, Marjinal, Yabancı**, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Sans, Edouard (2006), **Schopenhauer**, Çev. Işık Ergüden, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.
- Snow, C. B. (2001), **İki Kültür**, Çev. Tuncay Birkan, Ankara, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Storr, Anthony (1992), **Yaratma Dürtüsü**, Çev. İpek Babacan, İstanbul, Yayınevi Yayınları.
- Şâyegân, Dâryûş (2005), **Batı Karşısında Asya**, Çev. Derya Örs, İstanbul, Anka Yayınları.
- Wilde, Oscar (2012), **Etik ve Estetik Üzerine Sanatçı: Eleştirmen, Yalancı ve Katil**, Çev. E. Soğancılar ve K. Genç ve F. Özgüven ve T. Armaner, 3. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Winock, Michel (2002), **Aydınlar Yüzyılı**, Çev. Ergun Göze, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.

KÖY ENSTİTÜLERİ VE İSMAYIL H. BALTACIOĞLU'NUN DEĞERLENDİRMELERİ

Kemal AYTAÇ*

Özet

Bu makalede Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli bir sorun olan öğretmen ve özellikle köy öğretmeni yetiştirme girişimlerine, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ve İsmail Hakkı Tonguç'un eğitim konusundaki çabalarına dikkat çekilmektedir. Yine makalede, Köy Enstitüleri'nin eğitim açısından gerçekleştirdiği uygulamaların İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun eğitim görüşleri, "içtimai okul" anlayışı ile örtüşen ve örtüşmeyen yanları, onun kendi değerlendirmeleri üzerinden verilmektedir. Makalede genel olarak İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun kendi eğitim felsefesi ile Köy Enstitüleri'nin eğitim felsefesinin birbirini örtüşmediğini belirtmesine karşın, Enstitülerde verilen eğitimi olumladığı ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Köy Enstitüleri, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, köy öğretmeni (köy eğitmeni).

VILLAGE INSTITUTES AND İSMAYIL H. BALTACIOĞLU'S EVALUATIONS

Abstract

The paper examines the teacher training activities conducted in the first years of the Republic of Turkey, particularly in village institutes, as well as the views of İsmail Hakkı Baltacıoğlu and İsmail Hakkı Tonguç about education. Specifically, it discusses the educational activities of village institutes and Baltacıoğlu's view of "içtimai okul" (social school). Then, the paper discusses the difficulties faced and similarities between these two educational approaches, followed by an examination of Baltacıoğlu's own evaluation of the topics. Although the educational philosophy of Baltacıoğlu and that of the village institutes differ, the former positively approached the educational activities offered by the latter.

Keywords: *The Village Institutes, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Village Teacher.*

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, Eğitim Bilimi.

Giriş

Köy Enstitüleri, köylerin eğitim yoluyla kalkındırılabilceği amacına dayalı olarak hazırlanmış ve 1940-1954 yılları arasında 21 köyde uygulanmış olan bir projedir. Tipik bir aydınlanmacı görüşü temsil etmektedir. Zira aydınlanmacılar, eğitimin gücünün sınırsız olduğuna inanırlar, iyimserdirler.

Köy Enstitüleri projesi, köyde yaşayacak ve köyünü kalkındırarak olan yeni köylü çocuğunu yetiştirecek öğretmeni yetiştirmeyi amaçlıyordu. Proje, 1946 seçim kampanyası esnasında ve sonrasında, hem muhalefetteki Demokrat Parti ve hem de iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisinden bir grubun ağır *siyasi suçlamalarına* maruz kaldı. 1946 yılında, projenin esas destekçisi olan Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel (1897-1961), bakanlık görevinden uzaklaştırıldı, projenin yürütücüsü olan İsmail Hakkı Tonguç (1897-1960) İlköğretim Genel Müdürlüğü görevinden alındı. Enstitülerin öğretim programlarında değişiklikler yapıldı. Gelişimini daha tamamlamamış olan enstitüler, sahipsiz kaldı ve 1954 yılında da Öğretmen Okullarına dönüştürülerek kapatıldılar. Bu özgün reform okulları, soğuk savaş döneminin şartları altında yaşama imkânı bulamadılar.

Aradan yarım asırlık bir süre geçmesine rağmen, Köy Enstitüleri hala tartışılan bir konu olma niteliğini sürdürmektedir. Bu konudaki görüşler iki zıt ve keskin gruba ayrılmıştır. Gruplardan birine göre, köylerin ve dolayısıyla da Türkiye'nin kalkınması Köy Enstitülerine bağlıdır. Enstitülere karşı olan diğer gruptakilere göre ise, Köy Enstitüleri eğitim tarihimizdeki talihsiz uygulamalardan ibarettir.

İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978) Yeni Adam Dergisi'nde, çeşitli tarihlerde yazdığı bir düzine makalesinde, Köy Enstitülerini çeşitli yönlerden değerlendirmiştir. Üniversite eğitim bilimleri profesörü ve bir eğitim filozofu olan Baltacıoğlu'nun bu konuda yaptığı yapıcı uyarılar ve öneriler, M.E.B.'nin bürokratları nezdinde hiçbir yankı uyandırmamıştır. Bu incelemede Baltacıoğlu'nun bu konudaki görüşlerinin açıklanması amaçlanmaktadır.

1.Eğitim Tarihimizdeki İki İsmail Hakkı

XX. Yüzyıl eğitim tarihimizde İsmail Hakkı isimli iki seçkin eğitimci yer alır. Bunlardan birincisi İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978), diğeri İsmail Hakkı Tonguç (1897-1960)'tur. Her ikisi de İstanbul Darülmuallimini'nden gelmektedirler. İstanbul Darülmuallimini, o tarihte eğitim alanındaki yenilikleri temsil eden bir okuldur.

Baltacıoğlu 1908'de açılan İstanbul Darülmuallimini'nin ilk hocalarındandır. Tonguç ise, aynı okulun daha sonraki dönemlerdeki öğrencilerindedir. Baltacıoğlu, Tonguç'tan "Darülmuallimin'in ateşli ruhunu taşıyan eski bir talebesi" olarak bahseder.

Bu eğitimcilerin her ikisi de, eğitim konusunda inceleme yapmak üzere Avrupa'ya gönderilmişlerdir. Baltacıoğlu İstanbul Darülmuallimin'e yazı hocası olduktan sonra eliş ve pedagoji konularını incelemek üzere gitmiştir. Fransa, İngiltere, Belçika, Almanya ve İsviçre'deki "reform okulları"nı incelemiş, yepyeni görüşlerle yurda dönmüş ve daha sonra da İstanbul Darülfünunu Terbiye Müderrisliğine atanmıştır (1913). İsmail H. Tonguç ise, Darülmuallimin'i bitirdikten sonra eğitim alanında inceleme yapmak ve öğrenimini ilerletmek üzere iki defa Almanya'ya gönderilmiştir. O da bu seyahatlerinde yeni "reform okulları"nı tanımıştır. Özellikle "İş Okulları", "Kır Eğitim Yurtları", "Üretim Okulları" vb. gibi eğitim kurumlarından etkilenerek yurda dönmüştür. Önce öğretmenlik yapmış, daha sonra da Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürü olmuştur.

Her iki eğitimci de, kitap okutan, ezberleten, ama öğretmeyen geleneksel okulların yerine "iş eğitimi" ilkelerine dayalı "faal okullar" kurmaya yönelmişlerdir. Bu alanda birisi özgün bir eğitim sistemi kurmuş, diğeri ise bir uygulamayı yönetmiştir.

Tonguç, bürokraside elde ettiği imkânlarla, görüşlerini "Köy Enstitüleri"nde uygulama imkânı bulmuştur. Baltacıoğlu ise, "İçtimai Mektep" adı altında özgün bir eğitim felsefesi sistemi kurmuştur. Onun kurduğu sistem, kendi deyimiyle "çok okundu, az anlaşıldı ve hiç uygulanmadı". Aslında bu sistem, Türkiye'de maalesef hiç anlaşılmadı. Çünkü Türkiye bunu değerlendirecek fikri birikime henüz sahip değildi.

Tonguç'un uygulamaları o zamanın bir kısım politikacısının, yanlış anlaşılardan doğan ağır suçlamalarına maruz kalmıştır. Bu özgün eğitim uygulaması, henüz gelişimini tam yapmadan, 14 yıl sonra durdurulmuştur. Böylece, iki büyük eğitimcimizden birisi hiç anlaşılmamış, diğeri ise yanlış anlaşılmanın kurbanı olmuştur.

Bu iki büyük eğitimcimizin yazgısı birbirine benzemektedir. Devlete egemen olan muzır bürokrasi, her iki devrimci eğitimciyi, hayatlarının en verimli dönemlerinde cezalandırmıştır. Darülfünun'da Eminlik ve Dekanlık yapan Baltacıoğlu, 1933 Üniversite Reformu esnasında, mesleki hizmeti henüz 25 yıl iken, Üniversiteden kovulmuştur. Geçimini sağlamak zorunda olduğu 10 kişi ile birlikte açlığa terk edilmiştir. Tonguç ise, 1946 genel seçimlerinden sonra İlköğretim Genel Müdürlüğü görevinden alınmıştır. Değişik yerlerde sürgün öğretmenlik yapmıştır. Mesleki hizmeti 31 yıl iken, 1954 yılında emekliye ayrılmak zorunda kalmıştır.

2. 1930'lu Yıllardaki Reform Hareketleri

1930'lu yıllar eğitim tarihimizin her kademesinde reformlara girişildiği bir dönem olmuştur. Piramidin tavanında köklü değişimler yapılmış; tabanında ise yeni modellerin araştırılmasına girişilmiştir.

2.1. Yükseköğretimde Yapılan Reformlar

Bu yıllarda yükseköğretim kademesinde şu iki önemli reform gerçekleştirilir:

a) *İstanbul Üniversitesi Reformu*: İsviçreli Prof. A. Malche'nin hazırladığı bir raporu esas alan TBMM, kabul ettiği 2252 sayılı ve 31.05.1933 tarihli "İstanbul Darülfünunu'nun İlgasına ve Maarif Vekâletince Yeni Bir Üniversite Kurulmasına Dair Kanun" ile İstanbul Darülfünunu ve ona bağlı bütün müesseseler, kadro ve teşkilatlarıyla beraber, 31.07.1933 tarihinden itibaren kaldırılmıştır. Aynı Kanunun ikinci maddesi ile 01.08.1933 tarihinde ise İstanbul Üniversitesi adı altında, Batı tipinde yeni bir yükseköğretim kurumu kurulmuştur.

b) *Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün Kurulması*: 20. 06. 1933 tarihli 2291 sayılı Kanunla kurulan bu enstitü yükseköğretim kademesindeki ikinci önemli yeniliği temsil eder. Kanunda "Tabii ilimler, ziraat, baytar ve ziraat

sanatları namile dört fakülteden mürekkep, akademik bir müessesedir” diye tanımlanan bu enstitü, daha sonra kurulan Ankara Üniversitesi’nin çekirdeğini oluşturur.

2.2. Köy Eğitimi İçin Yeni Model Arayışları

1935 yılında Türkiye’de toplam nüfus 16.153.018’dir. Bunun % 77,5’i, yani 12.355.376’sı köyde yaşamaktadır. Mevcut 40.000 köyün 31.000’inde okul yoktur. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı % 92’dir. Köylerde ise bu oran % 98’lere kadar çıkmaktadır. Köylerde cehalet ile sefalet kol gezmekte ve birbiriyle yarışmaktadır. Köylere atanan şehirli öğretmenler, bir yolunu bulup köyü terk etmeye çalışmaktadırlar. 1927 yılında Zincidere ve Denizli’de açılmış olan “Köy Muallim Mektepleri” başarısız görülerek 1932 ve 1933 yıllarında kapatılmıştır. Bu okulların kapatılması, bu konuda hem bir boşluk yaratmış ve hem de köy eğitimi konusunda yeni bir yol arama çalışmalarına canlılık katmıştır.

Bu yıllarda güçlenen köycülük akımının da etkisiyle halk eğitimi ve köy kalkınması, basında tartışılan en önemli konulardan birisi haline gelir. 1932 yılında kurulan Halkevlerinin yayın organı olan *Ülkü Dergisi*, bu konuda bir merkezi bir rol oynar. Gösterilen çabalar, köye özgü yeni bir öğretmen tipi belirlemeye yönelmiştir. Bu konuda Gazi Terbiye Enstitüsü öğretmenlerinin yaptıkları fikri katkıları özellikle belirtmek gerekir. Bütün bu çabaların ortak noktasını, yeni köy öğretmenin köyün sadece manevi yönünü değil, maddi yönünü de değiştirecek tipten birisi olması ve bu öğretmenin de, *iş eğitimi* ilkesine bağlı bir eğitim ile yetiştirilmesi teşkil etmektedir. Nitekim 1933 yılında kurulan Milli Eğitim Bakanlığı Köy İşleri Komisyonu’nun hazırladığı raporda da, yetiştirilecek yeni köy öğretmenin, köyün maddi yönünü ve hayatını değiştirmesi gerekliliği önemle vurgulanmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938), Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan (1888-1947)’a, askerliğini erbaş olarak yapmış olan köy gençlerinden bu konuda yararlanılmasını tavsiye etmiştir. Bu bir emirdir. O zamanlar devleti yöneten Cumhuriyet Halk Partisi, 1935 yılındaki kurultayında, askerliğini onbaşı ve çavuş olarak yapmış köylü gençlerin, kurslardan geçirildikten sonra, köy okullarında görevlendirilmesi kararını almıştır. 1935 yılında İsmail H. Tonguç, M.E.B. İlköğretim Genel Müdürlüğüne vekâleten atanmıştır. Bu hava içerisinde köy eğitiminde şu uygulamalar gerçekleştirilmiştir:

a) *Eğitmen Kursları (1936-1946)*: 1936 yılında, acil köy öğretmeni ihtiyacını karşılamak üzere Mahmudiye’de ilk Eğitim Kursu açılmıştır.

1937 yılında 3238 sayılı “Köy Eğitimcileri Kanunu” çıkarıldı. Kursların sayısı artırılmıştır. Askerliğini çavuş ve onbaşı olarak yapmış gençler, M.E.B. ile Tarım Bakanlığı’nın birlikte düzenledikleri, 6-8 aylık Eğitim Kursları’ndan geçirildikten sonra, 10 lira maaşla köy okullarına Eğitimciler olarak atanmaya başlandı. Bu kurslarda 1946 yılına kadar 8.675 Eğitimci yetiştirilmiştir.

b) *Köy Öğretmen Okulları (1937-1940)*: Eğitimciler kurslarından başarılı sonuç alınması üzerine, bu kursların daha da geliştirilmiş şekli olarak, 1937 yılında Kızılçulu, Çifteler ve Gököy’de, beş yıl süreli üç *Köy Öğretmen Okulu* açılmıştır. Bu okullarda tarım, demircilik, inşaatçılık ve kooperatifçilik gibi dersler de veriliyordu. Mezunları, köylerde 20 yıl görev yapmakla yükümlü idi.

Baltacıoğlu bu kursları şöyle değerlendirir:

“Köy Enstitüleri, eğitimciler kursları denen kurumlardan çıkmışlardır. Enstitüler bu kurumların hem gövde, hem can, hem de ruh bakımından birer süreğinden, olgunlaşmış şekillerinden başka bir şey değildir. Eğitimciler kursları kitapçı, ezberci ve iskolastik Tanzimat mektebine karşı yapılan ani ve şiddetli tepkiden çıkmıştır. Tanzimat ve Meşrutiyet mekteplerinden çıkanlar, köye gidince okutmaktan başka bir şey yapamıyorlar, elleri, ayakları bağlı kalıyorlardı! Öte yandan Kemalist rejim köyü, sosyal çekirdek sayılan bu toprak birliğini kalkındıracak realist eğitim organını arıyordu... İstanbul Darülmüallimini’nin ateşli ruhunu taşıyan biri, İsmail Hakkı Tonguç, bu işe sarılmak, ona başlamak fırsatını buldu” (Baltacıoğlu, 1951: 2).

3. Köy Enstitüleri

3.1. Genel Açıklamalar

Köy Enstitüleri, köy okullarına öğretmen, köylere tarım ve sağlık görevlisi yetiştirmek amacıyla 17 Nisan 1940 tarih ve 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu ile köylerde açılan beş yıllık okullardır. Bu okullar, şehirlerin dışında tren istasyonlarına yakın, tarım işlerine elverişli arazisi bulunan köylerin

civarında açılırlar. Enstitüler bölge esasına göre kurulmuştur. Her birinin sorumlu olduğu 3-4 il vardır. Enstitülere bu illerin köylerindeki öğretmenlerin yetiştirdiği sağlıklı ve yetenekli köy çocukları alınıyordu.

Köy Enstitüleri kız-erkek karma ve yatılı okullardı. 21 yerde açılan bu enstitülere, Hasanoğlan Köy Enstitüsü bünyesinde bir de Yüksek Köy Enstitüsü eklenmiştir. Amacı, köy enstitüsü mezunlarından Enstitülere öğretmen ve müfettiş yetiştirmektir. Ama 1946 yılında kapatılırlar.

Enstitülerin binalarının, öğretmen evlerinin, atölyelerinin inşaat giderleri köy bütçesinden karşılanır; binalar köylüler tarafından *imece* usulüyle yapılır. Öğrenciler işçi olarak çalıştırılır. Devlet, köye öğretmen olarak atanan mezunlara üretime yarayıcı araçlar, tohum, çift ve irad hayvanları, cins fidan... vb. gibi üretim araçları verirler.

1942 yılında çıkarılan “Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu” ile köy öğretmenine, okuldaki öğretmenlik hizmeti dışında, köy halkını modern tarım teknikleri konusunda yetiştirmek ve köye siyasi önderlik etmek görevleri de yüklenir. Bu köy enstitüsü mezunu öğretmenlerinin maaşı (muhtemelen 1944 yılında) 20 liradan 100 liraya çıkarılır.

Köy Enstitülerinin kapatıldıkları 1954 yılına kadar, 1308 kız ve 15943 erkek olmak üzere toplam 17.341 köy öğretmeni yetiştirilir.

3.2.Enstitülerin Öğretim Programları

Köy Enstitülerinde 1943, 1947 ve 1953 tarihli üç öğretim programı uygulanmıştır. Köy Enstitülerinin ruhunu temsil eden 1943 tarihli ilk programdır.

1943 Öğretim Programında haftalık ders yükü 44 saat olup, dersler, üç ana grupta toplanmaktadır: Derslerin yarısı “Genel Kültür ve Meslek Dersleri”ne, dörtte biri “Teknik Dersler ve Çalışmaları”na, dörtte biri “Tarım Dersleri ve Çalışmaları”na ayrılmıştır.

Genel kültür dersleri yanında ayrıca, edebiyat, resim, müzik ve spor gibi etkinlikler de yer alıyordu. Teknik ve Tarım derslerinin içeriği, o yörede geçerli tarım türü ve zanaatlara göre, Enstitü Öğretmenler Kurulunca belirleniyordu.

1947 tarihli ikinci öğretim programı, Köy Enstitülerine yöneltilen asılsız suçlamalar altında hazırlanmıştır. Bu programda dersler, gerçi eskisi gibi yarısı kültür derslerine, dörtte biri tarım derslerine, dörtte biri de teknik derslere ayrılmıştır. Ama bu ikinci program, 1943 birinci programı önemli ölçüde değiştirmiştir. Şöyle ki; bazı dersler programdan çıkarılır, bazı yeni dersler eklenir, bazı derslerin adı değiştirilir, bazı derslere fazla yer ayrılır; iş eğitime yönelik ders ve ifadelerden “iş” kelimesi çıkartılır vb. gibi değişiklikler sonunda Köy Enstitülerinin asli ruhu değiştirilmiş olur. Bu değişiklikler ile Köy Enstitülerinin öğretim programı, öğretmen okullarının programına yaklaştırılmıştır.

1953 tarihli Köy Enstitüleri öğretim programı, Köy Enstitüleri için bir idam fermanıdır. Diğer Öğretmen okulları programları ile birleştirilir. 27.01.1954 tarih ve 6234 sayılı “Köy Enstitüleri ile Öğretmen Okullarının Birleştirilmesi Hakkında Kanun” ile Köy Enstitüleri uygulamasına son verilir; Enstitülerin adı, Öğretmen Okulu’na dönüştürülür.

4. Baltacıoğlu'nun Köy Enstitülerini Değerlendirmesi

4.1. Baltacıoğlu'nun Köy Enstitüleri Konusundaki Eleştirel Görüşleri

Baltacıoğlu, baştan itibaren köy enstitülerine karşı olumlu bir tavır sergilemiştir. Ona karşı yapılan siyasi saldırılara karşı çıkmıştır.

“Köy Enstitülerinin ne görevde eğitim kurumları olduklarını anlayabilmek için, onlar üzerindeki kuşkulardan, bir kere olsun kurtulmamız gerekmektedir. Şimdiye kadar bu enstitülerde meydana gelmiş, sayılı uygunsuz olaylara bakıp ta enstitüleri suçlu gibi görmek yalnız ihtiyatsızlık değil, doğrudan doğruya haksızlık olur. İnancıma göre köy enstitülerinin yurtseverliğinden kimsenin kuşulanmasına sebep yoktur” (Baltacıoğlu, 1951:2).

Baltacıoğlu'nun Köy Enstitülerine siyasi ve ideolojik yönden yapılan saldırılara karşı bir tavır almasının temelinde, onun içtimai mektep görüşü ile bu enstitüler arasında akrabalık bağı olduğu görüşü yatmaktadır. Yukarıda alıntılanan aynı yazının devamında bu hususu şöyle belirtir:

“Köy Enstitüleri benim içtimai mektep tezime en çok yaklaşan yepyeni, devrimci eğitim kurumlarıdır. Onları gelişi güzel övemem. Hatta onların başarıları üzerinde çok duramam. Ancak onların aksaklıkları, başarısızlıkları üzerinde durmayı, onların olgunlaşmaları için çalışmayı kendime borç bilirim” (Baltacıoğlu, 1951: 8).

Baltacıoğlu daha sonra yazısını şöyle bağlar:

“Son sözüm: Köy Enstitüleri pedagoji alanında atılmış geniş bir adımdır. Bu işin sonuna kadar gitmeliyiz. Yoksa yazık olur” (Baltacıoğlu, 1951: 8).

Bu yazının yazıldığı 1951 yılı, Köy Enstitüleri için sona yaklaşıldığı bir dönemdir. Baltacıoğlu bunun nereye varacağını görerek, endişesini açık bir uyarı olarak dile getirir.

Köy Enstitüleri Kanunu'nun çıkması vesilesiyle Baltacıoğlu'nun faaliyete daha yeni geçecek olan Köy Enstitülerini, 1940 yılında hayalinde nasıl canlandırdığına bir bakalım: Baltacıoğlu 3803 sayılı ve 17 Nisan 1940 tarihli Köy Enstitüleri Kanunu'nun T.B.M.M.'de kabulünün verdiği coşkuyla, iki hafta sonra bu konuda bir makale yayınlar. “Köy Enstitüleri Hem Kemiyetin Hem Keyfiyetin Zaferidir” başlığını taşıyan bu yazısında, “Türk pedagoji tekâmülü tarihinin en yeni en olgun yemişleri” olarak betimlediği Köy Enstitülerini, kendi “İçtimai Mektep” kuramını gerçekleştirecek okullar olarak görür. Bu yeni okulları, geleneksel “kitap okulları”yla mukayeseli olarak değerlendirir, şu ana yenilikleri getireceklerini bekler:

“1) Ananevî (geleneksel) okul için zekânın, duygunun, iradenin işleyeceği çevre herşeyden önce kitaptır; Köy Enstitüleri için bu çevre hayattır.

2) Ananevi okul acemi insanları bu hayata hazırlamaya çabalar ve hazırlayamaz; Köy Enstitüleri, acemileri bu hayata hazırlamayacak, acemilere bu hayatı yaşatacaktır.

3) Ananevi okul traway (iş, çalışma) mevzuu olarak kitabı, yazılı fikirleri, misali, hayali, tarifî, tasviri ele alır; Köy Enstitüleri köyü, tarlayı, kümesi, arılığı, demirhaneyi ele alacaktır.

4) Ananevi okulda bir teori, bir de pratik vardır ve bu iki ayrı cinsten faaliyet arasında bir de duvar vardır; Köy Enstitülerinde yalnız hayat ve realitesi vardır; teorisi de, pratiği de onun içindedir.

5) Ananevi okul derse, imtihana, şahadetnameye ve mertebelere hazırlar; Köy Enstitüleri doğrudan doğruya müstakil, müstahsil, tabiatla gürşen ve onu her yerde yenen Türk adamın yaratıcı şahsiyetine hazırlayacaktır. Köy Enstitüleri Maarif Vekilliğinin zaferlerinden biridir” (Baltacıoğlu, 1940: 2).

Baltacıoğlu'nun betimlediği bu yeni okul, onun içtimai mektep tezine en yakın bir okul modelidir. Her iki okul da, iş eğitimini ve faaliyet ilkesini eğitim-öğretimin temeline alan “reform okulları”dır. Ama Baltacıoğlu, Köy Enstitülerinin daha sonraki uygulamalarında bu beklentilerinin gerçekteşmediğini görecektir. O sebeple de yapılan uygulama hatalarını sık sık dile getirerek, yıkıcı değil, yapıcı amacı taşıyan uyarılarda bulunacaktır.

Bütün bunlar göstermektedir ki, Baltacıoğlu Köy Enstitülerine olumlu yaklaşan bir düşünürdür.

4.2. Baltacıoğlu'nun Köy Enstitülerini Değerlendirme Ölçütleri

Baltacıoğlu'nun Köy Enstitülerini değerlendirmede dayandığı ölçütler, İçtimai Mektep ilkeleridir: Bunlar kısaca şunlardır:

- a) *Şahsiyet İlkesi*: Eğitimin amacı gerçek, yani sosyal bir şahsiyet yaratmaktır. İnsanlara kendi milletinin kültürünü, çağının tekniğini kazandırmaktır.
- b) *Muhit (Çevre) İlkesi*: Eğitim gerçek, yani sosyal bir çevre içinde verilmelidir. Yürüme karada, yüzme denizde, uçma havada öğrenilebilir.
- c) *Çalışma (İş) İlkesi*: İnsan kişiliğini gerçek çevreler içerisinde gerçek çalışma yaparak, yaşayarak kazanır.
- ç) *Randıman (Verim) İlkesi*: Eğitim gerçek, yani sosyal bir randıman sağlamalıdır.
- d) *İnisiyasyon (Başlatma) İlkesi*: Eğitim gerçek, yani sosyal bir hazırlamadır.

Baltacıoğlu, bu temel ilkelere dayalı olarak, nasıl bir eğitim modeli gerçekteşirmek istiyordu. O bunu şöyle özetler:

“Benim İçtimai Mektep’teki davam ne idi? Sınıfları, saatleri, programları, ezberi, kitap bilgisini kaldırmak, yerine işlerliği, sosyal, gerçek travayı koymak. Köy Enstitüleri bu devrimi iyice kavrayamadılar. Bugünkü ortaokulu aldılar. Sanat okulunu da aldılar. Ve bunları arkadan birbirlerine yapıştırdılar. Tanzimat ikizliği Cumhuriyette de süredurdu. İçtimai Mektep’te nazari ders, ameli ders diye ayrı soydan iki ders yoktur. Yalnız istihsal (üretim) vardır; nazarisi de, amelisi de onun içindedir.

Gerçek bu iken Köy Enstitülerini kayıtsız şartsız övemedim. Övemedim de. Yalnız bunların yeni gidişte olduklarını işaret ettim, o kadar. Onların kendilerini bulmalarını bekliyorum” (Baltacıoğlu, 1950: 2).

4.3. Baltacıoğlu’na Göre Köy Enstitülerindeki Uygulama Hataları ve Öneriler

Bir eğitim filozofu olan Baltacıoğlu’nun, Enstitüler denemesi hakkındaki değerlendirmeleri ve bu konuda yaptığı tavsiyelerle ilgili görüşleri eğitim literatürümüzde hep geri planda kalmıştır. Üzerinde pek durulmamıştır. Bunun çeşitli sebepleri vardır. En başta geleni, araştırma tembelliğidir; bir diğeri de yaralı olan Köy Enstitülerini fazla hırpalamaktan kaçınmak olsa gerektir.

Baltacıoğlu, en son 1970 yılında Yeni Adam’da yayınladığı bir düzine makalesinde Köy Enstitülerini ele almıştır. Bunların başlıcaları *Kaynakça*’da gösterilmiştir.

Baltacıoğlu, incelediği konuyu mikroskobik bir titizlikle ele alıp, tespit ve tavsiyelerini yapmaktadır. İstemektedir ki, Köy Enstitüleri, uygulamada yapılan hatalar düzeltilerek yaşatılsın. Ama M.E.B.’nin çokbilmiş geçinen bürokratları, bu uyarılarda belirtilen hataları düzeltme işini yapmamışlardır.

4.3.1. Baltacıoğlu’nun Tespit Ettiği Hatalar

Baltacıoğlu Köy Enstitüleri ile ilgili olarak, şu temel tespitlerde bulunmaktadır:

“Köy Enstitülerinin yapılması gerekli olanın bir kısmını yaptıkları doğrudur. Tuttukları yön, üzerinde yürümek istedikleri yol da doğrudur. Ancak, Köy Enstitüleri iyi bir anlayışın eksik uygulamasından doğmuştur” (Baltacıoğlu, 1970:17).

Baltacıoğlu'nun enstitülerin uygulamalarında gördüğü ana hatalar, başlıca şu konularda toplanmaktadır:

a) *Köy Öğretmeninin Kişilik Tipinde Yapılan Yanlışlık*: Baltacıoğlu Köy Enstitülerinde yetiştirilen öğretmenlerin kişilik tipinin teknik boyutunun yanlış olarak tespit edildiğini tenkit etmektedir. Bu konuda şöyle düşünür:

“Köy Enstitülerinin görevi, Türk köyünü yaşatacak, kalkındırarak olan yeni Türk köylü çocuklarını yetiştirecek olan yeni köy öğretmenlerini yetiştirmektir... Bu yetiştirmenin teknik kısmı üzerinde duralım. Yetiştirilecek öğretmenin demirci, marangoz, nalbant gibi tek işi yapan bir zanaatçı olması doğru değildir. Bu öğretmenin her zanaatta bir dereceye kadar bilgisi olan bir insan kişiliğini taşıması gereklidir. Köy Enstitülerinde uzman zanaatçıları yetiştirmek elde olmadığı gibi, güçlülüğün bu kadarı köy öğretmenleri için gerekli değildir. Köy öğretmenlerinin hastabakıcılar gibi, genel sağlık bilgileri edinmesi yeter. Hekim olması gerekmez” (Baltacıoğlu, 1970:17).

Baltacıoğlu'na göre Köy Enstitülerinin sosyal iş bölümü gerçeğine uygun olarak vermesi gereken normal öğretmen tipi, köyde aydın, bilgili bir köylünün yapabileceği bütün işleri yapabilen hezarfen insan tipidir. Ona göre, zamanımızın aradığı adam, Ortaçağ'ın “Hezarfen” dediği, romantik çağın “tavşan” adını verdiği, her iş az çok elinden gelen, her zanaata, endüstri tekniğine kafası açık bulunan insan tipidir.

Peki, Köy Enstitüleri bunu yapabildi mi? Baltacıoğlu'nun bu soruya cevabı şudur:

“Köy Enstitüleri bunu yapamadı. Hezarfen, tavşan köy öğretmeni yerine demirci, nalbant, araba tamircisi yetiştirmek istedi. Bunu da yetiştiremedi. Yetiştirdi dediği yarım yamalak bilgili öğretmenler köyde köylü karşısında küçük düştüler” (Baltacıoğlu, 1970:17).

b) *Köy Enstitülerini Tarım İstihsal Çevresi Olmayan Yerlerde Kurmak ve Onlara Dershaneli Mektep Gövdesi Vermek Yanlışlığı*: 1932 yılında Halkevlerinin kurulmasından sonra, köy öğretmenlerini köyde yetiştirme görüşü, yeniden güçlenmeye başlar. Bunda, eğitimci yazarları etkilemiş olan köycülük akımının rolü büyük olur.

Daha 1935 yılında Kültür Bakanı Saffet Arıkan (1888-1947)'ın köy öğretmenlerinin köyde yetiştirilmesi konusunda verdiği bir demece, Baltacıoğlu Yeni Adam'da 1935 yılında yayınladığı “Öğretmeni Köyde Yetiştirmek Yanlıştır” (Baltacıoğlu 1935a: 10-13) başlıklı yazısında karşı çıkar ve şöyle der:

“Yeni insan yetiştiricilerin köy realitesine yabancı olmaması gerekir, şüphe yok. Ancak bunun için öğretmen okulunu köyün her şeyden mahrum kapalı çevresine kapamak doğru mu? Biz köy kültürü diye bir şey tanımıyoruz, o da ulusal kültürdür... Öğretmenleri şehirlerde yetiştirin, fakat toprak, tarım, endüstri, halk ve kültür adamı olarak” (Baltacıoğlu, 1935b: 4,12).

Baltacıoğlu, aynı görüşünü, Köy Enstitülerinin köy toplumunun dışında kurulmalarına karşı da devam ettirir.

“İçtimai Mektep'in çevre prensibine göre, Köy Enstitüsü köy hayatı dediğimiz gerçek, aktif hayatın bütün görevlerini içine alan gerçek bir hayat çevresi, bir köy sosyetesine olumuna gelmelidir. Onun için Köy Enstitüleri gerçek tarım, istihsal çevrelerinde kurulmalıdır. Bu ilke yerin bedava oluşu, şehir dolayında bulunuşu gibi hiçbir yabancı düşünceye feda edilmemeli. Köy Enstitüleri köy hayatı dediğimiz gerçek, aktif hayatın bütün görevlerini içine alan bir yaşama çevresi, köy toplumu olmalıdır. Onun için Köy Enstitülerini tarım, istihsal çevresi olmayan yerlerde kurmak, onlara dersaneli mektep gövdesi vermek yanlıştır” (Baltacıoğlu, 1970:17).

c) *Enstitülerin Öğretim Bakımından Eski Mektebin Devamı Oluşu:* Baltacıoğlu, iş eğitimi ilkesi açısından Köy Enstitülerinin öğretim sistemini, dersleri kültür dersleri ve iş dersleri olarak ikiye ayırmasını hatalı bulur. Ona göre bütün dersler, en teorik olanlar dahi üretim ortamları dolayında, üretim dolayısıyla verilmelidir. Bu konudaki görüşlerini şöyle açıklar:

“1) Köy Enstitüleri, öğretim sistemi bakımından, eski mektebin bir süreğidir. Eski mektep bilgiyi okutuyordu; Köy Enstitüsü de bilgiyi okutuyor.

2) Eski mektepte nazari dersler ayrı gösteriliyordu. Köy Enstitülerinde de böyle. Yalnız Enstitülerde tatbikata daha çok yer veriyorlar, o kadar.

3) Köy Enstitülerinin tatbikat alanları, gerçek istihsal çevreleri değildirler. Mesela, tarım alanı bir okul tatbikat bahçesidir. Bu bahçenin yaşayan sosyete ile bir ilgisi yoktur. Bu durum böyle oldukça Köy Enstitülerinde yetişecek elemanların memleket kalkınması işinde büyük rol oynamaları imkânsızdır” (Baltacıoğlu, 1949:2).

4.3.2. Baltacıoğlu'nun Önerileri

Baltacıoğlu, Köy Enstitülerinin aksaklık ve eksikliklerini sıraladıktan sonra, bu okulların düzeltilip yaşatılmaları için, bir kısım öneriler tespit etmiştir. Bunları şöyle sıralar:

“1) Köy Enstitülerinin görevi Türk köyünü kalkındıracak olan modern Türk köylü çocuklarını yetiştirecek olan modern Türk öğretmenlerini yetiştirmektir.

2) Köy Enstitüleri gerçek tarım ve istihsal çevrelerinde kurulmalıdır. Bu prensip, yerin bedava oluşu şehir dolayında bulunuşu gibi hiçbir yabancı düşünceye feda edilmemelidir. Köy Enstitüleri ‘köy hayatı’ dediğimiz gerçek, aktif yaşamın bütün görevlerini içine alan gerçek bir çevre, köy sosyetesini olmalıdır.

3) Köy Enstitüleri –bu köyü ve bu enstitü sosyetesini gerçek, aktif, şuurlu, bilgili, bilimli olarak yaşatmak yoluyla- modern bir Türk köylüsünün kazanması gerekli olan bütün bilgileri ve yetkileri kazandırmalıdır.

4) Köy Enstitüleri köy yaşamının gerçek işleri olan ev yapmak, ilaçlamak, parazitlerle savaşmak, fenni lağım yapmak, cam kesmek, cam takmak, çorap örmek, tereyağı çıkarmak, fenni arı yetiştirmek, fenni tavukçuluk gibi gerçek tarım ve teknik randımanları ile yardımlaşma, kooperatifçilik, birlikte öğrenme gibi tinsel, törel huyları kazanmalıdır.

5) Köy Enstitülerinin sosyal iş bölümü gerçeğine uygun olarak vermesi gerekli olan normal öğretmen tipi köyde aydın, bilgili bir köylünün yapabileceği bütün işleri yapabilen ‘hezarfen’ insan tipidir.

Bize göre bu enstitülerin eksiklikleri şunlardır:

1) Köy öğretmenini köyün sosyal gövdesi göz önüne alınarak hezarfen tipinde yetiştirmek doğrudur. Ancak demirci, nalbant... olarak yetiştirmek mahzurludur.

2) Enstitüleri tarım istihsal çevresi olmayan yerlerde kurmak ve onlara dersaneli mektep gövdesi vermek yanlıştır.

3) Enstitülerde ‘kültür dersi’, ‘iş dersi’ diye dersleri ikiye ayırmak yanlıştır. Bütün dersler istihsal merkezleri etrafında toplanmalıdır.

4) Köy Enstitüleri kendilerini besleyecek istihsal organları olumuna getirilmelidir. (Colonisation sistemi)

5) Yetişenlerin köy çevresinde yetersiz kalmasına sebep olacak bütün bilgisizlikleri giderilmelidir. (Cam macununun ne olduğunu bilmeyen ve okulunun bütün camları çatlak olan öğretmenler gördüm!)” (Baltacıoğlu, 1953:2).

Sonuç

İsmayıl H. Baltacıoğlu’nun Köy Enstitülerine yaptığı eleştiriler başlıca şu ana noktalarda toplanmaktadır:

1) İş eğitimi ilkesine dayalı Köy Enstitüsü fikri doğrudur. Ancak, uygulamaları eksik ve hatalıdır.

2) Bir kere Köy Enstitülerinde yetiştirilen insan tipi yanlıştır. Köy Enstitülerinde Yetiştirilmek istenen öğretmen/egitmenlerin demirci, marangoz, nalbant, davarcı... vb. gibi tek bir işi yapan bir zanaatçı olması doğru değildir. Bu öğretmenlerin her zanaatta bir dereceye kadar bilgisi olan “Hezarfen” tipi bir öğretmen olması gerekirdi.

3) Öğretmeni köyde yetiştirmek yanlıştır. Yetiştirilecek yeni öğretmenin köy gerçeklerine yabancı olmaması gerekir, şüphe yok. Ancak bunun için öğretmen okulunu köyün her şeyden mahrum kapalı çevresine kapamak doğru değildir. Öğretmenleri şehirlerde yetiştirmeli; fakat toprak, tarım, endüstri, halk ve kültür adamı olarak.

4) İş eğitimi ilkesi açısından, Köy Enstitülerinin müfredat programlarındaki dersleri “kültür dersleri” ve “iş dersleri” olarak ikiye ayırmak hatalıdır. Öğretimin her çeşidi “iş”e dayalı olmalıdır.

5) Köy Enstitüleri, iş ilkesini eğitimin temeline alan devrimi iyice kavrayamamışlardır. Bugünkü ortaokulu alırlar, sanat okulunu da alırlar. Bunları arkadan birbirine yapıştırırlar. Tanzimat ikiliği, Cumhuriyet'te de süredurmuştur. Eski mektep bilgiyi okutuyordu; Köy Enstitüleri de okutuyor. Yalnız Köy Enstitülerinde tatbikata daha çok yer verilecek, o kadar.

6) Köy Enstitülerinin uygulama alanı üretim çevreleri değildir. Meselâ tarım alanı bir okul bahçesidir. Bu bahçenin canlı toplum ile ilgisi yoktur. Bu durum böyle devam ettikçe, Köy Enstitülerinde yetişeceklerin Köy kalkınmasında büyük rol oynamaları imkânsızdır.

7) Köy Enstitülerinde meydana gelmiş sayılı uygunsuz olaylara bakıp da Enstitüleri suçlu gibi görmek, doğrudan doğruya haksızlık olur.

8) Köy Enstitüleri her şeye rağmen, pedagoji alanında atılmış geniş bir adımdır. Bunu geliştirmek gerekir.

Köy Enstitüsü projesini yürüten M.E.B. bürokratları, Baltacıoğlu'nun bu uyarılarından hiç yararlanmamışlardır.

KAYNAKÇA

- Baltacıoğlu, İsmayıl H. (1935a), “Öğretmeni Köyde Yetiştirmek Yanlıştır”, **Yeni Adam**, 17 İlkteşrin 1935, s. 94, s. 10,13.
- Baltacıoğlu, İsmayıl H. (1935b), “Kültür Bakanının Düşünceleri”, **Yeni Adam**, 3 İlkteşrin 1935, s. 92, s.4,12.
- Baltacıoğlu, İsmayıl H. (1939), “Köy Eğitmen ve Öğretmenleri”, **Yeni Adam**, 3 Ağustos 1939, s.16-17.
- Baltacıoğlu, İsmayıl H. (1940), “Köy Enstitüleri Hem Kemiyyetin Hem de Keyfiyyetin Zaferidir”, **Yeni Adam**, S. 279, s. 2.
- Baltacıoğlu, İsmayıl H. (1945a), “Köye Doğru”, **Yeni Adam**, s. 259, s. 2,11.
- Baltacıoğlu, İsmayıl H. (1945b), “Bu Köy Kimi Bekliyor?”, **Yeni Adam**, s. 556, s. 2.
- Baltacıoğlu, İsmayıl H. (1949), “Köy Enstitüleri Davası”, **Yeni Adam**, s. 612, s. 2.
- Baltacıoğlu, İsmayıl H. (1950), “Pedagojım ve Köy Enstitüleri”, **Yeni Adam**, S. 659, s. 2.
- Baltacıoğlu, İsmayıl H. (1951), “Köy Enstitüleri”, **Yeni Adam**, S. 687, s. 2,8.
- Baltacıoğlu, İsmayıl H. (1953), “Yeni Adamın İlkeleri Köy Enstitülerinde”, **Yeni Adam**, S. 734, s. 2.
- Baltacıoğlu, İsmayıl H. (1970), “Köy Enstitüleri”, **Yeni Adam**, S. 823, s. 2,17.
- Vexliard Alexandre & Aytaç Kemal (1964), “The Village Institutes in Turkey”, **Comperative Education Review**, Vol. 8, N. 1, s. 41-47.

KÜRESELLEŞME ve ULUS-DEVLETLER

Mustafa E. ERKAL*

Özet

Bilginin, sermayenin ve emeğin serbest dolaşımı; ülke ekonomilerinin birbirlerini tamamlamaları, uluslararası sermayenin egemenliğinin kayıtsız şartsız egemen kılınması. vb. tanımlamalarla ifade edilen ve eskiden beri tartışılmakta olan küreselleşme olgusu hız kesmesine rağmen, günümüzde bütün dünyada hemen her kesim üzerinde ve her alanda çok etkili bir süreç olmaya devam etmektedir. Sanayi Devrimi ve son yüzyıldaki bilgi teknolojisinin getirdiği haberleşme ve ulaşım imkânları sayesinde durdurulamaz bir süreç olan Küreselleşme olgusu, küreselleştiren ve küreselleştirilen ülkeler açısından farklı anlamlara işaret etmektedir. Dolayısıyla ülkelerin, yöneticilerin eğitimcilerin ve aydınların küreselleşme konusu üzerinde önemle durmaları gerekmektedir.

Bu çalışmada çağımızın çok yönlü ve çok bilinmeyenli bir denklemini gibi ülkeleri meşgul eden küreselleşme olgusu; küreselleşmenin anlamı, farklı ülkeler için farklı etkileri, bir başka deyişle küreselleşmenin boyutları, küreselleşme, ulus-devletler ve milliyetçilik konusu, Türkiye'nin küreselleşme karşısındaki durumu açılarından tartışılacak ve değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Küreselleşme, Türkiye, ulus devlet, milliyetçilik, küreselleşmenin boyutları, kimlik.*

GLOBALIZATION AND NATION STATES

Abstract

Globalization, a highly discussed topic, refers to the free circulation of knowledge, capital, and workforce. It also refers to the complementary relationships established among national economies and the dominance of international capital. Needless to say, it has a significant impact on all countries and all aspects of our daily lives. Globalization emerged from the industrial revolution. Today, it has rapidly accelerated as a result of information technologies, which was a result of advancements made in the fields of communication and transportation. However, it has different meanings for different countries, especially the dominant economies and the ones being dominated. Therefore, this perspective should be considered by administrators, educators, and intellectuals as they study globalization. This paper discusses globalization in terms of its meaning, its distinct effects on different countries, its dimensions, and its impacts on nation states and nationalism. The paper also deals with the status of globalization in Turkey.

Keywords: *Globalization, Nation-State, Nationalism, Dimension Of Globalization, Identity.*

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi. İletişim: merkal@istanbul.edu.tr

Giriş

Kökünü 19. Yüzyıl öncesine dayanan küreselleşme olgusu, 19. Yüzyıldan itibaren Dünya çapında kapsayıcı ve etkili olmaya başlamıştır. Sanayi Devrimi küreselleşme sürecine hız katmış; son yüzyılda ise süreç her ülkede, her kesimde ve her konuda tartışılır hale gelmiştir. Günümüzde küreselleşme süreci ile adeta Dünyaya yeni bir şekil verilmektedir.

Kısaca bilginin, sermayenin ve emeğin serbest dolaşımı olarak ifade edilebilen küreselleşme olgusu farklı şekillerde açıklanmaktadır: Bir görüşe göre, daha fazla üretim ve pazar imkânı sağlamak için gelişmekte olan ve satınalma gücü artan ülkelerin hedef alınması şeklinde yorumlanabilir. Kapitalist sistemin kendini yenilemesi olarak düşünülebilir. Ülke ekonomilerinin birbirlerini tamamlamaları, bazılarında göre demokratikleşme, bazılarında göre emperyalizmin yeni yüzü, uluslararası sermayenin egemenliğinin kayıtsız ve şartsız kılınması, rekabetin sınırlar ötesine taşınması olarak da düşünülebilir. ...

Küreselleşme ekonomik, kültürel, dini, siyasi ve teknolojik çeşitli boyutları olan bir gerçekliktir. Bir başka açıdan bakıldığında maddelerin yaygınlaşması ve değerlerin yaygınlaşması şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Küreselleşmenin etkileri küreselleştiren ve küreselleştirilen ülkeler açısından farklı süreçleri kapsamaktadır. Küreselleştiren ülkeler için daha çok kazanç ve sermaye anlamına gelirken, küreselleştirilen ülkeler için daha az üretim, daha çok dışa bağımlılık, ülke içinde parçalanma ve terör olayları ile mücadele etme durumunda kalma gibi problemler anlamına gelebilmektedir. Türkiye de küreselleştirici gücün hedefi olan Ortadoğu ülkeleriyle komşu olması ve yine bu gücün hedefi olan Orta Asya ülkeleriyle olan yakınlığı dolayısıyla küreselleşmenin hedefi olan ve bu süreçten ziyadesiyle etkilenen, küreselleştirilmeye çalışılan ülkeler kategorisindedir. Bu sebeple konu disiplinler arası bir yaklaşımla, farklı boyutlarıyla tartışılmalıdır.

Kısaca küreselleşme durdurulması mümkün olmayan ancak farkında olunarak zararları bertaraf edilebilecek ve belki de faydalanılabilecek artılı ve eksili bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada bu farkındalığı yaratmak amaçlanmaktadır. Konu küreselleşmenin anlamları, boyutları, küreselleşme karşısında ulus-devletlerin durumları, bu bağlamda Türkiye'nin durumu başlıklarında ele alınacak ve değerlendirilecektir.

1. Küreselleşmenin Anlamı

Küreselleşme günümüzde çok tartışılan bir süreç olmakla birlikte tarihi oldukça eskidir. Roma ve Osmanlı İmparatorlukları aralarında önemli farklar bulunmasına rağmen, dünya sistemleri geliştirmiş ve Pax Romana ile Pax Ottoman 19. Yüzyıl öncesinde küreselleşmenin ilk örneklerini teşkil etmişlerdir. Dünya çapında kapsayıcı ve etkili olan ilk küreselleşme süreci 19. Yüzyılda İngiltere'nin "Pax Britanica" olarak bilinen kendi milli menfaatlerine uygun olarak geliştirdiği Dünya düzenidir. Sanayi İhtilali ve otomasyon ağının gelişmesi, küreselleşme sürecine hız katmıştır. Küreselleşme ile ekonomik faaliyetler uluslararası nitelik kazanmakta, milli ekonomiler Dünya çapında birbirine bağlanmaktadır. Sosyal ve ekonomik ilişkiler dünya ölçeğine taşınmakta, sermaye milli niteliğini kaybetmekte, uluslar üstü sermaye kayıtsız şartsız egemen olmaktadır. *Küresel merkezî planlı ekonomi* bu süreç içinde işlerlik kazanmaktadır. Dünya çapında egemen 30-50 kuruluşun serbest bıraktığı alanda serbest piyasa ekonomisi işleyebilmektedir (Erkal, 2016: 60).

İki kutuplu Dünya düzeninin bazılarına göre tek kutuplu (ABD) hale gelmesi ve soğuk savaş döneminin geride kalması, eski Sovyetler Birliği'nin dağılması, Orta Avrupa'da, Balkanlarda, Ortadoğu'da, Kafkaslarda ve Orta Asya'da Dünya siyasi haritasının önemli değişikliklere uğraması, ister istemez Dünyaya yeniden şekil verilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu yeniden şekillenme sürecinde petrol ve su gibi enerji kaynaklarına ulaşma, sahip olma, petrol boru hattının yönünü tayin etme ve Avrasya üzerindeki hakimiyet mücadelesi etkili olmaktadır. Z. Brzezinski'nin de belirttiği gibi (İstanbul, 2005) Avrasya küresel iktidar mücadelesinin yapıldığı bir satranç tahtası niteliğindedir. Bu bağlamda terör örgütleri kurulmakta, kullanılmakta ve bir müddet sonra düşman ilan edilmekte, "Soğuk Savaş" döneminden "Sıcak Terör" dönemine geçilmektedir (Erkal, 2016: 60).

Küreselleşme bilginin, sermayenin ve emeğin serbest dolaşımı olarak ifade edilebilir. Daha fazla üretim ve pazar imkanı sağlamak için gelişmekte olan ve satın alma gücü artan ülkelerin hedef alınması şeklinde yorumlanabilir. Kapitalist sistemin kendini yenilemesi olarak düşünülebilir. Bu bakımdan küreselleşme kapitalizmin dışında sanki vahşi kapitalizme bir alternatifmiş gibi takdim edilmektedir. Küreselleşme ülke ekonomilerinin birbirlerini tamamlamaları, bazılarına göre demokratikleşme, bazılarına göre

emperyalizmin yeni yüzü, uluslararası sermayenin egemenliğinin kayıtsız ve şartsız kılınması, rekabetin sınırlar ötesine taşınması olarak da düşünülebilir. Bir başka yaklaşımla küreselleşme, Batının parasını ve ürünlerini geliştirmekte olan ülkelerin piyasalarına baskı kullanarak açmasıdır. Bazılarına göre, günümüzde gerçekleşmeye de küreselleşme sürecinde milli sınırların ortadan kalkacağı, milli devletlerin buharlaşacağı iddia edilmiştir (Erkal, 2016: 59).

Ancak günümüzde ABD’de ve birçok Avrupa ülkesinde küreselleştirme milliyetçi/ulusalcı akımları güçlendirmiştir. Gerçek demokrasi yerine, küresel çıkarlara hizmet eden *emperyal demokrasi* gün ışığına çıkmıştır. Bu süreçte “serbest piyasa ekonomisi” “kontrollü piyasa ekonomisi” haline dönüşmüştür. Özelleştirmelerin ülke çıkarlarına hizmet eder hale dönüştürülmesi düşünülmektedir. Rusya ve Almanya gibi ülkeler yabancı sermayeyi kabul ederken hangi sektörler ve ne ölçüde gelebileceğine de sınırlar getirmişlerdir. Fransa ve İngiltere bazı özelleştirmeleri engellemektedirler. Nitekim, İngiltere kesin bir kararla ve kısa bir süreç içerisinde AB’den çıkma süreci içindedir (Erkal, 2016: 59). Bir çok milletlerarası kuruluş gibi AB de önemli ölçüde kan kaybetmiştir. Bunların yenilenme ve daha da fonksiyonel hale getirilme ihtiyacı vardır.

2. Küreselleşmenin Boyutları

Küreselleşme ekonomik, kültürel, siyasi ve teknolojik çeşitli boyutları olan bir gerçekliktir. Bu süreçte kitle haberleşme araçları toplumları yönlendirmektedir. İnternet, TV, sinema gibi bazı teknolojik araçlar ve sanat dalları ile ABD’nin küresel bir silahı olarak ‘üstün Amerikalı’ imajı işlenmekte; 1990’lı yıllardan beri parçalanmış Sovyetler Birliği’nde bile üstün görünümlü dekorlarla Sovyetler Birliği’nin hala süper güç olduğu fikri işlenebilmektedir. Bir görüşe göre; kültür alanında küreselleşme, bir veya birçok kültür değerinin kendi varlık sınırlarını aşarak diğer kültürlerle de ulaşması ve benimsenmesi şeklinde de anlaşılabilir (Oğuz, 2003: 25). Bu süreçte Türklere has ebru, hat, minyatür gibi sanat dallarının; yoğurt, kebab, baklava, sarma/dolma gibi yiyeceklerin evrensel bir boyut kazanarak küreselleştiği söylenebilir. Tabii bizim açımızdan da önemli olan mahalli kabul edilen bu değerlerimizle küresel bağın kurulabilmesidir.

Küreselleşmenin ekonomik ve kültürel boyutları vardır: Küreselleştirme yoluyla kültürel tektipleştirme, inanç dünyalarını ve dinleri şekillendirme

de amaçlanmaktadır. Küresel çıkarlara uygun olarak, dinlerin ve fikir hareketlerinin belirli fraksiyonlar kanalıyla küresel güce bağlandığı görülmektedir. Nitekim, Türkiye’de de İslamî görünüm altında İslâm’ı yozlaştırıcı, Müslüman’ı devşirici, tefrika yaratıcı Vatikan patentli ılımlı İslâm anlayışı süreci telkin edilmiştir (Erkal, 2016: 59).

Günümüzde siyaset ve ekonomi iç içedir. Küreselleştirme süreci ABD’nin ve ona bağlı çokuluslu şirket ve finans kaynaklarının menfaatlerine göre şekillenmektedir. Başka bir ifadeyle çokuluslu şirketlerin ideolojisi *küreselleşme*, küreselleşmenin ideolojisi de *çokkültürlülük* dayatmalarıdır. Küreselleşme olmadan çokuluslu şirketlerin egemen olmaları, küresel ilişkiler hoşgörülmeden ve böylece milli direnç kırılmadan küreselleştirici gücün başarılı olması zordur. Özcan Yeniçeri’nin belirttiği gibi, Nixon döneminde tüm yabancı görevlilerin değerlendirilmeleri; onların ABD şirketlerine karşı gösterdikleri ilgiye göre şekillenecektir anlayışı hâkimdi (Yeniçeri, 2003: 33). Uzun süredir Dünyada vuku bulan ve günümüzde de gerçekleşmekte olan süreç göstermektedir ki; demokrasiden de, insan haklarından da ABD çıkarlarına hizmet ve itaat anlaşılmaktadır. Irak’ın demokrasiye kavuşturulması sürecinin, Suriye’de terör örgütü ile mücadele edilmesinin bir başka adı ya da açıklaması da ABD egemenliği ve işgali ve bunun sürmesidir (Erkal, 2016: 60).

Bir başka açıdan küreselleşme iki boyutludur: Bu boyutlardan biri *maddelerin yaygınlaşması*dır. Giyim-kuşam, fast-food, Coco Cola, Mc Donald’s, Lee, Levi’s, Adidas, Nike, Marlboro, losyon ve parfüm markaları, Marx & Spencer, GSM teknolojisi, internet, cep telefonu, İngilizce ve ABD Doları, Müslüman olmalarına rağmen bazılarının taktıkları haç kolyeleri vb. örnekler popüler kültür olarak ifade edilen medya bağımlılığının, tüketim nöbetinin doğurduğu gündelik hayatın ortaya çıkardığı yapay kültürün unsurlarıdır. Pompalanan bu süreçte sahip olunan araç, yenen ve içilene göre insana değer verilir, değer biçilir. Bu unsurlar genelde ABD kaynaklı olup, Onun yükselen değer ve kültür kodlarını yansıtır.

Küreselleşmenin ikinci boyutu *değerlerin yaygınlaşması*dır. (DPT 2000: 67). Bu değerler, daha çok hakim ekonomi ve kültürün maddeci ve faydacı değer hükümleridir. Bunun yanında demokrasi, demokratik değerler, insan hakları, çevre şuuru, bilginin yaygınlaşması, teknolojik gelişme, mal ve hizmet kalitesinde standartlaşma gibi olumlu değerler de yaygınlaşmaktadır (Erkal, 2016: 61; 2007: 236-237).

Burada belirtilmesi gereken, Küreselleşme artı ve eksileriyle değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Birçok *olumlu* yanından bahsedilebilir: Ülkelerin rekabet gücünü arttırması, bu rekabetten çok uluslu şirketlere geçiş veya milletler üstü firmaların doğuşu; yönetimi şeffaflaşmaya zorlaması; tüketicinin korunmasında evrensel normlar getirmesi; ferdi hak ve hürriyetlerin genişletilmesi; milli hukukun evrensel hukuka uyumu; insan haklarında evrensel kurallara uyma; sivil kesimin hızla örgütlenmesi; çevre koruma şuurunun geliştirilmesi; Ar-Ge çalışmalarını teşvik etmesi, bilgide ve teknolojide standartlaşma, internet ağının gelişmesi; dünyaya açılma; ulaştırma ve haberleşme ağının dünyayı küçültmesi; disiplinler arası değerlendirmelerin önem kazanması; beklentilerin aksine yükselen milliyetçiliğe yol açmasıdır.

Küreselleşmenin *olumsuz* etkileri de oldukça fazladır: Önü açılan ülkelerde siyasi merkezli ekonomik krizlerin ortaya çıkarılması; çok uluslu şirketlerin iç ticarete girmeleri; yerli tekellerin yerini yabancı tekellerin alması; alt-kimlik/milli kimlik çatışmaları, çatıştırmaları; coğrafyaların ve sermayenin vatansızlaştırılması; önu açılan ülkelerin üniter yapılarının çokkültürlülüğe zorlanması, milli kimliğin ve milli direncin zayıflatılması; anadil yerine İngilizcenin ağırlığının artması; *küresel entelektüel bağımlılık* yaratan yabancı dille eğitim ve öğretimin öne çıkarılması; finans sektörünün sanayi ve yatırımcıların, reel sektörün önüne geçmesi; üretme, ithal et anlayışının yaygınlaşması; ferdi ve sosyal grupların toplumdan soyutlanması/bağımsız düşünülmesi; parçanın bütünün önüne geçirilmesi; egemenlik haklarının belirli ölçülerde küresel güce devredilmesi, çokuluslu şirketlere verilen imtiyazlar ulus-devlete açılan savaşla onların ufalanması; vatandaşlık bilincinin zayıflaması; sanayicinin ithalatçılığa yöneltilmesi; siyasi istikrarsızlık ve toplumsal dengelerin bozulması; küreselleştirilen ülkelerde beyin göçünün artışı; tüketim tercihlerinin hakim ekonomilerin ürettiği mal ve hizmetlere bağımlı hale gelmesi, müzikten giyim ve beslenme tarzlarına kadar tektipleştirme ve maddelerin yaygınlaşması; *yeni kabilecilik* (new tribalism) (Yinger, M.J., 1994: 76) olarak ifade edilen milletlerin kalabalıklaştırılması, boy, cemaat, mezhep, kabile ve etnik taassubun öne çıkarılması, v.s... (Erkal, 2016: 68-69).

3. Küreselleşme, Ulus Devletler ve Milliyetçilik

J. Naisbitt küreselleşmeyi ekonomik parçaların ufak olması şeklinde anlamaktadır (Bkz., Erkal 2000: 30 ve Naisbitt, J., 1984). Ancak, küreselleşme önü açılan ulus devletleri hedef aldığından siyasi parçaları da ufalamaktadır. Küreselleşme hareketleri bir taraftan bütünleşmiş bir Dünyayı hedeflerken, diğer taraftan ulus-devletler seviyesinde daha fazla bölünmüşlük yaratma potansiyelini de içinde taşımaktadır. Küreselleşme ile bazı konular evrensel standartlara kavuşmakta ve evrensel düşünülmekte, İngilizce burada vasıta olarak kullanılmakta, çözülen milli devletlerden yine milli devletlere geçilmektedir. Bazı milli devletler daha da güçlenmekte, bazılarının sosyal yapıları ise yeni tip tuzaklarla (etnik ayrımcılık, mezhep çatışması, çokkültürlülük, mozaikleştirme, cinsiyetçilik, çevre kirlenmesi vb.) karşılaşmaktadır. Küreselleşme yeni tip bir istilâ tarzı ile ulus-devletleri kuşatmakta, ülkeler fark edilmeden teslim alınabilmektedir. Böyle bir ortamda ülke çıkarlarının savunulması da zorlaşmakta, yoğun bilgi ve ihtisaslaşma gerekmektedir. Bunlar olmadığı sürece iyi niyet yeterli olamamakta; milli kültürün yerini, kârı en çoklaştırmaya yönelik olarak dışarıdaki güç odaklarının ürünleri ve anlayışı almaktadır (Bkz., Manisalı, 2002: 5).

Gümümüzde vuku bulan süreçler gösterdi ki; Küreselleşme Dünyaya yeniden düzen verme hareketinin adıdır. Dünyada gerçek anlamda küreselleşmeye uygun siyasi bir ortam bulunmamasına rağmen; küreselleştirilenler küresel itaate zorlandılar. Milli sınırların kalktığı, milli devletlerin ortadan silineceği iddiaları tutmadı. Ancak bazı ülkeler itibar ve güç kaybettiler. Küresel güce egemen olanlar ise; daha da tutulmaz hale geldiler. Küreselleşme hareketleri bir taraftan bütünleşmiş bir dünyayı hedeflerken; diğer taraftan daha fazla bölünmüşlük yaratma gücünü bünyesinde barındırıyordu. Küreselleşme yükselen milliyetçilik hareketlerini doğurdu. Küreselleşme ile şaşkın kalabalıklar haline sokulan ve uyuşturulan milletler uyanmaya başladılar. Artık çatışmanın küresel güç ve bloklarla önü açılmış milli devletler arasında olduğu anlaşıldı. Çöken klasik ideolojik tartışmaların yerini; *milli* olanlarla *evrensel* olanların kavgası aldı. Ülkelerin fark edilmeden teslim alındığı bir ortamda; yükselen milliyetçiliği fark etmeyenler, içlerine sindiremeyenler, ülke çıkarlarını koruyamadılar. Küreselleştirici gücün daha da güçlenmesi ve milli dirençlerin kırılabilmesi için; vatandaşlık bağları zayıflatılmaya, coğrafyalar vatansızlaştırılmaya çalışıldı. Milli devlet ve millet merkezli bir dünya gerçeğinden tekçi insan merkezli soyut bir dünyaya geçildiği

ileri sürüldü. Oysa fertsiz millet de, milletsiz tek ve bağımsız fert de birer ütopya idi. Sermaye büyük oranda milli olmaktan uzaklaştırılarak küresel güce hizmet eder hale sokuldu. Ekonomik kaynaklar ve milli sanayi peşkeş çekilir hale geldi. Direnenler ya silindi; ya da özelleştirme kapsamında yabancılaştırıldı. Sanayileşme tartışılır olmaktan çıktı. Farklılıklar kutsallaştırıldı. Etnik çatışmalar körüklendi. Küresel gücün menfaatlerine uygun *alternatif egemenlik* alanları amaçlandı. Aslında gerek *misyonerlik* hareketleri, gerek *dinler arası diyalog* adı altında sürdürülen monolog, Vatikan'a alan açma oyunları ve İslâm'ı yozlaştırma çabaları da küreselleştirmeden ayrı düşünülemez (Erkal, 2007: 257-258).

Küreselleşme, birliği, bütünlüğü değil; kültürel çoğulculuğu, çok kültürlülüğü ele alarak, milleti değil; ferdi ve parçayı merkez kabul ederek, Dünyaya şekil vermeye çalışıyor. Kıyıda köşede kalmış marjinal birtakım değer ve tercihleri de, hatta sapma davranışları normal kabul ederek bünyeye sokuyor. Bu ortamda, milletleşme değil; mahalli olan, parça, etniklik öne çıkıyor. Milletler ufalanıp çeşitlenerek milli direnç kırılmaya ve milletler uysallaştırılmaya çalışılıyor. Kimlikler de benzerliklerden ziyade; farklılıklar üzerine dayandırılarak çok kültürcü politikalar dayatılıyor. Bundan dolayı *küreselleşmenin ideolojisi, çok kültürlülük tezleridir* diyoruz. Küreselleşmenin bugün ve yarın sebep olacağı en önemli sorun; farklılıkları benzerliklerin önüne dikerek heterojenliği meşrulaştırırken, farklılıkları, topluma kapalı, yeni bir ırkçılığı, etnosantrizmi teşvik ederek sadece parçayı ele alan seviyeye çıkarmasıdır. Bu yolla kendi kendilerini millettten soyutlayan ve ötekileştiren gruplar, bu defa milletin bütünü üzerinde dış destekle de beraber baskı kurmayı deneyeceklerdir. Böylece farklılıklar siyasi bir talebe dönüştürülmekte, milli kimlik ve hâkim kültür reddedilebilmektedir (Erkal, 2010: 243).

Çokkültürlülük (Erkal, M.E., Baloğlu, B. ve F., 2017) Dünyayı küresel gücün menfaatlerine göre şekillendirmek isteyenlerin ideolojisidir. Küreselleştirenler küreselleştirilenlere hep bunu dayatmaktadırlar. Küreselleşenler de bunu kaçınılmaz evrensel bir gerçek olarak kabul ettiklerinden veya kendilerine bu şekilde kabul ettirildiğinden, buna karşı politika geliştirmekte yetersiz kalmaktadırlar. ... Bu bakımdan küreselleşmeyi *otoriter* ve *totaliter* bir küresel yapılanma olarak tarif edenlere hak vermemek mümkün değildir (Erkal, 2005: 213).

Çokkültürlülük daha ziyade yoğun göç almış Avustralya, ABD ve Kanada gibi ülkelerde uygulanmaya uygundur. Çünkü bu anlayış tescil edilmiş ayrılıklar ve farklılıklar üzerinde bir birliktelik sağlamayı ve heterojen yapıyı kavramayı esas almaktadır. Böyle bir yapıda hâkim kültür ve milli kimlik bir etnik grup gibi anlaşılmalıdır. Normalde kurucu unsura ve hâkim kültüre ulus-devlette ortak ve rakip de aranmaz. Karmaşık (heterojen) yapılarda ve sadece anayasadan kaynaklanan vatandaşlığın geçerli olduğu toplumlarda çokkültürlülük birleştirici, kaynaştırıcı bir çimento rolü oynar. Bu işin normal tarafıdır. Bu ülkelerde çokkültürlülük aslında eritmeci politikalara geçişte –Avrupa’dan farklı olarak- yumuşak bir zemin meydana getirmektedir. Bazen eritmeci politikaların başarılı olamaması karşısında, bir ölçüde tekrar eritmeye geçişi kolaylaştırmaktadır. Çokkültürlülük eritmeden vazgeçmek olarak da anlaşılmalıdır (Duman, B., 2011). ABD ve Kanada’da çokkültürlülük yoluyla yeni etnik azınlıklar yaratılmamakta; tam tersine; farklılıkları yok edici ve Amerikan veya Kanada kimliğinde bütünleştirici bir süreç görülmektedir. Bu süreçte yabancı kaynaklı ve genelde göçmen nüfus iki nesil sonra kendi milli diliyle ve kültürüyle yabancılaşmaktadır. Bu nüfusta kimlik belirsizliği doğmaktadır. Anadil zamanla yabancı dil haline gelmekte, yaşama şansını kaybetmektedir; dolayısıyla anadille eğitim yapılamamaktadır. Kamusal alanda ABD’de İngilizce, Kanada’da ise Fransızca ve İngilizce tartışmasız egemendir.

Diğer bir örnek ise; karmaşık olmayan, oldukça yeknesak ve mütecanis yapılarda toplumun yapı özelliklerine rağmen, çokkültürlülüğe zorlanmasıdır. Türkiye’de ve diğer bazı ülkelerdeki tartışmalar bunun birer örneğidir. Kanada ve ABD gibi ülkelerde çokkültürlülük politikaları sosyal bütünleştirici yönde; hatta eritmeye (asimilasyon) dönük yumuşak bir geçiş olarak kullanılırken; Türkiye’de ve Türkiye gibi ülkelerde milli direnci zayıflatabilmek, üniter yapıyı bozmak, farklılıkları kutsallaştırmak, pazarlık gücünü arttırmak, toplumu atomize etmek, azınlıklar yaratmak ve etnikleştirmek amaçlarıyla değerlendirilmektedir (Erkal, 2005: 216).

Küreselleşme süreci/olgusu küreselleştiren ve küreselleştirilen ülkeler için ayrı mecrada/yönde işlemektedir. Günümüzde küresel rüzgarlardan olumsuz etkilenen ülkeler, iktisadi yatırımlarını ve terörle mücadelelerini bile zaman zaman küresel gücün izniyle yapabilmektedirler. Küreselleştirici güç olan ABD için bu süreç, yüksek hayat standartları ve iş alanlarının açılması demektir. Gelişmekte olan ülkeler için ise; küreselleşme süreci gelir dağılımının bozulması,

yüksek enflasyon, bütçe açıkları, ticari engeller, yüksek iç ve dış borçlanma ve bu borçların dış politikada ipotekler yaratması, düşük yatırım seviyesi, işsizlik ve sanayileşmekten vazgeçmek demektir. Bu süreçte bazı durumlarda küreselleşmenin ters etkileri de görülebilmektedir. Meselâ; küreselleşme sürecinde Hindistan ve Çin'in silkinme ve kalkınma hamleleri yaptıkları ve dünya pazarına açıldıkları gözlenmektedir; ancak bu ülkeler kendilerini küreselleştirmek, fakirleştirmek isteyen dünya sistemine baş eğmedikleri için bu gelişmeleri gösterebilmişlerdir. (Erkal, 2016: 62; 2007: 237).

Burada sırası gelmişken “ulus-devlet” üzerinde de kısaca duralım. Ulus-devlet meşruiyetini bir ulusun belli bir coğrafi sınır içindeki egemenliğinden alan devlet şeklidir. Ulus-devlet kavramı devletin politik ve jeopolitik varlığı ile ulusun kültürel varlığını birleştirir. Ulus-devlette bütün vatandaşların ortak bir dil, kültür ve ortak ulusal değerleri paylaşması esastır. Millettin kendi kaderini tayin ve egemenlik hakkını içerir. Egemenliğe ortak bir etnik gurup aranmaz. Ulus-devletin ortaya çıkışı; feodalitenin zayıflaması, Sanayi Devriminin doğuşu ile meşruiyetin kaynağının monarşiden şehirlilere ve halka geçmesidir. Egemenlik halkın olmuştur. Ortaya çıkış önceliğinin ulusta mı; yoksa devlette mi olduğu tartışmalıdır. Milliyetçi tezlerde ulusun önce var olduğu ve daha sonra devlet şeklinde teşkilâtlandığı yer almaktadır. Ulus devletleri pasifleştirici, siyasi ve ekonomik ablukaya alıcı etnik ve mezhep ağırlıklı çabalar klasik ideolojik çatışmalar dönemi sonrasında dikkat çekmiştir.

Dolayısıyla yukarıdaki gelişmelere farkındalıklardan dolayı günümüzde küreselleşmeye direnç artmakta ve karşıt bir akım olan *milliyetçilik* daha da güçlenmektedir. Milliyetçilik; etnik duvarları, engellemeleri ve tuzakları aşarak milli değer ve menfaatleri savunmak, onlara sahip çıkmak, milli kültür unsurlarına bağlılık ve onları koruyarak geliştirmektir. Milliyetçilik, sadece duygu ve düşüncede kalan bir anlayış değil, ekonomiden dış politikaya ve sanata kadar bir tavır alışlar bütünüdür. Milliyetçilik, ne tören malzemesi, ne dışa kapanma, ne de duygusal düşmanlıktır. Bilgi ve teknolojinin bunca ilerlediği ve Dünyayı küçülttüğü bu dönemde dışa kapanmak mümkün değildir. Milliyetçilik ideoloji kapsamında düşünülerek dondurulamaz, sürekli bir pratiğin adıdır. Milliyetçilik öncelikle kendi millete mensup olma şuurunu taşımaktır. Toplumlar yerli ve milli olmadıkları sürece, evrensel içinde kaybolurlar; günümüzde geçmişteki ideolojik çatışmaların yerini alan ulus-devletlerle küresel güç ve bloklar arasındaki mücadelede küresel istila ile başa çıkamazlar (Erkal, 2016: 62-63).

Milliyetçilik ırkçılıkla karıştırılmamalıdır. Milliyetçilik kültürel değerlere bağlı (endeksli) bir olgudur; ırkçılık ise biyolojik ve genetik özelliklere bağlıdır. *Milliyetçilik* kendi milliyeti dışındakileri aşağılamak, dışlamak değil; başkalarıyla Dünyayı eşit, adil, anlamlı ve istismar edilmeden paylaşabilecek şuur ve olgunluğa erişmedir. Küreselleşme ile etki alanına giren basın ve yayın kuruluşlarının genelde değişik ilişkiler sonucu küreselleşme için gereken fedakârlıkların yapılması gerektiği şeklinde toplumu şartlandırmaya çalıştıkları gözlenebilir; milliyetçilik bu durumun farkında olmayı gerektirir. (Erkal, 2016: 63).

Milliyetçilik, diğer milletlerin varlığına saygı duyarak, kendine de saygı duyurarak toplumu her alanda yaşama hakkına sahip kılmaktır. Kendi kimliğinin farkında olarak, onu fark ederek geleceğe açılmaktır; bağımsızlık ve egemenlik aşkıdır; haysiyetli duruştur ve uydu olmamaktır. Kısaca ifade edersek, milliyetçiliği kanda, ırkta ve kafatasında aramıyoruz, mensup olma şuurunda arıyoruz; yani öncelikle gözü ay yıldızı, kulağı ezanı, Türkçeyi, Türk musikisini, mimarisini, sanatını arayanların meydana getirdiği bir büyük anlamlı toplulukta, kültür milliyetçiliğinde arıyoruz. Zaten bizim tarihimizde kültür milliyetçiliği geçerlidir (Erkal, 2010: 27).

4. Küreselleşme ve Türkiye

Dünyanın iki kutuplu dengeden (ABD-Sovyetler Birliği) tek kutuplu küresel güce kayışı, küresel istilaya karşı ABD'ni daha fazla hedef haline getirmiştir. Bunda ABD'nin pervasızca hareketleri de etkili olmuştur. Komünizmin hedef ve düşman olmaktan çıkışı, yeni düşmanlar yaratılmasını gerektirmiştir. 11 Eylül 2001 tarihinde New York'taki ikiz kulelerin vuruluşu ABD'nin güvenlik anlayışını değiştirmiştir. Yeni güvenlik anlayışı tehlikenin ABD'ye ulaşmadan bulunduğu yerde yok edilmesi ve tehdit olmaktan çıkarılmasıdır. Bu anlayış milletlerarası politikada belirsizlikleri ve kargaşayı büyük ölçüde arttırmıştır. Çünkü hukuka uygunluk ve hukukilik bir tarafa bırakılmış ve siyasilik ön plana çıkmıştır. (Erkal, 2016: 63; 2007: 239).

Önü açılan milli devletler için küreselleşme çok değişik tuzaklarla doludur. Bunların başında ulusal kimliği reddeden mahalli sıfatların öne çıkarılması, insanların etnik gruplaştırılması, farklılıkların kutsallaştırılması, milli devletlerin bölgesel özerklikten federal yapıya zorlanması, milli kimlik yerine sadece coğrafyaya dayalı tanımlamaların (Türkiyelilik) öne çıkarılması gelir.

Küreselleşmenin milli devletlerin sosyal yapılarına yansıyan bir özelliği de; klasik ideolojik çatışmaların yerini milli ve evrenselci (ya da ulusalcı-küreselci) eksenine bırakmasıdır. Aslında günümüzdeki mücadele küresel güç ve bloklarla önu açılan milli devletlerin mücadelesidir. Bu gerçek de insanlık tarihinin milli menfaat çatışmalarının tarihi olduğunu belgeler. Türkiye adeta yeni bir milli mücadele dönemini, diğeri önu açılan devletlerin beraberce karşılaştığı sorunlarla yaşamaktadır (Erkal, 2016: 66-67).

Küreselleşme sürecinde Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı en önemli tehdit üniter yapısının hedef alınmasıdır. Türkiye çokkültürlülük oyununa getirilmek istenmekte; etniklik ve mezhepçilik kışkırtmaları ile karşı karşıya bırakılmaktadır. Bunda da etnikliğin sadece bir parçası olan mahalli dil ve şiveler, ağızlar kullanılmaktadır. Fert ve gruplara uygun etniklikler etiket gibi yapılandırılıp farklılık şuurunu kazandırılarak Türkiye'nin direnci zayıflatılmaktadır. Dün Osmanlı üzerinde oynanan oyunların bugün Türkiye'yi hedef almakta olduğu görülmektedir (Erkal, 2007: 246). Dün Osmanlı'yı Balkanlardan çözenler; günümüzde Cumhuriyet Türkiye'sini Ortadoğu'dan çözmeye çalışmaktadırlar.

Türkiye'nin sorunlarının önemli bir bölümünün çözümü eğitim sektörüyle ilgilidir. Çünkü; eğitim, öğretimden farklı olarak insanlara hedef ve gayeler kazandırarak onların nitelikli ve hedefli hale getirilmesi sürecidir. Konu sadece bilgi aktarmak ve meslek edindirmek değildir. Bugün her kademede eğitimin meseleleri burada kilitlenmektedir. Dünyada ve bölgemizde hâkim olmak isteyen ülkeler, kendi kültürlerini, kendi gayelerini kabul ettirebilmek için en ileri teknolojileri kullanmaktadırlar. “Kitle kültürü” veya “popüler kültür” ile “milli kültür”ler arasındaki mücadele bundan doğmaktadır. Duygu ve düşünceden, yaşama tarzına kadar tek tip, tek eksenli hale getirilmek istenen bir Dünyada yaşamaktayız (Erkal, 2007: 21). Bunun Türkiye'ye yansımaları olmaktadır.

Günümüz Türkiye'sinin en büyük problemlerinden biri hiçbir ciddi devlette görülmeyen, küresel bağımlılık ve tek tiplilik yaratan yabancı dille eğitim ve öğretimin rağbet görmesidir. Küreselleşmenin de etkisiyle çokuluslu şirketlerin kaliteli ve ucuz insangücü talebini karşılayacak bir alan olarak yabancı dille eğitim düşünülmektedir. Türkçenin ilim dili olarak gelişmesini, Türkçe yayınları ve Türkçe kavramlaşmayı önleyen, öğrenciyi ülkesine yabancılaştıran ve kültür naklinin sağlanmasını engelleyen bu anlayış

yabancılaşmaya yol açmaktadır. Bu uygulama, eğitim maliyetinin yüksek olmasının yanısıra; Cumhuriyet nesillerinin ülke çıkarlarını korumada da zorlanmasını doğurmaktadır. Bu eğitim; evrensel değerlerle milli değer ve özelliklerimiz arasında anlamlı bir uyum ve dengenin kurulmasını da zorlaştırmaktadır (Erkal, 2005: 187-188).

Türkiye'nin 1980 sonrası biriken ekonomik sorunları, ülkenin yeterince liberalleşmemesinden değil, yapı ile çelişen, gelenekleri ayaklar altına alan, kamu düzeni ve kamu ahlâkını yıpratıcı egoist ahlâk anlayışını her şeyin önüne çıkaran, toplum çıkarını dışlayan, sosyal ve kültürel politikalarla takviye edilmeyen iktisat politikalarının çarpıklıklarından kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin istenen ekonomik seviyeye gelememesi, maddi ölçülerle ifade edilen girdilerin yetersizliğinden çok, başarı şartlanmasının, kendine güvenin, milli dayanışma ve kalkınma heyecanının toplumda yaygınlaşmamasındandır. Buna kaynakların yerinde ve üretken kullanımını önleyen zihniyet bozukluğunu, ferdi çıkarı kutsallaştırıcı çarpık anlayışı, israf ve yolsuzlukları (devletin, bazı bürokratların rehberliğinde bazı siyasetçi ve işadamları ortaklığında soyulması) ve kültürel mutabakatların yeterince kurulamamış olmasını, kimlik bunalımını da ilave edebiliriz (Erkal, 2007: 245-246).

Sonuç ve Öneriler

Buraya kadarki açıklamalarımızdan görülmektedir ki; küreselleşme bilimin ve teknolojinin ilerlemesi sonucu ortaya çıkan, ülkelerin yüzleşmeleri gereken, gelişme ve farkındalık düzeylerine göre de konumlarını belirleyebilecekleri bir süreçtir.

Ulus-devletlerini kurmuş, sosyo-kültürel açıdan bütünleşmiş, mutabakatlarını geliştirmiş milletleşmiş ülkeler küreselleşme karşısında dik durabilmekte, zarar görmemektedirler. Çünkü bu ülkeler ortak değerlerde ve ilkelere mutabakata varmış, dolayısıyla ülke içerisinde birlik ve dayanışmalarını sağlamış, kısır çekişmeleri aşmış sonuçta güçlerini eğitim, bilim, ekonomi alanındaki çalışmalara yönelttikleri kendi ayakları üzerinde durabilen konuma gelmişlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti çok uzun ve köklü bir tarihe sahip, tarihte farklı coğrafyalar üzerinde cihan imparatorlukları kurabilmiş bir millet olarak, yaklaşık yüz yıldır Dünyanın merkezinde zor bir coğrafyada yaşamaktadır.

Küreselleştirici güç/güçler tarafından küreselleştirmenin ideolojisi olan çokkültürlük pompalanmakta, etnik milliyetçilik ve mezhepçilik kavgaları içine sokularak kültürel mozaik haline getirilmeye çalışılmakta, böylece gelişmeye yönlendirilecek potansiyeli ve enerjisi dışarıdan ve içeriden üretilen terör ortamı ile mücadeleye harcanmaktadır.

Bu süreçte yapılması gereken küreselleşme karşısındaki tavır; onu reddetmek veya peşinen kabul etmek şeklinde değil; güdümlü olmayan, ülkenin milli menfaatlerini koruyacak ve arttıracak, kendi inisiyatifi ile ayakları üzerinde durmasını sağlayacak bir dış politika uygulamak olmalıdır. Bunun için Türkiye'nin idareci ve siyasetçilerine, eğitimcilerine, aydınlarına ve sanatçılara büyük görevler düşmektedir.

Ülkede sosyo-kültürel bütünleşmenin sağlanmasında öncelikle eksen kurum olarak siyaset etkili olmaktadır. Siyasetçiler uyguladıkları birleştirici/bütünleştirici politikalarla çok eskiden beri toplumda var olan hiddet, şiddet üslubunu ve ikilikleri ortadan kaldırmalı, tarihe bir bütün olarak bakılabilmeli ülke içinde birlik ve bütünlük sağlanmalıdır. Halk ile devletin daha fazla kaynaşması, milli güvenliğimizin, siyasi istikrarın, birlik ve bütünlüğümüzün teminatıdır.

Milletleşmenin gerçekleşmesinde kültür bir çimento, birleştirici/bütünleştirici bir muhtevadır. Ülkenin aydınları ve sanatçıları ürettikleri eserlerde milli kültürü bozucu, ayrıştırıcı olmamalı, eserleriyle kültürün geliştirilerek devamlılığına katkıda bulunmalıdırlar.

Eğitim; kültürel muhtevayı yetişmiş nesil yoluyla yetişmekte olan nesile aktaran ve yüksek öğretim aşamasında yeni araştırmalar yoluyla kültürel muhtevayı geliştiren bir kurumdur. Türkiye Cumhuriyeti milli eğitim sürecinde çocuklarına milli değerlerini vermeli, Türkçeyi zenginleştirmeli üniversite düzeyinde de gençlerimiz yaratıcılığa yönlendirilmelidir. Kültürel muhtevayı, mirası yeni nesle aktarmada ve geliştirmede temel araç olan resmi dil de yeterince önemsenmelidir. Ciddi devletler yasa ve anayasalarında egemenliği paylaştıracı, ulus-devleti bozucu bir arayışa çıkmazlar. Milliyeti ve etnik aidiyeti birbirine rakip görmezler. Siyasetçiler dilin bu fonksiyonunu düşünmeli; yabancı dil eğitimini güçlendirmeli, ancak, yabancı dille eğitimden vazgeçerek, uyguladıkları dil politikaları ile, Türkçenin bilim ve araştırma dili olarak gelişmesini/geliştirilmesini sağlamalıdırlar.

KAYNAKÇA

DPT. (2000), **Küreselleşme Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara.

Duman, B., (2011) “Çokkültürlülüğten Ricat mı?” **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, Sayı 23, İstanbul.

Erkal, Mustafa E., Baloğlu, B. ve F., (2017) **Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü (Kavramlar)**, 2.Basım, Der Yayınları, İstanbul.

Erkal, Mustafa E. (2000), **Sosyoloji (Toplumbilimi)**, 12.b., İstanbul, Der Yayını.

Erkal, Mustafa E. (2005), **Küreselleşme Etniklik ve Çokkültürlülük**, İstanbul, Derin Yayını.

Erkal, Mustafa E: (2007), **Yol Ayrımındaki Ülke**, İstanbul, Derin Yayını.

Erkal Mustafa E. (2010), **Etnik Tuzak, Kimlik ve Açılımlar**, İstanbul, derin Yayını.

Erkal, Mustafa E. (2016), **Sosyoloji (Toplumbilimi)**, 18.b., İstanbul, Der Yayını.

Manisalı, Erol. (2002), **Türkiye ve Küreselleşme**, İstanbul, Derin Yayını.

Naisbitt, J., (1984), **Megatrends**, New York.

Yeniçeri, Özcan. (2003), “Çokuluslu Şirketlerin Milliyetçilik ve Millilerin Üzerindeki Etkileri”, **Türk Yurdu**, Mayıs 2003.

Yinger, M.J. (1994), **Ethnicity, Source of Strength, Source of Conflict**, New York.

MÜBECCEL BELİK KIRAY'IN SOSYOLOJİK GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE

H. Bayram KAÇMAZOĞLU*

Özet

Bu makalede Türkiye'nin önde gelen sosyologlarından Mübeccel B. Kiray'ın sosyolojik görüşleri eleştirel olarak ele alınmaktadır. Makalede, Kiray'ın sosyoloji yaklaşımına, toplumsal değişme anlayışına, Türkiye'nin toplumsal yapısını oluşturan farklı kesimler üzerindeki patronaj ilişkilerine dönük tespitlerine, Osmanlı toplum yapısına, toplumsal tabakalaşma, modernleşme ve tüketim göstergeleri etkileşimini içeren görüşlerine yer verilmektedir. Ampirist, pozitivist, evrimci ve evrenselci sosyolog olarak tanımlanan Kiray'ın Batılı siyasetçilerin ve bilim insanlarının Türkiye'ye bakışları konusundaki eleştirilerinin de yer aldığı bu yazıda, onun gecekondulaşmaya, kentleşmeye, metropolitenleşmeye ilişkin sosyolojik değerlendirmeleri, yapısal-işlevselci sosyoloji yaklaşımdan esinlenerek Türkiye koşullarında geliştirdiği teoriler de bu yazının kapsamındadır.

Anahtar Kelimeler: Mübeccel Belik Kiray, Türk sosyologları, toplumsal değişme, yöntem, tampon mekanizmaları kuramı.

ON THE SOCIOLOGICAL OPINIONS OF MÜBECCEL BELİK KIRAY

Abstract

This article critically examines the sociological views of Mübeccel B. Kiray, one of Turkey's leading sociologists. Specifically, this article focuses on Kiray's opinions on sociological approach as well as her concepts of social change. It analyzes the determinations of patronage relations on the different segments comprising the social structure of Turkey and the social structure of Ottomans, social stratification, and modernization and consumption indicators. Kiray, widely considered as an empiricist, positivist, evolutionist, and a universalist sociologist, is known for her critiques of Western politicians' and scientists' views on Turkey. The theories she has developed in Turkey through the sociological assessment of shanties, urbanization, and metropolitanism, as well as those she developed based on structural-functionalist sociology, are also discussed in this article.

Keywords: Mübeccel Belik Kiray, Turkish Sociologists, Social Change, Method, Buffer Mechanisms Theory.

* Prof. Dr. İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
İletişim: hbayramkacmazoglu@gmail.com

Giriş

Mübeccel Belik Kıray'ın adı 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'de ampirik sosyoloji anlayışı ile özdeşleşmiş, yapısal-işlevselci sosyoloji yaklaşımının Türkiye'deki otorite ismi olmuştur. Sosyoloji anlayışının merkezine toplumsal değişme problemlerini yerleştiren Kıray, Türkiye'nin geleneksel yapıdan modern yapıya geçiş süreçlerinde ortaya çıkan sorunların, sosyal değişme dinamiklerinin araştırılmasına öncelik vermiştir. Türkiye'nin geleneksel üretim ilişkilerine dayalı toplum yapısından, onun deyimi ile feodaliteden, modern, Batılı, endüstrileşmiş toplum yapısına, üretim ilişkilerine geçerken yaşadığı sorunların, bu geçiş sırasında kurumların dengesini sağlayan mekanizmaların neler olduğunun belirlenmesi, onun sosyoloji alanında gerçekleştirdiği araştırmaların temel problemini teşkil etmektedir. Bu anlayış çerçevesinde geleneksel köy üretim ilişkilerinin çözülmesi, toplumsal değişme, gecekondulaşma, kentleşme, modernleşme, aile yapısı ve farklılaşan görevleri, metropolitenleşme, tabakalaşma gibi konulara çalışmalarında ağırlık vermiş, yapısal-işlevselci yaklaşımın teorilerini Türkiye koşullarında yeniden gözden geçirerek geliştirmiş, ilgili yaklaşıma yeni katkılar sağlamıştır. Bu bağlamda tampon mekanizmaları ve saçaklanma kuramları ortaya çıkmıştır. Türk sosyoloji tarihinde, Türkiye'nin modernleşme, Batıcılışma yönünde doğrusal ve düzenli bir dönüşüm geçirdiği tezinin savunuculuğunu üstlenen Kıray, değişmenin, geçiş toplumunun sosyoloğu, ampirizmin temsilcisi olarak tanınmış ve kabul görmüştür (Akşit, 2010: 66; Azman, 2001: 32; Kızılcıkelik, 2014: 208).

Amerikan sosyoloji anlayışının 1940'lar Türkiye'sindeki öncü isimleri, o yıllarda siyasal nedenlerle üniversiteden atılmalarına karşın, bu isimlere karşı mücadele eden bilim çevrelerinin katkıları ile 1950'li yıllarda Anglo-Sakson bilim anlayışı varlığını artırarak sürdürmüştür. Diğer yandan 1940'lar sonlarına doğru üniversiteden atılan öğretim üyelerinin Anglo-Sakson bilim anlayışı çerçevesinde yetiştirdiği öğrencileri, 1960'ların koşullarında Amerikan sosyoloji çizgisinin sürmesi görevini üstlenmiş, yapısal-işlevselci sosyoloji yaklaşımının Türkiye'de egemen anlayış olmasında etkin bir rol oynamışlardır. Kıray da ilgili anlayışın önde gelen ismi olmuştur. Yine Kıray, bugün Türkiye'de Amerikan ve onun başat sosyoloji ekolü yapısal-işlevselci yaklaşımını temsil eden ekibin, sosyologların önde gelen hocası olmak gibi önemli bir misyona sahiptir. Başka bir anlatımla, Ankara Ekolü'nün sosyoloji anlayışı 1960'larda Mübeccel Belik Kıray ve ekibi tarafından

devam ettirilmiş, Ankara Ekolü'nün öncülük ettiği bazı çalışma başlıkları sürdürülmüştür. Ankara Ekolü'nün Anglo-Sakson bilim anlayışı, 1960'larda ABD'li uzmanların maddi ve tinsel destekleri ile ve bu anlayışın bir ürünü olarak kurulan Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin kontrolünde yapılan çalışmalarla daha da geliştirilmiştir.

1. Sosyoloji Yaklaşımı

Kıray'a göre sosyoloji diğer bilim dalları gibi, içinde yer aldığı toplumun ürünüdür. *“Toplumlar, insan ve toplum hakkında, değişmelerinin her aşamasında o aşamaya has bilgi üretmişler ve o aşamadan geçtikten sonra da, değişen koşullara göre yerine bir yenisini koymuşlardır”* (Kıray, 1999a: 36).

Sosyolojide pozitivist anlayış çerçevesinde ampirik içerikli teknikleri benimseyen Kıray, meslek hayatı boyunca yapısal-işlevselci ve evrimci sosyoloji yaklaşımına bağlı kalmıştır. Sosyolojik bilgi üretimine bu sosyoloji yaklaşımının kuramları ve sınırları çerçevesinde katkıda bulunmuş, tarihsellik-ampirizm karşıtlığında, ampirizmin temsilcisi olarak tanınmıştır (Azman, 2001: 32). Sosyolojik bilgi üretiminde siyasal boyutu yok saymış; tarih, kültür, siyaset konularını sadece teknolojik gelişmelere indirgeyerek toplumun hızla değiştiği varsayımını temel almıştır (Kayalı, 2000: 155). Başta Behice Boran, Leslie White, Karl Marx, Max Weber, Emile Durkheim olmak üzere pek çok sosyoloğtan çeşitli açılardan etkilenen Kıray, her zaman sosyal antropolojinin araştırma tekniklerini, farklı kültürleri karşılaştırma olanağı veren anlayışını önemsemiştir (Kıray, 2002: 206). Ankara Ekolü'nün sosyoloji yaklaşımını birebir olmasa da 1960'larda ekibi ile sürdürmüş, birçok araştırmasında Boran'ın çalışmalarını konu ve teknik açıdan devam ettirmiştir. Bu tespitlerimiz Kıray'ın etkilendiği sosyologları birebir tekrarladığı anlamına gelmez. Kendisi de söz konusu isimlerden farkını, sosyolojiye katkısını, kuramcı yanını şöyle ortaya koymaktadır: *“İster Marksist analiz yapın, ister Weberian analiz yapın. İkisi de araformları vermezler. Günden geceye değişme nasıl yer alıyor hiç açıklamazlar. Benim derdim bu ara yeri bulmaktır. Ve onun için bu patronaj meselesinin üzerinde duruyorum. Araformlardan ya da tampon mekanizmalardan ilk defa ben söz ettim. Bu ne Weber'dir ne Marx'tır”* (Kıray, 2002: 206).

Sosyolojide ampirizmden yana bir anlayışa sahip olan Kıray, sosyal olayları doğrudan deneye tabi tutma olasılığının mümkün olmadığına çok açık

bir şekilde farkındadır. Ona göre sosyal bilimlerde deneyin yerini gözlem almaktadır. Sosyolog, gözlem yapılan olaylar arasındaki değişkenleri bulup inceleyerek, bunların birbiriyle ilgisini göstererek, yarı deneysel bir dakikliğe ulaşabilir (Kıray, 2005: 29).

Kıray'ın ilk makro ölçekli sosyolojik araştırması, *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası* başlığı ile 1964 yılında yayınlandığında, Türkiye'deki sosyal bilim yazını, sadece kapsamlı bir saha araştırmasına dayanan sosyolojik bir analizle değil, yeni bir teknik anlayışın uygulaması ile de karşılaşmıştır. Bu yaklaşım, Chicago Okulu'nun ekolojik kuramına bağlı pozitivist araştırma tekniğinden ve Avrupa sosyolojisinde olguya dayalı veri toplayan pozitivismden kısmen farklıdır. Araştırmada; soruların ortaya konulmasında, toplanan verinin değerlendirilmesinde çok katmanlı bir çözümleme tekniği uygulanmış, bu çözümlemede tarihsel-mekânsal katmanlar ve potansiyeller sorgulanmıştır. Kıray'ın bu kapsamlı sosyoloji anlayışının şekillenmesinde ABD'deki sosyal antropoloji eğitiminin etkisi büyüktür (Kurtuluş, 2008: 86-91). Kıray, Batı'da geliştirilmiş veri toplama ve ölçme tekniklerini ve yapısal-işlevselci kuramları Türkiye koşullarında yeniden adlandırma konusunda başarılıdır.

Yukarıdaki bilgi ve yorumlara bakıldığında, Amerikan sosyoloji anlayışını diğer sosyoloji anlayışlarına göre daha gelişmiş bulan Kıray, bu sosyoloji anlayışını öne çıkarmakta, sosyoloji eğitimi alacaklara referans olarak ABD'yi göstermektedir: “*Sosyal bilimler okuyacaksanız oraya gideceksiniz. Ne doğru dürüst Almanya'da sosyal bilim var, ne Fransa'da. Fransa'da sosyoloji bir felsefe meselesidir*” (Kıray, 2002: 97).

Türkiye'den eğitim için ABD'ye giden her sosyolog neredeyse antropoloji eğitiminden geçirilmiştir. Sosyologlara özellikle sosyal antropoloji eğitimi verilmesi, Türkiye ve Avrupa ülkelerinde pek de karşılaşılmayan bir durumdur. Kıray da ABD'deki ikinci doktorasını sosyal antropoloji alanında, farklı kültürlerde tüketim normları üzerine yapmıştır. Bunun anlamı, Kıray'ın sosyoloji anlayışının şekillenmesinde, sosyal antropoloji alanında aldığı eğitimin etkili olmasıdır. Kıray, antropoloji eğitiminin kendisine anlayış ve teknik açısından çok şey kattığını anılarında belirtmektedir. Bu bağlamda da çalışmalarında geniş ölçüde sosyal antropolojinin bakış açısından yararlanmıştı. Kıray, kendisinin anladığı sosyal bilimin, olgulara dayalı, bu olguları belirli tekniklerle, sistemli gözlemleyerek ve değişmeyi de

göz önünde tutarak bilgi üretmek olduğunu belirtmektedir. Kıray'a göre sosyolojide önce genel bir gözlem yapılmalıdır. Bu genel gözlem, sosyal bilimlerdeki birikimleri de ortaya koyacak genişlikte olmalıdır. Sağlam verilere dayalı, gereği gibi araştırılmış, disiplinli bir tarih bilgisi olmadan araştırma yapılamaz (Kıray, 1999a: 54).

Kıray, sosyolojiyi disiplinler arası bir bilim dalı olarak kabul etmekte, bu anlayışını şöyle ortaya koymaktadır: Sosyal bilimler henüz tarif verecek kadar dakikleşmemiştir. Böyle olduğunda sosyolojiyi ayrı, sosyal psikolojiyi ayrı, siyaset bilimini ayrı düşünmektense, bunların hepsini birden, birbiri üzerine çakışan yönleri çok olan düşünüş tarzlarına tabi olguların açıklaması olarak görmek gerekir. Onunla ilişkisi, bununla ilişkisi demek yerine sosyal bilimleri bir bütün olarak, disiplinler arası bilimler olarak görmek en doğrusudur. Sosyal bilimcilerin, tüm sosyal bilimler hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Uzmanlaşma olumlu bir şey, ancak bilgi üretmekte uzmanlaşma kadar önemli olan bir başka şey de disiplinler arası bilgi sahibi olmaktır. Mutlaka ayrışma, uzmanlaşma, ama öbür taraftan da birbirini destekleyerek yeni, bütünsel ele alış tarzlarının birbiriyle yardımlaşması gerekmektedir. Şu kadar kurs aldım, bu kadar diplomam var demenin anlamı yok. Önemli olan ben iyi bir sosyal bilimciyim demektir. Araştırmaların derinliğinin olması için, anlamlı sonuçlara varabilmek için, çok geniş bir birikimin olması gerekmektedir. Disiplinler arası birikim olmadan iyi araştırma ve yorum yapılamaz. Genel çerçeve çizilmeden yalnız köy araştırması, gecekondü araştırması, şu araştırması, bu araştırması yapmakla hiçbir yere varılamaz (Kıray, 1999a: 43-45).

Kıray için toplumla bilgi arasında sürekli bir etkileşim bulunmaktadır. Bu etkileşim özellikle sosyal bilimler alanında geçerlidir. Avrupa'da sanayileşme öncesi toplumsal yapıdan sanayi toplumu yapısına geçilirken önce skolâstik bilgi terk edilmiş, onun yerini hümanizma ve sosyal felsefe almıştır (Tekeli, 2000: 19). Kıray, 19. yüzyılda, düzen yanlısı sosyologların sosyal sorunlara "bilimsel" açıklamalar getirmek amacıyla toplumun işleyişini düzenlediği varsayılan yasalar bulmaya yöneldiklerini belirtir. Bu bağlamda, 20. yüzyılın başlarında Avrupa'da sosyal bilimler alanında üç temel yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bunlar; pozitivistler - ampiristler, bilimsel sosyalistler ve tarih felsefecileridir. Toplumsal olgulara dönük ve sistematik genellemeler yapan ilk bilimsel yaklaşım A. Comte'dan gelmiştir. Bu anlayışın yansıması olan pozitivism ve ampirizm A. Comte, H. Spencer, F. Tönnies başta olmak

üzere pek çok sosyolog tarafından savunulmuştur. Comte'un çizgisini E. Durkheim izlemiştir. Kıray, Durkheim'in sosyolog olarak Avrupa'da olduğu kadar Amerika'da da etkili olduğunu belirtmekte, onun sosyolojideki parlak yerine dikkat çekmektedir. Ancak, Spencer ve Durkheim gibi pozitivistler, Le Play ve C. Booth gibi ampiristler, 19. yüzyılın büyük yapı değişmelerini açıklayamamışlardır. Amerika'da ise sosyoloji farklı şekilde gelişmiştir. Amerika'nın feodal bir tarihe sahip olmaması, sınıflar arası hareketliliğin ve ekonominin çok hızlı gelişmesi, ABD'li sosyal bilimcileri büyük teorilere değil, ampirik çalışmalara yönelmiştir. Avrupa'da sosyoloji ve onunla ilgili alanlar, hümanist ele alış tarzını sürdürürken, ABD'de bağımsız, pozitivist, dinamik bir bilgi kolu olarak yerleşmiş ve üniversitelerde bölüm haline gelmiştir. 1900-1930 arasında Amerikan sosyolojisi problem, hipotez, teknik ve teori arasında ilişkileri düzenlemiş, yöntem alanında veri toplama, tasnif etme ve sosyolojik materyale düzen vermeyi önemsemiştir. 1930 sonrasında da toplumu bütünü ile ele alma, yapıya yönelik araştırma yapma, terim geliştirme çabaları etkili olmuştur. Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen Amerikan sosyolojisi daha sonra ortaya çıkan ırk, kent, gençlik hareketlerini ne önceden görebilmiş ne de çözüm önerilerinde bulunabilmiştir (Kıray, 1999a: 11-17 ve 37-38).

Kıray, Türkiye'de yapılan sosyoloji çalışmalarına ve sosyologlara ilişkin de değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu değerlendirmelerinde Prens Sabahattin'den çok Ziya Gökalp'e kısmen olumlu bakmaktadır. Türkiye'de topluma dönük ve olguyu esas alan ilk yazıların Gökalp'te görüldüğünü belirtir. Gökalp, açıklamalarına temel olacak verileri toplamış, bir sosyal olgudan bahsetmiştir. Prens Sabahattin ise *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* kitabını İngiliz sosyal felsefesinin, Spencer ve ekolünün etkisinde, İngiltere'nin siyasal düzenine beğeni ile bakan, olgulara dönük olmayan bir eser olarak kaleme almıştır (Kıray, 1999a: 18).

Kıray'a göre, Türkiye'de sosyal bilimlerin akademik olarak tanınması ve sosyal bilim kürsü ve bölümlerinin kuruluşu oldukça eskiye dayanır. Buna rağmen skolastisizmin egemenliği nedeniyle, öğretim faaliyetine olağanüstü derecede ağırlık verilmekte, kalite ve araştırma miktarı son derece düşük tutulmaktadır (Kıray, 1999a: 26). Kıray, 1960'lı yıllarda Türkiye'deki sosyal bilimlerin etkisinin daha da arttığını belirtir. Ancak bu gelişme önemli bir yanlışlığa da yol açmıştır. Amerikan sosyoloji anlayışı hakkında yanlış kaniya sahip olan bazı sosyologlar, bir problemi ortaya koymaksızın kültüre

ilişkin tasvirler yapmak ya da belli bir hipotez oluşturmadan, kaba veriler toplamayı bilim saymışlardır. Bu durum, Türkiye’de sosyal bilimin bir uçtan bir başka uca sürüklenmesine yol açmıştır. Sosyoloji, sosyal felsefeden daha kötü biçimde toplanmış kaba veri yığımına dönüşmüştür. Yorumla direnerek çok sayıda verinin toplanması yaygınlaşmış ve önemli kaynakların israfına yol açılmıştır. Köy ve kent başta olmak üzere sosyolojinin hangi alanında olursa olsun yapılan çalışmalar sadece veri toplamakla yetinip, bu verileri daha genel bir çerçeve üzerinden yorumla dönüştüremiyorsa, genelleme yapamıyorsa, bunlar bir işe yaramaz. Bu olumsuz örnekler yanında olumlu örneklere de rastlandığına işaret eden Kıray, Türkiye’de de artık açık seçik beyan edilmiş hipotezler, iyi düzenlenmiş soru kâğıtları, temsil yeteneği yüksek örneklemeler; anlamlı genel gözlemler, birçok genç akademisyen için normal etkinlikler haline geldiğine işaret eder (Kıray, 1999a: 33-50).

Bu değerlendirmelerden de anlaşılacağı gibi Kıray, yapısal-işlevsel ve evrimci sosyoloji yaklaşımını, pozitivist-ampirist anlayışı, disiplinler arası işbirliğini, sosyal antropolojinin veriye dayalı çok katmanlı ve bütünü ele alarak sosyolojik bilgi üretme biçimini benimsemekte; Türkiye’nin toplumsal sorunlarını bu anlayış çerçevesinde inceleyip açıklamaktadır.

2. Batılı Bilim İnsanı Zihniyetine ve Batı Siyasetine Yönelik Eleştiriler

Mübeccel B. Kıray, Batıcı-modernleşmeci bir sosyolog olarak, Batılı teorileri Türkiye’nin toplumsal değişme koşullarına uyarlarlarken, Türkiye’nin tarihsel ve toplumsal farklılıklarına da dikkat çekmektedir. Ancak bu dikkat, Kıray’ı Batı dışı teorilere değil, yine Batı’ya bağlamaktadır. Onun farklılıktan kastı, her şeyin birebir aynı olamayacağı ama genel ve tek bir kuralın da geçerli olduğu yönündedir. Batı merkezli teorilere, pozitivistizm, determinizm, evrensel bilim anlayışına karşı asla kuşkusu yoktur. Kıray’ın asıl itirazı, Batılı akademisyenlerin bizim gibi ülkelerdeki her türlü faaliyetlerini kendi ülke çıkarları doğrultusunda, emperyalist emellerine hizmet etmek adına gerçekleştirdiklerine, kendilerini gereğinden fazla önemseyip, kendilerinden olmayanların emeğini, bilime katkılarını, çabalarını küçümsediklerine yöneliktir. Kıray, anılarında, Batılı bilim insanlarının Türkiye ile ilgili çalışmalarında oldukça ukala davrandıklarını ve Türk bilim insanlarını kullandıklarını anlatır. Kıray’a göre Batılılar, Türkiye’deki bilim insanlarına üçüncü dünya insanı muamelesi yapmakta; “şu verileri bize topla”, “bize bunu yapiver” gibi emrivakilerde bulunmaktadır. Bunlar çoğu kez bilimsel verileri Türk bilim

insanlarına toplatıp kendi imzaları ile yayınlamaya çalışırlar. Batı'da üretilen siyasal içerikli bilim anlayışının tamamen Batılı toplumların ideolojisini aktardığını yazan Kıray, Batıcı bu söylemi Türkiye'deki sosyal bilimciler aldığı zaman, aldıkları ve aktardıklarının yeni bir bilgi olmadığına dikkat çeker. Aktarılan Batı'nın siyasal ideolojisi. Bunun da sosyal bilimcilerimiz farkında mı değil mi belli değildir. Batı'dan aktarılan söylemler bir fetiş haline getirilmekte, onların söyledikleri şeyler tavizsiz savunulmakta ve yapılan yanlışlar görülmemektedir (Kıray, 2002: 213).

Kıray, Batılı toplumbilimcileri bencillikle suçlarken, Türkiye'de Batı'ya körü körüne hayran ve yandaş olan, emperyalizmin sözcülüğünü yapan entellektüelleri, akademisyenleri de eleştirir: Bizde entelektüel, uzman, dışarıda danışman olarak geçinenler, Batılı ideologlara aşırı önem verirler. Oysa bu Batılı uzmanlar, bazı sosyal bilimciler genellikle Amerikan hükümetinin danışmanlarıdır. Türkiye'nin çıkarları için değil, Amerikan hükümetlerine göre yazarçizerler. Bizim entelektüeller de bunu oranın ideolojisi değil, güvenilir bilgisi gibi algılar. Oysa onlar kendi dışındakilere yukarıdan bakan, kendini beğenmiş, fazla bir özelliği olmayan bilim insanlarıdır (Tekeli, 2000: 20).

1960'lerde Amerikalı sosyal bilimciler tüm dünyada ve Akdeniz'de çok aktiftirler. Büyük bütçelerle çeşitli araştırma kuruluşları oluşturmuş ve her bölgeyi kontrol altına almışlardır. Amerikalılar Ankara'da da sosyal bilimlerdeki gelişmeleri yakından izleyen bir ofis oluşturmuşlardır. Türkiye'de de Amerikalı akademisyenlerin etkisi ve telkini ile bir Sosyal Bilimler Derneği'nin kurulması fikri ortaya atılmıştır. Amerikan sosyal bilimler camiası buraya para yatırmaya hazırdır. Araştırmaları kabul eden, denetleyen bir yere ihtiyaç duymaktadırlar. Devlet Planlama Teşkilatı da yakından izlenmektedir. Ereğli çalışmasının Devlet Planlama Müsteşarlığı adına Kıray tarafından yapılması istenir. CIA elemanları, fabrika kurulmadan evvel oradaki toplum yapısı nedir, nasıl etkilenecek, bunun belirlenmesini talep etmektedirler (Kıray, 2002: 136-154).

Bu subjektif tutum sadece Batılı akademisyenlere özgü değildir. Batılı siyasetçiler de aynı tavırla Batı dışı ülkeleri, toplumları küçümser. Kıray'a göre, "*Batı'nın kullandığı bütün insan hakları iddialarında temel mesele 'kimi ne kadar, ne zaman manipüle edebilir'dir.*" Bu bağlamda Batı siyasetinin her zaman ikiyüzlü olduğunu ortaya koyan Kıray, bu tür

özgün değerlendirmelerini, genel gözlemlerini, birikimlerini, yaşadıklarını, anılarında aktarmaktadır (Kıray, 2002: 308).

Batıcı-modernist bir sosyoloğun Batılı bilim insanlarına ve yönetimlerine yönelik bu eleştirel tutumunu, bakış açısını iki nedene bağlayabiliriz. Bunlardan birincisi, bilim dünyasında ve özellikle 1960'lı yıllarda Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışırken Türkiye ile ilgili olarak ülkesine hizmet eden yarı akademisyen, yarı istihbaratçı "bilim insanları" ile olan ilişki ve gözlemlerinden edindiği sonuçlar. İkinci neden ise, Cumhuriyet'in kurucu kuşağına mensup bir ailenin, kurucu ideolojiye mensup bir mühendis babanın çocuğu olarak tam da 1923'te, Cumhuriyet'in ilan edildiği yıl doğmuş olmasıdır. Bir başka anlatımla, Cumhuriyet'in eğitilmiş kurucu kuşağı hem Batıcı-modernist bir dünya görüşüne hem de siyasal ve ekonomik açıdan bağımsız bir Türkiye anlayışına sahiptir. Kıray böyle bir ortamda yetişmiştir. Günümüzün Batıcı-modernist bilim insanı Kıray'ın sorun ettiği şeylerin hiç birini sorun etmediği gibi Batı'ya ve Batılıya karşı son derece edilgen bir anlayış içerisindedir.

3. Osmanlı Toplum Yapısına Yönelik Değerlendirmeler

Kıray'ın evrimci, pozitivist-ampirist sosyoloji anlayışının yansımaları Osmanlı toplum yapısına dönük değerlendirmelerinde de kendisini gösterir. Kıray, tarihsel bilginin sosyolojik bilgi üretimi açısından önemli olduğunu belirtmiş olsa da sözünü ettiği Batı tarihi ve onun evrimidir. Sosyoloji anlayışı, tarihselliğin çok uzağındadır. Türk ve Osmanlı tarihine ilişkin bilgisi ise oldukça sorunludur. Türk tarihi ile ilgili var olan bilgileri de Batı kaynaklı, Batılı bakış açısı çerçevesinde üretilen yaklaşım kalıpları içerisindedir. Batı toplum tarihini açıklamak üzere üretilen teori ve kavramları, Osmanlı tarihine aktarmaktadır. Oysa döneminin pek çok bilim insanı Osmanlı toplum yapısını, üretim ilişkilerini feodalizm dışında, farklı farklı sistemlerle veya "kendine özgünlük"le açıklamaktadırlar. Kıray ise hala Avrupa merkezli görüşlere, Batı evrim çizgisi merkezli tezlere bağlı kalarak Osmanlı toplum tarihini tahlil etmektedir.

Kıray, sanayi devriminin gerçekleştirilmesini tarımsal üretim teknolojisindeki değişimlere ve çavdar yerine buğday üretimine bağlamaktadır. Onun evrenselci yaklaşımında insan toplumları arasında özcülüğe yer yoktur. Artı ürünün denetlenmesi bakımından Osmanlı toplum

düzeninin feodaliteden önemli bir farkı olduğunu düşünmemektedir. Bu görüşünü kanıtlamak için Osmanlı toplum tarihine yabancı olan lord-bürokrat terimini geliştirir. Ona göre, artı ürünün denetlenmesi açısından Avrupa'daki lord-serf ilişkisiyle Osmanlı toplumundaki lord-bürokratreaya ilişkisi temelde aynıdır. Üretim tarzı kavramını kullanarak Osmanlı ile Batı tarım sistemleri arasında farklılık olduğu iddiasının bir dayanağı yoktur. Osmanlı İmparatorluğu ile Batı arasında, benzerlikten de öte bir aynılık vardır (Kıray, 1999a: 193-1994).

Kıray, tarihselliğe uzak olsa da bu durum onun tarihi tamamen göz ardı ettiği anlamına gelmez. Pek çok çalışmasında zayıf bir tarihsellik görülür. Bu zayıf tarihsellik iki temel zaafı barındırır. Bunlardan birincisi, Batı Ortaçağı için üretilen kavramların Osmanlı tarihine aktarılarak, farklılıklar yok sayılarak, Osmanlı sistemi için başka kavramların üretilmesi gerektiği anlayışı reddedilir. İkinci gerekçe ise, Batı Ortaçağı'na ait kavramlarla Türkiye'de modernleşme çizgisini kanıtlama çabasındaki zorlamadır.

Kıray, Batı'nın Osmanlı toplumuna yönelik müdahalelerini anti-emperyalist bir söylem üzerinden de değerlendirmektedir. Buna göre, Türkiye'deki tüketim içerikli değişimler başlangıçta iç dinamiklerin etkisi ile değil, dış dinamiklerin, Batılıların olağanüstü müdahaleleriyle gerçekleştirilmiştir. Batılılar, ekonomik açıdan Osmanlıyı çıkarları adına kullanmaya uygun gördüklerinden, azınlık haklarını korumak, toprak mülkiyetini değiştirmek, devleti Avrupa ile entegre etmek gibi baskılarla idari ve siyasi açılardan değişime zorlamışlardır. Arkasından tüketime dayalı iç değişim talebi gelmeye başlamıştır. Toplum yapısının bazı dış müdahaleleri kabul edebilmesi için belirli bir düzeyde ve düzende olması gerekir. Değişime niyet, Batı'nın çıkarlarına hizmet edecek özelliklere sahip olacak ki Avrupalı kurduğu sistemini işletmek için çaba gösterebilir. Avrupalı, ekonomik ve siyasal çıkarları açısından bir potansiyel görmüyorsa, kendi dışındaki toplumların değişmesini de desteklemez. Osmanlı her açıdan Batı çıkarlarına yarayacak potansiyele ve coğrafi yakınlığa sahiptir. Bu nedenle Avrupa, Osmanlı'nın kendi çıkarlarına hizmet edecek şekilde değişmesi için harekete geçmiştir (Kıray, 1999b: 32-33). Osmanlı'daki değişim dinamiklerini Batı'nın zorlamasına bağlayan Kıray, normal, kendiliğinden değişim fikrine karşı olmadığı gibi, kendiliğinden de bir değişimin doğal olarak var olduğunu kabul etmektedir.

4. Köylülüğün Çözülmesi

Bir tarım toplumu olan Osmanlı'nın 19. yüzyılın tamamı ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Kıray'ın hâkim kent kavramı ile açıkladığı, bir İstanbul şehri vardır. İstanbul dışında, ülkenin daha alt düzeyde ve statüde pek çok kenti elbette bulunmaktadır. Bu kentler buldukları bölgelere göre değişen düzeyde askeri, ticari ve dinsel açıdan önemlidir. Diğer yandan İmparatorluğun pek çok kenti, geleneksel üretim ilişkileriyle varlığını sürdüren kasabalardan oluşmaktadır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye Gayri-Müslüm nüfusunun önemli bir kısmını savaşlar, göçler ve mübadeleler ile kaybettikten sonra köylü nüfus oranı genel nüfus oranına göre daha da artmıştır. İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e büyük bir köylü nüfusu miras kalmıştır. Bir başka anlatımla, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, Türkiye nüfusunun %80-85'i köylerde oturmakta ve geçimlik tarım ilişkileri içerisinde yaşamlarını sürdürmektedirler.

Türkiye'de köylü nüfusun giderek artan oranda çözülmeye ve kentlere doğru göç etmeye başlaması, 1950'li yıllarda tarıma traktörün girmesiyledir. Tarıma makinanın girmeye başlaması ile birlikte emek de topraktan kopmaya, kentin yolunu tutmaya yönelmiştir. Toprakten kopuş ile birlikte kente göç etme süreci de çeşitli aşamalardan geçmiş, köylü ailesinin genç üyelerinin mevsimlik veya tamamen kentlere gitmesiyle aile yapısı da yakından etkilenmiş ve ara formlarıyla yeni biçimler almıştır. Yine köyden kente göç süreci şehirleşme ve sanayileşme yolunda önemli bir rol oynamıştır (Kıray, 2002: 226). Batı toplumlarının evrim şeması ile Türkiye'deki toplumsal değişimleri ele alan Kıray için bu gelişmeler, Türkiye'nin az gelişmiş toplum tipinden gelişmiş toplum tipine; tarımdan ticaret ve sanayiye, köyden kente ve metropolitenleşmeye doğru evrilmesi anlamına gelmektedir.

Köy sorununu feodal tarım düzeninden modern sanayi düzenine geçişte ortaya çıkan yapısal değişimler çerçevesinde değerlendiren Kıray, tarımda başlayan hızlı makineleşme, ürün veriminin artması, mülkiyet yapısının değişmesi gibi faktörlerin, topraksızlaşan veya az topraklı köylünün göçüne yol açtığını öne sürmektedir (Kıray, 1999b: 76). Devletin belli büyüklükteki çiftçilere verdiği krediler de bu büyük dönüşümü hızlandırmıştır. Üretim ve mülkiyet ilişkilerindeki bu büyük değişim köylülüğün çözülmesine, klasik kapitalist tarımsal yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Köylülüğün bu şekilde çözülmesini düşünsel açıdan destekleyen Kıray, toprak reformu politikaları

ile bu çözümlenin engellenmemesi, gelişme ve değişme açısından köylülüğün mutlaka bitirilmesi gerektiği görüşündedir. Ona göre köylülüğün çözülmesi, değişme ve dönüşmesi toplumsal evrimin bir sonucudur. Köylülüğü çözmek için işçileşmeyi, ücretlileşmeyi hedeflemedikçe hiçbir şey yapılamaz (Kıray, 1999a: 49; 1999b: 25-27; 2002: 231). Türkiye, bu değişimle, kendi kendine yeten, çok az farklılaşmış, izole bir yapıdan; üretim fazlasını pazar ekonomisi düzeyine çıkararak, ilişkiler bakımından farklılaşan ve modernleşen kentlerle işlevsel olarak bütünleşen bir tarım yapısına, çiftlik modeline geçmektedir (Kıray, 1999b: 66).

Köylülüğün küçük toprak sahipliğinde başka, büyük toprak sahipliğinde başka türlü çözüldüğüne işaret eden Kıray (Kıray, 2002: 210), bu çözümler sürecinin resmini şöyle çizmektedir: Bu toplumsal dönüşüm sonucunda köylü toprağını yitirmekte ve büyük gruplar halinde topraksızlaşmaktadır. Bunun bir diğer anlamı, köylünün büyük bir kısmı çeşitli nedenlerle toprağını elinden çıkararak mülksüzleşirken, çok azı topraklarını büyütmektedir. Bu gelişmeleri Kıray, modernleşme, kentleşme, Batıcılaşma adına olumlu karşılamaktadır (Kıray, 1999b: 71-72).

Bir toplumda köylülük çözüldükten sonra topraktan kopan nüfus tarım dışı faaliyetlere yönelmiş olsa da belli sayıda kişi yine de tarımsal faaliyetlerde bulunacaktır. Ama onları artık köylü olarak değil, çiftçi olarak adlandırmak doğru olacaktır. Büyük toprak sahipliğinin yaygın olduğu yörelerde makineleşmeyle birlikte eski yarıcı ve ortakçılar tamamen ücretli tarım işçisine dönüşmüştür. Bu durum, eski ortakçıların yaşam koşullarının kötüleşmesi kadar, onlara büyük toprak sahibi olan ağanın, feodal toplumun töreleri içinde sağladığı güvencenin de yok olması sonucunu doğurmuştur. Yarıcılık ve ortakçılığın çözülmesiyle köylünün büyük toprak sahipleriyle yüz yüze ilişki kurmasında hiçbir çıkarı kalmamıştır. Tarımdaki modernleşmeye paralel olarak pazarlama ve kredi sorunlarını çözecek modern örgütlerin yeterince gelişmemesinin yarattığı boşluğu ise aracı-tüccar ilişkileri doldurmuştur. Bu niteliğiyle köylü-tüccar ilişkisi, yeni bir patronaj biçimi ortaya çıkarmış, geçiş döneminin yeni tampon mekanizmalarına işlerlik kazandırmıştır (Tekeli, 2000: 25-26).

1970'ler Türkiye'sinde yaşanan bu dönüşüm ve değişimler sonucunda kırsal alanda yeni bir tabakalaşma modeli ortaya çıkmıştır. Bu tabakalaşmanın birinci sırasında, büyük toprak sahipleri yer almakta ve modern işletmecilik

yapmaktadırlar. Kapitalist üretim ilişkilerine göre biçimlenen büyük toprak sahipleri, sahip oldukları özelliklerle modern büyük burjuvazinin parçası haline gelmişlerdir. İkinci sırayı, kutuplaşma süreci içinde toprağını 2000 dekarın üzerine çıkararak, ücretli işçi kullanmaya başlayan orta üreticiler oluşturmaktadır. Üçüncü sırada, topraksızlar yer almaktadır. Bunlar, topraktan tamamıyla kopmuş, emeğini satarak geçinen veya çok az kalan toprağından elde ettiği gelire emeğini satarak elde ettiği geliri birleştirerek ancak geçinebilenlerdir. Dördüncü sırada, piyasa için üretim yapan ve tamamen kasaba tüccarının denetimi altına girmiş olan küçük toprak sahipleri bulunmaktadır. Beşinci sırada ise, köyde oturmeyen ama köyün ekonomik yaşamını denetleyen kasaba tüccarı yer almaktadır (Tekeli, 2000: 26-27).

Kıray, Türkiye'nin Osmanlı'dan bu yana Batı ile iyi ilişkilere, Batı'ya uyum sağlama adına gerçekleştirdiği reformlara, değişikliklere, düzenlemelere rağmen kentleşmemesini, sanayileşmemesini, istenilen boyutlarda Batılaşamamasını, köyü çözme sorununun tam olarak halledilememesine bağlamaktadır (Kıray, 2002: 260).

5. Kent Sosyolojisi

Kıray'ın kent sosyolojisi üzerine görüşlerini üç başlık altında açıklamak mümkündür:

5.1. Kent ve Türkiye'nin Kentleşme Sorunu

Türkiye'de kentleşme deneyiminin kavranmasına ışık tutan çok sayıda araştırma kaleme alan Kıray, az gelişmiş ülkelerdeki kentleşme ve metropolitenleşme süreçlerinin, erken sanayileşmiş Batı ülkelerinde ortaya çıkmış modern sanayi kentlerinden ve metropolitenleşme süreçlerinden farklarını ortaya koyan analizlere yer vermiştir.

Kıray kentleşmeyi; nüfusun büyük oranda tarımdan koparak, tarım dışı alanlarda, sanayide, karmaşık örgütlerde hayatlarını kazanmaları ve yaşamaları olarak tanımlar. Kentleşme ve sanayileşmenin temel göstergesi, çok sayıda uzmanlaşmış, özel bilgi ve beceriye sahip kişilerin büyük örgütler içerisinde, herkesin ne yapacağını belirlenmiş biçimde çalıştığı, bilgi, hizmet ve mal üretilmesidir (Kıray, 1998b: 141-142).

Kent, tarım dışı üretimin yapıldığı, dağıtıldığı, kontrol edildiği, belirli teknolojik gelişme düzeyine göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme seviyesine ulaşmış yerleşim alanlarıdır. Kent toplumlarının ayırt edici özelliği, kendi içinde farklılaşmış uzmanlaşmış, tabakalaşmış, tarımsal olmayan bir iş düzeni ile bu işlerde çalışan bir nüfusa sahip olmasıdır. Bu özellik kendisini mekânda işyeri ve konut bölgeleri şeklinde gösterir. Yine üretim ilişkilerinden farklı pay alanlar, yani çeşitli sosyal sınıflar gelirlerine göre farklı bölgelere yerleşmişlerdir. En düşük gelirli olanların yerleştikleri yerler ile en yüksek gelirli olanların yerleştikleri yerler arasındaki bölgelerde ise orta gelir gruplarına mensup sınıflar oturur. Kıray, kenti sanayi yönelimli yeni dönem ilişkilerinin merkezi olarak kabul etmekte, mekânsal düzlemde ortaya çıkan değişimleri kentin sahip olduğu işlevsel farklılıkla açıklamaktadır. Kentin yapısı, toplumsal değişimi de yakından etkilemektedir. Bu bağlamda daha büyük kentlerde daha fazla toplumsal değişim gerçekleşmektedir. Büyük kentler değişimin merkezi olduğu gibi çevrenin değişmesini de etkileme potansiyeline sahiptir. Büyük kentleri değişimin merkezi yapan temel faktör ise sanayileşme ve teknolojidir (Kıray, 1998a: 17; 1998b: 17-19).

Kentler tek başlarına var olan bağımsız birimler değildir. Kentler ancak parçası oldukları büyük toplumun temel yapılarıyla birlikte anlaşılabilir. Feodal toplumlarda kentler, pazar ve mübadele merkezleridir. El sanatlarının, zanaatkarların toplandığı ve çeşitli malların organik enerji ile üretildiği yerlerdir. Bu kentler aynı zamanda siyasal, ekonomik ve dinsel fonksiyonların, eğitim faaliyetlerinin de merkezidir. Feodal kentlerin iç düzeni, kentin ekonomik ve sosyal yapısına uygundur. Sert bir sosyal ayırım, sosyal tabakalaşma vardır. Ulaşım sınırlılığı yüzünden merkeze yerleşmiş olan üst tabaka siyasal güçle beraber ekonomik gücü de kontrol eder. Alt tabakalar, istenmeyen unsurlar özellikle kentin dış mahallelerine itilmiştir. Bunun yanında arazi kullanma şekillerinde bir farklılaşma ve uzmanlaşma yoktur. İş bölgeleri, konut bölgeleri şeklinde bir ayırım gerçekleşmemiş, konut bölgeleri de feodal toplumun sınırlı sosyal tabakalaşmasına uyarak kendi içinde farklılaşmamıştır. Arazi kullanımı ayrı sokaklara yerleşmiş olan esnaf ve zanaatkar düzenini yansıtmaktadır. Konutlar aynı zamanda işyeri, dinsel binalar, okul ve alışveriş merkezi işlevi görmektedir. Üretimde çok az bölünme ve uzmanlaşma vardır. Lonca örgütü esnafın çalışma biçimini düzenlemektedir (Kıray, 2000: 15; 1998a: 100-101; 1998b: 9-10).

Modern kentler ise geleneksel/feodal kentlerden oldukça farklıdır. Modern sanayi toplumlarında kentler sanayi kuruluşlarının yanında, toplama-dağıtma ve idari-mali merkez işlevi görürler. Modern kentlerin iç düzeni, dünya üzerinde daha geniş bölgeler arasında seri ve etkili sosyal ve ekonomik ilişkiler kurmak, haberleşmek gibi geniş temas olanaklarına sahiptir. Organik olmayan enerji kullanılır. Arazi kullanma şekli son derece uzmanlaşmıştır. Kentin çeşitli bölgeleri çeşitli özellikler kazanmıştır. Mali ve idari işlevler, perakende ve toptan ticaret kurumları, çeşitli kültür, eğlence, haberleşme faaliyetleri, her sosyal tabakaya ya da etnik gruba ait konut alanları, ağır veya hafif sanayi bölgeleri kendilerine has yerler işgal eder. Mali, idari, ticari fonksiyonlar şehrin merkezinde toplanmıştır. İstenmeyen unsurlar, kentin merkezindeki iş alanları ile konut alanları arasındaki geçiş bölgelerine sıkışmıştır. Ekonomik hayat bakımından son derece ilerlemiş bir uzmanlaşma ve iş bölümü görülür. Geniş ve etkili bir merkezileşme, örgütlenme, rasyonel çalışma ve standardizasyon düzeni kurulmuştur (Kıray, 2000: 16-17).

Kıray'a göre, bugünkü modern sanayi kentlerinin ortasında merkezi iç bölge denilen ve kente asıl rengini veren kısım bulunmaktadır. Merkezde bulunan birinci halka, yani iş bölgesi hem kentin kendisinin hem de daha büyük bir bölgenin dimağı, beyni olarak bütün sosyal ve ekonomik faaliyetlerin idare ve kontrol fonksiyonlarının toplandığı yerdir. Mali ve idari politikalara ait kararlar burada alınır. Burası hem kentin hem de bölgenin mali merkezidir. Büyük iş merkezleri, büyük oteller, büyük mağazalar, tiyatrolar, sinemalar, konser salonları, büyük yayın evleri ve birinci sınıf konutlar da buradadır. Borsa, banka ve benzeri kurumların merkezleri burada toplanır. Birinci bölgeyi izleyen ikinci bölge, hemen merkezin arkasındadır. Burada konutlarla işyerleri birlikte bulunur. Burası kentin gelişmekte olup olmadığını gözlemlemek için de en iyi yerdir. Zira gelişmeye bağlı olarak zamanla öyle bir an gelir ki eskiden konutlardan oluşan bölge, gelişme devam ettikçe tamamen işyerlerine kalır ve iş bölgesine dönüşürken aynı zamanda kente yeni gelen göçmenlerin oturduğu bir alt sınıf bölgesine de dönüşür. Üçüncü halka, orta ve ucuz konut bölgesinden oluşur. Kentin taşıdığı iş ve geçim olanaklarına göre bu bölgeler yayılır gider. Buraları kentin istikrarlı ve göreceli olarak benzer özelliklere sahip nüfus bölgeleridir. İkinci bölgeden kaçanlar da buralara yerleşmiştir. Dördüncü halka kendi içerisinde ikiye ayrılır. İlk halkada ağır sanayi kuruluşları yer alır. Oldukça düzensiz bir bölge özelliği gösterir. Dördüncü halkanın ikinci kısmı ise en üst tabakanın konut alanıdır. Bu bölgelerin oluşması, kente dışarıdan nüfus

gelmesinden ziyade kent içindeki ticari ve sanayi kuruluşların gelişmesi, yolların yapılması ve modern toplumlarda sosyal tabakalaşmanın yansımaları ile gerçekleşir (Kıray, 1998b: 11-15).

Bir ülkede ve o ülkenin kentlerinde meslek kuruluşları, sendikalar, çeşitli iş kolları ileri düzeyde örgütlenmiş ve işbirliğini geliştirmişse, o ülke gerçek anlamda sanayileşmiş ve kentleşmiştir. Bir ülkenin çeşitli alanlarında işbölümü ve uzmanlaşma gerçekleşmemişse, marjinal sektörler varlığını sürdürüyorsa, o ülke veya şehir yeterince kentleşmemiş, sanayileşmemiştir. Zira endüstrileşme ve kentleşme, mesleki yapının çeşitlenmesi, uzmanlaşması ve örgütsel yapıların ortaya çıkması demektir. Bu ölçüler çerçevesinde Türkiye'nin bazı sınırlı alanlar (bazı endüstri kuruluşları ve bankalar) dışında uzmanlaşma ve örgütsel gelişmişlik düzeyi oldukça sınırlıdır (Kıray, 1998b: 120-137).

Kıray'ın iddialarına göre, Batı ile bugün mevcut olan farklılıklar, Türkiye'nin sanayi toplumu olmasıyla ortadan kalkacaktır. Bu benzerlik Batı'nın taklit edilmesinden değil, aynı koşulların mevcut olmasından, sanayi toplumu olmasından kaynaklanacaktır. Zira "*büyük şehirleşme-sanayileşme sürecinde gelişen karşılıklı etkileşimler ihtiyacı olan mekânların aynı şartlarda ortaya çıkması*"nı sağlamaktadır (Kıray, 2002, 255).

Kentleşme ve sanayileşmenin önemli bir boyutu da sekülerizmdir. Toplumsal yapıda laiklik temel yönelimi olmadan devlet-ekonomi-kişî ilişkileri gelişemez. Türk toplumu belki Batılı toplumlarla birebir aynı olmayacaktır ama sanayileşme ile birlikte köylülükten kurtulacak, işçileşme gerçekleşecek, bilgi toplumuna dönüşecek, düşünme sistemi, sanat anlayışı değişecektir. Sanayileşme ile birlikte meslek yapısı farklılaşacak, dinin etkisi yumuşayacak ve kişiselleşecek, siyasal yapı eşitlikçi bir düzene geçecektir (Kıray, 2002: 282-289). Kıray'a göre, Türkiye'nin Batılılaşma diye bir problemi bulunmaktadır. Ancak bu problem Batı'yı taklit değil, çağdaş uygarlığa, sanayileşmeye, refaha ve zenginliğe ulaşmak sorunudur (Kıray, 2002: 261).

Kıray, toplumsal yapıların, toplumsal ilişkilerin farklılaşması, özellikle kentleşme ile birlikte ortaya çıkan yeni güç dengelerinin, yeni patronaj kalıpları ürettiği tespitinde bulunur: "*Kırsal alandan kente göç sürecinde, kente gelen kitleler, öncelikle kendi hemşerilerinin yanına yerleşmektedirler. Türkiye'nin toplumsal yapısında patronaj önemli bir unsurdur. Kırsal alanda*

'ağalık patronajı' ile yaşayan bireyler, kentte göç edince ağalık patronajının yerini sırayla dönemsel olarak 'hemşeri patronajı', 'siyasi parti patronajı' ve 'dinsel cemaat patronajı' almaktadır" (Bayhan, 2016: 373).

5.2. Kentleşme Sürecinde Tampon Bir Mekanizma Olarak Gecekondu Gerçeği

Türkiye'de gecekondulaşma gerçeği, ekonomik nedenlerle köyden kente göç eden bireylerin gelirlerinin kent merkezlerinde aileleriyle yaşamalarına yetmediği durumlarda kentin kenar bölgelerinde, kentle tamamen bütünleşmeden ucuz konutlar yaparak yaşamaya çalışmaları şeklinde ortaya çıkmıştır. Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı sonrasında, köylülüğün çözülmeye başlamasıyla birlikte ortaya çıkan köyden kente göç dalgası, kentlerdeki dinamikleri değiştirmiş ve bir gecekondulaşma olgusu oluşmuştur. Gecekondu yerleşmeleri modern sanayi toplumuna geçişte ara form-tampon mekanizma olarak görev yapmaktadır. Köyden ilk göç edenler, kente geldiklerinde iş merkezlerine yakın alanlarda kiraladıkları kötü koşullardaki odalarda kalmakta, daha sonra gecekondu yaparak veya satın alarak gecekondu mahallelerine taşınmaktadırlar. Gecekondulaşma sırasında ortaya çıkan tampon mekanizmaları ile sosyal yapının çeşitli yönleri birbirine bağlanmakta, fonksiyonel bütünün parçası olmayan taraflar kaybolmakta ve orta hızdaki bir değişme sürecinde, toplumun tamamen çözülmesi göreceli olarak önlenmektedir. Köyden kente göç edip gecekondu alanlarında / bölgelerinde yoksulluk içerisinde yaşayan bireylerin yeni toplumsal yapı ile bütünleşmelerini, getirdikleri ile edindikleri değerlerin geçişinde tampon mekanizmayı, dengeyi ise, aile kurumu sağlamaktadır (Kıray, 1998b: 148-151).

Topraktan, kırsaldan koparak kentlerin kenarlarında düzensiz şekilde derme çatma konutlara yerleşilmesini Kıray, gecekondulaşma olarak tanımlamaktadır (Kıray, 1999b: 40). Farklı dinamiklere bağlı olarak kırsal bölgelerden kentlere akan nüfus, beklentiler ölçüsünde kentsel iş ve yaşam olanaklarına kavuşmamakta, ilk geldiği şekilde köylü kalmadığı gibi tam kentli de olamamakta, çoğunlukla üretime belirli bir katkısı bulunmayan dağınık, küçük, marjinal işlerde çalışmaktadır. Bu durumda kırsal bölgelerden kentlere gelen, modern bir iş ve tabakalaşma düzenine giremeyen kimselerin mekâna yerleşmesi de farklı olmaktadır. Köyden kente çalışmak üzere göç ederek gelenler bir süre iş merkezlerine daha yakın geçiş bölgelerinde

kiracı olarak kaldıktan sonra, çalışma yerlerine oldukça uzak olan, kentin çevresinde, kendine ait olmayan boş bir arazide gecekondular yaparak veya alarak oraya taşınmaktadır. Gecekondular, hem malzeme hem de işçilik açısından ucuza mal edilmeye çalışılan, arsaya ise genellikle para ödenmeden yapılan oldukça düşük standartlı konutlardır. Gecekonduda oturmak demek, ailenin gelir açısından başka türlü bir yerde yaşama olanağının olmaması demektir. O nedenle gecekonduları bugünkü az gelişmiş, sanayileşmemiş sosyo-ekonomik düzenin tam bir yansıması olarak görmek gerekir. Gecekondular kentin geçiş bölgeleri değil, bir parçasıdır. Gecekondular bir bakıma alt orta tabaka konut mahalleleri olarak ortaya çıkmış, ardından kendi içinde farklılaşarak modern kentlerin iç bünyelerine has özellikler göstermeye başlamıştır. Gecekondular mahalleleri hiçbir anlamda homojen yerleşme alanları değildir (Kıray, 1998b: 16-24).

5.3. Metropolitenleşme ve Saçaklanma Kuramı

1950'den sonra sanayileşmiş ülkelerde ulaşım, iletişim, üretim teknolojileri, uzmanlaşma, örgütlenme düzeylerinin daha da gelişmesiyle daha büyük yerleşme merkezleri, metropolitenleşmiş kentler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu metropolitenleşme eğilimi az gelişmiş ülkelerin ticaretle gelişen tek hâkim kentlerinde de daha sonraki tarihlerde görülmüştür (Kıray, 1998b: 152-153). Metropoller, ülkenin yaşamını etkileyen özellikleriyle kentleşmenin ileri bir aşamasıdır. Tüm iletişim kurumları, karar verme ve koordinasyon işlevleri bu merkezin ayrılmaz bir parçasıdır. En gelişmiş, en yenilikçi kültür kurumları da buradadır. Tüm bu işlerin görülebilmesi için çok sayıda uzmanlaşmış beyaz yakalı çalışır. Kıray, metropoliten alanların oluşumunu, sanayi tesislerinin kent merkezlerinin dışına taşınmasıyla ortaya çıkan özgün bir sanayi yer seçim tipolojisi ile açıklar. Kıray'ın saçaklanma olarak kavramlaştırdığı bu özgün mekânsal dönüşüm sürecinde, metropolün çevresi, düzensiz bir şekilde yayılan değişik ölçekteki sanayi kuruluşları, bu iş yerlerinde çalışanların düzensiz konut bölgeleri ile kuşatılmıştır. Bir başka anlatımla, ileri teknoloji büyük sanayi kampüslerinin yerleşmesinden bir süre sonra, onların etkisi ile metropoliten kent ile uydu sanayi bölgesi arasında kalan kırsal yörelerde düşük kaliteli konutlar ve küçük işyerleri oluşur. Bu yerleşme yerlerinin bir kısmı geleneksel köylere de çok yakındır. Söz konusu yerler bu halleri ile az gelişmiş bir metropoliten alan niteliğini yansıtır. Alt gelir gruplarının konut ve hizmet fonksiyonlarını karşılar. Gelip-geçici nüfusları da giderek artar. Böylece metropoliten alanın çevresi bir şantiyeye dönüşür.

Bu sanayi alanlarının çevresinde az gelişmiş ülke metropoliten alanının sanayi alt kentleri ortaya çıkar ve kendi etraflarına saçaklanma yaratır. Bu saçaklanma da bir süre sonra değişikliğe uğrar. Düşük kaliteli konutlar yanında üst orta tabaka konutları, apartman ve site yerleşmeleri ortaya çıkar. Kıray, az gelişmiş bir ülkenin metropolitenleşme sürecinde, sanayinin farklı alanlara dağılmış olmasının yarattığı yeni kentsel çeperdeki yerleşim örüntülerinin, Avrupa ve Amerika’da 1960’lı yıllarda olduğundan farklı bir biçimde, saçaklanma şeklinde gerçekleştiği iddiasındadır (Kıray, 1998b: 165; Kurtuluş, 2008: 89-90; Tekeli, 2000: 32-33).

Metropolitenleşme olgusunun Türkiye’deki en belirgin örneği İstanbul’dur. İstanbul, bugün, 19. yüzyıl sonu ve devamının tek hâkim kent olma özelliğiyle (bankalar, borsalar, otellerle servetin tüketildiği yeni bir perakende satış ve ticarileşmiş boş zaman faaliyetleri mekânı olmaktan çıkarak) kıyaslanamayacak ölçüde farklılaşmış, örgütlenmiş, uzmanlaşmıştır. Bunlar gerçekleşirken, orta ve büyük sanayi bu büyük kentin dışına çıkmış, İstanbul’un etkisi altındaki orta büyüklükteki kentlere yerleşmiştir. Oturulan yer ile çalışılan yer birbirinden alabildiğince uzaklaşmış, İstanbul yeni yapısı ile herşeyi kontrol eder bir konuma gelmiştir. Yine bu metropolde farklı toplumsal sınıfların oturduğu “altkent” bölgeleri, dini referans alan yeni patronaj ilişkileri, seküler değer sistemine bağlı olan kitlelerle tutuculuğu temsil eden kitlelerden oluşan iki genel nüfus kategorisi oluşmuştur (Kıray, 1998b: 152-182).

6. Toplumsal Değişme Anlayışı ve Tampon Mekanizmaları Kuramı

Bu kısımda önce Kıray’ın toplumsal değişme anlayışı, daha sonra da ‘tampon mekanizmaları’ üzerine görüşleri ele alınacaktır.

6.1. Toplumsal Değişme Anlayışı

Kıray’ın toplumsal değişme sürecine bakış açısı ilerlemeci, Batıcı ve modernist bir çerçevede anlam kazanmaktadır. Batı’da üretilen teoriler gereğince, esas olan evrensel değişmedir. Evrimsel süreç her zaman ve her toplumda benzer şekilde işler. Toplumsal yapılar mutlaka değişecektir. Değişmenin evrenselliği üç farklı boyutta ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, değişimin her toplumda, her zaman ve her mekânda olmasıdır. İkinci boyut epistemolojiktir. Bu değişmeyi açıklayıcı kuramların evrensel olarak geçerliliğidir. Üçüncüsü, daha çok araştırma pratiğine ilişkindir. Toplumlar arasında gözlenen farklılıkların, bu

toplumların değişme dereceleriyle açıklanması yoluna gidilmesidir. Kıray'a göre sosyal yapının değişmesi derece derece gerçekleşir. Belli bir düzeye ulaşıktan sonra da bunun bir yapı değişikliği haline geldiği görülür. Kıray, toplumsal değişmeyi merkezi bir konuma yerleştirmiş, sosyal bilimlerin ana konusu olarak görmüştür. Ona göre, toplumlar bazı dönemlerde iç ve dış nedenlerle, bazı dönemlerde sadece dış nedenlerle çok hızlı veya orta hızda değişirler. Bu yüzden belirli bir anda ve belirli bir toplumdaki değişme o toplumlardaki öğelerden bazılarında yapı farkı, bazılarında ise derece farkı ortaya çıkarır. Değişme bazen de yavaş olur. Ancak kendiliğinden gerçekleşen, fark bile edilemeyen bir değişme de her zaman vardır. Özellikle orta hızda veya yavaş değişme sırasında ara formlar oluşarak, toplum yapısını yeniler; eski ile yeni arasında köprüler kurularak yeni toplum yapısına ulaşılır. Toplumların karşılaştığı sorunlar, değişme yüzünden değil, değişmenin gecikmesi ve engellenmesinden kaynaklanır. Toplumlar arası farklılıklar bu toplumların değişmez özelliklerinden değil, değişmenin farklı aşamalarında bulunmalarının ürünüdür (Kıray, 1998c: 8; Tekeli, 2000: 21-22).

Kıray, bugünün hızlı değişen toplumlarında artık saf tipler bulmanın olanaksız olduğunu belirtir. O nedenle, temel yapı ne olursa olsun, değişmeyi çeşitli yönleri ve dereceleri ile gösterebilmek, bu oluşum sırasında toplulukların nasıl bir bütün meydana getirebildiğini ifade edebilmek gerekir. Hem yerleşmiş özellikleri hem de derece derece değişmekte olan toplumla geçiş halinde olan toplum her koşulda işlevsel bir bütünlüğe sahiptir. Değişmekte olan toplumlar bölük-pörçük, düzensiz toplumlar değildir. Bunların değişmemiş, değişmekte olan ve değişmiş bulunan yönleri yine bir tutarlılık ve ilişkiler düzeni halinde kendisini gösterir. Her toplumun yerel özellikleri ve değişme hızları sonucu meydana gelen ve genellikle aynı yapıdaki başka toplumlarda görülmeyen özellikleri böylece ortaya çıkarılabilir. Her sosyal yapı, bu yapıyı meydana getiren sosyal kurumların, insan ilişkilerinin ve bunların karşılıklı etkileşimleri bir bütünü oluşturur. Değişik derecelerde de olsa sosyal yapı denilen işlevsel bütünün her cephesi belirli yönlerde değişikliğe uğrar. Onun için her toplum, her zaman değişme halinde olmakla beraber, birbirine bağlı ve bağımlı kurumların, ilişkilerin ve değerlerin her zaman denge halinde kaldığı bir sistemdir (Kıray, 2000: 18-20).

Kıray evrimci yaklaşıma sahip bir sosyolog olarak, toplumların evrensel kurallara göre işlediği, aynı olmasa bile benzer yasalar kapsamında değişip geliştiği anlayışına bağlı kalarak toplumsal yapıları bu anlayış kapsamında

yorumlamıştır. Toplumların gelenekselden moderne, feodaliteden kapitalizme doğru değiştikleri tezini savunmuş, toplumsal evrim değerlendirmelerinde tarihsel farklılıkları dikkate almamıştır. Tarihsel-reel kurumsallaşmaları, oluşumları aynı evrimsel doğrultunun farklı formları olarak görmüştür. Kıray, toplumsal değişimin temelinde insan-doğa çelişkisinin yattığını kabul eder. Ona göre toplumsal değişim olayı, ancak, insan-doğa ilişkilerinin değişmesiyle gerçekleşir. Bu, teknolojik değişim, gelişim ve ilerleme ile olur. Kıray'ın toplumsal değişim modelini şöyle özetlemek mümkündür: Her ne olursa olsun toplumsal yapı bir bütündür. Bu bütün, insan ilişkilerinden ve bu ilişkilerin doğurduğu değerlerin etkileşimlerinden meydana gelir. Bu bütün her zaman aynı olmayan bir hız ve tempo ile değişir. Toplumsal yapının öğeleri birbirlerine bağlı olduğu için, değişim rastgele olmaz. Toplumsal yapının bazı öğelerinin değişmesi, öteki öğeleri de etkiler. Bir öğenin değişmesi tüm toplumsal yapıyı değiştirir. Toplumsal yapının bütün öğeleri aynı hız ve miktarda değişmediği için, arada boşluklar ortaya çıkar. Değişim, toplumsal yapının bütün öğelerinde aynı anda, aynı hız ve miktarda meydana gelmediğine göre, belirli bir anda, değişen bir toplumda hem eski yapıya hem de yeni yapıya ilişkin nitelikler bir arada görülebilir (Kongar, 1982: 451-455).

Türkiye'nin özellikle büyük kentlerinde ortaya çıkan değişim süreçlerini, Batı kentlerinin değişim modellerini örnek alarak açıklayan Kıray, değişim anlayışını modern sanayi toplumu kuramına dayandırmaktadır. İlerlemeci ve evrimci bir tarih anlayışına sahip olan bu kuram, sanayileşmeyi ilerleme sürecinin son noktası olarak görmekte, dünyanın geleceğini sanayinin belirleyeceğini varsaymaktadır (Azman, 2006: 813).

Kıray'ın toplumsal değişim konusundaki görüşleri, Türkiye'nin genel siyasal tercihleriyle, 1930'lu yıllarda belirlenen değişim ve ilerleme anlayışıyla uyumludur. Ona göre en büyük toplumsal değişim, sıçrama; Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında hukuk, siyasal yapı, eğitim ve benzeri alanlarda, yaşam tarzını düzenlemeye yönelik olarak gerçekleştirilen reformlarla etkili şekilde hayata geçirilmiştir. İkinci büyük ve tabandan gelen yapısal değişim, 1950'li yıllarda köylere traktör ve diğer tarım araçlarının girmesi, kentleşme, nüfusun bir kısmının işçileşmesi, yeni meslek ve iş düzeninin ortaya çıkması, aile yapısının ve yaşam tarzının değişikliğe uğraması ile başlamıştır. 1950'li yıllarda ortaya çıkan yapısal dönüşümün yaygınlaşması, yeni orta tabakaların, farklılaşmış, ihtisaslaşmış örgütlü meslek gruplarının ortaya çıkışı, orta çaplı tüccarların sayılarının artması 1960'ları bulmuştur (Kıray, 1998b: 139;

1998c: 7). Bu gelişme ve değişimler sonucunda Türkiye’de ortaya çıkan görüntüyü Kıray, Batılı terminolojiyle, yarı feodal bir yapıdan modernleşen, sanayileşen, kentleşen bir toplum yapısına doğru evrilmekte olan az gelişmiş bir toplum olarak tanımlar (Kıray, 1999b: 66).

6.2. Tampon Mekanizmaları Kuramı

İşlevselci sosyologlar, toplumu denge durumunda kabul edip sosyal yapıdaki değişimleri dengeleyen mekanizmalara toplumsal dengenin korunması adına dikkat çekmektedirler. Bir başka anlatımla, işlevselci sosyologlara göre, toplumsal yapıyı oluşturan tüm kurumlar bir yandan denge durumunda iken diğer yandan düzen içerisinde, içten içe değişmektedirler. Toplumsal yapılar iç ve dış nedenlere bağlı olarak yavaş, orta ve hızlı şekilde değişir. Bu değişim sırasında bazı fonksiyon bozuklukları, sosyal işlevle örtüşmeyen terslikler ortaya çıkar. İşte tam da bu noktada, İşlevsel sosyoloji yaklaşımının üstesinden gelemediği, bozuk fonksiyon veya benzeri kavramlarla tanımlamaya çalıştığı düzensizlikleri açıklamak üzere Kıray devreye girmekte ve yeni bir teori ileri sürmektedir. Buna göre, aslında bir düzensizlik söz konusu değildir. Orta ölçekli değişimlerin gerçekleştiği toplumlarda değişmeye bağlı bir bozukluk, terslik, düzensizlik, çözülme yoktur. Toplumun değişimi sırasında devreye giren ara formlar, mekanizmalar ile değişim kaynaklı olarak ortaya çıkması beklenen sarsıntılar ciddi bir tahribata yol açmadan, hatta hissedilmeden giderilmekte, toplum bu sayede ilerlemesine devam etmektedir. Toplumsal yapının çeşitli yönlerini birbirine bağlayan tampon mekanizmalar gerek yapı, gerekse işlev bakımından hem eski hem yeni yapıya ait öğeleri birlikte barındırmaktadır. Ancak bu sırada belli ölçüde bir farklılaşma meydana gelmektedir (Kıray, 2002: 215; Kongar, 1981: 166-167). “*Toplum, hem denge halindedir, bütündür, hem de o çok nazik dengedir, anında çözülür ve bağlanır. O çok çabuk olan bir şeydir, farkına bile varmazsınız. Kuşaklararası değil, günlük hadiseler içinde bağlanmalar, eklemlemeler olur. Sonra o tekrar dengesini bulur, karşılıklı etkileşim halinde olması denge halinde bir bütün olmasını da sağlar*” (Kıray, 2002: 216-217).

Tampon kurumlar, değişmeye başlamış, yani dengesi bozulmuş toplumu, yeniden dengeye oturtmaktadır. Eski yapıdan yeni yapıya (feodal yapıdan kapitalist yapıya) geçerken bütünün parçası olan yapı ve işlevler kaybolur. Değişimin hızlı olan kesimi ile yavaş olan kesimi arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi artık eski mekanizmalarla sürdürülemez. Bunların yerini

tampon mekanizmalar doldurarak bütünleşmenin tamamen ortadan kalkması önlenir. Her toplumsal yapı değişirken iç bütünlüğünü korumaya çalışır. Değişme halinde bulunan toplumlar düzensiz toplumlar değildir. Bu toplumlarda değişmemiş, değişmekte olan ve değişmiş yapılar ile ilintiler düzeni birlikte bulunur. Bu bütünlük, toplum değişirken kurumlarıyla, değerleriyle sürekli denge halinde kalmasını sağlar. Tampon mekanizmalar, toplum ve toplumsal değişme hakkında iki temel ilkeye dayanır. Bu ilkelerden birincisi toplumun her düzeyde ve her an işlevsel bir bütünlüğe sahip olduğu, ikincisi de çeşitli toplumsal yapı öğelerinin aynı zamanda ve aynı hızda değişmediğidir. Bu ilkelere göre aynı hız ve zamanda değişmeyen öğelerden meydana gelen toplumsal yapı, işlevsel bütünlüğünü korumak için tampon mekanizmaları yaratır. Bütün değişen ve değişmeyen öğeler aralarındaki işlevsel bütünlüğü tampon mekanizmaları sağlar. Değişmeye başlamış, yani dengesi bozulmuş toplumu yeniden dengeye getirir (Kongar, 1982: 458-464; Tekeli: 2000: 23).

Kıray'a göre tampon mekanizmaları çok yavaş ve çok hızlı değişimin olduğu yapılarda değil, orta ölçekli değişmelerin gerçekleştiği yapılarda görülür. Çok yavaş olan değişme, tampon mekanizmaların işlevine ihtiyaç göstermez. Çünkü çeşitli toplumsal yapı öğeleri arasında büyük farklılıklar doğmaz. Öte yandan çok hızlı değişme zamanlarında (devrim durumlarında) tüm toplumsal yapı büyük ölçüde değiştiğinden, evrim sırasındaki işlevsel bütünlüğün anlamı kalmaz. Sosyal yapının çeşitli yönleri tampon mekanizmalar ile birbirine bağlanır, işlevsel bütünün parçası olmayan taraflar kaybolur. Bu şekilde toplum orta hızda bir değişimde denge halinde kalır (Kıray, 2000: 20-21).

Sermaye birikiminin belli bir aşamaya gelmesi, daha modern bir toplumsal yapının kurulması ile ara formların ortadan kalkacağı görüşünde olan Kıray, sanayileşmeden modernleşen toplumların değişme süreçlerini ve bunların farklılıklarını analiz ederek sosyal teoriye katkı sağlamıştır. Bir başka anlatımla Kıray, köy, kasaba ve kentsel alanlarda ortaya çıkan sorunlar ve bunların çözümleri üzerine çalışmıştır. Tampon mekanizmaları kuramı, geç sanayileşen ülkelerin toplumsal değişme süreçleri, bunların toplumsal ve mekânsal özgünlüklerini açıklamakta kullanılmakta, kavrama daha geniş bir kapsam kazandırılmaktadır (Kurtuluş, 2008: 87-89). Kıray, tampon mekanizmaları kuramı ile işlevselci sosyoloji yaklaşımının toplumsal değişmeye ilişkin eksikliklerini, yanlış açıklamalarını gidererek, orta ölçekli değişimi yaşayan toplumların bozulan dengelerini hızla tamir edebilecek özelliklere sahip olduğunu göstererek mensubu olduğu sosyoloji ekolünün önemli bir eksikliğini gidermiştir.

7. Aile Sosyolojisi

Kıray, çalışmalarında kuramsal modellerle yola çıkmakla birlikte, bu modellere sıkı sıkıya bağımlı kalmamış, yapıdaki farklılığı da ortaya koymuş ve yorumlamıştır. Bunun en açık örneğini Kıray'ın aile sınıflamasında görmek mümkündür. Kıray, araştırmalarında geniş ve çekirdek aile formlarının dışında aile formları olduğunu belirtmiş, Türkiye'de artık kız evlada dayanan genişlemiş aile formundan bahsetmiştir. Anneler ya da babalar, eskiden olduğundan çok daha kolaylıkla kızlarının yanında oturmaktan söz etmektedirler. Eskiden adı bile olmayan kız evladın yerini artık "kız evlat daha hayırlıdır" görüşü almaya başlamıştır. Bu yeni değerlendirme biçimi, toplumsal yapıda meydana gelen değişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Gelişmekte olan toplum yapısında, geleneksel yapıda olduğu gibi, erkek evladın kendisinden beklenen fonksiyonları yerine getirememesi, güveni temin edememesi durumunda devreye tampon mekanizmalar girmiş ve kız evlat ile ailesi arasındaki ilişki önem kazanmıştır. Kıray'a göre bu durum geçici bir yapının yansımasıdır (Kongar, 1982: 460-461).

Değişmekte olan bir toplumsal yapıdan en fazla aile etkilenmektedir. Buna karşın aile yaşamı değişen ve değişmeyen yönleriyle organize bir bütündür. Ailedeki bu dengeyi tampon mekanizmalar sağlamaktadır. Aile içerisinde anne, toplumsal değişimde aileyi dengede tutan, aile içi ilişkilerde geçişin en az sorunla atlatılmasını sağlayan tampon işlevi görmektedir. Geleneksel yapının değişimine bağlı olarak dengenin bozulması, krizler ve kırılmalar ortaya çıkarmıştır. Kadın tam da bu noktada olaya el koymuş, baba ile erkek evlat arasında iş tercihi, evlilik gibi konularda görülen çatışmaları ve yabancılaşmayı azaltmak amacıyla tampon bir işlev yüklenmiş, yeni bir denge kurarak değişimi kolaylaştırmıştır. Anne, toplumsal yapının değişmesinden etkilenen kız ve erkek evladın, aile içi ilişkilerindeki dönüşümünü kontrol eden ve yavaşlatan en önemli dengeleyici mekanizma haline gelmiştir (Kıray, 2000: 274; 1999b: 107-117).

Kıray'a göre, geleneksel aile yapısında var olan pek çok mekanizma değişmeye başlamıştır. Bunlar arasındaki kız evladın konumundaki yükseliş, erkeğin aile içerisindeki mutlak egemenliğinin kırılması ve ailenin yaşlılığa yönelik yatırım tercihleri bulunmaktadır. Toplumsal değişme, ailede zihniyet değişimine de neden olmuştur. Buna göre, anne-babanın yaşlılıktaki güvencesi olan erkek evladın yerini, kız evlat almaya başlamıştır. Geleneksel yapıda

kız evlat bu konuda gündeme gelmez, önemsenmezken, söz konusu durum günümüzde tamamen değişmiştir. Ebeveynler kızları ve damatlarıyla birlikte yaşamaya geçmişteki gibi karşı çıkmaktan vazgeçmiş, hatta tercih edilir bir durum gözüyle bakmaya başlamışlardır. Anne-babanın yeri erkek evladın yanındır yargısı değişmiş, kız evlat daha saygılıdır, hayırlıdır, ciğerlidir gibi görüşler yaygınlaşmıştır. Bu da kız evladın anne-babanın yaşlılıklarında güvence arayışları açısından tampon mekanizma işlevi üstlenmeleri anlamına gelmektedir. Yine toplumsal değişmeye bağlı olarak, anne-babanın erkek evlat yerine, bir başka güvence arayışı, ikinci bir ev edinip kiraya vermek gibi gelir artırıcı yatırımlara yönelmeleridir. Toplumsal yapıdaki değişme genel olarak kadının aile içerisindeki statüsünü artırmıştır. Artık kadın sosyal yaşamın pek çok alanında kocasıyla birlikte bulunmaktadır. Aileyi ilgilendiren her türlü kararın alınmasında, herhangi bir malın, eşyanın alınıp satılmasında kadının görüş ve tercihleri etkili olmaktadır. Bu gelişmeler aynı zamanda geleneksel yapıdaki erkeğin mutlak otoritesinin tamamen sarsıldığı anlamına gelmektedir (Kıray, 1999b: 113-119). Bir başka ifadeyle, geleneksel toplumdan modern topluma geçiş süreci ailenin yapısını ve fonksiyonlarını da değiştirmiş, annenin statüsü yükselirken babanın otoritesi sarsılmıştır. Bu değişim sürecinde kız evladın ise, ebeveyn karşısındaki konumu ve toplumsal önemi artmıştır.

8. Tabakalaşma ve Gösterişçi Tüketim İlişkileri

Kıray'ın antropoloji ve Amerikan sosyolojisinin etkisiyle üzerinde durduğu konulardan biri de tüketim normlarıdır. Buna göre, her birey içerisinde yaşadığı toplumun doğal olanakları, fiziksel çevre özellikleri, inançları ve kültürüne bağlı olarak belli bir düzeyde yaşama, yeme-içme, giyinme, tüketme, toplumun diğer tabakaları ile ilişki kurma biçimine sahiptir. Yine içerisinde yaşanan toplumun sınıfsal yapısı, egemen ideolojik kalıpları, o toplum içerisinde yaşayan bazı grupların dinsel, kültürel, ekonomik özelliklerine dayanarak, birbirleriyle toplumsal ve hukuksal ilişkileri üzerinden hiyerarşik bir yapı ortaya çıkarır. Dolayısıyla, aynı toplumda her birey aynı biçimde yaşamaz. Bir toplum içerisinde farklı yaşam biçimini gönüllü olarak tercih etmenin veya zorlanmanın en önemli göstergesi tüketim normlarıdır. Tüketim, bireyin içerisinde yaşadığı toplumda geçerli olan sosyal tabakalaşmaya ve diğer statü organizasyonlarına göre farklılaşır. Tabakalaşmış bir toplumda çeşitli tabakalara ait kişilerin giyim tarzlarında, beslenme biçim ve şekillerinde, yaşadıkları konutlarda farklılıklar görülür.

Bu tüketim göstergeleri, toplum içerisinde statü ve prestij farklılıkları da ortaya çıkarır (Kıray, 2005: 13-14).

En doğalından en donanımlısına-gelişmişine kadar bütün toplumlarda, az veya çok, tüketim biçimi ile sosyal tabakalaşma sıralamasında hiyerarşik ve fonksiyonel bir ilişki vardır. Tüketim sadece biyolojik bir ihtiyacı karşılamaz. Barınmak için yüksek gelirli bir bireyin büyük bir konakta, dar gelirli bir bireyin de tek odalı bir yerde oturması-yaşamaları onların toplumsal statülerinin diziliş hiyerarşilerini de ortaya koyar. Bir bireyin toplum içerisindeki yaşam standartları, tüketim göstergeleri onun aynı zamanda toplumsal statüsünü, tabakasını belirler (Kıray, 2005: 17-18). Kısaca, beslenme, yeme-içme, giyinme, barınma, ikram tarzı ile tabaka göstergeleri arasında doğrudan bir ilişki vardır.

Sonuç

Mübeccel Belik Kıray, yaptığı çalışmalar, ortaya koyduğu görüşler, taşıdığı iddialarla Türk sosyolojisinin önde gelen, iz bırakan isimlerinden biridir. Her şeyden önce çalışkan, üretken ve iddialı bir sosyologtur. Değişmenin sosyoloğu olarak tanınan Kıray'ın çalışmaları, genellikle Türk toplumunun başta ekonomik nedenler, üretim ilişkileri olmak üzere çeşitli etkenlere bağlı olarak meydana gelen toplumsal gelişmelerin kayda geçirilmesine yönelik araştırmalardır. Köyden kente göç, kentleşme, ticaret ve sanayileşme kazanımları, iletişim, turizm ve daha pek çok alanda, birçok faktöre bağlı olarak gerçekleşen özel ve genel değişme durumlarını bilimsel açıdan ortaya çıkarma, resmetme çabasında olmuştur. Bu çabanın en tanınmış ürünü Ereğli çalışmasıdır. Ereğli'nin daha küçük çaplı benzerleri Adana, Safranbolu, Taşköprü araştırmalarıyla sürmüştür.

Araştırmalarını yapısal-işlevsel yaklaşımın kuramları ve sosyal antropolojinin araştırma tekniklerini, çok katmanlı veri analizi tekniğini kullanarak yapan Kıray, 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'de ampirist sosyolojinin zirve ismi olarak tanınmıştır. Onda toplumun Batıcılılaşma, modernleşme sürecinin ortaya çıkardığı pratik sorunları ampirist çalışmalarla çözümlemeye uğraşan bir anlayış egemen olmuştur. Sosyolojiyi disiplinler arası bir bilim olarak görmüş, bununla birlikte, sosyolojinin araştırmalarında mutlaka olgulara dayalı gözlemlerini çeşitli teknikler kullanarak ve toplumsal değişmeyi göz önünde tutarak açıklamalar yapması konusunda ısrarcıdır.

Kıray, alan araştırmalarını, bilimsel gözlemlerini sosyolojinin evrimci ve yapısal-işlevselci yaklaşım çerçevesinde, tabakalar arası ilişkiler, meslekleşme, ücretleşme, esnaflaşma, bürokratlaşma süreçlerini modernleşme, sanayileşme yönelimli değişmeler, çözülme sırasında yeniden yapılanma süreçlerini açıklamaya çalışan bir sosyolog olarak öne çıkar. Geleneksel-feodal toplum biçiminden gelişmiş toplum biçimine değişen toplumsal yapılarda ortaya çıkan yeni patronaj ilişkilerini belirlemeyi de amaçlayan Kıray, araştırmalarından elde ettiği sonuçlarla, genel geçer teorilere ulaşmak ve “evrensel bilime” katkıda bulunmak çabasıdır.

Evrimci ve Batıcı yaklaşımlara, bakış açılarına, tezlere evrensel bilim anlayışı çerçevesinde oldukça yakın, tarihselliğe, Doğu toplumlarının farklı yapılarına yönelik çalışma, görüş ve tezlere ise oldukça uzak olan Kıray, işlevselci sosyologların anomi, işlevsizlik gibi açıklamalarla içerisinden çıkamadıkları, yaklaşımda aksaklık yaratan bazı görüşleri düzelterek ekole teorik katkıda bulunmuştur. Başka bir anlatımla, işlevselcilerin çözemediği, bozuk işlev dediği sosyal alan görüntülerini açıklayarak teoride oluşan boşlukları, toplumsal değişmede olduğu gibi “araform”/”ara teoriler” ile doldurmuştur.

Batıcı bir sosyoloji anlayışına sahip olmasına rağmen, Batı’dan aktarılan teorilerin söylemlerin Batı çıkarlarına hizmet ettiğinin farkında olmuş, bunu da açıkça yazmıştır. Batı kaynaklı olan her türlü horlanmaya, küçümsenmeye, oldubittiye karşı, bağımsızlık anlayışını temel alan bir duruş sergilemiş ve sorgulamadan sosyoloji yapmamak gerektiğine işaret etmiştir.

KAYNAKÇA

- Akşit, B. (2010). “Mübeccel Kıray’ın Sosyolojik Araştırma Programının Oluşması: 1963-1973 ODTÜ Döneminden Anılar ve Eleştirel Bir Değerlendirme”, **Türk Sosyolojisinde Üç Bilim İnsanı: Cahit Tanyol, Mübeccel B. Kıray, Şerif Mardin**, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Azman, A. (2001). “Tarihselciliğe Karşı Ampirizm ve Mübeccel B. Kıray”, **Doğu Batı**, Sayı: 16.
- Azman, A. (2006). “Mübeccel Kıray’da Toplumsal Değişme Anlayışı ve Kentin Mekânsal Yerleşim Düzeni”, **Sosyoloji ve Coğrafya**, Sosyoloji Yıllığı – Kitap 15, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık.
- Bayhan, V. (2016). “Türkiye’de Gençlik: Sorunlar, Değerler ve Değişimler”, **Dünden Bugüne Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Editör: Mehmet Zencirkıran, Bursa, Dora Yayınları.
- Kayalı, K. (2000). **Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Kıray, M. B. (1998a). **Örgütlemeyen Kent: İzmir**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. B. (1998b). **Kentleşme Yazıları**, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. B. (1998c). **Değişen Toplum Yapısı**, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. B. (1999a). **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme**, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. B. (1999b). **Seçme Yazılar**, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. B. (2000). **Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. B. (2002). **Hayatımda Hiç Arkama Bakmadım**, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Kıray, M. B. (2005). **Tüketim Normları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Kızılcılık, S. (2014). **Sosyolojinin Neliği: Nilgün Çelebi ile Sosyoloji Sözcüğünün Soykütüğüne Uzanmak**, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kongar, E. (1981). **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Kongar, E. (1982). “Mübeccel Belik Kıray”, **Türk Toplum Bilimcileri 1**, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Kurtuluş, H. (2008). “Mübeccel B. Kıray”, **Türkiye’de Sosyoloji II**, Ankara, Phoenix Yayınevi.
- Tekeli, İ. (2000). “Değişmenin Sosyoloğu: Mübeccel Belik Kıray”, **Mübeccel Kıray İçin Yazılar**, İstanbul, Bağlam Yayınları.

PLASTİK SANATLARDA TOPLUMSAL CİNSİYET: FEMİNİZME KARŞI FEMİNİZM

M. Demet ULUSOY*

Özet

İnsan davranışının belirleyicisinin doğa mı yoksa sosyal kurumlar mı olduğu tartışması hala cevabını aramaktadır. Onca yıldır bu bağlamda devam eden amansız mücadelenin, birbiri ile çelişen kanıtlar eşliğinde geldiği nokta konunun tek yönlü olarak ele alınmasının eksik olacağı ve yanılgılara neden olacağıdır. Bu çerçevede toplumsal cinsiyet tartışmalarının da bu ekseninde olmasının çok daha verimli olacağı açıktır. Feminist sanat tarihi literatürü incelendiğinde sanat ve toplumsal cinsiyet tartışmalarının bu entellektüel serüvenden kendine düşen payı almış olduğu görülmektedir. Feminist sanat tarihi, temel feminist paradigmanın argümanları altında seyrini takip ederken ünlü sanat tarihçi Nochlin'in formülasyonu ile farkındalık yakalayan "plastik sanatlarda kadının neden yok olduğu" sorusunu sosyolojik, psikolojik ve antropolojik bakış açılarını büyük oranda ıskalayarak, ister istemez kadını güçsüz ve edilgen bir konuma yerleştirmiş ve üstesinden hala gelemediği bu durumdan kurtulmak için de giderek radikalleşmeyi seçmiş ve böylelikle daha da güçsüz hale gelmesine ya da öyle algılanmasına katkıda bulunmuştur. Oysa kadın sosyal gerçekliğin kurgusunda aktif rol oynayan stratejist taraflardan biridir. Bunun en taze kanıtı da onun değişen sosyal koşullara bağlı olarak çağımızda kendini yeniden inşa etme girişiminde bulunmasıdır. Bu bakış açısı ile çalışmamızın araştırma sorusu; "kadının plastik sanatlarda neden yeterince var olmayı tercih etmediği" üzerine kurgulanmıştır. Bu bağlamda, çalışmamız plastik sanatlar üzerinden, feminizme belki de her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyduğumuz günümüzde içine düştüğü çelişkileri ve çıkmazları disiplinlerarası bir bakış açısıyla yeniden tartışması için açık bir çağrı niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: *Toplumsal cinsiyet, feminizm, feminist sanat, postmodernizm, evrimsel psikoloji.*

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
İletişim: demet@hacettepe.edu.tr

GENDER IN PLASTIC ARTS: FEMINISM VERSUS FEMINISM

Abstract

The debate on whether it is social institutions or nature determines that human behavior is yet to be resolved. All those years of ongoing debates in this context, accompanied by contradictory pieces of evidence, have reached the final point, in which addressing this issue in a unilateral way could be considered incomplete and can thus lead to delusions. In this context, engaging in gender debates would be much more efficient. When feminist art history is examined, it can be seen that the debates on gender and art have also occurred during this intellectual journey. While feminist art history has followed its own course under the fundamental feminist arguments, the question “Why have there been no great women artists?” exemplifies the belief of the renowned art historian Nochline who, in his analysis, inevitably placed women in a powerless and passive position by overlooking the sociological, psychological, and anthropological perspectives. In overcoming this situation—something that Nochline has been unable to do—the formulation has become increasingly radicalized, further reinforcing the “weakness” of women or the perception of women having a weak and passive position. However, as we all know women play an active role in the construction of social reality. The most current proof of their role is their attempt to reconstruct themselves according to the changing social conditions. Within this perspective, our study is founded upon the research question “Why have there been few women who prefer to create in the plastic arts?” Based on plastic arts, our study is an open call for feminists to discuss their contradictions and dilemmas using an interdisciplinary perspective.

Keywords: *Gender, feminism, feminist art, postmodernism, evolutionary psychology.*

Giriş

Bu çalışmanın gerçekleşmesinin esin kaynağı internet sanat portallarında sık sık yer verilen feminist makalelerdir. Bu makalelerin önemli bir kısmının -alıntı vermemekle birlikte- Linda Nochlin’in (1973) yaklaşık 40 yılı aşkın bir süre önce 1971’de yayınladığı ve sanata ilk olarak feminist bakış açısını getiren “*Neden Hiç Büyük Kadın Sanatçı Yok?*” başlıklı çalışmasındaki sorgulamayı yineledikleri ve 1980’lerin sonunda, Amerika’da bir grup kadın sanatçı tarafından oluşturulan “Gerilla Kızlar”ın protestolarındaki iddiaları tekrarladıkları görülür. Gerilla kızlar, sanat tarihindeki cinsiyet ayrımcı, erkek egemen yapıyı deşifre etmek için

uğraş vermiş ve dönemin tartışmalarından da esinlenerek Goril maskesi takarak protesto eylemlerinde bulunmuşlardır. Başlıca eleştiri konularından biri; Metropolitan müzesindeki kadınların yüzde doksanının çıplak olmasını işaret ederek, kadın bedeninin seyirlik bir nesne haline getirilmesi ve bunun ‘dünyanın en doğal durumu’ymuş gibi sunulmasıydı. Bunun için hazırladıkları “kadın sanatçıların müzelerde yer almak için kadınların çıplak olması mı gerekir?” başlıklı posterleri ile o dönemde; sanatta cinsiyet ayrımcılığına büyük dikkat çekmeyi başarmışlardır.

Feminist sanat hareketinin temel iddiası; sanat alanında kadınların erkek egemen yapı nedeniyle hak ettikleri biçimde yer alamamalarıdır. Başta Nochlin üzere feminist hareketin mücadeleleri sonucunda günümüzde sanat alanında bu ayrımcılığın büyük oranda ortadan kalktığı ve eskiye göre çok daha fazla sayıda kadının görünür olduğu kabul edilmektedir. Ancak bu söylendiğinde hemen pek çoğumuzun gözlerinin önüne Mayıs 2014’de, Paris’deki d’Orsay Müzesi’nde sergilenen Gustave Courbet’nin ünlü “Dünyanın Kökeni” tablosunun önünde yere oturarak vajinasını sergileyen performans sanatçısı Deborah de Robertis gelir. Aslında, bu sıra dışı gibi görünen gösteri toplumda gittikçe daha çok pazarlanan bir olguya işaret eden sayısız örnekten sadece biridir. Nitekim, benzer performanslar, Megumi Igarişi ve Nobuyoshi Araki gibi sanatçılar tarafından da tekrarlanmıştır. Bu tarz gösterilerin sonrasında sanatçılar “ahlaka aykırılık”dan göz altına alınmışlardır. Çünkü, performansları estetik değil, pornografik bulunmuştur.

Ayrıca, örneğin; sanatçı Nabuyoshi Araki¹’nin çalışmaları *çıplaklığın* yanında insanları rahatsız edecek düzeyde *şiddet* unsurları da içermektedir. Çok benzer bir yaklaşımı ünlü İngiliz stilist Vivienne Westwood’un moda performanslarında da görürüz. Westwood tüm cüretkârlığı ile PUNK ve BDSM² akımının düşüncelerini podyumlara taşımıştır:

¹ <http://www.artnet.com/artists/nobuyoshi-araki/>

² BDSM, genelde seksüel tercihleriyle farklılık gösteren ve literatürde D/S veya S&M (sodomazoşizm) olarak tanımlanan ve Bondage (kölelik, bağlılık) ve Discipline (disiplin), Domination (baskınlık) ve Submission (itaat), Sadism (sadizm) ve Masochism (mazoşizm)

Bir moda gösterisinde mankenler düzen karşıtlıklarını sembolize etmek için podyumda sigara içerek, deri maskeler, zincir ve kamçı, deri bandaj gibi fetiş duyguları simgeleyen aksesuarlarla zenginleştirilmiş özel lateks kıyafetleri giyerek serbest seks simgelemişlerdir. Erkek ve kadın mankenler podyumda kadın-erkek, erkek-erkek, kadın-kadın olmak üzere her üç kombinasyon içinde öpüşmüşler, ellerinde penis figürünü taşımışlar ve cinsel organları öne çıkaran kıyafetler giymişlerdir. Böylece bu defile ile moda dünyasında da sembolik anlatımını bulan serbest seks ve şiddet, yani pornografi, yeni bir akım olarak “fashion porn” tanımlamasıyla reklamlarda, müzikte, resim ve diğer plastik sanatlarda olduğu kadar moda dünyasında da yerini almış olur.

Vivienne Westwood ve 1990 moda gösterisi

Nochlin (1973), tarih boyunca kadın sanatçıların her alanda ve her düzeyde baskılandığını ileri sürmüştür; ancak, günümüzde artık bundan söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Önceden sanat okullarına bile alınmayan kadınlar günümüzde okul kontenjanlarını büyük bir ekseriyetle doldurmakta ve ünlü sergi salonlarında eserlerini sergileme imkanı buldukları gibi, ülkelerin en prestijli müzelerine eserler vermektedirler.

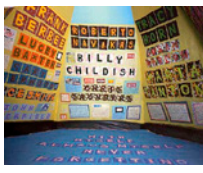
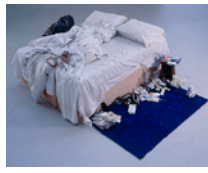
Örneğin, Tracey Emin; aslen göçmen olan bir İngiliz sanatçıdır. Maidstone College of Art ve Royal College of Art’da eğitim görmüştür. Şu anda aynı okulda üçyüz yılı aşkın bir süreden sonra *Royal Academician* olarak ders veren ilk iki kadından biridir. İlk olarak şansı 1997 yılında Londra’da Royal College of Art’da, Charles Saatchi’s sergisindeki çalışması “Everyone I Have Ever Slept With 1963-1995” ile dönmüştür. Sanatçının mavi bir çadırın içinde 1963 yılından beri yatağını paylaştığı insanlara yer verdiği bu sansasyonel çalışması, medyanın ilgisini çekmeyi başarmıştır. Emin, peşi sıra medyadan mülakat için çağrılar almış ve bu programlarda da çarpıcı sansasyonel

kelimelerinin baş harflerinden üretilen ve daha çok seksüel aktivitelerdeki hemen hiçbir sınırı kabul etmeyen ve cinsel hazzı esas alan geniş bir davranış biçimini yaşam tarzı olarak kabul eden sıra dışı bir alt grup olarak tanımlanabilir. Ancak, bu gruplar her ne kadar marjinal olsalar da düşüncelerinin belli oranda ve boyutta toplumda yerleştiğini kabul etmek gerekir.

duruşunu devam ettirmiştir. Canlı yayına sarhoş olarak elinde içki kadehi ve sigara ile katılarak sokak ağzı ile konuşmuş, evinde yapılan bir röportajda ise dekolte kıyafeti ve rahat hareketleri ile sıra dışı bir görüntü vermiştir. Sanki bu gösteri, sanatçının kendisini ve kişisel tarihini bir sanat malzemesi olarak kullanarak sanat nesnesini ve sanat üreticisini bütünleştirdiği ve sonuçta toplumsal yaşamının tümünü bir eser olarak sergilediği bir performansa dönmüştür. Sergilenen, pazarlanan ürünle birlikte onu üreten sanatçının bizzat kendisiydi ve değeri medya tarafından belirleniyordu. Bundan bir yıl sonra, seks yaparak, yemek yiyerek, içki ve sigara içerek üzerinde birkaç hafta zaman geçirildiği izlenimini veren; kanlı iç çamaşırlarının, kondonların, içki kadehlerinin, sigara izmaritlerinin ve ilaç kutularının aksesuar olarak kullanılarak dağınık ve kirli bir yatağın tasvir edildiği “My Bed” isimli çalışmasıyla çok daha popüler olmuş ve *Turner* ödülüne aday gösterilmiştir.

Tracey Emin

Everyone I Have Ever Slept With
1963-1995

My Bed

TV Röportajı

Nochlin'in 1971'de kaleme aldığı bu tarihsel makaleden ve 1980'lerde Gerilla kızların çarpıcı iddia ve mücadelelerinin ardından, günümüze kadar gelinen bu süreci nasıl değerlendireceğiz?

1. Feminizmin Kısa Tarihsel Gelişimi ve Cevaplanamayan Sorular

İlk feminist hareketler 1800'lü yıllarda, kadınların toplumsal yaşama katılımında eşit hak talepleriyle başlamış ve John Stuart Mill (1806-1873), Harriet Tatlor (1807-1858)³ gibi filozoflar dahil erkeklerden de destek görmüştür. Feminizm modernizmin bir ürünü, Fransız devriminin düşünsel değerlerinin bir sonucuydu. Tüm vatandaşlar için eşitlik ve özgürlük talep ediliyordu; doğal olarak kadınlar için de. Kısa sayılabilecek sürede, en azından batı dünyasında, kadınların yasalar önünde büyük oranda eşitliği sağlandı. Ancak toplumsal yaşam içinde, köklerini belki de varoluşun

³ Bu konuda, Taylor'un *Enfranchisement of Women* (1851) ve Mill'in *The Subjection of Women* (1869) yayınlarına bakmak fikir verecektir.

derinliklerinden alan kültürel örüntüler nedeniyle kadınlar, erkekler karşısında ikincil konumlarından kurtulamıyorlardı.

“Kadın ve erkek gerçekten fiziki ve zihinsel melekeler açısından eşit midir?” ya da “Kadın ve erkeğe atfedilen özellikler doğuştan mı geliyor, yoksa toplum içinde mi kazanılıyor?” gibi sorularla günümüze kadar azalarak da olsa devam eden bu entellektüel tartışma bir dönem “cinsiyet savaşları” tanımını hak edecek şekilde, entelektüel camianın tüm kesimlerinin katılımıyla şiddetle yürütülmüştür. Bu arada İkinci Dünya Savaşı ve sonrası yaşanan ekonomik koşulların kadının aile dışına çıkarak toplumsal ve ekonomik yaşama katılımını hızlandırması da tartışmalara yeni boyutların ilave edilmesini sağlamıştır. Eşitsizliğin kaynağı ailedir ve aile cinsiyetçilik üzerine kuruludur. Böylelikle 1980’ler, cinsellik üzerine politik ve kültürel tartışmalarla, cinsiyet savaşlarının (sex wars) en yoğun yaşandığı yıllar olmuştur (Duggan, 1995:1).

Nochlin’in plastik sanatlar tarihinde neden ünlü kadınların olmadığını ya da çok az olduğunu irdelemesi de tam bu tartışmaların merkezine oturur. Sanat kamusunun bu alanda temelde iki kategoriye ayrıldığını söyleyebiliriz: Bir tarafta bunun nedenini kadınların doğaları gereği erkekler kadar yaratıcı olmamasına kadar vardırıan, deyim yerindeyse kadının bu alandaki yetersizliğini savunanlar; diğer tarafta ise kadının sanattaki başarısızlığını tamamen erkeklerin ve eril sosyal yapılanmanın koyduğu aşılabilir bariyerlerle açıklayanlar yer almaktadır. Bu iki zıt bakış açısının taraftarlarının amansız ve şiddetli entellektüel mücadeleleri sanki hiç bitmeyecekmiş gibi görünmektedir. Kuşkusuz bu tartışma, aslında *sosyal bilimler alanındaki insan davranışının belirleyicisinin doğa mı; yoksa sosyalleşme süreci mi?* olduğuna dair günümüze kadar uzanan sorunsalın bir alt varyantıdır. Sanat alanında da yapılan bu entellektüel tartışmaların istemeyerek tek vardığı somut nokta “sanat yapma gücü”nü betimleyen söylemin giderek içinin boşaltılması olmuştur (Garrard, 1991-1992: 36).

Son dönem tartışmaları ise, feminist düşüncede ve sanat anlayışındaki dönüşümlerde büyük etkisi olan, 1960’larda başlayan, 1980’lere geldiğinde popülerliğinin doruğuna ulaşan postmodernizmi anlamadan değerlendirmek mümkün değildir. Dünyadaki temel problemlerin çözümü konusunda umutlarını yitiren ve bundan aydınlanma ve onun ürünü modernizmi sorumlu olarak gören sol entelijans içinde ortaya çıkan postmodernizm, modernizme bir tepki

olarak; gerçeği, bilimi ve düalizmi yadsır. Bireylerin kendi gerçekliklerinden kaynaklanan bütüncül bir kişilik ve benlik olgusunun varlığının olanaksızlığını, aksine; kişiliğin çelişkili ve çok parçalı olduğunu ileri sürer. Gerçeğin olmadığı bir ortamda, doğru ve yanlışın baskın iktidar tarafından belirlendiğini ve bu nedenle modernitenin, gerçekleştirdiği bu hegemonik yapı nedeniyle ortadan kaldırılması gerektiğini ileri sürer (Örneğin, Foucault).

Postmodernizm, modernizmin dayattığı bütüncül hegemonik yapıyı sergileyebilmek için yapıbozum (deconstruction) metodu ile tekrar parçalarına ayırarak iktidar mekanizmalarını ortaya çıkarmayı amaçlar.

Bu metod feministler tarafından da toplumsal yapıdaki ataerkil hegemonik yapıyı sergilemek amacıyla kullanılır. Geliştirilen ortak söylem feminizm ile post-modernizmin birbirlerine eklenmesine yol açar. Onlara göre ataerkil bir hegemonyanın “gerçek”lerini meşrulaştıran bilim; bunu kabul etmeyenleri hasta, deli, mantıksız, bilim dışı olarak damgalayarak “ötekileştirir” ve sistem dışına çıkarır. Böylece feministler de sistemin bütün kurum ve dil dahil tüm kültürel yapılarıyla toplumdaki erkek egemen yapının inşası ve devamını sağlamaya yönelik olduğu konusunda postmodernistlerle aynı düşünceleri paylaşırlar ve özgürlüğe kavuşmanın bu yapının tümüyle reddi ve yıkılması ile mümkün olacağı savına da katılırlar. Bu düşünce zaman zaman anarşizm ile de özdeşleşir (Millett, 1987). Modern endüstriyel kapitalizmin temel unsurunun ataerkil toplumsal yapı olarak görülmesi nedeniyle, Doug Brown(1991: 3) postmodernizmin, kapitalizmi de değiştireceğini ileri sürer.

Günümüze kadar gelen üçüncü dalga feminizm, postmodernizme eklenme ile birlikte, öncelikle ırk ve çok kültürlülük gibi kavramların ve 1990’lı yıllarda ise melezlik politikaları (*politics of hybridity*) ve çoklu kimlikler (*multiple identities*) kavramları merkezinde çoklu etnik, kültür ve sınıf kimliklerinin sorgulandığı aşırı akımlar olarak belirginleşmiştir. Aslında, bugünün de temel konuları olan göç, sınıf çatışması, çok kültürlülük, ulusal ve uluslar arası insan hakları, sosyal aktivizm ve çevre konularına feminist teorinin katkıları yadsınamaz. Ancak, ne var ki, daha sonra feminizmde cinsiyet ve cinsellik üzerine oluşan düşünceler çok daha radikal bir boyuta taşınmış ve ardından da ortaya atılan eşcinsellik teorisi (*queer theory*) eleştirel feminist düşüncenin merkezine yerleşmiştir. İlginç bir şekilde, bütün bu entellektüel tartışmalara karşın hala cevaplanamayan soruların portföyü de küçülmemiştir.

2. Hala Cevaplanamayan Sorular

Şimdi kendi bağlamımızda sorumuzu tekrar edelim: Nochlin'in kaleme aldığı tarihsel makaleden ve 1980'lerde Gerilla Kızların çarpıcı iddia ve mücadelelerinin ardından günümüzde gelinen noktayı nasıl değerlendireceğiz? Ayrıca, sormamız gereken başka sorular da bulabiliriz: Plastik sanatların dışında örneğin müzikte ne kadar dünyaca tanınmış, ekol, akım ya da -izm yaratmış kadın kompozitör, koreograf vardır? Ya da plastik sanatlarla ilgili olduğunu düşündüğümüz mimaride, toplumsal olarak kadının rolü içinde tanımlanan açılışta *-herhangi bir engel olmamasına rağmen* -kadının yeri nedir? Günümüzde jet uçağını uçuran kadın varken, kaç balıkçı teknesi kaptanı vardır? Yine üniversitelerde, medyada, eğitimde çalışan kadın oranı en azından eşitlenmişken, kadınlar madenlerde, inşaatda neden *yok* denecek kadar azlar? Kadınlar, örneğin makina mühendisi olmak yerine çok daha fazla oranda neden doktor olmayı yeğliyorlar? Ya da pek çok kadın diş hekimimiz varken; diş teknisyenliğine o oranda neden ilgi göstermiyorlar? Bu soruların yanıtlarını da birlikte vermemiz gerekmez mi?

Feminist pencereden daha geniş bir bağlamda; bugün kadınlar, tarihsel olarak güçlerinin zirvesinde görüldükleri bu noktada bile, neden dramatik olarak hala temsil edilememekte, daha düşük ücretler almakta, kadının metalaştırılması artarak devam etmekte ve hemen her alanda artan oranda daha çok şiddete maruz kalmaktadırlar? Sanatta eşitlik adına yapılan bu performanslar kadınların ironik bir şekilde eleştirdikleri konumlarını pekiştirme ya da yeniden üretme fonksiyonunun dışına çıkabilmekte midir?

Çağımızda özellikle gelişmiş ülkelerde kadın, çok daha eğitilmiş, çoğunlukla ekonomik özgürlüğünü kazanmış, tüm politik haklarını elde etmiş ve kamusal alanda çok daha görünürdür. Hatta çağdaş dünyada, plastik sanatlar alanı büyük oranda kadınlara bırakılmıştır. Örneğin, pek çok ülkede üniversite düzeyinde plastik sanatlarla ilgili eğitim kurumları neredeyse kadınların hakimiyetindedir. Sanatçı kişilikleri ile kamuda ve meslek piyasalarında profesyonel olarak da çalışmaktadırlar. Ancak, yine de kadınlar bir ekol ya da "izm" yaratamamışlar, karar alma, sevk ve yönlendirme ya da prestijli konum elde etme ve daha fazla gelir kazanma gibi durumlarda yine erkeklerin ilerisine geçememektedirler. Gelişmiş Batılı ülkelerde bile, sanat müzelerinde yönetici olarak görev alanlar arasında, daha yüksek ücret alanlar yine de

erkeklerdir (Schwarzer, 2010; Katz, 2012; Gan ve diğerleri, 2015). Rhode ve Kellerman (2007) yayınladıkları kitapta dünyanın ilk 500 CEO'sunun ancak %2'sinin ve üst düzey yöneticilerinin %16'sının kadın olduğunu belirtirler.

Dünyada sosyal refah düzeyinin en yüksek olduğu ve en eşitlikçi politikaların hayata geçirildiği İsveç gibi ülkeler, işgücü piyasasındaki eşitsizlikleri ortadan kaldıramadıkları gibi, bu ülkelerde bile hâlâ tam olarak cinsiyet eşitliği sağlanabilmiş ve kadına yönelik şiddet, cinsel istismar, aile içi taciz, tecavüz olayları önlenebilmiş değildir (Gelb, 1990). İsveç, son yirmi yılda rapor edilen tecavüz vakalarının dörde katlanması ile Avrupa'nın en yüksek tecavüz oranına sahip ülkesidir. Feminist Parti temsilcisi Johanna Grantaxem: *“İsveç'te kime sorsanız feministtir. Kime sorsanız burada kadına şiddet ve taciz yoktur. Ancak bu kocaman bir pazarlama stratejisinin görünen kısmından başka bir şey değildir”* diyerek, İsveç'te bilinen aksine, kadınlarla erkeklerin hiç de eşit olmadığını ve acilen feminizme ihtiyaç duyduklarını söylerken neyi ifade etmek istemektedir?⁴

İngiltere gibi batılı ve çağdaş bir ülkede yapılan bir araştırma, insanların büyük oranda kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğine inanırlarken, kendilerini feminist olarak tanımlamakta isteksiz olduklarını ortaya koymaktadır. Kadınlarda dahi kendini feminist olarak tanımlayanların oranı sadece %27'dir. Ülkenin başbakanı David Cameron, politik herhangi bir kaygı gütmenden kendini feminist olarak tanımlamayı red etmiştir.⁵ Türkiye gibi büyük oranda geleneksel yapısını koruyan ülkelerde ise bu tanımlamayı yapanların çok daha azınlıkta olacaklarını öngörmek falcılık olmayacaktır. Bugün pek çok kişi tarafından feminizm *toksitlenmiş bir alan* olarak görülmektedir ve artık eski popüleritesinden söz etmek mümkün değildir.

Hammer (2002)'in belirttiği üzere, kadın haklarını savunan ve kadının sosyal hayata daha etkin olarak katılımını amaçlayan feminist hareket, sonunda feminizmin kurbanı olmuştur. Şimdi sorgulanması gereken de budur.

⁴ <http://www.ucansupurge.org/TR,1305/feministlere-verilen-oy-bos-oydur.html>

⁵ <https://yougov.co.uk/news/2013/10/05/treat-women-equally-dont-call-it-feminism/>

3. Feminizmin Hataları

Feminizm gelinen noktada kendini ve içine düştüğü hataları sorgulayarak yeni söylemler geliştirmelidir. Bu aşamada, bu konudaki tartışmalara katkı sağlamak üzere şunlar tartışılabilir:

1) Eril toplumsal yapının düşünsel sistematığının temelinde var olduğu için, başta feministler tarafından eleştirilen düalektik düşünce sistematığı –belki de kaçınılmaz olarak- ister istemez tekrar edilmiştir. Bunun sonucunda kadın ve erkek karşıtlığına dayalı bir cinsiyet savaşları kurgusundan öteye geçilememiştir. Uzun yıllar boyunca kadınların da erkekler kadar yetenekli, güçlü, zeki ve atılgan olabileceği, çünkü bu özelliklerin kişinin yetiştiği sosyo-kültürel çevre tarafından belirlendiği, yoksa ilahi güçler tarafından erkeklere bahşedilmediği ve tüm erilliği yücelten kültürel tanımlamaların bizzat erkekler tarafından kadınların sömürülmesi amacıyla üretildiği ve kullanılageldiği, başlangıçta anaerkil topluluklar varken, tarihsel süreçte gelinen son noktada aileden başlayarak toplumun tüm kurumsal yapısında hegomonik ilişkinin inşa edildiği, bu nedenle de sürekli olarak yeniden kendini ürettiği gibi tartışılmaların içine hapsolünmüştür.

Bu hegomonik ortamın kadının kendini geliştirmesine olanak vermediğini iddia eden feministler; bunun tek sorumlusu olarak da erkekleri işaret etmişlerdir. Böyle olunca tarafların kendi iddialarını desteklemek amacıyla, uzunca bir süreyi biyolojinin, antropolojinin, psikolojinin ve tarihin birbirini çürütür verilerini kullanarak birbirlerini aşma çabaları içinde geçirdikleri görülmektedir. Oysa, bu düşünce ölü doğmuş bir bebek gibidir ve feministler tarafından ileri sürülen veriler de kendi iddiaları ile çelişir konumdadır: *Çünkü bir şekilde mevcut erkek egemen yapının tüm sorumluluğu erkekler üzerinden tanımlandığında, günümüzde kadının pek çok açıdan erkekten daha geri düzeyde olduğu da dolaylı olarak kabul edilmiş olur.* Nochlin de kadınların plastik sanatlar alanında erkekler ve ataerkil sosyal kurumlar tarafından engellenmeleri nedeniyle yeteneklerini geliştiremediklerini ifade ederek, kadınların edilgen, aciz ve fiziksel ya da zihinsel olarak yeterli olmadıklarını söylemektedir.

2) Özellikle üçüncü dalga feminist hareketin düalektik bakışı reddetmesi ile de feminizm, iddialarının aksine, monoloğa dönüşmüştür. Feminizme göre, kadın ancak ataerkil hegemonyanın ürünü olan toplumsal rollerinden

ve değerlerinden arındırıldığında özgürleşebilir. *Ancak bu durumda kadına kalan tek gerçeklik bedeni ve seksüelitesi olmuştur. Bu durum sanatta da kadın bedeni ve cinsel organ fetişizmine (örneğin, vajina sanatı) yol açmıştır.*

Sanatta bu bağlamda ilk örneği Judy Chicago verir. Chicago'nun arkadaşları ile gerçekleştirdiği “*Yemek Ziyafeti*” (The Dinner Party) isimli çalışmasında üçgen şeklinde ince ince nakış gibi işlenmiş masa üzerinde o döneme kadar bilinen kadın ressamları temsilen vajina şeklinde tabaklar bulunmaktadır. Ferdinand Saint-Martin'in de ifade ettiği üzere; Chicago, kadınların tarihsel konumlarından çok vajina ile ilgilenmiştir; onun öne çıkmasına vesile olmuştur (Akt: Gouma Peterson ve Mathews, 2008: 54). Bu aslında, Queer teorisinin feminist düşünce içine aşılmasıyla “seks ve haz”ın ön plana çıkarılarak konunun çok daha radikal bir noktaya taşınmasının öncüllerindedir. İşte, Feminizmin içindeki en büyük kırılma da bu noktada gerçekleşmiştir. Susan Faludi (1995), kendilerini üçüncü kuşak ya da post feminist olarak adlandıranlara şiddetle karşı çıkarak, bu yeni feministleri “media made-pseudo feminist” ya da “pod feminist”⁶ olarak adlandırmakta ve bu yeni akımı şöyle tanımlamaktadır; “..... *bu dramanın en doğru tanımı, kadın vücudunun medya yardımı ile istilasdır.*” (Faludi, 1995: 32).

Böylece, sorgulamaya yönelik metodundan olsa gerek, daha çok sol düşünceye sahip, erkek karşıtı, aslında genç kadınların ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak, özgür ve serbest cinselliği savunan⁷, medya tarafından kuvvetle desteklenen yalancı, basma kalıp bir feminist tipi yaratılmıştır. Popüler medya, ultra kapitalist, tüketim toplumunun değerlerini pompalamak üzere, seks ve alışveriş üzerine kurulu bu yeni hayat tarzını hemen benimseyip metalaştırmakta gecikmemiştir. Michelle Goldberg (2001) bu yeni feminizmi “shopping-and fucking feminism” olarak tanımlamakta ve mevcut durumu şöyle özetlemektedir:

⁶ “Pod” Saksı benzetmesi 1956 yılına ait bir bilim kurgu filmi olan “Invasion of The Body Snatchers” filminden bir uyarlamadır. Bir kasabada yaşayanlar, esrarengiz bir şekilde, saksıdaki bir bitkiden farksız benzerleri ile değiştirilmekte, ruhları çalınmaktadır.

⁷ Dramatik olarak, bu dönemde kadın cinsel organlarının “fethedilmesi gereken kaleler” olduğuna ilişkin görüşler de yaygındı. Bu görüş, kendi cinsellikleri üzerindeki hâkimiyetlerini ve cinselliği ön plana taşımaya amaçlıyordu. Ancak, her kale gibi bir şekilde ele geçirildi, bunun için de en bilinen ve genel yöntem olarak “şiddet” kullanılır oldu.

“Bu yeni “shopping-and-fucking feminizm”, tüketim toplumunun mesajları ile öylesine uyum içindedir ki, özgürlüğün anlamı, “hotter” seks, daha iyi yemek, Manolo Blahniks’de çift çift ayakkabı, Betsey Johnson’dan döşeli bir gardrop, Kate Spade çanta ve MAC rujları demektir ve bu, yeni feminist akımın bu kadar yaygın olmasını da anlaşılır kılmaktadır.” (Goldberg, 2001).

Özellikle, kadını metalaştıran medya, onu sadece bir seks objesi olarak ele alıp, bunu yaygın bir reklam unsuru olarak kullanmaktadır. Ayrıca, temelleri Herbert Marcuse⁸ (1966[1955])’un felsefi düşüncesine dayanan *Eros* da, S&M’in cinsellik ve tehlike içerikli fantezileri ile teknoloji potasında birleştirilerek, sanal seks (pornografi)’e feda edilmiştir. Böylece başlangıçta kadınların sömürülmesi üzerine kurulu kapitalist dünyaya bir başkaldırı olarak ortaya çıkan feminizm, ultrakapitalist sisteme, tüketim toplumunun medyadaki ajanları olarak eklemlenmiştir.

Gerilla kızlar bir bakıma amaçlarına ulaşmışlardır. Artık kadınlar sanatta çok daha görünür olmuşlardır; ancak kadın bedeni halen yine en geçerli malzemedir ve neyin sanat olup olmadığı ve kimin sanatçı olacağı da kapitalizmin en önemli kültür ajanı medya tarafından belirlenmektedir.

3) Diğer bir sonuç ise, feminizmin hegemonik toplumsal yapıyı parçalayarak alttaki küçük güç odaklarını daha görünür kılmaya ve bu yolla bu düzeni değiştirme idiasındaki postmodern düşünceye eklemlenmesi ile ortaya çıkmıştır. Postmodern düşünceye göre gerçeklik yoktur, doğru yoktur. Bu nedenle de gelecek için bir vaadi, öngörüsü, kurgusu da yoktur. Ancak ironik bir biçimde toplumsal yaşamdaki tüm “gerçeklikleri” yadsıyan postmodernizm, sanat faaliyetini gerçekliği arama çabası; yeni olasılara yer açma çabası olarak tanımlayarak, sanat eserlerini de gerçekliğin kendisi olarak tanımlamıştır. Baudrillard (1994) bu durumu, sanat ile gerçekliğin arasındaki sınırların ortadan kalktığı, ‘*simulacra*’ların gerçeğin yerini aldığı yeni bir süreç olarak tanımlamaktadır.

Modernist sanatın ince fikir işçiliğinin, biçimsel bilgiçliğinin ve estetik meraklılığının aksine, yüksek kültür ve popüler kültür biçimlerini karıştıran,

⁸ Herbert Marcuse, 1955’de yayınlanan **Eros and Civilization** adlı kitabında, yasaksız bir medeniyeti tartışmış ve sadece Freudyen bir yaklaşımla, üreme organlarına odaklanmış bir cinsellik anlayışının Eros’a yönelmesi gerektiğini önermiştir.

estetik sınırları alt üst eden, sanatın alanını reklam imgelerini, televizyonun oldukça değişken mozaiklerini, soykırım sonrası nükleer çağın deneyimlerini kapsayacak şekilde genişleten ve her zaman tüketim kapitalizmini arttırarak üreten postmodernist sanat, bölük pörçük ve eklektiktir. Böylece yüksek modernizmin ahlaki ciddiyetinin yerini, ironi, “pastiche-postij”, kinizm, ticari tutum ve bazı durumlarda çok keskin bir nihilizm anlayışı almıştır (Kellner, 2000: 367). Böylelikle herşey sanattır hükmü ile sanat ile sanat olmayan arasındaki ayrımı silikleştirerek sanatın özerk alanını yani ontolojik varlık alanını yok etmiştir. Bu bağlamda ortada üretilecek bir özel alan kalmadığından, sanatın kimin tarafından sahiplenildiği tartışması da otomatik olarak anlamsızlaşmıştır.

4) Ayrıca postmodernizmin tarihsel araştırma yöntemi de sorunludur. Öldürücü bir silah gibidir; silahı kimin tuttuğu ve hedefe kimin konulduğuna göre sonuç verir ve bir otopsi gibi kaba bir yöntemdir. Fonksiyonel olarak bir araya getirme kaygısı olmadan beden bütünlüğünü parçalamaktadır. “Neden” sorusuna cevap bulunabilse bile “nasıl” sorusu genelde hatalı bir tarihsel bakış ile cevaplandırılır: Çünkü postmodern sanattaki “postij” uygulaması gibi; olaylar, kavramlar, kişiler, zaman ve mekan bağlamından uzak olarak kurgulanır. Bu açıdan bazı postmodern feministler, postmodernizmin kadınları dışlayan erkek icatlarından biri daha olabileceği tehlikesine bile işaret ederken (Owens, 1983: 61) postmodernizm kendi yöntemiyle irdelendiğinde de, iddia ettiğinin dışında bir sistem görünümü vermektedir. Çünkü Lyotard (1990)’ın da ifade ettiği üzere “cinsler arasında çizilen sınır, aynı toplumsal bütünü bozmaz”.

Tam bu noktada konumuzla ilgili olarak Nochlin’in “tarihte neden kadın sanatçılar yok” sorusuna tekrar dönersek; bu durumu zaman ve mekan bağlamından kopararak en basit şekliyle sadece erkeklerin engellenmesine ya da hegemonyasına bağlamak ne kadar gerçekçidir? Ya da Garrard (1991-1992: 36)’ın plastik sanatlar alanında kadının yokluğu için yaptığı; “En azından Rönesans’tan bu yana kadın sanatçı ile toplum arasında bir ayrım hali görülmektedir. Bu ayrışma kadınları “yaratıcılığın erkek tarafında” rakip olarak görmek istemeyen erkek sanatçılar tarafından kasten yaratılmıştır. Kadın sanatçılar sanatın inşasında sınırın içinde güçsüz, yetkisiz ve ‘sanatçı olarak görünmez’ kalmışlardır.....” açıklaması ne derece gerçeği yansıtmaktadır?

Bu bakış açılarından hareketle Avustralyalı akademisyen, yazar ve aktivist olan Germain Greer (1979) de “The Obstacle Race: The Fortunes of Women Painters and Their Work” adlı çalışmasında, ortaçağdan 19.yüzyıla kadar batı plastik sanatlarında istinai bazı kadın sanatçıların varlığını ortaya koymaya çalışmış ve sanatsal başarı için erkeklerle rekabet eden kadın sanatçıların çoğunluğunun yaşadığı sosyal hayattaki silik konumlarını, başta kendileri de sanatçı olan babaları ya da aşkları veya hayran oldukları erkeklerle girdikleri ailevi veya romantik ilişkilere bağlamıştır. Greer (1979) Paula Modersohn-Becker, Sonia Terk Delaunay gibi uzak ve yakın tarihten sanatçıları örnek olarak vererek, kadınların kocaları ile birlikte çalışmalarına rağmen, sanat tarihine sadece kocalarının isimlerinin geçtiğini ileri sürmektedir.

Kadın sanatçıların geri plandaki konumunu, tarihsel zaman ve mekanından kopararak, erkeklerin engellemelerine, hatta sömürülmelerine bağlamak ne kadar doğrudur? Herşeyden önce, bu iddialar aslında kanıtlanamaz bir değerlendirme niteliğindedir. Çünkü, hangisinin ne kadar katkı verdiği belli değildir ve asla da ölçülebilir değildir. İkinci olarak tarihte kocası ya da babasının desteği ya da şöhreti nedeniyle sosyal konum elde eden kadın da pek çoktur. Bu bağlamda Feminist sanat tarihinde bu konunun Greer’in tersine değerlendirilmesine olanak sağlayacak pek çok örnek vardır. Hatta bir kadın sanatçı eğer tanınmış ise; bunun yine bir erkeğin desteği ile sağlandığı da iddia edilmektedir. Eleanor Tufts (1974) ve Cowen (1996) kadın sanatçılar üzerine yaptıkları çalışmalarda, kadın sanatçıların büyük bir kısmının babalarının da sanatçı olduğunu, onlara eğitimlik, mentörlük, menejerlik yaptıklarını ya da mali destek sağladıklarını anlatmaktadırlar. Ailesinde sanatçı olan kadınların önemli bir kısmı, ailelerinden eğitim, eleştirel geri bildirim, sanatsal malzeme ya da mekan elde etme şansını bulmuştur (Cowen 1996). Örneğin, Angelica Kauffmann (1741-1807), ressam Joseph Kauffmann’ın kızıdır. Babasının atölyesinde ona yardım ederken, babası tarafından yeteneği keşfedilmiş⁹ ve onun tarafından eğitilmiştir. Baba kız, Milano, Bolonya, Parma, Florensa’ya birlikte gitmişler ve böylelikle Angelica buralarda İtalyan duayenlerin eserlerini kopyalama şansını elde etmiştir. Yani, Angelica’nın başarılı olması babasının sayesinde. Feminist Sanat tarihi literatüründe Marry Cassatt, Berthe ve Edma Morisot kardeşler gibi bir çok kadın sanatçının oldukça zengin ailelerden geldikleri ve babalarının ya da kocaların desteğinin onların plastik sanatlar alanındaki başarılarının temel anahtarı olduğu sık sık anlatılmaktadır.

⁹ <http://www.angelica-kauffmann.com/index.shtml>

Diğer ilginç bir örnek ise, Artemisia Gentileschi'dir. Artemisia Gentileschi (1593-1652/53)'in babası; Orazio Gentileschi de ressamdır. Artemisia ailenin dört çocuğundan biridir. Diğer kardeşleri içinde (ki diğerleri erkektir) onun sıradışı yeteneği babası tarafından erken yaşlarda farkedilmiş ve babasının bir çalışanı tarafından eğitime başlanmıştır. İlk bağımsız eseri olan “Susanna and The Elders” (1610)'i 17 yaşındayken yapmıştır. Daha sonra babası onu perspektif çalışması yapması için arkadaşı ressam Agostino Tassi ile tanıştırmıştır. Ancak, bu baba destekli olumlu atmosfer Artemisia'nın, Tassi tarafından tecavüze uğraması ile talihsizliğe dönmüştür. Sanatta pek çok erkek tarafından destek ve teşvik görmesine rağmen, Tassi bu davranışı ile bu alanın da kadınlar için tehlikeli olduğuna ilişkin bir görüntü vermiştir. Artemisia daha sonra yine bir ressam olan ve kendisini destekleyen Floransalı Pietro Antonio di Vincenzo Stiattesi ile evlenmiş ve 1616 yılında Floransa'da Accademia del Disegno'ya kabul edilen ilk kadın ünvanını almıştır. Yaşadığı tecavüzün intikamını ise İncil'deki bir hikayeye vücut verirken, bir yandan da ister istemez erkek iktidarını eleştirdiği ve kadını bu yolda savaş veren bir kahraman olarak sunduğu ünlü tablosu “*Judith Slaying Holofernes / Judith Holofernes'i katlediyor*”i yaparak almış ve böylelikle sanat tarihine de, kadın tarihine de çok tartışılacak bir imza atmıştır.

Greer ve Nochlin gibi sanat tarihçi yazarların, kadınların sanat hayatında Leonardo Vinci, Rambrandt, Picasso, Dali, Matis vb. gibi konumlanamayışlarının sebebini irdelerken tarihe bakışlarının sosyolojik temelden noksan, hatta hatalı olduğu söylenebilir; onlar Postmodernizmin yarattığı yanılsama ile; kavramları, değerleri tarihsel bağlamlarından bağımsız olarak değerlendirmek hatasına düşmüşlerdir:

Klasik dönem sanatçılarının tek müşterileri saray, aristokratlar ve kilisedir. Bu dönemde sanatçılar her ne kadar yüksek sanat icra etseler de, iyi bir taş ya da marangoz ustasından toplumsal statü olarak farklı konumda değillerdir. Zaten bu dönemde heykel ya da resim sanatı, mimarinin içinde bir dekorasyon (süsleme) ya da aristokratların tarihe kendilerini yazdırma çabalarının bir ürünüdür ve ancak Rönesans sonrası, modernleşme ile birlikte ayrılarak müstakil sanat alanlarına dönüşmüş ve burjuvazinin gelişip yaygınlaşması ile

de sanat ve sanatçının toplumsal statüsü artmıştır. Bunun en açık göstergesi yaptıkları evliliklerdir. Bu dönemde hiç soyluluk ünvanı ya da soylu bir ailenin kızını almış bir sanatçıya rastlamak mümkün değildir. Ya da ressam olup da geriye saraylar veya geniş topraklar bırakan da yoktur. Bırakın klasik dönemi, gelişen burjuvazi ile birlikte statü ve maddi olarak daha iyi koşullara sahip modern dönem sanatçıları arasında bile zengin, soylu kaç tane sanatçı sayabiliriz? Pek çok sanatçı ciddi olarak -en azından belli dönemde- maddi sıkıntılar içinde yaşamış, uzun süreli ilişkiler kuramamış, çoğu kendi sosyal konumlarının altındaki kadınlarla yaşamlarını birleştirmişlerdir. Büyük olasılıkla yüzlerce sanatçı da, yeteri kadar ünlenemediklerinden isimlerini günümüze taşıyamamışlardır.

Günümüzdeki sanatçıya ilişkin toplumsal değer algısı son 60-80 yıllık bir geçmişte yaratılmıştır ve halen de çok az kişiye nasip olmaktadır. Sanatçı olmak belirsiz bir geleceğe, meşakkatli bir süreçten geçmeye, şansın yaver gitmesine ve genelde “sefil” bir yaşama direnebilmeye bağlıdır. (Günümüzde de pek farklı değildir.) Sanat eseri üretim süreci ve koşulları kolay değildir; getirisi de şüphelidir. Bu yüzden tarihin hiç bir döneminde ortalama bir aile, çocuklarını sanatçı olmaları için teşvik etmemişlerdir. Nitekim erkek sanatçıların biyografileri bu koşullar hakkında bize fikir vermektedir:

Albrecht Dürer (1471-1528)'in, babası kuyumcuydu ve bir tüccarın kızıyla evliydi. *Pieter Paul Rubens (1577-1640)* bir Hollandalı avukatın oğluydu. Başta Montova Düku olmak üzere pek çok aristokratın himayesinde çalıştı. Antwerp'in yüksek dereceli memuru ve bir hukukçunun güzelliği ile bilinen kızıyla ilk evliliğini yaptı. İlk olarak bir düzineyi aşkın asistanıyla birlikte 3000 civarında seri resim üretimi yaptı. Bunların ancak 600'ünde katkısı olduğu tahmin edilmektedir. Eşinin ölümünü takiben 53 yaşında, 16 yaşında bir tüccarın kızıyla ikinci evliliğini yaptı ve yaşamının son yıllarını satın aldığı şatoda geçirdi.

Rembrandt van Rijn (1605-1669), dönemin pek çok sanatçısına aykırı bir hayat çizgisi takip etti. Varlıklı bir değirmencinin oğlu olarak dünyaya gelen Rembrandt, çok küçük yaştan itibaren resme ilgi duydu. Hollanda'nın en parlak dönemi idi ve yeni zengin pek çok burjuva bir moda olarak Rembrandt'ın kapısında kuyruk oluyorlardı. Çok erken sayılabilecek yaşta gösterişli bir yaşama kavuşmuştu. Zengin bir kızla evlendi. Ancak karısının ölümünü müteakip şansı dönmeye başladı. Modası geçmiş, gün geçtikçe zenginler

kapısını çalmaz olmuştu. Evinde çalışan, modellik yapan kadınlarla hayatını sürdürdü ve geride resimlerinden başka bir şey bırakmadan öldü. *Jean-Baptiste Camille Corot (1796-1875)* iyi halli bir tüccar ailenin çocuğuydu. Ticaret üzerine eğitim almasına ve ailenin bu yönde yönlendirmesine karşın ressamlığı seçti. *Camilla Pissarro (1830-1903)*, tüccar bir babanın oğluydu ve babasından kaçarak resme başladı. Bir köylü genç kızla evlendi. *Edgar Degas (1834-1917)*, varlıklı sayılabilecek bankacı bir ailenin çocuğu idi. Ailenin hukukçu olması için yönlendirmelerine karşın resmi seçti. Hiç evlenmedi. *Alfred Sisley (1839-1899)*, bir İngiliz tüccar ailenin çocuğu idi. Ailenin tüccar olması isteklerine rağmen resmi seçti ve buna rağmen uzun yıllar ancak aile desteği ile yaşadı. *Claude Monet (1840-1926)*'de bir tüccarın oğluydu. Uzun dönem ressam arkadaşlarının ve ailesinin maddi desteği ile ayakta durdu. İlk eşi model Camille Doncieux idi. İkinci eşi, bir süre metres hayatı yaşadığı dul Alice Hoschede idi. *Eugene Henri Pal Gauguin (1848-1903)*, bir gazetecinin oğluydu. Önce gemilerde çalıştı. Borsa işine girdi ve büyük başarı kazandı. Borsadan kazandığı büyük paralarla tablo komisyonculuğu yapmaya, amatör olarak resim çalışmaya başladı. Bu arada Danimarkalı bir hakimin devletin hayır işleri organizasyonlarında çalışan kızıyla evlenerek sakın bir yaşam sürerken, 35 yaşına geldiğinde ailesine bile haber vermeden Paris'e, oradan pek çok ülkeye gitti ve kendini tamamen resme verdi. 55 yaşında ölümüne kadar, Cava'lı metresiyle yoksulluk, sefalet içinde bir yaşam sürdü. Hikayesi en ilginç ressamlardan biri *Vincent Van Gogh (1853-1890)*'dur. Zengin bir aile içinde bir köy papazının oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Çocukluk ve gençlik yıllarında girip çıkmadığı iş kalmayan, ölümle yüzleşecek kadar sefalet içinde yaşam süren, ancak kardeşinin desteği ile hayatının son yıllarında resim yapmaya zaman ayırabilen Van Gogh, kısa yaşamında ancak tek bir resminin satışını görmüştür. Başlangıçta sevdiği iki kadın evlenme isteğini red etmişti. Ruh sağlığı da bozulan Van Gogh bundan sonra yaşamını genelevlerden kadınlarla paylaştı. *Henri Matisse (1869-1954)*, yine bir tüccarın oğlu, hukuk eğitimi gördü. 21 yaşından sonra resimle ilgilendi. Ailesini zor ikna ederek Paris'e eğitim için gitti. Ressamın ilk sevgilisi ve çocuğunun annesi, modeli Caroline Joblau idi. İkinci eşi elit bir burjuva ailesinden gelen Amelie Noellie Parayre'di. *Diego Rivera (1886-1957)*, öğretmenlik, bir dergide editörlük ve sağlık müfettişliği yapan bir baba ile doktor annenin çocukları olarak dünyaya geldi. Küçük yaşta resme başlayarak dikkat çekti. Daha ilkokulda okurken, burslu olarak sanat akademisinde dersler almaya başladı. 1920'lerden itibaren tanınmaya başlayan Rivera, 1930'lara geldiğinde dünyaca tanınır olmuştu. ABD'den,

başta Henry Ford ve Rockefeller olmak üzere siparişler almaya başladı. Bu arada henüz öğrenci olan Frida Kahlo ile tanıştı ve büyük bir aşkla 1929'da evlendi. Frida üçüncü eşiydi. Frida'nın sanat alanında yükselmesi için destek oldu. Çirkin denilebilecek fizik özelliklere sahip Rivera, dönemin en güzel kadınları ile Frida'yı defalarca aldattı. Frida da benzer şekilde karşılık verdi.

Sanat tarihini ya da yukarıda isimlerini sıraladığımız pek çok sanatçının yaşamlarını irdelediğimizde şu ortak özellikleri görürüz: 1) Sanatçı olma talebi büyük çoğunlukla başta soylu ve zengin olmayan zanaatkar, tüccar, orta halli, sonra da giderek zenginleşmiş burjuva ailelerden gelmektedir. 2) Avrupa'da üç sanat merkezi oluşmuştu: Fransa (Paris), İtalya ve Hollanda. Buralardaki sanat okullarına devam etmek ve daha sonra belli başlı atölyelerde uzunca sayılabilecek bir süre çıraklık yapmak gerekmektedir. Tanınma ya da şöhret kazanma, şansı varsa genellikle ileri yaşlarda mümkün olabilmekteydi. Pek çoğu sanat tarihindeki yerlerini bilmeden öldüler. 3) Klasik ve Rönesans dönemi sanatının mimari ile olan birlikteliği nedeniyle sanatsal faaliyetler şantiyelerde, geniş mekanlarda, bireyselden çok bir atölye çalışması olarak icra ediliyordu. Eserler, Michelangelo, Leonardo da Vinci gibi sanatçıların imzasını taşısa da, beraberlerinde adları bile bilinmeyen pek çok sanatçı çalışırdı. Bu dönem sanatçılarının bu çalışma koşulları nedeniyle bir evlilik yapmaları da çok zordu. 4) Sanatçı olmak üzere yola çıkmak tam bir maceraydı ve bu nedenle erkekler, aileleri tarafından teşvik edilmekten ziyade büyük bir dirençle karşılaşıyorlardı. 5) İstisnai olarak varlık elde edilen dönemler dışında çoğunlukla, kendi aile statülerinin altında statüden gelen kadınlarla evlilikler yapıyorlardı.

Bu bulgular, erkeklerin kadınları sanat alanına sokmayarak, baskıladığına ilişkin hükmü geçersiz kılmaktadır. Ailelerin kendilerinin, varlıklı olsalar bile, erkek çocuklarını sanatçı olmaktan alıkoymaya çalışmaları ve ancak daha alt statü gruplarından kadınlarla evlilik yapabilmeleri, sanatçı olmanın toplumda tercih edilen bir statü olmadığını göstermektedir. Erkeğin aileye bakma yükümlülüğünden ve sanatın bu yükümlülüğü yerine getirmeye olanak verecek bir gelir düzeyini ve yaşam koşullarını sağlayamayacak olduğuna ilişkin inanç nedeniyle; o dönemden günümüze uzanan “*sanatçıya, çalgıcıya kız verilmez*” toplumsal yargısı anlamlılık kazanır.

Kadın sanatçılar ise; erkeklerin aksine genellikle toplumda belli bir statüye ve varlığa sahip ya da kendi de sanatçı olan babaları ya da eşleri tarafından

desteklenmişlerdir. Kadınlar için evi geçindirme gibi bir yükümlülüğün olmaması ile teşvik etme arasında anlamlı bir korelasyon vardır. Örneğin, Bologna, Rönesans döneminde pek çok kadın sanatçı çıkarmıştır. Varlıklı bir ailenin kızı olan ve erkeklerle birlikte mermer rölyef çalışan *Properzia de' Rossi (1490-1530)* buna iyi bir örnektir. Bu açıdan, sanat tarihinde engellenenin aksine erkeklerden gördükleri destek sayesinde, kariyerlerinde hızlı yükselen ve erkeklerin geçmek zorunda oldukları meşakkatli süreçleri yaşamayan kadın sanatçı örneği de çoktur. Daha alt sosyal grupların ise ister kadın, ister erkek olsun, böyle bir maceraya atılmak için hiç şanslarının olmadığı açıktır. Özellikle alt sınıf üyesi kadınlar için, çömlekçilik, sepetçilik, küçük eşya süslemeciliği, dokumacılık çok daha güvenilir ve garantili işlerdir.

Kadının sanat bağlamında toplumsal görünürlüğüne irdelediğimizde, bir diğer tarihsel olguya daha dikkat çekmek gerekir: Ortalama yaşam süresi. Kadınların doğum ve hastalık kaynaklı ölüm olguları gözardı edildiğinde, erkeklerin ortalama ömürleri yüzyıllardır hemen hemen aynı seviyededir. Aynı dönemde kadınların ortalama ömürleri ise dramatik bir şekilde artış göstermiştir. Örneğin 1300-1570 yıllarındaki erkek İtalyan ressamın ortalama ömürleri 62.7 ± 17.4 yıldır (Griffin, 1995: 9). Buna karşın bir çalışmaya göre İngiltere’de 1480-1679 yıllarında 15 yaşındaki bir kadının yaşam beklentisi 48.2 yıldır. Kadınlar için ortalama ömür beklentisi ancak 1920’li yıllarda erkeklerle eşitlenmiştir. Bu süre 1989 yılında ise erkekleri geçerek 79.2 yıla çıkmıştır (Hollingsworth, 1969: 73-102). Yukarıda verdiğimiz sanatçı ve ailelerinden oluşan örneklem grubu da bu sonucu doğrulamaktadır. Örneğin, erkek sanatçıların pek çoğu, kendilerinden genç yaşta olmalarına rağmen, ilk eşlerini kaybettikten sonra çoğunlukla ikinci evliliklerini yapmışlardır. Bunun temel nedeni, kadınların yüksek orandaki doğurganlık oranlarıdır. Avrupa’da 1600’lü yılların sonunda ortalama doğum sayısı toplumun ileri gelen yönetici gruplarına ait kadınlar için (6)’nın, çalışan gruplara ait kadınlar için ise (7)’nin üzerindedir ve bir yüz yıl sonra bu değerler ancak birer adet düşmüştür. Bu verilere, sayılarının tesbiti mümkün olmayan düşükler ya da ölü doğumlar dahil değildir. Dolayısıyla, çok yakın tarihe kadar, tek başına sadece kadın olmak, anne olma fonksiyonu nedeniyle oldukça tehlikeli bir işti. Sanatsal alanda eğer şans yardım ederse meşhur olmak ve tanınmak çoğu zaman ileri yaşlarda mümkün oluyordu ki, kadınların önemli bir kısmının bu yaşları göremeden öldükleri görülmektedir.

Ancak sanat tarihinde istisnai örnekler de vardır. Örneğin, *Lavinia Fontana (1552-1614)*, Bologna/İtalya'da School of Bologna'da ressam olan bir babanın kızıdır. Resim eğitimini öncelikle babasından almıştır. Daha önce kadınların alınmadığı bu okula erkeklerle birlikte devam etmiş ve yine babasının desteği altında kısa sürede kariyerinde yükselerek para kazanmaya başlamıştır. Profesyonel olarak resim yapan ilk kadın sanatçı olmanın yanı sıra ilk *nü* çalışan kadındır. Fontana kariyerinde başarıya ulaşmış ve pek çok kez anne olmayı başarmış nadir örneklerden biridir. 11 çocuk sahibiydi ve öldüğünde 62 yaşındaydı.

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere; evlenmek, çocuk sahibi olmak ve onların yaşamını garanti altına almak istiyorsa; hele önünde yolunu açıp destek olacak biri de yok ise, ne sanatçı olmak; ne de bir sanatçının eşi olmak, bir kadın için tercih edilebilir görülmemektedir. Nitekim, sanat tarihinde bu korelatif ilişkiyi anlatan ünlü bir aile vardır: Sofonisba'nın ailesi.

Sofonisba Anguissola (1532-1625), Rönesans dönemi kadın sanatçılarına ilginç bir örnektir. Cremona/İtalya'da soylu bir anne babanın, 6 kız ve bir oğlan yedi çocuğunun en büyüğüdür. Babaları tüm çocuklarının sanatçı olmaları için çaba göstermiş ve özel dersler aldırmıştır. Sofonisba kariyerinde hızla yükselerek 23-24 yaşında resimlerini Michelangelo'ya gösterme şansını elde etmiştir. Onun da desteği ile kısa zamanda önce yerel soylular daha sonra İspanya Kralının sarayına ve himayesine girmeyi başarmıştır. İki kez evlenmiş ve eşlerinden resim konusunda destek görmüştür. İstisnai bir durum olarak 93 yaşında ölmüştür. Ancak, hiç çocuğu olmamıştır. Diğer üç kız kardeşi de aynı ortamda resimle iç içe büyümelerine rağmen, ikisi evlilik ve çocukları nedeniyle resim çalışmalarını bırakmışlardır. En az kendisi kadar yetenekli bulunan küçük kardeşi Lucia ise çok genç yaşta hayatını kaybetmiştir.

4. Feminizm, 'Female'e Karşı: Kendini Arayan Feminizm

Kadını tamamen edilgen ve bunun sorumlusu olarak da tamamen erkekler tarafından kurulmuş bilinçli hegemonik yapıyı gören ve bunu delillendirmek için tarihi yeniden kurgulayan ve içinde bulunduğumuz dönemde diğer tüm feminist yaklaşımları da dışlayarak, temsili tamamen üstlenen postmodern feminizmin yeniden kendini sorgulaması gerekmektedir. Yıllardır belli bir bakışı yansıtan ve neredeyse söylemlerinin ilahi bir yasaya dönüştüğü,

alternatif düşüncenin aforoz edildiği bir dönemi yaşamaktayız. Halbuki her zamankinden çok feminist çözümlere ihtiyacımız var. Günümüzde yapılan pek çok araştırmanın ortaya koyduğu üzere objektif olarak bir *kadın* tanımını yapamadığımız sürece, bir “erillik/masculinity” krizinin de doğmakta olduğunu görüyoruz (Carrigan, T. ve diğerleri, 1985; Clare, 2000; Pleck, 1981; Beynon, 2002).

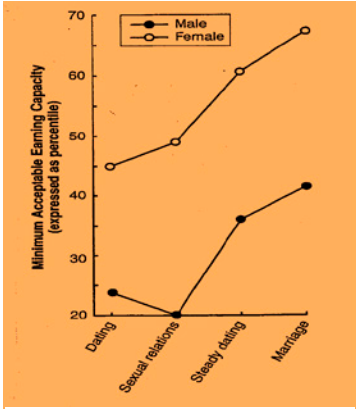
Son yıllarda gelişimsel psikolojinin sunduğu veriler, günümüz ve onun tarihsel gelişiminin gizillerinin aydınlanmasına ışık tutmaktadır. Örneğin, psikolog Melissa Hines ve Gerianne M. Alexander’ın (2008) çocukların cinsiyete dayalı oyuncak tercihlerinin sosyalleşme süreçleri içinde toplum tarafından mı; yoksa doğuştan gelen güdeleri ile mi belirlendiğine ilişkin deneysel çalışmaları oldukça ilginçtir. Araştırmacılar erkek ve kız çocuklarına yönelik oyuncakları maymunlara verdiklerinde maymunların insanlardakine benzer şekilde tercihler yaptıklarını saptamışlardır. Bunun anlamı şudur; pek çok davranış modellerimiz sosyalleşme sürecinde kazanılmasına karşın, bazı temel dürtülerin de biyolojik olarak aktarıldığını kabul etmemiz gerekir. Bunlardan biri de kadının anneliğine ilişkin davranışlarıdır. Üreme dürtüsü erkek ve kadında ortak olmasına rağmen, annenin bebeği ile olan özel bağı, erkeğe göre farklılık gösterir.

Bir başka ilgi çekici bulgu ise kadın ve erkeğin eş seçimine ilişkindir. Romantizm, sosyal psikologlar tarafından cinsel partner, yani eş seçiminde “aşk”ın en önemli kriter olma hali olarak tanımlanır (Weaver ve Ganong, 2004). Araştırmacılar geliştirdikleri “Romantik İnanç Skalası” (Sprecher ve Metts, 1989) ile kadın ve erkeklerin hangisinin daha romantik olduğunu incelemişlerdir. Yapılan araştırmalar pek çoğumuzun inancının aksine, erkeklerin kadınlara göre çok daha romantik (Northrup ve diğerleri, 2013) ve kadınların da eş seçimlerinde çok daha pragmatik (Hendrick ve diğerleri, 1998) olduğunu ortaya koymuştur. Evrimsel psikoloji çalışanlar bunu, biyolojik gerekliliğin kadının erkeğe göre çok daha seçici olmasını zorunlu kılması nedeniyle, kadın tarafından geliştirilen bir cinsel strateji olarak açıklamaktadırlar (Buss ve Schmitt, 1993).

Bu stratejinin diğer unsurlarını yine evrimsel psikolojinin bulguları ortaya koymaktadır. Günümüzde kadınlar, erkeklere oranla iki kat daha fazla, seçecekleri erkeklerde finansal bir güç aramaktadırlar (Buss; 1989). Kenrick ve arkadaşları (1990) araştırma sonuçlarında bu farklılığı çok daha açık

biçimde tartışmaktadırlar (Şekil-1). Erkek cinsel ilişki için, hiçbir finansal güç aramazken, kadın romantik bir ilişki için bile, erkekten finansal güç talep etmektedir. Kadın için finansal standartlar evlilik durumunda ise erkeğe göre -iki katı bir oranla- en yüksek seviyeye çıkmaktadır.

Yine kadınlar romantik bir ilişkide, büyük oranda yüksek statüyü, cinsel çekiciliğe tercih etmekte (Townsend ve Levy;1990a). Yüksek statü sahibi kadınlar bile, eş seçimlerinde, kendinden yüksek statülü erkekleri tercih etmektedirler. Sadella ve arkadaşları (1987) araştırmalarında kadın ve erkeklerin kendi hemcins sosyal grupları içinde, baskın olma durumlarının, karşı cinsin tercihlerini ne yönde etkilediğini incelemiştir. Bulgulara göre kadınlar büyük oranda baskın erkekleri tercih ederlerken, erkeklerin tercihlerinde belirgin bir değişiklik olmadığı görülmüştür. Bu kadının erkeğin statüsü üzerinden statü arayışı olarak açıklanmaktadır (Sadella ve diğerleri; 1987).

Şekil 1

Tüm bu bulgular erkeğin pek seçici olmadığını işaret eder. Babalıkla ilişkisi kadınla geçirdiği sadece birkaç dakikadır. Hâlbuki kadın için annelik uzun bir süreçtir. Çocuğu dokuz ay karnında taşıması gerekecek ve doğan çocuk daha uzun yıllar bakıma muhtaç olacaktır. Kadın bu nedenle, erkeğin aksine çok daha seçici olmak zorundadır. Erkek sağlıklı çocuklar vermek için sağlıklı olmalı, kendini diğer erkeklerin tecavüzlerinden koruyabilmeli, çocuğunun ve kendisinin temel ihtiyaçlarını karşılayabilmelidir. Yani

her bakımdan “güçlü” olmalıdır. Kadının eş seçiminde uyguladığı bu strateji günümüzde de onbinlerce yılda oluşturduğu stratejinin devamıdır. Biyolojinin birbirlerine zorunlu kıldığı kadın ve erkeğin beklentilerinin birbirlerinden bu farklılığı, erkekleri kısa süreli, kadınları ise çocukları ile olan ilişkilerinden dolayı, çok daha uzun süreli stratejiler geliştirme zorunda bırakmıştır. Kadın bu stratejisi ile, kendisinden birkaç dakikalık zevk beklentisi olan erkeği kendine bağlayarak pek çok şeyden sorumlu kılmıştır. Bu bağlamda iddia edilen aksine, kadın günümüz medeniyetinin temelini teşkil eden kendi stratejisi ile merkeze yerleşmiştir. Aslında mitolojideki pek çok hikayede kadının şeytani, akıl çelen olarak tasvir edilmesi, erkeğin bu gerçeği idrakinin

ifadesi olsa gerek: Yaratılış mitinde Adem, dünyevi pek çok problemle yüzleşmesinde, bir anlık zevk için kendini kandıran Havva'yı sorumlu tutar.

Radikal feminizmin önemli isimlerinden birisi olan Shulamith Firestone, feminizmin temel eserlerinden biri sayılan *Cinselliğin Diyalektiği* (1979) isimli çalışmasında kadınların ikincileştirilmesinin temelini sosyal değil, biyolojik unsurlardan kaynaklandığını savunurken aslında bu görüşe yaklaşmıştı. O da kadının doğurmasını ve adet görüyor olmasını onun güçsüzlüğünün temeli olarak görür. Ayrıca, aile, din, cinsellik gibi diğer tüm sosyal, kültürel unsurların bu temel biyolojik varoluş üzerine kurulduğunu iddia eder. Bu bağlamda Firestone sözkonusu durumdan kurtuluş yolu olarak kadınların biyolojik yeniden üretim araçlarını ele geçirmeleri gerektiğini öne sürmüştür. Yani tıbbi ve teknolojik olarak kadınları bu biyolojik boyunduruktan kurtaracak olan yeniliklerin geliştirilmesi gerektiğini söylemiştir. Bu çerçevede özellikle tüp bebek gibi teknolojilerin desteklenmesi gerektiğini ve kadınların sadece bu şekilde özgürleşebileceğini söyleyerek yandaşları ile çelişmiş ve çözüm olarak insanlık tarihi boyunca birlikte yürüdüğü erkek ile olan ilişkisini sadece seks boyutuna indirgemıştır (ki artık ona da ihtiyaç yoktur). Görmediği, tüm kurgunun kadının uyum stratejilerinin bir ürünü olduğu ve sınırsız bir özgürlüğün de aslında bir mahkûmiyet olduğudur. Kadınların pek çoğunun bu aşırı liberal düşüncelere uzak durması, bu temelde bir çözümün de toplumsal bir karşılığının olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Adem ve Havva

Schopenhauer (2006) “*Aşka ve Kadınlara Dair Aşkın Metafiziği*” adlı eserinde erkeklerin kadınlardan ne beklediğini ve kadınların erkeklerden ne istediğini analiz ederek tarihe geçecek kadar önemli işlerde kadının adının olamamasının nedenini kadınların, zihinsel ya da bedensel olarak, büyük işler için yaratılmamış olmalarına bağlamaktaydı. Paglia Camille (1990) bu iddiayı “*Sexual Personae: Art and Decadence from Nefertiti to Emily Dickinson*” adlı eserinde daha da ileriye taşıyarak, erkeklerin olağanüstü olduklarına ve 2013’de Time’da yayınlanan “It’s a Man’s World, and It Always Will Be” adlı makalesinde de erkeklerin olmadığı yerde kadınların da olamayacağına kadar vardırıyordu. Halbuki, bilimsel veriler hiç de böyle olmadığını göstermektedir. Kadının belli alanlarda nisbi olarak yoksuluğu, kadınların acizliğinden çok, kendi

stratejilerinin bir sonucudur: Uğraşların cinsiyet temelinde tanımlanan rollerle birlikte kesin olarak ayrışması, yeteneklerin hatta düşünce sistematığındeki değerlerin bile farklılaşmasına neden olmuştur.

Harvard Üniversitesi'nden psikolog Mahzarin Banaji (2004: 284) de benliği, kültürden ayıran net bir çizginin olmadığına ve içinde geliştığımız kültürün zihinlerimizdeki “derin uzantısına” dikkat çeker. Bu yüzden, kadın ile erkek beyinleri arasındaki -düşüncelerimizin, duygularımızın, yeteneklerimizin, motivasyonlarımızın ve davranışlarımızın kaynağı olan zihinlerimiz-toplumsal cinsiyet farklılıklarını, psikolojik olarak sosyo-kültürel bağlamın zihne ne kadar nüfuz ettiğini kavrayamadan anlayamayacağımızı ileri sürer. Çevre toplumsal cinsiyeti önemli kılınca, zihinde uyarıcı etkisi oluşur ve kendimizi toplumsal cinsiyetimiz üzerinden düşünmeye başlarız; kalıp yargılarla toplumsal beklentiler zihinde daha önemli hale gelir. Bu durum, benlik algısını ve ilgi alanlarını değiştirebilir, yetkinlikleri azaltabilir ya da çoğaltabilir, istençsiz ayrımcılığı tetikleyebilir. Diğer bir deyişle, toplumsal bağlam kendinizin kim olduğunuzu, nasıl düşündüğünüzü ve ne yaptığınızı etkiler. Bu düşüncelerimiz, tutumlarımız ve davranışlarımız toplumsal bağlamın bir parçası olur. Mahremdir ve Banajiye göre bunun çözülmesi zordur. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet hakkında, farklı bir düşünme biçimi gereklidir. Böyle değerlendirdiğimizde kadının, toplumsal olarak erkeğe ait bir statüyü işgal ettiğinde, erillikle ilişkilendirilen davranış kalıplarını kullanması anlaşılabilir hale gelir.

2007 yılında yapılan bir araştırmada, katılımcıların %45'i ofis ortamında yöneticilerinin sözlü şiddet, işini sabote etme, otoritesini yanlış kullanma ve ilişkiyi bozacak davranışlarına maruz kaldıklarını ifade ediyorlardı. İlginç olan bu davranışı gösteren yöneticilerin %40'ı kadındı.¹⁰ Banaji'nin ifade ettiği gibi kadın, erillığe atfedilen bir statüdeki rolünü oynarken, yine bu statü ile ilişkilendirilen eril davranış kalıplarını kullanmaktadır. Günümüzde pek çok kadın, bu yolla kendi zihinsel kabuğunu kırarak, erillığe atfedilen alanlara girmekte ve başarı kazanmaktadır. Ancak, burada bir sorun vardır; erilliğin rolleri alınırken, davranış kalıpları da alınmaktadır.

2010 yılında yapılan diğer bir araştırmaya göre, yine iş ortamında kadından gelen tacizkar davranışların %80'i yine kadınlara yöneliktir. Gallup, 60

¹⁰ <http://www.wsj.com/news/articles/SB10001424127887323884304578328271526080496>

yıldır kadın ve erkeklerin iş yaşamlarında, kadın mı; yoksa erkek bir patronu mu tercih ettiklerini sorgulamaktadır ve araştırmalarına göre, ilginç bir şekilde %39 ile kadınlar, erkeklerden daha fazla bir oranla (%26) erkek yönetici ile çalışmayı tercih edeceklerini; yine kadınların %95'i, profesyonel yaşamlarında en az bir kez, diğer bir kadın tarafından önlerinin kesildiğini ve kadın yönetici ile çalışırken de, erkek yöneticilerle çalışmaya göre daha fazla stres yaşadıklarını beyan etmişlerdir.¹¹ Bu verilere bakarak, kadınların profesyonel yaşama katılmalarının ve yükselmelerinin önündeki engelin yine kadınlar olduğu iddiası ortaya atılamaz mı?

Peki, kadının, kadına olan bu 'düşmanlığının' nedeni nedir? Bunun aslında kadının kendi geliştirdiği stratejisinin doğal bir sonucu olduğu düşünülebilir; erkekleri yarıştırmak, diğer kadınları kendine rakip kılmıştır. Yine kadın üstlendiği rol nedeniyle çok daha fazla insani ilişkilere odaklanmaktadır. Günümüzde de pek çok araştırmanın ortaya koyduğu üzere; onun için güvenlik esastır ve risk almak, maceralara girmek onun işi değildir. Ancak, yeri geldiğinde risk almak, maceralara girmek, sert mücadelelere girişmek gerekiyorsa da bu, kadın tarafından cesaret kavramı etrafında "erkeklik" değeri ile birlikte, erkeğin sorumluluğu olarak tanımlanmıştır. Tüm savaşlarda, erkekleri cepheye göndermek için bir anda ortaya çıkan ve onlara görevlerini hatırlatan kimi anne, kimi sevgili, kimi tanrıça görümlü kadın figürleri rastlantı değildir. Bu anlamda cennete; kadın melekleri (hurileri) koymadığınızda, oraya gitmek için bile çaba göstermeyeceğini bildiğiniz erkeklerin, kadınların olmadığı bir dünyada günümüz medeniyetini inşa edebileceklerini ileri sürmek mümkün değildir.

Gustave Courbet, ünlü "Dünyanın Kökeni" tablosunda bu gerçeği en çarpıcı biçimde ortaya koymuştur. Günümüzün dünyası ve medeniyeti kadının bu stratejisi üzerine şekillenmiştir. Kate Millett (1987)'in *Cinsel Politika* isimli kitabında ataerkilliği yeniden üreten kurumlar olarak tanımladığı aile, aşk

¹¹ <http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-10-16/women-dislike-having-female-bosses-more-than-men-do>

ve cinsellik kadının bu stratejisi gereği kadın tarafından üretilen kurumlar olarak işaretlenir. Ataerkil sistemi ailede yeniden üreten, nesilleri yetiştiren yine kadındır. En önemlisi kendi stratejisi gereği erkeğe bu gücü atfeden de kadın değil midir?

Zaman içinde her güç yapılanması gibi kimi zaman ve kimi yerde hegomonik bir yapıya bürünse de, bu strateji uzunca bir süre toplumsal ilişkilerin temel belirleyicisi olmuştur. Ancak, zaman içindeki gelişmeler karşısında gelenen noktada yine kadın, feminizm kavramı içinde geleceğin yeni stratejisinin arayışı içindedir. Tarihsel süreç içinde, kadınları buna yönlendiren modernitenin sunduğu dört önemli gelişmedir: Doğum kontrol teknolojilerinin gelişimi ile kadının bedeni üzerindeki kontrolünün mümkün olması ve doğum olayının kadın için tehlikeli bir olay olmaktan çıkması; teknolojik gelişmelerin beden gücünün istihdamdaki yerini alabildiğine düşürmesi, hizmet sektörünün payının yükselmesi ve erkeğe gücü sağlayan fonksiyonlarının önemini yitirmesi; teknolojik gelişimlere paralel demografik yapı değişimlerinin sonucu olarak, kadın üzerindeki doğurganlığa ilişkin toplumsal baskının azalması.

Ataerkil bir sistem olarak tanımlanan kapitalizmin, postmodern feminizm ile yıkılacağı iddiasının da yaşanan gerçeklikte bir karşılığı bulunmamaktadır. Ancak feminizmin günümüzde bu sistemin karşısında alacağı tutum ile sınanacağı da muhakkaktır. Döneminin en zengin armatörlerinden ve en hızlı uluslararası kazanova olarak bilinen Aristotle Onassis'e atfedilen sözler bir gerçeği anlatır: *"Eğer kadın olmasaydı, dünyadaki tüm paraların bir anlamı kalmazdı."* O para kapitalist sistemde erkeğin elindedir. Ancak günümüzde, paranın tamamen özgürlüğünü ilan ettiği ultra kapitalist sistemde, *"kadın eski stratejisinin kriterlerine dokunmadan, bu yeni sisteme mi entegre olacaktır, yoksa zoru tercih ederek kendine daha eşitlikçi bir dünyayı mı inşa edecektir?"* sorusu cevabını aramaktadır.

Sonuç

Abyss Creation LLC, ABD, California, San Marcos’da bir firma; RealDoll adı altında gerçeğe her iki cinsiyete çok yakın, gerçek boyutlu, cinsel organlar dahil bire bir kopya edilmiş yüksek kaliteli silikondan “seks robotu” oyuncaklar imal etmektedirler. Erkeklerin oyuna olan düşkünlüğünden tahmin

RealDolls- SexBots

edilebileceği üzere, bu seks oyuncaklarından çok büyük oranda kadın olanları satılmaktadır. Fiyatları 5-6 bin dolardan başlamaktadır. Firma son olarak ‘artificial intelligence’ teknolojisi ile bu oyuncaklara ruh kazandırmaya çalışmaktadır. Şimdiden belli bir mesafe almış görünmektedirler; bu oyuncak mankenlerin konuşma ve belli mimikleri de kullanabilme düzeyinde bir teknolojileri bulunmaktadır. Üzerinde çalışılan bu üst modellerin fiyatlarının 60 bin dolara çıkması beklenmektedir. Firma şimdiye kadar beşbin’in üzerinde satış gerçekleştirdiğini beyan etmiştir. Firma ömür boyu garanti vermektedir. Kısaca, artık erkekler için de çok daha gerçekçi ‘virtual sex’ olanakları var olduğu görülmektedir; üstelik baş ağrıtmayan, hiç bir sorumluluk talep etmeyen ve her daim emre amade..... Yani, bir anlamda erkekler de gittikçe ‘özgürleşiyorlar’.

Feminizm ile salt cinselliğe indirgenen kadın ve erkek ilişkisinin ‘sexbot’ların gelişip yaygınlaşmasıyla gelecek yaşamımızda günümüzden oldukça farklı olacağı anlaşılmaktadır. Birbirlerimizden koştukça, bizler de birer ‘realdoll’a dönüşüyoruz: Parayla alıp satılan ve kendimizin bile farkında olmadan pek çok duygularımızı yitirdiğimiz, tekdüze bir yaşam ... Bir kadın ve erkeğin birlikteliği, anne ve çocuğun birlikteliğinden sonra gelen en güzel bağdır. Sevgi bu ortamda yeşerir ve öğrenilir. Empati yetisi başka nerede daha iyi kazanılabilir? Düşünce zenginliği daha fazla başka hangi ortamda sağlanabilir? Dünyada kadın ve erkeğin birlikteliğinden daha fazla dayanışmayı sağlayan bir birlik yoktur. Ve çocuklar için bu birlikten daha ideal bir yetişme ortamı bulunabilir mi?

Feminizm kendini geçmişe hapsederek, geleceği atlamaktadır. Günümüz medeniyeti kadının stratejisi ve erkekle olan dayanışmasının ürünüdür. Korkarız bu birlikteliğin dağılması nedeniyle, gelecek medeniyetimiz insana ait olmayacak.

Çalışmamızda feminizm çalışmalarına farklı bir pencereden katkı sunulmak istenmiştir. Çerçeve alabildiğine geniş tutularak, konunun; dağılma riskine rağmen, çok boyutluluğunun ve bütünlüğünün vurgulanması amaçlanmıştır. Öncelikle de feminizmin içindeki çelişkiler, çıkmazlar vurgulanmaya çalışılmıştır. Günümüzde yaşanan ve kadını ikinci plana öteleyen hegomonik yapının erkek kaynaklı ataerkil sistem olduğu ve bu nedenle problemin bir “erkek” problemi olduğuna ilişkin neredeyse ideolojik hale gelmiş söylemlerin yanlışlığına dikkat çekilmek istenilmiştir. Bu bakışın, tek başına bir erkek problemi olmasa da bir “erkeklik” krizi yarattığı düşünülebilir. Problemin kaynağı öncelikle kadınlardır. Bu nedenle sağlıklı bir geleceğin kurgulanması açısından feminist bakış açısı büyük önem taşımaktadır. Buna erkeklerin de ihtiyacı vardır.

Feministler, modernite ile birlikte fonksiyonları zaten zayıflamış kurumları ve bu nedenle erozyona uğramış değerleri terk ederken, stratejilerinde değişikliğe gitmezlerse korkarız farklı ve humanizmadan çok daha uzak bir hegemonyanın inşasına sebep olacaklar. Bu nedenle kadınlar, feministlerin bile istemeden kendilerine biçtiği değeri red ederek, güçlerinin ve yeteneklerinin farkına varmalı ve sorumluluklarını üstlenmelidirler.

KAYNAKÇA

- Bailey, J.M., Gaulin, S., Agyei, Y., & Gladue, B.A. (1994), "Effects of Gender and Sexual Orientation on Evolutionary Relevant Aspects of Human Mating Psychology", **Journal of Personality and Social Psychology**, 66: pp.1081-1093.
- Banaji, M. R. (2004), "Implicit attitudes can be measured", In (eds. H. L. Roediger, J. S. Naime, I. Neath & A. Suprenant) **The Nature of Remembering: Essays in Honor of Robert G. Crowder** , Washington DC, American Psychological Association, 117-150.
- Banaji, M.R. (2001). Implicit attitudes can be measured. In H.L. Roediger, III, J.S. Nairne, I. Neath, & A. Surprenant (Eds.), **The nature of remembering: Essays in honor of Robert G. Crowder** (pp. 117–150). Washington, DC: American Psychological Association.
- Baudrillard, Jean (1994), **Simulacra and Simulation**, University of Michigan Press.
- Beynon, J. (2002), **Issues in Cultural and Media Studies, Masculinity and Culture**, Buckingham, Open University Press.
- Brown, Doug (1991), "An Institutional look at postmodernism", **Journal of Economic Issues**, Vol.25, No.4. pp 1089-1104.
- Buss, D. M. (1985), "Human Mate Selection", **American Scientist**, 73: pp.47-51.
- Buss, D.M. (1989), "Sex Differences in Human Mate Preferences: Evolutionary Hypotheses Tested in 37 Cultures", **Behavioural and Brain Sciences**, 12: pp.1-49.
- Buss, D.M. (1994;2003), **The Evolution of Desire: Strategies of Human Mating** (Revised edition), New York, Basic Books.
- Buss, D.M., ve Schmitt, D.P. (1993), "Sexual Strategies Theory: An Evolutionary Perspective On Human Mating", **Psychological Review**, 100: pp.204-232.
- Carrigan, T., Connell, R.W. and Lee, J. (1985), "Towards a new Sociology of Masculinity" **Theory and Society**, 14, pp,551-604.
- Clare, A. (2000), **On Men: Masculinity in Crisis**, London, Chatto and Windus.
- Cowen, Taylor, (1996), "Why Women Succeed and Fail, In the Arts", **Journal of Cultural Economics**, Netherland, Kluwer Academic Publishers, pp.1-21.
- Duggan, Lisa ve Nan d. Hunter (1995), **Sex Wars: Sexual Dissent and Political Culture**, New York and London, U.S.A, Routledge.
- Faludi, S. (1995), "I'm Not a Feminist But I Play One on TV", **Ms** 5, No.5, Mar./April 31-39.
- Gan, A.M., Voss, Z.G., Phillips, L. ve Christine A. (2015), "The gender Gap in Art Museum Directorships", **Assosiation of Art Directors**, pp.1-15.

Garrard, M.D. (1991-1992), “Women, Art and Society by Whitney Chadwick, Thames and Hudson, 1990”, Book review, **Woman’s Art Journal**, Vol.12, No.2, pp.36-38.

Gelb, Joyce (1990), **Feminism and Politics; A Comparative Perspective**, Berkeley, University of California Press, Vol.137.

Germain, Greer (1979), **The Obstacle Race: The Fortunes of Women Painters and Their Work**, New York, Farrar Staus Giroux.

Goldberg, Michelle (2001), “Feminism for Sale.” **AlterNet.org**, Jan8, www.alternet.org.

Gouma-Peterson Thalia, Patricia Mathews, (2008), **Sanat Tarihinin Feminist Eleştirisi, Sanat Cinsiyet**, Haz. Ahu Antmen, İstanbul, İletişim Yayınları.

Griffin JP. (1995), “Changing Life Epectancy Throughtout Hitory”, **Int. Pham. J**, pp:199-202.

Hammer, R. (2002), **Antifeminism and Family Violence: A Critical Feminist Perspective**, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Hendrick, C., Hendrick, S. S. Ve Dicke, A. (1998), “The Love Attitudes Scale: Short form”, **Journal of Social and Personal Relationships**, 15(2), 147-159. Doi: 10.1177/0265407598152001

Hollingsworth TH. (1969), “Demographic Study of the British Ducal Families”, **Population in Industrialisation**, (Ed. M Drake.), London, Methuen & Co.

Katz, Philip M., (2012), **National Comparative Museum Salary Study**, Washington, DC, American Alliance of Museums.

Kellerman, B., ve Rhode, D.L. (2007), **Women & Leadership: The State of Play and Strategies for Change**, Jossey-Bass.

Kellner, Douglas, (2000), “Toplumsal Teori Olarak Postmodernizm: Bazı Meydan Okumalar ve Sorunlar”, **Modernite Versus Postmodernite**, (çev. & Der. Mehmet Küçük), Ankara, Vadi Yayınları.

Kenrick, D. T., Sadalla, E. K., Groth, G., ve Trost, M. R. (1990), “Evolution, Traits, And The Stages of Human Courtship: Qualifying The Parental İvestment Model”, **Journal of Personality**, 58, 97–116.

Lyotard, Jean François, (1990), **Potmodern Durum**, Ara Yayıncılık.

Marcuse, H. (1966[1955]), **Eros and Civilization**, Boston, Beacon Pres.

Melissa Hines and Gerianne M. Alexander (2008), “Horm Behav”. August; 54(3): 478–481. doi:10.1016/j.yhbeh.2008.05.012.

Millett, Kate (1987), **Cinsel Politika**, 2. Baskı, (Çev. Seçkin Selvi), İstanbul, Payel Yay.

Nochlin, L. (1971,1973), "Why Have There Been No Great Women Artists?" in **Art Sexual Politics**, (Ed.) Thomas B. and Elizabeth C. Baker, New York, Collier, pp.1-39.

Nochlin, Linda (1988), **Women, Art and Power and Other Essays**, Westview Press.

Northrup, C., Schwartz, P., ve Wittle, J. (2013), **The Normal Bar: The Surprising Secrets of Happy Couples and What They Reveal About Creating a New Normal in Your Relationship**, New York, NY, Crown Publishing Group.

Owens, Craig, (1983), "The Discourse of Others: Feminists and Postmodernism", **The Anti-Aesthetic**, Ed.; H. Foster, Bay Press.

Paglia, Camille (1990), **Sexual Personae: Art and Decadence from Nefertiti to Emily Dickinson**, London, Yale University Press.

Paglia, Camille (2013), "It's a Man's World, and It Always Will Be", Time, December 16.

Pawlowski, B., ve Koziel, S. (2002), "The Impact Of Traits Offered In Personal Advertisements On Response Rates", **Evolution and Human Behaviour**, 23: pp.139-149.

Pleck, J.H (1981), **The Myth of Masculinity**, Cambridge, MA, MIT Press.

Rajecki, D.W., Bledsoe, S.B., ve Rasmussen, J.L. (1991), "Successful Personal Ads: Gender Differences And Similarities In Offers, Stipulations, And Outcomes", **Basic and Applied Social Psychology**, 12: pp.457-469.

Sadalla, E.K., Kenrick, D.T., ve Vershure, B., (1987), "Dominance and Heterosexual Attraction", **Journal of Personality and Social Psychology**, Vol.52, No.4, 730-738.

Schopenhauer, Arthur (2006), **Aşka ve Kadınlara Dair, Aşkın Metafizigi**, Toplu Eserleri-1, (Çev. Ahmet Aydoğan), İstanbul, Say Yayınları.

Schwarzer, Marjorie (2010), "Women in the Temple: Gender and Leadership in Museums," in **Gender, Sexuality, and Museums**, ed. Amy K. Levin, 16-27. New York, Routledge.

Shulamith Firestone (1979), **Cinselliğin Diyalektiği**, 1. Baskı, (Çev. Yurdanur Salman), İstanbul, Payel Yay.

Sprecher, S., and Metts, S. (1989), "Development of 'Romantic beliefs Scale' and Examination of The Effect of Gender and Gender-Role Orientation", **Journal of Social and Personal Relationships**, 6(4), 387-411.

Thiessen, D., Young, R.K., ve Burroughs, R. (1993), "Lonely Hearts Advertisements Reflect Sexually Dimorphic Mating Strategies", **Ethology and Sociobiology**, 14: 209-229.

Townsend, J.M. (1989), "Mate-Selection Criteria: A Pilot Study", **Ethology and Sociobiology**, 10, 241-253.

Townsend, J.M. ve Levy, G.D. (1990a), "Effects of Potential Partners' Costume And Physical Attractiveness on Sexuality and Partner Selection", **Journal of Psychology**, 124, 371-389.

Townsend, J.M. ve Levy, G.D. (1990b), "Effects Of Potential Partners' Costume And Physical Attractiveness On Sexuality and Socioeconomic Status on Sexuality and Partner Selection: Sex Differences In Reported Preferences of University Students", **Archives of Sexual Behavior**, 19, 149-164.

Waynforth, D., ve Dunbar, R.I.M. (1995), "Conditional Mate Choice Strategies in Humans: Evidence from 'Lonely Hearts' Advertisements", **Behaviour**, 132: 755-779.

Weaver, S.E., ve Ganong, L. H. (2004), "The Factor structure of the Romantic Beliefs Scale for Africans and European Americans", **Journal of Social and Personal Relationships**, 21, 171-185. Doi: 10.1177/0265407504041373

Wiederman, M.W. (1993), "Evolved Gender Differences in Mate Preferences: Evidence from Personal Advertisements", **Ethology and Sociobiology**, 14: 331-352.

SOSYAL BİLİMCİ VE BİLİM KÜLTÜRÜ*

Osman KONUK**

Özet

Sosyal bilimler, modern zamanlardaki doğa bilimleri örneğine göre kurulmuştur. Kopernik (Copernicus)'in sembolik öncüsü olduğu bilimsel devrim, doğa bilimlerinin görece büyük başarılarıyla hakim paradigma haline gelmiş ve 19. yüzyıldan itibaren sosyal bilimlerin de bu modele göre kurulabileceği fikri yaygın kabul görmüştür. Diğer yandan, doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin özsel açıdan farklı gerçeklikleri incelemeleri, epistemolojik ve metodolojik açıdan sorunlar, ikilemler, kısıtlar ve tartışmalara neden olmaktadır. Bunun temel nedenlerinden biri bilimin tarihsel, kültürel olgu ve süreçlerle içiçe olmasıdır. Hiç bir insan içinde yaşadığı fiziksel ve sosyal bağlamdan soyutlanamaz. Her kavramsallaştırmanın temelinde felsefi inançlar yatar. Her ölçüm, gerçeği kaydetmeye çalışırken onu değiştirir. Zamanla bu yapay tarafsızlık inancının kendisi, bulgularımızın doğruluk değerini arttırmamızı önleyen başlıca engel haline gelir. Eğer bu, doğa bilimcilerinin karşılaştıkları önemli sorunlardan birisi ise, varın siz düşünün sosyal bilimcilerin karşısına ne denli büyük bir sorun çıkardığını. Özellikle sosyal bilimlerde özne- nesne sorunsalı, bilgi nesnelere de kültürel varlıklar olması, bilimde nesnellik, doğruluk, geçerlilik, genellik ve evrensellik gibi sorunlarla ilişkilidir. Bu makalede kendisi de kültürel bir özne olan sosyal bilimcinin kültürel gerçeklikle karmaşık ilişkisi, teorik bir çerçevede tartışılacaktır. Makalenin ana önermesi şudur: Sosyal bilimcinin her tür bilimsel etkinliği, (seçicilik, bağlam ve düzey farkları ayrı tutulursa), aynı zamanda kültürel bir davranış ve edindiği bilim kültürünün sonucudur.

Anahtar Kelimeler: *Bilim, sosyal bilimci, kültürel varlıklar, bilim kültürü.*

* Bu makalenin ilk versiyonu <http://tubaked.tuba.gov.tr> sitesinde yayınlanmıştır.

** Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

İletişim: osman.konuk@ikc.edu.tr

SOCIAL SCIENTIST AND THE SCIENCE CULTURE

Abstract

The social sciences have been established following the development of the natural sciences. The scientific revolution pioneered by Copernicus became a dominant paradigm due to the vast successes achieved by the natural sciences. Hence, the idea that the social sciences must also be built on this paradigm prevailed from the 19th century onwards. Meanwhile, essentially due to the examination of different realities, the relationship between social and natural sciences evokes epistemological and methodological problems as well as elicits dilemmas and ongoing discussions. One of the major components of this discussion consists of the current notion of science being nested in historical and cultural facts and processes. However, isolating scientists from their physical and social contexts is impossible; moreover, philosophical beliefs serve as the foundation of every conception. Every measurement also changes the reality while trying to record it. In the course of time, the artificial belief in objectivity became a major obstacle in increasing the validity of our own findings. If this is one of the major challenges encountered by natural scientists, then imagine how much more difficult it can be for the social scientist. The problem of objectivity in social sciences is related to the problem, which assumes that objects of knowledge in those sciences are also cultural beings and are, therefore, related to the problems of scientific validity, objectivity, accuracy, generality, and universality. In this paper, the complex relationship between the cultural reality and the social scientist—acting as a cultural agent—is discussed within a theoretical framework. The main assertion of the paper is that all scientific activities of social scientists are also cultural processes when taken apart from differences stemming from selectivity, context, and degree.

Keywords: *Science, social scientist, cultural beings, science culture.*

Giriş

Varoluş ve bilgi, varlıkla oluş arasında, biri diğerini ortadan kaldırmadan birbirini karşılıklı inşa ederek, çelişki ve uzlaşılarda süren beşeri temellerdir. Uygarlık tarihi aynı zamanda kayıtlı bilginin (yazı vb. tekniklerin) tarihidir. Klasik çağlarda bilgi bir bütün olarak görülür ve farklı bilgi türleri ile teori - pratik arasında hiyerarşik bir yapı gözetilmez. Modern çağla birlikte Kopernik'in öncülüğünü yaptığı yeni doğa bilimi kurulmaya başlanmış, 17. Yüzyılda Bacon'un *Nova Organon* (Yeni Araç) eseriyle modern deneysel bilimlerin temelleri atılmıştır. 18. ve 19.Yüzyıl'da Fransa'da Aydınlanma hareketi, İngiltere'de empirisizm ve Almanya'da idealist felsefe, zamanla yaygınlaşarak, *evrensel* bir anlam da kazanmış, modern düşünce ve bilimin kurucu kaynakları olarak değerlendirilmiştir. (Burada evrensellik nitelemesinin Eurocentrist -Avrupamerkezci- niteliğine dikkat çekmek

gerekir.) Modernlik çerçevesi içinde oluşan bilim anlayışı yaklaşık iki yüz yıl insan bilgisinin merkezi değeri olarak kabul edilecektir. Bu bağlamda sosyal ve beşeri bilimler de modern bilim terimi altında kurulacaktır.

Sosyal bilimler, modern zamanlardaki doğa bilimleri örneğine göre kurulmuştur. Kopernik'in sembolik öncüsü olduğu bilimsel devrim, doğa bilimlerinin görece büyük başarılarıyla hakim paradigma haline gelmiş ve 19. yüzyıldan itibaren sosyal bilimlerin de bu modele göre kurulabileceği fikri yaygın kabul görmüştür. Diğer yandan, doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin özsel açıdan farklı gerçeklikleri incelemeleri, epistemolojik ve metodolojik açıdan sorunlar, ikilemler, kısıtlar ve tartışmalara neden olmaktadır. Bunun temel nedenlerinden biri bilimin tarihsel, kültürel olgu ve süreçlerle iç içe olmasıdır. Hiç bir bilim insanı içinde yaşadığı fiziksel ve sosyal bağlamdan soyutlanamaz. Her kavramsallaştırmanın temelinde felsefi inançlar yatar. Her ölçüm, gerçeği kaydetmeye çalışırken onu değiştirir. Zamanla bu yapay tarafsızlık inancının kendisi, bulgularımızın doğruluk değerini arttırmamızı önleyen başlıca engel haline gelir. Eğer bu, doğa bilimcilerinin karşılaştıkları önemli sorunlardan birisi ise, varın siz düşünün sosyal bilimcilerin karşısına ne denli büyük bir sorun çıkardığını. Özellikle sosyal bilimlerde özne- nesne sorunsalı, bilgi nesnelere de kültürel varlıklar olması, bilimde nesnellik, doğruluk, geçerlilik, genellik ve evrensellik gibi sorunlarla ilişkilidir. Bu makalede kendisi de kültürel bir özne olan sosyal bilimcinin kültürel gerçeklikle karmaşık ilişkisi, teorik bir çerçevede tartışılacaktır. Makalenin ana önermesi şudur: Sosyal bilimcinin her tür bilimsel etkinliği, (seçicilik, bağlam ve düzey farkları ayrı tutulursa), aynı zamanda kültürel bir işlemdir.

Bilim tarihi ve sosyolojisi açısından, günümüzde bilim insanları olarak adlandırılan, bilgiyi üreten, öğreten, dağıtan ve yayan asıl öznelere, ünvan ve sıfatları değişmekle birlikte farklı dönemlerde farklı statü ve görünümde bu işlevlerini yerine getirmişlerdir. *Klasik bilgin* imgesinden *modern araştırmacı* profiline kadar bir dizi tarihsel bilim insanı modelleri ortaya çıkmıştır. Buna bağlı olarak, pozitivist bilim ve sonrasındaki teorik açılımlar, başta Weber'in anlamacı - yorumlayıcı ve Kuhn'un bilim tarihi yaklaşımı, bilgi ve bilim anlayışlarının da hem tarihsel-sosyolojik hem de epistemolojik – metodolojik çoğulluklar, görelilikler taşıdığını ortaya koymaktadır. Sosyal bilimcinin bilgi üreticisi olarak tarihsel bir portresi ve modern teoriler bu makalenin iki eksenin oluşturmaktadır. Başat kültürel ikilem de bu iki eksenin karşılıklı ilişki, etkileşim, gerilim ve geri-besleyici niteliğinden doğmaktadır.

1. Klasik Bilginden Modern Araştırmacıya Sosyal Bilimci

İlkçağdan günümüze, insan, toplum ve kültür bilimlerine ait sorunlar, bilgiler, teori ve yöntem tartışmaları, tarihsel süreçte farklı bağlamların konusu olmuştur. Bugün sosyal bilimler terimi altında toplanan birikim, İlkçağ ve Ortaçağda daha çok felsefe ve teoloji ve kısmen de edebiyat ekseninde üretilmiştir. Bütün bu faaliyetlerin birbirine bağlı, iki boyutu söz konusudur: Birincisi bilgiyi üreten öznelerin ideal tipleri ve ikincisi de epistemolojik varsayımlardır. Sosyal bilimci birinci ve sosyal bilim ikinci boyuta karşılık gelmektedir. Geleneksel anlayış, bilimin ya da sosyal bilimin sosyal bilimciyi de belirlediği yönündedir. Bu nedenle genellikle her tür bilimsel açıklama ve teorilerde, bilimciler ikincil ve edilgen konumda gibi görünürler. Sosyal bilimci, tarihsel, sosyolojik, kültürel bağlama göre değişen, farklılaşan bilimsel tutum, rol ve davranışlara sahiptir. Bilimsel davranışlar, hakim normal- meşru bilim tarafından tanımlansa da, bilimsel yaşantı süreçlerinde kaçınılmaz ikilemler, açmazlar, salınımlar ve belirsizlikler ortaya çıkar.

Günümüzde evrensel bir kullanımı ve anlamı olan *scientist* terimi, tarihsel-sosyolojik sürecin sonucunda ortaya çıkmıştır. “Yaygın kanıya göre “bilim insanı” terimine yerleşiklik kazandıran kişi, bu terimi 1840 tarihli *The Philosophy of the Inductive Sciences* kitabında kullanan William Whewer’dir. Ama terim ilk olarak, “maddi dünya bilgisi edinmeye çalışan araştırmacıları” betimleyen tek bir terim olmayışının, İngiliz Bilim Geliştirme Derneği’nin 1830’lardaki toplantılarında nasıl sorunlar yarattığını aktaran 1834 tarihli bir makalede kullanılmıştır; bu toplantılardan birinde “açık fikirli bir centilmen, *sanatçı (artist)* terimiyle benzeştirme yaparak, *bilim insanı (scientist)* terimini önermiş”, ama aynı yazıda “bunun genelde pek beğenilmediği” de kaydedilmiştir. Terimin sonradan tedavüle girmesi, doğayı inceleyenler arasında bir meslek kimliği bilincinin artmasını yansıtmıştır (Snow 2005: 14).

Süreç içinde bakmak gerekirse Ortaçağ, Rönesans, Aydınlanma ve geç modern döneme, bir dönüşümden söz edilebilir. Dönüşüm için bir başlangıç noktası belirlemek gerekirse, pre-modern, modern ve post-modern dönemler izlenebilir. Tarihsel süreklilik ilkesi gözetilerek modern sosyal bilimcinin izleri Avrupa Ortaçağı’na götürülebilir. Bilindiği gibi Avrupa Ortaçağı’nda Katolik teoloji, tek hakikat sistemi olarak bilim ve felsefeyle eşanlamlıdır. Feodal sınıflar ve

toplumsal yapı bu durumu tamamlar. Bu dönemde modern, bağımsız, resmi öğretiyile tam sınırlanmamış akademisyen örnekleri de ortaya çıkmaya başlar:

“Erken feodal dönemin, ruhban, savaşçı ve kırsal üreticiden ibaret sınıfsal düzenine, statüleri kesin biçimde belirlenmiş ve kıskançlıkla korunan loncaların ayakta tuttuğu canlı bir işbölümünün ikame olduğu bir toplama. Bu toplama içinde, manastırların kapalı ortamında yetişen okumuş rahiplerin yerini yavaş yavaş, önce kent okullarında, sonra da 13. yüzyıldan itibaren üniversitelerde ücret karşılığında ders veren ve hayatını bu yolla kazanan laik(yani kilisenin aşamalı düzenine bağlı olmayan) hocalar almaktadır. Hıristiyanlığı, daha doğru bir deyişle Kilise’yi kurumsallaştırmak üzere Antik Yunan Felsefesiyle (öncelikle de Platon ve Aristo ile) kurulan bağlar, yoğun ve sistemli bir çeviri faaliyetiyle kültürel birikimi çoğaltmaktadır. Daha da önemlisi bu birikim, hocalar aracılığıyla dolaşıma sokulmaktadır; ve dolaşıma sokulan kültürel birikim yalnızca yorumlanmamakta, aynı zamanda da ister istemez sorgulanmaktadır” (Ilgaz 2002: 109).

Bilgi üretimi ve kaynaklarındaki çoğalma ve bilgi artışı, bilgiyi denetleme ve mevcut hakikat sistemi içinde açıklama ve yorumlamayı güçleştirmektedir. Ortaçağın entelektüel dünyasında hem Kilise’nin resmi paradigması (klerikalizm), hem de onunla ilişkili, ama kısmen onun dışında, görece özerk, ikili bir yapı söz konusudur. İkili yapı içinde kurumsal kaynak ve araçlara Ortaçağ Katedral Okullarının ya da Aristokrasi’nin tekelinde olduğu için, Rönesans düşünür, sanatçı ve bilginleri bu yapıların içinden çıkmıştır. Modern Avrupa Üniversitelerinin tarihi bu nedenle Ortaçağ Katedral Okullarına dayalıdır. (İkili yapının tam ayrışması ve birbirinin paradigmatik seçeneği olması Aydınlanma döneminde gerçekleşecektir.) Rönesans hareketi topyekün bir kültür hareketi şeklinde tanımlanır. Rönesans sanatı, felsefesi, bilimi ve entelektüeli Ortaçağ monolitik tablosunun dağılması ve çeşitlenmesi anlamına gelir. Dönemin bilginleri de zümresel mesleki bir kimlik ve aidiyet süreci başlatırlar.

“15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar bilginler düzenli olarak kendilerini “Yazın Cumhuriyeti” nin (Respublica Litteraria) yurttaşları saymışlardır. Bu söz onların kendilerini ulusları aşan bir topluluğa ait hissettiklerini ifade etmektedir. Bu esas itibarıyla hayali bir topluluktur; fakat birbirlerine mektuplar ve kitaplar göndermek, karşılıklı ziyaretler yapmak gibi kendi görevlerini de geliştirmişlerdi; ayrıca genç bilginler mesleğe girmek için kendilerine yardım edecek yaşlı ustalarına törensel biçimlerde saygılarını sunarlardı” (Burke 2001: 20).

O zamanki anlamıyla okur-yazarlar, sonraki kullanımıyla bilim insanları arasında sürekli bir iletişim ve etkileşim vardır. Bu iletişim genellikle kurumsal iletişimden (üniversite, enstitü vb.) kişisel ilişkilere kadar farklı yoğunluk ve düzenlilikte gözlenebilir. Modern entelektüel ya da sosyal bilimci akademisyen için asıl kök imge Aydınlanma döneminde ortaya çıkan Kantçı *sapere aude* (bilmeye cüret et) ilkesi yeni bir bilgi kültürünün ifadesi durumundadır. Aydınlanma hareketinin kurucuları dönemin edebiyatçı ve yazarlarıdır. Bir anlamda zamanın ruhuna uygun sosyal bilimcilik işini yapan entelektüeller. Bu yeni iş, toplumsal önderlik, yeni ve kurumsal işlevleri tanımlanmış bir entelektüel davranış setini de içermektedir. Sosyal bilimcinin bilgi üretmek dışında işlevleri olmalı mıdır sorusu, Aydınlanmacı anlayışla yakından ilgilidir.

“Aydınlanma düşüncesi, tarihsel ve kültürel önyargılardan arındırılmış insan doğasına ilişkin ezeli ve ebedi hakikatlere/doğrulara dayanan... insanlar hakkında bilimsel yasalar formüle etmek için doğa bilimlerinin nomolejik-tümevarımcı yöntemini takip etmek” gibi bir paradigmaya sahiptir (Hekman 1999: 15). Dünyaya ilişkin tipik modern görüş, onun özünde düzenli bir bütünlüğü olduğu şeklindedir; düzensiz olarak dağılmış olasılıkların oluşturduğu bir örüntünün varlığı, olaylara bir açıklama getirilmesine olanak sağlar; bu açıklama eğer doğruysa aynı anda hem bir önceden tahmin aracı hem de (gerekli kaynaklar mevcutsa) bir denetim aracı niteliği taşır. Denetim (“doğaya egemen olma”, toplumun “planlanması” ya da “tasarlanması”), olasılıkların yönlendirilmesi (bazı olayların daha olası, diğerlerinin daha az olası kılınması) olarak anlaşılan düzenleme etkinliğiyle hemen hemen eşanlamlıdır. Denetimin etkili olması, “doğal” düzene ilişkin bilginin yeterli olmasına bağlıdır. İlke olarak, bu tür yeterli bilgi, elde edilebilir bir şeydir (Bauman 2003: 13).

Aydınlanma'nın bu bağlam açısından önemi ise, bu evrensel modern projenin sahibi olarak entelektüel özne'nin toplumsal ve siyasal önderlik, yasa koyuculuk gibi doğrudan bilgi üretmekle ilgisi olmayan işlevleridir. Aydınlanma'nın sonucu Fransız İhtilali gibi etkileri bakımından çarpıcı, parlak bir tarihsel olaydır. Aydınlanma, ünlü “Açıklamalı Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Ansiklopedisi” ile döneme egemen olan bilgi sistemini de herkes için ulaşılabilir hale getirmiştir.

Bir anlamda, üst belirleme olarak bilim insanları ve giderek farklı bir mesleki – akademik profil ortaya koyan sosyal bilimciler de, sınırlı, gevşek ama

bilimsel süreçleri etkileyen epistemik cemaatler de oluştururlar. “Bilimsel olsun ya da olmasın bilginin varlık temeli epistemik cemaattir. Cemaat bilgiyi önceler ve bilginin zorunlu şartıdır; çünkü bilginin hem kaynağı, hem yaratıcısı, hem inşa edicisi ve taşıyıcısı, hem de daha sonraki kuşaklara intikal ettiricisidir. Bilginin varoluş şartı cemaattir; çünkü bir öne süreni ve bir alıcısı ya da kabul edeni bulunmadığı sürece bilgi bir hiçtir” (Arslan 1992: 59). Bilgi, onu temsil eden cemaat olmaksızın mümkün değilse de bilginlerin, entelektüellerin cemaatleri klasik cemaat formundan elbette farklıdır. Sosyal bilimcinin sınıfsal ve toplumsal aidiyet ve bağlardan arınmış gibi sunulan ama akademik bir grup dinamiğiyle de davranan evrensel imgesi cemaat kavramıyla çelişik görünse de bu etkiler, daha çok sosyal bilimcileri, hem bilimsel hem bilimsel olmayan etkinliklerinde ilgilendirmektedir. Bilim insanı bilgiyi temsil eder ve bilgi de ancak dolaşıma girdiğinde, kamusallaştığında, kullanılabilir hale geldiğinde görünür ve var kabul edilebilir (Gouldner 1993: 23-24). Gouldner’in işaret ettiği bir başka değişme de, klasik entelektüellerin / bilginlerin, zamanla uzman profesyonellere dönüşmeleri ve endüstriyel süreçlere katılmaları, kısmen, onların herhangi bir çıkar grubu haline gelmeleri sonucunu da doğurmuştur. Bu noktada bilimsel önceliklerle, mesleki çıkarlar çeliştiğinde ortaya çıkan ikilemler söz konusudur. Giderek artan oranda sosyal bilimciler, en azından mesajlarını vermek için, mevcut iletişim kanallarını kullanmak durumundadırlar.

2. Bilim Teorisi ve Sosyal Bilimci

Klasik ansiklopedik gelenek, 19. yüzyıldan itibaren yerini alanında uzmanlaşmış profesyonel akademisyenlere bırakmıştır. Alanlar, disiplinler, uzmanlık konu ve sınırları, bilimsel paradigmaya içkin bilim sınıflamalarıyla belirlenmiştir. Her bilim sınıflaması belirli ontolojik varsayımlara dayalıdır. Sosyolojinin kurucuları Comte ve Durkheim başta olmak üzere pozitivist bilimde, *bilimlerin birliği* ilkesi temel alınır. Doğa bilimleri de sosyal bilimler de, belirli farklılıklar içinde aynı epistemolojik ve metodolojik kurallara dayanır. A. Comte, üç hal kanunu’nda (teolojik, metafizik, pozitif çağlar) pozitvizmin zorunlu olarak bilimsel bir insan ve toplum yaratacağını belirtir. Çünkü bilimsel bilgi hem en üstün bilgi, hem de bilginin tek kaynağıdır (Benton-Craib 2008: 66). 18. yüzyıl empirisizmi ve 20. yüzyıl pozitvizmi, 1. Dünya vardır, 2. Maddi niteliktedir, 3. Bu dünya duyularla bilinebilir 4. Hem doğal hem toplumsal dünya aynı metodolojiyle bilinebilir şeklinde özetlenebilecek bir paradigmaya sahiptir (Çelebi 1986). Pozitvizmin 20.

yüzyılda daha dar ve kesin ilkelere dayalı yeni bir yorumu olan neopozitivizm ise, bilimi, sadece ampirik olarak doğrulanabilir ya da matematiksel açıdan kanıtlanabilir önermelere indirgemeye çalışmıştır (Narski 2007: 20-21). Bu anlayışa göre ampirik ve matematiksel olarak doğrulanabilir olmayan önermeler anlamsızdır ve bilimin konusu olamaz. Metafizik, etik önerme ve konular doğrulanabilir nitelikte olmadığı için bilimin konusu olamazlar. Oysa bilim insanları her şeyden önce etik varlık ve öznel olduğu için neopozitivizmin tezleri hayali bir bilim evreni tasarlamaktadır. Çünkü bilimsel faaliyet toplumsal eylemlerin bir parçasıdır ve bilim, bilim insanlarının yapıp ettiklerinden başka bir şey değildir (Konuk ve Bayram 2009: 41). Eşzamanlı olarak, paradigma içi ve paradigma dışı yorum, eleştiri ve yeni yaklaşımlara neden olmuştur. Doğayı değil tarih, toplum ve kültürü inceleyen sosyal bilimlerin konularının şu özellikleri vardır:

1. Konu bizatihi tarihseldir. 2. Bu konu alanında her şey tekillik arzeder. 3. Olaylar yasalara göre değil, konulmuş/vaz'edilmiş olarak kurallara, değerlere, felsefi, dinsel, ideolojik, etkenlere göre ele alınır. 4. Bu alanda doğal nedenler değil, çağlara, kültürlere özgü kalan insani / kültürel “motifler” vardır. 5. Tarih, toplum dünyasında “olgu” değil “olay” vardır. 6. Bu dünyada determinasyon değil, olasılık ve raslantı söz konusudur. 7. Bu dünya ancak belli perspektifler altında inceleme konusu kılınabilir; bu dünyanın kendisi göreceli bir dünya olduğu için, onu incelemek de ancak göreceli bir konumdan hareketle mümkündür (Özlem 2001: 60).

Doğa bilimleri modeline göre kurulmuş sosyal bilim anlayışına başka epsitemolojik eleştiriler de söz konusudur. Bu eleştiriler de kısaca: 1. Pozitivizmin varsaydığı free-value (değerden arınmış) bilimci pratikte tam olarak mümkün değildir ve insansız bir bilim anlayışı anlamına gelmektedir. 2. Doğa bilimlerindeki özne-nesne ikiliği kültür bilimlerinde öznelarası bir ilişkiye karşılık gelir. Çünkü araştırmacı özne de, araştırılan varlıklar da kültürel niteliktedir. 3. Her tür bilim insanı ya da araştırmacı, farkında olsun ya da olmasın değerlere ve ahlaki önceliklere sahiptir ve ürettikleri bilgi bunlardan etkilenir. Başta Dilthey ve Weber olmak üzere, özellikle Alman Tarihçi Okul anlayışından doğan farklı ve “kültürcü” bir eleştiri bu anlayışa karşı çıkarak modern sosyal bilimlerde anlamacı- yorumlamacı metodolojiyi kurmuşlardır. Dilthey’e göre farklı ontolojilere sahip “doğa” ile “geist” farklı gerçekliklerdir ve aynı metodolojiyle bilinemezler. Doğa bilimlerinde “açıklama”, manevi bilimlerde “anlama” yöntemi geçerlidir (Birand 1954:

29). Bu yaklaşım asıl Weber tarafından geliştirilmiştir. Weber, hem pozitivism ve hermeneutiki, hem de toplum ve kültür bilimlerini metodolojik birlik içinde birleştirmeye çalışmıştır. Weber nedensel analize güçlü bir şekilde bağlı olsa da kültür ve toplum bilimlerinde yorumun oynadığı rolü sürekli vurgulamaktan asla vazgeçmemiştir. Metodolojik programının bu kısmını nitelenmek için verstehen (yorumlayıcı anlama) ve deuten (yorumlama) terimlerini kullanmıştır (Ringer 2003: 123). Sosyal bilimi toplumsal eylemin açıklanması ve yorumlanması olarak tanımlayan Weber, anlam ve değer içerikleri gözönüne alınmadan toplumsal davranışların kapsayıcı bilgisinin mümkün olmadığını ortaya koymuştur. Weber'e göre "bilimsel araştırmanın hayati unsuru, yöntemlerinde gizlidir.

Her bilim belli bir kültüre kök salmakla birlikte, yöntemleri, tekil bir toplumun ya da kültürün sınırlamalarını aşkın bir geçerlilik ve nesnellik derecesine bağlıdır (Iggers 2000: 40). Böylelikle Weber bilimde nesnellik-öznellik sorununa ilişkin açık bir çözüm önermektedir. Her tür bilgi "kültürel (göstergesel diye okunmalı) görüngüler olarak, kültürlerimizden gelen varsayımlarla yüküdür. Bilim, tıp, gazetecilik, hukuk ya da toplumbilim uygulamasında bilgiyi üretenler olarak otoritemiz, artık kültürden bağımsızlığımıza dayandırılmamaktadır. Tersine, bu türden bilgi üretimi konusunda yakından ilgilenenler aslında kültür üreticileridir" (McCharty 2002: 202). Bu bağlamda bakıldığında sosyal bilimciler bir taraftan kültür tarafından belirlenip etkilenirken, diğer taraftan bizatihi kültür üretmektedirler. Bu kültür, bilimin sosyolojik niteliğini de kapsayan bir tür bilim kültürüdür.

Weber'den sonra 20. yüzyılın İkinci yarısında bilim Tarihçisi Kuhn, Bilimsel Devrimlerin Yapısı'nda tüm bilimsel teorileri temelinden sarsan, paradigma kavramı merkezinde bir tarihsel bilim yorumu ortaya koymuştur. Öyle ki, bütün bilimsel - teorik tartışmalar Kuhn'dan önce ve Kuhn'dan sonra şeklinde iki döneme ayrılır. Kuhn Paradigma teriminin iki farklı tanımını yapmaktadır: "Bir tarafta paradigma terimi belli bir topluluğun üyeleri tarafından paylaşılan inançların, değerlerin, tekniklerin bütünü temsil etmektedir. Diğer tarafta da bu bütünün içinde bir tek tür söz konusudur; model yahut örnek olarak kullanılan ve gerektiği zaman olağan bilimdeki bütün diğer bulmacaların çözümlenme temelli olarak kesin kuralların yerine kullanılan kesin bulmaca çözümleri"dir (Kuhn 1982: 162). Kuhn bilimin tarihsel niteliğini bilim tarihinden açık örneklerle ortaya koyduktan sonra, zaman ve mekandan bağımsız bilim ve bilimci fikrinin de tarihsel- sosyolojik

bir temeli olduğunu ortaya koyar. Bilimin tarihinin aynı zamanda doğru bilginin tarihi olmadığını anlaşılması, bilimin sınırlarının bilim-dışı etkilerle de belirlendiği anlayışı, bilim, bilimci ve kültür ilişkilerine yeniden ve daha derinlikli bakmayı gerektirmiştir.

Sonuç

Sosyal bilimlerde son yıllarda genel olarak bir *kültüre dönüş* hareketinden söz edilmektedir (MacCharty 2002, 196). Çünkü sosyal bilimciler, kültürel varlıkları inceleyen *kültürel varlıklar* 'dır. İnceledikleri varlıklarla, maddi ya da moral, taşınabilir ya da taşınamaz, soyut ya da somut, hangi türde olursa olsun, hem o varlıklar tarafından etkilenirler hem de o varlıklarla ilgili ürettikleri bilgiyle onları açıklarken yorumlarlar ve anlamsal açıdan yeniden inşa ederler. Çünkü nesnelere kendi başlarına, içsel anlam taşımazlar. Anlamlar toplumsal – kültürel bir bağlamda üretilir ve kodlanır. Aslında bilim de toplumda kültürün bir parçasıdır. Bilim evreninde içiçe geçmiş kültürel çevrimler söz konusudur. Topyekün bilim etkinlikleri, alanlara, disiplinlere, dönem ve kurumlara ait bizatihi kültürel biçimler de oluşturur.

Konuları gereği, sosyal bilimciler, alan-dışı popülerlik sorunuyla sıklıkla karşılaşabilmektedirler. Sosyal bilimcilerden siyasal, toplumsal işlevler beklenirse (ki bu bir yerde kaçınılmaz bir roldür), bunun ölçüt ve sınırları da bir başka belirsizlik konusudur. Popüler kültür karşısında da sosyal bilimci ikilemlerle karşı karşıyadır: Uzman olduğu konuda kamusal sorumluluk düşüncesiyle yararlı olmak, ama bunu yaparken de popüler kültürün bir aracı haline gelmek riski. Soruna dışsal yaptırımlarla sınırlar koymak düşünülmemeyeceği için her sosyal bilimcinin bilim kamusuyla genel kamu önceliklerine göre tutum ve davranış seçmesi gerekmektedir. Çünkü kamu yararı gibi soyutlamalar toplumsal perspektiflere göre değişebilmektedir. Aynı şekilde siyasal karar süreçleriyle bağlantılı sosyal bilim konularında da (çevre, kent, yoksulluk, sağlık politikaları gibi) sık sık ikilem ve açmazlar belirmektedir. Bilimsel söylemin -bilimsel otoriterlik- etkisi ve ikna ediciliği reklamlara kadar bilim-dışı alanlar tarafından da sık kullanılmaktadır. (Esprilere konu olan “İsviçreli bilim adamları” örneğinde görüldüğü gibi.)

Bilim insanları ve alanın doğasından kaynaklanan özellikler nedeniyle sosyal bilimciler, tüm bilimsel mesleki, teorik, etik ve epistemolojik tartışmalar aşan bir kültür inşa ederler. Bu kültür, disiplinlere göre farklı desen ve

çeşitlilikte olabilmektedir. Söz konusu bilim kültürü, bilim içi sınırlarla birlikte, sınıfsal, kültürel aidiyetleri, mesleki rolleri, statüleriyle birlikte toplamda özgül bir entelektüel habitata oluşturur. 21. yüzyılda sosyal bilimci, artık gittikçe endüstrileşen bilim dünyası içinde kısmen daha özerk ve özgül bilgi evreni kurmaktadır. “Bilimin üstünlüğü” anlayışıyla modern bilimden dışlanmaya çalışılan sanat ve etik alanlar başta olmak üzere tüm insani ilgiler, sosyal bilimlere yeniden dahil edilmektedir. Kültürel ikilemler, bilimin kısıtları olmaktan çıkıp bilimi zenginleştiren niteliklere dönüşmektedir. “Eğer araştırmacı “tarafsız” olamıyorsa ve eğer zaman ve mekân analizin içinde yer alan değişkenler ise, o zaman sosyal bilimlerin yeniden yapılandırılması işi, ister istemez, farklı iklimlerden gelen ve farklı bakış açılarına sahip her tür akademisyenin karşılıklı etkileşiminin bir ürünü olmalı, o anlamda cins, ırk, sınıf ve dil kültürlerini hesaba katmalıdır” (Gulbenkian Komisyonu 2003: 74).

Toplumsal ve beşeri gerçekliğin karmaşık, derinlikli, çok katmanlı ve çoğul yapısı, sosyal bilimlerde de birlikte çalışma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Örneğin sosyolojinin sosyal antropolijiden nitel teknikleri, tarihin sosyolojiden kimi Weberyen ideal tipleri, siyaset biliminin sosyal psikolojiden grup dinamiğini vs. kendi özgün konuları arasına katması” gibi multi-disipliner yaklaşımlar sosyal bilimlerde giderek daha sık görülmektedir (Çelebi 2004: 59). Aynı zamanda sosyal bilimciler de gerçekliğin değişken, akışkan doğasına uygun olarak alışılmış, standart araştırma yöntem ve tekniklerini sürekli çeşitlendirmek, geliştirmek ve güncellemek durumundadırlar. Edebiyat, arkeoloji, sanat tarihi, mimarlık gibi doğrudan sanatsal niteliği olan bir çok sosyal bilim disiplini “sosyal bilimler ve sanatlar” biçiminde çalışmak durumundadırlar. Bu açıdan da sosyal bilimci ile incelediği konular sürekli bir karşılıklı etkileşim içindedir. Sosyal bilimlerde bilim ile sanat arasındaki kategorik sınırlar silikleşmekte ve yeni bir sosyal bilimci modeli ortaya çıkmaktadır. Bu modelde epistemolojik, tarihsel, kültürel ve etik ikilemler, engelleyici ve kısıtlayıcı olmaktan çıkıp toplumsal -kültürel bilimlerin yeni açılımları olabilmektedir.

Son olarak, tüm teorik ve metodolojik tartışmalardan önce ve sonra, bir meslek olarak sosyal bilim bir iş kültürü içinde yürütülür. Bilimin tüm aşkınlaştırılmış ve özerkleştirilmiş niteliği, somut, gündelik, toplumsallıklar ve pratikler içinde gerçekleşir. Bu düzeyde sosyal bilimci verili, katı bir davranış setinden çok bulunduğu mekan ve zamanın belirlediği bilim

kültürüyle davranır. Bu en somut ve metinlere yansıtılmayan mikro- sosyal bilim evreni, o kültürü hem üreten hem de tüketen öznelerden oluşur. Bu özneler, hocalar, danışmanlar, bölüm arkadaşları, diğer meslektaşlar ve diğer ilgili *küçük gelenek*'le ilişkilidir. Kısaca sosyal bilim ve bilimci, kültürle, hem özne-nesne, hem özne-özne hem de nesne-nesne gibi karmaşık, salınımlı, müphem ve bütün bu nedenlerden dolayı da olağanüstü verimli bir ontolojik, epistemolojik oluşa sahiptir.

KAYNAKÇA

- Arslan, Hüsametin (1992), **Epistemik Cemaat**, İstanbul, Paradigma Yayınları.
- Bauman, Zigmund (2003), **Yasa Koyucular İle Yorumcular**, çev. Kemal Atakay, Yayınma Hazırlayanlar: Yıldırım Türker, Meltem Ahıska, İstanbul, Metis Yayınları.
- Benton, Ted, CRAİB, Ian (2008), **Sosyal Bilim Felsefesi**, Çev. Ümit Tathıcan, Berivan Binay, İstanbul, Sentez Yayınları.
- Birand, Kamiran, (1954), **Dilthey ve Rickert'te Manevi İlimlerin Temellendirilmesi**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Burke, Peter, (2001), **Bilginin Toplumsal Tarihi**, çev. Mete Tunçay, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Chomsky, Noam, (1994), **Modern Çağda Entelektüellerin Rolü**, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul, Pınar Yayınları.
- Çelebi, Nilgün, (2004), **Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları**, Ankara, Anı Yayıncılık.
- Çelebi, Nilgün, (1986), **Sosyal Bilimler Metodolojisi**, Konya, Çizgi Yayıncılık.
- Gouldner, William (1993), A., **Entelektüelin Geleceği**, Çev. Ahmet Özden, Nuray Turanlı, İstanbul, Eti Yayınları.
- Gulbenkian Komisyonu (2003), **Sosyal Bilimleri Açın, Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor**, Dördüncü Basım, Çev. Şirin Tekeli, İstanbul, Metis Yayınları.
- Hekman, Susan (1999), **Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik**, Çev. Hüsametin Arslan, Bekir Balkız, İstanbul, Paradigma Yayınları.
- Ilgaz, Turhan, (2002), "Heidegger Entelektüel miydi?", **Cogito**, Sayı: 31, (Bahar 2002), İstanbul, s. 108-120.
- Iggers, George G.. (2000), **Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Konuk, Osman, BAYRAM Ahmet Kemal, (2009), **Sosyal Bilim, Etik ve Yöntem**, Editörler: Osman Konuk, Ahmet Kemal Bayram, "Bilginin Parçalanması ve Etik Arayışlar", Ankara, Adres Yayınları, s. 27- 45.
- Kuhn, Thomas, S. (1982), **Bilimsel Devrimlerin Yapısı**, çev. Nilüfer Kuyaş, İstanbul, Alan Yayıncılık.
- Mccarthy, E. Doyle (2002), **Bilgi Kültürü**, Çev. Figen Yılmaz, İstanbul, Çiviyazıları Yayınları.

Narski, I. S. (2007), “Neopozitivizm: Bilimin Bir Sahte Felsefesi”, Bilim Düşünce Kitap Dizisi 4, Neopozitivizm Eleştirisi, Çev. Olcay Geridönmez, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, s 19-90.

Ringer, Fritz (2003), **Weber’in Metodolojisi**, Çev. Mehmet Küçük, Ankara, Doğu Batı Yayınları.

Özlem, Doğan (2001), “Evrensilik Mitosu ve Sosyal Bilimler”, **Sempozyum Bildirileri, Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek**, İstanbul, Metis Yayınları, s. 52-66.

Snow, Charles. Percy (2005), **İki Kültür**, Çev. Mehmet Küçük, Ankara, Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE EDEBİYAT-SİYASET İLİŞKİSİ

Ufuk ÖZCAN*

Özet

Edebiyat insanı, toplumu, eşyayı, evreni tekil/tümel varoluşları ve karşılıklı ilişkileri itibariyle ifade etmenin ve anlamının önemli yollarından biridir. İnsanın kendi yarattığı kültür dünyasını ifade etme ve anlamlandırma çabasında edebiyat hiç kuşkusuz vazgeçilmez bir rol oynar. Çağlar boyunca edebiyat alanında destan, şiir, hikaye, roman gibi farklı türler gelişme göstermiştir.

Bu makale, Türkiye'nin modernleşme/Batılılaşma serüveni içinde edebiyat-siyaset ilişkisinin dönüşümünü ele almayı hedeflemektedir. Makalenin kapsamı, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar olan dönemde Türk edebiyatında meydana gelen başlıca değişikliklerin saptanması ve değerlendirilmesidir. Bu kapsam dahilinde geleneksel divan edebiyatı ile yeni edebiyat arasındaki farklılaşma ve edebiyatçıların rollerindeki dönüşüm ele alınmıştır. Geleneksel Osmanlı edebiyatından modern Türk edebiyatına geçişte en önemli farklılaşma, edebi temalarda, üslupta, dil ve anlatım özelliklerinde ve edebiyatçıların rollerinde meydana gelen büyük değişimdir. Edebiyat-siyaset ilişkisinde önemli bir değişiklik söz konusudur ve bu ilişki Tanzimat döneminde karmaşık bir iç içelik sergilemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Divan edebiyatı, Çağdaş Türk edebiyatı, edebiyat-siyaset ilişkisi.*

RELATION OF LITERATURE AND POLITICS IN TURKEY FROM TANZİMAT TO THE REPUBLIC

Abstract

Literature is one of the important means of expressing and understanding the human being, the society, the individual, and the universe in their singular or holistic existence as well as the mutual relationships existing therein. There is no doubt that literature plays an indispensable role in the effort to express and make sense of the cultural world that man has created for himself. Various genres, such as mythological poetry, poetry, story, and novels, among others, developed in the field of literature in different societies throughout the ages.

This article aims to address the transformation of the relations between literature and politics Turkey's journey towards modernization/Westernization. The article also aims to identify and evaluate the major changes that have occurred in Turkish literature from the

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
İletişim: ufukozcan@hotmail.com

Tanzimat to the Republic. In this context, the differentiation between divan literature and new literature is discussed along with the transformation of the roles of the literati. The most important differences in the transition from traditional Ottoman literature to modern Turkish literature are the drastic changes in literary themes; stylistic, linguistic, and narrative features; and the overall role of the literati. Meanwhile, in the literature–politics relations, one significant change can be found in the complicated integration that occurred during the Tanzimat period.

Keywords: *Divan Literature, Contemporary Turkish Literature, Literary-Political Relations.*

Giriş

Gılgamış Destanından bu yana Doğu'da edebi metinlerin siyasi konularla da ilişkili olduğu görülmektedir. Doğu devletlerinin yazınsal geleneğinde Zafername, Gazavatname, Siyasetname, Menakıbname, Nasihatname, Pendname, Şehname, Kanunname, Mesnevi, Divan şiiri gibi edebi türler siyasi yaşamın biçimlenmesinde uzun süreli, derinlikli ve zengin bir birikim oluşturmuşlardır. Sadece edebi yönleriyle dikkat çekmezler, aynı zamanda dini, ahlaki ve siyasi öğütler içeren metinlerdir. Örneğin Firdevsi'nin kaleme aldığı Şehname, -eski İran efsaneleri üzerine kurulu- manzum bir destan olma özelliğini gösterirken, aynı zamanda hükümdara ve devletin işleyişine dair birtakım norm ve yükümlülükler getiren siyasi içerikli bir metindir. İran edebiyatının en yüksek örneklerinden biri olarak kabul edilen bu eser epik şiir formunda kaleme alınmıştır.

XIX. yüzyıla kadar Osmanlı'da geçerli olan yazın tarzı da aynı doğrultuda şekillenir. Osmanlı Divan edebiyatı da saray ve çevresiyle bağlantılı olarak varlık bulur. Reayaya erişmeyen, reyanın sorunlarıyla ilişkili olmayan, sadece yönetici elit kesimle sınırlı kalan bir edebiyat örneğidir. Doğal olarak, gelişimini de devletlü kesimin destek ve himayesine borçludur. Osmanlı'da “kapılanma” geleneği sanatçılar ve edebiyatçılar için de geçerlidir. Üç büyük Osmanlı divan şairinin hayat hikayesine bakıldığında belirli tipik özellikler karşımıza çıkar: Medrese kökenli oluşları;¹ bir hükümdarın veya paşanın himayesine girmeleri ve onlardan lütuf beklmeleri; himayesine

¹ Klasik dönemin edebiyatçıları daha ziyade medrese kökenlidir; Arapça ve Farsça retoriğe hakimdirler, gelişkin bir erudisyon sahibidirler ve müderrislik, hafızlık, kadılık gibi görevlerde bulunmuşlardır. Keza *Varidat* yazarı Şeyh Bedrettin de kadılık (kazaskerlik) görevinde bulunmuş olan, padişah adayı Musa Çelebi'yi destekleyerek devlet yönetiminden birtakım siyasal beklentiler içine giren bir ulemadır. *Varidat*, tasavvuf edebiyatının bir örneğidir.

girdikleri kişiye övgü niteliğinde kaside, nazire veya gazel tarzında şiirler yazmaları; siyasete aktif olarak müdahil olmamaları; muhalif bir karakter göstermemeleri; hazcılığa kilitlenmiş bir ruh hali sergilemeleri; genellikle tebaanın anlayamayacağı türden süslü ve ağdalı bir dille yazmaları; reyanın somut yaşayışına ve beklentilerine ilgisizlik göstermeleri (Karşılaştırma için: Kudret, 1985a, 1985b, 1985c).²

Divan edebiyatının biçim, konu, dil, söyleyiş, mecaz vb. bakımlarından kalıplaşmış ve esnekliğe pek izin vermeyen birtakım kurallara tabi olması da bir başka özelliğidir. Bu durum devlet hayatının disipline edici rolüyle bağlantılı olsa gerektir. Divan şairleri savaş, fetih, cülus gibi gibi askeri-siyasi olaylar, aşk, meşk, şarap, tasavvuf, ahlak, hikmet gibi daha ziyade saraylı kesimlerin duygularını okşayacak nitelikte temalar üzerinde kalem oynatmışlardır. Padişah ve kapılandıkları devlet görevlileri övgü konusudur. Buna karşılık toplumsal sorunlara belirgin bir biçimde kayıtsızdırlar. Divan edebiyatında kalıplaşmış aşk ve hüsrana anlatıları dışında toplumsal dram yoktur. Şairler sevgilinin boyu posunu, dudağını, kaşını, gözünü, yanağını selvi ağacına, kemana, güle, lâla vb. benzetmekten ötesini hayal edemezler. Öte yandan dizelerinin alt metinlerinde tensel (sadece heteroseksüel değil, aynı zamanda homoseksüel) aşka aşırı düşkün olduklarına dair açık emareler göze çarpar (Kudret, 1985: 13).³

Kemal Karpat da benzer görüştedir: “Osmanlı yüksek tabakalarının zevkini ifade eden Divan ve Tekke edebiyatı birtakım süslü terminolojiye ve kalıp terkiplere dayanarak seçkin bir azınlığa hitap ediyordu. Dil, reyanın konuştuğu dil değildi. İşlenen temaların hayatla bağı zayıftı. Samimiyetten yoksundu. Geleneksel edebiyatta en çok kullanılan tür şiirdi.” (Karpat, 1962: 26).

Halil İnalçık ise konunun başka bir yönüne dikkat çeker. Divan edebiyatı şairlerinin eserlerini bir patronaj ve himaye ilişkisi içinde verdiklerini, “Osmanlı patrimoniyal sistemi”nde patronajın sanat-edebiyat alanında kaçınılmaz bir zaruret olduğunu belirtmektedir (İnalçık, 2003).⁴

² Yer yer konuşma diline de başvuran müstesna bir şair, Nedim’dir.

³ “... şair, Boğaz’da, Sa’d-âbâd’da, evde, hamamda, genel toplantılarda, gizli buluşmalarda, gece, gündüz, yaz, kış sürüp giden içkili, sazlı eğlentilerini, kadın ve genç erkeklerle olan serbest ilişkilerini, her türlü cümbüş ve sefahat alemlerini bütün girdisi çıktısıyla ve çoğu zaman açık saçık bir söyleyişle anlatmayı bir açık kalplilik sayar ve aynı günahları gizlice işledikleri halde dışarıya karşı günahsız görünmeye çalışan zahit ve vaizlere çatmaktan hoşlanır.” (Kudret, 1985c: 13).

⁴ İnalçık’ın Weber kaynaklı patrimoniyalizm analizi, üzerinde ayrıca tartışmaya değer bir konudur.

1. Divan Edebiyatından Yeni Edebiyata Dönüşüm

1839 Tanzimat Fermanı Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok alanda büyük değişiklikler getirmişti. Daha çok siyasi, hukuki ve toplumsal boyutta meydana gelen değişiklikler çok geçmeden edebiyat alanında da güçlü tesir ve yansımalarını gösterecektir. Devrin aydınları edebiyat alanında daha önce aşına olmadıkları yeni edebi türlerle karşı karşıya kalırlar. Tanzimat'ın ilanını izleyen dönemde Divan edebiyatı eski önemini, ayrıcalığını yitirmeye başlamıştır. Batı etkisinde yapılan tercümelemlerle Divan edebiyatına karşı yeni bir edebiyat anlayışı tedrici olarak gelişmektedir. Edebiyatta yenileşme girişimleri basit bir olay değildir, bu doğrultudaki gelişmeler geleneksel zihniyet kalıplarının kırılması sonucunu doğuracaktır. Yeni edebiyat akımlarının klasik dönem edebiyatından ne gibi farklılıklar gösterdiği ayrı bir araştırma konusudur. Burada bu farklılaşmayı belli başlı birkaç yönüyle, özellikle edebiyat-siyaset ilişkisi bağlamında ele almak anlamlı olacaktır.

Osmanlı'nın klasik çağında şiir ve diğer edebi anlatı türleri oldukça önemli bir ifade aracı olagelmıştır. Bu durumun Tanzimat döneminde de değişmediğini görüyoruz. Ancak önceki dönemle kıyaslandığında, edebiyat-şiir-sanat algısında ciddi bir değişim gözlemlenmektedir. Değişimin önemli bir göstergesi, sanat-edebiyat icracılarının siyasal ve toplumsal konumlarındaki farklılaşmadır. Sanat ve edebiyat sahasında medrese, tekke, dergâh vb. (İlmiye sınıfı) kökenli kesimler yerine yepyeni bir kesim sahneye çıkmaktadır: Sivil ve askeri bürokratlar, kâtipler, gazeteciler, seküler ve laik eğilimli edebiyatçı ve şairler vb. Kalemle-kitapla bağı olan medrese mensupları eski nüfuzlarını giderek yitirmektedirler. Başka deyişle ilmiye sınıfı etkisini yitirirken, klasik bürokrasi üçlüsünde kalemiye ve seyfiye mensupları öne çıkmaktadır. Zihniyet değişiminde, Batı etkisiyle biçimlenen sekülerleşmenin önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bununla birlikte Osmanlı edebiyat sahnesinde değişmeyen hususlar da vardır. “Devlete kapılanma”, bir “melce” peşinde koşma adı verilen durum Tanzimat dönemi için de geçerlidir. Tanzimat'la güçlenen yeni eğilim Saraydan ziyade Babıali'yi, özellikle de sivil bürokrasiyi muhkem kılmıştır. Buna bağlı olarak ilmiye sınıfı tamamen gözden düşmese bile kıyıya çekilecek, ulemadan boşalan yerleri ise bilgisi-

Klasik çağda Batı'da da sanat-edebiyat üzerinde patronaj ilişkisi gözlemlenmektedir. Klasik sanatın gelişimine itkide bulunan temel aktörler kilise, aristokrasi ve burjuvazidir. Avrupa klasik sanatının oluşumunda sanatçı ile mesen (hâmi, finansör) arasındaki patronaj ilişkisi konusunda sanat tarihçisi John Berger'e müracaat edildiğinde ilgi çekici sonuçlar görülebilecektir.

görgüsü, donanım ve zihniyeti oldukça farklı, Batı tandanslı yeni bir “sınıf” doldurmaya başlayacaktır. Bu yeni kesim, yenileşme-ıslahat gibi şiarlar adına devletin paslı çarklarını yağlamaya koşmuşlardır. Böylece “Tanzimat ikileşmesi” (medreseye karşı mektep, müderrise karşı münevver, mollaya karşı muallim, geleneğe karşı yenilik ikileşmesi) adı verilen ve bugün halen de sürmekte olan durum ortaya çıkmıştır.⁵

Bu gelişmelere rağmen, sanat-edebiyat sahasında saraya olmasa bile yüksek bir devlet görevlisine merbutiyet Tanzimat döneminde de sürmüştür. Yenilikçi Türk edebiyatı üzerinde siyasi vesayet eksik olmamıştır. Tanzimat döneminde yayımlanmaya başlayan gazetelerin, bütün basın-yayın organlarının, matbaaların adına yakışacak bir şekilde Bâbîâli’de (devlet kapısı, yüksek kapı) mesken tutması tesadüf eseri değildir.⁶ Siyaset ile edebiyat iç içe bir yaşam örgüsü oluşturmayı sürdürmüştür. İkisi arasındaki ilişki çoğu zaman bir simbiyoz ilişkisini (karşılıklı beslenme ilişkisini) andırır; iktidarın ağır bastığı zaman ise bu ilişki bir parazit (tek taraflı beslenme) ilişkisine dönüşür. Sonuçta, istisnaları olmakla beraber, yakın zamana kadar, kalem erbabı olmak, edebiyat ve sanat ehli olmak, devletlü olmakla özdeşdir. Kadim zamanlardan beri bürokrasinin sivil kanadına verilen isim de bu açıdan anlamlıdır: “Kalemiye”. Devlete intisap etmek, öncelikle iyi bir kalem ehli olmaktan, donanımlı, işe yarar bilgi ve retorik sahibi olmaktan geçmektedir.

Klasik dönemde “mürekkep yalamış” olmak; avamın anlamayacağı türde ağdalı şiirler, genellikle de kaside ve gazel türünde şiirler yazmaktan ibaret iken, modernleşme döneminde “avama, halka, millete, vatandaşa” dönük meşruiyet arayışları ve yazım tarzları giderek daha fazla önem kazanacaktır.

⁵ Münevver, “nur” kökünden gelmekle ve İslami terminolojiye de uygun olmakla beraber, Avrupalı Aydınlanma öğretisi ile aydınlanmış kişiyi refere eder. “Yeni bilgi”nin üreticisi, taşıyıcısı ve yayıcısıdır. Modernleşmenin daha ileri safhalarında ise, yeni tipte bilginin yayıcılığı anlamında “imama karşı öğretmen” figürü önem, değer ve ayrıcalık kazanacaktır. Bu bakımdan, sadece Halide Edib’in *Vurun Kahpeye*’si ile Yakup Kadri’nin *Yaban* romanlarını hatırlamak bile yeterlidir. Modernleşme/Batılılaşma sürecinde yaşanan değişim yönündeki eğilimlere denk düşmektedirler. Çok daha sonra, söz konusu ayrımın aşırılıştan öte, artık tek taraflı olarak aşılması gerektiğine dair bir örnek, Hasan Kıyafet’in -tekil olduğu kadar zorlama olduğu da çok açık- *Komünist İmam* figürüyle gelir (ilk baskısı 1969, 51 baskı yapmış popüler bir roman).

⁶ Servet-i Fünun Matbaasının Bâbîâli binasına beş dakika mesafede oluşu bile anlamlı bir göstergedir. Bâbîâli, Batılılaşma döneminde, Cumhuriyet’in ilanından sonra yeni devlet merkezinin Ankara olmasına rağmen, devletin önemli bir ayağı olmayı sürdürmüştür. Yakın geçmişe kadar da bu konumunu sürdürmüştür. 1990’larda Bâbîâli’nin son bakiyesinin de İkitelli’ye taşınmasıyla bu gelenek biçim değiştirmiş, daha doğrusu yeni bir biçim kazanmıştır. Ancak beklenen “devletten özerkleşme” sağlanamamıştır; iktidara göbeğinden bağımlılık hala sürmektedir.

Tanzimat'tan itibaren devlet düzeyinde yapılan radikal reformlar iyi yetişmiş bir sivil bürokrasiye olan ihtiyacı gündeme getirmiştir. Devlet düzeyinde Batıcılışma, idari merkezileşme ve taşraya nüfuz etme ihtiyacı, sadece giderek artan yabancı dil bilgisi talebini ve yoğunlaşan resmi yazışmaları değil, eğitim, habercilik ve hukuk bilgisinin gelişimini de doğrudan etkilemiştir. Tanzimat reformları Tercüme Odası'nın faaliyetlerinin yanı sıra, nezaret emri, kalem görevi, "tahrir heyetleri" gibi görev ve konumları öne çıkarmıştır.

Bu koşullarda edebiyat da yeni usullerle biçimlenmesini sürdürmektedir. Tanzimat döneminde mütercimlik önemli bir müessese haline gelmiş bulunmaktadır. Sadece devlet yazışmaları açısından değil, yeni siyasetin ve Yeni Edebiyatın biçimlenmesi açısından da iyi Fransızca bilgisi esas görülmüştür. Tanzimat dönemi edebiyatçılarının ve siyaset adamlarının (çoğu zaman bir ve aynı şeyden bahsediyoruz) bir kısmının Tercüme Odası'nda yetişmiş kişiler olması tesadüf değildir. Tercüme Odası çıkışlı olan ve Encümen-i Daniş üyeliği yapan Ahmet Vefik Paşa, devlet adamlığının yanı sıra on altı dil bilen bir bilim insanıdır; ilk Türkçe sözlüklerden birisi olan *Lehçe-i Osmani*'yi yazmıştır. Dile ve edebiyata yönelik sonsuz bir merak içindedir.

Tanzimat, ilanından yaklaşık yirmi yıl kadar sonra nispeten olgun meyvelerini vermeye başlar. 1860'lara gelindiğinde Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi yeni tipte münevverler sahneye çıkarlar. Genç Osmanlılar adıyla anılırlar. Her birinin yaşam öyküsüne bakıldığında salt edebi (şair, gazeteci, yazar) kimlikleriyle tanınmadıkları görülür. Edebiyatçı kimliklerinin yanı sıra, üstlendikleri valilik, mutasarrıflık, kaymakamlık, nahiye memurluğu gibi irili-ufaklı devlet görevleriyle ve çok yönlü entelektüel birikimleriyle imparatorluğun gündeminde etkili olmaya başlarlar. Aynı zamanda hemen hepsi belirli bir siyasi misyonun sahibidir.⁷

Şerif Mardin, Genç Osmanlı hareketi mensupları için anlamlı bir saptamada bulunmaktadır: "...Şinasi, Ali Suavi ve Ziya Paşa gibi kişiler siyasi teorinin devleri değil, bilakis, -Fransızcada elinden her iş gelen entelektüel kişiler için kullanılan bir 'euphemism' demek olan- *hommes de lettres* (erbab-ı kalem) kategorisine mensup kişilerdir. Bununla beraber, onların düşünceleri,

⁷ Ali Suavi, dizginleyemediği siyasi hırslarını Saray'a baskın yaparak padişahı öldürmeye teşebbüs etmeye kadar vardırı.

ilk modern Türk aydın sınıfının siyasi inançlarının anlamı kadar önemlidir. Ayrıca, bu kişilerin eğitimlerinin İslami skolastik yönü, kendilerine küçümsenmemesi gereken bir zihni disiplin sağlamıştır; mesela Namık Kemal'in yazıları, yoğunluk ve açıklık bakımından, politika üzerine sonradan yazılmış pek çok yazıdan daha üstündür." (Mardin, 1996: 16).

Genç Osmanlılar Sultan Abdülaziz'in monarşist idaresine karşı anayasayı ve parlamentoyu esas alan meşrutiyetçi bir hareket başlattılar. Bu hareket edebiyat alanında Fransız romantizminden, fikir planında Aydınlanma felsefesinden ve rasyonalizmden esinler taşıyordu. "Vatan", "millet", "halk", "hürriyet", "meşveret", "meclis", "efkar-ı umumiye", "adalet" gibi Fransız Devrimine özgü mefhumların taşıyıcılığını yaptılar. Genç Osmanlıların Batılılaşma yolundaki öncü ve yenilikçi düşünceleri Jön Türklerin, İttihatçıların ve onların devamcılarının yolunu açtı. Onların siyasi ve edebi düşüncelerinden etkilenen Genç Türkler 1890-1908 tarihleri arasında mülteci veya sürgün olarak yaşadıkları Paris'te bir araya gelerek saraya karşı siyasi nitelikte bir ihtilal hareketi için faaliyet göstereceklerdi.

Fransız Devriminden sonra Avrupa'da gelişen halkçılık ve milliyetçilik cereyanlarının Osmanlı'ya yansımaları XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşir. Osmanlı aydınları arasında "halk", "millet", "millet egemenliği" gibi kavramların yer etmesi Tanzimat reformlarının açtığı yeni çığır sayesinde olmuştur. Yeni fikirlerin yayılmasında gazeteler önemli bir rol üstlenecektir. Zamanla bu alanda belirli bir "sivilleşme" eğilimi görülür. Yeni Osmanlıların, taşıdıkları yenilikçi fikirlerine meşru dayanak bulmak için halka yönelmeleri, saray-merkezli olmaktan giderek kurtulan bir kamu bilincinin oluşumunu sağlayacaktır. Bu "sivilleşme" çabası, halkın konuştuğu dile karşı belli bir duyarlılık oluşturmuştur. Sarayın ve elit kesimlerin süslü ve ağdalı dili yerine halkın anlayacağı, sade bir dille yazmak fikri yenilikçi ve öncü Osmanlı aydınları arasında revaç bulur. Halka ulaşmanın en etkili aracı ise gazetelerdir. Gazeteler, zamanla, dilde değişimin öncüsü haline gelecektir. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi aydınlar dilin sadeleşmesini savdukları gibi, bu savlarını uygulama sahasına da aktarmışlardır.

Tanzimat'ın ortaya çıkardığı bu öncü münevverler -romanlara da konu oluşturacak- yeni bir sosyal tip oluştururlar. Savdukları yeniliklere ve yüklendikleri siyasal ve toplumsal misyonlara bağlı kalarak eserlerini vermişlerdir. Temel özellikleri itibariyle yeni bir siyasi akım olan Genç

Osmanlı hareketi, ortaya çıktığı 1860'lardan itibaren, edebiyat heveslisi gençlere yeni bir edebi heyecan, duyuş ve zevk aşılama ile sınırlı kalmayıp, onları belirli siyasal prensipler ve fikirler doğrultusunda etkileyip yönlendirmeye çaba göstermiştir. XIX. yüzyıl Osmanlı edebiyatında Batı tesirli roman, piyes, gazete, nesir, ansiklopedi, sözlük gibi yeni janrlar ilkin bu öncüler tarafından geliştirilmiştir. Devlet cihazı yenilenmiş, saray eski merkezi gücünü yitirmiş, idari merkezileşmeyle birlikte taşra önem kazanmış, toplumsal yaşamda birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Yeni edebiyat hareketleri bu şartlara uygun olarak gelişecektir.

Şinasi yeni Türk edebiyatında olduğu kadar düşünce ve siyaset alanında da birtakım yeniliklerin öncüsüdür. 1860'ta Osmanlı'da ilk özel gazete olan *Tercüman-ı Ahval*'i, 1862'de *Tasvir-i Efkâr*'ı yayımlamıştır. "Tasvir-i Efkâr, çok geçmeden siyasi olduğu kadar yeni edebi fikirlerin de ifade edildiği bir 'forum' haline gelir. Gazete, Şinasi tarafından, Avrupa'nın entelektüel derlemeleri konusundaki bilgileri yaymak ve Osmanlı edebiyatının klasik kalıplarını kırmak için kullanılır. Bu arada Şinasi, 2 Temmuz 1863'te bir kere daha azledilmiştir." (Mardin, 1996: 283). *Tercüman-ı Ahval*'in ilk sayısında "mukaddime" olarak yazdığı yazı Osmanlı basınında yayımlanmış ilk makedir. Yine, Osmanlı edebiyatına ilk piyesi (*Şair Evlenmesi*) kazandırmış ve kendisinden sonra gelen yenilikçi gençlere yol açmıştır. Ona gelinceye kadar Osmanlı yazınında noktalama işaretleri kullanılmamaktaydı; ilk defa o kullanmıştır. Devlet kademesi haricindeki kesimler için okuma-yazmayı kolaylaştırmış ve yaygınlaştırmıştır. Bu çabası demokratik bir arayışın ürünüdür.

Şinasi, Genç Osmanlı hareketi içinde Tanzimat'ın ilanı ile radikal bir ivme kazanan Batılılaşma ve reform sürecinin ilk ve en önemli yazarlarından biridir. Onun Mustafa Reşit Paşa'yı yüceltmek için yazdığı bir kasidenin şu mısraları devrin padişahına ve saltanat makamına duyduğu güvensizliği açıkça belli eder:

"Ettin âzâd bizi olmuş iken zulme esîr
 Cehlimiz sanki idi kendimize bir zincîr
 Bir ıtknâmedir insana senin kânûnun
 Bildirir haddini Sultan'a senin kânûnun"

Ne var ki siyaset makamı ve devlet işleri gayri şahsi bir nitelik arz eder; Mustafa Reşit Paşa'nın sadrazamlıktan alınması üzerine Şinasi de hemen gözden düşecektir. Âli Paşa tarafından görevine son verilmiş, devlet kapısı kendisine kapanmıştır. Bu azil durumu istisnai bir örnek oluşturmamaktadır, başka çok sayıda örneği vardır. XIX. yüzyılda Osmanlı siyasi yaşamında önemli bir değişiklik, saray haricindeki siyasi kişiliklerin (Babıali merkezli olmak üzere) kendilerine bağlı siyasi kadrolar aracılığıyla devlete belirli fasılalarla yön vermesidir.⁸ Öne çıkan her kişilik (üç Tanzimat paşası örneğinde görülebileceği gibi) kendi takımını kurma yoluyla siyasi nüfuzlarını pekiştirme ve koruma çabasında olmuştur. Batılılaşma ve yenileşme çabası, yeni bir siyaset yanında, yeni kadroların da oluşumunu beraberinde getirmiştir (Eğribel ve Genç, 2001: 252-159). Babıali'nin uzun vadeli siyasi program ve hedefleri Batılılaşma doğrultusunu gösterdiği için, yeni siyasi kadroların da medrese dışından devşirilmesi uygun görülmüştür. Yabancı dile vakıf, edebiyatla iştigal eden, retorikçe iyi yetişmiş kişiler devletin yeni açılan kadrolarındaki boşluğu dolduracaklardır.

Daha çok şairliğiyle tanınan Ziya Paşa, kendi kuşağından diğer aydınlar gibi klasik Osmanlı kültürüyle yetişmiş olmasına rağmen Batı edebiyatına da ciddi bir biçimde yönelmiştir. Siyasi görüşleri itibariyle yenilikçidir. Buna rağmen edebi anlayış bakımından Genç Osmanlı hareketi içinde görülen aşırı ve radikal eğilimler sergilemez. Yazdığı gazel ve kasideleriyle divan edebiyatı geleneğini sürdürmeye çalışır. *Harabat* adlı kitabı, bir nevi divan şiiri antolojisidir. Aslında antoloji oluşturma çabası o çağ için yenilikçi bir tavrı ifade eder. Ziya Paşa yetiştiği kültüre sırtını tamamen dönmek istemez, ama aynı zamanda Batı edebiyatının etkilerini de eserlerinde yansıtır. Bir bakıma Tanzimat devrinin ikircikli tutumunu sergilediğini düşünebiliriz. Onun bu kararsız tavrı Namık Kemal'in tepkisini çeker. Ziya Paşa'nın *Harabat*'ına karşı *Tahrib-i Harabat*'ı yazar ve geleneksel Osmanlı edebiyatının kökten reddedilmesi gerektiğini savunur.

“Vatan şairi” olarak tanınan ve Osmanlı patriyotizminin öncüsü olan Namık Kemal edebiyat alanında yeni bir tavır ve anlayışın biçimlenmesinde önemli rol oynamıştır. Divan şiirine duyduğu tepkinin bir sonucu olarak daha ziyade nesir türünde eserler kaleme almıştır. Yazdığı az sayıdaki şiir, o zamana

⁸ Yenileşme/modernleşme çabasının ilkin saraydan geldiğini de unutmamak gerekir. Saray, Tanzimat reformları sürerken, belli bir dönem, Babıali'nin Batılılaşma doğrultusundaki girişimlerine karşı merkezi değil ama dengeleyici bir unsur haline gelmiştir.

kadar bilinen türden tema, içerik ve kalıplardan uzaktır ve kısa sürede popüler bir beğenin konusu olmuştur. Hürriyet Kasidesi, Vatan Şarkısı ve Vatan Mersiyesi klasik şiir kurallarının dışında olduğu gibi, Divan şiirinde eşine rastlanmayacak türden belirgin bir siyasal tutumu da içerir. “Siyasi atmosferdeki gerçek değişimin ilk işaretlerinden birisi, yeni sultan tarafından ilk beyanmesinde ‘vatan’ ve ‘hürriyet’ gibi kelimelerin kullanılmasıydı. Bu iki kelime Yeni Osmanlıların alamet-i farikası olan deyimlerdi.” (Mardin, 1996: 83). Hatta diyebiliriz ki, Namık Kemal için şiir/edebiyat, yenilikçi tarzda birtakım siyasal maksim ve prensiplerin halka yayılmasının bir vasıtasıdır. Başka deyişle Namık Kemal edebiyatı siyasete vasıta kılmıştır. Eserlerinde hürriyet, vatan, kanun, anayasa, hukuk ve adalet kavramlarını işleyen Namık Kemal, kendi devri için oldukça cüretkar ve avangard bir tavır ortaya koymuştur. Öyle ki, geleneksel Osmanlı’da pek kullanılmayan “vatan” kavramına siyasal bir içerik kazandırmıştır. Altını çizdiği kavramlar, Osmanlı münevverleri için oldukça yeni sayılabilecek bir tasavvurun, duyuş ve düşünüşün kapısını aralamıştır. Buna karşılık onun halka aşılama çalıştığı düşünceler sarayın ve yönetim kademesinin gözünde tehlikeli bulunmuştur.

Gazavatnamelerdeki anonim savaşçılık anlatısı ile Namık Kemal’in vatan aşkı uğruna şahsi feragatlerde bulunma anlayışı kıyaslandığı zaman aradaki farklılık net bir şekilde görülebilecektir. Namık Kemal’in kahramanlarının gerçeklikten uzak, kaskatı, içi boş, plastik, karton tipler olarak kalmasının nedeni, Batılı devletlerin tasallutuna karşı emniyetsizlik duygusundan kaynaklanan, sonu bozgunla bitecek olsa bile bireyin kahramanca, fedakârane bir biçimde kendisini ortaya koymasını okura telkin etme ihtiyacıdır. *Vatan Yahut Silistre*’de ön planda olan savaşçı tiplemesi, Batı ve Rusya karşısında bozgun ve yeis duygusunu bastırmaya yönelik psikolojik bir manevranın kilit unsurudur.

“Hürriyet kelimesi Kemal’in bir buluşu olduğu kadar, Türk literatüründe ‘ata yurdu’ anlamındaki vatan kelimesi de, ilk yaygın kullanımını ona borçludur. Fransızca ‘patrie’ kelimesinin Türkçe karşılığı olan ‘vatan’ kelimesi, daha önce, ondokuzuncu yüzyılın başında icat olunmuştu; fakat yaygın bir şekilde kullanılması ve popüler hale getirilmesi Namık Kemal sayesinde olmuştur. Namık Kemal’in vatanseverliğinin alameti, en ateşli ve romantiklerden biri oluşu ve onun duyguyu savunması ile bağlantılı olması idi. Mesela, aklın yetersizliği konusundaki inancının en mükemmel, en açık ifadelerinden birini ‘Vatan’ başlıklı makalesinde ortaya koymuş olması anlamlıdır.” (Mardin, 1996: 361).

Namık Kemal'in roman ve piyeslerinde sahneyi kaplayan gerçek(çi)likten uzak kahraman tipolojisi, İmparatorluğun can çekişme anlarında Enver Paşa'nın romantik ve maceraperest şahsında cisimleşir. Türk edebiyatında Namık Kemal'in esinlediği romantik fikirler, ölümünden sonra Meşrutiyet devri gündemini ve Cumhuriyet'in ilk kuşaklarını derinden etkileyecektir.

Ahmet Hamdi Tanpınar, Osmanlı'da klasik anlamda ilk romancı olarak görmediği Namık Kemal için şöyle yazar: “Namık Kemal, devlet iradesiyle ve sırf imparatorluğu takviye için başlayan yenilik hareketine bütün milli hayata şamil olan bir mana vermiş ve hatta bu manayı kazanabilmesi için onu başladığı noktanın aleyhine çevirmiştir. Garıçlılığı devlet binasının dışına vurulmuş bir badanadan, gayesi cemiyetin bünyesini değiştirmek olan şuurlu bir hareket haline getirmiştir.” (Tanpınar, 1977: 212.) O, Türkiye'de gerçek anlamda romancılığın Halit Ziya Uşaklıgil ile başladığı kanısındadır. “Namık Kemal, roman nev'ini sadece denemede kaldı. Onunla hemen aynı yıllarda işe başlayan Midhat Efendi'nin halk kütlesine okuma zevkini aşılamahtaki hizmeti inkar edilemez.” (Tanpınar, 1977: 275).

Şerif Mardin, Yeni Osmanlı hareketi hakkındaki kitabında, bu hareketin önde gelen mensuplarını öncüsü oldukları siyasi fikir cereyanları içinde anlamaya ve konumlandırmaya çalışır. Bu kişiler, siyasi kimliklerinin yanında edebiyatçı kimlikleriyle de öne çıkmışlardır. Daha doğru bir deyişle, Yeni Osmanlılarda siyasi kaygılar edebi kaygılardan önce gelmekte ve bu iki unsur birbiriyle sıkı sıkıya irtibatlandırılmaktadır. Öyle ki, edebiyat ile siyaset birbirinden özerk iki ayrı kategori değildir.

“... bugün Türkiye'de yazı dilinin sadeleştirilmesinden köklü sivil hürriyetlere kadar, kökleri Yeni Osmanlıların öncü çalışmalarında yer almayan tek bir modernleşme alanı olduğunu söylemek zordur. (...) Yeni Osmanlıların, Osmanlı İmparatorluğu'nda daha önce benzeri görülmemiş bir siyasi protesto grubunu temsil ettikleri söylenebilir. Türk aydın sınıfından organize bir grup, ilk kez Osmanlı yönetimini açıkça ve sert bir şekilde tenkit ederek seslerini duyurmak için kitle iletişim araçlarını kullanıyordu. (...) Yeni Osmanlı hareketi, gerçek perspektifi içinde, yani sui generis bir tabakanın ortaya çıkması olarak değil bilakis ondokuzuncu yüzyılın başından beri Osmanlı toplumunda işlemiş bulunan birçok sürecin ürünü olarak görünecektir.” (Mardin, 1996: 10-12).

Yeni Osmanlıların, siyasi fikirlerini açıkladıkları yazılarında, geniş ölçüde İslam siyaset öğretisine ve terminolojisine dayandıkları görülmektedir. Şerif Mardin'in tespiti bu yöndedir. Yeni Osmanlıların ve ardılları olan Jön Türklerin sıklıkla müracaat ettikleri “adalet”, “bi’at”, “icma’-i ümmet”, “meşveret” gibi kelimeler İslam şeriatından iktibas edilerek yorumlanmıştır (Mardin, 1996: 95). Mardin'in iddiaları, Yeni Osmanlıların, savundukları yenileşme hedefleri ile İslamiyetin klasik değerleri arasında bocalamadıkları, aksine görüşlerinde bir tutarlılık bulunduğu varsayımına dayanmaktadır. Kıyaslamalı ve sathi bir okuma bu tespitleri doğrulayacak nitelikte olsa bile, bütün bu tespitler Yeni Osmanlıların yenileşme yönündeki arayış ve atılımlarının asıl kaynağının İslam siyaset öğretisi ve şeriat geleneği olduğunu göstermez. Mardin'in Yeni Osmanlılara ilişkin kimi analizleri, dönemin genel şartları ve bu şartlar içinde yenilikçi aydınların oynadıkları somut rolleri göz önünde bulundurulmayıp, büyük ölçüde metinsel bir okumaya dayalı olduğu için, Yeni Osmanlıların halet-i ruhiyesini kapsamlı bir biçimde yansıtmaya yeterli değildir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*'ndeki eleştirel tahlilleri Yeni Osmanlıların daha farklı bir portresini çizmektedir.

Yeni Osmanlılar, Tanzimat edebiyatına ve siyasi anlayışına yepyeni bir itki kazandırdıkları gibi, aynı ölçüde, Osmanlı düşüncesinde ve basın-yayın alanında da kalıcı izler bırakmışlardır. Basın ve yayıncılık faaliyetinin, başlangıçta cılız da olsa bir Osmanlı kamuoyunun doğuşunda önemli bir etkisi vardır. Vatan, millet, halk ve efkar-ı umumiye (kamuoyu) mefhumları özellikle şehirli ve okur-yazar çevrelerde özel bir duyarlılık ve heyecan uyandırmıştır. Giderek daha geniş toplum kesimleri siyasal nitelikte bir bilinç kazanacaktır. Aydınların, çıkardıkları gazete ve yayınlar aracılığıyla sarayın ve Babıali'nin duvarları dışına taşıdıkları yenilikçi fikirler, tebaa olmaktan çıkıp vatandaş olmaya doğru gelişmenin motoru olmuştur.

“Yeni dönem ile birlikte gazetecilere kadar uzanan geniş bir takım kurmak gerekmiştir. Diğer bir deyişle düşünce hayatının da yönetilmesi gündeme gelmiştir. Mustafa Fazıl Paşa'nın Namık Kemal ile, Sait Paşa'nın Ali Suavi ile ilişkisi bilinmektedir. Tanzimat'ın ilk kuşak edebiyatçıları ve aynı zamanda gazetecileri olarak kabul edilen Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Suavi gibi aydınlar bu yönleri ile öne çıkmışlardır. Gazeteci, edebiyatçı, fikir adamı olarak öne çıkan bu yeni aydınların yurtiçi veya yurtdışındaki hizmetleri karşılığında masrafları bağlı oldukları kişilerce sağlanmıştır. Bu durum aydınların gündelik siyasi olay ve hareketlerle

yakından bağ kurmasını getirmiş, bu nedenle gazetecilik öne çıkmıştır. Yeni edebiyat güncel siyaseti izlemiştir.” (Eğribel ve Genç, 2001: 154-155).

Tanzimat edebiyatının halka yönelme ve halkın duyarlılığıyla bağ kurma arayışının belki de en anlamlı somutlaşması Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde görülür. Onun Türk edebiyatına katkısı, konuların çeşitlenmesini, dil ve anlatım imkanlarının zenginleşmesini, edebi beğenin popülerleşmesini sağlamış olmasıdır. Edebiyatı tarihle, coğrafyayla, iktisadi hayatla buluşturmuş, kaynaştırmıştır. Edebiyat için edebiyat yapmak adına değil, geniş bir kesime okuma zevki aşlamak ve halkı eğitmek amacıyla yazmıştır. “Halkın öğretmeni” olma görevini yerine getirmek için oldukça sade bir dile başvurmuştur. Edebiyat-halk buluşması bakımından Türk edebiyatında benzersiz bir rol oynadığını iddia etmek mümkündür. “Yazı makinesi” olarak tanınan Ahmet Mithat Efendi, otuz altısı roman olmak üzere iki yüze yakın eserin sahibidir. Akla gelebilecek her konuda ve birçok türde kalem oynatmıştır: Öykü, roman, tarih, coğrafya, gündelik yaşam, macera, polisiye vb. Onun velud kalemi sayesinde Türk toplumu kendisine temas eden yeni bir edebi türle tanışmış, “müptela okur” tipi ortaya çıkmıştır.

2. Yeninin de Yenisi: Edebiyat-ı Cedide ve Milli Edebiyat

Tanzimat edebiyatının öncülerinin açtığı yoldan ilerleyen yeni nesil yazarlar birbirleriyle zıtlaşan akımlara bağlanarak Türk edebiyatını biçimlendirmeyi sürdürmüşlerdir. Edebiyat-siyaset bağının zayıfladığı kısa fasıllar da görülmektedir. Örneğin Servet-i Fünun ve hemen ardından gelen Edebiyat-ı Cedide ekolü siyasal ve toplumsal konulara mümkün mertebe ilişmemeye özen ve gayret göstermişlerdir. Bu akımların güçlendiği dönemin II. Abdülhamid'in basın-yayın üzerinde sansür uygulamalarına başvurduğu dönemle birebir örtüşmesi tesadüf sayılmamalıdır. Aslında bu durum da, Türkiye'de edebiyatın mevcut siyasi ortam karşısında ne kadar “siyasi” bir tutum alış sergilediği konusunda uyarıcıdır.

Yeni Osmanlıların 1860'larda açtığı çığır, çok geçmeden eğitilmiş, yabancı dil bilen gençler üzerinde yankısını bulmuştur. Edebiyat-ı Cedide, ağırlıklı olarak Paris esintilerini taşıyarak, “ince” (taklit) bir zevk anlayışını temsil ediyor ve siyasi meselelerde etliye sütlüye bulaşmama yönünde bir eğilim taşıyordu. Abdülhamid'in baskıcı idaresi altında yeni nesil yazarlar siyasi

angajmandan kaçındıkları gibi, siyasi-toplumsal eleştiriler getirme hünerini de gösteremediler. Avrupa'da sürgünde olan muhalif yazarlar ise, aksine bir eğilim içine girmişler, sanat-edebiyattan uzaklaşarak giderek daha fazla siyasallaşan bir literatür ortaya koymuşlardır. Şahabeddin Süleyman, "Artık politikadan nefret ettim. Kendimi tamamiyle edebiyata vereceğim" diyerek İstanbul'a döner. İstanbul'da "sanat sanat içindir" parolasını şiar edinmiş çeşitli edebi mahfiller oluşmakta ama hiçbiri uzun süreli ve kalıcı bir etki bırakamamaktadır. Avrupa'da moda olan edebi akımlara ve yazarlara özenen gençler kendi sanat anlayışlarını "sanat şahsi ve muhteremdir" cümlesiyle ifade ederler. Yakup Kadri, bu cümlelerin prensip olarak kabulünü şöyle açıklar: "Öyle sanıyorum ki, Fecr-i Ati'ciler sanat şahsi ve muhteremdir dövizini kabullenirken herhangi bir ideolojik mesnede dayanmıyorlar, olsa olsa yaşadıkları devrin edebi gelişmelerini engelleyen birtakım politik ve sosyal şartlarından korunmak hedefini güdüyorlardı." (Karaosmanoğlu, 1969: 41).

Yazı hayatının ilk yıllarında Servet-i Fünun çevresinin edebi anlayışından etkilenen ve daha sonra Fecr-i Ati topluluğunun yayınladığı manifestonun altında imzası bulunan Refik Halid (Karay), topluluğu meydana getiren gençlerin durumunu şöyle anlatır:

"Biz edebiyat alemine girdiğimiz zaman artık ortada bir çığır, bir mektep kalmıştı. Servet-i Fünun muarızlarını yenmişti. Yeni devir gelince Servet-i Fünun edebiyatı bizim kalemimizde yaşamaya başlıyordu. Mensur şiir girdabına kapılıvermiştik. 'Oh'lu, 'ah'lı sütun sütun mensureler yazan aramızda çoktu. Bir taraftan yenilik diye tekellümü hikayeye yol açılıyor, öbür taraftan serbest nazım revac buluyordu. Derken Belçika şiiri yer tuttu, durgun sular, puslu havalar, hazan ve melal şiirleri bir modanın bütün dehşeti ve gülünçlüğü ile hüküm sürüyordu. Hala şekil derdi, şekil devriydi. Hala kelime oyunu yapıyorduk. Fecr-i Ati, Servet-i Fünun'un tam bir devamı, Fransız edebiyatının sahte ve noksan bir taklidi idi. Henüz ortadaki edebiyatın dünkü edebiyattan farkı yoktu. Servet-i Fünun edebiyatını çekiştire didikliye yaşıyorduk. (...) Ne yapmak istediğimizi ben bilmezdim. Birçok ateşli gençlerdik. Toplandıkça sonu gelmez manasız münakaşalarla oyalanırdık. Edebiyat aramızda kaybolup gitmişti. Nizamname yapmak, reis seçmek gibi daha esaslı meşguliyetlerimiz vardı. Hayatın açıklığını, memleketimizin yaslarını henüz tatmamış, avare, kayıtsız çocuklardık. Bir çoğumuz züppe, rokoko... Ortaya eser diye hiçbir şey koyamadık ve bugün çil yavrusu gibi dağılıverdik." (Refik Halid'den aktaran: Aktaş, 1986: 23, 30).

Bu ifadeler Türk edebiyatının gelişim evresinde ortaya çıkan arayış, taklit, kararsızlık, şaşkınlık ve kriz halini yansıtmaktadır.

Tanzimat döneminde, romantik akıma yönelik en sağlam gerekçeli eleştiriler Beşir Fuad'dan gelmiştir. Beşir Fuad, edebiyat ve şiir alanında kendi dönemine göre oldukça derinlikli ve nitelikli sayılabilecek etütler yapmış, yazılar kaleme almıştır. Onun roman anlayışı, Tanzimat edebiyatçıları arasında bir moda olarak yükselen romantik edebiyata karşı natüralizmi ve realizmi öne çıkarmaktadır. Kendisinden önceki edebi kalemleri yoğun bir şekilde eleştiren Beşir Fuad, örneğin Namık Kemal'in roman ve piyeslerinde cisimleşen coşkucu, hayalperest, idealist edebiyat anlayışına alternatif bir doğrultu göstermiştir.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, edebiyat alanında hakim olan taklitçi, özentili ve pasifist tutumda ciddi bir kırılma meydana gelecekti. Edebiyat tekrar siyasallaşacak, "Milli Edebiyat" akımı boy gösterecekti. Milli edebiyat akımının doğuşunda Selanik'te *Genç Kalemler* dergisini çıkaran ekibin, özellikle Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin'in önemli bir rolü vardır. Dergi "dilde Türkçülük" akımının öncüsüdür. Özellikle Ömer Seyfettin, halkın kolaylıkla anlayabileceği sade bir dille yazdığı öyküleriyle bu akıma katkıda bulunur. Ömer Seyfettin birçok öyküsünde "dilde sadeleşme", dili Arapça-Farsça kelimelerden arındırma ve "milli benliğe dönüş" ilkesini savunmuştur. Bu savunusunun siyasal bir anlamı ve dayanakları vardır. Öyle ki, "Primo Türk Çocuğu", "Bomba" gibi öykülerinde yabancı düşmanlığı sergileyerek Türk milliyetçiliğini ifrat noktasına kadar götürür.

II. Meşrutiyet yıllarında dikkati çeken başlıca üç ideoloji Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülüktür. Bu akımlar arasında Türkçülük, siyasal ve entelektüel bakımdan daha güçlüdür. Mevcut siyasal ortamda, Balkan Savaşlarındaki yenilginin de etkisiyle milli edebiyat akımının doğuşu, Türk edebiyatında daha önceki edebi akımlardan belli ölçüde farklılaşan, radikal yenilikçilik ve siyasal misyon taşıma özelliği daha baskın bir dönemi başlatır. Yeni dönemde edebiyat-siyaset ilişkisinin çarpıcı örneklerine rastlanacaktır. Görüşlerini kimi zaman yazdığı şiirlerle ifade etme yoluna giden Gökalp, Türkçü düşüncelerini yayıp toplumu yenileştirme yolunda edebiyatı, özellikle de halk edebiyatını bir vasıta olarak görüyordu. Siyasi meseleler birçok edebiyatçının başlıca saiki ve esin kaynağıydı. Ancak Türk edebiyatında siyasal angajmanda bulunmadan da nitelikli eserler veren birçok yazar vardır.

Gökalp, II. Meşrutiyet yıllarında siyaset, edebiyat ve sosyolojiyi bütünleştirmiş bir şahsiyet olarak öne çıkmıştır. İslam öncesi Orta Asya Türk mitolojisini ve halk masallarını kendi siyasi Türkçülük anlayışıyla birleştirmiş ve yeniden canlandırmıştır. Gökalp, halkçılık akımını siyasi Türkçülük hareketiyle bağdaştıran öncü bir kişidir. Edebiyata merakı da bu çerçevede gelişir. Yazı hayatına şiirle başlamıştır (Gökalp, 1976a). *Yeni Hayat ve Doğru Yol* adlı kitabı edebiyat ve şiire gösterdiği ilginin ispatıdır (Gökalp, 1976b). İlk defa 1918'de yayınlanan bu kitabında, şiir formunda ve oldukça yalın bir anlatıma başvurarak toplumun modernleştirilmesi, ona Türklük şuuru kazandırılması çabasına girişir. Kitabının önsözünde yer alan “Şuur devrinde şiir susar, şiir devrinde şuur seyirci kalır” tümcesi, çoğu durumda şuuru şiire öncelediğini bildiğimiz Gökalp'in, imparatorluğun çöküşünün netleştiği bir sırada şiir vasıtasıyla topluma yeni bir yön verme, yeni hayatın ilkelerini belirleme çabasını yansıtır. Başka bir deyişle bu şiirleri de şuur yüküldür ve edebi değerleri zayıftır. *Kızıl Elma* adlı manzum eseri şu bölümleri içerir: Masallar, Koşmalar, Destanlar. Kitabın başında “Turan” adlı manzumesi de yer alır. Ayrıca Gökalp eski Türk gelenekleri, sözlü edebiyatı, halk kültürü üzerine de çalışmalar yapmıştır (Gökalp, 1952). Gökalp'in edebiyata ilgisinin arka planında siyasi kaygıları bulunmaktadır. Gerçekten de eski Türk destanlarından hareketle yazdığı şiirler ve masallar yeni nesiller üzerinde son derece etkili olmuştur. Gökalp'in Türk halk edebiyatına yönelik ilgisi, buna karşılık divan edebiyatını hor görmesi siyaset ve sosyoloji anlayışıyla doğrudan bağlantılıdır.

Sonuç

Türkiye'de oldukça güçlü modernleşme eğilimleri sergileyen edebiyat alanında yaklaşık yüz elli yıldır iki ana akım kıyasıya kapışmıştır: Romantizm ve realizm. Sadece edebiyat alanı içinde gerçekleşmeyen bu rekabetin oldukça uzun ve renkli bir hikayesi vardır. Şüphesiz romantizm salt bir edebiyat akımı olarak görülmemelidir. Gündelik hayatta, genel kültürde (özellikle Yeşilçam sinemasında), ideolojilerde, siyasette, düşünce alanında da güçlü yansımalarını, izdüşümlerini görmek mümkündür. Romantizmin daha fazla etkili olduğu akımlar arasında en başta milliyetçilik ve halkçılık olmak üzere, muhafazakarlık, İslamcılık ve slogancı sosyalizm sayılabilir. Realizmin etkisini gösterdiği akımların ise nispeten daha zayıf olageldiği iddia edilebilir. Realistler (tıpkı materyalistler, pozitivistler, rasyonalistler, toplumcu-gerçekçiler gibi) uzun bir süre Türk edebiyatında tercihe şayan olamamışlardır. Türkiye'de edebiyat alanında kendisine “sosyalist/toplumcu

gerçekçi” vasfını yakıştıran birçok yazarın bile en ucuzundan (nadiren rafine) halkçılık, inkılapçılık, köycülük, askercilik romantizmi yaparak prim toplama yoluna gitmiş olmaları bu sebeple olsa gerektir. Hamaset düşkünlüğü ve siyasete aşırı bağımlılık, Türk edebiyatında başat bir nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Edebiyat-siyaset ilişkisine dair Tanpınar’ın sarf ettiği “Bizde münekkid yok, mukallid çok” sözü Tanzimat dönemi edebiyatı için belli ölçüde geçerli gözükmektedir. Tanpınar, Türkiye’nin edebiyat ve fikir ortamında eleştirel ve yaratıcı yazarlar yetişmediğinin altını ısrarla çizirken haklıdır. Hamaset ve siyaset daima eleştirelliğin önünü tıkayan bir unsur olma özelliğini gösterir. Ancak edebiyat alanında geçerli olan fasit daireyi ihlal eden, nutukçu-nasihatçi-taklitçi edebiyatın ve romantizmin putlarını yıkma çabasını gösteren yazarlar da vardır ve edebiyat ile toplum arasında sahici bir bağ kurarak Türk edebiyatının gelişimine asıl büyük katkıyı yapmışlardır.

Edebiyat eseri çoğu durumda siyasal ideolojilerle iç içedir ve siyasal-toplumsal sorunlarla oldukça sıkı bağlantıları vardır. Kimi edebiyat kuramcılarına göre edebi eser ideolojilerden kesin çizgilerle ayrı tutulamaz. Edebiyat eleştirmeni Eagleton, geliştirdiği edebiyat kuramıyla, edebiyat ile ideoloji arasında zorunlu bir bağımlılık kurmuştur. “Edebiyat ile ideolojiden, karşılıklı ilişki kurulabilecek iki ayrı fenomenmiş gibi bahsetmek, bir anlamda bayağı gereksiz bir şeydir” diyerek edebiyat eserinin, eseri meydana getiren yazardan, yazarın dünya görüşünden, maruz kaldığı baskılardan bağımsız düşünülmeceğini dile getirir. Siyasal ideolojinin edebi esere kesin bir biçimde nüfuz ettiğini söylemek mümkün olmasa bile, edebi eserin ideolojik planda kullanılmaya uygun olduğunu iddia edebiliriz. Edebi dilin esnekliği ve anlatım olanakları, modern çağdan itibaren devletler, siyasiler ve aydınlar tarafından yararlı bir tarzda kullanılmıştır. (Eagleton, 2004: 40). Bu durum Tanzimat edebiyatı için olduğu kadar, Batı ve Rus-Sovyet edebiyatı için de geçerlidir.

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi edebiyatında, toplumun şekillendirilmesinde edebiyatın bir vasıta olarak kullanılmasının bir dereceye kadar nitelik kaybına yol açtığı da görülmektedir. Yazarın sanat kaygısından uzak olması edebiyatı sıradanlaştıran, değerini düşüren bir etkidir. Tanpınar sanat-siyaset ilişkisi hakkında şöyle demektedir: “Sanat eserinde, sanat kaygısından başka endişe olmamalıdır. Ama bu, meselesiz olmak demek değildir. İnsan, kendi meseleleridir. Ben herhangi bir devrenin açıkça müdafaasını yapan eserden

hoşlanmam. İnsanı bütünü ile alan ve arasından meseleleri veren eseri tercih ederim.” (Tanpınar, 1997: 322).

Sanat dışı kaygıların baskın olması sanata zarar vermektedir. Ancak sanatçı eserini meydana getirirken içinde yer aldığı çağın başat duyarlılık tarzlarından, zihinler üzerinde hakimiyet kuran ideolojilerden nasıl ve ne derece özerk olabilir? Kuşkusuz mutlak anlamda bir özerklik söz konusu olmayacaktır. Marksist düşünür Louis Althusser, devletin ideolojik aygıtlarını din örgütü (kilise), örgün eğitim kurumları (okul, üniversite), aile kurumu, hukuk (anayasa ve yasalar), siyasal partiler, sendikal örgütler, haberleşme aygıtları (basın, radyo, televizyon vb.) ve kültürel sektörler (edebiyat, güzel sanatlar, spor vb.) olarak kategorileştirir (Althusser, 1991: 33-34).

Althusser'in tanımladığı şekliyle, devletin ideolojik aygıtları ve bu aygıtların işlevlerinin, özellikle devlet-edebiyat ilişkisinin Türkiye'de nasıl bir mekanizmayla işlediği konusunda değişik yorumlar yapılabilir. Edebiyat, Althusser'in sözünü ettiği ideolojik aygıtların bir alt kümesi olarak karşımıza çıkar. İdeoloji (devlet), edebiyatı araçsallaştırma eğilimi içindedir. Bu bakımdan, özellikle de siyasal ideolojilerin edebiyatın salt/pür sanatsal ifadesini gölgeleyeceği söylenebilir. Ama “salt/pür sanatsal” olan nedir? Sanatı tarihten, siyasetten, felsefeden, etikten vb. tamamen özerk bir alan olarak tasavvur etmek mümkün müdür? “Sanat için sanat” anlayışı da belirli bir siyasal tutumun tezahürü değil midir? Bu sorulara doyurucu bir karşılık vermek öyle kolay gözükmemektedir. Ama şurası açıktır ki, edebiyat dışı kaygıların (özellikle siyasal ve ekonomik patronaj ilişkilerinin) aşırılaşmış bir tarzda edebi metin üzerinde sulta kurması edebiyatın niteliksizleşmesine yol açmaktadır. Bununla birlikte bu durum siyasal edebiyatın değerini düşürmek veya onu büsbütün reddetmek için gerekçe oluşturmamalıdır. Sözgelisi Mehmet Akif'in *Safahat*'inin ya da Nazım Hikmet'in şiirlerinin (örneğin *Memleketimden İnsan Manzaraları*) siyaset ve ideolojiden arınmış olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Bu durum, siyasal edebiyatın veya edebiyatın siyasallaşmasının niteliksiz eserlerin yolunu açıp açmadığı konusunda bizleri tekrar düşünmeye sevk etmektedir. Önemli olan, sürekli değişen toplumla sahici bir bağ kurabilen eser ile bunda başarısız olan eser arasındaki, kalıcı edebiyat ile taklitçi ve gelip geçici edebiyat arasındaki ayrımın farkında olmaktır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Şerif (1986), **Refik Halid Karay**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Althusser, Louis (1991), **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Eagleton, Terry (2004), **Edebiyat Kuramı**, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Ayrıntı Yayını.
- Eğribel, Ertan ve Elif Süreyya Genç (2001), “XIX. Yüzyıl Osmanlı Siyasi Yaşamı”, **Sosyoloji Yıllığı Kitap 8: XIX. Yüzyıl**, İstanbul, Kardeşler Matbaası.
- Gökalp, Ziya (1976a), **Şaki İbrahim Destanı ve Bir Kitapta Toplanmamış Şiirler**, Haz. Şevket Beysanoğlu, İstanbul, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları.
- Gökalp, Ziya (1976b), **Yeni Hayat, Doğru Yol**, Haz. Müjgan Cunbur, Ankara, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları.
- Gökalp, Ziya (1952), **Ziya Gökalp Külliyyatı I: Şiirler ve Halk Masalları**, Haz. Fevziye Abdullah Tansel, Ankara, TTK.
- İnalcık, Halil (2003), **Şair ve Patron, Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme**, İstanbul, Doğu Batı Yayını.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1969), **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, Ankara.
- Karpat, Kemal (1962), **Türk Edebiyatında Sosyal Konular**, İstanbul, Varlık Yayını.
- Kudret, Cevdet (1985a), **Divan Şiirinde Üç Büyükler 1: Fuzuli**, İstanbul, İnkılap Kitabevi.
- Kudret, Cevdet (1985b), **Divan Şiirinde Üç Büyükler 2: Baki**, İstanbul, İnkılap Kitabevi.
- Kudret, Cevdet (1985c), **Divan Şiirinde Üç Büyükler 3: Nedim**, İstanbul, İnkılap Kitabevi.
- Mardin, Şerif (1996), **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, Çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, Yay. Haz. Ömer Laçiner, İstanbul, İletişim Yayını.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1977), **Edebiyat Üzerine Makaleler**, Haz. Zeynep Kerman, İstanbul, Dergah Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1997), **Yaşadığım Gibi**, İstanbul, Dergah Yayını.

TEHDİT ALGISININ SOSYAL HAREKETLERE ETKİSİ

Abdullah KORKMAZ*

Özet

Sosyal hoşnutsuzluktan kaynaklanan sosyal hareketler konusu sosyolojinin 1960'lı yıllardan sonra incelemeye başladığı konuların başında gelir. Sosyal hareketlerin ortaya çıkmasına sebep olan hoşnutsuzluğun sebeplerinin izahı sosyoloji okullarına göre değişebilmektedir. Tolumu tepkiye yönelten hususlar değerlendirilirken aktörleri harekete geçmeye yönelten duyguların beslediği tehdit algısı dikkatlerden kaçmış ve bu durum hareketlerin incelenmesinde hatalara yol açmıştır. Sosyal hareket yaklaşımlarını tehdit algısı açısından sorgulamak gerekmektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda insan davranışlarında duyguların rolünün önemini ve gerekliliğini araştırmacıların dikkatine sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Sosyal hareket, sosyal hoşnutsuzluk, duygu, tehdit algısı, sosyal eylem.*

THE EFFECT OF THE THREAT PERCEPTION ON SOCIAL MOVEMENTS

Abstract

In the field of sociology, social movements arising from public displeasure emerged as an important research topic after the 1960s. Varying explanations for the reasons behind the different kinds of public displeasure, which lead to the emergence of social movements, change depending on specific sub-fields in sociology. While the factors canalizing a society to step into a tangible reaction have been assessed, the threat perception fed by the emotions, motivating actors to behave accordingly, has often been overlooked. Such an oversight has brought about errors in the examination of the movements. For this reason, it is necessary to examine approaches in studying social movements in terms of threat perception. This approach can bring the researchers' attention to the importance of the role of emotions in understanding human behavior.

Keywords: *Social movement, social displeasure, emotion, threat perception, social action.*

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
İletişim: abdullah.korkmaz@inonu.edu.tr

Giriş

Sosyal hareketlerin incelenmesinde iki kavram öne çıkar; aktör ve sosyal eylem. Aktör, sosyal hareket içinde yer almak suretiyle sosyal eylemi gerçekleştiren kişi olarak ele alınmaktadır. Dikkate alınan fert ve fertlerin davranışı, yani sosyal davranışlar olduğundan sosyal hareketlerin doğru tahlili için öncelikle insan davranışının izah edilmesi gerekir.

Her insanın sosyal davranışı, kendisi için en müsait noktadan dünyayı algılayış tarzına bağlı olarak şekillenmektedir. Ferdin dünyasını, dünyayı görüş tarzını kavramadıkça, hareketleri ve davranışları diğer insanlara göre garip, anlaşılabilir görünür. Fertlerin dünyayı algılayışı; ferdin fizikî ve sosyal çevresi, fizyolojik yapısı, hedef ve gayretleri ve geçmişteki tecrübelerinin ürünüdür (Krech vd., 1983: 25). Sosyal bir varlık olan ferdin algılayışını etkileyen bir faktör olarak geçmiş tecrübelerine, ferdin yakın çevresinden başlayarak diğer insanların tecrübelerini tevarüs etmesini de dâhil etmek gerekir.

Fertlerin algılarını tayin eden iki faktör vardır. Yapı faktörleri, ferdin karşı karşıya kaldığı fizik tembihlerin içeriği ve bunların sinir sisteminde uyandırdığı duygusal etkilerdir. Algı yapılanmasının fonksiyonel faktörleri ise esas itibariyle ferdin ihtiyaçları, ruh hali, geçmiş yaşantısı ve hafızasından ileri gelen unsurlardır (Krech & Crutchfield, 1970: 85).

Her ne kadar iki insanın dünyaya ait tasavvurları tıpa tıp birbirinin aynı değilse de insanların dünya tasavvurlarında ortak hususlar vardır. Bunun böyle olmasının başlıca sebepleri, herkesin birbirine benzer bir sinir sistemine ve yine herkesin aşağı yukarı belli isteklere ve çözüm gerektiren ortak problemlere sahip olmasıdır. Bu sebeple belli bir kültür dünyasına mensup şahısların istek, ihtiyaç, hedef ve çabalarının aşağı yukarı aynı olması, fizikî ve sosyal çevrelerinin birbirine benzemesi ve benzer öğrenme tecrübelerine sahip olmaları dolayısıyla idrak dünyaları da benzeşebilmektedir (Krech vd., 1983: 26).

Fertlerin davranışlarının değişmesi için: (1) Bir problem durumu ile karşılaşması, (2) Fizyoloji durumunda önemli değişmeler olması, (3) Hatırlama sürecinde dinamik faktörlerin faaliyete geçmesi gerekir (Krech & Crutchfield, 1970: 117). İnsanlar dış dünyadan gelen uyaranları algılar,

yapılandırır, değerlendirir ve tepki verir. Algular, kaçınılmaz bir şekilde hayatımızı, giysilerimizi, hayallerimizi etkiler. Algular, dış dünyayı ve nesnelere bize yansıyan şekliyle yorumlamamızla oluşur. Yorumun olduğu yerde nesnellikte tek doğru da ortadan kalkar.

Hedefe giden yolda bir engel ile karşılaşıldığı zaman idrak dünyasının yeniden yapılanması söz konusu olur, yapılanmanın mahiyeti ise engelin yarattığı gerginliği (sebebe olduğu kaygıyı) giderecek şekildedir. İdrak dünyasının yeniden yapılanmasının daima uyum sağlama istikametinde olacağı beklenemez, çok defa gerginliklerin idrak dünyasının yeniden yapılanması üzerinde bozucu etkileri olur. Engellenmiş bir hedefin kaygılanmaya, yani tehdit algısının güçlenmesine yol açıp açmayacağı birçok faktöre bağlıdır. İhtiyacın karşılanamamasından kaynaklanan gerginliğin şiddeti, ferden engellenmeye karşı karakteristik tepki tarzı ve hedefi engelleyen unsurun algılanışı bu faktörler arasındadır. Algılama sürecindeki olumsuz duygu durumunda, gelecekteki tehlike ve tehditlere dair endişe, kendine dair endişeler ve gelecekteki tehlikeyi öngörememe ve gerçekleştiğinde denetleyememe duyguları söz konusudur.

Kaygı, ferden farkında oluş seviyesinin belirtisidir. Yok oluş tehdidiyle birlikte yeni bir varoluş imkânıdır. 21. yüzyıldaki hızlı değişim ve akışlar çağı bireyin ve tüm sosyal kurumların yapılanması ve işleyişini değiştirmekte, davranış referans sistemleri etkinliğini kaybetmektedir. Bu durum tehdit algısını beslemektedir.

Kaygı, gelecekteki olası bir tehlike hakkında duyulan genel endişedir. Kaygının uyumsal değeri olası tehditler karşısında plan ve hazırlık yapmamıza sebep olabilemesidir (Butcher vd., 2013: 330). Kaygının korku ile benzer sonuçlar yaratmadığı gözlerden kaçmamalıdır. Psikiyatri bilimine göre kaygının sebeplerinden birisi, dış dünyadaki tehlikeli bir durumun algılanmasından doğan duygudan kaynaklanmaktadır. Bu da ihtiyaç duyulan bir nesnenin çevrede bulunmaması ya da hayatın sürdürülebilmesini tehlikeye sokan bir nesnenin çevredeki varlığından kaynaklanır. Kaygı, hayatın kaçınılmaz bir parçasıdır ve doğumdan ölüme kadar devam eder (Gençtan, 1988: 161). Kaygılanan insanın ne gibi ve nasıl tepki vereceği ferden içinde bulunduğu kültürde geçerli olan bilgilere ve inançlara bağlıdır. İnsanların sosyal, siyasî, kültürel amaçlarına ulaşamama kaygılarına yol açan süreçler, insanda fitri olarak mevcut olan tehdit algısını güçlendirmektedir.

Yukarıda Nörobiyolojik verilere dayalı olarak açıklanan tehdit algısı, insanların başta varlığına olmak üzere, ekonomik, sosyal, siyasî amaçlarını başarmasını engellemeye yönelik faaliyetlerdir. Tehdit algısı fert seviyesinde olduğu gibi kurumsal seviyede de olabilmektedir. Kurumların politikalarını belirleyen, uygulamalara nezaret eden tepe statüleri işgal edenler, kurumların fonksiyon alanlarına veya fonksiyon usullerinin gereklerinin gerçekleştirilemeyeceğinden kaygılanmaya başlamaları, kurum seviyesinde tehdit algısının ortaya çıkmasına ve güçlenmesine sebep olacaktır. Bu durum karar vericilerin idrak dünyasının yeniden yapılanmasına sebep olurken, yeniden yapılanma süreci, tehdit algısının mahiyetine göre sonuç yaratacaktır. Böyle bir sürecin yaşanması, kurumlar arasındaki işlevselliği etkileyecek ve netice itibarıyla sistem yeni pozisyon almaya yönelecektir.

Sosyal olanın tahlilinde, fertleri keyfiyet olarak dikkate almamak veya fertlerin davranışı izah edilirken insan tabiatından kaynaklanan unsurları göz ardı etmek, araştırmacıyı olanın bilimsel izahından uzaklaştıracaktır.

1. Sosyal Hareketlerin İzahı

Sosyal hareket, “toplumda yeni bir hayat tarzını, yeni bir modeli, oluşturmak için eylemde bulunan kolektif davranış biçimi (Türkdoğan, 2013: 14) olarak ele alındığında, aynı amaca yönelmiş tutum ve tavırlar çerçevesinde mutabakata varmış fertlerin müştereken gerçekleştirecekleri eylemler kolektif eylem olarak nitelendirilebilir.

Sosyolojinin ilgilendiği sosyal hareketler 18. Yüzyılın sonlarında İngiltere’de filizlenmeye başlayıp, 19.yüzyılda Avrupa, Kuzey Amerika ve başka yerlerde kök salmaya başlamıştır (Tilly, 2008: 25). Sosyal hareket yaklaşımları arasında önemli bir yer işgal eden kaynak mobilizasyonu teorisi kolektif eylemi incelemek için baskın bir paradigma haline gelmiştir. Bu paradigma, kaynakları güvence altına almak ve resmi bir organizasyon vasıtasıyla enstrümantal eylemle uğraşan rasyonel aktörlerin karakteristik imkânları ile sosyal hareketleri anlamak için önemli teorik fayda sağlamıştır.

Kaynak mobilizasyonu yaklaşımının günümüz hareketlerini izah için yeterli olmadığı tartışmaları yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler, sosyal hareketleri analiz etmek için tamamlayıcı veya alternatif perspektifler için entelektüel bir alan yaratmıştır. Böyle

bir alternatif, sosyal yapısalcılıktır; sosyal eylemcilik faaliyetlerinin ve kültürel süreçlerin çerçeveselendirilmesinin rolünü vurgulayarak kolektif eylem araştırmasına sembolik etkileşimci bir yaklaşım getirir. Yeni sosyal hareket teorisi, Avrupa'nın sosyal teori ve siyaset felsefesi geleneklerine dayanmaktadır. Bu yaklaşım, büyük ölçüde, klasik Marksizm'in kolektif eylemi analiz etme yetersizliklerine yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Yeni sosyal hareket teorisyenleri için, iki tip indirgemecilik klasik Marksizmin çağdaş kolektif eylem biçimlerini yeterince kavrayışını engellemiştir (Buechler, 1995: 443). Birincisi, Marksizm'in ekonomik indirgemeciliği, tüm politik açıdan önemli sosyal eylemin kapitalist üretimin temel ekonomik mantığından geleceğini ve diğer tüm sosyal gerçekliklerin bu tür eylemleri şekillendirmede en iyi derecede ikincil olduğunu varsaymaktır. Marx, proleterleşme sürecini izah ederken aktörlerin keyfiyet olduğunu dikkate almaz, fertlerin eylemlerinin üretim ilişkileri sistemi vasıtasıyla şekillendirildiğini ileri sürer (Touraine, 2014: 140). İkincisi, Marksizmin sınıf indirgemeciliği, sosyal aktörlerin, üretim sürecine dayanan sınıf ilişkileri tarafından tanımlanacağını ve tüm diğer sosyal kimliklerin, sosyal aktörleri oluşturmada ikincil olduklarını varsaymaktır. Bu hususlar, Marksistleri proletarya devrimini üretim alanına dayandırmaya ve diğer herhangi bir toplumsal protestoyu marjinalleştirmeye götürür. Buna karşın, yeni sosyal hareket teologları, kolektif kimlik tanımlayıcıları olarak politikayı, ideolojiyi ve kültürü, sosyal hareket eylemlerinin kökeni olarak görülen hareketlerin temeline yerleştirmişlerdir (Buechler, 1995: 445).

Yeni sosyal yaklaşımlarını entelektüel gelenekleri bağlamında ele alan teorisyenler olarak; Manuel Castells (İspanya), Alain Touraine (Fransa), Alberto Melucci (İtalya) ve Jurgen Habermas (Almanya)'ı (Williams, 2006: 91) dikkate almak gerekir.

Castells'in odak noktası, kapitalist dinamiklerin kent alanının dönüşümü ve kentsel sosyal hareketlerin bu süreçteki rolü üzerindeki etkisidir. Kolektif tüketimin giderek artan önemi ve devletten, kâr amacı gütmeyen fakat hayati olarak gerekli olan kamusal malların üretimini teşvik etmek için müdahalede bulunmamasından dolayı kentsel sorunların merkezi olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda Castells, kentsel sosyal hareketlerin yükselişini, kent sosyal hayatını yeniden organize etmek isteyen devlet ve diğer siyasî güçlerle diyalektik bir mücadelede görür. Bu nedenle kenti, çatışan toplumsal çıkar ve değerlerin sonucu olan bir sosyal ürün olarak nitelendirir (Castells,

2008: 210). Bir yandan kenti egemen olan çıkar gruplarının alanı olarak, kapitalist metalaştırma ve bürokratik egemenlik hedeflerine uygun olarak tanımlamaya çalışmaktadır; Öte yandan halka dayanan sosyal hareketler popüler çıkarları savunmaya, siyasî özerkliğe ve kültürel kimliği korumaya çalışmaktadır. Castells, toplumsal cinsiyet, etnisite, uyruk ve vatandaşlık temelinde grup kimlikleri kadar, devlet de dahil olmak üzere, diğer kimlik ve değişim kaynaklarının etkisi olduğunu kabul ederken sınıf ilişkilerinin temel taşı olduğunu savunur. Castells'e göre kentsel protesto hareketleri üç ana tema etrafında gelişir (Buechler,1995: 445): Birincisi, bazı talepler, devletin düzenlediği kollektif tüketim biçimlerine odaklanır; bundan dolayı kapitalist mübadele mantığına meydan okuyan, topluluk bağlamlarında kullanım değerlerine vurgu yapılıır. İkincisi, diğer talepler kültürel kimliğin önemi ve onun bölgesel bağları üzerine odaklanır ve böylece gerçek toplum biçimlerini kurarak ve savunarak bürokratik örgütlenme biçimiyle ilişkili standartlaştırma ve homojenleştirmeye karşı koyar. Son olarak, öz yönetim ve özerk karar vermeyi vurgulayan, daha ademi merkezîyetçi yönetim biçimleri arayan vatandaşların siyasî hareketliliğini ifade etmektedir.

Alain Touraine, sosyal düzenin metasosyal güvencelerinin geçmesiyle, toplumda gittikçe artan, yansıtıcı sosyal eylemin bir ürünü olarak görülmesi gerektiğini iddia etmektedir. “Sosyal aktörlerin hem bir bilgi sistemi hem de kendi işleyişine müdahale etmelerine izin veren teknik araçlar, programlanmış ya da post-endüstriyel toplumun niteliğini izah eden toplumun kendi kendisini üretmesini mümkün kılar. Tarihselliğin kontrolü, egemenlik ilişkileri tarafından tanımlanan sınıflar arasındaki sürmekte olan bir mücadelenin nesnesidir. Bu tür sınıflar, bu mücadeleye girdikçe sosyal hareket biçimi alırlar. Endüstri sonrası toplumda, önde gelen sosyal sınıflar, hâkim sınıf rolündeki teknokratlar/yöneticiler ve popüler sınıf rolündeki tüketiciler / müşterilerden oluşur. Bu sınıflar için çatışmanın ana alanı kültürdür ve merkezi çekişme, toplumun kendi kendini yönetme kapasitesini kimin kontrol edeceğini içerir” (Buechler,1995: 446). Devletin, tarihsel gerçekliği kontrol etme konusundaki kapasitesi arttığından, post-endüstriyel toplumdaki merkezi çatışmanın bu kurum etrafında toplanacağına inanılmaktadır.

Touraine; üretimi, gücü parayı ve bilgiyi en üst seviyeye çıkarmak isteyen sistemin ve kişiliğini savunmak ve genişletmek isteyen kişilerin yeni sosyal hareketlerdeki rolüne işaret eder. Bu husus merkez-çevre çatışması olarak nitelendirilebilir. Sanayi toplumunda, bu çatışma, maddi üretim etrafında

toplanırken, post-endüstriyel toplumda sosyal hareketlerin meydana gelmesi için gereken “öteki” hususunda belirsizlik vardır (Williams, 2006: 91). Touraine, gelecekteki bir sosyal düzeni temsil eden tek bir sınıf veya grubun olmadığını ve farklı muhalif sosyal hareketlerin sadece muhalif tavırlarıyla birleştiğini öne sürüyor (Buechler, 1995: 445). Çağdaş sosyal hareketleri, toplumsal sorunların özelleştirilmesi ile birlikte, ekonomikten kültürel alana doğru protesto gösterisinin bir kanıtı olarak görüyor. Bir başka deyişle, Touraine (1985), farklılığa, özgüllüğe veya kimliğe dayalı hareketlerin sosyal ilişkilerin analizini ve iktidarın feshini kolayca göz ardı edebileceğini ve başka bir çalışmasında (1988), kimlik arayışı içinde olduğunu ileri sürmektedir. Tipik sonuç kimlik için endişeli bir araştırma ve kolektif eylemi dışlayabilecek bir bireyciliktir (1985). Bireyler doğrudan siyasî bir karşı saldırgan ile bağlantılı olmadıkça ve kendi kendini belirlemeye itiraz etmediği sürece tamamen savunmacıdırlar (Buechler, 1995: 446).

Jurgen Habermas (1984-1987), genelleştirilmiş güç ve para medyası tarafından yönetilen bir politik-ekonomik sistemi ve halen normatif konsensüs tarafından yönetilen bir hayat alanını ayırt ederek, modern sosyal yapının en ayrıntılı teorisini önermektedir (Williams, 2006: 93). Habermas’ın problemi modern toplumda, sistem zorunlulukları ve mantığı, cemiyete kolonileşme biçiminde müdahale ederek para ve iktidar medyasının yalnızca ekonomik ve siyasî işlemleri değil, aynı zamanda kimlik oluşumunu ve normatif yapıyı da düzenleyen medyanın ortaya çıkmasına neden olmasıdır (Habermas, 2001: 849). Habermas, sömürgeleştirme sürecinin, politik-ekonomik sistem ile kamu ve özel hayat dünyasının kesişmesinden kaynaklanan temel rollerin her birini değiştirdiğini savunuyor: çalışan, tüketici, müşteri ve vatandaş. Habermas, tüketicilerin refah devletiyle olan ilişkisinin, yaşam alanının bu sömürgeleştirilmesi için örnek bir olgu olduğunu önermektedir; para ve güç, refah politikası harcamalarının kapsamını ve türünü kontrol ettiği için sosyal ilişkileri zedeliyor ve bürokratikleştiriyor (Buechler, 1995: 446) Habermas’ın izahı bir anlamda ferdin algı dünyasındaki kargaşa, ümitsizlik ve kaygının tehdit algısını tetiklediğinin ifadesidir.

Habermas’ın sosyal sisteme ilişkin yaptığı değerlendirmelere göre, kamu otoritesinin gittikçe artan imkân ve vasıtaları, devletin hayatın çeşitli alanlarına gittikçe artan oranda müdahale etmesine imkân vermektedir. Kamunun müdahaleci tavrı karşısında sahip olduklarını kaybetme kaygısı yaşamaya başlayan insanlar, yaşamak zorunda bırakılacakları hayat tarzına

karşı protest bir tavır takınmaktadırlar (Habermas, 2001: 851). Bu husus Habermas'ın vurguladığı yeni sosyal hareketlerin savunmacı yönünü öne çıkarmaktadır.

Alberto Melucci, modern dünyanın (post-modern) yeni sosyal hareket, tepki basıncı ve bilgi işlem biçimlerini getirdiğini savunuyor. Hareketler, gündelik hayatla iç içe geçmiş yeni çatışma yerleri tarafından tetiklenir; çatışmanın kendisi sembolik kodları, kimlik iddialarını ve kişisel veya gösterişli iddiaları kapsar. Sosyal hareketler, giderek bilgi ve işaretlerle şekillenen bir toplumda, muhalefet eğilimlerini ve yöntemlerini ifade eden mesajlar olarak önemli bir rol oynamaktadır. Modern hayatın, yeni sosyal hareketlere özgü kişisel, ruhsal veya ifade edici yönlerine odaklanmak, egemen toplumun enstrümantal rasyonalitesinin örtülü olarak reddedilmesidir. Belki de yeni sosyal hareketlerin en önemli sistemik etkisi, idari usullerin rasyonalitesinin arkasında bulunan modern bir güç biçimini görünür kılmaktır; bu şekilde, kolektif eylem, dünyadaki toplumsal yapıdaki doğayı ve alternatif düzenlemelerin imkânını vurgular (Buechler, 1995: 447) Melucci'nin günümüz sosyal hareketler ve mesajlar hakkındaki olumlu görüşü, aktörlerin hem temsil hem de katılım yoluyla toplu kimlikleri güçlendirebilecekleri siyasî güç ve gündelik hayat arasındaki serbest alanların önemini ortaya koymaktadır.

Melucci'nin yaklaşımında öne çıkan hususların başında, günümüz sosyal hareketlerinin kimlik yönelimli olduğu gelmektedir. Kimlik yönelimli perspektifte aktörlerin talepleri ve özellikleri farklılaşmaktadır. Melucci, eski tip sosyal hareketlerin aktörlerini “tarih sahnesinde duruma göre kahraman ya da hain rolüne soyunan, fakat daima büyük ideallere yahut dramatik bir kadere yönelmiş trajik karakterler” olarak resmeder. Yeni hareketlerin aktörleri ise dış dünyadan çok kendilerine yönelmiştir. Eski sosyal hareketler ekonomik olarak tanımlanan sınıf tabanına sahipken, yeni hareketlerin toplumsal tabanı farklı sınıflardan oluşmaktadır. Eski hareketler girişimcileri, işçileri ve orta sınıfı mobilize ederken, yeni sosyal hareketler, yeni orta sınıftan (genç nesil ve yüksek eğitim düzeyli gruplar) destek bulmaktadır (Çayır, 1999: 19).

“Bugün toplumsal hareketler, odaklarını sınıf, ırk ve diğer daha geleneksel politik konulardan kültürel zemine doğru kaydırmış görünüyorlar. Son yirmi yılda gelişmiş toplumlarda ortaya çıkan toplumsal çalışmalar, kendilerini siyasal eylem üzerinden ifade etmek yerine egemen dile, bilgiyi düzenleyen ve toplumsal pratikleri biçimlendiren kurallara

kültürel bir meydan okuma geliştirdiler. Gündelik hayatın çok önemli boyutları (zaman, mekân, kişilerarası ilişkiler, birey ve grup kimlikleri) bu çatışmalara dâhildi ve yeni aktörler kendi hayatlarını anlamlandırma özellikleri üzerinde hak iddia ediyorlardı” (Melluci, 2014: 80).

2. Tehdit Algısının Sosyal Hareketlere Yansıması

Sosyal hareketleri tehdit algısı açısından tahlil etmek kolektif eylemlerin aktörlerini öncelemeyi gerektirir. Aktörlerin davranışlarının referanslarını, eylemlerin gerçekleştiği zaman diliminin özelliklerini ve sosyal sistemin zorunluluklarını dikkate alarak sosyal hareket izahlarını tartışmak gerekir.

Toplumsal eylemi, aktörlerin tanımladığı temel ilkelerle yönlendirilmiş olarak düşünebiliriz. Bu perspektife göre, değerler oyuncuların spesifik hedefleri nasıl tanımladığını etkiler ve hem etkin hem de ahlâkî açıdan kabul edilebilir stratejileri belirler. Üstelik değerler, eylemi sürdürebilmek için gerekli olan motivasyonları sağlayacaktır. Belirli bir dünya görüşüne göre sosyalleşmiş birisinin harekete geçmek için daha güçlü bir motivasyonu olur. Belirli bir değerler sisteminin özellikleri eylemin bileşenlerini biçimlendirecektir. Kolektif hareket bir taraftan sistemde sosyal bütünleşmenin eksikliği, diğer taraftan alternatif olarak, sistemin temel değerlerini çoğaltma ve güçlendirmenin yetersizliğiyle ilişkilendirilebilir. Öte yandan, kolektif eylem, ayrışmadan ziyade sosyal yeniden bütünleşmeye doğru eğilimlerin ortaya çıkmasının vasıtası olarak da yorumlanabilir. Başka bir deyişle, yeni değer sistemlerinin oluşturulması ve pekiştirilmesinin delili olarak bu bakış açısına göre, küresel adalet hareketliliğinin başarısı, sosyal adalete, insan haklarına, çevre korumasına eşit derecede dikkat çekerek yeni değerlerin yayılmasıyla bağlantılı olabilir. Değer değişikliği ile ilgili ampirik kanıt yeni politikanın, yeşil partilerin ortaya çıkmasının ve yeni hareketlerin destekçileri ve eylemcilerinin özelliklerine ilişkin dikkate değer bir dizi analiz ortaya çıkarmıştır.

Post-materyalist yönelimler ile yeni sosyal hareketler arasındaki bağ da sorgulanmıştır. “Yasa ve düzen” politikasına karşı düşmanlık, bu hareketlerin ayırıcı bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. İfade özgürlüğü ve doğrudan demokrasiyi desteklemek için çeşitli vesilelerle sosyal hareketlere yönelmişlerdir. Ancak, kişisel ve kolektif güvenlikle meşgul olmaktan bağımsız olarak veya başka bir deyişle tamamen “materyalist” endişelerden

bağımsız olarak incelenmesi zor olan (örneğin savaşa, nükleer enerjiye veya çevre kirliliğine karşı) diğer hareketleri eşit derecede desteklemişlerdir (Porta & Diani, 2006: 64-67).

Yeni sosyal hareketlerin sebepleri izah edilirken kamunun gittikçe artan etkinliğine yönelik tepkinin arka planında yer alan muhtemelen (katılımcılara göre) olabileceklerden duyulan kaygının beslediği tehdit algısının göz önünde bulundurulması gerekir. Sosyal hareketler, değer sistemine ve genel olarak kültür değişimlerine tepki verir. Sanayi toplumunda kamu ve özel arasındaki nispeten açık ayırım, herhangi bir nitelik olmaksızın sosyal menfaatler, siyasî özgürlükler ve sivil haklar bir bütün olarak vatandaşlık haklarının izahına imkân vermiştir. Hayat tarzlarındaki farklılık, büyüyen sosyal kimlik problemi sosyal hareketler için başka bir kaynak oluşturmaktadır. Sınıfsal bağlılıkların parçalı olduğu ve siyasî ideolojilerin krizde olduğu bir dünyada, kültürel tüketim, boş zamanların kullanılması, kişinin duygusal yönelişlerini düzenleme yolları, beslenme alışkanlıkları veya giysi tarzları çeşitlendirme için güçlü bir faktör olabilir. Diğer durumlarda, hayat tarzları üzerine toplu eylem, tehdit edildiği değer ve geleneklerin savunması ile ilgilidir (Porta & Diani, 2006: 64).

Kolektif eylemi tanımlamak için, kişileri bu durumlarda harekete geçiren motivasyonları ortaya koymamız gerekir. Genellikle kişiler kolektif eyleme katılmalarının bedeliyle kolektif eylemin sonuçlarından çıkaracakları kişisel yararlar motive olurlar. Öte yandan her bir katılımcı kendisini işbirliğinin doğrudan bedelleri ve yararları ile sınırlayacak olursa, bireysel çekilme bireysel işbirliğine üstün gelir. Kolektif eyleme katılanların tümü rasyonel ve kendi çıkarını düşünen insanlar olurlarsa çözülme meydana gelecektir (Elster, 2010: 466). Her zaman birbiriyle ilişkili olmasa da tüm bu faaliyetler, yeni sosyal hareketlerin önemi, ekonomik çıkarların korunması ve siyasî gücün ele geçirilmesinden ziyade belirli davranış modelleri ve ahlâk kurallarının savunması ile ilgilidir.

Sosyo-ekonomik özelliklerin toplumsal ve siyasî çatışmalar üzerindeki etkileri, genellikle siyasîleşmiş temel çatışma alanlarındaki siyasî bölünmelere bakarak ele alınmalıdır (Porta & Diani, 2006: 35). Siyasî bölünmeler geleneksel olarak aktörlerin maddî veya siyasî çıkarlarını korumak için birbirine karşı savaştığı ve kendilerini bir sınıf, hizip veya bir grup üyesi olarak tanımladıkları bir kolektif eylem modeli oluşturmuştur. Çatışmaların sebebi izah edilirken Smelser, kolektif davranışı, modernleşme sürecinde ortaya çıkan yapısal gerilimlere

verilen irrasyonel, istisnai ve histerik bir tepki olarak tanımlarken bu hâkim anlayışla karakterize olmuş bir çerçeve çizmekteydi. Bu anlayış bize dolaylı olarak çatışmanın toplumsal tabanının, toplumun yabancılaşmış, marjinal ve gerici kesimlerinden oluştuğunu, irrasyonel ve duygusal tepkilerin toplumsal kontrol araçlarıyla ötelenebileceğini ve kurumların korunabileceğini, diğer bir deyişle, direnişin başarısız olmaya mahkûm olduğunu ve modernleşme sürecinin nimetlerinden herkes faydalanmaya başladığında da bu direnişin zayıflayacağını ima etmektedir (Offe, 1999: 73).

Yapı ve eylem arasındaki ilişkinin analizindeki temel sorun, belli alakaları kimlikleştirmek için kolektivite uygunluğunun, dayanışma duygularının ve bu tür ilişkileri kolayca geliştirmeye imkân verip vermediğidir. Kültürün kolektif eylem üzerindeki etkisinin değerlere indirgenmiş olabildiği fikri tartışmalıdır. Kültürün eyleme etkisi sadece eylemi düzenleyen değerleri sağlamakla değil, aynı zamanda insanların eylem stratejilerinin yapılandırmasından, tarzlara, maharetlere, vasıta alışkanlıklarına ya da repertuarı paylaşımı da etkilediği gözlemlenmiştir. Başka bir deyişle kültür, insanların dünyaya yönelmelerini sağlayan idrak dünyası oluşturur. İdrak dünyası; inançları, törenleri, kültürel ve ideolojik unsurları ve anlatılar, hikayeler, günlük ritüeller ve lisan gibi informel pratikleri ihtiva eder. Değerlerin anahtar unsurlar olduğu kültürel modellerin içeriği burada, sosyal aktörlerin kendi hayat tecrübelerinin yapılanmasında kullandığı enstrümanlar takımı olarak, kültürel vizyon için ikinci derecede önemlidir. Bu hususlar, kolektif eylemin incelenmesinde sadece değerler üzerine odaklanan bir analizin ihmal ettiği sorunlardır. Benzer değerler sistemi belirli şartlarda kolektif eylemi destekleyebilir fakat diğerlerinde yeterli motivasyonu sağlamayabilir. Mesela birbirine benzer gelişmişlik seviyesinde olan iki ülkede çevre hareketlerine katılım aynı seviyede olmayabilir (Porta & Diani, 2006: 73). Aktörlerin idrak dünyalarının farklı özelliklerinden dolayı farklı çevre şartlarına uyum hususundaki beceri ve esnekliği çok açık bir şekilde oraya çıkar.

Değerlendirme ve Sonuç

Tehdit algısı, diğer bir ifade ile insanların kendilerini ilgilendiren hususlarda zarar görebilecekleri kaygısı insanların ferdi ve kolektif eylemlerini etkileyen bir hususiyettir. Tehdit algısı hem eylemi gerçekleştiren hem de muhataplarının idrak dünyasının yeniden yapılanmasına etki etmektedir.

Sosyal yapının unsurlarının kurumsal özelliği dikkate alındığında, konjonktüre göre fonksiyonların değiştiğini ve bu değişikliğin, kurumların fonksiyonlarına yönelen talebin yoğunluğu ve şiddetiyle doğru orantılı olduğu görülmektedir. Değişme, kurumların statü yapısında ve statülerin önem ve itibarlarında da farklılaşmaya sebep olmaktadır. Fertlerin kurumlardan talep ettiği fonksiyonların karşılanamaması aynı şekilde sosyal hoşnutsuzluğun artmasına ve süreç içinde kaygılanmaya yol açmaktadır. Kaygının yaygınlaşması bir yandan tehdit algısının oluşmasına sebep olurken, diğer taraftan kolektif harekete zemin hazırlamaktadır.

Kaygının beslediği tehdit algısının yol açtığı olgu ve olayların tahlili için tarihin tanıklığına müracaat etmek gerekir.

Sosyal hareket teorisyenlerinin ortak kanaatleri, başta İngiltere’de olmak üzere sanayileşme sürecinin, sosyal hareketlerin yoğun olarak yaşanan bir dönem olarak nitelendirilmesidir. Dikkate alınan dönem Marx’ın kapitalist sistemin kendi sonunu hazırladığını ileri sürdüğü, sermaye birikiminin sürdürülmesini önceleyen, “Mukayeseli Üstünlükler” teorisiyle dış ticareti düzenlemek ve sanayide yaratılan hasılanın kapitalist lehine olması gerektiğine inanılan bir dönemdir. Sermaye birikiminin yavaşlamasından kaygılanılan ve emeğin üretimden fazla pay almasının ancak kapitalist aleyhine olacağından hareketle, sistemin sürdürülebilmesi için emeğin fiziki ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar ücret almasının, politika olarak benimsendiği ve uygulandığı bir süreç söz konusudur.

Sistemin doğruluğuna inanan karar vericilerin, sisteme yönelik muhtemel tehditleri bertaraf etmek için benimsedikleri politikalar, diğer tarafta emekçilerin hayatını zorlaştırmış ve tehdit algısını yükseltmiştir. Tehdit algısı emekçileri kolektif eylemlere yöneltmiştir. Emekçilerin geleceklere için kaygılanmasına, dolayısıyla tehdit algılarının güçlenmesine yol açan uygulamalar olmasaydı söz konusu olan sosyal hareketler olur muydu? Dönemde yaşanan protesto eylemleri, sistem açısından tehdit oluşturan, sosyalist sistem anlayışına teveccüh edilebileceği kaygısını yaratmıştır. Sosyal hareketlerin sebep olduğu sistemin geleceğinden endişe, kamu otoritelerinin tehdit algısının artmasına yol açmış ve kamu yöneticileri tehdidi bertaraf etmek için yeni düzenlemeler yapmıştır. Bu bağlamda; fakir semtlere belediye hizmetlerinin ulaştırılması (1890), işçi sendikalarına daha geniş yetkilerin tanınması (1890-1900), iş güvenliği (1891), kadın

ve çocuk işçilerin çalışma sürelerinin sınırlandırılması (1895), işçilere tazminat ödenmesi ve çocukların korunmasına yönelik yasal düzenlemeler (1906), çalışanlara emeklilik hakkının verilmesi (1908) ile hastalık ve iş görmezlik sigortasının kabulü (1911) gibi sosyal içerikli yasalar yürürlüğe konulmuştur. Sosyal hareketlerin sebep olduğu, kamunun tehdit algısının yükselmesine sebep olan olaylar, kurumların fonksiyon alanlarında ve usullerinde değişmelere yol açmıştır.

Sosyal statüleri işgal eden fertlerin kaygılanmaları, netice olarak tehdit algısının sosyal sisteme etkisi, sosyal hareketlerle sınırlı değildir. Sosyal Devlet anlayışının gerektirdiği sosyal politikaların uygulanmaya başlanmasıyla İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nin devrim ihracı stratejisinin yol açtığı kaygının etkisi olmadığını ileri sürmek mümkün değildir. Aksi takdirde Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, sosyal devlet anlayışının neden önceki kadar önemsenmediği sorusunu, sadece liberal dünyanın karşılaştığı sıkıntılar, ve mali politikaların zaruretleri ile açıklamak mecburiyetinde kalınacaktır.

Sosyolojik tahlillerde “tehdit algısı” nı bir değişken olarak dikkate almanın gerekliliğini Türkiye'nin yakın zamanda yaşadığı “15 Temmuz Darbe Teşebbüsü” de ortaya koymaktadır. Darbe girişimi, karar vericilerin ülkenin geleceği hakkında kaygı duymalarına sebep olmuştur. Yaşanan olayın yol açtığı kaygı, tehdit algısını güçlendirmiş, artan tehdit algısı başta hukuk ve güvenlik alanları olmak üzere kurumların fonksiyon alanlarının ve usullerinin yeniden tanımlanmasına sebep olmuştur. İletişim araçları vasıtasıyla otoritenin kaygıları kitleye mal edilmiş ve tehdit karşısında alınan tedbirlerin kamuoyu tarafından desteklenmesi sağlanmıştır.

İnsanların duygularını, tutum ve davranışlarını dikkate almadan yapılacak sosyolojik tahliller doğru tespitler yapılmasını engellemektedir. Hâkim sosyolojik paradigmanda benimsendiği gibi insanın rasyonel davrandığı kabulü ile yapılacak tahliller eksik olacaktır. İnsanların eylemleri incelenirken insanın sosyal bir varlık olduğunun yanı sıra, biyolojik, psikolojik özellikleri de dikkate alınmalıdır. Bu çerçevede tehdit algısı sosyal hareketlerin tahlilinde bir değişken olarak tahlile dahil edilmelidir.

KAYNAKÇA

Buechler, Steven M. (1995), “New Social Movement Theories”, **The Sociological Quarterly**, Vol. 36, No. 3, Summer.

Butcher, James N. – Mineka, Susan – Hooley, Jill M. (2013), **Anormal Psikoloji**, Çev. Okhan Gündüz, İstanbul, Kaknüs Yayınları.

Castells, Manuel (2008), **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür (Kimliğin Gücü)**, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çayır, Kenan (1999), “Toplumsal Sahnenin Yeni Aktörleri: Yeni Sosyal Hareketler”, **Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar**, Haz. Kenan Çayır, İstanbul, Kaknüs Yayınları.

Elster, Jon (2010), **Sosyal Davranışı Açıklamak (Sosyal Bilimler İçin Daha Fazla Pratik Ayrımı)**, Çev. Olcay Sevimli- Macide Ö. Karaduman, Ankara, Phoenix Yayınları.

Gençtan, Engin (1988), **Çağdaş Yaşam ve Normaldışı Davranışlar**, İstanbul, Remzi Kitabevi.

Habermas, Jürgen (2001), **İletişimsel Eylem Kuramı**, Çev. Mustafa Tüzel, İstanbul, Kabalcı Yayınları.

Krech, David - Crutchfield, Richard – Ballachey, Egerton L. (1983), **Cemiyet İçinde Fert**, Çev. Mümtaz Turhan, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.

Krech, David - Crutchfield, Richard (1970), **Sosyal Psikoloji**, Çev. Erol Güngör, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Melluci, Alberto (2014), “Süreç Olarak Kolektif Kimlik” Çev. Ömer Mollaer, **Kimlik Politikaları (Tanınma, Özdeşlik ve Farklılık)**, Ed. Fırat Mollaer, Ankara, Doğubatı Yayınları.

Offe, Claus (1999), “Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması”, Çev. Kenan Çayır, **Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar**, Haz.: Kenan Çayır, İstanbul, Kaknüs Yayınları.

Porta, Donatella Della & Diani, Mario (2006), **Social Movements**, Blackwell Publishing, Oxford.

Tilly, Charles (2008), **Toplumsal Hareketler 1768-2004**, Çev. Orhan Düz, İstanbul, Babil Yayınları.

Touraine, Alain (2014), **Modernliğin Eleştirisi**, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Türkdoğan, Orhan (2013), **Sosyal Hareketlerin Sosyolojisi**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Williams, Rhys H. (2006), “The Cultural Contexts of Collective Action: Constraints, Opportunities, and the Symbolic Life of Social Movements”, **Social Movements**, Ed.: David A. Snow-Sarah A. Soule- Hanspeter Kriesi, Oxford, Blackwel Publishing.

TARİH VE TOPLUM KÖY ve KENT

(Yerleşme Sosyolojisine Başlangıç)
Fügen BERKAY (2009), Ekin Basın Yayın Dağıtım.; BURSA;
ISBN: 978-605-4301-02-7
X+117 SAYFA

Tülay UĞUZMAN*

Fügen Berkay'ın TARİH VE TOPLUM KÖY ve KENT (Yerleşme Sosyolojisine Başlangıç) isimli çalışması; "Önsöz", "Kısaltmalar" ve "İçindekiler" kısımlarından sonra "Giriş" Bölümü ile başlamakta, "Tarihi Bir Boyutta Köy-Şehir İlişkilerinin Genel Görünümü" Başlıklı Bölüm I ve Türkiye'de "Köy Şehir İlişkilerinin Tarihi ve Yakın Dönemler" başlıklı Bölüm II ile devam etmektedir. "Bazı Sonuçlar Ya da Sonuç Yerine" isimli kısımla noktalanmakta olan kitap, geniş ve doyurucu bir bibliyografya ile tamamlanmaktadır. Kitapta konuyla ilgili bulunan otuz adet siyah-beyaz fotoğraf ile Türkiye İstatistik Yıllığı'ndan alınan iki tablo yer almaktadır.

Her ülke ve toplumda farklı faaliyet ve fonksiyonlarından ötürü köyler ile şehirlerin birbirleri için vazgeçilmez alanlar olduğunu ve bu nedenle bunları birbirlerinden soyutlayarak düşünmek yerine belli bir tarihî, ekonomik, sosyal ve kültürel bağlantılar ağı içinde ele alınıp değerlendirilmeleri gerektiğini belirten Fügen Berkay, çalışmasının birinci bölümünde köy ve şehir yerleşmelerinin Sanayi Devrimi'ni de kapsayan tarihi ve sosyal bir boyut içinde nasıl ortaya çıktıklarını ve hangi görünümlere büründüklerini göstermeye çalışmıştır. İkinci bölümde ise en eski yerleşme bölgelerinden biri olan Anadolu toprakları üzerinde "köy" ve "şehir" yerleşim ve ilişkileri, genel bir bakışla Anadolu'nun Türkleşmesi, Selçuklu ve Osmanlı üzerinden izlenmeye çalışılmıştır. Bu arada Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana Türkiye'deki köy-şehir ilişkileri de konunun güncel önemi göz önüne alınarak ihmal edilmeden ele alınmıştır.

* Prof. Dr., Başkent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.
İletişim: tuguzman@baskent.edu.tr

Çalışmanın bütününde, “İnsan ve İnsanın Tabiat Karşısındaki Donatımsızlığı”, “Sosyal Bir Varlık Olarak İnsan”, “İnsan ve Dil”, “İnsanı Konu Alan Bazı Bilim Dalları”, “Konusunun Özelliği ve Başka Bilim Dalları ile İlgisi Bakımından Sosyoloji” ve “Ülkemizde Sosyoloji” konularında da bilgiler yer almaktadır.

Büyük bir birikime dayalı olarak ve çok emek verilerek hazırlanmış olduğu açıkça görülen çalışmada Prof. Dr. Fügen BERKAY; “Tarihi Bir Boyutta Köy-Şehir İlişkilerinin Genel Görünümü” Başlıklı Birinci Bölüm’de, köyü, şehri, şehir ve köy ilişkilerini tarihsel bir perspektif ve sosyolojik bir bakış açısı ile ele almakta, Roma, Amsterdam, Prag yakınlarındaki Cesky Krumlov ve yenedünyanın simgesi olarak nitelediği New York şehri ile ilgili bilgi ve değerlendirmelere yer vermektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, “Küçük Asya”, “Küçük Asya’da İlk Yerleşmeler”, “Küçük Asya’da Egemen Çeşitli Siyasi Birlikler”, “Bizans Döneminde Küçük Asya’da Köy ve Şehir”, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve Selçuklu Dönemi Sürecinde Köy ve Şehir”, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Köy ve Şehir/Köylü-Toprak İlişkileri”, “Osmanlı Sisteminde Bozulmaya Başlayan Yapı İçinde Köylü”, “Cumhuriyet Döneminde Köy ve Şehir”, “Türkiye’de Nüfus Artışı, Azalan Toprak ve Şehirleşme”, “Ülkemizde Yol ve Kitle İletişim Araçlarının Köy-Şehir İlişkilerine Getirdiği Psiko-Sosyal Boyut”, “Köy-Şehir İlişki ve Dengelerini Düzenlemede Kır Potansiyelinden Yararlanma Gereği”, “Anadolu’da Kırsal Nüfusun Yerleşim Görünümü”, “Türkiye’de Şehir, Kasaba ve Köy”, “Ülkemizde İlk On Nüfus Sayımı Çerçevesinde Nüfus Artış Oranları”, “1980 Yılına Kadar Tarım Alanında Faal Nüfus ve Üretimin Köy-Şehir Nüfus İlişkileri Doğrultusundaki Görünümü”, “Bir Karşılaştırma: 1920’ler ve Cumhuriyet’in İlk Yirmi Yılı” gibi alt başlıklar altında çok değerli bilgiler sergilenmektedir.

Çalışmanın sonunda yer verilen, “Bazı Sonuçlar ya da Sonuç Yerine” başlığı altında Prof. Dr. Berkay, kitabı boyunca işlediği konuları özetleyip toparlayarak Türkiye bakımından belirlemeyi denediği köy-şehir ilişkiler modelini, tarihi ve güncel boyutta başka toplumlardan farklı kılan yanları ile vermektedir. Bu kısımda bütün toplumsal yapı ve sistemlerde köyün ve şehrin hem içinde buldukları toplumların ve ekonomik sistemlerin hem de birbirlerinin vazgeçilmez farklı faaliyet alanları olduğunu, bunların farklı faaliyetleri işaret ederken aynı zamanda nüfusun çokluğu ve yoğunluğu,

işbölümü, gelenek ve göreneklerin çeşitliliği, sosyal dinamizmin yatay ve dikey boyutta temposunun azlığı ve çokluğu gibi farklılıkları da içerdiğini söz konusu etmektedir.

Eserin Sonuç kısmında ilkel olsun gelişmiş olsun her toplumun kendi iç dinamiklerinin ve boyutlarının olduğu, bunların sosyolojinin özel dal ve kollarında ve diğer bilimlerin verilerinden de yararlanılarak yapılacak çalışma ve analizlerle dile getirildiği söylenen bu kısımda, köy ve şehir sosyolojisinin önemi yeniden vurgulanmaktadır.

Yazar eserinin Sonuç kısmında ayrıca, Türk toplumunda gerek Anadolu Selçuklu Devleti gerekse Osmanlı İmparatorluğu döneminde toprak aristokrasisine dayanan ve kapalı bir zirai bünye ve sosyal ilişkiler ifade eden bir feodalizm düzeninin yaşanmamış olduğunu, aksine 16. Yüzyılda başlayan yapısal bozulmalara kadar toprak-insan ilişkileri ve bunun köy-şehir ilişkilerine yansıyan boyutunun, toprağa ilişkin özel bir siyasal ve ekonomik yapılanma ile düzenlenmiş olduğunu söylemektedir. İmparatorluğun değişen dış şartlar ve dünya sosyal ekonomik dengesi sürecine bağlı olarak sarsılan iç yapısının, özellikle köyü ve köylüyü derinden etkilediğini, hatta bugünkü büyük ölçüde dağılık ve küçük üniteli köy yerleşmelerinin de nedeni olduğunu belirten Prof. Dr. Berkay; köylerden şehirlere akın ve buna bağlı olarak bozulan demografik dengeyi de Sanayi Devrimi'nin çekim gücü ile değil, bozulan toprak-insan ilişkileri dengesinin sonucu olarak değerlendirmektedir. Bu sarsıntının sonuçlarının zaman içindeki uzantılarının da günümüze kadar ulaştığı, bozulan toprak-insan ilişkilerinin itici rol oynadığı bir şehirleşmenin ve köy şehir ilişkisinin, mutlaka bir yeniden düşünme ve düzenlemeyi gerektirdiğinin belirtildiği bu kısımda, yazarın bazı önerileri de yer almaktadır.

Bu önerilerden ilki; genellikle Türkiye'nin belli yörelerinde odaklaşan sanayi faaliyetinin, zirai alanda tahıl ve sanayi bitkileri değerlendirmesi yönünde orta ve küçük büyüklüklerdeki işletmelere kaydırılarak kırsal alana yayılmasıdır. Bu tür bir uygulamanın hem iç tüketim ve ihracat için yeni bir kaynak yaratacağını hem de yeni iş alanları açarak sağlıklı bir hareketlilik içindeki nüfusu, yerinde dengeleyecek olduğunu belirten Prof. Dr. Berkay bu atılımın, kendiliğinden yeni tarım alanlarının açılmasını da sağlayacağı görüşündedir.

Böyle bir düzenlemenin, entegre olamayan bir nüfusla sağlıklı bir şehirleşmeden çok köyleşme doğrultusunda büyüyen şehirlerin tekrar dengeli birimler olmasının sağlanabilmesi yolunun açılabilmesinin, ikinci bir adım olacağı da kitapta ileri sürülen bir diğer görüştür.

Kitabın Sonuç kısmında ayrıca, büyük şehirler dışında yaygınlaşacak bir küçük işletmeler sanayi ağının, şimdiki halde köy ve şehir arasında bulunan ve her ikisinin de fonksiyonlarını bünyesinde barındıran kasabaların birçoğunun yeni merkezler olmasının yolunu açacağı ve böyle merkezlerin gelişmesinin, genel ekonomik ve sosyal dengenin yapı taşlarını sağlayabileceğine de işaret edilmektedir.

Son bir adımın ise tarım faaliyetleri ile geçinen faal iktisadi nüfus kesiminin, çok planlı ve uzun vadede kararlı bir sosyal güvenlik şemsiyesi altında toplanması olduğunun söylendiği kitapta, bu tür bir uygulamanın geleceği güvence altına almak ve ücretsiz olarak ailelerin ekonomik faaliyetlerine katılmak üzere çok sayıda çocuk dünyaya getirmek gibi geleneksel uygulamaları da ortadan kaldırarak, daha çağdaş bir bilince uzanan yolu da açabileceği söylenmektedir.

Uzun bir tarihi süreçte yaşanan köy ve kent yerleşmelerinin sosyolojik değerlendirmelerinin yapıldığı bu çalışma, konuya ilgi duyan herkes için de son derece önemli bilgiler ve yorumlamalar içerdiği gibi, sosyoloji öğrencilerinin hem sosyolojik bakış açısını kazanmalarında, hem de yerleşme sosyolojisi, köy-kent sosyolojisi alanlarındaki bilgi birikimlerine önemli katkılar sağlamalarında çok yararlı olabilecek birinci elden bir kaynaktır.

**Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü (Kavramlar),
Mustafa E. Erkal, Burhan Baloğlu, Filiz Baloğlu
2. Baskı, Der Yayınları, 2017,
320 Sayfa, ISBN: 978-975-353-454-3**

Alper DEMİR*

Genç bir bilim dalı olan ve toplumsal üyeliğin temellerini inceleme alanının odak noktasına alan sosyoloji bilimi, toplumu oluşturan fertlerin içinde yaşıyor oldukları toplumdan ayrı düşünölemeyecekleri iddiasındadır. İktisat sosyolojisi ise iktisadî faaliyetlerin sosyoloji perspektifinden ele alınmasıdır.

Son yıllarda dünya hızlı sosyolojik ve ekonomik değişimlere sahne olmakta, buna bağlı olarak da sosyoloji ve onunla ilgili diğer sosyal bilim dallarında ortaya çıkan yeni yaklaşım ve teoriler çerçevesinde yeni kavramlar ve terimler de ortaya çıkmaktadır.

Bilimin metodolojik bir bilgi birikim süreci olarak ilerlemesi öncelikle kullandığı terim ve kavramların onları kullananlar tarafından aynı şekilde kavranması ve anlaşılmasında yatmaktadır. Bu kavram ve terimler tarihsel süreç içerisinde bilim insanları tarafından sayısız tartışma aşamalarından geçerek nihai anlamlarını kazanmakta ve hatta bazen de tamamen anlam değiştirmektedirler. Günlük hayattaki anlamlarından çok farklı şekillerde kullanılmakta oldukları da sık karşılaşılan bir durumdur.

Alanında uzman İstanbul Üniversitesi İktisat Sosyolojisi bölümü öğretim üyeleri tarafından hazırlanmış olan bu Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü, yazarlarının iktisat sosyolojisi alanındaki çalışmalarının da bir yansıması olarak, yukarıda bahsedilen iktisat sosyolojisi perspektifini haiz bir bakış açısı ihtiva etmektedir.

Çalışma, sosyoloji ve iktisat sosyolojisinin özellikle son yıllarda literatüre giren bazı yeni kavram ve terimlerini içermesi yönüyle mevcut sosyoloji sözlüklerinden ayrılmaktadır. Yabancı yazarlar tarafından yazılıp Türkçeye

* İstanbul Üniversitesi, SBE., İktisat Anabilim Dalı, Doktora Programı Öğrencisi.
İletişim: alpdmr@yahoo.com

çevrilen sözlüklerde bulmanın mümkün olmadığı; Âmiran Kurtkan Bilgiseven'den Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'na, Orhan Türkdoğan'dan Nevin Güngör Ergan'a kadar Türkiye'de sosyoloji bilimine katkı sağlamış olan birçok Türk bilim insanı da bu sözlükteki maddeler arasında yer almaktadır. Adı geçen bilim insanlarını biyografileri ve çalışmalarına ait detaylarla birlikte tanıtan çalışma bu yönüyle de özgün bir karakter arz etmektedir.

Çalışmanın dikkat çeken bir diğer yönü ise maddelerin açıklanmasında İngilizce orijinallerine de yer verilmiş ve akademik atıf sisteminin kullanılmış olmasıdır. Bu yönü ile çalışmada ilgili madde hakkında daha derin bilgi sahibi olmak isteyen okuyuculara konu ile ilgili diğer bilimsel kaynaklar önerilmiş olmaktadır.

Bu nitelikleri ile kitap başta sosyoloji olmak üzere, sosyal bilimlerin hangi alanında çalışıyor olursa olsun, hem disiplinler arası çalışmalara ilgi duyan akademisyenler, hem de öğrenciler ve araştırmacılar için her zaman el altında bulundurulması gereken bir referans eser niteliğinde olup, güncel Türkçe kaynak konusunda büyük bir boşluğu doldurmak iddiasındadır.

YAZIM KURALLARI

HACİM VE ŞEKİL ŞARTLARI

- Makaleler 8000 kelimeyi aşmamalıdır. (Bu uzunluk son notları, referansları ve ekleri kapsamaktadır).
- Makale özeti ve metni, Microsoft Word belgesi olarak, Windows ortamında kullanılacak şekilde hazırlanmalıdır.
- Makaleler, A4 boyutlarında beyaz kâğıda üst, alt, sağ ve sol boşluk 2,5 cm bırakılarak 1,5 satır aralıklı, iki yana dayalı, satır sonu tirelemesiz ve Times New Roman yazı karakteri 12 punto kullanılarak yazılmalıdır.
- Sayfa numaraları birbirini izleyecek biçimde, sağ alt kenara koyulmalıdır.
- Gönderilen tablo, şekil, resim, grafik vb. derginin sayfa boyutları dışına taşmaması ve daha kolay kullanılmaları amacıyla 10 x 17 cm'lik alanı aşmaması gerekir. Bundan dolayı tablo, şekil, resim, grafik vb. unsurlarda daha küçük punto ve tek aralık kullanılmalıdır.

MAKALE BAŞLIK SAYFASI

Başlık sayfası, yazar(lar)ın tam adları, unvanları, çalıştıkları kurumlar, makale üst başlığını (Türkçe ve İngilizce) ve makale özlerini içeren kısımdan oluşacak şekilde **ayrı bir sayfa olarak** düzenlenmelidir.

1. **Metnin başlığı** büyük harf, koyu renk, Times New Roman yazı tipi, 14 punto olarak sayfanın ortasında yer almalıdır.

2. **Metin yazar(lar)ının tam adları** başlıktan sonra bir satır atlanarak, Times New Roman yazı tipi, 10 punto ve tek satır aralığı kullanılarak sayfanın sağına yazılacaktır. Yazarın adı küçük harfle, soyadı büyük harfle yazılacaktır.

3. Yazarın unvanı, kurum ve iletişim bilgileri “*” dipnotu ile aynı sayfada yer almalıdır.

4. Makalenin 90-150 kelime arası **Türkçe ve İngilizce özetleri** (Özet/ Abstract) olmalıdır. Özetler, Times New Roman 10 punto ile yazılmalıdır.

5. Özetlerin altında 3-5 kelime arası **Türkçe ve İngilizce anahtar kelimelere** (Anahtar Kelimeler / Keywords) yer verilmelidir. Anahtar kelimeler, Times New Roman 10 punto ile ve italik bir şekilde yazılmalıdır.

MAKALENİN İÇERİĞİ İLE İLGİLİ NOTLAR

- Ampirik Çalışmalar; giriş, yöntem, bulgular ve tartışma bölümlerinden oluşmalıdır. Yöntem kısmında ise mutlaka örneklem, veri toplama araçları ve işlem alt bölümleri olmalıdır.

- Derleme türü çalışmalarda ise, problem ortaya konulmalı, ilgili literatür yetkin bir biçimde analiz edilmeli, literatürdeki eksiklikler, boşluklar ve çelişkilerin üzerinde durulmalı ve çözüm için atılması gereken adımlardan bahsedilmelidir.

- Diğer çalışmalarda ise konunun türüne göre değişiklikler yapılabilir, fakat bunun okuyucuyu sıkacak ya da metinden faydalanmasını güçleştirecek detayda alt bölümler şeklinde olmamasına özen gösterilmelidir.

Ara Başlıkların Düzeni

- Birinci Tarz (tercih edilmesi istenen):

Giriş

1.

1.1.

1.2.

2.

2.1.

2.2.

.....

Sonuç

Kaynakça

- İkinci Tarz: Numara verilmeden, sadece üst başlıklar kalın punto (bold) ile, alt başlıklar ise kalın italik olarak yazılmalıdır.

<p>Giriş Refah Devletlerinin Sınıflandırılması <i>Liberal Refah Devleti</i> <i>Muhafazakâr Refah Devleti</i> <i>Sosyal Demokrat Refah Devleti</i></p> <p>....</p> <p>Refah Devletlerinde Yaşlılık <i>Emeklilik Sistemleri</i> <i>Sosyal Bakım Hizmetleri</i> <i>Sosyal Yardımlar</i></p> <p>....</p> <p>Sonuç Kaynakça</p>

DİPNOTLAMA

- Metin içindeki dipnotlama yöntemi olarak “parantez içi” (APA) dipnotlama kullanılmalıdır.

Örnekler:

Tek yazarlı; (Özdemir, 2004: 261)

İki yazarlı; (Özdemir & Taşçı, 2011: 153)

İkiden fazla yazarlı; (Özdemir vd., 2010: 25)

- Metin içinde birden fazla yapılan atıflar kronolojik olarak yapılmalıdır.

Örnek:

(Özdemir, 2011: 261; Taşçı, 2010: 33; Şenocak, 2008: 25)

- İnternet kaynakları için, çevrimiçi anında kaynağın sayfadan indirildiği tarih esas alınmalıdır.

Örnek:

Yazar belli ise; (Özdemir, 24 Aralık 2010) veya sayfası belli ise (Özdemir, 24 Aralık 2010: 11)

Yazar belli değilse; (www.istanbul.edu.tr, 24 Aralık 2010).

KAYNAKÇA YAZIM YÖNTEMİ

- Kitaplar için örnekler;
 - o Swedberg, R. (2003), **Principles of Economic Sociology**, Princeton University Press, Princeton and Oxford.
 - o Taşçı, F. (2010), **Sosyal Politikalarda Can Simidi Sosyal Yardım**, Ankara, Nobel Yayınları.

- Kitap içi makaleler için örnekler;
 - o Zelizer, V. (2002), “Enter Culture”, **New Economic Sociology**, (Ed.) Mauro Guillén vd., Russell Sage Foundation, New York, s.101-125.
 - o Lee, R. D. (2007), “Demographic Change, Welfare, and Intergenerational Transfers: A Global Overview,” **Ages, Generations and the Social Contract: The Demographic Challenges Facing the Welfare State**, Eds. J. Véron vd., Netherlands, Springer, pp. 17-44.

- Dergide yayımlanan makaleler için örnekler;
 - o Pyles, L. (2008), “The Capabilities Approach and Violence Against Women: Implications for Social Development”, **International Social Work**, 51 (1), s.25-36.
 - o Lin, K. (2005), “Cultural Traditions and the Scandinavian Social Policy Model,” **Social Policy & Administration**, Vol. 39, No. 7, December, pp. 723-739.

- Ansiklopedi maddesi için örnek;
 - o McCullough, L. B. (2002), “Long-Term Care Ethics,” **Encyclopedia of Aging (Vol. 3)**, Eds. David J. Ekerdt vd., USA, Thomson & Gale, pp. 844-847.

- Çeviriler için örnekler;
 - o Neumark, F. (2006), **Boğaziçi’ne Sığınanlar: Türkiye’ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları: 1933-1953**, Çev. Şefik Alp Bahadır, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yay.
 - o Kessler, G. (1936), “Şehir Tipleri ve Şehre Mütteallik Meseleler,” (Çev. Hikmet Somay), **Komün Bilgisinin Esas Meseleleri**, Ed. Fritz Neumark, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yay., s. 35-46.
- İnternet kaynakları için örnekler;
 - o Lindquist, G. S. (1 Ocak 2011), “Unemployment Insurance, Social Assistance and Activation Policy in Sweden,” (Çevrimiçi): http://pdf.mutual-learning-employment.net/pdf/DE%2007/Sweden_DE_07.pdf, pp. 1-9.
 - o EUROSTAT (18.02.2011), (Çevrimiçi): <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
- Tezler için örnek;
 - o Özgür, A. (2008), “Pension Reform: The Turkish Case in The European Context,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, SBE).

MAKALE GÖNDERME

- Makaleler, İstanbul Üniversitesi Açık Erişim Sistemine kayıt olunduktan sonra Sosyoloji Konferansları dergisi sayfasından online olarak gönderilmelidir. Online gönderim adresi: www.iudergi.com
- Makale başvuru ve yükleme kılavuzuna aynı adresten ulaşılabilir.

и отравъ руги
грозаскъ за
дерни ооке
тредно и
дѣтвманам
и Пончавъ
к оавъ дръ
и знаа ма
говарши о
подардени нѣ
вше это гово
тмаотравъ руги
грозаскъ за
дерни ооке
дерелити и
дѣтв мане
и Пончавъ
к оавъ лроби
и знаа ма
говарши о
подардени нѣ
вше это гово
и отравъ руги
грозаскъ за
дерни ооке
тредно и
дѣтвманам
и Пончавъ
к оавъ дръ
и знаа ма